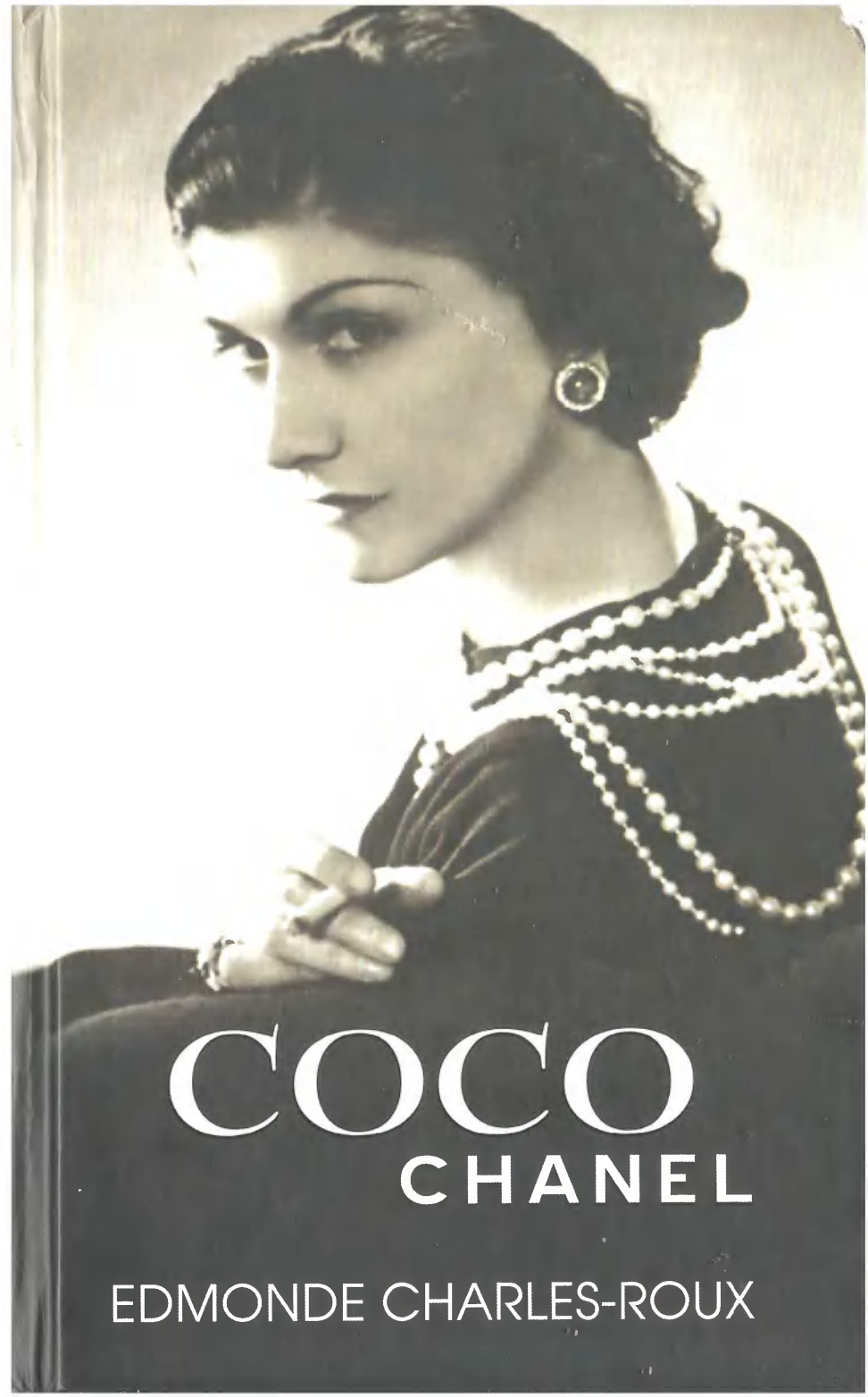

COCO CHANEL

EDMONDE CHARLES-ROUX

Misterioasă pentru apropiați, înverșunată să șteargă orice urmă a trecutului, a originilor ei, a familiei înseși, Gabrielle Chanel a fost de-a lungul întregii existențe o „femeie în afara tiparelor", o persoană în afara normelor într-o societate conformistă, o personalitate independentă, ambițioasă și deja sigură de destinul ei ieșit din comun.

Nu prea există oameni celebri, bărbați și femei, care să nu o fi cunoscut, astfel că viața ei se confundă cu istoria perioadei interbelice. Cocteau, Picasso, Max Jacob, Reverdy, Misia Sert, prietena dintotdeauna, Diaghilev, Stravinski, apar cu toții în aceste pagini, căci au fost martori intimi ai unei aventuri extraordinare.

Descriind o carieră agitată, Edmonde Charles-Roux povestește viața unei femei unice, trasând totodată cronica a șaptezeci de ani din secolul XX.

Romanul a fost ecranizat în 2009, pelicula purtând titlul *Coco avant Chanel*.

rao international publishing company

ISBN 978-973-54-0105-4

9 789735 401054

www.rao.ro
www.raobooks.com

EDMONDE CHARLES-ROUX

COCO
CHANEL

Traducere din limba franceză și note
ILEANA CANTUNIARI

rao international publishing company

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CHARLES-ROUX, EDMONDE
Coco Chanel / Edmonde Charles-Roux; trad.: Ileana Cantuniari.- București: RAO International Publishing Company, 2009

ISBN 978-973-54-0105-4

I. Cantuniari, Ileana (trad.)

687(44) Chanel, C.

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, București, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

EDMONDE CHARLES-ROUX
L'Irrégulière ou mon itinéraire Chanel
© Grasset & Fasquelle, 1974
Toate drepturile rezervate

© RAO International Publishing Company, 2008
pentru versiunea în limba română

2009

ISBN 978-973-54-0105-4

Lui G.D.

„... Şi apoi nu există om fără tragedie, nu există decât ceea ce
credem despre asta. Totul e costumaţie.
Totul pare făcut aşa cum vedem pe stradă,
indiferent, trecând prin pasajul aparenţei.
Totul miroase a regulă şi îşi păstrează secretul."

ARAGON,
Henri Matisse, roman

Autoarea ține să aducă aici mulțumiri, pentru ajutorul primit la alcătuirea acestei lucrări, atât baronului Ferreol de Nexon, dnei Gaudin-Leclerc și dlui Hervé Mille, cât și, în diverse țări, personalităților următoare:

În Anglia – Lady Diana Duff Cooper. Lady Harlech. Dna Jeremy Hutchinson. Sir Michael Creswell. Beatrix Miller. Părintele Jean Charles-Roux.

În Italia – Generalul Lombardi.

În Germania – Dl Theodor Momm. Dr. Carlo Schmid. Prof. Eberhard Jäckel.

În Canada – Dna Wright născută Fleming.

În Franța – Dna Étienne Balsan. Paul Morand. Domnul avocat René de Chambrun. Maurice Goudeket. Marcel Jouhandeau. Georges Wormser. Baronul Édouard de Nervo. Dl și dna de Beyser. Dna Marcelle Campana, ambasadoare a Franței. Stanislas Fumet. Parohul din Ponteils. Pierre Chanel. Marcel Genermont. Abatele Chaudagne, paroh la Souvigny. Baroana Foy, născută Orlandi. Sheila de Rochambeau. Contesa Dessoffy. Marguerite Vincent. Paule Gaspart de la casa de modă Caroline Reboux. Gabrielle Dorziat. Boris Kochno. Dominique Paulvé. Dna Denis. Dnele Antoinette Laget și Gabrielle Maurin, născute Chanel. Dna Lucien Chanel. Dna Valet. Dna J.B. Reday. Dl Jean Poggioli. Dra Orsoni. Paule d'Alayer. Dl Gernet, conservator al Bibliotecii Municipale din Marsilia.

Nota traducătoarei:

Dat fiind că autoarea a dat propriile note de subsol care sunt marcate cu cifre, traducătoarea ține să atragă atenția că notele impuse de traducere, și pe care traducătoarea le-a considerat necesare mai bunei înțelegeri a realităților franceze, sunt marcate cu un asterisc.

PROLOG

Există în sudul Franței un ținut care nu a fost niciodată cucerit. Și cercetat doar în treacăt.

Nu e nici o îndoială că Hanibal însuși – în fruntea elefanților și a cartaginezilor lui – a optat mai degrabă pentru un ocol decât pentru atacarea directă a ținutului din munții Cévennes, acea barieră granitică, proptită de-a curmezișul drumului său ca o pisică înfuriată.

A venit apoi vremea Cezarilor. Oamenii s-au lăsat romanizați, dar de departe. Și s-a manifestat de asemenea, în ciuda slabelor resurse locale, un incontestabil geniu al negoțului. Astfel, brânza gabalilor a făcut deliciul meselor romane. Asta merită să fie reținut. Partea cea mai bună a temperamentului celor din Cévennes stă aici, în această putere de a-și închide inima în fața greutății, a sărăciei.

Când imperiul s-a dezmembrat, lumea a asistat la jefuirea Romei de către barbari. Dar aceiași barbari au venit să bată la poarta de la poalele munților Cévennes fără să-i invadeze... De parcă războinicii se temeau instinctiv de o regiune despre care simțeau că e mai deschisă ideilor decât oamenilor. Iar două secole mai târziu, tot la umbra compactă a codrilor, tot la adăpostul grotelor, muntenii din Gévaudan, păstorii din Villefort tot mai

dominau, şi încă foarte de sus, văile înguste prin care se strecura umbra crudă a călăreţilor Islamului. Arabii... Şi ei au renunţat.

Astfel, nimic, nici sarazinii, nici englezii Prinţului Negru*, nici ciuma, nimic nu a tulburat de-a lungul veacurilor aceste singurătăţi, în afara câtorva jefuitori şi lupi.

Aceasta e înzestrarea unei regiuni atât de izolate de lume, încât s-au perpetuat aici până în zilele noastre trăsăturile fizice ale primilor ei ocupanţi. Acestea sunt originile enigmei fundamentale pe care o ridică un anume tip feminin, o anume frumuseţe... Pletelor întunecate ale triburilor venite din Asia Mică, părului aspru şi negru al gabalilor le datorează ţărăncile din Cévennes aerul lor de prezicătoare. Ca şi ţinuta mândră a capului pe care o au unele dintre femeile de acolo... La fel şi mersul lor, în care par să nu atingă pământul.

A trebuit să apară protestantismul în Franţa şi să se declanşeze războaiele religioase pentru ca acele pământuri pierdute sa fie răscolite până în miezul lor. Oamenii îşi făceau în legătură cu creştinismul o idee care nu era niciodată aceea a papei. Oamenii aspirau la puritate, la perfecţiunea vârstelor de la începuturi. *Perfecţiunea*... Pentru asta merită să mori, nu e aşa? Perfecţiunea cu orice preţ. Atunci s-a văzut câtă rigoare ascundea sufletul omului din Cévennes, dar şi câtă violenţă...

Catari, hughenoţi, camisarzi**, fugind de prigoana papei sau a regilor, şi-au aflat loc de refugiu în bezna verde a acestor codri. Cu toţii declaraţi eretici, cu toţii ameninţaţi cu exterminarea, dar cu toţii culeşi de pe drumuri, ascunşi, apăraţi în cursul luptelor

* Eduard, supranumit Prinţul Negru, principe de Wales, fiul lui Eduard al III-lea, învingător al francezilor în bătălia de la Poitiers (1356), în cursul Războiului de 100 de Ani.

** Nume dat protestanţilor din munţii Cévennes, răzvrătiţi în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

fratricide şi atât de criminale încât se numără printre cele mai sângeroase din istorie.

Rasa cea intransigentă s-a perpetuat. Cei din Cévennes au continuat să trăiască mereu aidoma lor înşişi. De aceea se cuvine să vedem în teatrul isprăvilor lor ceva mai mult decât un simplu accident de teren. Fiecare piatră din acest zid spart, deformat la nesfârşit, fiecare ungher, fiecare viroagă a fost refugiu, adăpost sau mormânt.

În centru erau izvoarele.

Un centru granitic ale cărui şisturi străluceau şi încă mai strălucesc ca nişte sori negri. Aici ia naştere un vânt de nebunie care duce până pe străzile din Arles frigul zăpezilor, smulge ţiglele acoperişurilor, toarnă cobalt în albastrul cerului, culcă grânele coapte şi face din chiparoşii noştri regali din Crau nişte torţe despletite, aşa cum îi picta Van Gogh.

Acesta este leagănul mistralului.

Tot aici, în strălucirea uluitoare a unui peisaj mineral, a luat naştere o familie agrestă şi aspră, o familie imperios dominată de gustul zămislirii, familia Chanel.

Provenită ca şi membrii familiei ei din această fortăreaţă a spiritului ţărănesc, asemuindu-li-se prin toate trăsăturile, astfel încât a-i descrie înseamnă a o descrie, având acelaşi tip fizic, aceeaşi vigoare, aceeaşi obsesie a perfecţiunii, aceeaşi voluptate de a produce (adică de a-şi supravieţui), aceeaşi duritate, aceeaşi vorbire autoritară, aceeaşi intransigenţă, aceeaşi violenţă şi aceeaşi pasiune, la fel ca ei de supusă, prin profesiune, ordinii inflexibile a anotimpurilor, şi făcând, aidoma lor, să depindă totul de munca ei, o descendentă din tribul prolific, Gabrielle Chanel a fost făcută celebră de mii de femei. Ele au recunoscut în această fiică a ţinutului Causses un talent extraordinar: acela al înfrumuseţării. Ele – metrese exigente, amante neliniştite, miliardare sau simple

burgheze în căutarea unei armonii vestimentare – au fost cele care au cerut acestei femei lipsite de bani să facă din eleganţă şi lux unica ei căutare în viaţă, ele au fost cele care au silit-o să intre în domeniul modei.

Gabrielle Chanel a ezitat mai mult decât se spune.

Abia la capătul unei lungi evoluţii şi doar după ce a înţeles că nu dispunea de un alt mijloc de a se elibera pe sine, s-a lăsat convinsă.

Ce a fost meseria ei? Un instrument de evadare.

S-a făcut stăpână pe el şi a intrat în noua ei viaţă cu capul plecat, într-un vârtej, ca un torent din munţii Cévennes.

Nu a existat nici o interferenţă culturală sau savantă, nici o reminicenţă istorică în stilul pe care l-a creat.

A fost o inventatoare.

Formele care i se datorează nu erau nimic altceva decât ceea ce erau, fără ocheade şi fără aluzii. Asta ţinea de refuzul oricărei supremaţii care să nu asculte de factorul cotidian, al oricărui fir conducător care să nu o lege de vechea moştenire ţărănească. Acest refuz avea un nume: bunul-simţ.

Atunci când, simţind necesitatea de a se referi la un element deja existent, ea se întorcea spre un detaliu al unei mode vechi, din instinct se îndepărta de drumurile nobile pentru a nu se adresa decât propriului trecut. De aceea nu şi-a asumat decât acele elemente considerate până atunci ca fiind prea modeste pentru a fi utilizate: haine de casă, pentru muncă, pentru mişcare. Gestul ei creator era un gest subversiv. Refuza presiunea ceremonialului.

Suflul natural care o anima a dat valoare unei mode printre paradoxurile căreia acela de a alia funcţionalitatea cea mai evidentă

cu rafinamentul extrem nu a fost dintre cele mai mici – o modă pe care e cu neputinţă s-o disociem de spectacolul timpului nostru.

Viaţa lui Chanel abundă în contraste.

Croitoreasă fiind, s-a ferit de frivolitate; ca şef de întreprindere, a încălcat toate regulile jocului şi nu a avut nici o jenă în a depăşi limita autorizată; în calitate de creatoare de modele, nu şi-a găsit satisfacţia decât în a se lăsa plagiată. Totul se petrecea ca şi cum această femeie, ale cărei găselniţe se transformau în aur şi care număra printre fidelii ei miliardari veniţi din America, din Orient sau din Asia, nu ar fi revendicat drept unică victorie decât pe aceea de a-şi fi văzut preceptele reluate la nivelul străzii de către oamenii de rând.

A acumulat o imensă avere în afara oricărei intimităţi cu ceea ce ar fi trebuit, în mod logic, să fie mediul ei: marea industrie şi ceea ce are legătură cu ea, bancă, bursă, politicieni, oameni de finanţe, într-un cuvânt: puterea. Niciodată nu a fost auzită ridicând în slăvi bogăţia sau venerând banul. Nici cea mai măruntă jubilare. A avea însemna pentru ea cu siguranţă o plăcere, dar în care esenţialul era măsurarea distanţei care o separa de perioada când nu avea nimic.

Deşi a trăit într-o perioadă care a făcut din deplasare o obligaţie profesională, condiţionând în bună parte strălucirea marilor întreprinderi, i-a disprețuit regeşte pe cei care se sileau să facă aşa-numitele „călătorii de afaceri“ şi a continuat să nu se deplaseze decât pentru plăcerile personale.

A ştiut să recunoască talentul celor mai notabili artişti şi a găsit în rândurile lor singurele prietenii de care s-a simţit onorată. Cu toate astea, se răzvrătea atunci când erau confundate meseria ei şi meseria lor şi detesta să se folosească termenul de „geniu“ în legătură cu persoana ei. Se voia a fi un simplu artizan.

Părea invincibilă, iar magia strălucirii ei, extraordinara ei seducție au contribuit la succesul a ceea ce a întreprins. Dar, în sânul acestei reușite, trăia ca o exilată, dând greș în lucrul la care ținea cel mai mult: viața ei de femeie. Și totuși! Putea fi cineva mai independent, mai *eliberat* decât ea? Acest destin singular dezminte tocmai tezele care fac din egalitatea sexelor condiția determinantă a fericirii feminine. Egală bărbaților în viața profesională, adesea superioară lor, Gabrielle Chanel a fost, în confruntarea cu aspirațiile inimii, cea mai dezarmată dintre femei. Lucrul cel mai dezastruos fiind faptul că, dacă îmbrăcămintea a fost în centrul întregii ei existențe, marea problemă a fost dragostea. Un domeniu în care nu a cunoscut decât deziluzii.

Formată, descoperită, inventată de bărbați, a muncit toată viața pentru femei, fără să le iubească îndeajuns pentru a uita de sine împodobindu-le. Fiecare persoană de sexul ei îi apărea acestei ființe pasionale sub trăsăturile unei potențiale rivale, astfel încât, până la ultima suflare, văzându-se nu așa cum era, ci așa cum fusese în anii ei de tinerețe, angajată cu totul în războiul dus pentru a plăcea, Chanel și-a dedicat în taină sieși artificiile ei cele mai provocatoare.

Fiecare dintre colecțiile ei era cunoscută ca o reîntoarcere solitară, un lung voiaj nemărturisit în arcanele propriului trecut... acel trecut de care ea nu vorbea niciodată.

Căci lucrul care, mai mult decât orice din viața ei, atrage atenția nu e doar spectacolul reușitei, nici măcar popularitatea, nici imensa audiență de care s-a bucurat, ci enigma care a știut să fie în ochii tuturor celor care i-au stat alături, epuizanta trudă pe care și-a impus-o pentru a-și masca originea. Ceea ce ne prinde (acesta cel puțin este sensul lucrării de față) este arta cu care a știut să se facă o persoană „de nepătruns" și, acest scop odată atins, consecvența cu care s-a refugiat în această travestire ca în cea mai ermetică dintre închisori.

A trăit *posedată* de legenda ei.

ORIGINILE
1792–1883

„E admis faptul că adevărul unui om
e mai întâi ceea ce ascunde el."

ANDRÉ MALRAUX,
Antimémoires

I

VIZUINA

Ponteils nu numără decât trei locuinţe atât de perfect integrate în peisajul din jur, încât par născute din adâncurile pământului. Acele acoperişuri din plăci înclinate, abrupte, pe jumătate năruite, pe care se agaţă şi se înnegreşte muşchiul, zidurile acelea de o rusticitate masivă, toate, ziduri şi acoperişuri, făcute din aceeaşi piatră urâtă şi parcă metalizată – un şist cioplit în lamele fine şi tăioase ca briciul – ce au oare de adăpostit? Animale sau oameni? Greu de spus. În fundul văii, torenţi minusculi se umflă la cea mai mică ploaie şi seacă la prima rază de soare. De unde vin? Unde se duc? Dar la ce bun s-o ştim? Nimic nu duce nicăieri, nimic nu trece prin acel cătun. Drumul se opreşte acolo şi se poticneşte de o clopotniţă înaltă, ridicată ca un far deasupra valurilor colinelor. De ce acea biserică? Pentru care credincioşi? Populaţia unui mare burg nu ar ajunge s-o umple... Atunci ce caută acolo, în singurătatea aceea?

Dacă vom privi prin uşile lăsate deschise, dacă vom surprinde în interiorul caselor urmele unei vieţi străvechi – şuri lungi şi întunecoase în care atârnă căpestre, grape vechi, şarete răsturnate, cenuşii de praf şi înălţând spre spărturile din acoperişuri oiştile goale şi masive ca nişte maşinării de război – rămânem nedumeriţi.

Un trecut glorios ne priveşte drept în faţă. Misterele vieţii ţărăneşti. Ce fapt s-o fi întâmplat oare, care să justifice un asemenea abandon? Aidoma acelor *trulli** din Puglia, sau *nurage*** din Sardinia, cu încăperile lor fortificate şi galeriile secrete, evocăm în faţa acestor clădiri adormite tot ce a conceput omul mai misterios.

Nu sunt totuşi decât nişte austere ferme din zona munţilor Cévennes, împreună cu amintirile îndărătnice, rezistând abandonului, ale unor vremuri în care acest pământ trăia, iar oamenii trăiau de pe urma lui.

Sunt departe acum acele vremuri. E un veac de când a început exodul, iar pădurea care încingea cătunul pe câteva mii de hectare, pădure de castani preţioşi precum pâinea, a început să se rărească până ce n-a mai alcătuit decât o împrejmuire desfundată.

Castana... Ea asigura odinioară prosperitatea celor din Ponteils. Se trăia de pe urma ei, oamenii o vindeau, o mâncau dimineaţa, la amiază şi seara. Era aliment şi monedă. În vatră stătea la foc o oală de lut – sfârleaza – în care fierbea încet porţia familiei. Pe grătare se uscau fructele din care, iarna, se hrănea şeptelul. Iar când sosea momentul arendelor şi al târgurilor, şi când urcau dinspre reşedinţele provinciilor arendaşii veniţi să-şi ceară dreptul, erau plătiţi în kilograme de castane.

În primele zile ale lui octombrie, începea un du-te-vino a tot ce era vehicul pe roţi la Ponteils, şarete, cotigi, încărcate ochi cu saci marcaţi cu iniţialele proprietarilor. F pentru Fraisse... C pentru Causse... V pentru Vidal. Iniţiale trasate cu şablonul. Căci trebuia să se lucreze repede. Recolta trebuia vândută în întregime înainte ca vânzările să încetinească, iar cursul să scadă sub preţul de cost.

---

* *Trullo,* pl. *trulli,* construcţie rurală rotundă cu acoperiş conic din regiunea Puglia, Italia.

** *Nurage,* turn străvechi din piatră în Sardinia.

Atunci urca zvon mare dinspre pădure, un necontenit zumzăit de voci.

În anii de belşug, atunci când pădurea de castani părea că se năruie sub povara roadelor, fermierii închiriau şi până la treizeci de cai pentru a asigura o legătură mai rapidă cu târgurile din vale. Căci nu exista nici măcar un singur cal acolo, sus. Rar de găseai câte un catâr, şi chiar şi acela... Cu toate astea, erau zilele îmbelşugate ale cătunului Ponteils, vârsta lui de aur.

La vremea aceea, o săliţă şi un chioşc micuţ, singurul loc de întâlnire al ţăranilor din partea locului, nu se goleau niciodată. Cârciuma unde se vindea vin, mesele lungi, băncile înguste... Întreaga viaţă a cătunului se concentra acolo, între cei patru pereţi ai unei case pe care temelia de o soliditate ciclopică o deosebea de celelalte locuinţe. Deasupra uşii, săpate în piatra uşorului boltit, două iniţiale – A.B. – cele ale primilor ocupanţi ai casei, familia Boschet, şi o dată – 1749 – cea a construcţiei, care marca de asemenea anul în care începuse prosperitatea cătunului. Însă abia în primii ani ai secolului al XIX-lea, în epoca de avânt a negoţului cu castane, acea cinstită casă ţărănească s-a transformat în cârciumă.

Acolo s-au aşezat la mese fermieri însetaţi, zilieri angajaţi ca să ajute la strânsul castanelor, împletitori de coşuri în căutare de comenzi, negustori ambulanţi veniţi de la oraş ca să-şi vândă marfa, şi, fie vară, fie iarnă, cei pe care îi reţinea la Ponteils cultivarea pământului, bogata mână de lucru familială, băieţi, bărbaţi de toate vârstele, tăietori de lemne, păstori, crescători de viermi-de-mătase, şi apoi, adunaţi lângă vatră, cam tremurând din încheieturi, stând cu picioarele uşor îndepărtate, bătrânii dintotdeauna, cu mâinile lor noduroase. Cârciuma... domina zări fără sfârşit. Mersul la cârciumă însemna întâlnirea cu viaţa, cu zgomotul, cu ecoul a ceea ce se petrecea prin alte părţi. Se mai găsea acolo şi câte o ocazie de măritiş. Căci taţii de familie...

– Îl cunoşti pe băiatul meu...

Într-adevăr, la cârciuma aceea trebuiau să se ducă. Unde ar mai fi discutat ei pe îndelete despre viitorul copiilor? Acolo, în prezenţa preotului Noé Roure, se bătea palma, iar lucrul acesta angaja mai mult decât un contract. Apoi se stropea înţelegerea. Şi de ce să mai caute în altă parte un martor? Era mereu acelaşi, cârciumarul, care îşi îndeplinea rolul în zilele de botez, de nuntă sau de îngropăciune. Şi asta fără să se lase rugat. Experienţa învăţându-l că, odată ceremonia isprăvită, familiile... Setea... Aşa că, lăsându-şi nevasta să umple stacanele, se ducea cu pas întins până la biserică, pentru a scrie cu o mână nesigură cele şase litere ale numelui său în partea de jos a actelor: Chanel Joseph, cârciumar, născut la Ponteils, în 1792.

Nu există vreun nume mai des întâlnit decât al său în registre. Chanel Joseph, cârciumar. Străbunicul lui Gabrielle. Se pare că, odată căsătorit, era găsit la biserică la fel de des ca la tejghea.

Mai înainte, ca atâţia alţi ţărani din regiune, fusese, la vremea tinereţii, zilier şi totodată meşteşugar, când încălţând greii saboţi cu zimţi pe talpă pentru a decoji la sol castanele unui vecin, când, în timpul lungilor şezători de iarnă, muncind în casa unei perechi tinere ca să cioplească din lemnul adus din pădure patul, dulapul sau alte diverse obiecte casnice.

„Să nu ţii la nimic altceva decât la ceea ce-ţi aparţine", va spune veacuri la rând dictonul din Cévennes. De aceea, spre a exprima acest ataşament faţă de cele dobândite cu sudoarea frunţii, trebuia împodobit totul, trebuia sculptat totul, cea mai mică lingură, cea mai neînsemnată lopăţică pentru făină. Trebuia să îţi pui propriul semn... Obicei în care se manifestă un instinct animal al vizuinii, al cuibului, însuşi simţul trecutului ţărănesc. Nimeni nu avea mai mult ca Joseph Chanel gust pentru acest soi de treabă. Şi totuşi, el muncea întotdeauna pentru *ceilalţi,* mereu pentru cei care posedau

pământ, păduri, acoperiş deasupra capului, pat unde să doarmă şi loc deja însemnat cu o cruce la cimitir. Niciodată pentru el... Şi pe ce şi-ar fi putut el oare trasa iniţialele? Nu era nici un Chanel care să fi posedat măcar un pogon de pământ la Ponteils, sau măcar un mormânt...

Soarta lui Joseph s-a îmbunătăţit când, în preajma vârstei de patruzeci de ani, a fost celebrată logodna lui cu o fată născută Thomas, a cărei familie, originară din Ponteils, avea oarecare bunuri. O zestre modestă i-a permis tinerei mirese să închirieze nu chiar toată acea solidă casă Boschet, ai cărei proprietari, deja îmbogăţiţi, plecau să deschidă o prăvălie în vale, nu, ci doar sala comună. O încăpere mare spre care dădeau vatra şi cuptorul de pâine, dar şi o odaie mică unde încăpea un pat. Cu podul deasupra, cu pivniţa dedesubt, de la sculare până la culcare trebuia să se deprindă cu situaţia asta, căci restul, magazia de lemne, beciul, staulul, stâna, hambarul, curtea de orătănii întunecată ca un puţ, toate astea rămâneau în mâinile familiei Boschet. De ce folos le-ar fi putut fi celor doi Chanel? Ei, care nu posedau nimic, nici vacă, nici turmă.

Au fost nevoiţi să mobileze sala aceea. Joseph s-a apucat să înjghebeze mese şi bănci rudimentare, pe care a putut în sfârşit scrijeli un nume care îi aparţinea. Se limita să facă o dublă iniţială, două litere mari C, formând un cerc în jurul monogramei lui Hristos, semnul credinţei, în opoziţie cu porumbiţa protestanţilor, în acel ţinut al comunităţilor vrăjmaşe. Doi mari C... Mai puţin de un secol mai târziu, proptiţi unul de altul, aveau să devină marca distinctivă a creaţiilor lui Gabrielle şi simbolul celui mai mare imperiu clădit vreodată de o femeie cu propriile mâini. Doi mari C pe bucăţile de muselină, pe genţi, pe pudriere, pe flecuştete... Mania ei de a marca totul. Dar, în fond, ce este o fiinţă omenească dacă nu suma caracterelor rasei ei?

Când mobilele au fost aşezate, Joseph Chanel a făcut rost de un vin din partea locului, cu aromă de fructe, pe care vecinii l-au apreciat. Primul pas fusese făcut. Soţia a trecut la bucătărie şi a făcut pâine de casă la cuptor. Curând s-a putut vedea pe casa Boschet o firmă care făgăduia celui care intra: „Pâine bună. Vin bun. Loto. Lichioruri. Bomboane." Era Chanel, o cârciumă de ţară.

Aşa o numeau şi încă o numesc oamenii din ţinut.

Bolta cu verdeaţă nu mai are astăzi decât ultimele ramuri ale unei plante firave, iar castanii cei înalţi rămaşi în picioare în jurul casei au astăzi tot atâta lemn uscat cât frunze. Firma s-a şters. Sala comună însă nu s-a schimbat prea mult. Tot acolo se află cuptorul de pâine, mesele lungi, băncile înguste.

A trecut un secol şi jumătate de când, în sala aceasta, turna de băut străbunicul lui Gabrielle Chanel. Iar apoi fiul lui... Şi apoi, nimeni. Nu mai sunt porţi la staul. Nu mai e nici un du-te-vino în jurul casei. Iar acoperişul învelit în şist, atât de des, atât de multă vreme bătut de zăpezi, se curbează primejdios. Iar obloanele stau căscate în bătaia vântului.

În faţa zăpezilor, în cimitirul care dă drept spre munte, sub nişte lespezi năpădite de muşchi, odihnesc cei care au vieţuit la Ponteils, trăind zile de trudă, solidari în mândria muncii şi în dragostea pentru pământul lor. Iată-i pe cei din familia Daude, pe cei din familiile Nègre şi Roux, Castanier, Sylvain Chambon, iată-i pe Cei-Morţi-pentru-Franţa, iată-l pe cel care a fost parohul din Arles, sau pe cel care a fost marinar în Africa sau dulgher la Brest, cu toţii întorşi în sat, cu toţii în armonie cu pământul, aidoma pietrelor...

Dar nici urmă de vreun Chanel.

Doar numele a rămas confundându-se pe veci cu acela al unei cârciumi. Şi mai sunt poate unul sau doi bătrâni care îşi mai amintesc:

– Se spune că era aici odinioară o cârciumă... Îi zicea Chanel.

O spun cu regret.

II

UN CÂRCIUMAR ŞI FIII SĂI

Mereu erau prea mulţi copii în familia Chanel, mereu mai mulţi băieţi decât fete, mai mulţi copii decât parale şi case joase, pline de smiorcăieli.

În anul 1830 venea pe lume, la cârciuma din Ponteils, un prim-născut pe nume Joseph, la fel ca tatăl lui, cârciumarul. În primăvara lui 1832, la început de aprilie, o nouă naştere şi un al doilea fiu. La fel ca primul, a fost dus la biserică – legea lui Dumnezeu mai întâi – după care a fost supus legii oamenilor. Declaraţia a avut loc în prezenţa primarului şi a doi martori, amândoi cultivatori şi buni clienţi ai cârciumii. Părinţii au declarat că doresc să-i dea acestui fiu prenumele de Paulin Henri Adrien. Foarte bine. Nici o opoziţie. S-a notat, s-a parafat. Gata.

Tocmai se născuse bunicul lui Gabrielle.

În 1835, cârciumarul sărbătorea o a treia venire pe lume, cea a lui Jean-Benjamin, în 1837, o a patra, cea a micuţului Ernest, şi în sfârşit, în 1841, se năştea o primă fată, Joséphine. Acestea sunt numele care figurează în fruntea unei lungi, foarte lungi dinastii.

Erau mereu aduşi parohului din Ponteils noi Chanel la botezat. Asta pentru că, în aceeaşi perioadă şi cu o stăruinţă cu totul latină, şi alţi săteni cu acelaşi nume, fraţi sau veri, zămisleau în acelaşi ritm.

Între 1830 şi 1860, au văzut lumina zilei la Ponteils nu mai puţin de vreo douăzeci de copii cu numele de Chanel, şi deja se deslueşte la ei un gust care se va perpetua, gustul pentru prenume masculine cu consonanţe istorice. Vreme în care, în faţa acestor băieţi, mai degrabă înzestraţi pentru aventură decât pentru muncă, şi al căror adevărat, unic domeniu, era dragostea; în faţa acestor Chanel Marius, Chanel Auguste, Chanel Alexandre, Urbain sau Jules-César, logodnicele din Ponteils, fetele brunete cu piele chihlimbarie, toate cu numele de Marie, Virginie, Apollonie, care le cădeau în mână, vor fi, de-a lungul a două generaţii, ceea ce au fost fără excepţie toate soţiile Chanel: nişte victime, nişte albine harnice, care şi-au asumat toate rolurile stupului: regine şi albine lucrătoare totodată, până la moarte.

Suntem în 1850. Cei din familia Chanel erau mereu tributari în munca lor ofertei sau refuzului. Cu excepţia fiului mai mare, care îi va urma tatălui la tejgheaua cârciumii, ceilalţi, fără nici un ban, muncitori cu ziua, nu erau sub ordinele nimănui. Erau la ordinele pământului.

Or pământul mergea prost.

Doi duşmani se înverşunau împotriva pădurii de castani, două maladii redutabile, tăciunele şi Endothia.

De când era lumea lume, nu mai văzuseră aşa ceva! Ai fi zis că bieţii castani aveau febră. Frunzele se umflau şi cădeau. O calamitate. Ministerul Agriculturii? Era mut. Oamenii aveau să aştepte mult şi bine la Ponteils un parizian, un specialist care n-avea să

vină niciodată. Cine își mai amintește de Ponteils, cine stă să se mai gândească la cătunul acela pierdut?

Atunci, clienții au început să se rărească la cârciumă, iar conversațiile au devenit posace. Oamenii se temeau de deochi, de acțiunea dăunătoare a vreunei satane. Și iată că rămășițele păgâne din sufletul țăranilor renasc brusc. În fața spaimei, cei mai creștini nu se arată decât pe jumătate creștini. Se scot din ascunzișuri fetișurile, leacurile băbești. Gospodinele schimbă în taină talismane. Oare ce e mai bine să bați în cuie pe trunchiurile bolnave? Cadavrul unei cucuvele? Are mai mare efect decât patru labe de cârtiță? Sau poate că o broască râioasă... Se mai zice că o cruce din tăciuni... Parohul închide ochii în fața a ceea ce numește pudic datini vechi.

Doar negustorii ambulanți mai trăgeau un oarecare folos din nenorocirea generală. Oamenii din Ponteils își smulgeau din mâini orice broșurică tratând despre profeții sau leacuri împotriva farmecelor. *Adevăratul Dragon roșu sau Arta de a comanda spiritele rele, Secretele minunate ale Micului Albert sau Magia naturală și cabalistică* se vindeau ca pâinea caldă. La șezătoare, în jurul unicei feștile, doar așa ceva se citea. Dar era o pierdere de vreme. Nimic nu avea efect.

Au trecut astfel câțiva ani, de așteptare, de speranțe. Dar totul are până la urmă un sfârșit, chiar și speranța. Cât de repede se vor înlănțui de acum încolo schimbările! Și cât de simplu se explică abandonarea cătunului Ponteils.

Pădurea doldora de bogății, cu asprimea peisajului său, cu bucuriile ei, cu veșnicul ei început fără de sfârșit și cu încrederea pe care oamenii și-o puneau în ea, toate astea erau pe ducă. Iată că arborii mureau. Castanii... Tot ce producea pământul mai puternic, mai misterios. La ce bun să mai stăruie?

Sunase ceasul plecării.

Mai întâi cei mai săraci.

Primii care au plecat au fost fiii cârciumarului, fiii mai mici: Henri-Adrien, Benjamin, micul Ernest. Apoi au plecat nepoţii, verii.

Au plecat toţi.

Începea pentru membrii familiei Chanel un timp al migraţiei, dar şi singurătatea oraşelor.

III

UN BUNIC AMBULANT

Henri-Adrien Chanel are douăzeci şi doi de ani când părăseşte cătunul Ponteils. E burlac. Nu are altă meserie, altă ştiinţă decât aceea a pământului şi a pădurii. Le va pierde şi pe una, şi pe cealaltă şi se va pomeni umblând în căutare de lucru la cincizeci de kilometri distanţă de casă. Prima cădere, prima alunecare.

Fără ocupaţie, necunoscut, în vreme ce la Ponteils toţi îl ştiau, Henri-Adrien se va simţi pentru prima oară în viaţă umilit. Va izbuti el să găsească ceva de lucru? Stă opt luni la Travers-de-Castillon, un cătun la poalele munţilor Cévennes. Nu mai e pădure şi nici munte, dar nu e încă nici şes, nici oraş. Ocaziile de a-şi găsi un loc de muncă sunt rare. I se spune că la Alès... E adevărat, Alès, minele, huila, angajarea... Şovăie. Să se îndepărteze şi mai mult? Nu i se spune deja că „vine de departe?“ Ce se va întâmpla prin alte părţi? Caută, tatonează. Ceva din sufletul lui rezistă încă în faţa atracţiei locului de baştină, în faţa viselor de viaţă pe picior mare.

În sfârşit, a venit şi ziua în care cultivatorii din împrejurimi, familia Fournier, i-au oferit o slujbă. Ce noroc!... I se oferea un

adăpost liniştit: crescătoria de viermi-de-mătase a familiei Fournier, la Saint-Jean-de-Valeriscle. S-a dus acolo. Lui Henri-Adrien îi plăcea tot ce ţinea de meseria de ţăran. Aşa că duzii, gogoşile de viermi... Numai că, vai! Familia Fournier are o fiică, Virginie-Angelina, de şaisprezece ani, pe dată ademenită. Scandal, dragoste cu o minoră! Satul întreg e zdruncinat. E o indecenţă, o imoralitate! O haimana, acest Chanel! Fournier ameninţă. Cere satisfacţie. Dacă nu... Henri-Adrien, bunicul lui Gabrielle Chanel, riscă închisoarea.

Numai că el nu s-a sustras. A luat fata în căsătorie. În prezenţa tatălui şi a mamei lui, veniţi de urgenţă de sus de pe munte. Căsătorie grabnică, celebrată la ora şapte dimineaţa la Gagnières, în 1854. Primar era castelanul, Alphonse de Lanouvelle, martorii miresei erau dintre cei mai respectabili: institutorul şi un proprietar din împrejurimi, Casimir Thomas. Cu toţii şi-au pus o semnătură clară pe actul de căsătorie. Institutorul şi-a exersat cea mai frumoasă parafă. Eleganţa şi răceala se vedeau în semnătura primarului, a cărui majusculă A domina precum un donjon feudal jalnica mâzgăleală care ţinea loc de semnătură cârciumarului. Cât despre femei... Ştiinţa de carte nu era de nasul lor. Angelina, la fel ca soacra ei, nu ştia să ţină tocul în mână. Lucru de care domnul de Lanouvelle a luat act: „... au declarat că nu ştiu să semneze, după ce li s-a citit actul".

Şi de îndată ce s-a încheiat ceremonia, Henri-Adrien şi-a luat nevasta-copilă cât mai departe de acolo. Niciodată n-a mai revăzut ferma socrilor lui. Era alungat... A doua cădere, a doua alunecare.

Deoarece unul dintre fraţi era la Nîmes – Ernest devenise acolo negustor de peşte – Henri-Adrien şi Angelina şi-au îndreptat paşii într-acolo, şi tot acolo, amintindu-şi desigur de acei negustori ambulanţi indiferenţi la calamităţi, cărora li se dăduse în sat frumosul nume de „trecători", Henri-Adrien şi-a început o nouă meserie. Era pentru el mai mult decât o schimbare de viaţă,

era aproape o schimbare de aspect: Henri-Adrien s-a făcut negustor ambulant.

„Henri-Adrien, cândva cultivator..."

Aceasta e calificarea, în toată melancolia ei, pe care o găsim la începutul unor acte datând din acea perioadă şi semnate de mâna lui. Fostul cultivator e de acum, potrivit sezonului, când negustor de mărunţişuri care propune tinerilor şireturi şi pălării, când vânzător ambulant de flecuşteţe pentru copii şi nimicuri pentru domnişoare. Treacă-meargă... Bunicul lui Gabrielle Chanel a fost deci un *trecător*.

Dacă aventura sa matrimonială a meritat să fie istorisită, este pentru că ea anunţă ceea ce vor fi vieţile fiilor şi nepoţilor lui.

Se cuvine totuşi să mai adăugăm un lucru: pe măsură ce ei se vor îndepărta de pădurea natală, bărbaţii tribului Chanel îşi vor pierde virtuţile ancestrale. Foarte curând, frivolitatea şi lăudăroşenia o vor lua înaintea probităţii ţărăneşti. Foarte repede ei vor deprinde vicleniile seducătorilor la drumul mare şi le vor pune în practică. Un mare număr dintre ei vor ademeni fetişcane, la fel ca bunicul... Le vor lăsa grele... Uneori fără a încerca să mai repare sau să recunoască.

Fiii familiei Chanel vor avea nevoie de femei, de toate femeile, mereu. Le vor lua fără sentimente sau scrupule.

Vor fi fustangii şi *trecători* din tată în fiu.

Oraşul, pentru prima oară. Şi pretutindeni – mulţimea, pretutindeni zgomote necunoscute.

Totuşi, prin unele aspecte abia exprimabile, Nîmes încă mai sugera satul pierdut. Şi nu doar din pricina numelui străzilor cu sonorităţi de pădure – Strada Dudului de Spania, Strada Portocalilor, Strada Violetei – nu doar pentru că familii venite de la Ponteils se grupaseră aici, nu doar din cauza asta... Era o lume de mirosuri care evocau trecutul, când, venind dinspre Causse, vântul bătea peste garigă, ducând până în piaţa din faţa bisericii Saint-Castor parfumul

de stejar verde şi de roiniţă. Acestea erau drumurile ireale pe care cei din familia Chanel din Ponteils se întorceau acasă.

Trăiau adulmecând vântul.

Henri-Adrien şi Angelina au găsit locuinţă pe strada Bât-d'Argent, la numărul 4, în imediata apropiere a pieţei centrale. Casa cu grajdul ei şi, încadrând uşa joasă, două adăpători din piatră păreau că aşteaptă trecerea unor turme invizibile. Ulicioara asta servise multă vreme drept loc de întâlnire pentru negustorii de vite. O casă ciudată între toate. Pivniţele, un labirint de bolţi fantomatice şi de ziduri enorme, serviseră cu siguranţă drept abatoare. Se mai puteau încă observa urme de sânge, iar lespezile pavimentului semănau cu nişte mese de jertfă.

Acolo, pe strada Bât-d'Argent, în 1850, a fost zămislit Albert, tatăl lui Gabrielle Chanel.

Când a sosit momentul să nască, Angelina, care avea nouăsprezece ani, s-a dus la azilul Humanité din Nîmes. Dar bărbatul ei? Absent, reţinut cu treburi la un târg. Era singură când a dat naştere primului ei copil. Şi totuşi... Numeroşi erau cei din familia Chanel stabiliţi la Nîmes. Dar nici un văr, nici o rudă nu a venit la căpătâiul Angelinei. Cum să facă şi unde să-şi declare fiul? Trei funcţionari ai azilului, dintre care unul în vârstă de şaptezeci de ani, s-au oferit să se ducă în locul ei ca să înregistreze naşterea lui Albert. Cel mai tânăr a făcut declaraţia, ceilalţi doi au fost martori. Dar cel cu declaraţia s-a încurcat şi a declarat nou-născutul sub numele de familie Charnet, ceea ce mai apoi a pricinuit mii de necazuri. Iar semnătura martorilor nu a figurat pe act. „Nu au putut semna", a notat ofiţerul stării civile, potrivit uzanţei. Martorii erau analfabeţi.

Cu mici diferenţe şi în orice oraş s-ar fi găsit, diverşii Chanel din generaţiile următoare se vor naşte în condiţii analoge. Iar familia? Continuă să locuiască în vecinătatea imediată a pieţei centrale şi la fel de sărăcăcios. Lăuza? Tot la azil şi tot singură.

Tatăl? Mereu „în călătorie". Iar martorii au semnat trasând o cruce.

Gabrielle Chanel, în privința asta, n-a făcut nici ea excepție.

IV
EXODUL RURAL

Nîmes se anunța a fi ceva bun. Se putea trăi acolo la umbra ulicioarelor și *între ei,* adică între cei care-și aveau obârșia în Cévennes. Mai mult sau mai puțin, clanurile din Ponteils se realcătuiseră aici. Exista clanul Castanier, ale cărui două fete, Olympe și Julienne, nu făceau niciodată un pas una fără cealaltă, în vreme ce fratele lor, Bonaparte, găsise de lucru la un depozit de artilerie. Mai era clanul Magne, al cărui fiu, Charles, era magazioner la un negustor de haine. Mai erau solitarii din Ponteils, rămași solitari și la Nîmes, Bonaventure Cucurule, văcarul, devenit vânzător de limonadă, și Zélie Dessous, mamă celibatară, devenită prostituată. Mai erau de asemenea și cetățeni demni de considerație, alungați de acasă de cine știe ce calamitate naturală care-i lăsase cu vitele pierdute pe apa sâmbetei, cu recolta arsă. Era și frumosa Artémise din clanul Bouzigue, purtând mereu bonetă cu dantelă și panglici, și al cărei soț, Ulysse, din fermier cum fusese se pomenise funcționar însărcinat cu registrele într-o fabrică de dulciuri.

Dar mai cu seamă erau cei din clanul Chanel, stabiliți la câteva străzi distanță unii de alții, cu toții pe lângă Place aux Herbes, și cu toții înzestrați cu neveste-copile veșnic borțoase. Căci Angelina nu era singura care procrea. Cumnatele ei, niște fetișcane cu burta la nas, mergeau și ele din sarcină în sarcină.

Astfel, o nouă duzină de copii Chanel, cu toţii veri, au văzut lumina zilei de data asta nu la Ponteils, ci la Nîmes. Voinţa de a zămisli era puternică în neamul lor şi semăna cu un sentiment religios. La fel ca pe timpul când norocul atârna, o dată pe an, de crengile castanilor, verii Chanel, deşi deveniţi citadini, nu se smulseseră încă din spaima imemorială de efemer, stare a tuturor ţăranilor din lume. Iată-i la Nîmes, reproducându-se în ritmul de un plod pe an... şi chiar mai mult. Căci se întâmpla să se nască, din acelaşi tată şi din aceeaşi mamă, doi Chanel, unul în ianuarie, altul în decembrie al aceluiaşi an. Iar numele de Joseph era întotdeauna dat celui mai mare dintre copii, ca un omagiu al exilaţilor faţă de şeful tribului, strămoşul, cârciumarul din Ponteils care îmbătrânea încet în amintirea râsetelor pierdute şi a amiezilor când se cânta sub bolta de verdeaţă.

Or, iată că s-a manifestat o primă fisură între membrii clanului. Sedentarii s-au diferenţiat tot mai mult de cei veşnic pe drumuri, până la a-i pierde din vedere. Căci, în timp ce unii izbuteau să devină meşteşugari sau să se strecoare în modul cel mai modest în cât un negoţ mărunt – şi aceia dintre ei care, prin tenacitate, şi-au realizat visul (o minoritate), aceia care sunt mereu găzduiţi în preajma gărilor vor izbuti peste două generaţii să devină slujbaşi la căile ferate, slujba cea mai bine plătită la care a putut visa vreodată un Chanel –, ceilalţi, cutreierând neîncetat de la un târg la altul, rămâneau mereu ei înşişi, adică nişte migratori.

Bunicul lui Gabrielle Chanel a făcut parte dintre aceştia din urmă. A părăsit oraşul Nîmes cu nevasta şi nou-născutul la nici un an de la sosire. Curând – că doar o cerea meseria – din an în an, din sezon în sezon, a schimbat oraşul şi casa.

Cum să uităm că din această fracţiune rătăcitoare a clanului s-a ivit Gabrielle? În mod logic, ne-am fi putut aştepta să-i găsim

strămoşii printre cei care, introduşi în negoţul mărunt, aveau casă la stradă. Dar nu acesta e adevărul. Iar acest aspect va uimi mereu.

Unde era vremea când generaţii succesive se năşteau, trăiau şi mureau în acelaşi sat? Viaţa lui Henri-Adrien Chanel, a soţiei şi a copiilor lui s-a desfăşurat pe drumuri, dar fără a pierde un soi de savoare a locului de baştină, ceea ce ţinea neîndoielnic de faptul că nu s-au îndepărtat deloc de regiunea de sud, acel Midi în care târgul, cu miresmele şi strigătele lui, amintea mereu de sărbătorile din sat.

Henri-Adrien nu s-a aventurat niciodată dincolo de un hotar imaginar ce îi interzicea meridionalului care era să-şi desfacă mărfurile în locuri unde se făcea bucătărie fără ulei, acoperişurile erau fără olane, iar vântul bătea fără să ia totul pe sus. Copiii lui se năşteau după cum se nimereau locurile unde familia poposea, cel mai adesea în regiunea Gard: Louise – cea care avea într-o bună zi s-o primească la ea pe Gabrielle după ce aceasta îşi va fi pierdut mama – s-a născut în 1863 în Cévennes, Hippolyte în 1872 la Montpellier, Marius în 1877 la Alès...

Astfel, bunicul lui Gabrielle nu mergea niciodată prea departe. Călătorea aşa cum muncise pe câmp: cu ochii fixaţi pe calendar, iar itinerarele lui ţineau de vechiul fler ţărănesc. Dar nu-l mai conduceau de acum nici soarele tomnatic, nici primul îngheţ. Nu mai era dependent decât de sărbătorile pământului şi de tot ceea ce credinţa ţărănească, acea imensă nevoie de a crede şi de a spera, le mai adăugase.

Cam pe la 1860, un Chanel din Ponteils pândea în revărsat de ziuă tropăitul vestitor al reuniunilor ţărăneşti. Ce fel de zgomot era oare? Animale şi oameni se aşterneau la drum şi înaintau agale, cu vitele înainte. Dar semnele acelea din almanahuri ce erau? Erau însemnări ale datelor la care cutare orăşel îşi serba recolta, cutare breaslă îşi celebra patronul, zilele în care ghirlande trebuiau întinse

peste străzi, iar o statuie venerată era scoasă din biserică, îmbrăcată în rochie de catifea şi împodobită ca un idol. Atunci se mişca şi el. Trebuia să ţină acelaşi drum şi să zorească. Căci nici una dintre acele prea-creştineşti distracţii nu scăpa să nu fie însoţită de un târg.

Pe aici, domnilor şi doamnelor, pe aici, veniţi mai în faţă! Imnuri religioase şi cântece de pahar, mătănii şi lulele din zahăr, procesiuni şi căluşei, tămâie şi aromă de prăjiturele, îngenuncheri şi concursuri de strâmbături, toate mergeau bine împreună. Era nevoie de tarabele împodobite ca nişte altare, predicile trebuiau să se amestece cu refrenele, era nevoie de aceste târguri, era nevoie de aceste sărbători ale dezordinii pentru a asigura subzistenţa celor care vor fi bunicii Chanel. Şi asta, până la moartea lui Henri-Adrien la optzeci de ani trecuţi.

La această şcoală au fost educaţi copiii lui. Căci, în ce o priveşte pe cealaltă, cea adevărată... N-au prea fost ei duşi la şcoală. Timpul de studiu al lui Louise, ca şi acela a lui Albert, a fost scurt. Limitat la perioadele de sezon mort. Câteva luni pe an, lunile de ianuarie şi februarie, când munca în târguri era atât de redusă încât tatăl îşi putea rezolva singur treburile. Şi ne mai mirăm că, în ciuda unei educaţii atât de sumare, au ştiut totuşi şi unul, şi celălalt să scrie şi să citească!

V

O FAMILIE DE CARE SĂ TE LEPEZI

Tatăl lui Gabrielle Chanel şi sora sa Louise nu semănau deloc. Louise era mai fină, mai înţeleaptă. Veselă, dibace şi vioaie, cu un profund simţ al datoriei, o moştenise pe maică-sa: era o Fournier

până în vârful unghiilor. În timp ce Albert Chanel semăna cu tatăl lui. Același gât solid, același nas scurt, același cap cu frunte voluntară, același păr negru și drept. Iar în ceea ce privește caracterul: violent ca taică-său, fanfaron și fustangiu exact ca el.

Asociați de la vârsta de zece ani și până la majorat, Albert și Louise au trăit fără a fi vreodată despărțiți de-a lungul anilor tinereții. Servitutea le-a fost mai dură decât se poate crede. Nu se limita doar la căratul coșurilor familiei sau la slujba de crainici când sezonul târgurilor era în toi. În alte sezoane, la vremea cositului, a secerișului, a culesului viilor, mergeau împreună să-și ofere serviciile în diverse ferme. Louise dădea o mână de ajutor gospodinei la bucătărie, Albert se ducea la câmp împreună cu țăranii. Așa se rotunjea agoniseala familiei. Se cuvine oare să vedem în această adolescență trudnică originea unei înțelegeri care nu se va dezminți niciodată?

Membrii acestei ramuri a familiei au rămas îndelungă vreme uniți.

Tatăl lui Gabrielle Chanel nu a părăsit căminul părinților săi decât atâta cât a fost nevoie ca să se înfățișeze la o cazarmă, să ceară rectificarea actului de stare civilă – căci fusese tras la sorți sub numele neadevărat de Charnier –, să obțină prin judecată, la data de 21 ianuarie 1878, dreptul să nu mai fie desemnat decât sub numele veritabil, cel de Chanel, și, pe dată eliberat, să se întoarcă alături de ai săi.

Nu s-a separat definitiv de părinți decât la douăzeci și opt de ani ca să se însoare, în circumstanțe care amintesc în mod straniu de cele ale căsătoriei tatălui său. Oarecum agravate totuși.

Vârsta nu îndreaptă nimic.

Albert nu a trăit decât pentru a seduce, a zămisli, a fugi și a o lua de la capăt.

Sora sa, Louise, care a fost geniul lui bun, nu s-a măritat decât la douăzeci și patru de ani. Logodnicul, care se trăgea din Ponteils,

era slujbaş la căile ferate. Viitorul ginere a avut asupra părinţilor Chanel, eterni rătăcitori, efectul unui soi de funcţionar care se putea bizui pe un salariu fix lunar – ce paradis! – şi, cine ştie, poate şi pe o avansare. Nu era el pe deasupra şi băştinaş din Cévennes? Louise făcea o bună partidă.

Logodnicul era stabilit la Clermont-Ferrand, şi acolo, în acel oraş mare, au trebuit să se ducă toţi, acolo a avut loc căsătoria, în prezenţa familiei reunite şi a întregului Ponteils. Atunci, în faţa acestui viitor ginere şi pentru a nu fi mai prejos, tatăl miresei, în momentul stabilirii actului de căsătorie, s-a dat drept negustor. Suna totuşi mai bine decât ambulant. Fratele miresei, Albert Chanel, reîntors în familie cu acest prilej şi care i-a fost martor surorii lui, a procedat la fel. Cu toţii erau negustori... Doar Angelina, mama miresei, a refuzat să se dea drept ceea ce nu era. Din vremea îndepărtatei ei căsătorii, tot nu învăţase să scrie. La ce bun să mai nege? Aşa că a refuzat să semneze.

„A spus că nu ştie", a notat o dată în plus ofiţerul de stare civilă.

Iată-ne la câţiva ani înainte de naşterea lui Gabrielle Chanel. Câte inexactităţi în ce povestea ea! Şi cum să nu evocăm aici dibăcia ei de a-i captiva pe cei care o ascultau! Îi observa cu ferocitatea satisfăcută a unui păianjen la pândă. Dar mai ştia şi să-i dispreţuiască, şi încă din străfundul sufletului. Prea era credulă toată această pradă, prea facilă!... Orice era pentru ea mai important decât adevărul.

E interesant să constatăm că zadarnic am căuta printre confidenţele ei pe aceea în care să-şi fi mărturisit umila origine. Ţărancă, ea? Niciodată numele cătunului strămoşilor ei nu i-a scăpat de pe buze. Când se înfăţişa drept originară din Auvergne, la fel ca strămoşii ei... care nu de acolo se trăgeau, când drept provensală, ca tatăl ei... care nu era nicidecum provensal; când afirma că are sânge

protestant, precum una din bunice... care numai protestantă nu era! Îşi făurea legenda cu o obstinaţie disperată şi, încolţită până în pânzele albe, femeia aceasta, despre care se ştia totul, prieteni, avere, legături, opinii, gusturi, succese, amărăciuni, eşecuri, încă mai încerca, ajunsă la capătul vieţii, să-şi mascheze originea şi să încurce încă o dată urmele, fie şi numai cu câţiva kilometri.

Cum se face că această vorbăreaţă, căreia îi plăcea să povestească despre sine, nu a fost niciodată ispitită să mărturisească tocmai cum anume fusese adevărata viaţă a bunicilor ei, apoi aceea a părinţilor ei, lupta aceea îndârjită, mergând foarte departe în trecutul ţinutului ei? Cum au fost strămoşii ei? Nişte stânci asemuindu-se cu acele stele din piatră din regiunea Alès, nişte statui-menhiri şi, aidoma lor, rămase solide şi înfipte drept în sol. Ce motiv avea Gabrielle să se lepede de ele? Şi, începând cu această lepădare, cu această renegare, tot ce a mai urmat... Renegate au fost nedreptatea, uitarea, apăsătoarea inegalitate căreia masele ţărăneşti i-au fost mereu victime. Renegate au fost toate... Şi renegat a fost şi lungul mers spre o soartă mai bună.

De ce acestei origini i-a fost preferată urzeala de banalităţi din care dorea să-şi alcătuiască biografia? Oare a crezut ea sincer că din asemenea platitudini avea să i se nască legenda? S-o fi gândit oare la aceea care i-a fost mamă, sprijinindu-se pe amintirea ei ca pe un umăr de care să te rezemi? S-o fi gândit la Jeanne cea îndărătnică, fiica unei croitorese şi a unui tâmplar, Jeanne orfana? Se poate oare să nu fi existat nici un loc pentru mama ei în memoria lui Gabrielle? Dar pentru petrecăreţul ei tată? Nu ar fi fost mai bine să-l înfăţişeze drept ce era, decât să-şi născocească un tată ca dintr-un roman prost? Dar Gabrielle Chanel nu avea sinceritatea unui Maurice Chevalier care, cu voce demnă, la întrebarea: „Ce era tatăl dumneavoastră, domnule?“ răspundea: „Era beţiv...“, de parcă ar fi spus „Era notar“ sau „Avocat“.

Minciuna. Hotărât lucru, aceasta a fost constanta preocupare a lui Gabrielle Chanel. I-a mințit pe ziariștii care o descoseau, i-a mințit pe scriitorii de la care aștepta să-i redacteze memoriile, i-a mințit pe prietenii ei care nu-i cereau nimic.

Vom vedea ce traumatism va trebui să considerăm răspunzător și de ce natură a fost decepția căreia i-a datorat permanentul sentiment de rușine față de originea ei. Dragostea, ambiția, speranța sunt domeniile în care eșecurile succesive au făcut din ea, în cursul celei mai mari părți a vieții ei, o paricidă virtuală.

VI
UN TATĂ AVENTUROS

Albert Chanel a împins foarte departe spiritul comerțului, mult mai departe decât tatăl lui.

Viața de negustor ambulant și hazardurile ei îi conveneau. Mai întâi trebuia să părăsească regiunea Gard. De ce să ruginească la Alès? Existau și lucruri mai bune de făcut. Lacom de târguri, de vin și de femei, Albert a ghicit ce puteau oferi niște provincii mai bogate și mai populate.

S-a îndreptat spre nord.

Și-a încercat prudent norocul și s-a oprit pentru început în Ardèche, departamentul vecin. Era pe atunci la Aubenas un vinișor de deal care se lăsa băut cu plăcere. O marfă rară. Viță-de-vie care să fi scăpat de filoxeră nu se găsea chiar pe toate drumurile în jurul anilor 1880. Trebuia să facă să circule acel vin, să-l procure pentru cârciumioarele din vecinătate, de ce nu? Să devină un soi

de comis voiajor, să mai adauge o marfă celor pe care le vindea: vinul... Vinul, articolele de lenjerie, salopetele de muncă, şorţurile pentru gospodine, toate acestea se puteau împăca bine la un târg. Cam acestea erau ideile care încolţeau în mintea lui Albert. Hotărât lucru, Aubenas prezenta nişte avantaje. Dar nu era totuşi chiar aşa de departe. Haide, trebuia să se aventureze şi mai departe.

De-a lungul copilăriei lui, Albert auzise vorbindu-se de târgurile care marcau, la Puy-en-Velay, sărbătoarea unei anume Fecioare a cărei statui uriaşe fusese turnată în bronzul a 213 tunuri, cucerite la Sevastopol de către soldaţii lui Napoleon al III-lea. Efigia celei numite Bonne Dame de Septembre fusese înălţată pe un vârf, în 1860, la patru ani după ce se născuse Albert. Părinţii lui visaseră mereu să ajungă la acel târg. Să meargă acolo...

Albert a descoperit în sfârşit acel oraş sfânt şi gigantica lui stâncă. Şi-a desfăşurat acolo tarabele. Ce de lume! Era vară, întregul departament era de faţă. Nici că se putea visa ceva mai bun. Nu exista nici o biserică în împrejurimi, nici o mănăstire care să nu-şi fi avut Fecioara sa Neagră, cât de cât făcătoare de minuni. Erau atât de numeroase acele Fecioare, încât nu erau de ajuns duminicile din septembrie pentru a le cinsti pe toate. Era sărbătoare, în diverse locuri, în fiecare zi a săptămânii.

Şi iată-l pe Albert Chanel pătrunzând în această regiune a Franţei în care târgul are valoare de cult. Iată-l traversând provincia aceea binecuvântată.

Nu trebuia să lase nimic deoparte. S-a oprit pretutindeni. Astfel a ajuns la Courpière. Într-o zi de iarmaroc, firesţe, ultima din an. Dintr-odată, totul i-a apărut limpede. Malurile râului Dore, satul cu ulicioare înguste, casele din piatră şi din lemn ce dominau valea, frumos rânduite în jurul bisericii în acea întocmire perfectă care părea să nu existe decât spre a produce cărţi poştale reuşite, piaţa

mare în care ambulanţii bâlciurilor îşi instalaseră deja barăcile de tir, totul îl aştepta. Şi oamenii însărcinaţi cu paza? În mare ţinută, cu tunică, centiron şi bicorn, „Părintele Legii", spaima pramatiilor, ba, el, paznicul satului, îl aştepta, dimpreună cu toţii recruţii din acel an, cu flori la butonieră, şi aşijderea comediantul, şi toate fecioarele virtuoase, aliniate cuminţi.

Vremea rea era pe aproape. Albert Chanel s-a decis să-şi facă popasul de iarnă la Courpière. A găsit unde să tragă în gazdă, în noiembrie 1881, la Marin Devolle, tâmplar şi fiu de tâmplar, care avea loc berechet în casă.

Când s-au întâlnit, Marin avea douăzeci şi trei de ani, iar Albert douăzeci şi cinci. Cei doi tineri s-au împrietenit. Marin moştenise de foarte tânăr atelierul de tâmplărie al tatălui. Avea zece ani când îi murise mama şi şaptesprezece la moartea tatălui. La douăzeci şi unu de ani, fiind cel care întreţinea familia, scăpase de recrutare. Tânăra lui soră, Jeanne, deşi luată să fie crescută de unchiul ei din partea mamei, Augustin Chardon, încă mai depindea de Marin. El era şeful familiei. Fata socotea că va face meseria de croitoreasă, care fusese şi cea a mamei ei. Trecea zilnic pe la Marin pe acasă, având grijă de gospodăria acestuia.

Foarte curând, Albert a început să facă pe cocoşul satului. Avea o siguranţă, un prestigiu care lui Marin îi lipseau. Albert fusese soldat, avea experienţă, avea şi amintiri, avea darul vorbirii, un accent frumos, o imaginaţie bogată, se pricepea să poarte discuţii cu femeile în vârstă şi să stea la pălăvrăgeli cu fetele din sat. Le-a fermecat astfel pe toate. Mai cu seamă pe Jeanne, care nu mai ieşise până atunci din Courpière. Bărbatul acesta venit de nicăieri dădea vieţii ei un rost nou.

Într-o noapte, el i-a cerut să-l aştepte în umbra unui hambar. Ea s-a dovedit a fi cucerirea invizibilă şi tăcută pe care el o dorea.

Dar zilele se prelungeau, iar Albert avea motive temeinice s-o ia din loc. Reîncepea sezonul târgurilor. Curând avea să fie sărbătoarea Sfântului Vincent, ziua podgorenilor, apoi Întâmpinarea Domnului, serbată cu clătite şi sute de lumânări ce aveau să alunge umbrele iernii de la picioarele Fecioarelor Negre, apoi ziua Sfântului Blaise, patronul plugarilor, cu lentele ei procesiuni peste ogoare. Mai apoi... Mai apoi venea Carnavalul, şi oraşele se umpleau de larmă. Ah! Oraşele, oraşele, cât mai repede! Să fugă de Jeanne şi de suspinele ei care începeau să-l sâcâie. S-o şteargă...

În ianuarie 1882, Albert şi-a luat tălpăşiţa şi a dispărut fără urmă. Dar lăsa în urma lui la Courpière câteva inimi zdrobite, multe regrete şi o fată de nouăsprezece ani însărcinată: Jeanne Devolle.

Când greşeala lui Jeanne a devenit vizibilă, unchiul ei, podgoreanul, ca om respectabil ce era, a alungat-o de acasă. Fata şi-a aflat refugiul pe lângă Marin, în casa unde se născuse.

Toate dificultatea consta în a da de urma lui Albert Chanel. A fost nevoie să se amestece în chestia asta şi primarul. Victor Chamerlat, al cărui nume încă îl mai poartă o stradă din Courpière, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a potoli zelul răzbunător al tânărului Devolle. Cum putea să nu ţină seamă de faptul că exista acolo un Devolle secretar pe lângă un notar? Şi apoi întreaga familie era stimată. Era cazul să intervină. Să obţină din partea vagabondului lipsit de scrupule, din partea aventurierului de Chanel, dacă nu căsătoria, măcar recunoaşterea copilului, iată ce îşi propunea să facă primarul din Courpière.

Or, Albert Chanel lăsase oarecare urme ale trecerii lui. Unele erau pe la primărie... Mereu aceeaşi poveste cu rectificarea stării civile. O preocupare care îl urmărea pretutindeni. Deşi sentinţa judecăţii fusese transcrisă în registrele din Nîmes, trebuia la fiecare

eroare comisă să scrie, să controleze, să ceară un certificat patern. Chamerlat făcuse cele necesare. Şi apoi, cum Albert spunea că dorea să se fixeze la Courpière, primarul îl înscrisese pe listele electorale. Se cunoşteau aşadar numele şi adresa tatălui lui Albert Chanel la primăria din Courpière. Mai erau şi câteva informaţii de acelaşi ordin la notar. Căci Albert Chanel mersese destul de departe cu proiectul de a obţine o parte din negoţul unei comerciante care vindea unt. Adresa tatălui, cea a mamei, starea lor civilă, toate acestea erau de ajuns.

Câteva luni s-au scurs până ce au descoperit unde locuiau părinţii vinovatului. Negustorul ambulant şi soţia lui îşi schimbau adresa la fel de des ca în vremea tinereţii.

Iată-i totuşi la Clermont-Ferrand, unde Henri-Adrien şi Angelina sunt în sfârşit înştiinţaţi în legătură cu cerinţele celor din Courpière. Fiul lor? Nu era prima oară când cei din neamul Chanel erau somaţi. Ce prostie mai făcuse oare şnapanul de Albert? Dar, de data asta, părinţii s-au făcut că n-aud. Atâţia copii li se născuseră de la venirea pe lume a acestui Albert! Fii şi fiice... Dacă ar fi trebuit să-i supravegheze pe toţi! Aşa că părinţii Chanel au pretins că habar n-aveau de nimic.

Iar Jeanne începea să-şi piardă răbdarea.

Mai avea o lună până să nască.

Încurajaţi de primar, Marin Devolle şi doi dintre unchii săi s-au dus la Clermont-Ferrand. Trebuiau să-i pună pe Henri-Adrien şi pe Angelina la curent cu situaţia: Albert lăsase grea o fată.

Astfel, oamenii din Courpière au sosit cu ameninţarea gata. Spuneau că vor merge până în pânzele albe, iar dacă va fi nevoie, vor obţine satisfacţie prin tribunal. Aveau mijloacele de a o face.

Angelina s-a gândit pe dată la ce era mai rău. Albert, fiul ei Albert, expediat la Cayenne la muncă silnică? Terorizaţi, părinţii Chanel au sfârşit prin a mărturisi: vinovatul era la Aubenas.

Porţile speranţei se deschideau iarăşi pentru Jeanne. Abia informată, a şi pornit-o într-acolo. Interzicea oricui să se amestece. Nu prin ameninţări aveau să-l facă pe Albert să cedeze. Doar ea putea să vină de hac reticenţelor lui.

Jeanne Devolle a sosit la Aubenas în ultimele zile de sarcină. Albert locuia la cârciumă. Acolo trăia, acolo îşi făcea afacerile. Tot acolo, abia sosită, Jeanne dădu naştere unei fetiţe, la orele opt ale serii.

Tatăl a acceptat să recunoască copilul, refuzând totuşi s-o ia în căsătorie pe mamă. Voia doar o tovarăşă, nu o nevastă. Dar chiar trebuia să dea o formă oficială unor asemenea turpitudini?

Atunci s-a luat hotărârea să se procedeze ca şi cum...

Jeanne a fost declarată soţie legitimă a domnului Albert Chanel. Limonagiul care îi găzduia şi căruia i-a fost împărtăşit secretul a acceptat să depună mărturie. Şi astfel Julia Chanel, sora mai mare a lui Gabrielle, născută la 11 septembrie 1882, „la cârciuma comună din Aubenas", a fost declarată născută din părinţi căsătoriţi.

Deşi insuficient, era mai mult decât sperase Jeanne.

VII

O MAMĂ SUPUSĂ GREŞELII

Să se întoarcă acasă după aşa ceva? Cum ar fi putut? În Courpière n-o aşteptau decât chipuri care să-şi întoarcă privirea, răceala, tăcerea grea a vărului Étienne, secretar la un birou de notar, cuvinte jignitoare din partea verişoarei Claudine, bucătăreasă, şi a unchiului cultivator. Jeanne o ştia prea bine. Nu trebuia să se mai gândească la asta.

Punţile fuseseră tăiate.

Cât despre Albert Chanel, acesta s-a străduit să pună o distanţă cât mai mare cu putinţă între el şi o provincie în care se contura dubla ameninţare a vecinătăţii părinţilor lui şi a rudelor lui Jeanne. Şi apoi norocul părea să-i întoarcă spatele: afacerile mergeau prost. Prezenţa lui Jeanne punea pe fugă norocul.

Meseria de ambulant prin târguri cere să trăieşti refuzând să admiţi că există deosebiri între târgurile dintr-un oraş şi cele din altul. Nu sunt asemănătoare toate oraşele, toate târgurile? Viaţa lui Albert Chanel era plină de acest fel de certitudini care îl purtau spre necunoscut aşa cum merge somnambulul.

Ce îşi închipuia el oare la acel sfârşit de an 1882, când s-a hotărât să străbată Franţa de la un capăt la celălalt? Ce aştepta el de la oraşul Saumur? Nu era doar o fugă spre înainte. Se trezea în el atavismul bunicului cârciumar, vechiul vis al lui Albert de a se stabili într-o regiune vinicolă pentru a face acolo comerţ. Era şi dorinţa de a se descotorosi de Jeanne. Avea ea să înfrunte o asemenea călătorie, să se aventureze pe urmele unui bărbat care nici măcar nu îi era soţ, şi astea toate târând după ea un nou-născut? Se va încumeta ea oare?

Albert îşi spunea că poate, cine ştie...

Asta însemna să n-o cunoşti.

Jeanne nu avea încotro. Albert pleca, nu-i rămânea decât să-l urmeze; căci nici nu s-ar fi răsucit el bine pe călcâie, că patronul cârciumii i-ar fi azvârlit în stradă, pe ea şi pe copil. Orice efort de a combate acest plan era aşadar zadarnic. Dar, bizuindu-se pe drepturile sale de bărbat, Albert nu înţelegea s-o cruţe. Aşadar, se îndărătnicea! Voia să se ţină după el? Îl voia numai al ei? Îl va avea... Fiica ei nu împlinise nici trei luni când Jeanne Devolle s-a pomenit din nou gravidă. Iar în ianuarie 1883, sosea la Saumur

mai dezrădăcinată ca oricând, căutând o locuinţă şi totodată de lucru.

Saumur... Iată un oraş în toată maiestatea lui şi iată Loara, poate cel mai frumos dar pe care natura l-a făcut Franţei.

Şi ce-ar fi dacă influenţa unui cadru, fie el şi provizoriu, ţinând numai de un hazard, ar putea fi dovedită? Ne-ar plăcea atunci să definim ce anume datorează un adult locului său de baştină, şi adâncindu-ne în cunoaşterea cadrului şi a particularităţilor lui, să reunim astfel destule certitudini, dacă nu pentru a desluşi o personalitate, măcar pentru a o lămuri în zonele ei cele mai obscure. Atunci, fiecare parcelă a cadrului s-ar încărca de semnificaţii nebănuite.

Aşa şi cu acest Saumur, unde s-a născut Gabrielle Chanel.

Ce îi datora acestui oraş, poznaş ca un pension în ajun de vacanţă, strict ca o mănăstire şi cu totul consacrat cultului artei ecvestre, ce îi datora oraşului Saumur Gabrielle Chanel? Niciodată ea nu a tăgăduit că în cursul agitatei ei tinereţi, singura, exclusiva ei pasiune fusese calul. Născută în 1883, este oare absurd să descoperim între ea şi oraş un soi de complicitate? E cumva o întâmplare că ea s-a născut într-o vreme când şcoala ecvestră care se făcea acolo cerea activitate în aer liber, dar şi în manej, când tocmai ea avea să se străduiască toată viaţa să facă să triumfe un soi de libertate şi mai ales un spirit care cerea mişcare şi aer liber, anunţând sfârşitul iminent al volănaşelor?

E dificil să refuzi fie şi cea mai mică semnificaţie pentru ceva ce aduce a discontinuitate; căci o conduită umană decurge în chip tainic din evenimente care îi sunt anterioare şi din care ea se naşte precum o floare din tulpina ei. Or, fapt este că anul 1883 a fost un an de influenţă venită de dincolo de Marea Mânecii. În anul acela,

Saumur importa masiv aşa-numiţii hunteri, cai de vânătoare antrenaţi să sară peste obstacole, şelarii Şcolii din Saumur începeau să fabrice şei englezeşti, iar profesorii de echitaţie adoptau – o, ce scandal, ce revoluţie! – trapul cu săltare preferat trapului aşezat, principiu până atunci sacrosanct al şcolii franceze. În saloanele Parisului, cuvintele *bal, tirul cu porumbei, recepţie, promenadă* erau proscrise, deoarece moda cerea să se pună *night-party, gun-club, raout* şi *footing*. Iar doamnele nu mai vorbeau despre postavul de culoarea căpşunii zdrobite, care făcea furori la Londra, din moment ce trebuiau să spună *lady-cloth*. Şi tot astfel, nu mai spuneau că se lua prânzul, ci se lua *lunch*-ul.

Începea astfel domnia unei fascinaţii engleze din care, cam treizeci de ani mai târziu, avea să se nască arta lui Chanel.

Era de asemenea epoca în care uniforma cavaleriştilor câştiga în rigoare. Gata cu haina de seară, cu sabia de mare ţinută, căci apărea dolmanul cu brandenburguri, iar chipiul uşor cu cozoroc îl detrona definitiv pe cel tronconic numit *shako*. Cât despre infanterie, aceasta suprima epoletul, pe care îl înlocuia cu o tresă din firet şi nasturi auriţi... o, Chanel!

Moda din perioada celui de-al Doilea Imperiu – *le Second Empire* – cavaleriştii de operetă, excesele lor de spadasini lipsiţi de fineţe, dispăreau de pe străzile din Saumur. Dar ne putem oare închipui astăzi ce era pe atunci acea Meccă a calului? Nu îi datorau tocmai lui ceea ce părea un miracol: renaşterea cavaleriei franceze? Nici o armă nu suferise mai mult ca ea de pe urma unui război* care continua să fie prezent în orice memorie. Cum ar fi putut fi uitat? Înfrângerea, prusacii la Paris, împăratul decăzut, palatul

* Este vorba de războiul franco-prusac (1870–1871), care a însemnat victoria germanilor proclamată la Versailles în 1871, înfrângerea Franţei şi pierderea Alsaciei şi a unei părţi din Lorena.

Tuileries ars*, toate astea se petrecuseră cu mai puţin de treisprezece ani în urmă. Şi tocmai urmele acestor amintiri lumea se străduia să le şteargă la vremea când se năştea Gabrielle.

Saumur, atunci când falsul cuplu Chanel s-a instalat acolo, era singurul oraş din Franţa în care magazinele rămâneau deschise până mult după căderea nopţii. Profesori şi elevi domneau peste oraşul calului, oraş care trăia de pe urma lor şi pentru ei. Ce anume îi lega? Un contract în formă de idilă. Populaţia în întregul ei se supunea ritmului vieţii militare.

Astfel, „furnizorii recunoscuţi ai domnilor ofiţeri" erau mereu pregătiţi, până foarte târziu, să satisfacă chefurile subite ale petrecăreţilor – cu toţii fii de familie bună –, poftele lor de ultim moment şi de supeuri rafinate. Şi asta deşi tinerii cu pricina se arătaseră mai degrabă zoriţi să fie serviţi decât să-şi achite datoriile. Nimeni nu ignora aspectul ăsta... Nici măcar *les péquins*, civilii, „porcii de civili" care cumpărau cu preţ în continuă creştere. Plăteau ei cumva pentru cavalerie? Cum să te mai îndoieşti? Dar ce conta?! Şi ce n-ar fi fost ei în stare să facă pentru a susţine moralul armatei?

Aşa se înfăţişa oraşul Saumur în 1883, oraş care nu se cufunda în somn decât după ce se stingeau luminile şantanurilor şi după ce amuţeau ultimele cântece; după ce se făcea linişte la Café des Arts, sanctuarul veseliei saumureze, iar La Blanchisserie şi hotelul Molière îşi închiseseră porţile. Şi încă şi aşa... Măcar să nu fi fost tărăboi noaptea, glume, farse nemaipomenite şi strigătele moaşei a cărei firmă era mutată pentru a fi înlocuită cu ecusonul generalului comandant al Şcolii. Ah! Şi nu era un oraş în care să se lenevească dimineaţa în pat! Oamenii se trezeau la

* Palatul Tuileries a ars în urma actelor de răzvrătire împotriva statului din timpul Comunei din Paris (1871), încercare de instalare a unui stat de esenţă proletar-socialistă, reprimată cu extremă duritate.

primul sunet de goarnă, când elevi şi rândaşi dădeau fuga la grajdurile în care caii, simţind că se apropie momentul lor, începeau să se scuture... Cel mai frumos moment din viaţa oraşului Saumur. Ora la care ziua se anunţa în miros de piele, fân şi paie întoarse, ora la care Jeanne Devolle îşi părăsea domiciliul, cu micuţa Julia în braţe, zorind şi ea spre locul ei de muncă. Treburile nu lipseau la Saumur, iar Jeanne, al cărei aer de onestitate inspira încredere, găsise fără multă bătaie de cap cum să-şi vândă puţina ştiinţă de carte. Şi cum ar fi putut proceda altfel? Sarcina, dar şi grija pentru copila de curând născută îi interziceau statul îndelung în picioare, în frigul din târg. De aceea, până la naşterea lui Gabrielle, a fost nevoită să renunţe la a se mai ţine după Albert Chanel în piaţa Bilange. Căci acolo îşi instala el tejgheaua, acolo oferea la vânzare lenjerie de pus peste corset, tricouri de corp şi flanele groase, cu lux de reclame sforăitoare, ocheade şi vorbe galante adresate doamnelor.

Şi în timpul ăsta, Jeanne ce făcea în lumina încă nedesluşită a zorilor? Cu capul descoperit şi cu un şorţ cu pliuri late, cu pântecele greu din cauza lui Gabrielle care era pe drum, cu braţele îngreunate de povara Juliei, se îndrepta spre casele unde o aştepta fie adâncul vreunei bucătării, fie punerea în rânduială a rufelor, fie mirosul slab de săpun de casă şi aerul jilav al unei spălătorii, fie...

Nu există nefericire comună. Nu există decât nefericiri de epocă. Necazurile lui Jeanne poartă pecetea timpului. Lupta pentru obţinerea unei slujbe de ajutor la bucătărie, de femeie care calcă rufe sau de servitoare, tristeţea de a nu fi cunoscut din reşedinţa comandamentului, unde domnea generalul Danloux, decât oficiul, bucătăria, sau din locuinţa comandantului Bellegarde, şeful de echitaţie, decât maşina de gătit, iar când astea nu erau de ajuns, prestarea de ore suplimentare ici-colo, exercitarea şi a altor meserii, cea de lenjereasă la Maison des Trois Anges, care

adăpostea un pension de fete, cea de spălător de vase la hotelul Belvedere, care, pe lângă ofițeri, mai primea și pasagerii de pe *Inexplosibles*, vaporașele cu aburi care circulau pe Loara, acestea au fost, între alte mijloace de subzistență, muncile pe care le acceptase Jeanne în primele luni ale șederii ei la Saumur.

Cine va putea spune vreodată până unde au dus-o forța ei și necesitatea de a-și ostoi foama? Se va fi resemnat oare, așa cum afirmă unii, să accepte slujbele care i se ofereau pe străzi rușinoase? Menajul pe Rue du Relais sau în Cartierul Podurilor? Bordeluri pentru ofițeri, bordeluri pentru oameni de trupă... Jeanne spălând cu leșie, ocupându-se de rufe, Jeanne cărând în brațe stive de așternuturi, frecând scările unde nu răsunau pașii clienților decât după ce supraveghetoarea bordelului striga: „Se poate?", Jeanne aplecată peste paturi dubioase, Jeanne la fel de străină aici ca și altundeva, la fel de descumpănită în acele case de toleranță ca și în sala comună a hotelului Belvedere, la fel de stingherită pe Rue des Relais *„Au grand 3"* ca și printre fetele din la Maison des Trois Anges, ale căror prospețime și grație îi readuceau în minte epoca petrecută la Courpière, timpul purității ei, când dădea fuga până la casa lui Marin, îmbrăcată în fusta ei ușoară, cu corsajul strâns tare. Jeanne ascultând, Jeanne auzind, dar nepricepând nimic din ce se vorbea în jurul ei. Ce aveau de se luau la harță toți ofițerii aceia pe care îi servea? Ce război era acela despre care nu se vorbea decât la Saumur? Un război al pintenilor și al cravașelor... Jeanne străină de cuvinte, ca o surdomută, hâțânată pe creasta valurilor înalte pe care le isca cearta niciodată stinsă între aurişti și baucheristi[1].

[1] Contele d'Aure (1799–1863) și M. Baucher (1796–1873), celebri profesori de echitație, ale căror metode aveau principii opuse. Călăreții francezi s-au divizat în două tabere inamice. Aurištii și baucheristii au discutat vreme de jumătate de veac cu o violență nemaivăzută despre calitățile respective ale învățământului celor doi maeștri.

Ce putea pricepe Jeanne din toate acestea? Tonul urca de cum erau rostite unele cuvinte: gură, scărpinat... Gura cui şi scărpinatul cui? Pumnii cădeau grei pe masă. Paharele se clătinau, Jeanne se năpustea cu o cârpă în mână. Ce aveau toţi de se înverşunau astfel? Nişte smintiţi călăreţii ăştia, nişte fanatici! De ce trebuia ca aceia din clanul pintenului să fie trataţi drept nişte măcelari de către ceilalţi, cei din clanul cravaşei? Aceştia afirmau: „Cravaşa e suficientă!" Pe dată se iscau strigăte. Partizanii pintenului îşi acuzau adversarii că exercită represalii ruşinoase: „Să loveşti cu cravaşa un cal, să-l baţi? Şi mai ce?" Ca şi cum cravaşa ar fi fost făcută ca să te serveşti de ea! Pintenii sunt suficienţi...

Mesele se terminau într-un vacarm de uşi trântite, iar Jeanne se întorcea acasă fără să înţeleagă prea bine dacă durerea care îi străbătea corpul era de la oboseală sau venea de la descumpănirea că nu putea participa la ce vedea şi auzea pentru prima oară în viaţa ei.

VIII
UN MARIAJ FALS

Jeanne şi amantul ei îşi găsiseră locuinţă într-o casă cu două etaje din care ei nu ocupau decât o mansardă, cu deschidere spre nord. Între ei şi cele două pieţe din Saumur, piaţa Bilange, unde se aproviziona aristocraţia locală, şi mult-mai-populara piaţă cu decor medieval Saint-Pierre, era un traseu de numai câteva minute, iar adresa lui Albert Chanel era aici conformă cu tradiţiile familiei. Era – pe o stradă comercială din sânul unui cartier vetust – una

dintre acele case care par să se dărăpăneze din cauza vechimii, distrugându-se, curbându-se, dar rămânând totuşi în picioare. Şi încă mai stă în picioare, aceeaşi, cu cei trei, patru metri de faţadă, ferestrele înalte şi înguste, până la care urcă strigătele precupeţelor: „Cicoare, cicoare frumoasă de salată! Hai la cicoare, cumpăraţi cicoarea mea cea frumoasă!"

Casa asta nu are uşă de intrare, ci un culoar întunecat care dă într-o curte şi merge drept spre scara care duce la etaj. La fel ca la Nîmes, unde fusese conceput Albert Chanel, casa făcea parte dintr-un decor vechi de cel puţin trei veacuri, cuprinsă cum era între faţadele cu bolţi uşoare, cu fermecătoare console ale unor vechi, foarte vechi clădiri strânse unele într-altele, deasupra cărora se înălţa şi se mai înalţă încă, în susul unei ulicioare întortocheate şi prost pavate, indestructibilul castel. Dar cum ar fi putut să ştie familia Chanel că, la câţiva metri de chiţimia lor, în fundul unei mici curţi destul de posomorâte, îmbătrânea printre mobile frumoase Marie Augustine Nivelleau, în care istoricii locului o recunoşteau pe cea care servise drept model pentru *Eugénie Grandet*... Fără îndoială că, în necontenitul lor du-te-vino, Jeanne Devolle şi Albert Chanel au călcat fără nici un fel de respect „micul pavaj cu pietre" din acea ulicioară în care Balzac şi-a aşezat decorul celui mai popular dintre romanele sale.

În ziua de 19 august 1883, în mare grabă, Jeanne Devolle s-a dus singură la vechiul azil numit Maison-Dieu. Pe înaltul portic ce apăra odinioară accesul la o leprozerie a cavalerilor Ordinului Sfântului Ioan era săpat cu majuscule aurite cuvântul *Azil.* Capela aşezată ca o gheretă chiar în mijlocul unei curţi cenuşii şi severe era ceea ce sărea în primul rând în ochi, subliniind caracterul religios al unui aşezământ ale cărui oficii erau asigurate de Surorile Providenţei. Este posibil, dar deloc dovedit, ca Jeanne, fiind cuprinsă de dureri extrem de brusc, să nu fi avut

timp să meargă la spital şi s-o fi născut pe Gabrielle în biroul de internări. Nu vom şti niciodată ce trebuie să credem despre o anecdotă care a alimentat ani în şir conversaţiile personalului casei Chanel. Dar ceea ce, în schimb, e în afara oricărei umbre de îndoială este că semnătura lui Albert Chanel nu figurează nici pe actul de stare civilă, nici pe actul de botez. O fi fost tatăl *cu adevărat* absent, aşa cum a fost declarat acest lucru preotului de la azil? Sau poate această absenţă a fost simulată spre a facilita o declaraţie eronată?

La 20 august trebuia ca nou-născuta să fie dusă la primărie. Dar cui îi putea fi încredinţată această sarcină? O dată în plus, prin vina unui Chanel, o femeie singură născuse la azil. Pentru câţiva bănuţi, nişte persoane serioase şi-au oferit sprijinul: o fată bătrână, Joséphine Pèlerin, în vârstă de şaizeci şi doi de ani, doi bărbaţi, Jacques Sureau, de şaptezeci şi doi de ani, şi Ambroise Podestat, de şaizeci şi doi, toţi trei slujbaşi la azil. A face un serviciu mamelor singure era parte din obiceiurile lor, având astfel ceva avantaje. Înfăţişându-i-o pe micuţa Gabrielle adjunctului primarului, ei au anunţat că se născuse ca fiică a unui anume Albert Chanel, negustor, şi a unei anume Jeanne Devolle, domiciliată pe strada Saint-Jean la numărul 29, împreună cu „bărbatul ei". Nefiind în măsură să ofere nici cel mai mic act oficial – dar cum s-ar fi putut cineva mira, şi apoi nu era normal ca soţul, tatăl, cel absent, să păstreze asupra lui livretul familiei? –, martorii şi cei cu declaraţia nu au fost în stare să precizeze cum se scrie corect numele Chanel. Adjunctul primarului, după câteva ezitări, a improvizat. Astfel, Gabrielle a fost înregistrată cu un *s* în mijlocul numelui. După Charnet, Chasnel... Se perpetua o tradiţie familială... La momentul semnării, o altă surpriză: nimeni nu ştia să scrie. Trei slujbaşi ai azilului, tustrei analfabeţi. Nu-i mai rămânea adjunctului decât să constate acest lucru în scris, potrivit formulei consacrate – „nu au

semnat prezentul act de față cu noi, după citirea lui, spunând că nu știu" – apoi să-și pună numele pe act care, neavând o altă semnătură, ar fi fost, fără acest lucru, un document anonim.

21 august era zi de botez. Preotul azilului se deplasa cu acest prilej. Venea de la o parohie vecină. Era vicarul uneia dintre cele mai vechi și mai frumoase biserici din Saumur, Notre-Dame de Nantilly. El a fost cel care, printre alți sugari, a botezat-o pe Gabrielle. Asta se petrecea în capela ospiciului, în fața unei opere fundamentale a lui Philippe de Champaigne*, *Simeon primindu-l pe pruncul Isus la intrarea în templu*, scenă gigantică înălțată deasupra credincioșilor reuniți în acea zi în biserică. Cele paisprezece personaje regrupate pe pânză dominau așadar ceremonia și, printre ele, centru vizibil și invizibil, o înaltă și zveltă prezență feminină, Sfânta Fecioară, a cărei grație misterioasă e întotdeauna semnalată amatorilor de frumos. Un naș și o nașă de complezență, Moïse Lion și văduva Chastenet, au prezentat-o pe fiica lui Jeanne Devolle sub numele *Chasnel*. Vicarul de la Notre-Dame n-a avut nici un motiv să pună la îndoială „legitima căsătorie" din care se născuse fetița din moment ce așa afirmau martorii. Tatăl era în călătorie, mama lăuză la spital, nici unul din ei nu era originar din Saumur. Preotul a întocmit de bună credință un act care nu deroga prin nimic de la tradițiile tribului rătăcitor. Familia era absentă, numele fals, starea civilă așijderea, iar nașul a fost singurul în măsură să semneze, văduva Chastenet „declarând că nu știe".

Șaizeci de ani mai târziu, Gabrielle Chanel miza pe credulitatea auditoriului ei spre a acredita o anecdotă potrivit căreia călugărița care trebuia s-o țină în brațe la botez o numise *Bonheur*/Fericire, în speranța că acest prenume va reflecta peisajul vieții ei. Nimic

* Pictor francez (1602–1674), reprezentant al clasicismului, autor al unor celebre portrete de personaje ale vremii (de ex. cardinalul Richelieu).

mai puţin adevărat. Jeanne – care era prenumele mamei, dar şi al mătuşei, – şi Gabrielle sunt singurele nume care figurează pe act. Dar această născocire era în maniera lui Gabrielle care, spre a-şi apăra taina trecutului, nu izbutea să altereze adevărul decât amalgamând acţiuni false şi personaje reale. Astfel încât, în pofida străduinţelor ei, era adesea posibil să se culeagă din istorisirile pe care le făcea indicaţii exacte. De pildă, episodul prenumelui imaginar ţine seamă de obiceiurile care prevalau la vremea aceea în aşezămintele spitaliceşti servite de un ordin religios şi lasă loc unui personaj real, acea măicuţă a Providenţei care asista mereu la botezul copiilor născuţi la azil.

Şi, de asemenea, nimic nu ne interzice să presupunem că unei călugăriţe, lăsată liberă să aleagă, îi datorează domnişoara Chanel prenumele de Gabrielle, care înseamnă în ebraică forţă şi putere şi care, dacă dăm crezare onomanciei*, „asigură femeilor care îl poartă o strălucire durabilă".

IX

TRAIUL LA SAUMUR

Anul care se va scurge va fi pentru Jeanne şi cele două fiice ale ei un an de excepţie, singurul în care vor trăi împreună altfel decât pe drumuri, singurul în care nu vor vedea defilând unele după altele oraşele din Berry, Limousin sau Velay, un an care nu lasă nici o îndoială asupra prezenţei lor continue la Saumur.

* Ştiinţă care se bazează pe studierea numelor de botez spre a ghici caracterul.

Deşi trăind în ţinutul viţei-de-vie şi în pofida aspiraţiilor lui, Albert Chanel tot nu a ajuns negustor de vinuri. Nu e decât un negustor *ambulant* care se deplasează cu şareta de la un iarmaroc, de la un târg la altul, trăind în aşteptarea imaginară a unei mari izbânzi financiare. Nu îi datorează decât lui Jeanne faptul că are un cămin, un acoperiş deasupra capului, doar ei îi datorează de asemenea că e ajutat de fiecare dată când face popas la ea acasă, căci, odată cu venirea primăverii, Jeanne, pentru care devotamentul şi dragostea merg mână în mână, se pune sub ordinele lui şi tot mai des, negustori şi clienţi îi văd pe amanţii din Saumur împreună, îndărătul tejghelei improvizate.

Celor două fetiţe, acest regim în aer liber le pria. Julia făcea primii paşi, iar Gabrielle era de curând înţărcată, cât despre Jeanne, pe care munca şi maternitatea nu o epuizaseră încă, era o bună doică, o bună mamă şi o tovarăşă de viaţă înţeleaptă.

În fotografiile pe care Eugène Atget, artist ambulant, le consacra, câţiva ani mai târziu, altor ambulanţi – meşteşugarii străzilor – se află o Jeanne, atât de asemănătoare cu Jeanne a noastră, încât le poţi confunda; de asemenea, există în acele fotografii, până în cele mai mici detalii, decorul târgurilor, al popasurilor în bătaia vântului în care Gabrielle şi-a trăit primele luni de viaţă. E zadarnic să încercăm să ne închipuim altceva, deoarece în lumina fotografiilor lui Atget totul e fixat, pe veci. Femeile, silueta aceea slăbită a tinerei negustorese îndărătul coşurilor, cu chipul bronzat înălţat spre trecători, fetiţa de câteva luni aţipită la piept, toate acestea ar putea s-o înfăţişeze pe Jeanne, ea este ţinând-o pe Gabrielle adormită în braţe, cu părul pieptănat cuminte pe spate pe care vântul îl zburleşte, şuviţele răvăşite formându-i un halo în jurul obrazului, cu cocul acela rotund al ţărăncilor, tras spre ceafă, cu fusta de postav, bluza din bumbac decolorat, gulerul răsfrânt

închis la baza gâtului, mâneca amplă, cu un volan timid care o încercuieşte în dreptul cotului.

Această imagine ne spune mai multe despre copilăria lui Gabrielle decât ar putea-o face o lungă descriere. Acest mod de a fi e specific lui Jeanne, precum şi oamenilor de condiţia ei. După ştiinţa mea, nu cred să fi existat pe străzile acelei epoci mai sărmană meserie pentru o femeie decât meseria ei, exceptându-le poate pe femeile care dărăceau lână pentru saltele, pe cele care tundeau câini sau pe ţigănci. Judecaţi şi dumneavoastră. Comparaţi între ele fotografiile lui Atget, priviţi, vedeţi cu ochii fotografului cât de ţanţoşă e femeia care cară pâine, cu şorţul ei scrobit, cât de călduros e îmbrăcată vânzătoarea de flori, în bluză lungă şi cu bonetă pe cap, cu umerii la căldură sub colţul dublu al şalului. În timp ce Jeanne... Toată mizeria sfârşitului de secol XIX e în fotografia asta, în silueta unei femei aşezate pe jos, care îşi oferă sărmana marfă, şi nimic nu-i va schimba situaţia.

Afirm că mizeria lui Jeanne este acel ceva din privirea ei care se fereşte şi denunţă, acel zâmbet care nu e de fapt zâmbet, – doisprezece ai mai târziu, la ieşirea din minele Angliei, copiii muncitori le zâmbeau fraţilor Lumière cu acelaşi zâmbet silit –, e acel gest atât de obosit cu mâna, abandonată pe marginea coşului, urma adâncă pe care o lasă pe şorţ greutatea unui nou-născut şi nimeni căruia să-l poată da în grijă, copilul mereu dus în braţe, foamea acelui copil, plânsetele lui, oboseala lui, somnul lui, şi imediat mai apoi greutatea reînnoită a celei de-a doua născute, aceeaşi foame, aceleaşi plânsete, după Julia, Gabrielle. Dar ceea ce ne rămâne să ne imaginăm este, legat de copil, de inocenţa acelui trupuşor, întreaga frumuseţe pe care o proiectează asupra tuturor lucrurilor lumina desăvârşită din Saumur... Ca o dezmierdare. Mai afirm şi că viitorul acelei fetiţe, oricât de greu de imaginat ar fi, nu este mai

puţin marcat în mod implacabil de ceea ce apărea drept o tară în ochii contemporanilor: sărăcia familiei.

Aşa o cerea profundul dispreţ al vremii.

Cum va fi viaţa lui Gabrielle Chanel? Mi se va spune că a vorbi despre ea înseamnă a anticipa. Mi se va spune că... Dar ce contează, din moment ce imaginea pe care oraşul Saumur o oferea în ziua când ea s-a născut conţinea viaţa lui Gabrielle în devenire. Socotiţi şi dumneavoastră... Priviţi, în ignoranţa în care trăiau unele faţă de altele, fiinţele care *făceau* oraşul, oamenii care *erau* Saumurul de la 1883 şi pe care fetiţa adormită în poala mamei ei nu îi vede. Ascultaţi zumzetul târgului, strigătele zilnice ale vânzătoarelor, alcătuind vacarmul de zi cu zi care a legănat-o, ascultaţi suflul nerăbdător al calului legat de şareta deshămată şi, pretutindeni, la orice oră, pe fiecare stradă, un clinchet vesel, cel al pintenilor domnilor ofiţeri care se chinuiau cu pavajul plin de pietre al oraşului descris de Balzac. Priviţi-i, siguri pe ei şi pe cizmele lor! Iată-i pe stagiarii străini, ruşi mai ales, ca nişte tineri Cresus* care, într-o bună zi, vor fi călăreţi în garda Maiestăţii Sale ţarul! Iată fabuloasele sume expediate în fiecare lună de la Sankt-Petersburg de mame îngrijate, iar la Saumur, iată uluirea domnişoarei de la poştă, iată un concurs de sticle sparte la Café de la Renaissance, de care se va mai vorbi mult timp de atunci încolo – sticle de şampanie, doamnă, pe care nici măcar nu se mai osteneau să le destupe – în sfârşit, iată-i şi pe francezi! Ăştia nu au în minte decât calul şi metresa. Dacă fetiţa adormită şi-ar fi ridicat năsucul din baveţică! Poate că ar fi zărit caleaşca uneia dintre acele... Uitaţi-vă la curtezanele din Saumur! Mai bine să cazi mort în război decât să te pomeneşti viu în aşternutul uneia din acele *femei!* Familiile tremurau la gândul ăsta. Şi dacă tânărul se amorezează cumva de

---

*Cresus, ultimul rege al Lydiei (aprox. 560–546 î.Hr.), renumit pentru imensele lui bogăţii.

una dintre ele? Dea Domnul ca în clipa când va fi să părăsească oraşul Saumur, băiatul să se resemneze să rupă legătura. Era încurajat în acest sens, i se facilita gestul. Haide, haide, băiete, *femeile astea* nu sunt dintre cele cu care să te însori! Cedarea unei metrese către un camarad care îi garanta abandonatei acelaşi mod de viaţă şi aceeaşi caleaşcă, aşa se termina de obicei o idilă la Saumur. Atunci îngrijorările se potoleau, iar minţile codoaşelor se puneau iar pe făcut combinaţii.

Din păcate, destui ofiţeri, destui fii de familie bună s-au lăsat îmbrobodiţi. Căci ispita era mare. Plecarea în garnizoană cu arme, metresă şi bagaje sub pretext că destinaţia e Sétif şi că, vezi Doamne, Sétif nu e altceva decât Africa, aşa că Africa... De ce nu? Precedent supărător, exemplu detestabil dat până atunci de stagiarii primei distincţii. Aşa s-a întâmplat, cu trei ani în urmă, cu domnul de Foucauld[1], Charles, promovat sublocotenent. Un chefliu! Se dusese la post cu una dintre acele... Partizanii bunei-cuviinţe îşi acopereau faţa. Cu sau fără Sétif, asta însemna concubinajul, împotmolirea, o partidă frumosă care se pierdea. A, nu, *femeile acelea* nu erau demne să fie iubite...

Dacă ar fi deschis ochii în clipa în care una dintre ele trecea, ce ar fi putut înţelege din toate astea fiica lui Jeanne Devolle? Dar Jeanne Devolle însăşi? Cum să-şi imagineze ea că, douăzeci de ani mai târziu, ofiţeri întru totul identici cu aceia – căci nu se vor schimba niciodată –, călăreţi frumoşi, frecventând aceleaşi şantanuri, cântând aceleaşi cântece, având despre dragoste, viaţă, moarte aceeaşi idee uşuratică, vor fi primii amanţi ai fetiţei adormite? Cum adică, să facă din Gabrielle una dintre *femeile acelea?* Ce rău era în

[1] Se uită adesea că, în calitatea de elev al Şcolii de cavalerie, Charles de Foucauld s-a făcut remarcat mai întâi prin lungimea trabucurilor şi gustul pentru chiolhanuri. Blamul superiorilor săi l-a incitat să părăsească armata. Urmarea se cunoaşte. Dezmăţatul a devenit misionar şi a murit ca un sfânt, asasinat de tuaregi.

asta? Nu fusese mereu aici ceva rău? A o încuraja să joace acest rol, a o constrânge, demonstrându-i-se că îi stătea capul la nişte ambiţii inaccesibile, la nişte vise disproporţionate, a-i da, odată cu teama de ea însăşi, conştiinţa distanţei ireductibile care o separa de ei şi de fericirile ce pot fi mărturisite, acesta a fost rolul acelor veseli fii de familie bună.

Îi vom regăsi de-a lungul întregii tinereţi a lui Gabrielle, aşa cum regăsim vuietul mării într-o scoică.

Dacă nu ar fi primit din partea hazardului atâta imaginaţie şi cutezanţă cât îi erau necesare pentru a se elibera de dominaţia lor, fără îndoială că ar fi renunţat să-şi făurească un alt destin.

TINEREȚEA LUI GABRIELLE
1884–1905

„... era schimbătoare. De la acest epitet
la acela de *încăpățânată,* cea mai mare
anatemă în provincie, nu e decât un pas."

STENDHAL,
Le Rouge et le Noir

I

O COPILĂRIE ÎN AFARA ZIDURILOR

În iulie 1884, lui Jeanne i s-a oferit un lucru la care nu mai spera: căsătoria.

Deşi nu avea de gând nici să se aşeze la casa lui, nici să se cuminţească, Albert se resemna să intre în rând cu lumea. Trebuia s-o facă. Jeanne era din nou gravidă.

Căsătoria a avut loc la Courpière, pe 17 noiembrie 1884, în prezenţa acelora care interveniseră în favoarea lui Jeanne la începutul legăturii lor, ca şi în prezenţa acelora care o persecutaseră. Ofiţer de stare civilă era bunul primar în persoană, Victor Chamerlat. Marin, fratele devotat, şi Augustin Chardon, unchiul, care cu doi ani mai înainte o alungase pe Jeanne din casa lui tratând-o drept nerușinată, făceau acum oficiul de martori pentru mireasă, în timp ce un negustor de cafea – Albert Chanel avea mereu câte unul la îndemână – îl asista pe soţ.

Deşi amintirea demersului răzbunător al bărbaţilor din Courpière îi lăsase temători, părinţii Chanel erau şi ei de faţă. Doar fuseseră cândva ameninţaţi la domiciliu. De atunci, socotiseră că era mai cuminte să pună o oarecare distanţă între ei şi acest fiu stânjenitor.

Să dispară era o practică în care toţi bărbaţii Chanel excelau. Aşa se face că tatăl şi fiul se pierduseră practic din vedere.

Însă căsătoria schimba totul, şi nu a fost nevoie de mai mult pentru ca bonomia ţărănească să-şi reintre în drepturi. Iată că şnapanul de Albert se aduna de pe drumuri şi, nici nu încheiase bine afacerea, că declara deja două copile pe care le recunoştea drept fiicele lui: Julia şi Gabrielle.

Nu mai rămânea decât să le înscrie pe marginea actului de căsătorie a părinţilor. Ceea ce s-a făcut pe dată. Dar surpriza era mare.

Atunci, de parcă n-ar fi vrut să rămână mai prejos, Adrien Chanel a anunţat că şi el avea motive de bucurie – îşi serba treizeci de ani de căsătorie – şi avea şi motive să ia lumea prin surprindere: tocmai devenise din nou tătic.

Astfel că Albert a aflat în ziua însurătorii că mai avea o surioară de vârsta fiicei lui.

Se născuse la Saintes şi se numea Adrienne.

Pe toată durata vieţii ei, Gabrielle n-avea să aibă o prietenă mai bună.

Or, viaţa noului cuplu a continuat la fel ca până atunci, cu singura diferenţă că exista de acum la o primărie de provincie un act care dovedea că Albert şi Jeanne erau soţ şi soţie cu acte în regulă.

Slabă satisfacţie. Căci, în ce priveşte restul... Ce se schimbase oare?

Albert avea un caracter extrem de nestatornic. Nu-şi manifesta tandreţea decât în clipa când îşi îmbrăţişa nevasta, ca mai apoi să dispară. Pentru a o lua cu el, ar fi trebuit să aibă nevoie de ea atât de mult încât să nu poată proceda altfel, dar cel mai adesea, Jeanne

era lăsată singură, ascultându-l cum pleacă. Auzea pasul calului care se îndepărta şi se întreba mereu dacă Albert va mai reveni.

Nu ignora nici latura lui de cocoş, nici lăudăroşeniile lui. Pentru a-şi da singur mai multă strălucire în rolul de seducător, Albert îşi masca originea, neglijând să menţioneze caracterul incomediabil negustoresc al familiei, afirmând că familia poseda averi, terenuri cu vii, iar că adevărata lui meserie era negoţul cu vin. În acest timp, Jeanne aştepta. Îl aştepta la nesfârşit.

Marea dificultate era să aleagă un oraş în jurul căruia „să se învârtească", iar apoi, să-şi găsească sălaş. Cuplul a experimentat diverse reşedinţe de departament a căror activitate, mai curând agricolă decât industrială, putea asigura o anume îndestulare. Nici unul dintre acele oraşe nu oferea un târg acoperit. Se muncea expus la toate intemperiile, cu mărfurile etalate în bătaia vântului, udate de ploaie, sub umbrele care le adăposteau prost.

Nimic mai stabil în Franţa decât amplasamentul târgului, loc de muncă ce a stat adesea la obârşia oraşelor noastre. Aşezarea lui ascultă de o tradiţie de câteva sute de ani: în susul târgului, negustoresele de legume, pe laturi, măcelarii, cârnăţarii şi negustorii de brânză, în fine, în centru, pe un rând dublu, negustorii de confecţii, de pălării sau de ţesături, printre care stătea Albert Chanel şi adesea erau şi părinţii lui. Căci i se întâmplase, şi nu o dată, să-i găsească muncind alături de el, în acelaşi loc, pe tatăl şi pe mama sa, iar pe lângă ei, fraţi şi surori pe care nu-i cunoştea încă.

Dar lucrul cu adevărat important, pe lângă organizarea târgului, era faptul că mai exista şi un drum de fier. Măcar putea fi sigur că, stabilindu-se în acel oraş, putea găsi acolo mişcare, negoţ, industrie.

Issoire, unde Jeanne şi Albert au locuit o vreme după căsătorie, răspundea tuturor acestor cerinţe. Trenul trecea pe acolo, iar piaţa

unde se ţinea târgul era ca o arenă vastă împrejmuită de case cu patru rânduri de olane.

La Issoire, baza peregrinărilor vreme de doi ani, familia Chanel a ocupat două locuinţe succesive, şi una şi cealaltă foarte modeste, situate în afara ovalului aproape perfect al oraşului, după desenul incintei medievale.

Niciodată nu trebuie pierdută din vedere copilăria la periferie a lui Gabrielle Chanel. Ca fetiţă, ea a crescut „în afara zidurilor" tuturor oraşelor în care a locuit.

La Issoire, tatăl ei şi-a arătat preferinţa pentru răspântii. Stătea rezemat de vechile porţi ale oraşului, în cartiere în care atmosfera de ţară era dominantă. Ferestrele dădeau către peisajul liniştitor al şoselelor şi al drumurilor, aşa cum s-ar fi deschis, sub ochii lui, inventarul locurilor posibile în care îl aştepta aventura.

Căci nu era el omul fericirilor sufocante: Albert Chanel aparţinea călătoriei.

Avea nevoie de acel peisaj pentru a suporta intimitatea familială, ţipetele fetiţelor, greţurile lui Jeanne, indispoziţiile ei, când se apropia sorocul să nască, necazurile băneşti, tot ce înceta în clipa când o pornea la drum.

Şederile lui Albert în casa lui nu erau, între două evadări, decât o formă de aşteptare prost disimulată.

Îi găsim pe Albert Chanel şi familia sa instalaţi mai întâi pe Rue du Perrier, în faţa drumului spre apus, care ducea la oraşele ale căror nume se termină în „-ac", la micile târguri de ţară, care miros a trufe şi a fructe, cu faţa spre Limousin.

Acolo. În Rue du Perrier, la 15 martie 1885, s-a născut un prim fiu. Ce fel de om avea să fie acest copil? Se putea oare închipui un asemenea viitor? Vagabond cu accent bolovănos, bărbat mai aventuros decât a fost vreodată părintele lui, băutor, jucător, el a fost şi singurul frate căruia Gabrielle i-a arătat ataşament,

Alphonse, preferatul ei, cel care a ştiut mereu s-o facă să râdă şi s-o emoţioneze, cel pentru care, până în 1940, a avut toate slăbiciunile.

Câteva luni mai târziu, iată-i pe Jeanne, Albert şi cei trei copii mutându-se spre o altă răspântie, iată-i în Rue du Moulin-Charrier, cu faţa de data asta spre sud şi spre munţii din Auvergne.

Atâtea lucruri s-au petrecut din perioada când Gabrielle creştea acolo, sub un acoperiş atât de vechi încât părea că e gata să alunece în scocul râului. Şi totuşi, această casă e încă în picioare, impunând minţii imaginea a ceea ce a fost decorul lipsit de blândeţe al unei vârste foarte fragede. Dar în van am căuta o explicaţie pentru hazard care a conservat până în zilele noastre o clădire reprezentând tot ce a supravieţuit dintr-un cartier dispărut.

Era pe o ulicioară umedă, o locuinţă plasată nu departe de drumurile de edec, de-a lungul râului Couze din Pavin. Un cartier situat în partea de jos. Nu locuiau acolo decât meşteşugari, iar tot ce se fabrica pe strada aceea se vindea sâmbăta la târg. Câteva roţi pe care apa le punea în mişcare încă se mai învârteau: erau ultimele mori... Diverse personaje trebăluiau, unii cioplind araci, alţii, lumânărarii, topind seu. Vecinii familiei Chanel ţeseau cânepa pe care le-o aduceau ţăranii. Ultimii ţesători pe comandă, ultima cânepă topită şi meliţată în familie... Existau fabricanţi de lumânări din ceară care spuneau că sunt singurii din Franţa care ştiau să facă „adevărata lumânare romană". Mai erau pălărieri, la care se aproviziona Albert Chanel. Erau în sfârşit meşteşugari care făceau frânghii, olari, fabricanţi de cuie ale căror foale erau acţionate de un câine, care mergea neobosit în interiorul unei roţi. Ultimele cuie făcute manual, ultimul câine de forjă...

În contact cu aceste umile realităţi s-au scurs primii ani ai copilăriei lui Gabrielle Chanel, şi printre aceşti meşteşugari s-au născut primii ei camarazi de joacă.

Când, în 1887, a venit pe lume o a treia fiică, Antoinette, situația finaciară a familiei Chanel nu se îmbunătățise prea mult. Însă mai mult ca oricând, grija copiilor îi revenea lui Jeanne, a cărei sănătate se deteriora. Respira cu din ce în ce mai mare dificultate. Atunci s-a decis plecarea.

II

SUFERINȚA ȘI MOARTEA LUI JEANNE

O familie prolifică, trăind între zidurile unei locuințe mobilate, regăsește brusc aerul curat: e întoarcerea la Courpière.

Pentru Jeanne, iată că a sosit sfârșitul peregrinării printre străini, reîntâlnirea cu lumea măruntă a provinciei ei; pentru Gabrielle, ca și pentru Julia, descoperirea lumii de țară, precum și câțiva ani de fericire. Cât despre ce anume îl atrăgea pe Albert la Courpière...

Nimic, în afară poate doar de faptul că trăgea nădejde ca Jeanne să prindă rădăcini aici, iar el să-și recapete în sfârșit libertatea.

Unchiul Augustin, pe care îl vedem figurând în actele epocii când în calitate de *proprietar*, când de *grădinar* – fără îndoială că *proprietatea* sa era doar o *grădină* –, poseda o casă. Acolo și-a primit nepoata. Cine n-ar fi făcut la fel? Această Mamă Courage*, cărând după ea patru țânci și un soț lipsit de virtuțile domestice, inspira o bunăvoință neliniștită. Nu fusese niciodată viguroasă. Iată că se întorcea în ținutul ei cu ochii adânciți în orbite și cearcăne

* După numele personajului principal din piesa *Mutter Courage și copiii ei* (1941) a lui Bertolt Brecht.

până la jumătatea obrazului. Îi era dificil să respire, crizele de sufocare îi aminteau lui Augustin Chardon de suferințele în urma cărora murise sora lui, Gilberte, mama lui Jeanne. Era oare și ea suferindă de aceeași boală? Avea oare să trăiască sub amenințarea permanentă a asfixiei?

Augustin Chardon nu se înșela.

Jeanne Devolle, la fel ca mama ei, suferea de o formă de astm care, cu anii, nu încetase să se agraveze. Dar suntem îndreptățiți să ne mirăm că fiica ei, Gabrielle, s-a înverșunat s-o descrie sub trăsăturile unei tuberculoase cu batistele pătate cu sânge. Fără doar și poate că, atribuindu-i lui Jeanne moartea doamnei cu camelii, credea că îi acordă un sfârșit mai distins. În mintea ei, starea de bolnavă de piept îi conferea lui Jeanne Devolle o calitate indiscutabilă: impresiona, așadar dădea bine. „S-o facem pe Margot să plângă" era unul dintre resorturile esențiale ale mașinăriei narative chaneliene.

Pentru a se vindeca, ar fi trebuit ca Jeanne să renunțe să mai „meargă de colo-colo" cu Albert și să rămână în aerul de la Courpière, în miresmele de țară și cântul păsărelelor. Dar absența soțului ei era pentru Jeanne o asemenea sursă de neliniște sau de iritare, încât nu se putea decide. De ce să se oprească? Nu erau de acum copiii pe mâini sigure? I-a lăsat în paza unui vast anturaj familial.

Iat-o așadar pe Jeanne, în ciuda bănuielilor și a certurilor, istovindu-se doar ca să se țină scai de Albert. Puțin conta că era bolnavă. Mai puțin se punea pentru ea problema de a se tămădui cât mai curând decât aceea de a nu-l părăsi niciodată.

Pacea inimii o abandonase definitiv.

Atât de mare era spaima ei de a-l vedea că se îndepărtează, încât nici măcar nu mai risca să plece de acasă ca să nască. Astfel, în 1889, a adus pe lume un fiu în timpul bâlciului de la Guéret. O dată în

plus, locuia într-o cameră mobilată şi o dată în plus într-o cârciumă de ţară. Acolo, „în cârciuma comună", s-a născut Lucien, aşa cum se născuse Julia.

În acest timp, Gabrielle îşi petrecea la Courpière cei mai buni ani ai unei copilării zgârcite în bucurii.

Avea şase ani în ziua când mama ei s-a întors de la Guéret cu un frăţior în plus. Dar parcă asta o interesa pe ea! Nici Antoinette nu conta prea mult. Abia se ţinea pe picioare. În timp ce cu Julia, cu un mai mare ca ea[1], şi cu Alphonse nu cu mult mai mic... Ei trei împreună alcătuiau un grup care era suficient pentru a face din Courpière o petrecere permanentă.

Din goana nebună pe câmpuri, din muncile mărunte alături de bunul unchi Augustin – copiii îl ajutau să ducă roaba, să stropească grădina, să taie copaci –, din descoperirea studiului pe băncile unei şcoli prietenoase la care cei trei copii mai mari se duceau împreună, s-a născut în mintea unei copile vesele şi ştrengăriţe o noţiune de fericire cu totul nouă. La Courpière, Gabrielle a învăţat să cunoască o existenţă de mică provincială, eliberată de ciorovăiala maternă, debarasată de atmosfera de iritare şi de suspiciune care constituise până atunci esenţa climatului ei familial.

Biata Jeanne... A venit şi ziua în care a fost nevoită să renunţe la veşnicul du-te-vino între Courpière şi soţul plin de datorii, versatil, brutal, care, deşi o întâmpina cu lovituri, se vedea constrâns s-o lase grea pentru a izbuti să se descotorosească mai uşor de ea. Poate că, în naivitatea ei, Jeanne se credea iubită! Poate că îşi spunea că Albert avea cu cine să semene, când de fapt, spre deosebire de tatăl lui, el acţiona nu ca un armăsar orgolios, ci ca un bărbat care se răzbună.

---

[1] În toate povestirile pe care le-a inspirat, Gabrielle Chanel, care îşi falsifica data naşterii, spunea că e cu şase ani mai mică decât Julia. Asta făcea parte din joc...

În martie 1891, oamenii din Courpière au văzut-o pe Jeanne [illegible] printre ei. Se schimbase tare mult. În mai, unchiul [illegible] s-a dus să declare un copil născut în casa lui, însoţit de un [illegible], respectabilul Étienne Devolle, ajutor de notar, şi de un vecin, [illegible] de cânepă. Din nou un fiu al lui Jeanne... Din nou un [illegible] căruia i s-a dat, în cinstea lui, numele de Augustin.

Copilul părea anormal şi ţipa tot timpul.

Tatăl era, ca de obicei, „în călătorie".

După câtva timp, Augustin s-a simţit tot mai rău. Bietul de el a [illegible] fără ca nimeni să ştie de fapt din ce pricină. A fost dus la [illegible], iar Jeanne a anunţat aproape imediat că pleacă din nou la [illegible]. Dar acolo unde ea înţelegea că e vorba de *datorie,* familia, mai perspicace, înţelegea că e vorba de o *idee fixă,* de o *boală.* Ce boală? întreba Jeanne. Pentru ea, nu exista decât una singură: [illegible] lui Albert.

Mult timp a oscilat între diverse excese, tandreţe, ură, [illegible] furioasă, când vorbind de divorţ, când nemaivrând să-l părăsească pe Albert, sau chiar constatând că el era cauza pentru care îşi pierduse pe veci sănătatea, cufundându-se într-o tăcere disperată.

Gabrielle avea ceva mai mult de treizeci de ani în perioada când i-a făcut unei prietene din copilărie următoarea confidenţă: „Părinţii mei erau oameni obişnuiţi care se luptau cu pasiuni [illegible]". La optzeci de ani trecuţi, prietena din vremurile dificile îşi mai amintea încă de tonul pe care aceste câteva cuvinte fuseseră rostite. Un ton plin de un adevăr care sărea în ochi... Dar putem fi oare în măsură să afirmăm că Gabrielle făcea aluzie la mama ei? Iar, de fapt, era oare atât de obişnuită devoranta pasiune a lui Jeanne? Născută într-o altă societate, ar fi fost socotită temerară, în zelul ei conjugal, în ce avea el mai excesiv, i-ar fi asigurat un soi de imortalitate. Poporul nu s-a înşelat aşteptând ca o altă Jeanne,

născută regină a Castiliei*, să ajungă văduvă şi să fie închisă pentru a o califica drept nebună. Fusese legată de corpul frumosului ei soţ, ca o crucificată de cruce, în asemenea măsură, încât refuzase să fie despărţită de cadavrul acestuia. Abia atunci s-a vorbit de demenţă, iar fiul ei, Carol Quintul, a făcut din ea o izolată pentru toţi anii lungi care îi rămăseseră de trăit.

Până la capătul vieţii ei, Jeanne Devolle, gravidă, înşelată, nebună de dragoste, a îndurat acelaşi chin: să-l lase pe Albert să-şi trăiască viaţa după bunul lui plac şi să-l piardă, sau să-i impună prezenţa ei şi să moară de epuizare.

Această moarte a sosit până la urmă.

În 1893, în ciuda obiecţiilor rudelor, Jeanne s-a aşternut la drum. Le lua cu ea pe cele două fete mai mari, Julia şi Gabrielle.

O scrisoare de la Albert era ceea ce provoca această plecare. Îşi descoperise un frate mai tânăr, Hippolyte, cu care se asociase. Mai anunţa şi că se stabilise la Brive-la-Gaillarde în calitate de hangiu şi că îşi procurase o locuinţă, pe Avenue d'Alsace-Lorraine.

Suna bine şi a avut asupra lui Jeanne cel mai benefic efect. Şi-a făcut tot felul de speranţe. Şi-a închipuit că în sfârşit e fericită alături de un bărbat de acum potolit, cuminţit, care îşi vedea vocaţia satisfăcută.

Albert era hangiu: era suficient ca raporturile lor să fie schimbate.

Cum ar fi putut ghici ceea ce el nu îi spunea?

În acel han, Albert nu era decât un angajat. Departe de a dori o împăcare cu o soţie pe care nu făcuse decât s-o întrezărească în

* Este vorba de Juana la Loca (Jeanne la Folle) (1479–1555), regină a Castiliei în 1504, fiica regilor catolici Ferdinand de Aragón şi Isabella de Castilia, soţia arhiducelui de Austria, Filip cel Frumos, şi mama lui Carol Quintul. În 1506, la moartea soţului ei, de care a legat-o o pasiune ieşită din comun, şi-a pierdut minţile de durere.

cursul ultimilor trei ani, voia, fără multă osteneală, să-şi asigure concursul celei mai devotate servitoare cu putinţă: soţia lui.

Cu zelul ei obişnuit, Jeanne s-a înverşunat să-l satisfacă. Şi-a pierdut astfel şi bruma de sănătate care-i mai rămăsese.

După câteva luni, a căzut la pat. Era iarnă. Boala de care suferea semăna cu un guturai urât. Se sufoca până la leşin. Dar nu cerea nici ajutor, nici îngrijiri. Mai ales nu voia să coste pe nimeni nimic, nu voia să fie nevoită să motiveze nici cheltuieli, nici necazuri. Boala – agravarea ei se datora desigur unei bronşite – nu o speria decât în măsura în care îi primejduia căsnicia.

În ziua de 16 februarie 1895, după câteva zile de febră şi de sufocări, a fost găsită moartă. Moartă de uzură. Moartă de epuizare. Avea treizeci şi trei de ani.

Bărbatul ei era în călătorie.

Fetiţele asistaseră oare la agonia ei? Cum Gabrielle n-a dat vreodată explicaţii în legătură cu acest subiect, nimeni nu va şti niciodată nimic mai mult.

Hippolyte, mai tânărul cumnat al lui Jeanne, a fost cel care s-a ocupat de ultimele formalităţi.

Acestea au fost circumstanţele în care a murit mama lui Gabrielle Chanel.

III

ÎNCURCĂTURILE ELEVEI CHANEL

Să ne resemnăm – deşi anii aceşti nu au dus lipsă de martori, ba dimpotrivă – să ne resemnăm aşadar să nu oferim decât puţine

fapte precise în legătură cu cei zece ani care s-au scurs între iarna în care Jeanne a murit la Brive şi epoca în care se situează începuturile fiicei ei Gabrielle la Moulins. Martorii aceştia au arătat mereu o tăcere îndărătnică în faţa celor mai mici tentative de lămurire. Ce voiau oare să treacă sub tăcere toţi aceia care nu au ignorat nimic din ceea ce a fost calvarul unei fetiţe? Cărui lucru anume să-i atribuim tăcerea rudelor apropiate ale lui Gabrielle?

Neîndoielnic că astfel de reticenţe erau manifestarea unei răfuieli de răzbunare ţărănească. Ceva de genul: „Ea n-a făcut nimic pentru noi, noi nu vom face nimic spre a o face mai bine cunoscută". Căci, devenită o femeie bogată, Gabrielle nu se prea sinchisise de ei, iar ei erau de acord că nu o iubeau.

S-ar mai putea şi ca anii copilăriei lui Gabrielle să le fi părut celor din familia ei mult prea întunecaţi pentru a-i povesti. Stendhal nu prefera să treacă sub tăcere anumite momente din viaţa lui Julien Sorel? Anii de seminar. „Contemporanii care suferă de anumite lucruri nu-şi pot aminti de ele decât cu o oroare care paralizează[1]." Nu există leac pentru această oroare... O simt toţi oamenii cinstiţi în faţa copiilor cărora le-a fost furată copilăria, sub pretextul de a-i salva, de a-i creşte, de a-i educa, de a-i tămădui sau de a-i împiedica să facă rău. Jean Genet precizează originea acestui sentiment atunci când, evocându-şi soarta, scrie: „Vom rămâne remuşcarea voastră".

Astfel, Gabrielle a fost când obiectul răzbunării membrilor familiei, când remuşcarea lor, şi pentru unul sau altul din aceste motive, nu vom şti niciodată cu exactitate cum a fost crescută.

Dacă vrem să înţelegem ce fel de adolescenţă a avut Gabrielle Chanel, nu există alt mijloc decât o confruntare atentă a

[1] *Le Rouge et le Noir* (cap. XXVII)

versiunilor atât de contradictorii pe care ea însăşi le-a acreditat. Reuşim atunci să izolăm, apoi să analizăm, câteva constante în jurul cărora se plasează în mod sigur adevărul. Căci, se ştie, în încercarea de a-şi inventa un trecut, Gabrielle Chanel se resemna (pentru *a fi veridică)* să utilizeze amintiri reale luate de aci, de colo.

Mai întâi, trăsura cu cal.

Nu putem pune la îndoială faptul că în acest atelaj şi condusă de tatăl ei a părăsit Gabrielle Chanel, pe atunci în vârstă de doisprezece ani, oraşul în care murise mama ei. Niciodată nu s-a contrazis asupra acestui aspect, dându-i acestei confidenţe un ton care nu putea înşela.

Se putea ghici, ascultând-o, că atingea atunci una dintre temele majore ale existenţei ei şi că viaţa ei fusese pe veci marcată de amintirea acelei dimineţi de doliu, a drumului pe care se îndepărtau de Brive în direcţia muntelui, de amintirea trapului unui cal pe drum.

Dar sinceritatea ei se oprea aici, recăzând pe dată în plin foileton.

– Părinţii mei detestau neglijenţa. Aveau un gust firesc pentru ce e curat, proaspăt, luxos, de aceea atelajul nostru se făcea remarcat printr-un accent de eleganţă, neobişnuit în satele noastre, i-a mărturisit ea lui Louise de Vilmorin[1], care evoca cu plăcere epoca în care Gabrielle Chanel căuta s-o convingă s-o ajute la redactarea memoriilor.

Iar Louise de Vilmorin, neizbutind să-i smulgă măcar un cuvânt adevărat, era adusă la disperare.

Spre marea nemulţumire a lui Gabrielle, ea refuzase să folosească expresia „bolnavă de piept", aplicată mamei. Ba mai mult: reuşise, într-o cameră cu storurile trase şi în care doi ochi mari

[1] *Mémoires inachevés de Gabrielle Chanel* de Louise de Vilmorin, inedite în librărie.

ocupau parcă întregul chip, să subînțeleagă natura exactă a maladiei de care suferea Jeanne, astfel că era destul de mândră de penumbra aceea proustiană. Dar, în ceea ce privește restul... De aceea, Louise de Vilmorin a renunțat foarte repede să mai continue o experiență cu atât mai inutilă cu cât contemporanele lui Gabrielle, informând-o, îi îngăduiau să aprecieze puerilitatea mitului pe care avea sarcina să-l transcrie.

Continuu transformată, povestirii lui Gabrielle Chanel nu i se putea acorda nici un credit. Trăsura însăși varia după stările ei de dispoziție. Prezentată drept „cabrioletă" când își descria tatăl sub aspectul autoritar al unui puternic negustor de cai, trăsura devenea *tilbury*, o șaretă cu două locuri, în zilele în care el avea un rol de viticultor înstărit. Conferea atunci ambițiilor paterne o realitate pe care viața avea să le-o refuze mereu. Mergea până la a-i atribui lui Albert Chanel rolul unui bărbat seducător, rafinat, cheltuitor, posedând o vie întinsă și – de ce s-ar fi jenat? – o cunoaștere aprofundată a limbii engleze.

Toate astea, care ba ne fac să zâmbim, ba să simțim milă, nu ar merita să ne facă să ne oprim asupra lor și puțin ar conta dacă trăsura cu pricina a fost o trăsurică de damă sau o șaretă, dacă n-ar fi faptul că aceste crâmpeie de adevăr îl fac să apară, pentru ultima dată în rolul său de părinte, pe Albert Chanel, în sfârșit liber, în sfârșit văduv, ducându-și în sărmana lui brișcă pe cele două fiice la orfelinat.

Nimic mai ciudat ca metamorfoza mănăstirilor noastre după ce Revoluția* le-a golit de statui, de monahi, de stareți și de trecut. O

* Este vorba de Revoluția din 1789, care a înlocuit regimul regal și religios cu republica liber-cugetătoare.

misterioasă similitudine în destinul lor ne fascinează. Să ne gândim la Fontevrault, scumpă inimii celor din dinastia Plantagenêt, devenită închisoare, să ne gândim la abaţia Poissy, plină de amintirea Sfântului Ludovic, devenită casă de corecţie, până şi abaţia de la Bec-Hellouin, care până în 1948 a fost ocupată de soldaţi. Cazarmă, temniţă, internat... Părea scris că aceste locuri nu trebuiau să adăpostească decât comunităţi de un singur sex.

Dar Obazine?

Nici mai puţin frumoasă, nici mai puţin veche, nici mai puţin bogată în stareţi, sfinţi şi relicve importante, această mănăstire avea să adăpostească lumea nostalgică şi rece, eterna atmosferă cenuşie a unui orfelinat de fetiţe.

Or, dacă dăm crezare unor tradiţii familiale, porţile acestui aşezământ au fost cele ce s-au închis ineluctabil în urma fetelor lui Jeanne Devolle. De ce să punem la îndoială acest lucru?

Călugăriţele din Congregaţia Le Saint-Cœur de Marie, care, de vreo douăzeci de ani, se ocupaseră de mănăstirea rămasă pustie, făcuseră din ea orfelinatul cel mai important din regiune. E aşadar verosimil ca acestei instituţii, situate la cincisprezece kilometri de Brive, să i se fi adresat Albert Chanel.

Faptul că registrele corespunzătoare acelei perioade în care Julia şi Gabrielle s-au aflat la mănăstire s-au pierdut sau au fost distruse ar putea mai curând confirma decât infirma ipoteza. S-au produs cercetări furişe, escamotări, s-au exercitat presiuni de-a lungul anilor de către „înalte personalităţi" spre a fi retras cutare document sau spre a fi şters cutare sau cutare lucru din dosarele Chanel... Ne putem aştepta mereu la surprize în ceea ce o priveşte. Dar putem oare să nu ne simţim uimiţi, o dată în plus, de înverşunarea cu care ea s-a înhămat la misiunea imposibilă de a şterge toate urmele aventurii care a fost viaţa ei?

Dacă există un cuvânt, între toate, pe care niciodată buzele ei nu l-au rostit, a fost cu adevărat cuvântul *orfelinat*, cuvânt redutabil, cuvânt pe care l-a purtat în sinea ei până la moarte, fără ca el să-şi fi pierdut vreodată virulenţa. Spre a aprecia mai bine ce a însemnat el şi spre a ne da seama de importanţa clipei fatale în care Gabrielle s-a pomenit în uniformă de orfană, între zidurile unei mănăstiri, trebuie să ne raportăm la confidenţe făcute cu mulţi ani mai târziu în legătură cu alte drame. Astfel, un prieten din perioada Vichy[1], în vreme ce încerca s-o consoleze după dispariţia unei fiinţe iubite, îşi amintea că primise următorul răspuns: „Nu-mi explica ce simt, i-a spus ea. O ştiu de când eram copil mic. Mi s-a răpit totul, iar eu am murit... Am cunoscut acest lucru la vârsta de doisprezece ani. Ştii, poţi muri de mai multe ori în cursul unei vieţi..."

Să nu ne îndoim, o astfel de moarte s-a produs în primele zile de la Obazine.

Sustrasă locuinţelor mediocre în care crescuse, lipsită de prezenţa, în faţa ei, în jurul ei, a unei familii pline de căldură, dar suferind la fel de mult ca familia ei de lipsa de aer, de spaţiu şi de bani, cât de derutante i-au putut părea vastele clădiri de la Obazine fetiţei care se pomenea dintr-odată transpusă acolo!... Îşi va fi închipuit ea vreodată o lumină mai stranie?

Cocoţată pe o culme înconjurată de peste tot de spaţii imense şi împădurite, abaţia cu acoperişuri ascuţite, cu ziduri înalte, se înfăţişează ca o fortăreaţă.

Acesta este cadrul, riguros peste poate, în care avea să fie educată Gabrielle Chanel. Aidoma acelor fete nobile care, de la o

[1] Carlo Colcombet

vârstă fragedă, erau odinioară încredinţate unei mănăstiri, ea a trăit la Obazine aproape şapte ani.

IV
ABAŢIA CĂLUGĂRULUI ÉTIENNE

Nici un ornament pe pereţi, nici un chip sculptat. Singurele elemente de frumuseţe sunt volumele, singura bogăţie, cea a pietrei goale, singura trăsătură distinctivă, cea a proporţiilor.

Astfel, puritatea romanică izbucneşte în întreaga ei frumuseţe imaterială. Atentă la tot, aşa cum sunt copiii, ce efect o fi avut un asemenea decor asupra elevei Chanel?

Oare mănăstirea Obazine să-i fi dat simţul sobrietăţii de care a dat dovadă mai apoi, oroarea instinctivă faţă de tot ce depăşea măsura, precum şi distanţarea pe care a arătat-o faţă de exces?

Clădirile mănăstireşti, ridicate pe latura bisericii abaţiei, curtea pe care o delimitau, fântâna săpată într-un bloc monolitic transportat cu multă trudă, în sfârşit heleşteul, în care se împrăştia apa tăşnitoare a torentului Coiroux, pe care, la mai mulţi kilometri distanţă, nişte neobosiţi spărgători de piatră izbutiseră s-o capteze, pentru slava numelui lui Dumnezeu sau de dragul săracilor Lui, toate astea fuseseră făcute de o mână de oameni fără reguli şi statute, rătăcitori în strai de dimie, atât de murdari, de sărmani, de mâncăriţi de paraziţi, încât pretutindeni erau trataţi ca nişte vagabonzi. Consacraţi tăcerii şi solitudinii, aveau drept maestru pe un călugăr din veacul al XII-lea, un soi de *Poverello** de pe malurile

* Porecla dată Sfântului Francisc din Assisi.

râului Dordogne, dar un tovarăş mai aspru decât fusese vreodată sfântul de la Porţiuncula de lângă Assisi, mai întreprinzător şi mai puţin serafic, mai pustnic, mai puţin predicator, nebun şi acesta, unul din acei nebuni ai lui Dumnezeu, dar fragil, urât, chel, zbârcit la treizeci de ani ca un bătrân bonz, fiu din popor: Étienne d'Obazine.

Étienne din Limousin, constructor de stăreţii şi schituri, Étienne Flagelatorul, Étienne cel Desculţ, Étienne Penitentul, conştient de netrebnicia lui, lucru pentru care cerea să îndeplinească cele mai respingătoare munci, vidanjor, cărăuş de gunoaie, Étienne cel care se voia pe sine nu un purtător al lui Isus, precum Sfântul Cristophe, ci un gunoi care ducea gunoaiele fraţilor săi: oare de câte ori eleva Chanel a auzit mereu repetată povestea acelei vieţi exemplare? Se citeau pasaje din viaţa lui la plimbare, în clasă, la orele meselor, iar o anume *Viaţă a lui Étienne din Obazine, apărută în 1888 şi aprobată de episcopul din Tulle* era apreciată de călugăriţe precum o evanghelie.

Gabrielle Chanel nu va scăpa niciodată de influenţa acelei lecturi.

În perioada când făcuse din Obazine un cuvânt interzis, povestea bunului pustnic se ivea în frânturi în conversaţia ei. Desprindea din povestire crâmpeie pe care le insera în conversaţie, spunându-şi că, la urma urmei, nimic din toate acestea nu se putea verifica.

Astfel, nişte călugări cerşetori, de o surprinzătoare murdărie, străbăteau amintirile copilăriei ei imaginare. Îi descria bărboşi, asudaţi, mergând din poartă în poartă îmbrăcaţi în zdrenţe. Te întrebai de unde îi scotea. O suspectai că transpune cu delectare câteva scene dintr-o operă foarte dramatică. De fapt, Evul Mediu din care ieşiseră acei călugări nu era cel dintr-o oarecare *Hovanscina**,

* Operă a compozitorului rus Modest Musorgski (1839–1881). Chanel a aflat câte ceva despre Evul Mediu rus în perioada colaborării la Baletele ruse.

era acela al primilor tovarăşi ai lui Étienne, severii constructori de la Obazine... Ea credea că nu dezvăluise nimic. Se înşela. Călugării o trădau la fel de sigur ca şi când ar fi vorbit deschis despre Obazine.

Sau, tot astfel, despre Valette.

Vorbea cu uşurinţă despre vacanţele triste petrecute împreună cu Julia şi Antoinette într-o mănăstire cu acest nume, mare şi frumoasă, dar pe care vara o lăsase goală. Numele i se părea lipsit de pericol. Niciodată nu a existat picior de călugăriţă în acel loc şi, pe deasupra, nici măcar nu figurează pe vreo hartă. Dar de ce Valette?

Un loc pe care doar un copil de la Obazine îl putea cunoaşte. Călugărul Étienne a întemeiat aici, pe la 1144, o abaţie din care nu a mai rămas aproape nimic şi pe care nici un ghid, nici o lucrare nu o mai menţionează, cu excepţia vechii cărţi necontenit amintite de maicile din Congregaţia Le Saint-Cœur de Marie. Astfel, crezând că face să se piardă urmele, Gabrielle Chanel livra o pistă, fără s-o ştie, cea pe care tocmai ea încerca s-o ascundă.

Despre imensa clădire în care a fost silită să trăiască, despre vastele încăperi forfotind de copii, despre orele de rugă cu mătăniile în mâini, despre cântări şi rugăciuni, despre orele de tăcere, de atelier de lucru, despre lecţiile de gospodărie, despre pedepse, despre plimbări, despre îndelungatele exerciţii de pietate, niciodată Gabrielle n-a scos o vorbă.

Niciodată, de asemenea, nu a vorbit despre duminicile în care elevele interne plecau pe jos spre colinele de la Coiroux. Acolo, fetiţele admirau un peisaj uniform împădurit. Cât vedeai cu ochii era acelaşi verde, aceiaşi copaci, aceleaşi unduiri deal-vale şi, plutind parcă în mijlocul unui ocean lipsit de primejdii, mănăstirea lor. Călugăriţele evocau o dată în plus tainele lăcaşului: o clopotniţă neasemuită. Pe solul unui culoar, semne de neexplicat,

cele dintr-un mozaic misterios ale cărui figuri, încremenite în piatră, derivau fiecare în parte dintr-o singură cifră, mereu aceeași.

– De ce? întreba eleva Chanel, fascinată. De ce tocmai cifra aceea? O cifră e mai puternică decât un cuvânt? Mai puternică decât o imagine?

Misterul acelui limbaj *cifrat* a fost dintre cele care au tulburat-o cel mai mult. În clipa reușitei, a știut să-și aducă aminte. Ce era mai magic decât o cifră? De pildă cifra cinci... Nu era un nume frumos pentru un parfum?

Astfel că averea ei avea să se clădească în jurul unei cifre.

Înainte de căderea serii, orfanele de la Obazine se reîntorceau.

În șir câte două, mica trupă străbătea satul unde, pe pragul locuințelor, stăteau bătrânii și bătrânele. Se cunoșteau unii cu alții. Se salutau.

Apoi, în urma copilelor se reînchideau porțile unui univers alb și negru.

Albe erau cămășuțele orfanelor, spălate mereu, întotdeauna curate... Negre erau fustele, croite cu pliuri adânci ca să dureze și ca să poată merge cu pași mari. Negre erau vălurile călugărițelor și veșmintele lor cu mâneci largi. Ah! Mânecile ridicate până la coate într-un rever adânc în care se pitula batista... Dar albă era, atât de albă, fâșia scrobită care strângea capul într-o bonetă și pânza lată în formă de guleraș. Albe erau și culoarele lungi, albe și zidurile date cu var, dar negre erau ușile înalte ale dormitorului comun, de un negru atât de profund, de nobil, că, odată văzut, negrul acela rămânea pe veci în memorie.

Acesta era așezământul de la Obazine.

Dar niciodată Gabrielle nu a făcut vreo aluzie directă sau indirectă la amintirile pe care le avea de la acea mică lume care ducea îndărătul zidurilor înalte o viață în captivitate.

Partea stranie este că, în pofida agresivității ei verbale nelimitate, nu i se întâmpla să se răzvrătească împotriva ordinii mănăstirești. Niciodată nu a rostit vreun cuvânt de dezaprobare. Oare ce simțea ea după cincizeci de ani trecuți? Ce povară atârna asupra numelui de Obazine?

Nu se poate tăgădui faptul că lumea mănăstirilor a exercitat asupra ei acea formă de fascinație de care nu te poți ușor elibera. Iar dacă, vreme îndelungată, amintirea așezământului de la Obazine a fost pentru Gabrielle un subiect de aversiune, se prea poate, violența șocului estompându-se cu timpul, ca ea să fi descoperit în străfundul tainic al sufletului ei o nebănuită tandrețe față de locul și femeile care i-au fost refugiu.

De aceea, pentru a înțelege ce anume declanșa din partea ei imprevizibile accese de bucurie, nu avem alte mijloace decât de a ne referi la inocenta veselie a călugărițelor, veselia aceea lipsită de motiv care ar putea fi numită o veselie de comandă. Gabrielle Chanel, ființă de resentiment, de revoltă, pe care o nedreptate inițială a făcut-o să dea dovadă de o nedreptate extremă, regăsea uneori în felul ei de a fi o conduită, un limbaj, naivități care erau cele ale timpului petrecut la mănăstire.

Iar atunci când în sufletul ei prindea corp un vis de rigoare, de extremă curățenie, de chipuri spălate cu săpun de casă, sau poate un regret după tot ce e alb, simplu și limpede: lenjerie rânduită în dulapuri înalte, ziduri date cu var nestins, masă mare capitonată cu molton peste care parcă ar zbura precum niște petale ușoare bonetele scrobite și aripile gulerașelor, atunci trebuia să se înțeleagă că ea se folosea de un limbaj secret, iar sub fiecare din aceste cuvinte trebuia auzit unul singur: Obazine.

Resentiment, ură, animozitate, ea păstra toate aceste sentimente pentru elementul care *dincolo de* zidurile mănăstirii o constrânsese

la exil, respingând-o, pentru acea putere pe care ceilalți o numeau familia lor și căreia, neavând cum s-o cunoască, nu îi putea da nici măcar acest nume. Familia ei? Ea se limita la Julia, la Alphonse, la micuța Antoinette sau la bebelușul Lucien. Ei erau familia, numai ei. Ce mai rămânea din ea? Fuseseră împrăștiați. Avea oare să-i mai revadă vreodată?

Nu îi purta pică tatălui ei. Nu aștepta nimic de la cel care, mereu, o făcuse pe mama ei să plângă și care se făcea nevăzut tot timpul. Continua să dispară. Avea să continue mereu.

Mult, mult timp mai târziu, avea să-l regăsească, era sigură de asta, mereu același, vagabond neschimbat.

Nu, nu îi purta pică tatălui ei.

Purta pică unui ansamblu de forțe confuze, infame, o comunitate de unchi și mătuși, de veri, de bunici pe care, până la moarte, avea să-i copleșească sub disprețul ei. Săraci, mai puțin săraci, ținând cu dinții de amărâtele lor de economii. Niște oameni de nimic, niște incapabili, meschini, provinciali... Nu remarca un detaliu: erau cu toții la fel.

Iar când sora tatălui ei, Louise Costier, soția unui slujbaș la căile ferate, a avut ideea de a o face pe orfană să guste din binefacerile unui cămin, când acea femeie mărinimoasă și bună la suflet i-a invitat pe copiii Chanel să vină în vacanță la Varennes punându-i alături de propriii copii, era deja prea târziu: trebuia ca Gabrielle să se lege de cineva, *trebuia s-o facă.*

Nu fără o doză de rea-credință, a considerat-o pe mătușa ei răspunzătoare atât de condiția ei de orfană, cât și de îndepărtarea nemiloasă căreia îi căzuse victimă, și de dispersarea familiei. Atunci a arătat ea amabilităților estivale un chip sfidător.

Cu neputință să mai facă pasul înapoi.

Nu cunoștea nimic despre acea femeie, dar deja o ura.

De aceea se cuvine să vedem în rudele imaginare în casa cărora și de care pretindea că fusese crescută, personificarea urii ei: două fete bătrâne, arțăgoase, nedrepte, bigote, două surori ale tatălui ei care nu au existat niciodată, asta era realitatea în care ea voia să se creadă. *Trebuia* ca acele femei să facă parte din specia blestemată a acelor zgârie-brânză, a bogătașelor care au bone în casă, dar care nu împart nimic. *Trebuia* ca felul lor de a primi copila să fie un mod abia deghizat de a o respinge. *Trebuia* ca Gabrielle să se simtă pretutindeni nedorită și din capul locului proscrisă.

Personaje principale ale mitologiei ei, aceste false mătuși întruchipau forțele combinate și atât de detestate care au făcut din Gabrielle un copil al orfelinatului din Obazine și care, mai târziu, vor face din tânăra fată, apoi din femeia respectivă o ființă *diferită, marginală.* Defăimate vreme de mai bine de patruzeci de ani, lăsate în seama ironiei ziariștilor cu sprijinul unui arsenal de anecdote necontenit reînnoite, ridiculizate în fel și chip cu orice prilej, aceste femei născocite reprezentau răzbunarea rece a copilei Gabrielle.

V

A FI COPIL AL AZILULUI

Orice s-ar crede despre soarta fiicelor lui Albert Chanel, ceea ce li s-a întâmplat fiilor lui pare a fi încă și mai crud.

Alphonse și Lucien aveau zece și, respectiv, șase ani când a murit mama lor. Cum nu era nimeni în familie care să poată sau să dorească să se ocupe de ei, au fost plasați într-o familie de țărani.

Aceasta era pe atunci soarta care le era rezervată atât orfanilor, cât şi copiilor abandonaţi la poarta azilului.

Misiunea de a administra spitalele revenea unei puteri semireligioase, semicivile, care desemna o familie care să-i întreţină, hotăra pensia ce trebuia vărsată până când micul copil lipsit de familie atingea vârsta la care să fie dat ucenic. Astfel, Alphonse şi Lucien au devenit ceea ce se numea pe atunci *copii de azil.* Acest aranjament nu a suscitat, cu siguranţă, decât prea puţine obiecţii din partea celor care frecventau bâlciurile.

Membrii familie Chanel nu se gândeau să se răzvrătească împotriva unei practici cu care erau familiarizaţi de la naştere şi de care oamenii din Ponteils – începând cu Joseph Chanel, cârciumarul, şi cu soţia lui, Marie Thomas – beneficiaseră multă vreme. Bunicul găzduia şi până la trei copii găsiţi odată. Iar într-o iarnă deosebit de friguroasă, a pierdut doi în aceeaşi lună. Muriseră...

Cu cât o provincie era mai săracă, cu atât mai numeroşi erau copiii de la azile şi cu atât mai mare era mortalitatea. Era cazul satului Ponteils. Aceşti copii nu reprezentau oare un venit cel puţin la fel de apreciabil ca acela furnizat de castani? Mai aduceau şi un ajutor gratuit de care ţăranii – cu rare excepţii – abuzau în modul cel mai scandalos.

Copilul de azil dormea în grajd. Frunzele de castani îi ţineau loc de aşternut. Pentru el, glasul fermierului se făcea mai aspru, mâna lui, mai grea. Dojanele clerului – după cum recunoaşte şi astăzi parohul din Ponteils – nu schimbau nimic din această stare de lucruri barbară. În zadar preoţii de ţară îşi certau enoriaşii.

Se întâmpla ca familia întreţinătoare să rătăcească actele de stare civilă. Cel mai adesea, acest act de stare civilă nu însemna mare lucru, un contract de plasare în care orfanul avea trecut doar un nume şi un prenume, iar cel abandonat încă şi mai puţin. Doar un număr. Cel al raportului care, consemnat în cine ştie ce obscur

registru, constata abandonul. Uneori, în anexă şi în termeni sumbraci, o scrisoare afirma că cineva va veni într-o zi ca să-l ia înapoi. Atunci, spre a-l face mai uşor de recunoscut, câteva bucăţi din veşminte rămâneau agăţate de registru. Precauţie derizorie a cărei urmă se pierdea cu timpul.

De la an la an, copilul nu mai era desemnat decât prin vreo poreclă, derivată dintr-un semn fizic sau dintr-o trăsătură de caracter. Prenumele îi era uitat, dacă avusese cumva vreodată unul. Şi pentru tot restul vieţii lui, rămânea, în faţa insondabilei răutăţi a oamenilor, un corp, fără destinaţie precisă, fără loc în sat. Era „Jean de afară" sau „Ăla de probă", sau „Ăla găsit"; el însemna două picioare bune de trudă, două braţe care aveau drept sarcină îndeplinirea celor mai umile munci. Dacă se îmbolnăvea şi murea, era îngropat într-un colţ de cimitir. Parohul îl înscria la rubrica deceselor. Dar ce se putea spune despre un mort care nu avea stare civilă? Consemnarea era scurtă: „Decesul unui copil de la azil. A fost îngropat", putem citi în registrele din Ponteils.

Un copil de azil putea fi rupt în bătaie, dar parohul veghea ca el să înveţe carte. Foarte puţini erau totuşi ţăranii care nu izbuteau să evite această dificultate. Şi ce putea face cineva spre a se opune? Iarna, pretextul invocat era zăpada care făcea drumurile impracticabile, venea apoi anotimpul ploios. Cum să trimiţi un copil la şcoală pe o vreme de să nu dai un câine afară din casă? Copilul rămânea să trebăluiască la grajd.

Odată cu primele zile frumoase, era expediat cu păstorii la păşunile de la munte. Dormea sub cerul liber, necontenit atent la zgomotul animalelor. Şi ăsta era un lucru câştigat pentru familia întreţinătoare. Iată că îl punea la muncă fără a mai trebui să-l hrănească sau să-i ofere adăpost. Parohul se plângea administraţiei. Semnala absenţele la orele de catehizare. Dar reclamaţiile de acest ordin erau atât de frecvente, că tihna birocratică nu era nicidecum

tulburată. Şi aici aşijderea, ce se putea face? Puteau cumva să-i trimită pe membrii biroului de binefacere, burghezi cu guler tare, să se ţină după micii păstori pe coclauri la nouă sute de metri altitudine?

Copilul rămânea astfel la înălţime.

Continua să împartă vesel lipsurile cu ciobanii, iar satul nu-l vedea înapoindu-se decât după ce trecuse sezonul transhumanţei. Talanga de la gâtul ţapului din fruntea turmei îi vestea de departe întoarcerea. Copilul reapărea ars de soare, mai slab, învăluit într-un nor de praf. Dar ceea ce îi interesa mai cu seamă pe săteni era starea animalelor şi doar la ele se uitau. După care păstorul se reîntorcea la grajd împreună cu turma.

Fraţii lui Gabrielle Chanel nu au cunoscut, până la vârsta de treisprezece ani, altă viaţă, şi nimic din ce li s-a întâmplat mai apoi nu a putut să-i despartă cu totul de acel trecut. Multă vreme limbajul ţărănesc a rămas singurul pe care ei îl pricepeau imediat.

Cui oare, bunicilor sau intervenţiei mătuşii lor Costier, au datorat ei, odată ajunşi la vârsta uceniciei, faptul că au fost plasaţi la nişte negustori ambulanţi al căror punct de legătură era Moulins?

Începând de atunci, Alphonse şi Lucien au dus o viaţă care nu s-a deosebit prea mult de cea pe care o duseseră pe când trăia încă mama lor.

În pofida dispersării familiei, în pofida necazurilor, ignoranţei lor care era mare, abandonului patern, ambiţiilor lor, dar şi în ciuda unui soi de nerăbdare de a reuşi pe care o moşteniseră de la tatăl lor, aveau să cunoască la fel ca toţi membrii familiei Chanel viaţa aspră a negustorilor ambulanţi.

Vânzător ambulant de mercerie, telal care anunţa trecerea aşa-numitelor *saccaraudes*[1] moulineze, cărăuş care ducea coşurile la târg, Alphonse a trecut prin toate slujbele astea.

[1] Aşa erau denumite la Moulins precupeţele.

Știm într-adevăr de la copiii lui că declara cu dragă inimă:

Am fost pus să muncesc pe drumuri de la treisprezece ani... și mereu în stradă.

Cutreieratul dintr-un loc în altul a fost destinul lui.

La fel a fost și pentru Lucien.

VI
VACANȚĂ LA VARENNES

În 1900, Gabrielle mergea pe optsprezece ani, vârstă dincolo de care măicuțele de la Congregația Le Saint-Coeur de Marie nu le mai țineau decât pe fetele care aspirau să devină novice. Celelalte, cele care nu păreau dispuse să depună jurămintele monahale, părăseau așezământul de la Obazine. Dar nu erau totuși lăsate chiar în voia liberului lor arbitru.

Ne închipuim cu greu astăzi ce însemnau rețeaua de influență și puterea mănăstirilor. Călugărițele nu se limitau să-și plaseze orfanele ca ucenice, ci continuau să le găzduiască, să le hrănească, să le supravegheze. Le ajutau să părăsească provincia pe cele care se puteau face remarcate în alte părți, le deplasau din mănăstire în mănăstire și, deși nu erau în măsură să le asigure o poziție socială, izbuteau măcar să le găsească o slujbă, niște binefăcătoare și uneori chiar și un soț.

Cui îi va fi datorat Gabrielle trimiterea ei la Moulins? Călugărițelor care o crescuseră? Sau poate familiei uituce? Varennes-sur-Allier, orășelul în care Louise Costier locuia cu bărbatul ei funcționar la calea ferată, era doar la vreo douăzeci de kilometri de Moulins. Nu

era tentant pentru această rudă să le sustragă pe tinerele ei nepoate din izolare, fie şi numai pentru a le ajuta să câştige ceva bani? Nu exista nici un viitor pentru ele la Obazine.

Oricum ar fi stat lucrurile, e greu să invocăm hazardul, şi nu datorită magiei a fost Gabrielle Chanel, în vârstă de şaptesprezece ani, primită într-o instituţie religioasă din Moulins, unde se afla de mai mulţi ani Adrienne Chanel, contemporana ei, ultima născută a prolificilor ei bunici.

Construită lângă inima străveche a oraşului, la limita acelui cartier unde Moulins are adunate la un loc biserica, turnul cu clopot, străzile pe care locuinţe vechi, înghesuite unele într-altele de parcă ar vrea să se împiedice reciproc să nu se năruiască, o clădire destul de înspăimântătoare, neavând altă caracteristică decât pe aceea că nu seamănă cu nimic, adăposteşte pensionul Notre-Dame. Or, avem toate motivele să credem că aceasta e instituţia care le-a primit pe Julia, Gabrielle şi Antoinette. Ţinută de călugăriţe înstărite, era frecventată de crema burgheziei moulineze. Dar, în afara unui colegiu cu plată, mai presupunea, lucru frecvent în epocă, şi un internat pentru fete nevoiaşe. Aşadar, pe de-o parte, domnişoarele, pe care le deosebeau avantajele oferite de origine, pe de altă parte, cele sărace.

Deşi recrutarea pentru şcoala gratuită era mai puţin ţărănească decât cea pentru orfelinatul de la Obazine, ne imaginăm câtă pizmă suscitau sistemul şi distincţiile pe care acesta le făcea.

Gabrielle îndeosebi nu a putut fi insensibilă la ceea ce, o dată în plus, o făcea *diferită.* Ea s-a simţit din nou victimă a unei nedreptăţi şi întru câtva frustrată.

De n-ar fi fost primirea pe care i-a făcut-o Adrienne şi imensa curiozitate pe care i-o inspira oraşul, probabil că ea ar fi fost mai nefericită la Moulins decât fusese la Obazine.

Lăsată în grija călugărițelor cu stare de la Saint-Augustin încă de la vârsta de zece ani și mereu elevă a școlii gratuite, Adrienne, a cărei frumusețe era surprinzătoare, scăpase de copilăria marcată de chinul de la școală care fusese cea a tuturor membrilor neamului ei, de oricare generație ar fi fost vorba.

Era admirabil educată și fusese cruțată de multe dintre piedicile de care suferise Gabrielle: sentimentul de izolare într-un internat-temniță, abandonul. Nu avea ea solide legături familiale?

Adrienne, la drept vorbind, avea două mame și trei familii, mai curând decât una singură. Și mai întâi le avea pe călugărițe. Acestea o adoptaseră cu totul și se străduiseră să o formeze pentru activitățile casnice. Apoi era Louise Costier – căreia, nu se prea știa din ce cauză, nu i se mai spunea decât „mătușa Julia". Măicuțele îi lăsau lui Adrienne libertatea de a se duce oricând la această soră mai mare cu nouăsprezece ani. În sfârșit, erau tatăl și mama ei. Cu vârsta, Henri-Adrien și Angelina deveniseră mai sedentari. Nu că ar fi renunțat cumva să meargă de la un târg la altul, dar începeau să-și arate preferința pentru orașele care ofereau o piață acoperită. Munca era acolo mai puțin dură. Or, piața din Moulins, construită la sfârșit de secol, era deosebit de apreciată de bătrânul ambulant și de nevasta lui. Iarna mai ales. Treptat, acești veșnic rătăcitori începeau să năzuiască la odihnă. Căutau un loc stabil. Acesta a fost Moulins, unde locuința lor, o mansardă pe Rue des Fausses-Braies, o situa în imediata vecinătate a locului celui mai îndrăgit de ei: Halele, Piața Bâlciurilor, dar și locul unde se găsea fiica lor, Adrienne.

Însă adevăratul centru familial era totuși casa scundă și grădina de la Varennes-sur-Allier, unde buna mătușă Costier era întotdeauna fericită să le primească, fie și modest, pe mai tânăra ei soră, pe nepoatele ei, pe nepoți și pe vechiul ei complice, fratele Albert Chanel, cu care fusese odinioară într-o strânsă prietenie.

Faţă de nişte rude care apăreau într-un număr atât de mare şi atât de brusc, care să fi fost reacţia lui Gabrielle? Iată că, după ce crescuse printre persoane necunoscute şi nu avusese drept decât la solitudine într-un sat pierdut din Corrèze, îşi descoperea acum un bunic, o bunică, două mătuşi de vârste foarte diferite, veri mai tineri ca ea... era prea mult. I-a respins pe toţi în bloc şi, spre deosebire de surorile ei, a refuzat să admită că avea datorii faţă de o comunitate familială în care i se acorda atât de târziu locul.

O excepţie totuşi: Adrienne.

După propria mărturisire, acea mătuşă necunoscută, deşi era *„teribil de familistă"*, i-a inspirat o prietenie fără reticenţe. Au devenit nedespărţite. Asemănarea lor era cel puţin la fel de uimitoare ca frumuseţea lor şi erau şi cam de aceeaşi vârstă. Mai aveau în comun o inexplicabilă eleganţă. Au trecut drept surori în ochii tuturor celor care le vedeau pentru prima oară.

Confuzia asta nu le-a displăcut.

Nici Adrienne, nici Gabrielle nu au încercat s-o dezmintă.

Adrienne avea un aer de cumineţenie, un fel de încredere în viaţă care îi lipsea complet lui Gabrielle. A devenit singura confidentă a tinerei venite de la Obazine, pe care o atrăgea până la ameţeală tot ce era exaltant, ameninţător. În dormitorul comun al internatului de la Moulins, în mansarda pe care o împărţeau în timpul vacanţelor petrecute la Varennes, stăteau uneori de vorbă până în zori. Adrienne spera, Gabrielle îşi imagina. Una încerca să vadă corect, cealaltă inventa. Erau deja *inamice* fără s-o ştie. Nu se întâmplă oare întotdeauna la fel în primejdioasele alianţe încheiate la sfârşitul copilăriei? Cele dintâi complicităţi făcute din gesturi periculoase, din făgăduieli de nemărturisit. Dar, aşa cum nu se întâmplă în mod obişnuit, această alianţă nu avea să se desfacă la prima lovitură a vieţii. Mai târziu... Doar mult mai târziu. Mult mai târziu. Atunci când Adrienne, angajată în primul rând în lunga

așteptare a unei vieți onorabile, avea să fie în sfârșit, tardiv, căsătorită. În vreme ce Gabrielle...

Cât despre surorile lui Gabrielle, amândouă erau, din fire, limitate la roluri mărunte. Una, mai greoaie, cealaltă, prea fragilă. Julia, sora mai mare, pasivă și fată bună, se temea de toate. Lui Antoinette, veșnic nesatisfăcută, nu-i plăcea nimic. Au căpătat funcții secundare, de confidente, de însoțitoare. Să asculte, să meargă în urma celor două frumuseți pe care zidurile mănăstirii le țineau încă prizoniere, acestea au fost, în timpul petrecut la Moulins, rolurile pe care le-au avut Julia și Antoinette. Roluri pe care le-ar fi jucat încă multă vreme dacă n-ar fi avut și una, și cealaltă puține zile de trăit.

Nimic mai franțuzesc decât Varennes-sur-Allier. Era un sat? Nu. Un orășel încercuit de un drum plin de praf deschis la culoare, cu o biserică și un prezbiteriu a cărui ușă avea deasupra o cruce mare, piesă cioplită în piatră masivă și cu o înfățișare de-a dreptul funestă. Cu fața spre biserică, chiar în centrul orășelului, la vedere, un hotel cum sunt de obicei cele de prin orașe, destul de pretențios, construit cam pe la 1830, înzestrat cu un turn cu orologiu care marca orele peste vidul ogoarelor. Dar acesta nu era unicul scop al edificiului care, pe lângă marcarea orelor, mai fusese ridicat și pentru a-i face conștienți pe cetățenii din Varennes de faptul că, în persoana primarului, parohul avea un concurent serios, în măsură să facă și el să urce spre cer silueta semeață a unui turn în care să bată ceasurile și care să fie vizibil de departe.

O altă autoritate era reprezentată de gară și han. Una înfiptă acolo cu unicul scop, pare-se, de a asigura importanța unchiului Paul Costier, celălalt pentru ca la vremea marilor manevre,

ofiţerii garnizoanei din Moulins să aibă unde să se ducă să bea şi să cânte.

Nimic nu se schimbase la hanul din Varennes de pe vremea diligenţelor şi nu erau lipsite de farmec zidurile bătrânicioase, galeria dublă din lemn negeluit, peste care se revărsa o cascadă de trandafiri, plini de energie vegetală, un adevărat cuib de albine. Se făcea la Varennes puţin comerţ, sau aproape deloc, ţinutul de ţară începea la capătul străzii principale. În realitate, Varennes doar asta era: o haltă pe linia căii ferate, o gară de mărfuri, o stradă trasată peste ogoare, dominând pajişti unduioase, zone uşor vălurite, fără ca vreun accident de teren, chiar şi discret, să fi stricat vreodată armonia unui loc de ţară cumplit de rezonabil. Ceea ce se cuvine a numi un cadru odihnitor.

Casa „mătuşii Julia" nu avea nimic ţărănesc. Era un pavilion din piatră, construit mai departe de drum şi acoperit cu olane roşii. Nu avea nimic pretenţios, nici peron, nici marchiză, ci doar un timid aer de rigoare burgheză şi o notă de periferie pe care o evocau un chioşc, două răzoare de flori de o ireproşabilă simetrie şi o magazie pentru unelte cu obloanele mereu închise.

Ceea ce unei fete solitare, crescută ca orfană, i s-ar fi părut pământul făgăduinţei, i-a apărut lui Gabrielle drept ceva ce îi oferea cam tot atâtea neplăceri ca şi o mănăstire şi pericole cu atât mai redutabile cu cât erau mai puţin vizibile. Se trăiau la Varennes vacanţe marcate de un alt tip de interdicţii, frânate de alte ameninţări dictate mereu de teama că o eroare, o imprudenţă, o cheltuială nefericită puteau să-i readucă pe cei din familia Chanel la starea de proletariat de care tocmai scăpaseră. Teama de neprevăzut era la ordinea zilei. Era oare asta viaţă? Ce amăgire, îşi spunea Gabrielle. Foarte curând, dezacordul ei a devenit evident. Familia a văzut în acest lucru semnele unei naturi afurisite. „E vina mea, îşi

oprimea ea, dacă nu am la fel ca ei oroare de risc? Şi de ce casa asta e atât de lipsită de farmec?"

În cursul schimbului de confidenţe cu Adrienne, a reuşit s-o facă să împărtăşească unele speranţe şi s-o convingă că viaţa trebuia să fie *altceva*. Avea deja darul sarcasmului. Încet-încet, Adrienne se alătura taberei ei. Şi ea începea să-şi dorească să întâlnească acel neprevăzut de care se temeau atât de tare rudele ei.

Dar Gabrielle era prima care să recunoască faptul că sub acea teamă în care trăia mătuşa ei ca în miezul unei cochilii recent modelate – nu dobândise prudenţa aceea mic-burgheză decât prin căsătorie – rămâneau intacte alte calităţi, dintre cele mai apreciabile: erau cele care nu datorau nimic spiritului de clasă şi pe care le găsim la fel de bine într-o familie de fermieri sau într-una de muncitori la fermă.

Mătuşa Julia avea imaginaţie în mâini. Dădea dovadă, în acest domeniu, de acea veselie care se naşte dintr-o minte inventivă şi din îndemânare. Ştia că dintr-o bucată de ţesătură abil scrobită poţi face multe. Brusc, Gabrielle, care cosea la fel de bine ca Adrienne – doar nu degeaba era elevă la maici – a simţit că în munca mătuşii Julia era inclusă o calitate necunoscută ei: fantezia. La mănăstire, munca se reducea la a confecţiona ceva curat şi solid. Dar unde era fantezia? Ingeniozitatea? Nu în programul orfanelor. Şi totuşi... Ea a ghicit că asta era o descoperire importantă.

Mătuşa Julia ştia cum să împodobească un corsaj cu o batistă albă şifonată şi zdrenţuită în chip de garoafă. Se pricepea să scoată dintr-un neînsemnat cupon de pânză atâtea gulere plisate şi manşete festonate câte erau necesare pentru a înveseli severa ţinută a elevelor de mănăstire. Dar pălăriile ei?

Pălăriile erau singurul ei lux.

Pentru a face o alegere, se ducea special, o dată pe an, în anumite magazine din Vichy, oraşul învecinat, care a devenit în mintea lui Gabrielle sinonim cu luxul şi fastul.

Niciodată nu mai auzise Gabrielle vreo femeie vorbind despre pălăriile ei.

Era un rafinament ignorat de oamenii din Obazine.

În zilele de cumpărături, mătuşa Julia, la întoarcerea la Varennes, le chema pe Adrienne şi pe Gabrielle şi, înarmată cu foarfeci, trecea la refacerea formei cumpărate spre a-i impune anumite înfrumuseţări născocite de ea. Bride, margini ondulate, împodobite cu şnur, răsfrânte. Adrienne şi Gabrielle dădeau o mână de ajutor la modelarea unei noi minuni. Dar forma varia puţin. Ceea ce inventa mătuşa Julia ţinea întotdeauna de pălăria cu bride, iar acul de pălărie era un accesoriu indispensabil. O inspira moştenirea inconştientă venită de la toate acele femei pentru care boneta, miracol fragil, fusese o emblemă a feminităţii, şi mai mult încă, reticenţele acelora pe care recenta cucerire a pălăriei nu izbutise să le satisfacă. Spiritul provincial.

Locul unde mătuşa Julia cosea sau cel în care bucătărea erau locuri unde se ştergea dezacordul tăcut care le opunea, fără a fi vizibil, pe mătuşa Julia şi pe nepoata ei rebelă. Ce i se reproşa acesteia? Că vede în mare... Că e *diferită*. Dar această ostilitate plină de gânduri ascunse ceda în faţa gustului împărtăşit pentru lucrul bine făcut. Şi asta se întâmpla pentru că atelierul de croitorie şi bucătăria făceau parte dintre acele încăperi în care un simţ feroce al economiei şi teama de lipsuri care îi dominau pe cei din familia Chanel din Varennes se vădeau brusc mai puţin puternice decât un anume gust pentru bunăstare inerent acelui sfârşit de secol...

Timpul frumuseţilor trupeşe...

Un timp în care un trup slab producea oroare...

O epocă înzestrată cu geniul mâncării şi în care o femeie, chiar şi cea mai modestă, ştia că o masă bună cerea, la începutul ei, la fel ca tot ce se face în comun, iubire, odihnă sau visare, viziunea calmantă a unei suprafeţe albe, oferită în toată gratuitatea şi perisabila ei frumuseţe.

Feţe de masă... Aşternuturi... Toate femeile casei aplecate peste acea întindere albă. De asemenea, un anume limbaj, ce avea s-o obsedeze pe Gabrielle toată viaţa. Îl regăsea fără s-o ştie o jumătate de veac mai târziu, când îşi dojenea tinerele croitorese: „Doar n-ai să continui să-*mi* încreţeşti pliurile *mele*? Parcă ar fi poteci de munte. Spui că asta se numeşte lucru? Nu ai har, fata mea! La vârsta ta, aş fi reuşit plastronul ăsta cât ai bate din palme. Ce înseamnă jucărioarele astea? Hai! Du-te şi calcă-le din nou... Şi încearcă să ştergi încreţiturile astea".

Limbajul mătuşii Julia.

Şi în timp ce şuierau în depărtare trenurile unchiului Paul, iar la intervale regulate se înfruntau, în văzduh, sunetele rivale ale clopotului şi cele ale orologiului, mătuşa şi nepoatele făceau îndelung schimb de discuţii tehnice despre *cum să calce* cu fierul mai mult sau mai puţin apăsat, despre gradul de umidificare al ştergarului în care trebuie rulat obiectul săpunit, despre cum să-i vii de hac unei mâneci tare complicate, printr-o folosire judicioasă a suprafeţei de călcat, şi despre cum să faci un pliu apăsând bine ţesătura cu vârful degetului mare, şi despre cum să încerci cu prudenţă căldura fierului de călcat apropiindu-l de obraz, şi despre cum să... Toate acestea la lumina tăciunilor pe care stăteau fiarele de călcat.

Fie că era sau nu de acord, şi în pofida urii pe care o avea pentru propriul trecut, la Varennes-sur-Allier, în casa unchiului ei, feroviarul, a regăsit orfana de la Obazine semnificaţia unui cuvânt pe care anii la mănăstire îl goliseră de sens: cuvântul *casă*.

Dar ceea ce este extraordinar este faptul că orice aluzie pe care acest cuvânt o conţinea, tot ceea ce el evoca în materie de blândeţe se combina în mintea ei cu dorinţa de fugă.

VII

UN ORAŞ, CLERUL SĂU ŞI ARMATA

Şi atunci, ce a reprezentat pentru ea Moulins?

Gabrielle nu era decât o ţărancă tânără, crescută din milă. Vreme de doi ani cât a durat perioada la internat, adevăratul chip al oraşului nu s-a manifestat decât ocazional, cu prilejul ieşirilor în grup sau când mătuşa Julia, trecând pe la internatul Notre-Dame, îşi lua grupul de eleve de la mănăstire şi plecau toate împreună, Julia, Gabrielle şi Antoinette, urmând-o pe Adrienne, cea mai mare dintre fete, la gară şi apoi la Varennes.

În zilele acelea, nimic nu-i scăpa lui Gabrielle şi nimic nu-i mai făcea bine. Oraşul... Era, în sfârşit, viaţa care venea către ea. Cum să se îndoiască? Dar era cu neputinţă să facă tot ceea ce râvnea mai mult: să se oprească şi să se uite. Era interzis. Tot mai interzis pe măsură ce Gabrielle se făcea mai frumoasă şi se simţea mai admirată. Dar să urmărească putea? Să urmărească, la ora la care ieşeau de la cursuri, acel du-te-vino al colegienilor? Să-i urmărească din ochi... Era interzis. Şi totuşi, doar o stradă, şi nu dintre cele mai largi, o separa de liceul de băieţi, cărora momentul recreaţiei le era marcat cu ample bătăi de tobă. Un toboşar bătrân şi bărbos se posta în mijlocul curţii. Şi dădea drumul... Asculta, privea... Urmărea, de la distanţă, goana externilor care fugeau cât îi ţineau picioarele până la băcănia

vecină, de unde se întorceau cu gura plină de *croquignats*[1]. Se uita, repede. Se uita la bătrânul soldat care, cu toba sub braţ, se ducea să-şi cumpere pentru doi bănuţi nişte tutun de mestecat. Elevii mari îşi dădeau aere. Fumau *crapulos*[2] pe care şi le aprindeau cu tot soiul de precauţii ca să nu atragă atenţia supraveghetorului. Atunci, dus de vânt, parfumul invizibilelor ţigări de foi urca până la ferestrele lui Gabrielle. Şi asta era viaţă, tot viaţă, venită ca o încurajare. O viaţă de respirat, de privit...

Colegienii erau ciudat îmbrăcaţi. Strânsă într-o curea, bluza neagră cu mâneci lungi lăsa la vedere două degete dintr-un pantalon scurt care se oprea sub genunchi, apoi o parte de pulpă goală, destul de grosolană, apoi iarăşi o bucată bună de şosetă şi, în sfârşit, tija foarte montantă a botinei. Ce înfăţişare!... Fără nota de alb a cămăşii, al cărei guler se purta răsfrânt peste bluză, fără pata de culoare a cravatei-panglică, ar fi fost prizonieri ai acelui negru, la fel de jalnici ca micii coşari a căror strigare se auzea uneori din dormitorul comun. „Coşarul, vine coşaruuul.." Cât se temuse Gabrielle de ecoul acelor glasuri copilăreşti! Erau nişte copii amărâţi care se târau ca nişte câini famelici în urma stăpânului. Nişte copii împrumutaţi... Imaginea lor se confunda cu cele ale lui Alphonse şi Lucien. Adesea melancolia lui Gabrielle se vădea mai puternică. Şi apoi revenea cheful. Cheful de a privi. De a se uita iarăşi şi iarăşi la domnişorii cărora mămicile lor le cumpăraseră ghete frumoase şi care se jucau, în uniformă cu guler alb, în curtea din faţă. I se reproşa acest lucru. Ce putea ea răspunde cu bun-simţ? Lui Gabrielle îi plăcea să privească.

Trei detalii, care păreau la prima vedere nesemnificative, aveau să i rămână pe veci în minte: gulerul colegienilor de pe Strada Liceului, cravata lor, înnodată ca o rozetă, şi negrul bluzei.

[1] Prăjituri cu nuga, în graiul din Bourbonnais.
[2] Mici trabucuri care se vindeau câte două.

Într-o zi, cu mulți ani mai târziu, o tânără croitoreasă foarte în vogă avea să adopte pentru ea însăși gulerul și cravata-panglică pe care tineretul școlilor și-o strângea sub bărbie.

A fost pe loc imitată.

Ceva timp mai apoi, tânăra femeie de care vorbim a făcut să fie adoptat acest guler de către femeile pe care le îmbrăca. Apoi a adăugat acestui guler o cravată din crêpe de Chine. Apoi, a decis să le îmbrace în negru, pentru că negrul, spunea ea, nu se demodează. Se năștea niște taioare cum nu se mai văzuseră până atunci. Tinerețea lor uimea. Unii au văzut în asta o formă de insolență.

Astfel, vreme de o jumătate de veac, un anumit taior dezghețat, dar negru, negru ca bluza din lustrin a școlarilor din Moulins, împodobit cu același guler și cu aceeași cravată a început să colinde pe străzile Europei și ale celor două Americi. Era un bestseller mondial și mai mult decât atât, mai mult decât un cuvânt de ordine, mai mult decât o modă: era un stil.

Acel stil al cărui nume nimeni nu-l putea ignora: stilul Chanel.

Prilejurile de ieșit erau rare la internatul Notre-Dame, iar pretextul lor era întotdeauna pios.

Ce ar fi putut s-o ispitească pe Gabrielle? Piața din Allier și cafenelele ei, unde se întâlneau jucătorii de cărți. Concertele de duminică la care se producea *Lira moulineză*. Trebuia să stea... Să aștepte... Să pândească momentul în care dirijorul, cu o mână blândă, avea să facă să răsune primele măsuri din *Frumoasa negustoreasă de parfumuri*, ce aveau să zgâlțâie chioșcul sub acoperișul lui sculptat. Și dă-i și cântă... Întregul Moulins, norodul, burghezii, toți erau de față, în culmea fericirii.

Dar nu acela era locul unei eleve de la o școală gratuită.

Duminica, întreg internatul se ducea la liturghie. Fetele din clasele cu plată ocupau traveea centrală, în timp ce orfanele și

nevoiașele erau puse să șadă pe laturi. Inegalitate în fața căreia Gabrielle se resemna greu. Nu se vedea nici un băiat. Obiceiul era ca elevii de sex masculin să fie expediați îndărătul altarului central, de unde nu vedeau slujba, abia de o auzeau.

Copiii de trupă, sub îndrumarea unui veteran medaliat și scăpat de la moarte, precum și bigoții, încadrați de preoți înarmați cu bețișorul-semnal se iveau în ținută de duminică – haină scurtă bleumarin cu nasturi aurii. După ce străbăteau biserica de la un capăt la celălalt, se făceau nevăzuți îndărătul platformelor cu lumânări aprinse, devorați parcă de flăcările unui rug. Nu se mai vedeau. Nu se mai auzeau. I-ai fi crezut morți dacă nu le-ar fi fost amintită prezența de zgomotul sec al semnalului care le ordona să îngenuncheze sau să se ridice. Tac-tac-tac... În spatele altarului principal, semnalul făcea un zgomot ca de castaniete.

Curând, urmați doar de copiii ministranți, preoții își făceau apariția într-un mare lux de dantele.

Căci liturghia de la Moulins se desfășura cu mai multă pompă și tunea mai mult decât prin alte părți din Franța.

Aceasta se datora îndelungatei domnii a unui episcop, Monseniorul de Dreux-Brézé, prelat fastuos și cu simțul vestimentației. În cursul celor patruzeci de ani cât ținuse ministeriul său, înălțimea mitrelor, lungimea trenei pe care un subdiacon și doi copii ministranți aleși printre cei mai bine făcuți abia o puteau duce, încetineala uneori egalată a pasului de procesiune, în sfârșit onctiunea pe care o punea în cele mai mici binecuvântări, toate la un loc rămăseseră întipărite în memoria locuitorilor din Moulins. Iar gustul pentru excesul ecleziastic, la șase ani de la moartea acelui prelat, se perpetua de a lungul unor ceremonii interminabile. Cât despre aspectele ridicole ale defunctului, acea infirmitate de care își bătuseră atât de mult joc liberalii – în anumite zile, nevoi imperioase îl sileau pe Monsenior să se întrerupă în toiul ceremoniei pentru a se grăbi

(Isuse, ajută-mă!) spre toaleta sacristiei, într-o precipitare pe care trena cea lungă o făcea extrem de anevoioasă – la acestea nimeni nu se mai gândea. Astfel că s-ar fi putut crede, pe vremea când Gabrielle învăţa să cunoască oraşul, că cetăţenii catolici din Moulins aveau să rămână pe veci fideli amintirii unui episcop care adăugase la atâta măreţie şi meritul unei obârşii nobile.

Căci tatăl său fusese un vajnic apărător al tronului şi, pe deasupra, marchiz. Or, acest marchiz despre care se vorbea la pensionul Notre-Dame aproape la fel de mult ca despre fostul episcop, nu era altceva decât nefericitul mare maestru de ceremonii[1] al răposatului Capet*, care, primind sarcina să dea afară *le tiers état*, îşi atrăsese celebra apostrofare a contelui de Mirabeau**, replică pe care pioasele educatoare o socoteau după chipul şi asemănarea „demnului de urât Riqueti***", dar care a rămas unul din rarele citate istorice de care Gabrielle a făcut uz până la ultima ei suflare.

Aşa stăteau lucrurile.

Ea, care nu se sinchisea nicidecum de Revoluţie, de revoluţionari şi de ideile lor, dar căreia îi plăcea să surprindă, cita pe neaşteptate, pe un ton emfatic: „Spuneţi stăpânului dumneavoastră..." Pentru ea, asta nu era decât teatru. O tiradă ca oricare alta, aproape o farsă... Şi

---

1 Charles Évrard, marchiz de Dreux-Brézé (1762–1829). Mgr. de Dreux-Brézé, născut în 1811, a fost cel de-al treilea şi ultimul său fiu. (Vezi *Le Personnel épiscopal bourbonnais*, Éditions du conseil général, 1970). A fost episcop de Moulins de la 1850 la 1893.

* Cetăţeanul Capet a fost denumirea sub care a fost desemnat în cursul Revoluţiei de la 1789 fostul rege Ludovic al XVI-lea.

** Este vorba de reunirea Stărilor generale pentru Adunarea Constituantă, în mai 1789. Regele a încercat în cele din urmă să pună capăt antagonismului dintre guvern şi starea a treia, încercând o separare de aceasta şi o eliminare a ei. Ordinului regelui, deputatul Mirabeau i-a răspuns prin intermediul lui Dreux-Brézé: „Spuneţi stăpânului dumneavoastră, domnule, că suntem aici din voinţa poporului şi nu vom ieşi de aici decât prin forţa baionetelor".

*** Honoré Gabriel Riqueti, conte de Mirabeau, om politic francez (1749–1791); deşi nobil, a fost ales deputat al stării a treia în 1789; prestigios orator.

totuşi, îi reveneau în memorie cuvinte auzite odinioară şi pe care le purtase în taină în suflet. Cuvinte care datau de pe vremea unei tinereţi petrecute la liturghii, vecernii, slujbe de mulţumire şi comuniuni, cuvinte de pe vremea duminicilor petrecute în zgomotul muzicii de orgă, cuvinte vechi din perioada Moulins.

Oricât de numeroase ar fi fost liturghiile, trebuia totuşi să existe şi procesiuni pentru ca educaţia dată tinerelor fete de la şcoala gratuită să-şi capete deplina justificare.

Procesiunile acelea aveau ca podoabă fetele.

Treceau cu paşi măsuraţi prin faţa unei mulţimi de ţărani mustăcioşi, de burghezi îmbrăcaţi în straie de duminică, de familii prosternate, de comercianţi năuci de devoţiune, de militari cu arma la picior.

Pretext providenţial pentru Gabrielle.

Vedea în sfârşit ceea ce nu vedea altfel niciodată: îi vedea pe ceilalţi. Făcea în mod liber lucrul pe care şi-l dorise mereu: să vadă. Şi apoi, era în reprezentaţie... Defila pe dinaintea unui public tăcut, recules. Străzile erau la fel de împodobite, de parfumate ca un salon. Pretutindeni se vedeau buchete albe şi draperii aurii. Ea cânta. Cât îi plăcea să cânte! Păşea, uşoară. Oamenii o priveau. Bărbaţii mai ales. Le întorcea privirea fără să-şi plece ochii.

Sărbătoarea *Corpus Domini* la Moulins era prilejul unei nemaipomenite harababuri. Erau tot atâtea procesiuni câte parohii, tot atâtea altare în aer liber câte procesiuni. Toate acestea, vreme de câteva săptămâni, ocupând răspântiile, dar ţinând şi prima pagină a ziarelor.

În ziua aceea, fetele de la şcolile gratuite deschideau procesiunea. Îi precedau pe canonicii care duceau făclii, pe băieţaşii îmbrăcaţi în chip de îngeraşi, Sfintele Taine sub baldachin şi pe episcopul în odăjdiile lui ţepene de atâtea fireturi.

Când se ajungea la altarele în aer liber, procesiunea se oprea.

Preotul care oficia își lăsa jos povara și își trăgea sufletul. Canonicii își ștergeau frunțile. Copiii ministranți își reîncărcau cădelnițele, iar îngerașilor li se procura o nouă cantitate de petale proaspete.

Uneori, se înălțau tânguieli din rândurile copiilor. Voci disperate strigau: „Mamă!" Mamele dădeau fuga. Cu mâini nervoase corectau rotunjimea buclelor lăsate, îndreptau un nimb și lăsau jos, în grabă, pantalonașii câte unuia pe care îl chinuia o nevoie năprasnică de a face pipi. Domnii din comitetul de binefacere profitau ca să se eclipsese discret, cât să bea un lichior de cireșe la Cafeneaua Chinezească.

La terasă, consumatorii se închinau.

În acest timp, orfanele intonau un ultim psalm, iar procesiunea se punea iarăși în mișcare într-un vârtej de tămâie.

Dintre toate altarele în aer liber, cel mai măreț era cel pe care îl ridicau regimentele de cavalerie cantonate la Moulins. Clerul făcea acolo cea mai lungă oprire și nu mai contenea cu binecuvântatul. Aceasta era atracția majoră, cea de la care ziariștii așteptau, la fiecare nouă procesiune, o nouă surpriză.

În anul în care Gabrielle a sosit la Moulins, călărețiii făcuseră adevărate minuni de imaginație.. Toate făcliile, fără excepție, erau ținute fie în țeava unei puști, fie în aceea a unui revolver. Văzută prin fumul cădelnițelor, îngrămădeala aceea de arme diverse, ținute de călărești vajnici era... Într-adevăr, nu prea știai bine ce vezi...

Dar presa, în schimb, nu vedea decât pretextul unor amabile comentarii.

Iată cum a fost descris lucrul cel mai interesant al acelor zile: „Săbiile încrucișate și lăncile artistic reunite, candelabrul atârnat în fața altarului alcătuit din revolvere puse la un loc, totul constituia

un ornament de cel mai frumos efect decorativ, o mică minune de bun-gust."

Cu această ocazie, Gabrielle a înţeles că, la umbra teilor, Moulins nu era numai un oraş al mănăstirilor.

Când Adrienne şi Gabrielle au împlinit douăzeci de ani, viaţa a căpătat o altă întorsătură.

Julia, care părăsise deja mănăstirea, dădea acum o mână de ajutor bunicilor ei la târg. Antoinette, prea tânără încă, rămânea singură în grija călugăriţelor, în timp ce Adrienne şi Gabrielle s-au pomenit plasate împreună, în calitate de angajate, la nişte oameni de treabă care ţineau, pe lângă Rue de l'Horloge, un negoţ foarte bine aprovizionat. „La Sainte-Marie, magazin specializat în trusouri şi garnituri pentru copii", aici au locuit Adrienne şi Gabrielle, la patronii lor, mereu împreună, în aceeaşi cameră, la fel ca la Varennes, la fel ca la mănăstire.

Dar nu e nici o îndoială că legătura cu aşezământul Notre-Dame nu a fost întreruptă. Cel puţin nu imediat.

Adrienne a rămas în relaţii amicale cu maicile care o crescuseră. Şi, cu toate că lucra în oraş, a continuat să frecventeze atelierul lor de lucru. Cât despre Gabrielle, ea nu s-a lăsat niciodată rugată când i se cerea să sprijine cu vocea ei corul şcolii gratuite. Cântul era un domeniu în care avea ambiţii.

Casa de pe Rue de l'Horloge lua şi comenzi de îmbrăcăminte pentru doamne şi fetiţe. Foarte repede, la acest raion au fost trimise cele două eleve ale maicilor. Coseau amândouă minunat şi vestea s-a răspândit.

Or, împrejurimile erau pline de castele care, în fiecare an, în sezonul curselor, deveneau punctul de întâlnire al tuturor acelor defilări de eleganţă. Căci hipodromul din Moulins beneficia de vecinătatea unor renumite grajduri. Oare nu la Champfeu, la

herghelia ducelui de Castries, se născuseră Frontin şi Little Duke, câştigătorii Marelui Premiu de la Paris? Dar mareşalul Mac-Mahon? Pe vremea când era preşedintele Republicii, nu venise el în persoană să asiste la cursele de la Moulins? Din prietenie pentru ducele de Castries, care era cumnatul său, firește. Dar şi pentru că era de notorietate că acest preşedinte se pricepea mai mult la cai decât la politică.

Gabrielle a observat că patronii ei trăiau o adevărată euforie citând numele celor în care ei vedeau sursa norocului lor. Păi asta însemna spiritul comerţului, iar Adrienne nu era departe de a le împărtăşi entuziasmul. În timp ce Gabrielle... O simţeau impenetrabilă, baricadată în propriile îndoieli. Şi acest lucru contribuia la a întreţine printre cei apropiaţi o anume iritare. Ce presimţeau aceştia? Presimţeau că ea le va scăpa. Că nu se va lăsa îmbătată şi nici nu va admite să i se impună un mod de a gândi. Nu era o angajată precum celelalte.

După multe luni şi îndelungate zile petrecute îndărătul unei tejghele, cu foarfeca în mână, primind ceremonios persoane trufaşe pe care le simţea că trăiau *în afara* a ceea ce o atingea pe ea, Gabrielle n-a mai ignorat nimic din resursele mondene pe care le ofereau împrejurimile. Patronii ei se străduiseră să i le înfăţişeze în cele mai mici amănunte.

Trebuia, nu e aşa, ca noua angajată să se simtă atinsă şi ea de o vecinătate atât de excepţională. Astfel a aflat că exista la Tortezais un conac ai cărui proprietari aveau un catâr pe blazon şi numărau un majordom de pe vremea lui Carol al VIII-lea printre strămoşi. Nu era minunat? Şi ce de prinţi! Doar în orăşelul Besson nu erau mai puţin de patru castele. Toate ale familiei de Bourbon-Parme. Două, din păcate, erau transformate în grajduri. Dar, din fericire, cei din ramura Bourbon-Busset, excelenţi clienţi, locuiau la doi paşi, şi asta cam de cinci secole. Castelul lor era la Busset şi acea

similitudine de nume între castel şi castelani constituia în ochii comercianţilor o distincţie în plus. Repetau cu o plăcere evidentă: „Familia Busset la Busset... familia La Palice în La Palice, cei din familia Nexon la Nexon...“ Din păcate, nimic din toate astea nu i se părea lui Gabrielle de natură să trezească încântarea. Nobilele vizitatoare care se prezentau la magazin nu-i trezeau decât rare accese de entuziasm. La fel ca locuinţele lor, de altfel, pe care le socotea austere, mereu cocoţate pe înălţimi şi dând prea des impresia că fuseseră concepute în folos militar.

Ea visa la altceva.

Dar se ferea s-o spună.

Când a venit şi vârsta care pentru alţii este cea la care poţi mărturisi totul şi care, pentru ea, nu a fost niciodată decât vârsta mărturisirilor voalate, a riscat să glumească pe seama oroarei ei de castele. „Dragostea pe care am putut-o simţi pentru unii dintre proprietarii lor nu a fost niciodată suficientă pentru a-mi face şederea acolo tolerabilă“, spunea ea.

O VOCAȚIE RATATĂ
1903–1905

„Înțelegi, când o armată este
bătută de o altă armată, atunci
se schimbă cocarda, se modifică
uniforma, dar tot uniformă e,
tot cocardă."

ARAGON
La Semaine Sainte

I

PANTALONII ROŞII

În anul 1903, peste fiica lui Jeanne Devolle a trecut ceva ca un hreamăt. Începea să-şi piardă răbdarea. Asta ţinea în principal de faptul că devenea conştientă că nu trăise decât un interminabil timp consacrat unor nimicuri. Câte zile, câte ore pierdute! Mergea pe douăzeci şi unu de ani!

Şi-a luat o cameră în oraş, pe Rue du Pont-Guinguet, cartierul cel mai puţin scump. Pentru că, dat fiind ce câştiga... În depărtare, dincolo de acoperişuri, zărea râul Allier, cu matca lui largă plină cu apă lină.

Trufaşele persoane dornice să aducă ameliorări garderobei au învăţat drumul spre acea cămăruţă şi i s-au adresat direct lui Gabrielle, fără ca patronii cei cumsecade din Rue de l'Horloge să fi fost avertizaţi. Dacă dăm crezare unor mărturii, Gabrielle a mers până la a face zile de lucru la domiciliu în castelele cu metereze.

Mai puţin aventuroasă, Adrienne şovăia s-o urmeze.

Apoi, după câtva timp, s-a decis şi ea la rândul ei. Mereu la fel de *familistă* şi nutrită de seva aşezământului Notre-Dame, ea a fost cea care a făcut ca punţile cu lumea mătuşii Julia să nu fie tăiate.

Şi ce-ar fi fost, la urma urmei? Ce se putea obiecta în faţa deciziei fetelor? Dacă nu mai locuiau pe Rue de l'Horloge, măcar locuiau tot împreună. Iar în munca lor, ce se schimbase?

Călugăriţele socotiseră chiar şi ele că nu era nimic condamnabil.

Mătuşa Julia a adoptat punctul lor de vedere.

Aici, în preajma virajului ce avea s-o arunce pe Gabrielle, iar pe urmele ei şi pe Adrienne, în procesul de cunoaştere al unei alte lumi, s-au conturat tentaţiile în faţa cărora aveau să cedeze ele. Iată-le că descoperă *celălalt* Moulins. Nu oraşul adormit, plin de clădiri, în toată demnitatea lui, cu porţile lui grele care păreau să se deschidă cu regret, cu casele lui cu intrări ample, datând din epoca trăsurilor, nici străzile vecine cu catedrala, străzi unde aveai impresia că mergi printre mănăstiri, într-atât de adâncă era liniştea, ci curţile şi prăvăliile din umbra copacilor.

Există întotdeauna cofetării, există întotdeauna croitori în oraşele de garnizoană.

Existau şi la Moulins. Şi acestea erau prăvăliile în care se duceau ofiţerii locului.

Moulins nu era un oraş trist. Erau aici cantonate mai multe regimente. Dar numai unul - din 1889 până în 1913 - a ocupat locul cel mai de seamă: Regimentul 10 de Vânători călare. Era greu să fie vreunul mai select. Ţinea de foburgul Saint-Germain* şi de crema societăţii locale.

Şefii se numeau: colonelul de Chabot, d'Estremont de Maucroix, du Garreau de la Mécherie, Renaudeau d'Arc. Căpitanii: Verdé de l'Isle, Marin de Montmarin, Anisson du Péron, de Gaullin des Bordes, de Valence de la Minardière, de Barbon des Places. Locotenenţii: Doublet de Persan, de Barjac de Rancoule, d'Adénis de la Rozerie, de Vincens de Cauzans, d'Albufera,

* Cartier aristocratic al Parisului situat în jurul abaţiei de la Saint-Germain-des-Prés, celebru pentru reşedinţele luxoase datând de la începutul secolului al XVIII-lea.

d'Espeyran, des Courtils de Montchal. Purtătorii de stindard: Merle des Isles, de Ponton d'Amécourt, de la Moussaye, de la Bourdonnaye, de Sainte-Péreuse...

Parcurgerea anuarului ofiţerilor din Regimentul 10 Vânători dă senzaţia revenirii la epoca regelui Ludovic, care îşi cheamă cavalerii la cruciadă.

Iată-i aşadar, încă o dată, pe călăreţi amestecaţi în destinul lui Gabrielle, iat-o şi pe ea, abia devenită majoră, amestecată în viaţa unei garnizoane.

Vânătorii erau cantonaţi în cartierul Villars, pe celălalt mal al râului Allier, în faţa oraşului vechi şi a străzilor sale strâmbe. În fund, destul de departe.

Dar, de îndată ce lăsau armele, ofiţerii se împrăştiau pe bulevard, îmbrăcaţi în pantaloni stacojii, mai bufanţi decât o îngăduia regulamentul, cu chipiul pe-o ureche, foarte bombat, fără să pară totuşi, şi suficient de suplu cât să-l pună în buzunar, în pofida unui cozoroc foarte lung.

Gabrielle s-a lăsat fermecată.

Era o armată pe care lumea o credea moartă. Considerată dispărută la Reichshoffen*, dar era tot ea, mereu aceeaşi, o armată de gentilomi îndrăgostiţi de război, o armată galonată până la umeri, mândră şi îngâmfată, abia vindecată de temeritățile inutile, de şarjele dinainte condamnate, surdă la inovaţiile tactice, o armată convinsă de funcţia ei de a ului. Mai era şi cavaleria, vechea cavalerie dintotdeauna, cutezătoare şi nebună, care lua peste picior o Republică având pretenţia de a-i impune scrierea corectă şi respectarea instrucţiunilor care, aplicate, ar fi însemnat sfârşitul milităriei pline de romanesc. Ce idee! Nu cumva se încerca să i se interzică „să se năpustească asupra inamicului

* Localitate din zona renană, unde are loc o teribilă şarjă de cavalerie a francezilor în timpul războiului franco-prusac din 1870.

potrivit ardorii personale şi vitezei calului"? Ce ordine se dădeau! Coeziunea. Reflecţia. Călăreţii se socoteau insultaţi şi considerau textul întristător.

Aceasta era armata care stătea în garnizoană la Moulins.

Locurile de distracţie erau numeroase. În fiecare sâmbătă, se dansa la Cafeneaua Chinezească, iar duminicile, se dansa cadrilul la Alcazar.

Cât despre cofetării, acestea nu se goleau niciodată.

Acolo se întâlneau mamele, surorile, logodnicele sau verişoarele, atunci când veneau la Moulins ca să-şi îmbrăţişeze războinicul.

Şi apoi, croitorii... Le lipsea în mod straniu *ştaiful*, şi, cu toate că erau până şi în Regimentul Vânători câţiva provinciali destul de ingenui ca să comande la aceştia o uniformă, totuşi, printre odraslele de familie bună, înzestrate cu rente şi tătici înţelegători, se considera că pentru cumpărarea unui chipiu cu eşarfă, sau a unui dolman cu şapte brandenburguri din păr de capră, cu trei rânduri de nasturi aurii, cu mâneci împodobite artistic cu fireturi şi chiar mai mult, sau pentru achiziţionarea uneia dintre hainele bleu ciel căptuşite cu blană cum numai călăreţii purtau, trebuia să mergi la Paris, în piaţa Teatrului Francez sau pe strada Richelieu, unde se găseau cei mai buni furnizori, fără de care riscai să fii îmbrăcat fără gust şi să fii luat drept un ţărănoi.

De aceea, croitorii garnizoanei nu-i vedeau pe călăreţi decât în mare grabă, când trebuia să li se coasă vreun firet sau să li se înlocuiască vreun nasture.

Cu toate astea, pentru Gabrielle totul a început în prăvălia unui croitor din Moulins.

Sezonul curselor era în toi şi se apropia ziua cea mare, rezervată curselor la care participau domnii ofiţeri.

Cinci, şase tineri, toţi cu mustaţă şi toţi locotenenţi, mai preocupaţi de gloria ecvestră decât de snobismele vestimentare,

au intrat în prăvălia Modern' Tailleur pentru nişte retuşuri de ultimă clipă. O nimica toată... Aceleaşi poveşti cu cizmele din saftian care nu rezistau furiei antrenamentelor, sau cu adăugarea unei armaturi mobile care se purta, la cursa cu obstacole, pentru protejarea capului, făcută din stuf împletit sau lamele metalice, menită să facă rigid chipiul... Nu era mare lucru, dar trebuia totuşi făcut.

Erau acolo, grăbiţi, supraveghind totul, unul doar în cămaşă, altul cu chipiul în mână, când le-au văzut pe cele două fete ocupate să coasă în încăperea învecinată. Parcă ar fi fost două Cenuşărese pe care o invizibilă zână rea le ţinea în puterea ei. Ce putea fi mai ciudat decât nişte fiice de rege peticind pantaloni?

Tinerii au fost cu atât mai uimiţi, cu cât ele nu-şi ridicau nasul din lucru şi se comportau de parcă ei nici n-ar fi fost acolo.

Au cerut informaţii.

Li s-a răspuns că erau angajate la o casă de confecţii pentru doamne, À Sainte-Marie, pe Rue de l'Horloge, şi că nu lucrau pentru croitor decât ocazional, când sezonul curselor aducea un plus de comenzi.

Tinerii au aşteptat ora de ieşire a celor două prietene şi, după cinci minute de conversaţie, le-au invitat la proba de obstacole de a doua zi.

Ele au binevoit să accepte. Dar cu câtă semeţie! Aveau maniere de regine... Una zveltă, cu tenul deschis la culoare, cealaltă brună, mai scundă, cu un aer mai fatal.

Tinerii erau electrizaţi.

Şi acesta nu a fost decât începutul.

Făceau parte din acea suită de băieţi de origini diverse. I-am putea numi pe toţi. Era acolo fiul cel mai mic al unei bogate familii din Montpellier; mai era un bearnez socotit a fi o bună partidă, care avea să-şi termine însă cariera la Saumur ca profesor de

echitație și celibatar, intrând la Școala de echitație din Saumur* ca într-un ordin monastic; dar cum am putea uita de acel tânăr marchiz nebun după cai care, spre anii 1940, cedând urâtului mers al vremurilor, a virat spre L.V.F.**? Da, am putea face lista lor fără mare trudă: Robert Sabatier d'Espeyran, Charles du Breuil și câți alții... Aceștia au fost martorii de netăgăduit ai începuturilor lui Gabrielle.

Primele întâlniri s-au petrecut într-un loc anodin, À la Tentation, unde se duceau să ia răcoritoare cu fructe. Apoi s-au conturat diverse proiecte. Cel de a merge la Grand Café, punctul de întâlnire al elegantelor locului. O bijuterie... De construcție recentă, cu oglinzi cu margini ornamentate ca acelea de la Maxim's***, cu lambriuri în care se împleteau liane, iar ici-colo, câte un obiect de ceramică gen Lipp****, toate lucruri atât de noi!

Într-adevăr, Grand Café, care nu reușea să fie nici Maxim's, nici Lipp, era iremediabil un loc provincial. Totuși, celor două fete li s-a părut de un lux de neînchipuit. Nu-și aminteau să mai fi văzut vreodată ceva mai vesel sau mai frumos.

Dar noutățile care, în ochii lui Gabrielle, aveau o strălucire magică, trezeau remușcările lui Adrienne. Aceasta vedea peste tot obstacole.

Trecerea de la prăvălia specializată în trusouri și îmbrăcăminte pentru bebeluși la Moulins *by night* al locotenenților din Regimentul 10 Vânători nu s-a făcut fără șovăieli.

---

* Celebra școală națională de echitație care poartă numele de Le Cadre noir de Saumur.

** La Légion des volontaires français contre le bolchevisme, organizație militară întemeiată în 1941 care a reunit voluntari frrancezi pentru a lupta pe frontul rusesc în rândurile și sub uniforma Wehrmacht-ului.

*** Celebru restaurant de pe Rue Royale la Paris, întemeiat în 1893.

**** Faimoasă braserie din Cartierul Latin, de pe bulevardul Saint-Germain-des-Prés, fondată în 1880.

Mai erau încă atâtea lucruri de descoperit la Moulins. Dansul, muzica...

A fost nevoie de tot dinamismul lui Gabrielle şi de întreaga ei determinare pentru ca Adrienne să se smulgă odată cu ea din mocirlă.

Una dintre dovezile cele mai sigure ale succesului lui Gabrielle şi al lui Adrienne pe lângă noii lor prieteni pare să fi fost amintirea nepieritoare a primei lor întâlniri.

Jumătate de veac mai târziu, unii dintre ei erau încă sub efectul fascinaţiei încercate.

Am avea de ce să ne mirăm dacă am şti în ce măsură erau unii, cu câteva excepţii, blazaţi, necultivaţi, uşuratici, nestingheriţi de nimic şi mult prea preocupaţi de ei înşişi pentru a mai lăsa să-i domine trecutul.

Şi cu toate astea, ei sunt cei care de la un an la altul, de la cercuri la saloane, de la afirmaţii făcute la un pahar până la confidenţe în intimitate, aveau să devină ecoul scrupulos, precis, a ceea ce fusese uimitorul debut al lui Gabrielle.

Suntem siliţi să admitem că ea era deja marcată de acea trăsătură de ciudăţenie care e singura care le face pe femei memorabile. O frumuseţe singulară.

Foarte repede, Gabrielle, la fel ca Adrienne, a primit întrucâtva sarcina de a face să sporească strălucirea seratelor de la Moulins. Ea îi elibera pe ofiţeri de sentimentul angoasant că sunt prizonierii unei lumi în care, cu excepţia unor profesioniste prietenoase, dar adesea nătânge sau prea deşucheate, femeia era exclusă.

Curând, cercul prieteniilor lui Gabrielle l-a depăşit cu mult pe acela al primilor ei admiratori. Se dovedea indispensabilă. Cele două tinere croitorese au devenit vedetele unui *mediu* deprins să-şi impună descoperirile. *Trebuia* ca Gabrielle şi Adrienne să ia parte la toate mondenităţile.

Ceea ce nu implică neapărat că ar fi avut foarte repede şi amanţi.

Partea dificilă e de a şti începând de când au avut legături.

Nu se poate desluşi nimic limpede în această privinţă.

Dar impresia pe care o lăsau povestirile martorilor ne-ar putea face să presupunem că atâta timp cât au fost ale tuturor, ele nu au aparţinut nimănui.

Astfel că Gabrielle şi Adrienne au pătruns pentru prima oară la Rotonde cu inima liberă.

La Rotonde era un pavilion circular, cu pereţi cu grilaje, construit cam pe la 1860 în scopul de a fi cafenea şi, totodată, după cum preciza o hotărâre a prefecturii, cabinet de lectură. În ceea ce priveşte lectura, probabil că se făcea la etaj, La Rotonde având un turnuleţ ce aducea a lampion chinezesc, cu acoperiş ascuţit, care domina o grădină. O, nu un parc! Doar un scuar de provincie ca la carte, cu un sortiment complet de copaci şi de accesorii variate care trebuie să figureze în mod tradiţional în grădinile publice din regiunile temperate: un cedru, un ulm, un chiparos, câţiva castani, un cerc de bănci în jurul unei întinderi de gazon, cu statuia poetului local în halat şi tronând în fotoliul său de bronz, în fine, pe apa bazinului, înotând ritmic, două lebede bătrâne şi destul de arţăgoase.

Dar voga cabaretelor, aşa-numitele *cafés-concerts*, răspândindu-se în Franţa, La Rotonde nu a fost decât scurt timp folosită în scopuri culturale.

La nici doi ani de la construire, acolo se cânta deja. Atunci municipalitatea a înconjurat pavilionul cu grilaj solid, menit să-i ţină la respect pe curioşi, iar nişte draperii groase au astupat ferestrele mari.

La Rotonde devenise un şantan.

Trebuie să recunoaştem că era şi timpul.

Celălalt, Le Bodard, situat pe Promenadă, nu mai era suficient pentru a cuprinde clientela. Exista riscul de asfixiere. Astfel că a fost lăsat în folosul jandarmilor, al furierilor, al echipajelor, în dar şit în seama a tot ce nu era Regimentul de Vânători.

De la garnizoană la garnizoană, La Rotonde s-a făcut repede cunoscută. Veneau oameni de pretutindeni. Devotamentul faţă de patrie avea şi el limitele sale şi nu interzicea distracţia. Fumatul, refrenul în cor al cupletelor unui repertoriu esenţial patriotic, bătutul cu măsură – ambiţiile ecvestre nelăsând loc abuzurilor – bombardatul cântăreţei cu sâmburi de cireşe, pentru a întreţine voia bună, cam la atât se limitau amuzamentele din lumea militară. Totul, după cum se vede, trăsnea de la o poştă a prostie şi candoare. Erau departe de acele *caf'conc'** îndrăgite de Toulouse-Lautrec şi departe de Montmartre. La Rotonde nu oferea nici farmecul celebrului Moulin Rouge, nici perversitatea distinsă a Divanului Japonez**.

Dar dacă ofiţerii de infanterie reuşeau să fie admişi, izbucnea pe dată un scandal. Era de ajuns ca interpreta să cânte cupletul militar lăsându-şi intrarea cu un chipiu de cavalerist pe cap, pentru ca infanteriştii să înceapă să zbiere ca apucaţii. Sau dacă ea se ivea drapată în tricolor, era suficient să intoneze un refren întru gloria infanteriei:

Calul fuge, tunul face bum!
Dar pentru asalt, dă-i bătaie!
Mereu vesel, fire vioaie,
Tot infanteristu-i mai bun.

Şi atunci cavaleriştii, scoşi din sărite, lansau pe dată un contraatac, imitând o şarjă de cavalerie, lovind tare în mese, urlând toţi deodată *Cuirasierii din Reichshoffen*, simulând sunetul goarnei

* Prescurtarea de la *café-concert*
** Cabaret devenit celebru şi prin afişul lui Toulouse-Lautrec.

prin „Ta-ra-ta-ta" mai-mai să spargă plafonul, galopând prin sală aşezaţi călare pe scaune, izbind cu cravaşa în cizme, până ce apărea un director cu aer rătăcit, care încerca să calmeze spiritele:

– Domnilor! Domnilor! Vă rog!

Anunţarea unei romanţe revanşarde îşi făcea negreşit efectul. Ascultau cu toţii în linişte *Răzbunarea farmacistului din Strasbourg* sau *Iată, fiule, ce înseamnă să fii prusac*. Sala se potolea în sfârşit. Atunci continuau cu râsul, aplaudând o porcărie de moment, o glumă proastă, indecentă. *O furtună în chiloţi* sau *Şezutul unei bigot* erau, din acest punct de vedere, valori sigure.

Şi Gabrielle? Ce făcea Gabrielle printre aceşti spectatori înfierbântaţi? Asculta, privea şi părea să se simtă bine.

Din străfundul acelui vacarm urca o făgăduială confuză pe care doar ea o auzea. Un zgomot vag, ca o uşă care se întredeschide. O *ieşire?*... Unde ducea oare? Mai era nevoie de mult până ce Gabrielle avea să afle. Dar n-ar fi putut să renunţe şi, cu orice preţ, voia să profite. Căci nu avea în cap alte idei şi alte ambiţii decât acestea: să izbutească, să parvină, să reuşească, să pună capăt unei stări evidente de inferioritate. Or, era singură şi deja ştia că totul nu depindea decât de ea însăşi.

II

ŞANTANUL

Se pare că Gabrielle a fost singura instigatoare a contractului cu anul cu La Rotonde şi că tot ea a impulsionat şi angajarea lui Adrienne.

Ne putem imagina fără greutate cam ce putea gândi un director de sanatan în fața unei astfel de angajate noi. Tânăra Gabrielle târa după sine inimile cele mai sus-puse ale garnizoanei. Putea el oare să mai stea pe gânduri?

Și apoi era o debutantă cu un fizic neobișnuit.

E adevărat că era excesiv de brunetă. Dar o anume Spinelly[1], care, la Paris, începea să devină obiectul unor glume în doi peri și a unor exclamații de tipul: „Vrei o proptea?" nu era oare la fel de brunetă? Și apoi gura ei... Vorace, gura lui Gabrielle contrazicea privirea gravă, aproape melancolică. Gâtul, foarte lung, era cel al lui Yvette Guilbert[2]. O debutantă toată numai contradicții. Când de o timiditate de fată de pension, când de un tupeu infernal. Avea un farmec greu de definit, în ciuda unei slăbiciuni corporale de nedăduit. Era ăsta un cusur? O anume Polaire[3], care debuta la „Ambass" scuturată de spasme și dând ochii peste cap atingea culmea celebrității impunând, pe o scenă pariziană, cutezanțele unei femei slabe care ar fi fost socotite inacceptabile cu cinci ani mai înainte. Și atunci? Acea Gabrielle era dintre cele mai bune de angajat. Deși nu avea voce, avea deja un public și chiar o galerie de

[1] Spinelly era o brunetă care și-a avut clipa ei de glorie începând din 1901. Debutase la fel ca Maurice Chevalier, copil fiind, la Casino de Montmartre, în fața unui public de muncitori și de comis-voiajori. A devenit mai apoi una dintre cele mai spirituale cupletiste ale music-hallului parizian.

[2] Yvette Guilbert, marea Yvette, obținea în fiecare seară indescriptibile momente de triumf printr-un repertoriu aproape în întregime datorat lui Xanrof și lui Aristide Bruant.

[3] Polaire, cântecele ei excentrice, lenjeria intimă sugestivă, grosimea taliei de numai 42 cm făceau senzație la music-hall. Numele ei avea să rămână legat de crearea, în 1906, a piesei *Claudine la școală*, piesă de Willy și Luvay, pusă în scenă de Lugné-Poe, piesă în care Polaire și-a făcut debutul pe scenă. „*Claudine* era articolul la modă", spune Polaire în memoriile ei. Cabaretele, casele de întâlniri și-au avut toate o Claudine a lor.

susţinători, căci i se întâmplase să ţopăie pe scenă cu mişcări destul de libere spre marea bucurie a admiratorilor ei. În mod evident, îi plăcea acest lucru.

Un anumit repertoriu şi tradiţii dispărute din cabaretele pariziene continuau să fie la modă în provincie.

Astfel, în 1905, la Moulins, figurau încă pe scena şantanurilor aşa-numitele *poseuses:* vreo zece figurante, aşezate în semicerc în spatele vedetelor. Se aflau acolo pentru a crea iluzia unui salon, pentru a da o notă de calitate stabilimentului şi pentru a face ca spectatorii să aibă răbdare între diversele numere. Nici nu se golea bine scena, că ele se ridicau în picioare şi dădeau drumul unei şansonete, fiecare pe rând. Abia de erau ascultate. Nu erau plătite. Una dintre ele, care trebuia să se ocupe de chetă, trecea printre mese, obicei care, la Paris, abia de ar fi fost socotit demn de un cabaret de provincie.

Astfel că, în calitate de *poseuse,* şi-a făcut debutul la cabaretul La Rotonde nepoata cârciumarului din Ponteils. Atmosfera era lipsită de mofturi. În sală, linguşitorii nu îşi precupeţeau încurajările. I se aduceau ovaţii când nici nu se ridica bine de pe scaun.

Gabrielle îşi recunoştea norocul.

Alături de ea, mai mult moarte decât vii, fetele, tot atât de nepricepute ca ea, pândeau, cu o nelinişte de condamnat, în aşteptarea amânării, aplauzele de care depindea viitorul lor. Era o competiţie cruntă. Succesul hotăra totul. La cea mai mică reticenţă, pierdeau orice speranţă de a mai fi angajate.

Gabrielle, printre ele, părea favorită. Era iepşoara acelor domni cavalerişti şi galopa foarte departe în fruntea plutonului. Seară de seară, cu un mic zâmbet la adresa obişnuiţilor locului, se scula şi lansa unul dintre refrenele din repertoriul ei.

Tot pe atunci, dragostea o adusese la Moulins pe o tânără femeie care căpătase la Monnaie de Bruxelles o oarecare notorietate.

Sentimentul pe care-l nutrea pentru un descendent al unei familii nobile, contele d'Espous, o smulsese pe veci meseriei de balerină. Amantul ei își făcea stagiul la Regimentul 10 Vânători. Ea îl iubea cu pasiune și și-a jertfit pentru el cariera. El a acceptat sacrificiul, dar nu a luat-o în căsătorie. Era o *nelegitimă*, printre altele... Numele ei nu a lăsat decât puține urme în memoria timpului, dar mărturia ei era inestimabilă. Își amintea foarte bine de primele apariții ale lui Gabrielle pe scena de la Rotonde: „Era o mironosiță, spunea ea, se încuia cu cheia de două ori ca să-și schimbe rochia. Pe scenă, era pierdută din pricina tracului... dar asta nu se vedea. În fond, era o arivistă timidă".

Noua angajată nu știa decât două cântece. Începea cu un cuplet din *Ko Ko Ri Ko*, revista în care avusese succes Polaire în 1898, în sala șic a cabaretului parizian La Scala.

Era o tradiție, la Rotonde, ca apariția lui Gabrielle să fie însoțită de diverse onomatopee în care domina cotcodăcitul orătăniilor, spre a o încuraja atunci când lansa cu voce răgușită un „Ko Ko Ri Ko" timid, în care cu greu se putea recunoaște strigătul învingător al cocoșului*. Atunci trecea rapid la cel de-al doilea cal de bătaie, care făcea să se prăvale spectatorii sub un tunet de veselie. Refrenul nu era prea nou, dar avea totuși succes. Se numea *Qui a vu Coco dans l'Trocadéro***? Un cântecel care, cu o diferență de doar câțiva ani, avea vârsta Turnului Eiffel. Cântecul ei purtător de noroc...

Punea suflet în cântecul ăsta. Cântându-l, se vedea deja regina music-hallului, dominând Sena, în sfârșit *ajunsă* acolo.

---

* În franceză, onomatopeea cucurigu este transcrisă prin *cocorico*.

** *Cine a văzut-o pe Coco la Trocadéro?*

Publicul, dacă voia să-i ceară un bis, se mărginea să repete cele două silabe ale cuvântului pe care cele două refrene îl aveau în comun: „Coco! Coco[1]!"

Era ca un refren repetat până la saturație, care revenea seară de seară la fiecare apariție a lui Gabrielle.

Astfel încât i-a rămas acest nume.

Și a rămas Coco pentru toți ofițerii, pentru toți prietenii din garnizoană. Asta era, NU avusese de ales.

Cântecul odată terminat, debutanta numită Coco – nu de către tatăl ei, așa cum a încercat toată viața să facă să se creadă, ci de către o sală plină de militari în căutare de distracție – saluta cu grație și se întorcea la locul ei.

La fel de frumoasă, ba chiar mai frumoasă ca ea, dar mai puțin înzestrată, Adrienne era pusă să se ocupe de chetă.

Experiența de la Rotonde, acea aventură pe care Gabrielle și-o alesese în mod deliberat, nu părea să dea toate roadele pe care le putea aștepta.

Moulins nu era totuși Parisul.

La șantan, totul era mediocru, lojele fără apă, afișul fără vedete, și nu erau aplaudați decât artiștii aflați la capătul carierei, care nu mai aveau destui nervi ca să înfrunte concurența lupilor tineri din capitală.

---

[1] Datorăm aceste precizări prețioaselor mărturii ale domnului Carlo Colcombet. Pe când își făcea stagiul, în 1911, la Saint-Étienne, la Regimentul 14 Dragoni, se ducea adesea la Moulins însoțindu-și căpitanul care fusese acolo în garnizoană cu cinci ani mai înainte. Căpitanul – un client fervent al Rotondei – vorbea mereu de o anume Coco, căreia îi păstrase o amintire de neșters. Se duceau amândoi s-o întâlnească la cursele de la Vichy în compania lui Adrienne la care ea locuia. Colcombet, care a făcut carieră în domeniul textilelor, a rămas toată viața un prieten fidel al lui Gabrielle.

O alta decât Gabrielle s-ar fi mulţumit poate cu acea situaţie, imaginându-şi, pe nedrept, că o pornise pe o cale regală. Dar nu şi ea, pentru care admiraţia câtorva ofiţeri nu era de ajuns spre a compensa puţina onoare de a apărea printre cei lipsiţi de valoare. Cum să nu recunoască evidenţa? Sărăcia, insignifianţa spectacolului sărea în ochi până şi celor mai puţin avertizaţi, iar îndoiala a pus stăpânire pe Gabrielle. Ce căuta ea acolo? Nu putea fi vorba de a învăţa ceva.

Avea deja o voinţă inflexibilă şi era convinsă de vocaţia ei. Voia să şi facă un nume, să treacă precum Yvette Guilbert de la croitoria modasă la luminile rampei, să devină cineva prin cântec... S-ar putea ca, încă din perioada petrecută la Moulins, Gabrielle să fi avut ambiţii şi mai precise. Visa ca, prin intermediul music-hallului, să ajungă la operetă.

Pentru asta trebuia s-o ia din loc.

Trebuia să se stabilească într-un oraş care să ofere o viaţă teatrală, o adevărată scenă, iar în acel oraş trebuia să găsească o slujbă. Trebuia, deplasându-se, să încerce să nu piardă decât un minimum de fideli. Mai trebuia, în sfârşit, să n-o alerteze pe mătuşa Julia. Aceasta habar nu avea de distracţiile vesele de la Rotonde.

Asta pentru că între frumoşii domni din Regimentul 10 Vânători şi oamenii din Varennes se înălţa un zid gros. Erau două lumi care trăiau rupte una de cealaltă. Se încrucişau fără să se vadă, treceau unii pe lângă alţii fără a se aventura să se cunoască.

Dar să mai spunem ceva: dacă cei din familia Chanel *ar fi ştiut*, oare sigur că ar fi dezaprobat? Gabrielle Chanel aşa afirmă. Ea face caz de mesajele ameninţătoare – transmise prin Antoinette de la pensionul Notre-Dame – şi pretindea că la vremea aceea ea şi Adrienne fuseseră ameninţate de familie că vor fi trimise la şcoala de corecţie în cazul în care se vor lăsa seduse de vreunul dintre fiilfizonii din garnizoană.

Să nu dăm crezare acestor spuse. Erau majore. Ce riscau? În plus, nu prea erau motive ca filfizonii să facă pe grozavii la Varennes... Şi nu prea era cazul să se dea lecţii. Julia, fiica mai mare a lui Jeanne Devolle, singura rămasă în cercul familiei, rămăsese gravidă cu un negustor de bâlci. Tocmai născuse. Tatăl recunoscuse copilul, dar nu o luase încă de nevastă pe mamă. Trăiau totuşi sub acelaşi acoperiş. Cei din familia Chanel aveau tradiţii, şi, de la o generaţie la alta, totul o lua de la capăt.

Dar avem motive să credem că pătania unei surori pe care o iubea şi alături de care îşi petrecuse atâţia ani trişti, nu a putut-o lăsa pe Gabrielle indiferentă.

Aceasta a fost poate semnificaţia unei hotărâri care a trezit indignarea clienţilor de la Rotonde. Coco îi părăsea. Putea fi de crezut? Creatura le scăpa creatorilor ei.

Protestele odată trecute, oamenii au decis să se arate rezonabili.

Gabrielle se ducea la Vichy, pe durata unui sezon. Or, staţiunea termală care, din perioada celui de-al Doilea Imperiu şi a curelor pe care le făcea acolo Napoleon al III-lea, se bucura de o vogă în creştere, nu era decât la vreo cincizeci de kilometri depărtare. Vânătorii se duceau mereu acolo pentru orice fleac. Curse, concerte, turneul vreunei actriţe, frumoasele necunoscute pe care şi le răpeau unii altora, un du-te-vino de femei cinstite şi mai puţin cinstite... Vichy era Baden-Badenul Franţei domnului Loubet*, aventura pentru toate buzunarele şi vilegiatura în garnizoană. Atunci, trebuia să se resemneze şi să accepte, timp de câteva luni, să trăiască la Moulins fără Gabrielle. Adrienne pleca şi ea. Niciodată cele două nu se despărţeau.

S-a făcut schimb de promisiuni. Nu trebuia să se piardă din vedere.

Dar, pentru mai multă siguranţă, vânătorii călări le urmară în rânduri strânse pe cele două fugare.

---

* Émile Loubet (1838–1929), om politic francez, preşedinte al Republicii (1899–1906)

Niciodată nu a primit colonelul de Chabot atâtea cereri de permisie la Vichy ca în vara aceea din 1905. Parcă era o epidemie...

A existat totuşi o reacţie imprevizibilă. Aceea a unui ofiţer stagiar. Acesta s-a arătat pe faţă pesimist în privinţa viitorului artistic al lui Coco.

- N-ai să ajungi la nimic, i-a spus el. N-ai voce şi cânţi ca o cizmă.

Dar ea a hotărât să nu ţină seama de cele spuse, deşi în nimeni nu avea mai multă încredere. Ciudat, nu? Era un infanterist... Curtată de atâţia cavalerişti, preferinţele ei mergeau totuşi spre un infanterist. Cavalerul era cumva şi amorezul ei? Nu încă, dar se dădea în vânt după ea şi nu ascundea acest lucru. Un martor al serilor de la Rotonde afirma chiar că ofiţerul respectiv ar fi fost primul ei amant. E mult mai puţin sigur. Dar e un fapt de netăgăduit că în 1905 Gabrielle Chanel nu avea sentimente profunde pentru el. Amuzament, prietenie, da. Dar nimic mai mult. Dacă l-ar fi iubit, ar mai fi plecat oare?

Se numea Étienne Balsan. Era mult mai adevărat, mai natural decât filfizonii din foburgul Saint-Germain, iar Gabrielle îl înţelegea atât de bine. Nici înalt, nici zvelt, cu mustăţi banale, un chip rotund, nimic milităros în felul de a fi, neavând în vestimentaţie nimic din cutezanţele la care ţineau atât de mult cavalerii, fără multe ramificaţii pe linie de familie, nici o pretenţie; avea, e adevărat mai puţină prestanţă decât vânătorii şi mai puţină eleganţă ca ei. Dar era de o veselie nebună, de o generozitate evidentă şi se pricepea să întreţină o prietenie ca nimeni altcineva.

Această ultimă trăsătură era suficientă pentru a-l descrie. Era cu neputinţă să aibă cineva mai mulţi prieteni ca el.

La ce ţinea? Ce anume îl făcea fericit? Caii pentru a-i pune să alerge, femeile pentru plăcere, vinurile cenuşii din provincia lui pentru că îi făceau pe oameni să râdă, şi apoi buna dispoziţie,

mâncarea bună, trupurile frumoase, viaţa de petrecere... dacă expresia de *bon vivant,* chefliu, n-ar fi existat, ar fi trebuit născocită pentru a-l descrie pe Étienne Balsan.

Sosise la Moulins în calitate de vecin.

Familia sa era din Châteauroux, oraş manufacturier în care părinţii lui construiseră o avere solidă. Demnitate, seriozitate, gravitate, multă competenţă, înalta burghezie franceză cu limbajul ei rece, asta caracteriza familia Balsan: o clasă socială pe care Gabrielle n-o cunoscuse până atunci.

Poporul şi armata era tot ce cunoştea ea în legătură cu Franţa.

Regimentul 90 Infanterie ţinea garnizoană la Châteauroux de treizeci de ani. Când a sosit şi pentru fiul familiei Balsan vremea serviciului militar, a fost în mod firesc încorporat în această unitate. Infanterist... Ciudată stare pentru un recrut care nu avea altă amibiţie decât pe aceea de a creşte cai de curse. Vestea aceasta l-a adus la disperare. Ce era de făcut? Cum să scape de exerciţii, de Châteauroux, de cazarmă, de familie? Atunci a izbutit să fie mutat la Moulins, într-o secţiune de studiu a limbilor orientale. Era o mişcare bine jucată. A cucerit aplauzele vânătorilor. Domnii aceia îl considerau drept unul dintre ai lor. Căci aşteptau multe din partea unui asemenea om de viaţă.

Şi nu se înşelau.

Entuziamul lor s-a dublat când au aflat că prietenul lor izbutise să-şi convingă şefii că era nevoit să înveţe un dialect din India, interesele patriei putând să impună într-o bună zi expedierea unor spioni într-acolo... Dar dialectul era atât de puţin cunoscut, încât nu era nimeni îndeajuns de competent ca să i-l predea.

Toate astea fuseseră conduse cu mână de maestru. Tânărul Balsan avea să-şi permită să ducă viaţă de huzur, trai pe vătrai, să călărească cei mai buni cai, s-o ţină tot într-un chef.

În acest răstimp a cunoscut-o pe Coco. Nu a avut de la bun început intenţia s-o răpească. Ce ar fi făcut cu ea? Felul de viaţă al acestei tinere persoane nu vădea nici un fel de talent monden. Dar a fost la fel ca şi ceilalţi, ba chiar mai mult decât ei, captivat de ideea de a o lansa. În ce? Aici era problema.

Deşi avea multe îndoieli cu privire la darurile vocale ale lui Coco, Étienne Balsan a luat asupră-şi însărcinarea să-i faciliteze încercarea norocului la Vichy.

S-a oferit să le ajute la cumpărături pe Gabrielle şi pe Adrienne. Dar s-a ferit ca asta să se ştie. Nu-i plăcea să aibă cineva obligaţii faţă de el. Atunci când talentul lui Gabrielle Chanel a devenit un lucru bine cunoscut, iar notorietatea ei a depăşit, de departe, limita frontierelor naţionale, n-ar fi depins decât de Étienne Balsan să povestească ce făcuse... Dar el ţinea atât de puţin s-o facă. Ce făcuse el? Se limita să spună cu glas modest: „ I-am pus piciorul în şa".

Datorită lui, Gabrielle şi Adrienne nu au mai intrat în prăvălia acelor oameni de treabă de pe Rue de l'Horloge ca angajate, ci în calitate de cliente. Nu stătea totul doar în ştiinţa croitului şi a cusutului, mai era nevoie şi să cumperi cele de trebuinţă. Ele au ales câteva bucăţi din acel nou material după care se dădeau în vânt toate femeile: *surah,* o mătase uşoară. După care, s-au conformat sfaturilor din *l'Illustration.* Vânătorii nu aveau altă lectură. Ele nu au avut parte de alt ghid.

Cronica mondenă a acelei publicaţii le influenţa pe provincialele înzestrate cu ceva cochetărie. Redactorul revistei, baroana de Spare, se bucura de încrederea burgheziei. Gabrielle şi Adrienne nu au scăpat tiraniei ei. Ele şi-au interzis să folosească acel mişmaş de culori pe care baroana le dezaproba şi, din aceleaşi motive, au renunţat să se folosească de *satinul radhamès* „care era ţipător şi împiedica să se facă diferenţa între o femeie de lume şi una dintre cele uşuratice." Pentru taior, baroana preconiza *le drap amazone,* postavul folosit la

fusta de călărie, afirmând că „nu exista ceva mai distins sau care să poată fi purtat mai bine". Și atunci au cumpărat și ele.

Devenea un lucru cel puțin util să-i mulțumească lui Balsan. Fără îndoială că simțeau tot atâta uimire, câtă recunoștință. Cum să i le arate?

Niciodată Étienne Balsan nu și-a putut explica la cine făcuse aluzie Coco atunci când îi spusese:

– Am avut deja un protector cu numele de Étienne. Și el făcea minuni.

Putea el să ghicească de care Étienne era vorba? Ea nu-i vorbise niciodată de Obazine.

S-au purtat discuții în jurul pălăriilor.

Urmând în privința asta exemplul mătușii Julia, Gabrielle și Adrienne s-au apucat să transforme pălăriile „de-a gata", ca atunci când erau la Varennes. Dar de la cine să se inspire? Baroana nu cunoștea mai bună modistă la Paris decât Mélanie Percheron*, în vreme ce la auzul acestui nume, cavaleriștii vânători pufneau în râs, afirmând că în familiile lor, femeile nu purtau decât creații ale lui Caroline Reboux, marea doamnă din Rue de la Paix. Cât să nu mai înțelegi nimic! Se putea oare baroana înșela? Fetele șovăiau.

Gabrielle a tranșat problema.

Hotărârile ei au fost inflexibile: avea să facă pălării „după cum va vrea ea". Adrienne n-a avut încotro decât să se supună.

Așa au ajuns la Vichy purtând pălării și rochii confecționate chiar de ele.

Primele fotografii cunoscute ale lui Gabrielle Chanel datează de atunci.

Are în ea ceva de amazoană și încă ceva care, în pofida unei evidente feminități, ține de o rigoare ce provine dintr-un mod foarte romantic de a parafraza uniforma. Lărgime a umerilor

* Percheron este numele unei rase de cai de tracțiune.

precisă, guler înalt, corsaj net, cingătoare bine strânsă în catarame, nici o podoabă, dar pe mânecă, în aceeaşi nuanţă, o imperceptibilă broderie, timid omagiu adus găitanului vânătorilor.

Ce anume încântă? Gravitatea privirii şi simplitatea efectelor. Alături de ea, Adrienne, frumuseţea în persoană, e un pic mai strânsă în corset, în cingătoare... În timp ce pe corpul lui Gabrielle e absolut imposibil să nu simţim voinţa de a nu admite decât ceea ce alunecă.

E suficient să evocăm ceea ce aceste fotografii nu arată: nu le arată pe celelalte, pe elegantele de la Casino, pe femeile cu şale arcuite, cu şolduri pline, cu pălării ca nişte poveri strivitoare, ca să măsurăm ce făgăduia apariţia lui Gabrielle.

Se înfăţişa *deja* ca o persoană salvată ca prin minune, salvată de ridicolul epocii.

III

UN SEZON LA VICHY

Varennes este deja expediat la vremuri de demult. Încă o pagină întoarsă.

Vichy marchează o etapă esenţială în destinul singular care este destinul ei. Gabrielle se va familiariza nu cu lumea mare, şi nici măcar cu o eleganţă cosmopolită – Vichy nu este nici „curtea de orătănii a regilor[1]" cum este Cannes, nici sucursala estivală a Parisului marii

[1] Scrisoarea lui Maupassant citată de Paul Morand în a sa *Vie de Maupassant* (Flammarion).

burghezii cum este Deauville –, dar, cu o imagine a Franței pe care Moulins era departe de a i-o oferi în totalitate.

Era, într-adevăr, un mare salt înainte această trecere de la modestele umbrare din grădina de la Rotonde la fastul parcului de la Vichy, cu podoaba magazinelor lui, pe care cocotele cuminţite le datorau recunoştinţei unor paşale stimulate atât de ele, cât şi de cură, iar aceste negustorese deveniseră atât de cuviincioase, atât de la locul lor, încât aveau drept cliente toată acea mică societatea coborâtă parcă din epoca Războiului de 100 de Ani, pe toate castelanele din regiune, pe toate ducesele din castelele cu metereze care îi impresionau atât de puternic pe oamenii cei cumsecade din Rue de l'Horloge. Ce i-a părut nou lui Gabrielle? Lungul şir de caleşti cu graţioase baldachine, caii lor cu urechi învelite în alb, uimitorul decor al bufetelor de răcoritoare din Vichy, cu feronerii în cel mai pur *style métro**. Vitraliile lor mari, ca nişte fluturi uriaşi cu aripi desfăcute, adăposteau tardive regrete: cele ale înalţilor funcţionari, cu tenul pe veci marcat de preacopioasele mese, ale oamenilor de stat învinşi de banchetele grele şi lungi. Şi apoi erau ofiţerii... Aceia erau victimele datoriei şi ale femeilor din Ouled-Nail[1].

Dacă, pe atunci, Franţa mânca prea mult, ce să mai credem de foamea ei de cuceriri? Abundenţa meselor la fel ca romanescul expediţionar sub toate formele lui asigurau oraşului Vichy o clientelă necontenit reînnoită. Căldura, viaţa în cort, întâlnirile la cafeneaua maură şi amorurile exotice făceau ravagii printre feciorii de familie bună. Reveneau dărâmaţi în metropolă. Nu exista altă soluţie decât să li se prescrie o cură. Se duceau la Vichy, unde sezonul se prelungea şase luni. Acolo se curăreau cu soţia sau metresa alături. Ceea ce conta era să se tămăduiască, distrându-se totodată.

* Stil ce imită metropola.

[1] Trib nomad din Algeria care furniza dansatoare, cu tatuaje albastre şi bijuterii grele, cafenelelor maure din Alger, şi prostituate bordelurilor din Kasbah.

Erau puțini ruși, mulți orientali. Libanezi, egipteni în număr atât de mare, încât se spunea că „la Vichy curge Nilul, nu râul Allier"[1]. Diplomații soseau din străinătate cu servitorimea după ei. Se putea ghici de unde proveneau după culoarea valeților. Dacă unul dintre ei era dat afară, rătăcea prin oraș folosindu-se cât putea mai bine de bruma de franceză pe care o știa ca să-și procure o altă slujbă. Adesea meridionali, seniori ai uleiului sau ai săpunului, negociați sau armatori, care, în materie de exotism, văzuseră destule, prindeau ocazia din zbor... Puteau fi auziți felicitându-se între ei: „Dragul meu, l-am preluat pe negrul ambasadorului cutare..." Și plecau din nou spre Provence cu un nubian instalat lângă birjar sau cu o arăboaică ațipită între văluri.

Aceștia erau clienții curelor pe care Gabrielle îi vedea trecând, aceștia erau amatorii de plimbări cu care își încrucișa pașii.

Închiriase o cămăruță dintre cele mai modeste, pe care o împărțea cu Adrienne. Nu era nici fundătură, nici pasaj, ci din amândouă câte puțin, una dintre acele străzi cum nu există decât la Vichy, o stradă de garsoniere, de locuințe la parter unde își găseau sălaș femeile ușoare, angajatele fără slujbă și potăile vagaboande.

Dacă dăm crezare prietenelor din vremea aceea – la fel ca ea de preocupate să evadeze și la fel ca ea de temătoare de riscul, mereu considerabil, al căderii sau al recăderii în rândurile proletariatului –, debutul lui Gabrielle la Vichy se pare că a fost dificil, iar primele experiențe puțin încurajatoare. Confidențele acestor prietene intime aveau o extraordinară savoare. Erau niște femei uimitoare, în pofida vârstei... Se putea ghici cât de mare le fusese puterea de seducție cu cincizeci de ani în urmă.

Ele, care fuseseră admirate, adulate, uneori sincer iubite, dar întotdeauna considerate ca persoane care nu puteau fi luate în

[1] *Souvenirs et témoignages*, de Yvan Loiseau, în curs de apariție, *Les Cahiers bourbonnais*, Moulins

căsătorie, au murit singure, fără bani, fără prieteni, în mici hoteluri amărâte. Se simţea că invidiau prea mult fulgerătoarea reuşită a lui Coco, devenită şefă de antrepriză, pentru a dori s-o laude. De aceea nu puneau nimic de la ele. Se limitau la esenţial şi ceea ce povesteau într-un limbaj simplu şi fără floricele, părea demn de încrederea absolută. Printr-un reflex de autoprotecţie sau de solidaritate feminină, se arătau uimitor de discrete în privinţa amorurilor. Nici un cuvânt despre aşa ceva. Se mărgineau să descrie ceea ce, din punctul lor de vedere, nu compromitea pe nimeni. Lupta aspră pentru *a ajunge*... Măreţia şi mizeria tinereţii lor. În ceea ce priveşte restul, dat fiind că suferiseră toată viaţa de josniciile cărora le cădeau victimă femeile întreţinute, dat fiind că încercaseră prin toate mijloacele să pară respectabile în ochii contemporanilor, acreditând ideea unei vieţi ireproşabile în care doar inima conta, ele păstrau tăcerea, ştiind că nu dispuneau de o armă mai bună. Tăcere care nu se limita la a arunca un văl pudic peste emoţiile personale, ci peste viaţa amoroasă a unui *mediu* – mediul lor – în care, cincizeci de ani mai târziu, Adrienne şi Gabrielle erau în continuare înglobate.

Să le dăm crezare atunci când lăsau să se înţeleagă că nu se putea găsi un angajament la Vichy la fel de uşor ca într-un şantan la Moulins.

Spectacolele aveau o altă calitate.

Nu erau decât artişti clasaţi, parizieni, parizience în spectacol. Şi nimeni nu risca să-şi facă debutul ca *poseuse*, simplă figurantă. De multă vreme directorii suprimaseră o uzanţă socotită umilitoare şi care nu mai corespundea esteticii burgheze. Acele biete fete, oferite în chip de amuzament, strânse una într-alta precum o turmă de oi înfricoşate îndărătul vedetei, făceau de acum încolo obiectul unor apelative injurioase: „cercul vicios...“ Nu era nevoie de aşa ceva la Vichy.

Dar nimic n-o oprea pe Gabrielle. Nu i se întâmpla niciodată să șovăie sau să gândească: „Mă aflu pe un drum greșit". Voia să facă o carieră în domeniul cântecului. Se angaja pur și simplu energic într-o acțiune.

Cu cât se acumulau dificultățile, cu atât avea mai multă energie în a le depăși. Această voință de reușită le lăsa pe contemporanele ei cam nesigure și zăpăcite. Mai ales pe Adrienne...

Toată problema era de a alege ușa la care să bată. La Grand Casino nici nu trebuia să viseze. Prestigiul locului interzicea și cea mai firavă speranță. Atunci unde? La Eden Théâtre, a cărui cafenea era situată într-o grădină foarte răcoroasă? Era tentant. Edenul se orienta spre operetă. La Restauration? Spectacolul era animat, dar publicul era simandicos. La Alcazar, templul varietăților? Cu luminația lui *a giorno,* cu mesele puse în jurul scenei, cu cadrilul naturalist, salonul pentru fotografiile suvenir, concertul tunisian și adevăratele dansatoare egiptene pentru dansul din buric, Alcazarul încerca să egaleze Le Jardin din Paris care, situat pe Champs-Élysées, atrăgea mediile în vogă ale capitalei. Amatorii de cură, comercianții bogați, miniștrii în vilegiatură, femei străine sclipitoare, dar și siluete „pariziene" veneau în masă spre a participa la veselia de la Alcazarul din Vichy. Era însă dorită acolo prezența lui Gabrielle?

A reușit să obțină o audiție. Asta se petrecea într-o pivniță situată sub cafenea. Un pianist, vag compozitor, tot repeta arii mai vechi cu candidați famelici. Era în legătură cu o negustoreasă care închiria toalete. Când o nouă angajată dădea dovadă de oarecare talent, îi sugera să se ducă, pe cheltuiala sa, să închirieze un costum. După care îl anunța pe director.

Uneori, asistau la aceste audiții impresari-negustori de talente, veniți de la Paris. Nu era oare nevoie să fie aruncat mereu ceva nou în arenă? Așa că se așezau, ascultau și cântăreau.

Așa numita *caf'conc'* era înainte de toate o problemă de specializare. Ce se putea crede despre ucenica aceea timidă sau de amărâtul acela de tânăr? Spre ce gen puteau fi îndrumați? Puteau face din fată o *gambilleuse** sau o *romancière***, din băiat se putea scoate un actor de monologuri sau un artist excentric? Și ce stil li se putea da? Trebuiau îndrumați spre realism sau spre pantomimă?

Rezultatele audiției lui Gabrielle au fost dezamăgitoare. Avea prezență scenică și un farmec acid care putea să placă, dar voce nu avea. Mă rog... abia un firișor de voce.

A fost lăsată să spere într-un rol de *gommeuse****, gen care dăduse nenumărate cópii de când cu voga crescândă a lui Polaire. Dar înainte de toate trebuia să se pună pe treabă. Totul depindea de progresele pe care avea să le facă. În realitate, nu i se putea promite nimic.

Cât despre Adrienne, acesteia i-au fost spulberate și ultimele iluzii.

Avea un aer de prințesă care nu se potrivea cu meseria.

A fost sfătuită, fără ocolișuri, să meargă în altă parte să facă o carieră. Așa că s-a întors la Moulins.

Coco s-a pus pe treabă.

Pianistul casei îșI oferea serviciile. A traficat pentru ea succese pariziene, ca să-i modeleze vocea. Firește, într-un rol de *gommeuse*, trebuia să-și unduiască șoldurile, să se învârtească, să se răsucească. Totul stătea în rochie, în dans și răsucire. Dar mai trebuia să și cânte. Coco susura refrenul *Eu nu-s om rău* al lui Moricey pe care pianistul i-l aranjase la feminin. Asta dădea: „Eu nu-s rea, am răbdare, da' când mă supăr, lovesc tare, dau din picioare" pe care îl lansa cu o voce neutră. Mai cânta și: „Tra-la-la-la-la, uite-i pe englezi" al lui Max Dearly, în care era ceva mai convingătoare.

Repetitorul ei n-o menaja cu criticile.

---

* Dansatoare (în argou)

** Cântăreață de romanțe, de cântece sentimentale

*** Elegantă, gomoasă, afectată

– Ai o voce stridentă, n-ai mimică, n-ai un sfanţ şi ţi se mai văd şi oasele... Pune-ţi nişte volane la decolteu.

Coco era perseverentă şi lipsită de indulgenţă faţă de ea însăşi. Dar progresele ei erau lente.

Lecţiile nu erau gratuite, iar faptul că îşi încerca talentul când în chip de *gommeuse,* când de *gigolette**, că îşi căuta drumul – asta se numea „a bricola" adică a face meserii variate – antrena multe cheltuieli. Mereu avide, negustoresele de toalete nu duceau lipsă de pretexte pentru a le fraieri pe debutante. Toate erau numai reproşuri, constatau mereu stricăciuni închipuite, rupturi, pete. Trebuia să cârpească, să calce, să împrospăteze costumele, să le recondiţioneze. Fără de care, fata mea...

Gabrielle îşi petrecea nopţile cu acul în mână.

Eleganta afectată era cel mai des îmbrăcată în rochie cu paiete. Nimic mai eficace în luminile rampei. Dar câtă muncă era de făcut! Mare dandana... La cea mai mică agăţare, paietele se deşirau ca firele la ciorapi. Debutantele se apucau să le culeagă. Erau văzute în patru labe pe jos, înnebunite: „Paietele mele!" Erau compătimite. În timp ce negustoreasa cu toaleta, inflexibilă, se năpustea asupra lor, în pas forţat, şi cerea supliment.

Dar Coco le ţinea piept. Nu se putea imagina în altă parte. Ce nădăjduia oare? Să imite aventura Zulmei Bouffar** la Ems? Să întâlnească la Vichy, făcându-şi cura, un Offenbach care să-i decidă cariera?

Oricum, ea era fericită.

Învăţa să se machieze, să danseze, să cânte. Trăia în culisele visului ei.

Până atunci, moda pentru *gommeuse* fusese cu paiete roşii. Publicul se dădea în vânt după ele. Dar la Paris, doamna d'Alma

* Prostituată (în argou)

** Interpretă favorită a compozitorului Jacques Offenbach, care a lansat-o la Ems.

îndrăznise să poarte mov. Nu i se mai spunea altfel decât gomoasa în mov. Până şi pălăria avea paiete. Nu se mai văzuse niciodată aşa ceva. În provincie, toate elegantele afectate au trecut pe mov. Atunci, tot la Paris, o fată de la ţară, deloc frumoasă, cu o gură îngustă ca o fantă, avusese oarecare succes exploatând genul cochetei gomoase cu paiete negre. Negre! Trebuia să ai tupeu pentru aşa ceva! Îmbrăcată în negru, cu un trandafir la corsaj şi cu picioare numai bune de arătat, fusese de ajuns. Primele ei succese datau deja cam de şase ani şi începea să aibă faimă de vedetă. Colegii îi spuneau Jeanne, dar oamenii din branşă nu o cunoşteau decât sub numele de scenă: Mistinguett... Spuneau despre ea vrute şi nevrute. Stabilimentele de *café-concert* din provincie se grăbiseră pe dată să-i adopte costumul. Astfel că Gabrielle-Coco găsise să închirieze o rochie cu paiete negre, clasica rochie de *gommeuse,* scurtă, desenându-i şoldurile, foarte decoltată, cu corsajul mulându-i strâns bustul, cu fusta tivită cu un volan din tul, evazându-se uşor până la jumătatea gambei.

O rochie care nu ţinea de nici o familie, de nici o ţară, de nici un trecut, dar a cărei graţie avea s-o obsedeze pe Gabrielle toată viaţa. Dar acest lucru ea încă nu-l ştia...

A venit şi timpul, cam în jurul anilor 1930, când femeile, sub impulsul lui Chanel, au adoptat rochia cu paiete a acelor *gommeuses.* Când una dintre ele apărea fie într-un salon, fie sub luminile strălucitoare ale unei săli de spectacol, când, printr-un ciudat efect, acest veşmânt lipsit de artificii se impunea doar prin seducţia lui şi strălucea ca o oglindă neagră, poate că numai Gabrielle ştia tot ce însemna acea rochie. Atunci, poate că vedea printre paiete cum aluneca reflexul confuz al unui trecut deja vechi.

Era greu să găsească bani.

Odată calmate negustoresele de toalete şi plătit pianistul, plătite locuinţa şi mâncarea, ce mai rămânea din economiile lui Gabrielle? Bani... Oare cât se câştiga la Paris? Începuturile erau atât de dure

cum se spunea? Dacă le dădeai crezare oamenilor de meserie, mainte de a reuşi, idolii zilei cunoscuseră cu toţii mizeria cea mai crîntă. Doi franci pe zi... Atât fusese oferit pentru un rol în deschiderea spectacolului unei necunoscute, venite din Normandia: Yvette Guilbert. Trei franci ca să facă să râdă un public de comis-voiajori... Plata zilnică pentru un puşti de treisprezece ani: micul Chevalier. Acesta crescuse şi lumea începea să vorbească de el. Dar Polin la întoarcerea din America? Putred de bogat, după cum se spunea... Fusese plătit cu picioare în fund de birjari şi bucătărese pe vremea când încerca să obţină aplauze pentru primele lui cântece. Dar putea fi asta o consolare? Un motiv de a persevera? Iar Gabrielle îşi putea cumva spune că împărtăşea soarta comună?

Încă din 1906, s-a gândit că dacă banii ocupă atâta loc în conversaţii – bani, bani... oamenii din music-hall doar despre asta vorbeau – cel mai bine era să se străduiască să câştige bani.

Că a exercitat la Vichy mai multe meserii e în afara oricărei îndoieli. Toate mărturiile concordă în privinţa asta.

A ştiut cum să-şi ocupe zilele. Dar cu ce anume?

Nu cu „cârpitul", cum au lăsat mai târziu să se presupună cu dispreţ anumite cliente. Imaginea mult prea convenţională a camăruţei triste în care tânăra fată săracă, pentru a-şi asigura subzistenţa şi a-şi satisface ambiţiile, stă să cârpească de dimineaţa până seara lenjeria de pat a celor veniţi la cură, pare să ţină de nascocire, la fel ca (tot din acceeaşi sursă) afirmaţia că a dus o viaţă galantă... lucru despre care nu poate fi adusă nici o dovadă. Să nu vedem în aceste lucruri decât meschinării.

„Presa americană spune despre mine că am venit la Paris în saboţi, spunea Gabrielle râzând sarcastic. De ce nu în calitate de cameristă?"

Fotografiile lui Gabrielle Chanel, în 1906, dezmint categoric aceste fantezii. Nici femeie galantă, nici cârpaci. Mult prea modest îmbrăcată pentru prima din aceste ipostaze, mult prea bine

îmbrăcată pentru cea de-a doua. Dar că l-a primit pe Étienne Balsan la Vichy mai des decât pe un altul, că el a continuat s-o ajute, fără a o pune totuşi la adăpost de munci subalterne, iată ceea ce pare mai verosimil. Ne-o putem oare imagina pe Gabrielle Chanel renunţând la o vocaţie atât de imperioasă? Să dăm mai curând crezare prietenelor din vremurile grele atunci când dădeau asigurări că, în pofida eforturilor, în pofida speranţelor, Gabrielle s-a pomenit după câteva luni în situaţia în care fusese la plecarea din Moulins, adică croitoreasă acasă, retuşând hainele unor foste cliente din Rue de l'Horloge, venite la Vichy să urmeze o cură de ape minerale. Neizbutind să fie angajată la Alcazar, dar având recomandarea unui ofiţer din Regimentul 10 Vânători, care avea relaţii la faţa locului, ea s-a adresat ca solicitantă stabilimentului termal. A fost acceptată ca distribuitoare de apă la Poarta cea Mare. Îmbrăcată în alb, cu picioarele la adăpost în cizmuliţe având nişte ciudate proporţii - tot albe, scurte şi făcând parte din uniformă -, Gabrielle a fost angajata care, stând pe fundul unei gropi adânci, alegea un pahar dintre cele care atârnau pe peretele gropii în teaca lor din piei, alcătuind o destul de stranie ghirlandă. În centru, sub o cupolă din cristal, ţâşnea izvorul, preţios şi cald. Gabrielle se ducea şi, cu un aer de reculegere, umplea paharul, apoi, cu o privire critică, verifica doza. Le era pe plac celor veniţi acolo. Amatorii de cură se aplecau. Mâinile se întindeau. Complimentele se făceau auzite. La ce s-o fi gândit ea? La cizmele care i s-au părut o culme a confortului? Sau la muzică? La amândouă poate...

În depărtare, „Armonia municipală" dădea la terasa de la Grand Cazino concertul ei de „muzică variată". Mereu *Doamna arhiducv* şi *Grota lui Fingal.*

Nerăbdarea îi făcea viaţa intolerabilă. Dar să nu regretăm ceea ce ei îi apărea ca o înşiruire de timpi morţi. Datorită acestor timpi morţi, ea îşi îmbogăţea inconştient mintea cu idei noi. Într-o zi, la

fel ca rochia mulată pe care o purtau *les gommeuses*, în Rue Cambon aveau să prindă viață cizmulițele distribuitoarelor de apă. În picioarele lui Chanel. Cizmulițele ei din zilele de luptă...

Când, sub soarele timid de la jumătatea lunii octombrie, sezonul de la Vichy s-a încheiat, străzile și-au regăsit treptat calmul provincial. Fluxul migrator al coloniștilor s-a diminuat. Birjarii trăsurilor și-au reluat liniștitele momente petrecute în tovărășia cailor, momente doar rareori întrerupte de apelurile băieților *groom*.

A venit apoi luna noiembrie și atelajele au fost lipsite de orice rămășiță de frivolitate. Baldachinele cu franjuri au fost strânse, podoabele pentru urechi ale cailor au fost puse la păstrare. Unele prăvălii și-au afișat adresele pariziene, iar localurile de *café-concert* și-au făcut închiderea anuală în zgomot de scânduri, cuie și ciocane.

Se terminase.

Succesul nu se lăsa prins. Coco pierduse partida.

IV

GUSTĂRILE DE LA MAUD

Când Gabrielle a reîntâlnit-o pe Adrienne, aceasta nu mai locuia la Moulins, ci pe lângă Souvigny, unde prietena ei Maud Mazuel avea o vilă. O invitase să locuiască acolo.

Era minunat de practică acea casă a lui Maud. La doar câțiva pași de micuța gară din Coulandon-Marigny, era o locuință destul

de vastă pe care oamenii din ţinut, conştienţi de cele ce se petreceau acolo, o numeau „castelul"[1].

Maud primea mult la ea acasă.

Fără a o sustrage pe Adrienne anturajului strict „deşănţat" al începuturilor ei, prietena o prezentase unor castelani din regiune, mai în vârstă decât ofiţerii din Regimentul 10 Vânători, cu mai multe mijloace la dispoziţie şi mai multe libertăţi decât aceştia. Dar, cum şi boiernaşii ăştia, şi ofiţerii aparţineau aceleiaşi lumi, şi mai aveau şi aceleaşi gusturi, bucurându-se de o infailibilitate egală în ceea ce priveşte „esenţialul" – respectiv cai, femei, vestimentaţie, vânătoare şi vinuri –, nu trecea săptămână fără ca trenul local să nu aducă la Souvigny lotul de obişnuiţi, civili sau militari. Se deplasau împreună şi se duceau în grup în zilele de curse la Vichy şi la acele *garden-parties* ale stabilimentului termal pe care le frecventau doamne din lumea cea mai elegantă, dar la care izbuteau să se strecoare de asemenea şi necunoscute, acceptate pentru frumuseţea lor, cât şi câteva declasate notorii.

Maud Mazuel era domnişoară. Avea mari apetituri mondene şi o vie dorinţă de izbândă. Dacă ar fi fost născută într-un alt mediu, ar fi ţinut un salon. Din cauza originii ei obscure – era fiica unui meşter zidar şi sora unui antreprenor – a fost nevoită să se limiteze la aranjarea unor întâlniri şi poate la favorizarea unor legături. Casa ei nu era niciodată goală. Din ce trăia? Dacă un cuplu format în casa ei se iubea cu adevărat, ea veghea ca, oricât de îndrăgostiţi ar fi fost, tinerii aceia să nu uite ce îi datorau ei, prietena Maud. I se atribuia de altfel un protector cu mijloace modeste.

Rotunjoară, fără merite intelectuale, se ştia lipsită de farmec. Dar avea antren, siguranţă, iar când voia, avea un aer de demnitate

[1] În 1973, trăia încă la Souvigny un brutar retras din comerţ care îşi mai amintea de Maud. Tânăr ucenic brutar la vremea respectivă, se ducea în fiecare dimineaţă până la ea acasă ca să livreze pâine în cantitate mare şi cornuri.

care ţinea, pentru mulţi, de reminiscenţe istorice, pe care le atestau atât pălăriile ei care evocau spiritul muschetarilor, dominate fiind de un panaş înfipt ca un stindard, cât şi jaboul corsajelor stil Ludovic al XV-lea, sau croiala taioarelor, ale căror poale oblice, inspirate de epoca Directoratului, nu izbuteau să mascheze linia nimitor de accidentată a amplei sale persoane.

Avea două vocaţii contradictorii: cea de om de viaţă şi cea de *chaperon*, însoţitoare. S-a priceput să fie amândouă în acelaşi timp.

Ceaiurile în casa lui Maud erau gustări.

Puteau fi întâlnite în casa ei provinciale venite în calitate de vecine, persoane cu statut *nelegitim*, iubite ale domnilor ofiţeri din garnizoana din Moulins (şi, extrem de admirată, frumoasa balerină a teatrului de la Monnaie pe lângă care tânărul conte d'Espous era mai asiduu ca niciodată), dar nu şi femei legitime.

Se mânca bine în casa lui Maud şi se trăia fără fasoane. Amatori şi amatoare de gustări se întâlneau în grădină. Şezlonguri erau trase la umbra copacilor; prăjiturile, ciocolata, cănile cu frişcă treceau din mână în mână, pâinea era prezentată în coşuleţe. Dar plăcerea cea mai gustată era ca femeile să-şi pună pe cap, oricare ar fi fost ţinuta, canotiere din pai negru, care se găseau din belşug în casa lui Maud, pentru zilele însorite. Atunci dolmanele îşi pierdeau ceva din disciplina lor tipică, gulerele erau desfăcute. Era momentul în care domnii ofiţeri începeau să discute despre avansări, în timp ce „ronţăiau ceva pe fugă", boiernaşii, cu trabucul în gură, purtau conversaţii agricole, în timp ce crescătorii dădeau dovadă de toată seriozitatea de care erau în stare în a se arăta preocupaţi de viitorul Societăţii de încurajare. Comitetul nu primea cumva printre membrii săi „oameni care nu făceau parte din Jockey"? Unde avea să se ajungă?

În acest timp, frumoasele provinciale lâncezeau.

Dar nu era una măcar printre ele, oricât de frumoasă ar fi fo
care să fi avut linia, portul, ţinuta regească a lui Adrienne. M
seducătoare ca niciodată, ea era nepreţuita podoabă a gustărilor d
casa lui Maud.

În zilele acelea, Maud încerca să-şi ia un aer ţărănesc.
împodobea cu părăluţe pălăria, căreia îi lăsa bridele desfăcute
umeri. Se zbenguia îmbrăcată într-o *teagown** din doc, care, zic
ea, îi lăsa mişcările la fel de libere de parcă ar fi fost în cămaşă
noapte. Dar de cum se punea problema să apară în public, memb
clanului descopereau în persoana gazdei lor, strânsă cum se cuvi
în corset şi purtând pălărie, paravanul de neînlocuit de care nu
puteau lipsi. Maud le permitea tinerelor femei în căutare de reuşi
amoroase, să se deplaseze sub protecţia unei doamne de compan
iar celorlalte, provincialelor în căutare de amanţi, să-i liniştească
geloşi, familiile preocupate sau bănuitoare... din moment ce er
cu Maud.

Micile petreceri de la Souvigny i-au oferit lui Gabrielle prile
de a fi introdusă în clan.

La Moulins, ritmul de viaţă continua la fel ca până atun
mereu aceleaşi ceşti cu ciocolată băute cu grupul la cabaret
Tentation, mereu aceiaşi pantaloni stacojii pe străzi şi farsorii ves
de la cabaretul La Rotonde.

Nici unul dintre admiratorii lui Gabrielle nu se întorsese
viaţa civilă.

În aparenţă aşadar, nimic nu se schimbase.

Şi totuşi, ea înţelesese repede partea proastă a experienţei de
Vichy care îi făcuse întoarcerea insuportabilă. Presimţea oare
şederea la Moulins avea să fie o pauză, nimic mai mult? Încă un
de incertitudini. De aceea a apreciat cu atât mai mult gustările d
locuinţa lui Maud, regretând totuşi că Étienne Balsan refuza s

* Rochie pentru ceai, de după-amiază (engl.)

însoţească. Acesta avea o prejudecată împotriva doamnelor din Souvigny, socotindu-le plicticoase.

Gabrielle nu era prea departe de a-i împărtăşi părerea. Totuşi, fiind curioasă faţă de toate, a frecventat asiduu casa lui Maud.

Numeroase fotografii, în care nu figurează Étienne Balsan, o înfăţişează în anul 1907, având pe chip semnele unei insolente indiferenţe. Trebuie oare să conchidem de aici că experienţa de la Vichy o îndepărtase şi de Balsan? Sau poate că e bine măcar o dată să acordăm credit spuselor unei Chanel care îmbătrânea, atunci când afirma că Balsan nu fusese multă vreme pentru ea decât „un bun camarad"? Gabrielle, care nu putea deocamdată să-şi împlinească singurul vis care îi stătea la inimă – să cânte – se comporta la Souvigny la fel ca în subsolul cafenelei Alcatraz: o dată mai mult, „bricola", îşi căuta drumul.

Iat-o pe Gabrielle într-un moment crucial al vieţii ei. Iat-o într-o duminică, la cursele de la Vichy, aşezată nu departe de tribuna proprietarilor, şi totuşi printre burghezii din departament care, când se duceau la curse, afişau o importanţă deosebită. Iat-o în continuare *diferită,* din cauza acelui „ceva" alert pe care nu-l posedă opulentele persoane care o înconjoară, iat-o contrazicând prin simplitatea ei îndrăzneaţă extremul rafinament al lui Adrienne – aceasta, în mare ţinută, îşi oferea un exces de pliseuri şi dantele de Chantilly –, iat-o aşadar pe Gabrielle făcându-şi intrarea în divertismentele lumii bune, în timp ce, dominând-o de la înălţimea panaşului ei, aşezată între domnişoarele Chanel şi oficiind cu măreţie, apare prietena Maud în rolul de doamnă însoţitoare.

S-a simţit poate Gabrielle iritată din pricina unui mod de viaţă care nu lăsa nici un pic de loc ambiţiilor ei personale? Sau poate că se săturase să afişeze maniere care nu aveau alt scop decât acela de a i face rost de o slujbă de demimondenă?

Poate că în această lehamite intra şi o oarecare neliniște că nu ştiuse să-şi facă jocul cu tot atâta brio ca Adrienne.

Căci Adrienne avea de acum un cavaler galant la dispoziție.

Contele de Beynac era unul dintre acei aristocrați cu solide legături rurale, cu mustăți viguroase, pasionat de vânătoarea cu gonaci şi înzestrat cu tenta de extravaganță care, chiar dacă făcea din el un *personaj*, constituia în ochii prietenilor esența prestigiului său. Niciodată nu se auzea discutându-se despre vorbele de duh, colecțiile sau castelele contelui de Beynac, cu atât mai puțin despre averea lui, ci despre accentul şi originalitatea lui. Iar dacă erau repetate anecdote care îl priveau, era pentru a-i pune şi mai bine în valoare pitorescul: domnul de Beynac era acel Nemrod* care venea cu haita să încolțească nu un cerb, ci un lup, ultimul care mai fusese văzut în Limousin; domnul de Beynac era jucătorul care, dintr-o singură aruncare de zaruri, câştigase patru dansatoare la Casino de Paris pentru patru dintre camarazii lui, şi care, pentru a-şi sărbători victoria, îşi luase pe sus domnişoara în break, apoi, cântând în gura mare şi în grai regional, mersese în sus pe Champs-Élysées dimpreună cu toți prietenii, în galopul celor patru cai ai săi anglo-normanzi; domnul de Beynac era, în sfârşit, acel voinic zdravăn care, la câtva timp după isprava asta, jucându-şi şi caii şi pierzându-i la joc, se văzuse silit să se întoarcă la el acasă în provincie pe jos... ceea ce şi făcuse, ca într-o joacă.

Acesta era omul care se îndrăgostise de Adrienne.

Rămas fără trei sferturi din avere, găsise în persoana celui mai bun prieten – marchizul de Jumilhac – un soi de mecena, mereu gata să-i faciliteze năzbâtiile cu condiția să fie şi el asociat. Şi unul, şi celălalt îi făceau curte lui Adrienne, făcând totodată pe mentorii fiului unui castelan din provincie. Băiat foarte frumos, tânărul era

* Personaj din Vechiul Testament, „vânător vestit înaintea Domnului Dumnezeu"/Facerea, 10, 8-8, prototip al vânătorului.

deja bun vânător şi excelent călăreţ. În domeniul ăsta, nu prea aveau ce să-l înveţe. Dar s-au străduit să-l vindece de seriozitatea provincială. Ştiind să profite de experienţa mentorilor săi, tânărul devenise în scurt timp un *clubman* de o eleganţă aiuritoare.

Aşadar, un trio de admiratori îşi disputau compania lui Adrienne.

Dacă era în afara oricărei îndoieli faptul că, în calitatea sa de mai vârstnic, contelui de Beynac îi revenea rolul de protector oficial, nu părea la fel de evident că el ar fi fost singurul favorit.

Aşa s-a născut proiectul de a se duce cu toţii împreună în Egipt. Adrienne avea să ia parte la voiaj, la fel ca frumoasa balerină, cât şi amorezul acesteia, şi asta într-un mod cu atât mai făţiş, cu cât contele d'Espous luase hotărârea să-şi ia viaţa în serios şi vorbea despre *căsătorie,* hotărâre dintre cele mai neobişnuite în acea societate.

Maud triumfa.

Din păcate, părinţii contelui d'Espous, de pe moşiile lor din Languedoc, decretaseră că niciodată o femeie de rând nu le va purta numele şi că preferau mai degrabă s-o rupă cu fiul lor decât să-l lase să-i dezonoreze. Tocmai el, cel mai frumos nume din departament? Se ţicnise? Cocotă, calică, prostituată, femeie uşoară, desfrânată, acestea erau calificativele cele mai nuanţate de care se foloseau în legătură cu metresa fiului lor. Speriaţi, amanţii deciseseră să aştepte, unul în braţele celuilalt, moartea dragilor lor părinţi.

Dar asta nu-i împiedica defel ca, mergând în sus pe Nil, să anticipeze gustul călătoriei de nuntă.

În mod ciudat, Gabrielle era singura care spunea că Piramidele, Faraonii, deşertul, Khartum, templele şi tot restul nu o interesau. Trebuia totuşi să se decidă. Maud Mazuel se străduise s-o convingă. Dăduse greş. Gabrielle declara că nu *vedea* pentru ce s-ar duce în Egipt. „Dar ai să vezi Sfinxul", i se spunea. În mod evident, nu se sinchisea de el.

Lucrurile se înfăţişau astfel, iar Adrienne îşi alegea deja ţinutele de voiaj, asortând voalurile cu pălăriile şi hainele menite s-o apere de praf cu taioarele, când la Moulins, contingentul căruia îi aparţinea Balsan a fost eliberat. În afara satisfacţiei de a regăsi viaţa civilă, nimic nu-l mai silea să trăiască la Châteauroux. Tatăl lui murise, mama de asemenea. Din întâmplare, un domeniu fusese scos la vânzare la Royallieu, lângă Compiègne. Îl cumpărase de la văduva unui antrenor, în decembrie 1904, când tocmai îi picase moştenirea de la părinţi.

Totul la Royallieu, păşunile şi clădirile în care grajdurile ocupau o suprafaţă întinsă, se preta dorinţelor lui Balsan. Voia să instaleze acolo o herghelie şi să meargă la risc cu competiţiile. Participarea la cursa de la Pau, încercatul norocului la Grand-National din Liverpool – Étienne visa să ducă în paralel viaţa unui crescător de cai şi pe aceea de *gentleman-rider**.

Proiectele acestea îl făceau să crească în ochii lui Gabrielle.

Prima dată când el i-a vorbit despre ele, s-a bucurat. Nutrea cea mai mare admiraţie pentru jochei. Ceremonialul tradiţional al cântăririi, când clopotul sună pe deasupra sălii cântarelor, lenta procesiune în „rond", urmată de clipa de emoţie când calul se îndepărtează în pas săltat, făcând un singur trup cu jocheul îmbrăcat în tunica lui strălucitoare, toate astea îi plăceau la nebunie. Avea chiar şi un „număr" pe care prietenii i-l cereau deseori. Gabrielle se pricepea să mimeze minutul de adevăr în care omuleţii în pantaloni albi sunt ridicaţi în şa. Atunci admiratorii intonau cu toţii împreună: „Cursele, cursele, numai ele merită!" refren dintr-o revistă pe care tocmai o creaseră membrii Jockey-Clubului şi care era semnalul de intrare în acţiune. Pe dată Coco „se pregătea să urce în şa", iar auditoriul se prăpădea de râs. După care, ea imita mimica severă a antrenorilor care verificau chingile.

---

* Nobil-călăreţ (engl.)

Cel mai adesea, contele de Beynac era cel care avea rolul calului. Aflând de proiectele lui Balsan, Gabrielle l-a întrebat:

Nu ai nevoie de o ucenică?

A luat-o în serios.

– A! micuța Coco vrea să învețe să călărească, vrea s-o luăm cu noi, ei bine, o vom lua!

Erau departe de răpirea romantică, departe de limbajul pasiunii. Dar Étienne îi aducea Parisul la îndemână. Atunci i-a sărit de gât să l îmbrățișeze.

V

O PARTIDĂ BUNĂ

Totul era neobișnuit la Royallieu, chiar și prezența lui Étienne Balsan în acel loc. Un lucru mai cu seamă părea șocant, și anume faptul că alesese un loc la țară. Nu stătea în obiceiurile lumii bune, pentru care cuvintele „a se instala" erau limitate la o folosire strict pariziană. *A se instala* subînțelegea obligația de a închiria la Paris, pe durată de nouă ani, un apartament pe dată împodobit cu stucaturi stil Ludovic al XV-lea și tapetat cu țesături de nefolosit. Faci a te preocupa de mobilare de mai multe ori în viață era deja o aventură... Un om bine nu se încumeta.

Cât despre *a se instala* la castel, era de neconceput. Se intra în posesia unui domeniu familial care rămânea în starea în care fusese primit moștenire, iar inițiativa se oprea aici. Tablourile de familie rămâneau agățate în același loc, cercul fotoliilor rămânea neschimbat, sălile de baie rămâneau la fel de rare. Doar familia

Rothschild făcea excepţie. Dar era departe de a se considera de *bon ton* faptul că baronul Alphonse instalase telefonul între castelul său din Ferrières şi banca sa de pe Rue Laffitte – iniţiativă nemaiauzită care necesitase punerea a nouăzeci de kilometri de fir dublu – locuitorii din Faubourg considerau că baronul căutase mai degrabă să ia prin surprindere imaginaţiile şi continuau să nu-i vadă cu ochi buni pe nişte castelani ale căror locuinţe ofereau mai multe băi pe etaj. La ce bun? Motivele unui astfel de lux îi scăpau unei societăţi care făcea ca eleganţa să depindă de alte valori decât cele ale confortului sau ale curăţeniei. Aristocraţia se spăla puţin[1]. Asta pentru că socotea preferabil să-şi limiteze abluţiunile la conţinutul unui ceainic mai curând decât să se vadă constrânsă, ca urmare a unor cheltuieli nesăbuite, să se zgârcească în privinţa măsurii, numărului sau a livrelelor valeţilor.

De aceea ea nu-l înţelegea bine pe Étienne Balsan.

Unde voia să ajungă renovând o clădire ignorată de strămoşi? Era orfan, bogat şi celibatar. Lumea aştepta din partea lui să se arate asiduu pe lângă fecioarele prezentabile. Or, el se ţinea cât mai departe de baluri. Ce însemna asta?

Balsan, la fiecare dintre permisii, se făcuse remarcat în diverse locuri la modă. Iar cei din familia Balsan nu făcuseră greşeala, în faţa acestor noroace, să manifeste vanitate şi spaime. Dar, dat fiind că toanele sale amoroase nu durau mult, Étienne trecea drept un bărbat care ştia să se apere. Faptul că reuşise să scape de Émilienne d'Alençon după o legătură fulger nu era o ispravă neglijabilă.

Acestei Émilienne, în fond cea mai bună fată din lume, deşi destul de gurmandă, i se atribuiau nenumărate victime. Nu se ruinase tânărul duce d'Uzès de dragul ei? Atunci, nemaiştiind cum s-o reţină, îi oferise ba o parură, ba încă una, astfel că toate bijuteriile familiei

[1] „Nu ne spălam niciodată", se citeşte în memoriile contesei Jean de Pange, *Comment j' ai vu 1900*, tome II, Éditions Grasset.

trecuseră în mâinile ei. Pentru a pune capăt unei legături atât de ruinătoare, mama lui nu găsise alt mijloc decât de a-l expedia în Congo. De cum sosise acolo, tânărul murise... de dizenterie.

Astfel că Étienne Balsan, pentru că ştiuse să se desprindă la timp, trecea, în ochii mamelor nobile, drept erou şi o partidă bună totodată.

Dar ce avea el să facă la Compiègne?

Royallieu se afla în inima unei provincii în care gloria de a poseda cai avea întâietate. Era lucru admis că un pur-sânge, pentru a fi condus spre cel mai înalt destin, trebuia să fie antrenat în acea regiune şi nu în altă parte. Acea ultimă particularitate era ceea ce îl atrăsese pe Balsan la Royallieu.

Venite din Marea Britanie, dinastii întregi de antrenori se stabiliseră acolo. Chantilly şi Maisons-Laffitte erau sate englezeşti. În casele lor din cărămidă roşie, purtători de nume precum Bartholomew, Cunnington, Carter se bucurau de o consideraţie pe care presa o prelua repetând-o. Nu mai puţin de vreo zece publicaţii specializate şi o pagină în fiecare cotidian din perioada respectivă erau în întregime consacrate veştilor legate de *turf*. Un domeniu în care cea mai măruntă neregularitate se umfla până la scandal. Dacă se confirma un zvon potrivit căruia unii proprietari, căutând să se informeze în legătură cu valoarea concurenţilor, îşi asiguraseră serviciile unor spioni, *l'Illustration* prezenta imediat acest lucru în pagina întâi, iar presa franceză în totalitate lua foc.

În spectacolul acestei pasiuni a fost amestecată Gabrielle Chanel, abia sosită.

Putea ea bănui că situaţia ei la Royallieu avea să difere atât de puţin de ceea ce crezuse că evită părăsind Moulins?

Urma să trăiască în intimitatea unui bărbat care întruchipa tipul desăvârşit al *sportsman*-ului, izolat de lume, cu excepţia acelei a curselor, nefrecventând decât câţiva prieteni intimi şi câteva demimondene.

Étienne Balsan nu cunoştea Parisul, artiştii săi, oamenii săi de litere, pictorii săi şi snobismele unei societăţi căreia nu-i împărtăşea nici gusturile, nici preocupările. Nu se sinchisea nici de deplasările mai-marilor pământului, după cum nu se amesteca nici în activităţile lor caritabile. Femeile pe care le primea nu erau niciodată cele cărora cronica mondenă le lăuda eleganţa în vilegiatură şi devotamentul la chermeze. Nu erau doamne cu opere de binefacere la activ.

Pentru a fi invitată la Royallieu, trebuia să fii veselă, mereu încălţată cu cizme şi gata să galopezi zile întregi de la un capăt la altul al pădurii.

Ce reprezenta Royallieu? O bandă veselă de prieteni. Iar dacă ieşeai din cadrul ei, din domeniul rezervat calului, din râs şi din plăcere, nu rămânea nimic.

SUSȚINĂTORI ȘI ÎNTREȚINUTE
1906–1914

„Când doamna de Villeparisis traversa
holul, soția Primului Președinte care
le adulmeca peste tot pe *nelegitime*,
ridica nasul din lucrul de mână și
o privea într-un mod care le făcea
pe prietenele ei să moară de râs."

MARCEL PROUST
À l' ombre des jeunes filles en fleur

I

VIAȚA LA CASTEL

Royallieu era o mănăstire cu o vechime aproape la fel de mare ca Obazine. Dar ce mai rămânea din austeritatea ei de la început când a sosit acolo Gabrielle? Doar culoarul cu dale, scara abruptă și intrarea cu aspect feudal mai purtau urmele timpului când castelanii lui Filip cel Frumos și regele însuși veneau la Royallieu să se roage. Cât privește restul clădirilor, ele câștigaseră în grație și pierduseră în rigoare în cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Călugărilor le urmase un ordin de maici, benedictinele din ordinul Saint Jean-du-Bois, iar amenajările pe care le aduseseră mănăstirii erau după chipul unui secol care a fost prin excelență acela al farmecului francez. Royallieu datora primelor lui starețe asemănarea cu o frumoasă locuință provincială.

Gabrielle era departe de a gândi că va dori într-o bună zi să posede una asemănătoare.

Ziua aceea nu va veni decât un sfert de veac mai târziu, pe malurile Mediteranei, când va construi la Roquebrune o vilă la măsura cuceririlor ei: La Pausa, domeniul de piatră și cer al autocratei care devenise, dar și o locuință a cărei sobrietate îi va fi dictată de

ceea ce reţinuse din decorul de la Obazine, ca şi din decorul de la Royallieu.

O faţadă cu ferestre mari, încăperi luminoase ale căror lambriuri nu aşteptau decât să fie vopsite spre a-şi regăsi strălucirea, acesta era Royallieu atunci când Balsan a început refacerea. Străvechi bazine rotunde, capiteluri romanice, singurele vestigii ale unor coloane sfărâmate au completat decorul parcului. Din severa rampă din fier forjat nu rezistaseră decât câteva elemente. Étienne Balsan a pus să fie executată una identică.

Lucrările s-au prelungit până la întoarcerea sa de la Moulins.

Casa era în sfârşit gata când a descoperit, în pod, un tablou ascuns acolo din epoca în care benedictinele fuseseră alungate de Revoluţie. Cenuşiu din cauza prafului depus, era portretul unei călugăriţe. Cine să fi fost? S-au făcut cercetări. Se numea Gabrielle. Pânza o înfăţişa pe prima stareţă care a ştiut să redea lăcaşului de la Royallieu strălucirea pierdută. Efigia preacuvioasei Gabrielle de Laubespine şi-a regăsit locul în capul scării. Dar, fapt semnificativ, nu în camera ei, cea mai frumoasă şi cea mai mare din casă, a locuit Gabrielle. N-a avut drept decât la un apartament mai modest.

A socotit oare Balsan că însemna să-i acorde prea multă importanţă găzduind-o acolo?

O trata ca pe o invitată subalternă. La urma urmei, drăguţa de Coco întâlnită la Rotonde nu era o femeie care se cuvenea a fi prezentată, şi încă şi mai puţin a fi luată în căsătorie. Şi nici măcar nu mai era o puştoaică. Mergea pe douăzeci şi cinci de ani.

Gabrielle a ştiut să se mulţumească totuşi cu un statut care, fără să-i confere nici o sarcină precisă, îi lăsa o anume libertate.

Étienne făcea din ea metresa lui, fie! Dar el nu se aştepta ca ea să-şi asume îndatoririle unei stăpâne a casei.

În acest domeniu, în care atâtea şi atâtea pariziene, atâtea şi atâtea prietene ale lui Étienne excelau, Gabrielle era cea mai

neexperimentată femeie. Incompetența ei s-a manifestat în momentele în care cineva s-ar fi așteptat cel mai puțin. La drept vorbind, se simțea *depășită* și totul o stupefia la Royallieu: confortul, luxul băilor, mașinile de gătit de la bucătărie, așa cum ea nu mai văzuse până atunci, și, lipită de fațadă, o ciudată clădire mică în care Balsan practica un joc de care ea nu auzise niciodată vorbindu-se: jocul de squash. Băieții de la grajduri, acei *lads,* erau singurii care vorbeau un limbaj familiar. Ei o făceau să se simtă în largul ei.

Abia mai târziu, când erau definitiv pierdute iluziile privind cariera ei teatrală, se va gândi să ocupe la Royallieu un rol definitiv. Dar ce va spune despre asta Étienne? Niciodată n-a fost în stare să ia lucrul acesta în serios. Îi oferea un acoperiș. Nu dorea însă ca gestul acesta să fie luat drept dragoste.

Atât prin sălbăticia ei naturală, cât și din plăcere, Gabrielle și-a petrecut primele luni ale șederii ei la Royallieu fără să iasă niciodată de acolo. Se mărginea la ceea ce Balsan aștepta din partea ei: să amuze și să trăiască în trândăvie.

Consacrându-și timpul și toate resursele prentru a se menține printre cei mai buni călăreți francezi, disperat atunci când nu reușea – din 1904 până în 1908 el a oscilat între locul întâi și locul al treisprezecelea pe lista călăreților la cursa cu obstacole, iar activitățile l-au costat mai mulți bani decât i-au adus –, Balsan nu se mai sinchisea de favorizarea ambițiilor lui Gabrielle. Făcând parte din acel mediu în care lipsa de ocupație se înțelegea cel mai bine, ar fi considerat o bizarerie faptul că ea se încăpățâna să vrea să muncească. Dar nu se putea împiedica să nu se minuneze că ea profita atât de mult de avantajele vieții la castel. Nu mai întâlnise pe nimeni care să fi simțit atâta plăcere în a zăbovi în pat. „Stătea culcată până la amiază nefăcând nimic, doar bând cafea și citind romane de doi bani. Cea mai leneșă femeie...", va mărturisi el

treizeci de ani mai târziu. Dar dacă era vorba de o expediție matinală, leneșa era prima care se dădea jos din pat.

Étienne părea s-o vadă pe Gabrielle pentru prima oară. Era din cauză că trăia fără să știe că o bruscă securitate putea fi sursă de fericire. În timp ce Coco... Până atunci, ea nu profitase de nimic. Instalată la Royallieu, a râvnit la bunuri rezonabile, dar le-a vrut pe toate, imediat: să doarmă după pofta inimii, să devină cu orice preț cea mai bună călăreață, să gândească, dacă putea, cât mai puțin, să învețe nepăsarea, într-un cuvânt, să-i bată pe amicii lui Étienne pe terenul lor. Ce era viața la urma urmei? Un veșnic „o să mai vedem".

A văzut în succesul ei dovada că nu se înșela.

Cu toate acestea, nu înțelegem prea bine de ce, bucurându-se de o asemenea avere, Balsan a fost de acord ca Gabrielle să i se adreseze unui croitor de țară, care nu avea altă clientelă în afară de cea a grăjdarilor și a rândașilor. Dacă el ar fi fost de familie nobilă, s-ar fi putut vedea în acest lucru semnul unei avariții tradiționale, s-ar fi putut crede că acționa astfel dintr-o dispoziție ereditară și putea fi astfel socotit răspunzător cine știe ce strămoș care avea despre economie concepția zgârcită pe care o arătase prințul de Beauvau care, bogat în bunuri considerabile și trăind înconjurat de vreo sută de apropiați, nu servea la masă decât poșircă, sau ca prințul de Broglie care comanda îmbrăcămintea fiicei sale la croitorul însărcinat cu confecționarea livrelelor servitorilor. Nu există însă nimic asemănător printre strămoșii lui Balsan. O asemenea dovadă de avariție la un tânăr căruia prietenii îi lăudau prodigalitatea, dezvăluie adevărata natură a sentimentelor lui pentru Gabrielle: nu era decât o protejată pentru care nu se apuca să facă eforturi. Și așa cum nu îi era atribuită camera cea mare a stareței, tot așa nu îi era oferită nici acea ținută de amazoană de la

Reuflern, la care o femeie întreţinută, iubită şi tratată cu respect n-ar fi renunţat pentru nimic în lume.

La Royallieu, la fel ca în vremea când se ducea, cu o mică sumă de bani în buzunar, să facă târguieli la negustorii cei cumsecade de pe Rue de l'Horloge, Gabrielle era în continuare dintre cele care sunt expediate fără fasoane să-şi cumpere cele necesare la „negustorul din partea locului".

Totul continua aşadar la fel ca la Moulins.

S-a simţit ea oare ofensată? Dimpotrivă. Gabrielle i-a fost recunoscătoare lui Étienne toată viaţa: o trata ca pe o fată de familie bună, îmbrăcată pe bani puţini.

Trebuie să atribuim reacţia asta faptului că numai celibatarii frecventau Royallieu. Ceea ce Gabrielle descoperea despre oraşul îndepărtat care era Parisul se rezuma vrând-nevrând la ceea ce ei îi spuneau. Or, pentru că ei se complăceau în a-i povesti isprăvile lor, lui Gabrielle nu-i parveneau decât ecouri ale vieţii demimondene. De aceea, mult timp a crezut că un anume fast, ceea ce purta panaş, era strident, „ruinător", tot ce însemna un mod de viaţă pe picior mare, de la cabaretul Acacias la Tir au Pigeon, toţi cei care luau un pahar la Armenonville, frecventau Palatul de gheaţă şi supau la Maxim's erau apanajul exclusiv al cocotelor cu care nu trebuia pentru nimic în lume să se asemene. O iluzie de provincială.

Uimitor este că această stare sufletească, în care ne vine greu să facem deosebire între tot ceea ce răspundea unei dorinţe de libertate şi ceea ce nu era decât teamă sau timiditate, a fost punctul de plecare al unei cariere şi, în consecinţă, al unei mode.

Îmbrăcându-se după cum voia, străduindu-se să facă taman invers faţă de tot ceea ce, în ochii prietenilor ei, trecea drept lux, Gabrielle credea că scapă de soarta de care se temea cel mai mult: cea de femeie întreţinută.

Şi asta pentru că deja credea în *haină,* astfel încât îşi imagina că evitând s-o poarte, va evita *rolul.*

Nu bănuia repeziciunea cu care se pun în mişcare rotiţele bârfei mondene.

Cum ar fi putut, ea care nu cunoştea pe nimeni şi nu ieşea niciodată, cum ar fi putut suspecta curiozitatea pe care o trezea? Faptul că fusese primită la Royallieu era prea de ajuns ca deja să i se creeze reputaţia de care se temea cel mai mult.

Era *nelegitima* lui Balsan în ochii tuturor celor care vedeau în îndepărtarea lui Étienne dovada că el avea ceva de ascuns.

II

UN CROITOR ÎN PĂDURE

S-a dus aşadar la acel croitor necunoscut, instalat la Croix-Saint-Ouen ca în centrul unei poieni. În faţa uşii prăvăliei lui defilau diligenţele care se duceau la dejunurile campestre a căror modă, venită din Anglia, se răspândea într-un mediu care era anglofob în politică şi angloman în modul de viaţă. Mai treceau pe acolo şi cei care se duceau la vânătoare de cerbi cu haitele de câini ale marchizului de l'Aigle sau care urmăreau vânătoarea de la distanţă; docare conduse vioi de tineri purtând cizme, împopoţonaţi şi deja în ţinută de echipaj - haină gris-bleu, vestă, pelerină scurtă şi podoabe din catifea roşie, galoane de vânătoare, pantaloni albi - paznici care se duceau să cutreiere pădurea, *break*-uri în care se înghesuiau fetiţe şi băieţi însoţiţi de guvernantele franţuzoaice, de nursele englezoaice, de bonele nemţoaice, precum şi de preoţii lor,

trăsurile pe două roți și *buggies* care le duceau pe doicile italience împodobite cu bonete cu panglici și purtându-și liota de bebeluși. Era un necontenit du-te-vino de trăsuri cu atelaje elegante, cu cai bine periați care se îndreptau în trap mărunt până la locul întâlnirii.

Se mai remarcau de asemenea puține mașini electrice și automobile încă și mai puține, Rochet-Schneider ultimul răcnet, dar atât de apropiate de trăsura trasă de cai prin înălțime, formă, storuri și felinare de colț asemănătoare acelora de la diligențe, încât cineva se putea ușor înșela asupra lor. Mugetele care scăpau dintr-un enorm claxon făceau caii să se cabreze, iar trecătorii s-o ia la goană. Șoferii, foști birjari, nu renunțaseră încă la favoriții lor stufoși. Cocoțați în spate, valeții luați să slujească la picnic stăteau, ca de obicei, cu spatele foarte drept și cu brațele încrucișate peste vestă.

Asta era ceea ce privea cu respect modestul artizan care, după ce își petrecuse un timp la Compiègne, la Regimentul 5 Dragoni, și se ilustrase, cu foarfeca în mână, în slujba colonelului Granier de Cassagnac, își deschisese acolo prăvălia când se retrăsese în viața civilă.

Alegerea era judicioasă.

De mai bine de un secol vâna în pădurea de la Compiègne echipajul de la castelul din Francport. Dar câte schimbări de ținută! Îmbrăcați în roșu în 1790, vânătorii din Francport trecuseră la verde în 1848, până ce Napoleon al III-lea avusese nefericita idee de a adopta și el ținuta verde. Atunci, ei se văzuseră siliți să renunțe la verde și să treacă la gris-bleu. Or, de fiecare dată când se petrecea o schimbare pentru stăpâni, la fel se întâmpla și pentru valeți. Și mai cu seamă acest lucru îl interesa pe fostul croitor al Regimentului 5 Dragoni. Căci el își alesese ca meserie nu să-i îmbrace pe ocupanții strălucitoarelor trăsuri care purtau redingotă fluturândă și joben,

nici pe frumoasele doamne pe care le picta Boldini, şi nici pe amazoanele cu tricorn, ci pe servitorii lor, rândaşi, însoţitori ai haitei de câini şi grăjdari în livrea.

Gabrielle Chanel nu avea să uite nimic din toate acestea.

Vorbea adesea de uluiala meşterului când o văzuse intrând. I se întâmpla să descrie cu minuţiozitate prăvălia, clientela în *leggins** şi pălărie moale, mirosul vag de lac englezesc amestecat cu izul de balegă pe care-l răspândeau veşmintele vizitatorilor; totul atât de bine descris, că se putea presupune că spunea adevărul.

Pretindea chiar că în jurul anilor 1930, recunoscând-o într-o fotografie, croitorul îi scrisese, iar ea îl primise în strada Cambon pe „un bătrânel, foarte obişnuit", ale cărui trăsături nu îi aminteau nimic, dar al cărui miros era în afara oricărei îndoieli... „Mirosea mereu la fel: a cal."

Fuseseră în corespondenţă până la război. Apoi, nimic... Părea mai puţin întristată, cât mai degrabă indignată de acea dispariţie. Ideea că poate el murise nu-i trecea prin minte.

În acel an, 1907, dacă de la primele zile frumoase, adepţii vieţii în aer liber se urcau într-un *mail* şi, cu nişte cai superbi înhămaţi la atelaj, porneau spre cuiburile de verdeaţă spre a goli „fără fasoane" coşuri cu provizii, femeile îşi păstrau totuşi aceleaşi găteli la ţară şi la oraş.

Aşa le voiau bărbaţii.

Moda era totuşi dezastruoasă.

Odată cu începutul secolului, se declarase un soi de nebunie al cărei efecte se prelungeau. La Belle Époque nu era decât o reminiscenţă. Se începuse printr-o zbenguială în plin stil Ludovic al XVI-lea, după care trebuiseră să fie ajustate la gustul zilei taftaua purtată la orice oră, pălăriile stil păstoriţă şi motivele florale

* Jambiere (engl.)

bunte gustate la curtea lui Ludovic cel Mult Iubit*. Nimic, nici mobilierul, nici literatura, teatrul sau divertismentele mondene nu scăpau acestei fenezii. În cursul unei *garden-party* improvizate, marile nume din Faubourg** se întâlniseră acasă la marchiza de Sommery, petrecând pe sub copaci cu pălării Pompadour pe cap și pai pudrat stil promoroacă. Până la Sarah Bernhardt... Aceasta montase cea mai proastă piesă din repertoriul ei, doar pentru plăcerea de a întruchipa personajul Marie-Antoinette, în jalnica piesă *Varennes* de Lavedan și Lenotre.

Fuste lungi, pălării inocomode, pantofi înguști, tocuri înalte, tot ce împiedica mersul și făcea să fie necesar gestul de a ajuta femeile să se miște, îi făcea pe soți să fie cu conștiința împăcată în măsura în care vedeau în acest lucru un semn de supunere. Dacă soțiile lor continuau să nu se poată dispensa de ei, asta însemna că viața în aer liber, acel neliniștitor vagabondaj, nu le punea autoritatea în pericol. Cât privește necesitatea pentru femei de a se îmbrăca și de a se purta oriunde s-ar fi găsit în chip de obiecte fragile, prețioase, cerând îngrijiri și ocrotire, acestea erau obligații cărora cu atât mai greu li s-ar fi putut sustrage cu cât era vorba mai puțin de o modă cât de un privilegiu, mai puțin de o afectare vestimentară cât de un semn de castă, la fel de revelator, în ochii gloatei, ca deformarea picioarelor prin bandajare impusă femeilor din vechea Chină sau gura cu buza de jos în formă de farfurioară a negreselor. Toaletele doamnelor elegante evidențiau apartenența lor la un mediu în care libertățile acordate sexului frumos își aveau limitele lor, dar mai evidențiau și faptul că, purtând pe cap astfel de pălării, împodobite fiind cu asemenea costisitoare catafalcuri pe care se odihneau atâtea inocente zburătoare cu aripi zburlite, ele

---

* Ludovic al XV-lea, supranumit „*le Bien-Aimé*" (cel Mult Iubit), rege al Franței, 1715–1774.

** Este vorba de foburgul Saint-Germain, cartierul aristocratic al Parisului.

nu aveau să facă niciodată parte dintre cele care, sub pretextul încercării celor mai recente noutăţi vestimentare, se lăsau admirate în ţinută socotită potrivită unei băi în mare, se exhibau pe pasarela unor omnibusuri automobile[1] sau se lansau pe bicicletă pe aleile din Bois*.

Calul, doar calul, la atât aveau dreptul.

Exista oare vreun exerciţiu care să aibă mai multă demnitate, un sport care să prezerve mai bine misterul feminin? Clubmen-ii erau de acord în a considera de o extremă indecenţă să li se ceară femeilor să se cocoaţe pe bancheta unui automobil, când puteau să se urce într-un cupeu fără să dea la iveală nici un centimetru de gleznă. Şi ceea ce adăuga un plus plăcerii de a vedea femeia pe cal, ceea ce făcea ca o amazoană să fie încă şi mai dezirabilă era faptul că fusta ei lungă îi bătea călcâiele.

Numeroşi erau cei care credeau că motorul nu va fi decât o toană trecătoare.

Deşi un mare număr de vehicule, mai mult sau mai puţin experimentale, începuseră să împovăreze dependinţele reşedinţelor private, iar garajul începuse încetul cu încetul să impieteze asupra spaţiului rezervat grajdurilor, astfel încât au putut fi organizate la Paris vânzări în urma unor decese, vânzări în întregime consacrate triciclurilor, cvadriciclurilor cu petrol, velocipedelor, maşinilor şi maşinuţelor electrice de care un anume prinţ al Imperiului[2] se folosise, toate astea nu schimbau faptul că o femeie de lume nu s-ar fi încumetat niciodată să conducă asemenea instrumente. Pe aleile unui parc, la adăpost de priviri indiscrete, treacă-meargă... Dar în

[1] Apăruseră la Paris în decembrie 1905, cu ocazia celui de-al cincilea Salon automobilistic.

* Este vorba de Bois de Boulogne, parc în partea de vest a Parisului, amenajat în perioada celui de-al Doilea Imperiu, peste rămăşiţele pădurii Rouvray.

[2] Vânzare după decesul prinţului şi prinţesei Murat, la 29 mai 1902 (Arhivele naţionale)

public? Cum să se arate în pantaloni de ciclist, cu gambele la vedere, ţinută care, dacă se aplica o hotărâre a Ministerului de Interne, îţi interzicea practic să te dai jos. Două tinere străine, domnişoarele Basquez de la Maya, tocmai îi căzuseră victime, după ce îndrăzniseră să-şi lase velocipedele la piciorul unui copac, pentru a face câţiva paşi îmbrăcate în pantaloni în pădurea Saint-Gratien. Prefectul departamentului Eure le semnalase pe dată Direcţiei siguranţei generale[1]. Ce veniseră să facă în Franţa acele tinere venetice, acele fiice ale unor meteci bogaţi şi dubioşi?

Atât pantalonii, cât şi cele care îi purtau le-au părut elemente suspecte.

Câtă forţă are ignoranţa la cei care, prin temperament, ştiu să îndrăznească! Cel mai simplu mod de a înfrunta opinia publică nu constă oare în a o înfrunta fără s-o ştii?

Gabrielle Chanel cu siguranţă nu-şi dădea seama cât de excesivă era hotărârea ei în ziua în care s-a dus la croitorul de la Croix-Saint-Ouen ca să-i confecţioneze, pe măsura ei, nişte pantaloni aşa cum acesta nici nu gândise vreodată că o femeie ar fi putut să poarte. Încă de la prima întâlnire, în faţa modestei cliente care îi cerea să copieze nişte *jodhpurs** împrumutaţi de un rândaş englez, a fost nevoit să priceapă cât de diferită era vizitatoarea aceea faţă de cele pe care le întâlnise până atunci.

Necunoscuta nu avea nici o ezitare în privinţa oportunităţii acelui costum, deoarece voia să scape de cheltuiala cumpărării unei perechi de cizme, dar voia totuşi să urce în şa bărbăteşte.

Era ceva de negândit, dar asta era!

Astfel că a o îmbrăca a fost pentru croitor o aventură la fel de nebunească precum aceea trăită cu patruzeci de ani înainte de o tânără lucrătoare de pe strada Louis-le-Grand, când a văzut două

[1] Raport al unui prefect din dep. Eure către ministrul de Interne, informându-l că le-a dojenit (Arhivele naţionale).

* Pantaloni de călărie (engl.)

crinoline ample intrând cu greu în mansarda ei... Contesa de Pourtalès şi prinţesa de Metternich aveau să reveleze curţii de la Tuileries numele unei modiste necunoscute: Caroline Reboux*.

Numai că la Croix-Saint-Ouen lucrurile s-au petrecut cu totul altfel.

Niciodată neînsemnatul croitor nu avea să iasă din umbră.

Astfel se desena deja una dintre trăsăturile de caracter ale lui Chanel, înverşunarea de a nu voi să recunoască vreodată alt merit sau să impună un alt nume decât al ei.

Nimic nu o speria pe Gabrielle.

S-a pus să înveţe echitaţie, fie că ploua, fie că bătea vântul, la orice oră şi în orice anotimp. Rezistenţa ei era direct proporţională cu amploarea ambiţiei: să uimească. A reuşit, cu mândrie, cu furie.

Şi cel mai puţin surprins nu a fost Étienne Balsan.

Toţi martorii acelor ani erau de acord în privinţa asta: înzestrarea naturală a lui Gabrielle era mai mult decât neobişnuită.

Niciodată Gabrielle nu a avut alt instructor în afară de Étienne. El a învăţat-o să ducă la antrenament caii împreună cu cei care făceau ucenicie, dimineaţa foarte devreme, iar în cursul zilei, când îşi părăsea ţinuta de îngrijitor la cai, a învăţat-o cum să se transforme într-o strictă şi demnă amazoană.

La optzeci şi unu de ani trecuţi, Gabrielle explica într-un limbaj şi cu gesturi foarte directe, secretele unei bune poziţii în şa şi cum trebuie să stai călare pe cal.

„Ca să reuşeşti, spunea ea, nu e decât un mijloc, unul singur să-ţi închipui că ai o preţioasă pereche de boaşe (aici, făcea gestul respectiv) şi că nici nu poate fi vorba de a te sprijini pe ele. Bun. M-aţi înţeles?"

---

* Caroline Reboux (1837-1927), celebră creatoare de modă pariziană, supranumită „regina modistelor". Lucrând pentru *la haute couture,* a impus pălăria ca pe un accesoriu indispensabil.

Limbajul liber îi revenea în mod firesc în minte. Era limbajul care se vorbea în grajdurile de la Royallieu.

Étienne nu a încercat niciodată s-o introducă pe Gabrielle în societate.

Poate că ştia că nu va izbuti.

Dar din momentul în care ea s-a impus prin superioritatea ei covestră, atunci a simţit mândrie şi, cum avea în el ceva de circar, iar dintr-un motiv sau altul nu renunţase s-o lanseze, a pus capăt reţeluziunii ei.

Gabrielle devenea cineva care putea fi scos şi arătat în lume.

Dar cui anume?

Nu aristocraţiei crescătoriilor de cai, nu celor „mari", preşedinţilor de societăţi, conducătorilor sportului hipic pe câmpurile de curse de la Deauville sau de la Longchamp, ci, dacă ne luăm după fotografii, cercului foarte restrâns al amicilor lui, fie ei şi în situaţii neclare. Căci acelor tineri li s-au alăturat foarte repede anumite femei tinere de rang destul de inferior, metresele lor de moment.

Ospitalitatea lui Balsan avea între alte avantaje şi pe acela de a exclude orice snobism. Aşadar, nu doar plăcerea de a-l întâlni pe Étienne şi de a profita de pe urma luxului său atrăgea acea veselă bandă de călăreţi, ci şi plăcerea rară de a putea afişa o legătură.

Étienne proscrisese din casa lui cohorta nevestelor virtuoase, a văduvelor de temut, astfel că în casa lui se trăia la adăpost de „focul nemilos al lornioanelor"[1]. Recunoscuse el oare frivolitatea, prostia comediei mondene, sau poate că dezgustul lui se născuse doar din plictis? E totuşi adevărat că un nume ilustru prezenta pentru el mai puţin interes decât strălucirea unei mari cariere sportive.

Pe cine primea el? Mai întâi gloriile hipodromului.

[1] Proust, *À l' ombre des jeunes filles en fleur*

Crescătorii de cai, antrenorii par să fi fost singurii obișnuiți ai acelor ani, iar Balsan părea să caute compania celor mai puțin nobili. O adunare uimitor de democratică pentru vremea aceea, mai ales dacă ținem seamă de faptul că „a participa la curse" era, până în 1914, apanajul exclusiv al cremei lumii bune.

Însă Étienne Balsan nu se încurca în reguli și, neapreciind oamenii decât pentru cantitatea lor de cunoștințe ecvestre, nu e de mirare că l-a avut drept prieten pe un Maurice Caillault de origine modestă, un mustăcios lipsit de eleganță, dar atât de unic în felul lui de a vorbi despre *yearlings**, încât, asociat cu contele de Pourtalès, reușise să-i învingă pe cei mai iluștri crescători de cai pe propriul lor teren. Caillault câștigase de două ori Grand Prix.

Cu toți împreună, prietenii lui Étienne participau la operațiunea capitală pe care o reprezentau farsele stăpânului casei. Cea mai apreciată consta în a le cere doamnelor să se facă frumoase și a le duce la cursele de la Compiègne nu cu trăsurile, ci așezate pe măgari, pe drumuri forestiere. Spațiul gol, izolarea lungilor poteci îngăduiau toate năzbâtiile. Un celebru parcurs o pusese pe Gabrielle Chanel în opoziție cu Suzanne Orlandi, fermecătoare pesoană cu ochi migdalați care, la vremea aceea, era *nelegitima* baronului Foy. Consemnul fusese să se facă întrecerea la galop. Printre bărbați, unii mizau pe Suzanne, alții pe Gabrielle. Cea care a câștigat a fost domnișoara Forchemer, prietena lui Maurice Caillault. Acesta a avut motive să se mândrească.

Cui îi datora Gabrielle cunoștințele destul de neobișnuite privind psihologia ecvideelor? Dacă cineva îi vedea chipul atunci când spunea: „Știți cum e, nu-i așa, când una dintre afurisitele astea de mârțoage și-a pus în cap să meargă la pas. E foarte tare cel care reușește s-o facă să schimbe pasul...", acel cineva putea crede că ea făcea aluzie la o amintire precisă. Dar era zadarnic să încerci s-o

* Cai pur-sânge în vârstă de un an

lui să spună mai mult. Iar dacă încerca cineva să afle sensul acelei fraze, ea răspundea că nu era decât o amintire din copilărie, când mama la tatăl ei pe vremea când el creştea cai. Minciunile se năşteau atât de firesc! Mai adăuga: „Ştiţi, fiecare dintre noi îşi avea măgarul său". Făcând neîndoielnic aluzie la fraţii şi la surorile ei.

Despre poznele din pădurea Compiègne nu sufla niciodată nici o vorbă. Şi cât de firească pare această reacţie când luăm cunoştinţă de documentul în care toţi membrii acelor cavalcade sunt reuniţi, la Robinson, în faţa obiectivului unui fotograf ambulant. Câtă insatisfacţie în fundul ochilor atât de frumoşi ai lui Gabrielle din perioada aceea! Chipul delicat sub o imensă pălărie poartă urmele unei insondabile amărăciuni. Rezerva este evidentă, ironia de asemenea. Zâmbetul, care nu prea e zâmbet, gura aceea mânioasă, o întreagă graţie neîncrezătoare descumpănesc la fel de mult ca o deghizare. Nu izbucneşte, în toată evidenţa ei, decât voinţa de eliberare a acestei mândre amazoane.

Şi ghicim esenţialul... Cutezanţa inimitabilă a acelui mic papion care face din cea care îl poartă o minunăţie de singularitate. Comparată cu toate fetele frumoase care o însoţesc, pare să aparţină unei alte lumi.

Constatăm că tehnica vestimentară a lui Chanel, aşa cum ea se va exprima cincisprezece ani mai târziu, este deja rezumată în costumul pe care îl purta în ziua aceea şi al cărui artizan a fost fără doar şi poate umilul croitor de la Croix-Saint-Ouen.

În jurul hainei cu revere înguste, lipsită de ornamente, în jurul gulerului răsfrânt, care opune un fel de simplitate masculină farmecelor spumoase ale gulerelor plisate stil Henri al II lea, care fac gâtul să stea înţepenit, iar din celelalte membre ale cavalcadei nişte amazoane-fantomă gata să îmbrace rochiile strămoaşelor la Muzeul Costumului, în jurul pălăriei de un negru superb, deja supusă legilor unei alte perspective şi care face

să pară anacronice încărcăturile de voalete, organdi şi panglici cu care parcă ar fi încoronate domnişoarele Forchemer şi Orlandi, se organizează ceea ce, schimbând radical obiceiurile, o va distinge pe Gabrielle Chanel de celelalte femei şi o va scoate în curând din anonimat.

Lunea la Saint-Cloud, marţea la Enghien, miercurea la Tremblay, joia la Auteuil, vinerea la Maisons-Laffitte, sâmbăta la Vincennes, duminica la Longchamp, asta însemna traiul alături de Étienne, adică mersul din hipodrom în hipodrom.

Trei ani s-au scurs astfel într-o lume în care bucuriile şi grijile turfului se presupunea că ţineau loc de absolut tot. Fără perle şi dantele, îmbrăcată întotdeauna ca o fată cuminte, în taior sever şi canotieră, căci, în obsesia ei că va fi luată drept cocotă, forţa doza a ceea ce era convenabil, Gabrielle ducea o viaţă de plantă vivace, tinzând spre vidul performanţelor sportive, avându-i, pentru a-şi petrece timpul liber, pe prietenii lui Étienne, stând mereu cu nasul vârât în *Journal des courses*, lăsându-se tachinată, împrumutând de la aceştia hainele (era o manie a lui Gabrielle să ia cu împumut cravate sau mantouri); cu seri cu surprize invariabile – după o cină bună, cu paturile aranjate pentru câte o singură persoană, apoi, în întunericul de pe culoare, pânda spre a surprinde indignările oaspeţilor, oh! furia domnişoarelor care îşi găseau papucii cu tocuri înalte prinşi în cuie de podea, „Papucii mei! Papucii mei!" şi bătăile cu pernele sul de la căpătâiul paturilor, şi mânjitul cu săpun de ras sub privirea senină a celeilalte Gabrielle, cea care era atârnată pe perete, stareţa cea bună – pe scurt, o veselie de liceeni la care Coco îşi alătura timbrul vocii în schimbare, ca a unui elev, o întreagă rutină care, dacă o ducea de cinci, şase ori pe an spre terenurile de curse din provincie, o aducea foarte repede îndărăt la mirosurile

silvestre de la Royallieu şi uneori la curiozitatea de a-i întâmpina pe noii-veniţi.

Câteva celebrităţi i-au fost oferite, ca prin vis, provincialei care continua să rămână aşa. Şi, printre ele, Émilienne d'Alençon în compania ultimei ei cuceriri, Alec Carter, idolul mulţimilor.

Émilienne era un pic demodată în 1907. Se terminase cu timpul aspiraţiilor literare şi nu se mai vorbea de acel *Templu al Amorului,* culegere de poeme a cărei autoare pretindea că este. Se terminase şi cu marea ei epocă, atunci când opt membri ai Jockey-Clubului se constituiseră într-o societate pentru a o copleşi cu rente, cai, tablouri şi a căpăta astfel dreptul de a veni la ea „ca să ia ceaiul", fiecare la rândul său.

Dar încă mai trecea drept o curiozitate turistică.

Era arătată cu degetul ca o piesă de rezistenţă a Parisului pervers, iar numele ei era cunoscut de cheflii, de la Bucureşti la Londra, dar şi de gloatele lucrătoare de la Mézières-Charleville.

Cu năsucul ei în vânt, obrajii sănătoşi, şoldurile bogate, coapsele frumoase, Émilienne oferea ceva solid şi autentic, ceva ce era sărbătorit între militari spre a-i veni de hac melancoliei.

O notă bună la concursul de intrare la Conservator, ici-colo roluri mărunte, toate astea până la numărul de îmblânzitoare de iepuri de casă albi pe pista Circului de Vară, debutul lui Émilienne, la cincisprezece ani, coincisese cu strigătele oripilate ale parizienilor în faţa capitalei desfigurate de tranşee adânci. Lumea începuse să vorbească despre ea aproape în aceeaşi perioadă când se vorbea despre metrou. Dar toate astea se terminaseră, iar acum, când ea venise pentru prima dată la Royallieu, nu mai erau tineri duci sau batrâni suverani care să-i facă plecăciuni. Émilienne venise doar ca să se distreze. Avea treizeci şi trei de ani. Îşi făcuse învârtelile, iar de acum încolo viaţa ei nu mai era consacrată decât amuzamentului

sub forma lui cea mai fățișă, activitate în care dovedea o ușurință extraordinară și o veselie ce constituia esența farmecului ei.

Frumoasele snoabe nici măcar nu se mai temeau de concurența unei seducătoare devenite mult prea populare pentru a mai fi periculoasă.

Născută într-o cămăruță de portar de pe Rue des Martyrs, Émilienne era favorita acelor gură-cască, recunoscând-o în ea pe una dintre ei. O contemplau cu o simpatie amestecată cu aprobare.

Căci acum fraterniza cu jocheii.

În anul precedent, gazetele anunțaseră logodna ei cu Percy Woodland. Și iată că acum își oferea legătura cu Alec Carter, omul celor patru sute de victorii. Căci ea și-l oferea... Contrariul nu ar fi fost cu putință, având în vedere apetiturile lui Émilienne și mijloacele totuși limitate ale acelui fiu de antrenor.

Lucrul de care se vorbea mai puțin și care avea să stârnească invidii destul de repede era prezența ei tot mai frecventă în locuri cu o clientelă strict feminină: cafenelele pentru doamne singure.

De fapt, Émilienne cam dezamăgea: pe lângă jochei, își oferea acum și o violonistă.

Dacă Gabrielle a observat-o cu atenție pe acea femeie care îl tutuia pe regele Belgiei, dar care afirma că francezii, cu condiția să fie din lumea bună, erau singurii bărbați care se pricepeau să facă dragoste bine, niciodată însă Gabrielle nu a simțit nici cea mai mică urmă de gelozie față de fosta metresă a lui Étienne, care nu împărțise cu el decât pentru scurt timp garsoniera de pe bulevardul Malesherbes – trecuseră de atunci cinci ani – și care nu venea la Royallieu decât pentru a-l însoți pe Carter. Émilienne purta cămașă cu plastron, guler cu colțuri răsfrânte, când monoclu, când garoafă la butonieră, și întotdeauna o cravată după moda clubmenilor naționaliști, sobră, închisă la culoare, pusă în evidență de un ac de cravată.

Vorbind despre ea, Gabrielle se limita să precizeze că „mirosea curat", ceea ce, în gura ei, echivala cu un vibrant omagiu. Fusese întotdeauna o olfactivă, iar povestirile prietenilor lui Étienne care pretindeau că balurile albe, balurile debutantelor, erau niște „cuptoare puturoase" o îngrețoșau.

Dar Carter? Gabrielle a făcut mai mult decât să stea să-l observe, l-a mâncat din ochi.

Era un seducător care purta începând cu anul acela titlul redutabil de „neînvins". Provenit dintr-o adevărată dinastie de antrenori englezi stabiliți la Chantilly, faptul că rupsese tradiția spre a se consacra carierei de jocheu îi conferea un soi de întâietate. La peluză, unde oamenii nu-și explicau faptul că cineva putea alege pericolul, preferându-l certitudinilor, publicul credea în gesturile nobile și îl adora. Când Carter a început să câștige, entuziasmul nu a mai avut limite.

El întrupa în ochii cunoscătorilor arta ecvestră împinsă la gradul ei extrem de perfecțiune.

„Cea mai frumoasă poziție a mâinilor ce s-a văzut vreodată și cel mai bun camarad din lume", spuneau, șaizeci de ani mai târziu, aceia dintre membrii Jockey-Clubului care și-l aminteau. Cât despre femei, erau nebune după el și-l hărțuiau cu asiduitățile.

Nu e lipsit de importanță faptul că o cocotă „care nu avea preț" și un jocheu, pe deasupra și englez, au fost în viața lui Gabrielle primele persoane datorită cărora a făcut cunoștință cu celebritatea.

Prin manierele lui de prinț al unui regat în care caii erau zei, Alec Carter apărea ca un fel de semnal așezat la una dintre cotiturile destinului lui Gabrielle, indicând atât drumurile care trimiteau îndărăt la originile ei, la timpurile obscure ale nașterii ei la Saumur, ale uceniciei la Moulins confruntate cu „pantalonii

roşii" ai călăreţilor, dar şi drumurile viitorului, căci Alec Carter anunţa cealaltă viaţă a lui Gabrielle, dar, ce zic eu, cea de-a treia, cea de-a patra viaţă a ei, când, la şaptezeci şi opt de ani, declara, fără vreo altă explicaţie, că urma să cumpere o mânză, s-o dea la exerciţii de călărie celui mai celebru jocheu din Franţa – Yves Saint-Martin – şi să se ducă la curse în fiecare duminică. Ceea ce a şi făcut. În 1961.

Ah, pateticul acelui reînceput!... Un dialog al fantomelor.

Ce transfomare a tuturor lucrurilor! Ea era, de acum, cea înconjurată, cea salutată, cea căreia i se căuta compania, cea ale cărei cuvinte erau reproduse de gazete. Pentru presă, ea era Marea Domnişoară. În ochii contemporanilor, Gabrielle era magiciana căreia îi erau de ajuns o pereche de foarfeci şi câteva gesturi pline de răbdare asupra unei materii informe, pentru ca din mâinile ei să iasă unul dintre obiectele inexplicabile cărora le datora ceea ce ajunsese: luxul în persoană.

Mergea la curse ca să se distreze? Sau ca să se răzbune pe doamnele de odinioară, care aveau binocluri din sidef, pălării cu pene şi rochii a căror trenă mătura iarba la fiecare sunet de clopot ce anunţa momentul reîntoarcerii în tribuna „rezervată", tribună la care *nelegitima* lui Balsan nu avea acces.

Vreme îndelungată, Gabrielle nu a avut drept decât la vecinătatea cârnăţarilor înţoliţi în haine de duminică, a buticăreselor, a ambulanţilor, a puştanilor, a pariorilor, a fetelor de calitate îndoielnică, a proxeneţilor, a hoţilor de buzunare, a parizienilor şi pariziencelor de la peluză. Căci trebuia să evite să-şi încrucişeze paşii cu doamna X sau cu doamna Y, pe care o întâlnire cu tinerele femei din anturajul lui Étienne risca să le ofenseze.

La Longchamp, se impuneau tot felul de ocolişuri spre a nu o întâlni pe frumoasa Anita Foy, născută Porgès, soţia legitimă a lui

Max, conte de Foy, cel cu herghelia din Barbeville din Calvados, care, la fel ca soția sa, nu o saluta pe *nelegitima* fratelui lor, micuța Yolande, cea cu ochii migdalați. O acuzau că-l „pervertise".

Iar pe hipodromul de la Montpellier...

Aceeași strategie, dar de data asta spre a nu fi văzuți de tatăl lui Bob d'Espous și de redutabila sa mamă, contesa d'Espous care, în fiecare dintre scrisori, îi scria fiului ei: „Calica ta are să mă facă să mor..."

Iar la Vichy...

Ce de ocolișuri la Vichy, spre a evita ca Adrienne să nimerească sub privirile mânioase ale familiei acelui fiu de castelani a cărui metresă devenise!

Căci, la întoarcerea ei din Egipt, Adrienne își făcuse alegerea.

Dintre cei trei cavaleri curtenitori care se asociaseră ca să-i ofere o croazieră pe Nil, doi dintre ei se dăduseră voluntar la o parte – Jumilhac și Beynac – în favoarea celui mai tânăr dintre ei, protejatul amândurora, căruia Adrienne îi acordase definitiv favorurile. Era previzibil... Faptul că și aici s-a vorbit de căsătorie nu mai era atât de previzibil.

Părinții se pronunțaseră pe loc.

Torente de lacrimi materne: „Niciodată cât am să trăiesc eu". Cuvinte definitive din partea tatălui: „Trebuie să fie vreo cameristă pusă pe petreceri".

Astfel că, din ocol în ocol, amanții de la Vichy, la fel ca amanții de la Montpellier, așteptau.

Credeți cumva că așa ceva se poate uita? Privirea întoarsă, ridicatul din umeri, se pot oare uita? Era o epocă crudă, o Belle Époque a altora, un trecut paradoxal pe care Gabrielle îl regăsea cu un gust amar când, cincizeci de ani mai târziu, la Tremblay, înconjurată de atenții, se uita cum galopează iepșoara ei Romantica

şi cum câştigă jocheul ei, Yves Saint-Martin, îmbrăcat în tunica roşie şi tocă de aceeaşi culoare.

III
BELLE ÉPOQUE PENTRU CINE?

La douăzeci şi şase de ani, Gabrielle nu prea cunoştea Parisul.

Poţi oare cunoaşte un oraş pe care nu l-ai văzut decât în goană? Curse de cai, defilări militare, biciclete la Velodromul de iarnă erau, în materie de distracţii, esenţialul din ce îi oferise Étienne. Şi dacă mai adăugăm câteva mari magazine, dintre care cel mai uimitor, le Printemps, îi stârnea admiraţia – clădirea, numai fier şi oglinzi, având aceeaşi vârstă ca ea –, atunci ştii despre Paris cam tot atât cât ştia Gabrielle la vremea respectivă.

Fuseseră câteva experienţe automobilistice. Léon de Laborde, cel mai bun prieten al lui Étienne, îşi punea uneori maşinuţa la dispoziţia bandei de călăreţi. Era un cupeu roşu cu caroserie de la Charron, căruia trebuia să i se umple mereu radiatorul. Dar niciodată acea maşină nu o ducea pe Gabrielle acolo unde ar fi voit ea să se ducă: la Palais de Glace, la Bois într-o zi de concurs de eleganţă, la tir la porumbei, locul unde, dacă dăm crezare gazetelor, se petrecea totul.

Grăbiţi să ajungă la hipodromurile unde îi chemau obligaţiile, Étienne şi prietenii lui nu făceau decât să treacă pe lângă foburguri, după care ocoleau capitala din care Gabrielle nu zărea decât aspectele cele mai puţin spectaculoase: poarta Vincennes, poarta Saint-Cloud, Piaţa Republicii, cât să vadă cum veghea asupra întristătoarei statui un leu ridicol cu înfăţişare de caniş şi, de asemenea, jalnică precum o oală de noapte la picioarele doamnei

masc, urna Sufragiului universal. Lui Gabrielle îi venea greu să creadă că acesta era Parisul.

Majoritatea deplasărilor se făceau cu trenul. Prietenii lui Étienne, revanşarzi, şovini şi patriotarzi, îşi făceau o datorie din a asista în fiecare an la parada din 14 iulie.

Era o distracţie tradiţională.

Că generalul Picquart căzuse de pe cal când îşi trecea trupele în revistă li se părea lui Étienne şi prietenilor lui ceva infinit mai grav decât căderea lui Clemenceau care, în acelaşi an, înceta să mai conducă Franţa, lucru de care mica bandă de călăreţi abia de-şi dăduse seama.

În vagon la înapoiere, Étienne şi tovarăşii lui desfăceau o pătură şi jucau cărţi pe genunchi până la intrarea în gara Compiègne. Aveau un soi de voinţă, necontenit exprimată, de a-şi manifesta dispreţul faţă de modul de a trăi al generaţiei precedente. Cu pălăria moale dată pe ceafă, în frumoase costume din tweed englezesc, cu o anumită notă căutată în ţinuta oarecum neglijentă, îşi afirmau astfel dezacordul cu eleganţa artificială a taţilor lor, oameni cu greutate, cu guler tare şi cravată peste plastron, cu monoclu, baston şi garoafă la butonieră. Nimic comun între unii şi ceilalţi.

În acest timp, tinerele femei din gaşcă recapitulau emoţiile zilei, discutând totodată despre *modă* şi mai ales despre *pălării.* Familia, copiii, amorurile, bijuteriile, nimic, în nici un cerc, nu trezea atâta interes ca această problemă. Era o pasiune care data din perioada frumoşilor ani ai celui de-al Doilea Imperiu şi care nu se dezminţise niciodată. Cum să nu constatăm o tulburătoare perenitate în acest gust pentru podoabă? Ar fi de ajuns să facem o apropiere între stupefacţia atât de des manifestată de către toţi cei care, aflându-se între împărăteasa Eugénie şi prinţesa de Metternich, se aşteptau să le audă pe aceste doamne făcând schimb de cuvinte istorice – or, ele nu făceau decât „să discute despre modul cel mai potrivit de a-şi pune pălăriile" – şi uluirea acelei solemne neroade de Alice Tocklas

care, dacă dăm crezare „autobiografiei" ei, întâlnind-o pe Fernande Olivier, metresa lui Picasso, nu-şi explica deloc cum aceasta putea fi iubită de un asemenea geniu când ea nu era cu adevărat interesată decât de creaţiile modistei ei.

Aşadar, nu e de mirare că toate cunoştinţele lui Gabrielle se limitau la numele câtorva generali şi ale câtorva modiste. Cât priveşte restul... Auzise oare vorbindu-e de Diaghilev[1]? Ne putem îndoi. În cursul sezoanelor precedente, acesta le revelase totuşi parizienilor o lume de sunete şi de culori pe lângă care bulbii din mucava şi imitaţia de slavism de la Expoziţia universală păreau născute dintr-o estetică de carte poştală. Dar ce ştia izolata de la Royallieu despre Serge Magnificul*? Dar despre Şaliapin** şi despre „Boris"? Fără îndoială, nimic.

Datora cea mai mare parte a cunoştinţelor ei lecturii ziarului *Excelsior,* pe care-l vedea zăcând pe toate mesele de la Royallieu. Altfel spus, în materie de nume ca Serge şi Boris, nu cunoştea decât pe cele ale marilor duci, şi asta prin intermediul presei.

Erau subiectul permanent al cronicilor mondene.

Amoruri la Nisa, întâlniri incognito ratate, toate astea făceau obiectul unei rubrici anume. Era de ajuns ca o prinţesă a imperiului*** să refuze să-i mai salute de când unul dintre ei îşi îngăduise să fluiere, în direcţia ferestrei ei, pentru a o ruga să coboare, şi pe dată amatorii de cancanuri erau prompt informaţi. Hotărât lucru, acei Serge şi acei Boris**** aveau nişte moravuri stranii. Îşi băteau

1 Acesta făcuse o primă vizită la Paris în 1906, odată cu o expoziţie de Artă rusească la Salonul de toamnă. A revenit în 1907 împreună cu Glazunov, Rimski-Korsakov şi Rahmaninov, care şi-au dirijat creaţiile la Operă. În 1908, a prezentat publicului parizian un cântăreţ, Şaliapin, în cursul unei admirabile reprezentaţii cu *Boris Godunov.* Abia în 1909 a avut loc primul sezon al Baletelor ruse, la teatrul Châtelet.

* Serge Lifar, celebru dansator şi coregraf francez de origine rusă (1905–1986)

** Feodor Şaliapin, celebru bas rus (1873–1938)

*** Prinţesele curţii lui Napoléon III din perioada *Second Empire*

**** Marii duci Serghei şi Boris, fiii ţarului Alexandru II (1818–1881)

servitorii. Iar sub pretextul de „a-i avea la îndemână", își puneau aghiotanții să se culce în cada de baie. Se putea ignora un astfel de detaliu? Asta se petrecea la Négresco... Iar cronica profita de știre ca să plaseze imediat un joc de cuvinte pe gustul zilei. „E adevărat că domnii aghiotanți au niște nume greu de rostit!"*

În sfârșit, dacă marii duci se țineau de strengării pe gustul unei lumi frivole, gloriile frivole ale teatrului și „prințesele dragostei" existau poate pentru a uita că alți Serge și alți Boris, rămași la Sankt-Petersburg, frați, unchi sau veri, erau ținta nihiliștilor. Flota era nimicită. Rusia țarilor se destrăma. În Polonia, în Caucaz, pe țărmurile Mării Negre, la Moscova, se succedau grevele, jafurile, măzmerițele, masacrele. Armata imperială nu recolta decât înfrângeri. Țarina avea o înfățișare sinistră. Țarul părea absent. Era destul pentru a scuza trăsnăile iernatice ale Romanovilor la Nisa sau altundeva.

Și apoi, presa nu respecta nimic.

Parisul îi descoperea pe Debussy, Proust, Renoir, Bonnard, o nouă formă de expresie teatrală și pe poeții de la *Revue blanche*.

Dar la Royallieu, doar jocul mai distrăgea atenția de la tot ce ținea de cai.

Cei de acolo nu erau interesați nici de muzică, nici de pictură și încă și mai puțin de avangardă. Sarah Bernhardt era singura artistă al cărei nume era rostit. Și încă și acesta, cu oarecare reticență... Nu era evreică?

Adrienne, în trecere prin Paris, în continuare logodită cu tânărul ei amorez și mereu escortată de doamna de companie, o invitase pe Gabrielle să se ducă împreună s-o aplaude pe „Madame Sarah" într-un recital poetic. Adrienne era în culmea admirației. Maud Mazuel spunea că era cu lacrimile în ochi. Oare trebuia s-o credem pe Chanel când afirma, la bătrânețe, că *întotdeauna* o

* În franceză, expresia care justifică jocul de cuvinte este: „*Un nom à coucher dehors*".

socotise pe Sarah cât se poate de grotescă? „Era ceva să mori de râs... Ca un clovn bătrân..."[1] Iar despre dispreţul pe care-l manifesta pentru teatrul din primii ani ai secolului, ce să credem?

În februarie 1964, cu ocazia unei reprezentări a lui *Cyrano de Bergerac* la Théâtre Français, violenţa dezaprobării ei îi scandalizase pe spectatorii vecini.

Cultul faţă de ceea ce încă este considerat a fi capodopera lui Edmond Rostand există, se ştie, de aproape optzeci de ani. Dar, departe de a se lăsa impresionată de răsunătoarele „sst" şi protestele care ţâşneau în jurul ei, Chanel, devenită punctul de convergenţă al sălii, continua să ironizeze fără să poată fi făcută să tacă.

Era auzită copleşindu-i pe actori şi pe autor sub valul de glume proaste.

„Nu şi nu, ce miasmă!... Versuri de doi bani... Ce prost gust! Câte pretenţii! Oribilă epocă! Şi cucurigu-ul ăsta franţuzesc, ce prostie! Patriotism de portari!"

În momentul cel mai patetic, a fost auzită lansând limpede printre dinţi un „cucurigu" usturător. Tuna şi fulgera.

Compensarea sau recunoaşterea cărei dezamăgiri intime, a cărei revendicări era acea ostilitate? Împotriva cui îşi exercita ea luarea în derâdere? Să fi fost cumva împotriva lui Rostand? Dacă nu cumva o fi fost împotriva ei înseşi şi împotriva unui trecut cu atât mai apăsător cu cât îi măsura mai bine mediocritatea. Moulins, repertoriul patriotic de la şantan, în spiritul „pantalonilor roşii"... Îi era ciudă pe ea însăşi că rămăsese prizoniera plăcerilor şi gusturilor unei caste, aceea care, după ce o descoperise, o expediase apoi la o poziţie inferioară? Regreta oare ca pe un timp pierdut ceea ce fusese „timpul de la Royallieu"? Se mulţumise prea multă vreme cu călăria şi cu

[1] Poate că această antipatie se datora mai ales faptului că Sarah Bernhardt imortalizase uniforma albă, pantalonul ajustat, haina cu plastron a ducelui de Reichstadt, desenată de tânărul Poiret. (Este vorba de personajul piesei *L'Aiglon* a lui Edmond Rostand, n.tr.)

participarea la farsele lui Étienne, cu deplasările lui, cu statul de-a gura-cască în locuri atât de convenționale încât nu păreau că fac parte din orașul în care se găseau... La Pau, micul apartament mobilat deasupra localului Old England în care toți sportivii se adunau după ora cinci, dar unde, la fel ca la Souvigny, la fel ca la Royallieu, soțiile nu veneau niciodată... Dar la Nisa, la Vichy și la Deauville? Garsonierele acelea în care locuiau... Întotdeauna mobilate atât de asemănător încât dimineața, la trezire, se întreba: unde mă aflu?

Se putea reține din mânia ei măcar acest strigăt: „Oribilă epocă!"

Fără îndoială că mințea când afirma că așa simțise mereu. Fără îndoială că acel strigăt nu era într-adevăr decât rodul uei evoluții ulterioare. Dar asta nu răpea nimic sincerității ei.

Oribilă epocă aceea în care, de teamă să nu fie așezată în rând cu „ușuraticele cu corsajul desfăcut", fusese nevoită să adopte o modă care nu era decât imitație, supraîncărcare, constrângere. Oribilă epocă aceea care o constrânsese să poarte corset cu balene la fel de rigid ca o platoșă. Oribili oameni cei a căror influență o împiedicase să fie printre primii care să contemple începutul radios pe care păreau să-l inspire ca pe un aer pur muzicienii, pictorii, poeții acelor ani.

Nu fusese nici prima care să-i înțeleagă, nici prima care să-i iubească.

Altele decât ea...

Acea Misia pe care avea s-o cunoască destul de curând.

Ce citea Misia Natanson[1] în epoca în care Gabrielle, prizonieră a unei case fără cărți, devora scrierile anoste ale domnului Decourcelle, cel mai mediocru foiletonist al epocii? Misia învăța să cunoască scriitori și critici din anturajul soțului ei: Mardrus care traducea *O mie și una de nopți,* André Gide, Léon Blum, tânărul Proust care nu publicase decât *Plăcerile și zilele.* Și în vreme ce Gabrielle aplauda la trecerea defilărilor la care Étienne și prietenii lui trăiau momente de

[1] Misia Sophie Olga Zénaïde Godebski, născută la Sankt-Petersburg la 30 martie 1872, decedată la Paris în 1950.

satisfacție, Misia citea în *La Revue blanche* pe Tolstoi[1] ale cărui scrieri făceau să se înfioare foburgul Saint-Germain: „Patriotismul este un sentiment artificial, nechibzuit, sursă funestă a relelor care devastează omenirea". Misia personifica o *inteligență* a cărei existență Gabrielle, la vremea aceea, nici măcar n-o bănuia.

Purtând cu strictețe corsetul și tot ce se cuvenea spre a fi bine văzută, manșon, pălărie imensă din catifea neagră, haină lungă ajustată pe talie bătându-i pulpele și voaletă, Gabrielle se plimba pe sub palmierii de pe Promenada Englezilor, împreună cu escorta ei de admiratori.

În același an, la câțiva kilometri de acolo, Colette* îi scria unui prieten, sub soarele de la Saint-Tropez: „Sunt pe nisip, cu șase cățelușe și doi cai. Și ce partide de pescuit! Fără pantofi, fără ciorapi, fără pălării, fără fustă, fără corset, fără mănuși. Vorbește-mi de Cabourg, alături de viața asta, și ai să mă faci să dau din umeri!"[2]

Nu, Gabrielle nu fusese prima și n-a iertat niciodată acest lucru „oribilei epoci", pe care o socotea răspunzătoare.

IV
CĂUTAREA LIBERTĂȚII

Toți prietenii lui Étienne remarcaseră acest lucru: în cursul primăverii 1908, un nou obișnuit de-al casei se arătase deosebit de

[1] „Tolstoi e la zenit... traducătorul lui, contele Prozov este o personalitate foarte pariziană. *La Revue blanche* a lui Natanson îl invocă precum un Mesia." (Paul Morand, *Paris 1900)*

* Colette (Sidonie Gabrielle), scriitoare franceză (1873–1954), autoarea unor romane dedicate studiului psihologiei feminine *(Hoinara, Claudine, Sido)*

[2] Scrisoarea lui Colette către André Saglio, director al revistei *La Vie parisienne,* Saint-Tropez, 1908 (Arhivele naționale)

asiduu la Royallieu. Banda sporise cu un englez cu păr brun şi des, cu ten mat.

Un fizic seducător, dar neobişnuit.

Ce se ştia despre el? Se ştia că-şi trăise cea mai mare parte a tinereţii în cele mai bune colegii. Mai întâi la Beaumont, colegiu al iezuiţilor pentru fii de gentlemeni catolici, apoi la Downside, instituţie nu mai puţin şic, condusă de benedictini. Că era aşadar de familie bună, dar că un mister plana asupra originii lui. Nu figura în *Who's who*. Se numea Arthur Capel. Îl strigau Boy. Niciodată nu vorbea de mama sa. Unii spuneau despre el că era fiul natural al unui francez mort cu puţin înainte ca Boy să-şi fi terminat studiile. Se rostea un nume: se spunea că ar fi fost fiul unui Pereire. Bastardul unui bancher. Dar nu se ţinea seamă de acest lucru, după cum nici de puţinul sânge israelit ce i se atribuia, căci, după verificări, se dovedise că la Londra frecventa locurile cele mai elegante. Atunci, pentru că englezii apreciau valoroasele lui calităţi la polo şi găseau că era original sau amuzant că băiatul manifestase plăcerea de a se instrui, apoi de a munci, parizienii au acceptat din toată inima să procedeze aidoma, astfel încât nimeni nu se mai sinchisea de ciudăţeniile originii lui.

Ba dimpotrivă, îi admirau seducţia şi faptul că fructificase profiturile pe care le moştenise de la minele de cărbuni de la Newcastle.

Era însă evident că deşi era prieten cu oamenii de lume cei mai scrupitori – şi, printre ei, Armand de Gramont, duce de Guiche –, Arthur Capel nu gândea şi nici nu raţiona ca ei. Nimic nu i se părea mai important decât munca. Astfel că simţea adesea agasare, fără s-o arate, faţă de cei care îl primiseră cel mai bine printre ei. Era cumva din neputinţa de a ignora faptul că nu va face niciodată parte cu totul dintre ei? Starea lui de spirit ar putea explica atunci unele aspecte ale vieţii lui şi pe acesta în mod deosebit: Gabrielle

Chanel avea să găsească alături de Boy o înţelegere pe care până atunci o căutase în zadar. Asta pentru că el ştia mai bine ca oricine cât putea să coste nevoia de a „ţine mereu piept". Trăia ca un *self-made-man.*

Or, Gabrielle era extrem de nerăbdătoare.

Când izbucniseră, între ea şi Étienne, primele disensiuni în legătură cu dorinţa ei de a-şi schimba viaţa, Arthur Capel fusese singurul care o susţinuse. Era sătulă să trăiască retrasă la Royallieu? Mărturisea că se plictisea? Ce era rău în asta? Trebuia să-şi găsească o ocupaţie.

S-a gândit să se reapuce de cântat. Dar nimeni nu a încurajat-o în această direcţie. Precedentele ei încercări se dovediseră infructuoase, iar sora ei mai mică, Antoinette, abia eliberată de la mănăstire, crezuse şi ea că va reuşi pe calea asta.

Fără mai mult succes decât Gabrielle.

Şi iată că, pentru că mizase pe înfăţişarea ei plăcută şi pe fineţea taliei, Antoinette se afla la Vichy fără resurse şi fără vreun angajament. Stabilită acolo pentru a nu se îndepărta de tânărul ei castelan, Adrienne o luase în grija ei, ajutând-o financiar şi căutându-i de lucru.

Oare nu era de ajuns că exista deja o victimă a cântatului în familie?

Gabrielle s-a lăsat convinsă. Era mai bine să-şi croiască un alt drum. Atunci, încurajată de Boy, a acceptat sugestia lui Étienne.

Era vorba, în mintea lui Balsan, de un mod de a-şi umple timpul mai curând decât de o ocupaţie. Să facă pălării pentru prietenele lui, nu era asta o idee bună? Nu i se cereau deja pălării? Şi nu se distra ea în secret, în camera ei, punându-le pe vizitatoare să încerce pălăriile pe care le admiraseră, purtate de ea? Dulapurile ei erau pline de pălării. Émilienne d'Alençon însăşi... Una dintre canotierele lui Coco îi plăcuse atât de mult, încât o

păstrase. De atunci, nu o vedea lumea decât cu canotieră... E drept, supraîncărcată, urâțită cu mii de găselnițe personale. Și totuși... Influența lui Gabrielle în împrejurarea aceea nu putea fi negată.

Căci Gabrielle avea un dar care impunea. Îl datora oare vacanțelor la Varennes și zilelor petrecute cu înfrumusețatul pălăriilor mătușii Julia? În ușurința cu care știa să dea o notă de șic oricărei împletituri de fibre vegetale, nu se simțea doar că avea gust, ci se simțea mai ales o facultate ereditară: calitatea de „a face ceva din nimic".

Exista ceva de genul ăsta în ceea ce Coco născocea.

Ce propunea ea era adesea de o mare simplitate și era ciudat să vezi că unele dintre prietenele ei acceptau acea renunțare la artificii ca pe o nouă manifestare a excentricității.

Cum adică, să pui pe cap un bor de pălărie larg și ondulat, cu calotă abia vizibilă și neservind ca suport la nimic? Asta le plăcea unor femei care se distrau din bravadă sau ca să atragă atenția ținându-se de intrigi.

Căci, în sfârșit, o pălărie care nu avea nici pene de struț așezate în coroană, nici o pană înălțată panaș, nici tul încrețit în formă de măciulie, nici cochilii din catifea, nici valuri de panglici, creația cui putea fi?

Se făceau supoziții, se puneau întrebări. Se putea auzi: „Cine e modista dumneavoastră?" Femeile se consolau pentru faptul că *nu știau,* inventând. În Rue de la Paix, în cartierul Operei, nu modistele lipseau. Atunci, cine făcuse pălăria ? Era de la Camille Marchaix, de la Charlotte Énard, de la Carlier, de la Georgette, de la Suzanne Talbot? Și totuși nu... Nici una dintre modistele în vogă nu se afla la originea acelei înfrumusețări de o grație atât de desăvârșită.

A adopta o creaţie a lui Gabrielle era ca şi cum ai fi purtat o enigmă în chip de coroană, însemna de asemenea să înveţi să placi susţinând contrariul modelor existente.

Instalarea lui Gabrielle la Paris ridica probleme. Să îi cumpere un magazin? Să semneze un contract în numele ei? Étienne nu se sinchisise de părerile celorlalţi atâta timp cât necunoscuta de la Moulins trăise retrasă la Royallieu. Dar era foarte important pentru el ce gândeau despre persoana sa domnii de la Jockey Club. A avea o metresă, a o întreţine, a trăi împreună cu ea, toate astea puteau trece drept un element esenţial de prestigiu. Dar a pune la muncă o femeie? Iată ceva inadmisibil, iar Étienne se putea aştepta să fie blamat.

Şi apoi, asemănător în această privinţă multor bărbaţi de felul lui, lui Étienne nu-i plăcea să cheltuiască decât pentru cai.

Atunci, sub acest pretext sau un altul, pretinzând că voia să-şi ajute prietena fără s-o jignească, s-a mulţumit să-i ofere parterul unde locuia, pe bulevardul Malesherbes la nr. 160, convins că eforturile de emancipare ale lui Gabrielle îşi vor găsi în mod firesc locul în acel cadru.

Lucru asupra căruia nu se înşela.

A o instala în garsonieră, a-i da ca adresă locul unde, împreună cu prietenele lui din lumea bună, Étienne „se ţinuse de nebunii", nu era aceasta o modalitate extrem de neaşteptată de a o lansa? Fostele lui legături aveau să simtă fiori de un gen cu totul diferit discutând despre pălării acolo unde, cu câţiva ani în urmă, îi cedaseră lui Étienne, şi cu preţul câtor riscuri! A te debarasa de un echipaj fără ca soţul s-o ştie, a simplifica, fără ştiinţa subretei, un îmbrăcat care era complicaţia însăşi, a te dezbrăca, încercare pe care se cuvenea, potrivit remarcii lui Jean Cocteau, „s-o prevezi

dinainte, ca pe un mutat"[1], în sfârşit, a lua un amant, era un adevărat tur de forţă... Şi iată că această garsonieră devenea un scop avuabil. Nu mai era vorba de a te dezbrăca acolo, ci de a face *shopping*.

Ce neaşteptat era totul! Ah, şi de n-ar fi fost atracţia pălăriilor, ideea singură şi tot ar fi fost de ajuns.

Succesul nu s-a lăsat aşteptat.

Prietenele lui Étienne, unele antrenându-le şi pe celelalte, au dat fuga.

Boy venea în calitate de vecin. Locuia alături şi îşi oferea încurajările. Fermecătoare, cum ştia să fie, şi mereu îmbrăcată ca o fată de pension, Gabrielle îi sorbea cuvintele. Iată că un bărbat îi arăta consideraţie. Asta nu i se mai întâmplase încă.

Curând, Boy i le-a trimis şi el pe frumoasele lui prietene.

Întregul cerc din jurul hipodromului a defilat prin magazinul ei.

Gabrielle nu ducea lipsă de idei. Dar îi lipsea practica, şi, lucru mai grav, meseria. Avea elocinţă din plin. La fel ca tatăl şi bunicul ei, se pricepea să vândă. Dar, confruntată cu această clientelă nouă, nici ştiinţa asta de a vinde nu mai era de ajuns. Nu existau cliente mai exigente decât franţuzoaicele. Dacă ar fi fost dezamăgite, nu riscau să plece la fel de repede cum veniseră?

Étienne a fost folosit o dată în plus. Deşi jocul devenise cam prea serios după gustul lui, i-a dat sfatul să-şi asigure o autoare tehnică. Trebuia să procedeze rapid. Atunci s-a produs întâlnirea cu o femeie mai tânără cu trei ani decât Gabrielle: Lucienne Rabaté. Persoanele consultate fuseseră toate categorice: de Lucienne era nevoie, şi de nimeni altcineva. Ceea ce ne lasă să credem că această Lucienne Rabaté era ca o valoare încă necotată,

[1] Jean Cocteau, *Portraits-souvenirs*

dar pe care o urmau deja, în anul 1909, cei mai fini strategi din Rue de la Paix[1].

Gabrielle s-a dus glonț la ea.

Era necesar să se alăture cauzei.

Lucrul era posibil. Numita Lucienne încerca să-și constituie o clientelă. Actrițe, femei de lume o admirau în exces. A acceptat propunerea lui Gabrielle și a profitat de plecarea ei de la Lewis pentru a le ademeni să plece odată cu ea pe două dintre cele mai bune lucrătoare.

Era cât se poate de suficient pentru început.

Într-o zi, succesul venindu-le și el în ajutor, a fost nevoie să se facă apel la Antoinette. Gabrielle i-a încredințat surorii ei mai mici misiunea de a primi clientele și de a ține un salon în care nu făcea notă discordantă. Fetița se făcuse o fată frumoasă. Corect îmbrăcată, nu era lipsită de farmec, deși avea partea de jos a obrazului cam greoaie, iar fizionomia în ansamblu părea cam prostuță. Avea cutezanțele lui Gabrielle fără să aibă vreunul dintre talentele ei. Dar, împinsă de la spate de Adrienne care afirma că „fata era sută la sută bună spre a fi angajată" , Gabrielle se lăsase convinsă: avea s-o „protejeze".

Și apoi, Antoinette moștenise unele calități ale familiei.

Era rezistentă la muncă. Niciodată nu dădea înapoi de la ce trebuia făcut. Fiind singura care dormea la fața locului, stătea mai târziu decât Lucienne, mai târziu decât Gabrielle care continua să

[1] Mai apoi, spre 1912, Lucienne a intrat în serviciul lui Caroline Reboux la cererea celor trei „premiere" cărora celebra modistă tocmai le cedase casa. Domnea acolo un spirit social dintre cele mai rare în epocă. Angajatele Casei Reboux aveau cotă-parte din beneficii! Este adevărat că marea doamnă a pălăriilor nu fusese numai prietena lui Reynaldo Hahn, Jean Cocteau și Philippe Berthelet, ci și a lui Léon Blum. Lucienne avea să reziste patruzeci și patru de ani în acea casă în care a devenit directoare. A fost considerată, pe bună dreptate, drept cea mai mare modistă a Parisului din anii nebuni. (Perioada interbelică aprox. 1919–1929 n.tr.)

locuiască la Royallieu. Iar în dimineaţa următoare, la ora deschiderii, munca era terminată. Micuţa şi vajnica Antoinette îşi luă asupra-şi şi livrările tardive.

Adrienne, din îndepărtata ei provincie, îşi arăta acordul. Îi plăcea că două surori Chanel din trei erau împreună şi, la fel ca în perioada Varennes, ocupate să pună volane, să căptuşească, să acopere, să cresteze, să coasă mărgele, să decupeze.

Mai mult ca oricând, Adrienne dorea ca, în faţa opiniei publice, să se distrugă înţepătoarele aluzii la trecutul familiei. Ea era totuşi cea mai simplă şi cea mai deschisă dintre fete. Dar avea, pe lângă inima ei bună, o vie dorinţă de respectabilitate. Aceasta îi era dictată de reacţiile mediului în care dorea să fie primită. Intratabilii părinţi ai tânărului ei castelan continuau să proclame că în ruptul capului nu voiau ceea ce numeau ei „un mariaj de garnizoană".

Iar Adrienne tot nu era *acceptată*.

Nu a fost niciodată.

Şi totuşi, câtă dragoste!... Crud destin a fost acesta al unei femei tinere şi frumoase care a aşteptat douăzeci de ani pentru ca un mariaj să încununeze un sentiment atât de sincer şi de tenace.

V

CUM SĂ DEVII MODISTĂ

Februarie 1910. Instalată de aproape un an în garoniera lui Balsan, Gabrielle vedea clientela sporind de la o zi la alta.

Muncea într-un spaţiu restrâns.

Lumii curselor i se succedase pur şi simplu lumea bună, femei frumoase cunoscute ca fiind cliente ale caselor Worth, Redfern, Doucet. Aceste doamne nu comandau întotdeauna, dar *treceau* pe acolo, mânate de curiozitate.

Trebuia să se renunţe la găzduirea pe timp de noapte a lui Antoinette, spre a putea transforma camera ei în atelier. Unde putea fi instalată? Era şi asta o problemă, una în plus.

Alertaţi, călăreţii din banda de la Royallieu alergaseră în sprijinul sărmanei fete rămase „fără locuinţă" şi făcuseră pe dată rost de un alt parter, foarte mic, dar comod, aflat aproape de atelier.

Cartierul era propice unor asemenea găselniţe.

De construcţie recentă şi de stil bombastic, cu vaste anticamere împodobite cu diferite feluri de marmură ale căror armonii purpurii şi contraste complicate evocau irezistibil imense etalaje de piftii sau o revărsare de cârnaţi, casele cele înalte din cartierul Malesherbes fuseseră toate concepute spre a adăposti, pe lângă spaţioasele apartamente burgheze, şi nişte discrete locuinţe la parter în care seducătorii vremii puteau, fără ştirea nevestelor, să-şi „aibă obiceiurile lor".

Firește, era de apreciat faptul că erau cu toţii în aceeaşi situaţie şi că locuiau la doar câteva străzi unii de alţii – atelierul, la nr. 160 de pe bulevardul Malesherbes, garsoniera lui Arthur Capel la nr. 138, cea a lui Antoinette la nr. 8, pe Avenue du Parc Monceau –, dar problema rămânea în picioare. Localul profesional era insuficient, iar adresa nu avea un aer serios.

Atunci Gabrielle l-a rugat pe Balsan să-i acorde un împrumut. Voia să închirieze un magazin şi să se instaleze cu numele ei.

Étienne a refuzat categoric. La Royallieu fusese nevoit să facă faţă unor noi cheltuieli pentru a cumpăra păşunile învecinate. Caii îl costau destul de scump şi aşa. Nu putea face nimic mai mult.

Ea a stăruit.

Existau, spunea ea, o sumedenie de riscuri dacă ar fi continuat să lucreze în acele condiții, fără să plătească impozit și într-un local care nu se preta la această folosință. Era adevărat. Atât de adevărat, încât colaborarea ei cu Lucienne nu rezistase. Genul casei îi va fi displăcut? O anume dezordine, acel du-te-vino al lui Boy, al frumosului Léon de Laborde, al lui Étienne? Lucienne nu își imaginase niciodată că o modistă putea fi curtată de atâția bărbați în același timp. Și ce să mai creadă despre tinerii care apăreau într-o ținută atât de excesivă? Era oare un nou dandysm?

Supusă de tânără dresajului aplicat viitoarelor „premiere" exigente, formată la școala dură a atelierelor pariziene, Lucienne era o adevărată profesionistă. Urcase, una câte una, treptele unei meserii care făcuse din tânăra ucenică în halat, silită să facă muncile cele mai umile, o lucrătoare care pregătea garniturile la pălării, apoi una care le aplica pe pălării, apoi o „ajutoare secundă", cu cutia cu ace în mână, alergând necontenit de la atelier în salon, unde trona clienta pe care se străduiau s-o satisfacă, și în sfârșit o „mică premieră", specie umană autorizată să asiste în tăcere la ceremonia probatului și chiar să fie cea care, scotocind prin marele coș cu podoabe, prezenta oficiantelor egrete și păsări ale paradisului, menite să îmbogățească acele tablouri de vânătoare care erau pălăriile.

Și acesta era stadiul în care se găsea Lucienne în anul în care renunțase la slujbă pentru a o urma pe Gabrielle.

Moda în garsonieră îi apăruse la început de un irezistibil amuzament. Antoinette, ca și Coco, avea mania cântatului. De îndată ce o clientă era cu spatele întors, surorile Chanel dădeau drumul la refrene. Atelierul răsuna de cântece. Uneori își dădeau replica într-un repertoriu destul de slobod. Niște fete neprețuite, aceste două Chanel. Era mult mai vesel decât la Lewis...

Dar Lucienne măsurase destul de repede riscurile acestei asociații.

Lui Gabrielle nu-i plăcea să împartă. Începea să capete încredere şi, deşi cunoştea infinit mai puţin decât Lucienne, nu-i prea asculta sfaturile.

Unele secrete ale societăţii îi apăreau lui Lucienne ca nişte elemente de care trebuia să ţină seamă dacă voia să-şi facă bine meseria. Cu toţii împreună formau un cod nescris, dar respectat. Cea mai naivă dintre ucenicele din Rue de la Paix era avertizată despre asta după câteva luni de lucru. În timp ce Gabrielle... Cum ar fi putut fi ea instruită în legătură cu arcanele unui protocol care interzicea să i se fixeze întâlnire baroanei Henri de Rothschild la aceeaşi oră ca frumoasei Gilda Darthy - cele două doamne netrebuind în ruptul capului să se întâlnească, deşi facturile lor erau adresate aceluiaşi baron Henri -, sau în legătură cu existenţa a două prinţese Pignatelli care trebuiau să fie tratate în mod foarte diferit, una fiind o mare doamnă venită special de la Napoli spre a-şi face cumpărăturile, în timp ce cealaltă, doar o scandalagioaică, se exhibase la vremea tinereţii într-un costum mai mult decât lejer pe scena Scalei? Aceste finesuri îi scăpau.

La ce bun să se străduiască? Lucienne avea suficientă experienţă pentru ca majoritatea acelor femei să-i fie cunoscute. Căutase s-o convingă pe Gabrielle că uneori era profitabil să renunţe la o clientelă spre a câştiga o alta. Trebuia, spunea ea, să stabilească o scară de valori şi să ştie că nu le putea primi la fel pe Réjane*, Bartet** sau pe ultima actriţă de la Odéon. În sfârşit, atenţiile cu care Gabrielle o înconjura pe o anume Claire Gambetta - o femeie înaltă cu ten măsliniu, strident fardată, al cărei nume producea asupra ei un efect magic - erau nemeritate. Gabrielle se învârtea în jurul ei repetând „Domnişoară Gambetta" de parcă ar fi cântat un refren.

* Réjane, numele sub care era cunoscută Gabrielle Réju, actriţa franceză de renume (1856–1920).

** Jeanne Julia Regnault, numită Julia Bartet, actriţă franceză (1854–1941).

Încă un pas greșit... Căci dacă era o clientă care nu trebuia primită era într-adevăr acea actriță, sau așa-zisă actriță, care își atrăsese disprețul general căutând să facă bani pe seama numelui. Ea cântase: „Ai dat ortul popii, ortul popii, ortul popii" în noaptea în care pe înălțimile de la Ville-d'Avray, unchiul ei tribunul, Léon Gambetta, omul provinciilor pierdute, idolul populațiilor din Alsacia-Lorena, era pe moarte.

Era o nebunie. Trebuia ca această femeie unanim blamată să nu revină.

Dar, aflând de ce anume se făcuse vinovată domnișoara Gambetta, Gabrielle s-a prăpădit de râs.

Această „gafă" era departe de a i se părea un lucru care să justifice o atitudine disprețuitoare sau ostilă.

„Își făcea meseria", a replicat ea cu voce tăioasă.

De unde și ciocnirile.

Atunci, Lucienne a profitat de prima propunere care i-a fost făcută ca să plece, iar Gabrielle a rămas să se descurce singură.

Iată cât putea să coste lucrul ca amatoare.

Dar cum să-l convingă pe Étienne?

Gabrielle a încercat un nou asalt. Lucienne o părăsise. Acesta era un argument care putea să atârne asupra hotărârii lui Balsan. Ea a stăruit cu atât mai mult să-l facă să cedeze, cu cât Arthur Capel o încuraja. Acesta credea ferm în talentul lui Gabrielle și considera și el că sosise momentul de a o instala altfel. Îi lua apărarea în orice împrejurare.

Balsan a fost surprins și destul de iritat de revirimentul celui mai bun prieten. Brusc, Arthur Capel lua în serios o „muncă", cea a lui Gabrielle, în care, la fel ca Étienne, nu văzuse decât un joc. Ce însemna acest lucru?

A venit şi momentul când raţiunile unei schimbări radicale atât de imprevizibile au devenit evidente: Capel era îndrăgostit. De altfel, o recunoştea. O iubea pe Coco.

Luna de miere în trei se terminase.

Ca să-l înţelegem pe Étienne, trebuie ştiut că diverse metrese venale, cunoscute când era prea tânăr, îl făcuseră să privească dragostea cu suspiciune. Dar faptul că alţii credeau în ea era ceva ce-l putea atinge cel mai bine.

Astfel, Boy şi Gabrielle...

Generos, a continuat să-şi pună garsoniera la dispoziţie, deşi ştia că Gabrielle locuia în altă parte.

Transmiterea puterii s-a făcut fără ţipete sau scene. A fost un pas de cadril în cele mai bune tradiţii ale curtoaziei franceze.

Arthur Capel s-a substituit în mod firesc lui Balsan şi el a fost cel care a dat avansul necesar cumpărării unei firme comerciale.

În ultimele luni ale anului 1910, Gabrielle s-a văzut lucrând la mezaninul de la nr. 21 de pe o stradă al cărei nume a fost asociat numelui ei vreme de jumătate de veac: strada Cambon.

Royallieu a rămas locul de întâlnire obişnuit al bandei, fără ca în aparenţă să se fi schimbat ceva.

Cu câteva mici diferenţe, totuşi.

Balsan, părăsit, a devenit gelos. Cu câtă uşurinţă acceptase Gabrielle ideea rupturii! Atins în orgoliu, a început s-o regrete.

Gabrielle a revenit la Royallieu împreună cu Arthur Capel, în calitate de invitată. Erau şederi scurte, pe durata weekendurilor. Parcă ar fi fost o altă femeie. Ţinutele ei de amazoană gri perlă făceau ca dintr-odată să se observe că viaţa ei se schimbase. După fineţea stofei, după modul şic cu care era prinsă linia oblică a fustei, după asimetria voită a jachetei lungi care cădea mai greu în faţă astfel ca, odată aşezat în şa, să existe destulă lărgime spre a acoperi amplu genunchiul ridicat de furca şeii, în fine, după veselia cu care

Gabrielle apărea în faţa prietenilor ei astfel îmbrăcată în fiecare dimineaţă, ar fi trebuit să fie orb pentru a nu recunoaşte că visul ei îndelung nutrit se împlinise în sfârşit. Era îmbrăcată de unul dintre marii maeştri ai genului... Unul dintre acei englezi cărora li se adresau frumoasele amazoane cu joben şi vestă a căror incomparabilă eleganţă făcea să îi bată inima tânărului Marcel Proust.

Dar oricare ar fi fost acel croitor şi oricât respect i-ar fi inspirat el lui Gabrielle, ea izbutise totuşi să-i impună unele particularităţi în care se vădeau unele legături secrete cu tinereţea ei. Ce conta ce afirma el? Că era de neconceput, sub nici un pretext, ca o amazoană să renunţe la cămaşa strictă şi la tripla înfăşurare a cravatei de vânătoare din pichet alb, care, odată prinsă cu acul de cravată, avea acelaşi efect de severitate ca un guler tare. Ce-i păsa ei de severitate? În alte împrejurări, poate... Dar la Royallieu?

– Facem echitaţie între prieteni, fără fasoane, i-a spus ea în chip de explicaţie.

Viaţa de acolo autoriza unele fantezii.

Nu asta era şi părerea croitorului, care şi-a manifestat dezaprobarea şi aproape mâhnirea să vadă o femeie atât de frumoasă luând cu răceală în consideraţie dezonoarea lui. Despre ce vorbea ea? Despre echitaţia în costum de amazoană, fără cravată şi cu o cămaşă cu guler deschis. Curată nebunie! Şi mai ce încă? Despre dorinţa de a purta la un costum taior de croială strictă un corsaj cu guler Claudine, rotund şi plat, şi o cravată din muselină înnodată în chip de lavalieră. Ce idee!... Să lase aşa ceva pe seama tinerilor care merg la şcoală.

Croitorul era jignit de moarte.

Iar Gabrielle nu s-a arătat mai împăciuitoare nici în alte privinţe. Astfel a întâmpinat cu dispreţ sugestia acestuia de a comanda, la Motsch, un joben din pluş negru cu monoclu fixat la bor aşa cum purta prinţesa Murat. Nu era deloc pe gustul ei, la fel cum

nu era nici micul tricorn negru garnisit cu câteva pene de struț a cărui modă o lansase prințesa de Caraman-Chimay.

Nu voia genul acela de pălării.

Intenția ei era de purta un *serre-tête*, un soi de bonetă din pichet care, fixată sub coc, era suficientă pentru a-i ține părul.

Croitorul a pus-o să repete de două ori ce voia.

– Un *serre-tête?* a întrebat el cu o voce incredulă. Spuneți că vreți un *serre-tête?* Ceva ce ar aminti de ce poartă pe cap acele *tennis-women?*

– Nu, a replicat ea. Ceva mai strâns... Foarte tare... Cam ca scufa călugărițelor. Înțelegeți ce vreau să spun? Purtat la rădăcina frunții.

Această afirmație i-a întărit croitorului îndoielile.

A fi iubita lui Arthur Capel era cu siguranță un privilegiu rar. Dar nu era un motiv să faci pe arbitrul eleganței. Tânăra femeie nu avea să ajungă prea departe. Amesteca genurile...

Primii furnizori ai lui Gabrielle îi păstraseră, după cum se spune, cea mai proastă amintire.

VI

NOILE PRIETENE

Gabrielle Chanel a susținut în numeroase împrejurări că nu iubise decât o singură dată și că nu cunoscuse decât un singur bărbat care să i se pară făcut pentru ea: Arthur Capel. Și este aproape sigur că, măcar o dată, spunea adevărul.

Accentul străin al lui Capel, ritmul unei existențe noi, prestigiul unui bărbat ocupat, punctual, ochii mari negri care o

priveau cu un aer de autoritate, părul, tot negru, de un negru atât de profund că desena în jurul capului un fel de umbră ca de smoală, totul crea un climat nou.

Se terminase cu banda smintită, cu galopadele prin pădure. Pentru a acționa și a construi, îi trebuia să aibă alături un tovarăș solid pe care să se sprijine. Arthur Capel era acest tovarăș.

Dorise mereu să iasă din rolul mediocru la care o limitaseră ofițerii frivoli și sportivii dezabuzați. Or, iată că o ființă îi arăta tandrețe, încredere, stimă. Era cumva o nouă viață? O nouă viață de-adevăratelea?

Capel avusese nenumărate metrese. Le părăsise. Ele încercau să-l recâștige. El era decis să le ignore. Era asta cumva dovada unei iubiri durabile? Confruntată cu speranța, Gabrielle era toată numai întrebări. Putea să se încreadă în acest Capel? Gusturile lui nu erau cumva asemănătoare cu cele ale lui Balsan? Era un sportiv... Mereu apăreau sportivi în viața ei. Dar nu era numai asta. Era un bărbat curios față de absolut orice, îl interesau politica, istoria, citea o sumedenie de cărți bizare. Lucrările unui socialist ca Proudhon, *Despre principiul federativ,* ale unui erudit extravagant ca Fabre d'Olivet, *Istoria neamului omenesc,* ale unui iluminat ca Saint-Yves d'Alveydre, *Misiunea suveranilor,* erau cărțile lui de căpătâi. Dar se mai găseau, de asemenea, amestecate în biblioteca sa, Nietzsche, Voltaire, Părinții Bisericii, *Eseurile politice* ale lui Herbert Spencer și *Memoriile* lui Sully pe care voia cu de-a sila să i le dea lui Gabrielle să le citească. Gabrielle descoperea că puteai fi campion la polo și fervent cititor totodată. Ce de surprize!...

Atunci s-a produs una dintre acele reacții cum numai viața poate isca. Chanel a fost nevoită să recunoască faptul că munca o atrăgea mai puțin când era îndrăgostită decât atunci când nu era.

Făcea experienţa fericirii şi, spre mirarea ei, constata că asta reprezenta o stare care îi era suficientă.

Trebuia totuşi s-o convingă pe Lucienne să revină, şi chiar a izbutit, pentru câtva timp.

Atunci, liniştită, Gabrielle şi-a acordat o perioadă de ezitare: o poftă nebună de a nu ieşi niciodată de acasă pentru ca fiinţa iubită să nu trebuiască niciodată s-o aştepte; apoi o reacţie violentă: nu voia totuşi să se claustreze; în sfârşit, la fel de violentă, remuşcarea. Atunci, nemaiclintindu-se din locuinţa lui Boy, visa să nu trăiască decât pentru el. Dar asta nu era viaţă... Şi atunci?

Nu mai era interesată de *café-concert.* Cu toate astea, fusese de ajuns ca nişte prietene de-ale lui Boy să facă în faţa ei caz de vizitele lor la Isadora Duncan* pentru ca Gabrielle să simtă din nou febra spectacolului.

Ceea ce le atrăgea pe frumoasele cliente în atelierul americancei nu era doar curiozitatea. Ele sperau că o vizită la aceea care, prin dans, propovăduia libertatea simţurilor, le va aduce şi vreo misterioasă revelaţie. Or, nu asta căuta Gabrielle. Ritmica era la modă. Mai mult decât o metodă de dans, devenea un sistem de educaţie şi oameni de toate vârstele se duceau ca într-un pelerinaj la institutul pe care tocmai îl înfiinţase la Dresda maestrul genului: Jacques Dalcroze. Atunci, Gabrielle a vroit să înveţe să danseze. Informat de dorinţa ei, Arthur Capel a încurajat-o. Ce rău era ca prietena lui să facă, pe lângă pălării, şi dans? Şi de ce să nu încerce? Nu se temea de nimic mai mult decât de femeile lipsite de ocupaţie.

Totuşi, astfel de femei inactive au fost cele care au asociat-o pe Gabrielle cu o expediţie în Avenue de Villiers, într-o zi de recepţie.

---

* Isadora Duncan, celebră dansatoare americană (1878–1927) a cărei evoluţie a influenţat dansul modern.

Isadora trăia în falanster, înconjurată de cheflii şi de artişti de toate soiurile. Primea stând cu pieptul gol sub un peplum. Un tânăr foarte slab şi cu o barbă de faun nu se îndepărta de lângă ea. Circulau amestecuri alcoolizate cu o savoare cu totul necunoscută. Se râdea, se pălăvrăgea, tinerele femei se distrau, Gabrielle asculta. Când a venit clipa mult aşteptată, când Isadora a anunţat că va improviza, au văzut-o înălţându-se cu braţele ridicate, de parcă toţi zeii Olimpului se aflau în cupola plafonului. Atitudinea ei era convingătoare. Spectatorii uitau sărăcia accesoriilor: o ghirlandă de trandafiri din hârtie mototolită.

Dansul a avut drept efect să-l expedieze pe tânărul bărbos până în mijlocul atelierului, ceea ce a făcut ca totul să se strice în ochii lui Gabrielle. Fiind şi sub influenţa alcoolului, tânărul – era Kees Van Dongen* – s-a comportat ca un satir. A apucat cu amândouă mâinile fesele marii preotese fără ca ea să pară câtuşi de puţin ofensată.

Isadora a mers până la capăt cu improvizaţia şi a continuat să se adreseze plafonului cu gesturi magnifice.

Mediul artistic, fie şi din dispreţ pentru convenţii, putea să aplaude. Nu şi Gabrielle. Nimic nu o pregătise pentru soiul ăsta de vehemenţe, nici măcar veselia stridentă a şantanurilor. Nu avea în materie de experienţă decât pe aceea a spectacolelor picante. Or, tocmai de notă licenţioasă era vorba la Isadora. Gabrielle a socotit această exuberanţă de proastă calitate. Devenise Chanel respectuoasă faţă de convenienţe? Ba bine că nu! Parcă te puteai aştepta la altceva din partea unei eleve educate la călugăriţe? Dar din partea unei demimondene? Or, ea era şi una şi alta în acelaşi timp.

În ultimii ani ai vieţii, părea să nu fi păstrat nici o amintire despre peripeţiile de la acea recepţie. Dar, când se vorbea de

* Kees Van Dongen, pictor francez fauvist de origine olandeză (1877–1968)

Isadora, spunea: „Nu am cunoscut-o niciodată altfel decât pilită. Era o muză de doi bani", atunci se simţea că aduna în judecata pe care o formula astfel tot ce resimţise ea în materie de stinghereală şi de perplexitate în acea îndepărtată împrejurare.

Renunţarea la a deveni o adeptă a metodei Duncan nu însemna renunţarea la dans. Gabrielle a continuat să caute şi a găsit până la urmă o profesoară pe gustul ei: Caryathis, dansatoare de caracter. O puternică ereditate ţărănească, o mamă din Auvergne, croitoreasă, o copilărie trăită în mare parte într-o mănăstire în care primele comuniuni erau mai solemne decât în orice alt loc pentru că Monseniorul de Dreux-Brézé venea să prezideze în persoană la celebrarea lor, câte puncte comune între trecutul lui Caryathis şi cel al lui Gabrielle. Dar tatăl? O replică a tatălui Chanel. Copiii săi îl numeau „Domnul saltimbanc..." Negustor ambulant de produse de mercerie, brăzdase drumurile Franţei, cu sacul în spate şi desculţ. Ucenic brutar la un nobil din Périgord la vremea căsătoriei acestuia, căpătase mai apoi, în bucătăria restaurantului Larue, o anume celebritate înainte să dispară pentru totdeauna, bucătar-şef pe Transsiberian, apoi amant al unei doamne rusoaice, apoi nimic... Atunci, soţia abandonată intrase în serviciul unei cântăreţe bogat întreţinute, iar micuţa Caryathis, ajutând-o pe mama ei să croiască rochii de *gommeuse*, a aşteptat să împlinească paisprezece ani, vârstă la care a intrat ucenică la Paquin... Oare toate astea o atrăseseră pe Gabrielle sau poate stilul dansatoarei? Ea amesteca elemente de dans clasic cu metodele ritmice ale lui Dalcroze.

Extravaganta femeie al cărei nume rămâne legat de ciudate improvizaţii coregrafice, cum ar fi crearea dansului Serpentinei verzi în *Ma mère l'oye (Poveştile mamei mele gâsca)* de Ravel şi a *Frumoasei excentrice* de Erik Satie, şi care, până la ruptura cu dansul, dusese o viaţă dintre cele mai agitate, a fost, începând din

1929, vreme de patruzeci de ani, soţia lui Marcel Jouhandeau, aducând atât în viaţa lui, cât şi în opera lui ecoul unei permanente discordii conjugale. Muza cafenelelor montmartreze, neîmblânzita pe lângă care, între foc şi lacrimi, se perindaseră atâţia însoţitori diverşi, a intrat aşadar prin căsătorie în legenda literară.

Élise Jouhandeau îşi amintea perfect că o primise pe Gabrielle în Rue Lamarck. Studioul în care locuia pe atunci adăpostea tumultuoasa ei iubire cu Charles Dullin. Fără mărturia ei, nu am şti nimic despre apariţiile matinale ale lui Gabrielle pe colina Montmartre în 1911, nimic din ambiţiile ei coregrafice, nimic nici din subterfugiile la care recurgea pentru a fi acceptată la cursul lui Caryathis. Pretindea că nu vine decât spre a o însoţi pe cea mai bună prietenă. „O celebră cocotă", afirma Caryathis. Dar, deşi Caryathis făcuse, văzuse şi spusese tot ce se poate în viaţă, niciodată nu a destăinuit numele acelei prietene a lui Chanel, care, de atunci, „devenise cineva", adăuga ea, spre a-şi justifica tăcerea.

Gabrielle nu a avut mai mult succes în Rue Lamarck decât în subsolul unei cafenele din Vichy, cu opt ani mai înainte. Nu era dotată pentru dans. Dar nu perseverenţa i-a lipsit. Caryathis a văzut-o aproape zi de zi. După mai multe luni, Gabrielle a cedat în faţa evidenţei: trebuia să renunţe.

A fost ultima ei încercare.

După care, a continuat să frecventeze cursul „Caryei" din igienă, ba chiar i s-a întâmplat să ţină locul *tapeur*-ului, pianistul locului, în râsetele asistenţei.

Ce amintire păstra ea din descoperirea unui cartier în care se trăia cu buzunarele goale, dar la fel de fericit ca într-o îndepărtată provincie? Montmartre era un cuvânt pe care Chanel nu-l rostea niciodată, un loc unde se părea că ea nu pusese

vreodată piciorul. Or, ce era mai exaltant în 1911 decât la Butte, colina Montmartre? La câțiva pași de studioul de pe Rue Lamarck, erau bulevardul Clichy, unde tocmai se instalase Picasso, Rue Caulaincourt și atelierul lui Van Dongen, la Bateau-Lavoir unde trăia Juan Gris, Rue Cortot, unde, la nr. 12 era domiciliul lui Utrillo, al lui Valadon, al lui Reverdy și al neliniștitorului Almereyda[1]. Toți o cunoșteau pe Caryathis, toți erau cunoscuți de ea. Dar Gabrielle nu a bănuit nimic și s-a întors cuminte în inima marelui oraș unde se pregăteau, fără știrea ei, atâtea evenimente memorabile. Ce știa ea despre Châtelet și despre creațiile care se succedau acolo? În 1910, *Pasărea de foc,* în 1911, *Petruška**. Dar Nijinski în *Spectrul trandafirului***? Lumea baletului i-a fost la fel de străină precum Montmartre.

Nu o preocupau decât iubirile ei, meseria și o vocație ratată care avea s-o marcheze pe tot restul vieții

Gabrielle Chanel a păstrat mereu gustul pentru romanță și pentru marile arii de operă. Dacă era cât de cât împinsă în direcția asta, nu refuza să-și etaleze cunoștințele. Repertoriul ei mergea de la *Fiica doamnei Angot**** la *Puritanii*****. Când cânta - cu vocea aceea cam stridentă care fusese vocea debutului ei la șantanul din Moulins - un întreg trecut fremăta în ființa ei, trecut a cărui amară rezonanță nici măcar nu mai încerca să și-o explice.

---

1 După adevăratul său nume Bonaventure Vigo. Contemporan cu Chanel. Născut la Béziers în 1883. A devenit, sub numele de Almereyda, redactor-șef la *Bonnet rouge,* cotidian anarhist. Arestat în 1917, a murit în închisoarea Fresnes, fără îndoială asasinat la ordinul a trei miniștri în exercițiu, comanditarii lui. Niciodată misterul acestei morți, survenite în plin război, nu a fost elucidat.

* Ambele, balete de Stravinski.

** Balet creat de trupa lui Diaghilev, pe muzică de Weber.

*** Operetă de Charles Lecocq (1832–1918)

**** Opera compozitorului italian Vincenzo Bellini (1801–1835).

Cât despre tentativele ei coregrafice... Speranţele ei în acest domeniu fuseseră de mai mică durată şi mai puţin ardente. Şi totuşi, nu lipsesc documentele în care putem vedea în braţele lui Serge Lifar pe o Chanel îmbătrânită, încercând nişte *entrechats* destul de jalnice. Mai visa încă...

Începând din 1911, Gabrielle a încetat să mai neglijeze ceea ce i se oferea: o clientelă tot mai plină de entuziasm şi care, încercând să-şi însuşească tot ce născocea Chanel pentru ea însăşi, o încuraja să-şi lărgească astfel câmpul de acţiune. Tricouri cum purta Arthur Capel la polo, la plajă, asta ar fi dorit să le impună clientelor ei. Şi apoi, pulovere, blazere. De ce nu se confecţionau decât în Anglia?

Ideea a rămas în stadiul de proiect.

I se părea că femeile nu erau la fel de pregătite cum spuneau ca să-i accepte inovaţiile. Încă erau la modă zorzoanele à la Doucet, încă existau prea multe podoabe de inspiraţie turcească à la Poiret. Era mai bine, deocamdată, să se limiteze la pălării.

A fost nevoită să-şi mai piardă câteva iluzii înainte de a face dintr-o meserie scopul unic al vieţii ei.

Iubea, era iubită. Avea douăzeci şi opt de ani. Era frumoasă şi nu asta era chiar ceea ce conta, ci faptul că era unică. Zveltă, brunetă, debordând de viaţă, suplă ca nimeni altcineva şi cu un farmec bizar, Gabrielle descoperise deja ce avea să fie, într-o zi, secretul *seducţiei-după-Chanel:* i s-ar fi dat zece ani mai puţin decât avea în realitate. Dar cum rămânea cu magazinul ei? Nu era deocamdată decât o ocupaţie al cărei comanditar era Arthur Capel. Nu ţinea la acest magazin decât în măsura în care nu voia să-l dezamăgească pe cel de la care aştepta totul.

Că a dorit cu ardoare să se căsătorească cu Boy era în afara oricărui dubiu. Fericirea, respectabilitatea, stima societăţii erau

ceea ce căsătoria i-ar fi adus, odată cu averea. Dar nici nu s-a pus vreodată această problemă.

VII

DUMINICILE LA ROYALLIEU

Nu exista nici o condescendență în sentimentele lui Arthur Capel pentru Gabrielle. El se dăruia cu totul sentimentelor lui, ieșea cu ea și o prezenta prietenilor săi ca un bărbat care putea pătrunde în toate cercurile. Firescul lui Gabrielle și spiritul ei caustic fiind calitățile pe care le admira cel mai mult la ea, Boy stăruia ca ea să participe la conversație. În primele momente al legăturii lor, asta o supunea la o adevărată tortură. „Ce ai de spus?" întreba el. Nimic care să merite... Incultura lui Gabrielle depășea absolut totul. Ieșită din domeniul performanțelor câtorva femei turbulente la modă, al recordurilor unor cai pur-sânge și al câtorva jochei, ce avea ea de povestit? Că acel boa de pene de culoarea focului pe care-l purta Liane de Lancy era cel mai lung, corsetul frumoasei Otero era cel mai plin de balene, că limba lui Louise Balthy era cea mai ascuțită, iar Cléo de Mérode era cea mai frumoasă dintre frumoase... Mereu numai și numai aceleași recorduri. Veșnica trăncăneală a cocotelor.

Lui Arthur Capel i-a datorat Gabrielle faptul că a fost scoasă din cercul acesta restrâns al galanteriei. Dacă nimeni nu a putut șterge prejudiciul pe care trecutul ei i l-a adus – și ea a avut de mai multe ori prilejul să sufere din acest motiv în cursul vieții – măcar a încetat de a avea drept prietene numai demimondene.

Anul 1911 a fost cel al cotiturii. Un an de fericire cum Gabrielle n-a prea cunoscut.

Boy i-a prezentat-o pe sora lui preferată, Bertha. O foarte tânără fată pe care exemplul fratelui ei o exalta. Bertha nu visa decât să scape din Anglia ca să trăiască liberă în sinceritate şi pasiune. A primit-o frumos pe Gabrielle. Ceea ce a încurajat-o pe aceasta să-i caute compania. Era o străină... Nu reprezenta ea ceva nou de observat? Nu a avut motive să regrete. Bertha îi rezerva destule surprize.

Şi tot Arthur Capel a fost cel care a introdus-o pe Gabrielle în lumea teatrului. Un mediu foarte liber, a cărui principală calitate nu era firește virtutea, dar care oferea totuşi mult mai multe atracţii decât anturajul obişnuit al lui Gabrielle. Şi apoi, în acel mediu, nimeni nu socotea că seducţia era singura armă de care dispunea o femeie. Între actriţe se spunea chiar că esenţial era talentul.

În ochii unor artişti, care adesea cunoscuseră începuturi la fel de dificile ca şi ea, situaţia marginală a lui Chanel trecea neobservată. Nu era întrebată nici cine era, nici de unde venea. Eliberată de orice jenă, a putut fi în sfârşit ea însăşi.

Duminicile la Royallieu au căpătat un caracter nou. Nu că s-ar fi distrat oamenii mai puţin acolo – farsele continuau încă şi mai vârtos –, dar Capel şi Balsan îşi uniseră prietenii. Cei ai lui Balsan erau mai departe oameni care trăiau în lumea cailor, cei ai lui Capel erau artişti. Banda a câştigat în calitate.

O a doua Gabrielle şi-a făcut apariţia, o tânără actriţă cu o prezenţă cu totul rară: Gabrielle Dorziat[1]. În persoana unei

[1] Născută în 1880, a ocupat scena pariziană din 1908 până în zilele noastre. A apărut în teatrul lui Sarah Bernhardt pe când aceasta încă mai trăia, a jucat piese de Paul Bourget împreună cu Lucien Guitry, piese de Molière şi Giraudoux împreună cu Jouvet, teatrul lui Cocteau sub îndrumarea autorului. Între 1922 şi 1962, Dorziat a interpretat roluri în şaizeci de filme.

cântărețe, Marthe Davelli – care tocmai debutase cu brio la Opera Comică, dar care, ieșită din scenă, nu visa decât amuzamente și chefuri – , banda își găsise omul de viață, iar Gabrielle Chanel o sosie. Cele două femei își accentuau și mai mult asemănarea pieptănându-se și îmbrăcându-se la fel. S-a născut între ele o prietenie al cărei profund motiv a fost că nici una din ele nu se resemna că nu este cealaltă. Gabrielle ar fi dat orice să cânte ca Davelli, în timp ce aceasta, supusă asprei discipline a meseriei, nu pizmuia nimic mai mult decât libertatea și succesele amoroase ale lui Gabrielle. Printre nou-venitele la Royallieu figura și o tânără femelă, cât se poate de romantică, și care ar fi putut foarte bine să inspire pictori și scriitori din veacul al XIX-lea. Avea un trecut de actriță, care jucase la Gymnase, fără mare talent, e adevărat, mici roluri de femei elegante. Se numea Jeanne Léry.

Toate laolaltă se străduiau să-l distreze pe Étienne Balsan.

Într-o seară, majordomul a angajat o slujnică, iar Jeanne Léry, de nerecunoscut, cu manșete scrobite și bonetă plisată, prezenta platourile încurcându-și picioarele în șorț. În săptămâna următoare, prin vocea unui prelat, era pusă întrebarea dacă episcopul putea face o oprire la Royallieu, în drum spre Beauvais. Étienne, pe care această inițiativă îl măgulea – lui Balsan nu-i displăcea ideea de a fi tratat în chip de castelan – s-a grăbit să accepte și și-a mustruluit prietenii să dea dovadă de ținută demnă.

Tinerele femei și-au îmbrăcat cele mai caste toalete, iar Gabrielle și-a adăugat în grabă o bucată de voal peste decolteul rochiei de seară, rochie care a fost multă vreme numită „rochia episcopului".

La căderea serii, episcopul a sosit cu mare pompă. Gabrielle a fost desăvârșită. L-a însoțit pe prelat și i-a făcut onorurile apartamentului. Arthur Capel, care era catolic, a felicitat-o pentru

îndemânarea dovedită în raporturile cu feţele bisericeşti de care nimeni n-ar fi crezut-o în stare. Asta însemna necunoaşterea etapelor Moulins şi Obazine, precum şi lungii ani petrecuţi la mănăstire.

Dar, câteva momente mai târziu, când episcopul îşi făcea toaleta, camerista a dat năvală în salon plângându-se că Monseniorul încercase s-o tachineze.

Banda a început să chicotească.

Étienne a vorbit despre un „accident" şi le-a cerut prietenilor să se comporte ca şi când nu s-ar fi întâmplat nimic.

Şi au început să-l aştepte pe episcop. În sfârşit, acesta şi-a făcut apariţia.

Dineul s-a desfăşurat în modul cel mai odios. Încă de la venirea supei, Monseniorul s-a pus pe băut fără nici o măsură, apoi l-a copleşit pe majordom cu atenţiile, adresându-i-se în termeni care nu mai lăsau loc de îndoială cu privire la intenţiile sale. Îl numea: „Micul meu ştrengar..."

Abia la terminarea dineului, Étienne – a cărui latură provincială şi naivă era poate calitatea sa cea mai înduioşătoare – a descoperit în sfârşit adevărul. Farsa fusese montată de Davelli. Episcopul era un figurant de la Operă.

Aşa se desfăşurau duminicile la Royallieu în anul 1912.

Dar cea mai memorabilă a fost noaptea de mai în care Capel şi amicii lui au decis să-şi facă intrarea deghizaţi în casa lui Étienne, „intrare" al cărei secret trebuia păstrat până în ultima clipă.

Grija organizării fusese lăsată pe seama imaginaţiei lui Gabrielle. Ea a improvizat o *Nuntă ţărănească.*

Poate că vom înţelege acum ce însemna realitatea unei teme, care servea drept substitut pentru ce fusese ea şi totodată pentru ce dorea să fie. „Nunta" asocia veşmintelor trecutului – cele ale unor

ţărani îmbrăcaţi în haine de sărbătoare – acea rochie nupţială care era expresia dorinţei ei tainice.

Mireasa, soţul ei şi alaiul fuseseră îmbrăcaţi la marile magazine. Étienne, mai surprins şi poate mai înduioşat decât voia să pară, a întâmpinat-o pe virginala mireasă îmbrăcată în linou alb, având la corsaj o ciudată podoabă, un buchet de mandarine – era Jeanne Léry; o doamnă bătrână în rochie de doc cenuşiu s-a dovedit a fi Arthur Capel ; un copil cu o uimitoare bonetă pe cap era Léon de Laborde; iar cele două Gabrielle se ţineau de braţ.

Una din ele, Gabrielle Dorziat, era costumată în ţărancă, un pic toantă, purtând şosete prea scurte şi o rochie prea lungă. Cealaltă, Gabrielle Chanel, juca rolul cavalerului acesteia. Întruchipa un adolescent timid, un Fortunio* de sat, ale cărui veşminte: o hăinuţă din fire de lână de culori diferite purtată peste o vestă albă, cămaşă cu guler răsfrânt, proaspăt scrobită, lavalieră stângaci înnodată, plastronul alb, botinele cu carâmbi înalţi, fuseseră toate cumpărate de la raionul de copii de la Samaritaine.

Nu putea fi cineva mai seducător decât acea fată-paj şi ne putem întreba care era natura magnetismului ei. Ţinea de iscusinţa cu care Gabrielle îmbrăcase un costum bărbătesc, dar şi de modul de a sublinia latura ei feminină. De unde şi impresia că nu era deghizată, ci mai curând pregătită să-i pozeze unui pictor. Nimic mai revelator ca această încercare de căutare în care avea să excelez mai târziu: aproprierea unei mode masculine spre a o transpune mai apoi la feminin. Şi apoi, dincolo de costum, era ceea ce el evoca: o ambiguitate, un dandysm care aparţineau lumii lui Marivaux şi celei a lui Musset, şi poate, prin tristeţea visătoare a modelului, lumii lui Watteau. Astfel încât ne vedem obligaţi, o dată mai mult, să găsim drept unică explicaţie unei graţii atât de franţuzeşti ereditatea.

* Personaj din comedia lui Alfred de Musset, *Le Chandelier (Paravanul)* (1835)

Dar cine ne va spune ce va face modernitatea din acea siluetă? Desprinsă dintr-o pagină de album, iată o fotografie îngălbenită care, deşi datând dintr-o epocă în care înflorea stilul metro, deschidea deja larg uşile timpului nostru.

Succes, amuzament, cuceriri şi impresia, uneori, că viaţa ei începea, că unele lanţuri cădeau... Dar Gabrielle nu ar fi ştiut să spună ce anume o făcea liberă.

A rămas multă vreme femeia cu mentalitate de frivolă de la şantanul din Moulins, neacordându-şi încrederea decât femeilor de aceeaşi condiţie ca ea. Şi e ciudat să constatăm că dacă o cocotă a fost intermediara pe care a ales-o pentru a se face acceptată de către o femeie a cărei conduită uşuratică era notorie, Caryathis, s-a împrietenit în schimb cu Jeanne Léry şi cu Gabrielle Dorziat.

Fiică a unei demimondene, Jeanne Léry fusese victima unei pasiuni. Dispăruse din Paris pentru a-şi ascunde legătura cu unul dintre amanţii mamei ei: marele duce Boris[1]. Acesta interzicându-i să rămână la Paris, Jeanne a făcut un pas în afara drumului comun, renunţând la cariera teatrală. Apoi a adus pe lume un băiat. După care amantul ei a abandonat-o. Jeanne Léry a reînnoit pe dată legătura cu Parisul şi cu prietenele din lumea teatrului. Nu i se putea refuza nimic curajoasei care îşi mizase toate şansele pe o singură carte. Ea a fost cea pe care Chanel a pus-o să se ducă s-o implore pe Gabrielle Dorziat. Ce voia Chanel? Să confecţioneze

[1] Marele duce Boris, născut la 2 mai 1879, era fiul marelui duce Wladimir, care a fost primul mecena al lui Serghei Diaghilev. Mama sa, Maria Pavlovna, născută ducesă de Mecklemburg, văduvă în 1909, a rămas prietena lui Diaghilev şi a continuat să-l vadă în exil. Devenită preşedinta Academiei de Arte Frumoase la moartea soţului ei, criticând fără menjamente orbirea împărătesei şi tergiversările lui Nicolae al II-lea, mergând până la a preconiza abdicarea acestuia, Maria Pavlovna a fost una dintre rarele femei de calitate din ultimii ani ai ţarismului. Marele duce Boris a făcut la Genova o căsătorie morganatică şi şi-a terminat zilele la Paris.

pălăriile din piesa pe care Dorziat o repeta la Vaudeville. Era o ocazie care nu trebuia pierdută. Gabrielle Dorziat avea primul rol (cel al lui Madeleine Forestier) într-o adaptare după *Bel-Ami*, romanul lui Maupassant. Urma să fie îmbrăcată de cel mai celebru croitor din Rue de la Paix: Doucet. Dar cui avea să-i comande pălăriile? Dorziat s-a lăsat convinsă. Pălăriile ei au fost semnate Chanel. Cele două pălării de pai pe care le-a creat, fără panaş, fără garnituri, au completat de minune toaletele celebrei actriţe.

Acesta a fost începutul pe scenă al lui Gabrielle Chanel. Un debut foarte remarcat. Se deschidea atunci pentru modă o eră nouă, a cărei simplitate făcea să se presimtă sfârşitul opulenţei din la Belle Époque.

VIII

DEAUVILLE SAU PETRECEREA RATATĂ

Primăvara anului 1913 fusese haotică.

În mai, s-a produs şocul reprezentat de *Le Sacre du printemps*[1], din care lumea îşi revenea greu. Mai multe persoane se simţiseră direct vizate de apostrofa lui Florent Schmitt[2]: „Linişte, târfe din arondismentul 16!"

[1] *Le Sacre du printemps (Încoronarea primăverii)*, creat de Baletele ruse ale lui Diaghilev la 29 mai 1913. Muzică şi libret de Igor Stravinski. Coregrafia de Nijinski.

[2] Compozitor francez a cărui capodoperă, *La Tragédie de Salomé*, a fost dansată în 1907 de Loë Fuller, apoi montată de Diaghilev în 1913 pentru Ida Rubinstein.

Se admira faptul că, insensibilă la insultă, influenta doamnă Muhlfeld, al cărei salon atrăgea tot ce avea însemnătate în lumea criticii, a continuat să dea tonul râzând cu poftă, iar înalta societate odată cu ea.

„A merge să vezi *Le Sacre*" fusese totuşi proiectul de care lumea se ataşase cel mai mult în cursul săptămânilor care trecuseră. Admiraţie excesivă pe care o explica atracţia unei săli noi, cea a teatrului de pe Champs-Élysées, faptul că şi coregraful nu a fost altul decât Nijinski, în sfârşit, atracţie majoră, că a recurs la colaborarea unei discipole a lui Jacques Dalcroze: Marie Rambert. Avea să se asiste oare la consacrarea şcolii *„terre à terre"?*, a şcolii comune? Cum să te îndoieşti de aşa ceva? Diaghilev se întorcea de la un pelerinaj la Dresda.

În seara aceea, gloriile întregului Paris se duseseră la spectacol cu speranţa de a-i vedea pe ruşi executând, în chip de balet, un soi de gimnastică mondenă alcătuită în bună parte din atitudini graţioase şi improvizaţii timide. Iluzie pe care agitaţia frenetică ce s-a dezlănţuit avea s-o dezmintă crunt.

O provincială năucită asista la acel tumult: Gabrielle Chanel. Îi datora acest privilegiu lui Caryathis care, la rândul ei, era invitata lui von Reklinghausen, amantul ei german şi bogat, de pe urma căruia îl făcea să profite şi pe amantul ei francez, dar sărac, Charles Dullin. De unde şi obligaţia de a o invita pe Gabrielle, spre a menaja susceptibilitatea lui Dullin: acesta nu suporta ideea de ménage-à-trois.

Datorată unei întâmplări, întâlnirea dintre Dullin şi Chanel avea să aibă urmări fructuoase.

Caryathis, care credea că vede în *Le Sacre* confirmarea celor mai dragi teorii ale ei, aplauda din răsputeri. Se auzeau urlete, fluierături, era scandal? Era nevoie de mai mult de atât pentru a o

speria. Cei din „*la bande à Carya*" făceau parte aşadar dintre nebunii, exaltaţii care aplaudau la galerie. Fără să izbutească totuşi să influenţeze cursul evenimentelor. Furia celor de la parterul teatrului a fost atât de mare, încât Stravinski nu şi-a datorat scăparea decât fugii.

Să judecăm atunci care a fost stupefacţia lui Gabrielle în faţa unei asemenea dezlănţuiri. Ce erau fluierăturile de la un şantan de provincie în comparaţie cu paroxismele capitalei? Niciodată nu şi le-ar fi închipuit pe bogatele cliente ale domnilor Doucet şi Poiret, înfăşurate în mătăsuri, purtând turbane şi egrete amestecate într-un astfel de tapaj.

Moda şovăia.

Câteva frumuseţi proaspete, renunţând la stilul Şeherezada, vesteau declinul turbanului şi pe acela al lui Poiret totodată. Dacă ne luăm după *Comoedia*, pieptenul ("complement al suplelor ondulaţii") făcea furori: „La galele somptuoase pe care le constituie reprezentaţiile Baletelor ruse, domnişoara Gabrielle Dorziat, care este oarecum un Petronius* modern al eleganţei feminine, a fost una dintre primele care şi-au adus contribuţia la această inovaţie. Nu se mai văd decât cefe frumos împodobite cu piepteni din baga de culoare deschisă sau vârstaţi". Îmbrăcată în întregime în alb, cu un imens boa din pene de struţ căzându-i de pe umeri, Dorziat, tovarăşa de cavalcade de la Royallieu, cu părul ca o cascadă spumoasă pe ceafă, trona la parter. Era proclamată vedetă.

În timp ce la galerie, Gabrielle, încă prizonieră a lumii demimondenelor, trecea neobservată.

Dar ce să mai spunem de coafura lui Caryathis? Cu ceva timp mai înainte, într-un acces de proastă dispoziţie, îşi tăiase abundenta

---

* Petronius, scriitor latin din secolul I d.Hr. autorul presupus al *Satyriconului*, supranumit, datorită gustului său pentru modă, *Arbiter elegantiarum*.

podoabă capilară, o prinsese într-o panglică şi o lăsase, atârnată într-un cui, în casa unui bărbat căruia nu izbutise să-i trezească ardoarea. Era aşadar pieptănată ca Jeanne d'Arc, cu un breton pe frunte. Aspect care ofensa privirile aproape la fel de mult ca picioarele aduse spre interior, atitudinile şocante şi transele colective ale ruşilor lui Diaghilev supuşi disonanţelor barbare ale partiturii lui Stravinski.

E neîndoielnic că seara aceea i-a dat lui Gabrielle ideea de a-şi tăia părul – ceea ce nu a făcut decât trei ani mai târziu după o matură chibzuinţă. Dar cam pe la 1925, trecând pe bună dreptate ca fiind cea care le impusese femeilor această revoluţie, a imaginat un mic fapt divers pe care mai apoi l-a repetat adesea şi pe care îl găsim transcris cu fidelitate de condeiul a nenumăraţi ziarişti: aragazul a făcut explozie, i-a ars părul când se pregătea să plece la o gală, apoi foarfeca a reparat ce se mai putea repara, şi astfel a apărut jertfirea părului şi inventarea pieptănăturii care avea să fie cea a tuturor contemporanelor ei. Venea apoi intrarea la Operă, unde făcea senzaţie în faţa unui public dintre cele mai alese. Să nu dăm crezare decât succeselor. Cât priveşte restul, să nu luăm în seamă nimic. Mai degrabă decât un accident, să ne închipuim un gest bine gândit, un plan bine pus la punct, demn de femeia care devenise între timp.

Seara alături de Caryathis a marcat pentru Gabrielle începutul unei anumite cunoaşteri a Parisului. Avea ea să se dezvolte? Din păcate, vara se vestea proastă. Presa se făcea ecoul unei temeri tot mai răspândite: teama de un „conflict" internaţional.

În pofida oricărei logici, înalta societate pariziană, pe care proiectul unui impozit asupra venitului o neliniştea infinit mai mult decât o ameninţare de război, se comporta în seara aceea precum struţul care îşi vâră capul în nisip. S-a dus la Deauville ca să

se bage în nisip. Iar Gabrielle, odată cu ea. Stare de spirit care nu avea nimic nou într-o țară în care obișnuința exista deja: de două ori, în mai puțin de patruzeci de ani, lumea pleca la Deauville ca să fugă de amenințările care se manifestau mereu vara.

În 1870, deja, la 15 iulie, ducele de Gramont, pe atunci ministru de Externe, care trebuia să citească de la tribuna Camerei declarația de război a Franței făcută Germaniei, se văzuse silit „să rămână la Paris". Dacă dăm crezare memoriilor nepoatei lui, „lumea șic se afla la Deauville". Ceea ce ne îngăduie să măsurăm la ce situație limită fusese constrâns minunatul ei bunic. Era război. Dar, lucru la fel de întristător, mai era și faptul că ducele de Gramont avea să fie lipsit în vara aceea de luna august petrecută de obicei la Deauville.

În 1913, marele vultur al imperiului își luase zborul, dar nimic din vilegiatura normandă și nimic din modul general de a gândi nu se schimbase. Hoteluri mari pe fațadele cărora primitiva paiantă normandă se vedea asociată cu tot soiul de complicații de epocă, vile bogate care se doreau a fi cottage, castel și chalet elvețian totodată, continuau să-i atragă pe reprezentanții celei mai pure frivolități pariziene. Spiritul de vacanță autoriza unele libertăți. Dar era totuși recomandat să faci uz de ele cu discernământ și să nu te arăți decât la ore și în locuri în care nu întâlneai decât oameni din lumea ta. Căci, în fața acelui public *fashionable** se agitau – mai libere și prin urmare mai periculoase decât la Paris – femei fără un statut legitim și actrițe fără talent, în sfârșit, femei pe care cei din lumea bună nu se grăbeau să le salute.

Pentru promenada de dimineață, doar digul era admis. Scăldatul era o modă care prindea greu. Câteva aventuroase – și printre ele Chanel – se încumetau. Evoluțiile lor erau urmărite cu lornieta, deși erau blamate. Marea nu exista decât spre a fi privită și nu spre

* Modern, elegant, distins (engl.)

să te scălda în ea. Plaja era lăsată pe seama bonelor, a doicilor și a copiilor, cu permisiunea de a face movilițe de nisip.

O anumită evoluție se manifesta în modă. Dar foarte timidă. „Faubourgul se mișcă" era remarca înfricoșată a babornițelor, cu aplicație la contesa de Chabrillan care tocmai își manifestase spiritul de răzvrătire prin trei acțiuni de răsunet: își dăduse bijuteriile să fie montate din nou, își redecorase reședința și începuse să poarte ciorapi de mătase, spre nemulțumirea scadalizatei ei mame, doamna de Lévis-Mirepoix.

Apariția, într-o zi vântoasă, a două englezoaice cu berete iscase atitudini diverse. „O coafură care îi dă femeii o notă degajată, rurală, de pictor începător", nota în darea de seamă săptămânală cronicăreasa de serviciu. În vreme ce cotidianul rival considera că era o excentricitate bună de lăsat pe seama *miss*-elor. Polemică socotită fără interes de doamnele soții ale castelanilor și parizienilor aflați în vilegiatură, care s-ar fi ferit să scoată nasul afară într-o zi cu vânt, care nu făceau *footing*[*] decât prin grădină și se simțeau oricum ocrotite de asemenea incongruități prin modul lor de viață.

Lungi după-amiezi se petreceau pentru ele în vizite pe proprietățile din împrejurimi, în ceaiuri la polo, în strălucite apariții la curse, unde se duceau îmbrăcate în linou alb – în rochii brodate de mână, lucrate cu benzi de dantelă de Valenciennes intercalate, care făceau coșmarul cameristelor. Moda mai cerea de asemenea să se poarte pantofi ascuțiți cu patru rânduri de bride, care nu se închideau decât foarte greu, cu ajutorul unui cârlig, un triplu șirag de perle care cădeau în cascadă pe corsaj, o umbreluță în mână, și de asemenea mai impunea ca o elegantă să arboreze pe

[*] Mers pe jos (engl.)

o pălărie din dantelă lucrată în *point d'Angleterre**, tot ce era necesar în materie de pene de struț și trandafiri din muselină, spre a-și ține rangul.

Aceasta era moda în anul 1913 când Gabrielle Chanel, încurajată și comanditată de Arthur Capel, a deschis un magazin în inima orașului Deauville. Se afla pe strada Gontaut-Biron, „strada șic prin excelență", cea care separă Normandy, hotel de mare lux, de Casino, unde se joacă serios. Gabrielle a angajat două fete cumsecade care nu aveau încă șaisprezece ani și care abia știau să coasă. Dar ce conta... Era de ajuns pentru a se pune pe treabă. Apoi, pentru că magazinul se găsea pe partea bună a străzii – „pe partea cu soare" –, i-a mai adăugat un stor mare alb pe care numele ei se detașa, pentru prima oară, scris cu litere negre.

Putem să ne dăm seama de efectul pe care-l avea când circula prin oraș în taior de croială masculină, în pantofi confortabili cu vârf rotund, la fel de stingheritoare când mergea pe jos ca atunci când era călare, nerenunțând la nici una dintre nebuniile la care atâta o sfătuiseră să renunțe experții în eleganță. Se arăta la polo îmbrăcată în cămăși cu guler deschis, purtând pe cap o pălărie ciudată, un fel de pălărie tare aplatizată, o panama inventată de ea. În sfârșit, și asta era culmea, afișa în mod deschis o legătură, fără să renunțe totuși la prezența în jurul ei a unei cohorte de admiratori. Léon de Laborde, Miguel de Yturbe, și până și Étienne Balsan, făceau cu schimbul alături de ea de fiecare dată când ocupațiile îl rețineau pe Arthur Capel departe de Deauville.

Boy făcea figură de vedetă. Își conducea afacerile ca un om grăbit pe care nu-l rețineau sacrosanctele principii ale prudenței burgheze. Nu exista nici o susceptibilitate de menajat între membrii

* Dantelă foarte fină impropriu numită astfel, fiind confecționată la Bruxelles.

unui consiliu de administrație familial. Era propriul său stăpân și nu-și urma decât flerul. Or, din instinct, Arthur Capel mergea spre punctele fierbinți. Flota sa de nave comerciale nu înceta să crească.

Deși incidentele se ținuseră acolo lanț, Marocul, acel măr al discordiei, acel *viespar* după cum spunea Jaurès, îl atrăgea pe Boy. Un altul ar fi șovăit. Nu și el. Cuceririle coloniale, după cum presimțea, aveau să-i deschidă noi piețe. Trupele lui Lyautey nu erau la Fès nici de un an când Boy Capel investea deja și vorbea să facă din Casablanca portul prin care să importe cărbune englez pentru toată Africa de Nord.

Bancheri de diverse naționalități, fie că era vorba de baronul d'Elanger sau de Rothschild, oameni de guvernământ, politicieni, oameni de finanțe ale căror activități nimeni nu le putea defini, ziariști în căutare de scandal al căror număr era sporit de influența crescândă a cercurilor de afaceri, magnați ai presei, fie că era vorba de Edwards, Hebrard sau Bailby, cupluri de vază, frumuseți internaționale trăgând după ele soți cu titluri și moravuri contestabile, ca de pildă tulburătoarea Olga de Meyer, despre care se spunea că era fiica regelui Angliei, și soțul ei baron, pionier al fotografiei de modă, aceștia erau oamenii printre care se învârteau de acum Arthur Capel și Gabrielle.

Casele engleze au fost primele cărora le-au trecut pragul. Lorzii în vilegiatură – mai puțin rigoriști decât omologii lor francezi – se sinchiseau prea puțin să cunoască antecedentele frumoasei persoane de care era îndrăgostit Capel. Faptul în sine era suficient, în ochii lor, pentru a fi primiți împreună. Niciodată Gabrielle nu avea să uite acest lucru.

Vehementa simpatie pe care a arătat-o toată viața față de tot ce era britanic, superioritatea care i se părea că este, în toate, cea a Angliei nu avea altă cauză.

Tot împreună, Arthur Capel şi Gabrielle au stârnit verva lui Sem.

Trecuseră cam trei ani de când celebrul caricaturist schimbase terenul de vânătoare. Manifestase până atunci o preferinţă pentru Paris, şi îndeosebi pentru Aleea Salcâmilor unde se posta în fiecare dimineaţă, încă de la ora zece, cu prietenul său Boldini. Sem avea o siluetă de jocheu şi nu se arăta în public decât foarte spilcuit. Boldini era pe cât de lat în spate, pe atât de înalt. Avea un cap enorm pe care stătea prost o minisculă pălărie. Cei doi complici la pândă nu treceau neobservaţi. Dar epoca aceea a lui Sem se încheiase. Iar acum îşi exercita ironia la Deauville.

Nemilosul desenator de care se temeau toţi cei care doreau să scape acestui mod de consacrare (dar pentru care atâţia alţii ar fi plătit ca să fie luaţi în seamă), l-a înfăţişat pe frumosul Boy în chip de centaur, cu o cască de polo pe cap, răpind în galop o femeie uşor de recunoscut: Gabrielle. În vârful unui ciocan cu două capete ridicat precum o lance se legăna o tocă împodobită cu pene. Aluzia era limpede, dar pentru ca ea să fie încă şi mai limpede şi pentru ca nimeni să nu ignore faptul că centaurul, dacă era amantul, era şi comanditarul, Boy mai ţinea pe lângă pradă şi o cutie de pălării pe care se citea un singur cuvânt: Coco. Întregul Deauville a înţeles fără nici un dubiu. Asta mai însemna şi o lansare fără precedent. Gabrielle începea să reprezinte *ceva* în ochii lumii. Dacă mai adăugăm faptul că Sem a început să-i arate o prietenie tenace, că omuleţul cu chip de maimuţică şi cu privire ghiduşă a fost văzut adesea în preajma lui Gabrielle, că în sfârşit ea rămânea în relaţie amicală cu o fiinţă atât de intransigentă şi cu un geniu atât de pătrunzător ca Dullin, ajungem să tragem concluzia că modista de pe strada Gontaut-Biron avea un cerc de relaţii dintre cele mai neobişnuite.

Ocupată cum era cu succesul ei, căci magazinul nu era niciodată gol (şi a fost încă o dată nevoită să facă apel la sora ei), Gabrielle a fost oare avertizată de ce se urzea la Paris? Pe seama lui Boy erau puse şi alte cuceriri, alte legături, cu nişte străine, doamne adevărate cu nume frumoase, aventuri care se succedau într-un ritm năucitor. Putea crede Gabrielle că doar obligaţiile profesionale erau cauza unor atât de frecvente absenţe?

Ceea ce i se pregătea îi scăpa cu totul şi ea ar fi fost tentată să minimalizeze importanţa bârfelor dacă acestea i-ar fi ajuns la urechi. Şi cu toate astea era pierdută. Dar n-o ştia. Prea multe lucruri se asociau ca s-o împiedice să bănuiască ceva, unele triste, altele vesele sau smintite.

S-a produs moartea surorii ei mai mari, Julia, sora nenorocoasă. Soarta nepotului necunoscut, menit singurătăţii în îndepărtata lui provincie, îl putea emoţiona pe Capel, la fel ca pe Gabrielle. Şi-au asumat grija orfanului şi l-au trimis la Beaumont, la colegiul englez în care fusese crescut Boy. Fără sprijinul lor, ce s-ar fi ales de el? Mai mult decât probabil, la fel ca unchii săi, la fel ca Lucien şi ca Alphonse Chanel, ar fi devenit un copil al Asistenţei. Doar tânăra Bertha Capel, cu capul mereu plin de idei nebuneşti, a refuzat să creadă că acel băieţel nu era copilul lui Gabrielle. Câţiva ani mai târziu, tot colportând subînţelesuri şi semiconfidenţe, Bertha a creat o legendă tenace: cea a fiului lui Boy sau a falsului nepot al lui Chanel.

S-a petrecut apoi sosirea lui Adrienne, tot mai frumoasă şi tot mai îndrăgostită. A venit la magazin, a luat pălării cu împrumut, a cumpărat altele, a schimbat în fiecare zi pălării şi a făcut prin prezenţa ei să se vorbească atât de mult de ea, încât clientela lui Gabrielle s-a dublat. Chanel care, fără să ştie, tocmai descoperise utilitatea manechinelor, a cooptat-o imediat în grup pe Antoinette.

Braţ la braţ, cele două elegante erau trimise la ora şic în zona digului. Se întorceau de acolo triumfătoare: toate privirile se opriseră asupra lor. Atunci, refugiate în fundul magazinului, în ceea ce numeau „confesionalul", cele trei eleve ale călugăriţelor de la Saint-Augustin, în sfârşit reunite, manifestau o stare de veselie complice. Pe vremea vacanţelor la Varennes, în timpul petrecut la Moulins, cine ar fi putut să prevadă cum aveau să evolueze vieţile lor? Uneori, când ziua era pe terminate, Maud Mazuel venea să li se alăture. Căci ea încă mai făcea figuraţie alături de Adrienne, deşi într-un rol nou. Nu mai era doamna de companie care o făcea pe Adrienne să profite de frumoasele ei relaţii, ci taman invers: Maud devenise prietena pe care Adrienne, având de acum un logodnic serios cu intenţii neclintite, o trăgea pretutindeni după ea. Cu ajutorul călătoriilor, trăgeau nădejde să-i găsească de acum un soţ şi lui Maud cea cumsecade.

Cea care îşi punea cel mai mare număr de întrebări era Gabrielle. Crezuse că alături de Capel viaţa ei va fi altfel. Or, îşi dădea seama că în multe privinţe, el rămânea prizonier al mediului său. Lucrul era cu atât mai ciudat cu cât, în multe domenii, el manifesta o rară libertate de vederi.

Căci Boy avea şi el nişte răfuieli cu societatea. Rana secretă a tatălui necunoscut îl rodea. Într-o Franţă în care se manifesta, cu o incredibilă violenţă, un antisemitism şi un şovinism în creştere, nu lipseau exemplele de personalităţi pe care societate să străduise să le doboare descoperindu-le, printre alte diverse tare, şi pe aceea a originilor incerte. Convingerea lui Arthur Capel – atât de surprinzătoare la un om de acest fel –, certitudinea sa că, pentru a dejuca capcanele inamicilor tenace şi a reuşi să-i domine, era necesar să se alieze mai întâi cu un nume răsunător, nu se explică decât prin contextul politic al momentului.

Şi aceasta nu era singura schimbare care se manifesta în natura lui Boy. Începuse să dezvolte un gust pentru putere care uimea. Să fi fost arivism? Era văzut în companii ciudate. Ce căuta el, de pildă, alături de Clemenceau? Fostul preşedinte al Consiliului de Miniştri nu era un om care să se lase cu uşurinţă sedus. Atunci? Cum să ne explicăm interesul pe care el i-l arăta amantului lui Chanel?

Era aici ceva greu tolerat între oameni din acelaşi club.

Clemenceau nu era pe atunci în ochii dreptei decât un personaj dubios. Nu făcuse el din cotidianul pe care-l conducea un soi de maşină de război, care trăgea cu ghiulele roşii asupra respectabilului Poincaré? Avea oare şeful statului nevoie de permisiunea lui ca să se ducă în vizită oficială la Sankt-Petersburg? În ochii unei societăţi îmbătrânite şi care nu mai credea decât în convenienţe, Clemenceau se făcea vinovat de toate relele. Cel mai rău era că nu avea încredere nici în forţa ţarului, nici în suveranitatea papei. Cum să te îndoieşit de ţar, cum să te îndoieşti de papă? Şi pe un astfel de om îl frecventa Arthur Capel, un laic în costume prea largi, care cutezase să-l expulzeze pe nunţiul apostolic?

Pălăria lui Clemenceau, mănuşile lui din fir de mătase groasă cum nu purtau decât câţiva fermieri împopoţonaţi sau servitorii, sfârneau ironia. Barrès, care măcar era un gentleman, nu se înşela când scria: „Clemenceau e precum unul dintre acei birjari din care există cam prea mulţi..." Erau cuvinte care purtau pecetea bunului simţ: era un birjar. Frumosul Boy se ataşase de un om care nu-şi lăsa niciodată mănuşile, de un ţăran care îşi lua micul dejun încălţat cu nişte papuci îngrozitori, purtând pe cap o casketă în carouri, şi care, în ţinuta asta, făcea o mixtură oribilă, o supă groasă care răsnea a usturoi. Era acesta un prieten demn de un tânăr armator, de un prinţ al afacerilor? Şi pentru ce să accepte de la Clemenceau ceea ce, făptuit de alţii, ar fi fost calificat drept atentat la pudoare?

Se putea oare uita că, în chip de răspuns dat unui cioban din Var care îl numea spion, trădător vândut Marii-Britanii, Clemenceau nu găsise altceva decât această farsă: să se descheie la pantaloni? Apoi, adăugând încă o mârlănie, exclamase: „Ce vrei, prietene, regina Angliei e nebună după bijuteria asta. Altele nu vrea". Era admisibil aşa ceva? Şi tocmai Arthur Capel, un englez, pe deasupra şi catolic, găsea că acest mârlan are geniu? Era o necuviinţă la care nu te puteai aştepta.

Îndoielile pe care le stârnea nu au avut alt efect asupra lui Arthur Capel decât să-l întărească în convingerile lui. Asemenea lui Clemenceau, şi poate că sub influenţa acestuia, nu mai credea că pacea putea fi salvată. Cumplita scadenţă se apropia, punând în evidenţă ce era de aşteptat în privinţa minelor de cărbuni de la Newcastle, a vapoarelor, a lui Boy şi a cunoştinţelor lui în materie de afaceri. Nu avea să fie cărbunele cheia tuturor problemelor? Atunci, voindu-se invulnerabil, s-a gândit mai mult ca oricând să se cumintească.

Ar fi dorit ca Gabrielle să fie singura lui confidentă. Spre ea se întorcea mereu. Nu ar fi fost mai bine să recunoască după acest semn că doar pe ea o iubea? Nu a făcut nimic de soiul ăsta, iar adevărul nu i-a arătat decât o dată greşeala comisă... atunci când s-a căsătorit.

Cât despre Gabrielle, iluziile ei erau deja moarte: el nu avea de gând s-o ia în căsătorie. Marea dragoste pe care o visase ameninţa să se isprăvească brusc. O ruptură? Putea să-l piardă pe Boy? Era în afara oricărei discuţii. Nu-i mai rămânea decât să tolereze intolerabilul, să se mulţumească doar cu o iubire imperfectă şi să accepte, o dată în plus, una dintre acele situaţii marginale cum mai cunoscuse deja.

Începând cu anul 1913, Chanel nu a mai sperat. Nu a lăsat să se vadă nimic. Dar începeau să iasă la iveală semnele unei amărăciuni care, cu timpul, avea s-o covârşească.

Printr-o mişcare de revanşă, nu a mai cunoscut altă aspiraţie decât pe aceea de a-şi asigura independenţa. Se voia liberă, liberă de tot, de lume, de bărbaţi, de dragoste. Un sentiment care avea să dea un sens nou vieţii ei. Căci pentru a satisface o asemenea ambiţie, nu dispunea decât de munca ei. Aşadar, pentru ea nu a mai existat altceva. S-a înhămat la muncă, dovedind o înverşunare şi o suprabundenţă de forţă pe care ratarea în cucerirea fericirii o lăsa nefolosită.

Ciudat este că într-o societate în care a-ţi câştiga viaţa era lucrul cel mai puţin respectat, ea reuşise să întâlnească dacă nu fericirea, măcar un om care avea în comun cu ea acest gust: să reuşească, să muncească. Poate că era ceea ce îi lega cel mai profund. Oricare ar fi fost piedicile – mai întâi războiul, apoi căsătoria lui Boy –, nu au renunţat niciodată unul la celălalt şi nici la a pune împreună bazele imperiului Chanel.

Suntem într-o frumoasă lună iunie, cea a anului 1914. Niciodată sezonul la Deauville nu se anunţase sub mai bune auspicii. Un record de afluenţă pentru epoca aceea. Englezii, copiii, sportivii, toţi se aflau acolo şi toate vilele erau deschise, lăsate în seama unor armate de servitori, care vegheau ca grădinile, maşinile de gătit şi saloanele să fie în măsură să se dovedească utile, când a răsunat în Bosnia-Herţegovina o împuşcătură care s-a auzit până la Paris.

Dar nu şi la Deauville, unde n-a stârnit decât prea puţină zarvă.

Gabrielle Chanel tocmai îşi sporise clientela cu nume demne de luat în consideraţie. Succesul nu îi lăsa nici o clipă de răgaz. Datora acest lucru unei doamne Rothschild. Aceasta, după ce fusese

obiectul unui afront fără precedent, ţinea cu atât mai mult s-o lanseze pe Chanel, cu cât jurase să-l piardă pe Paul Poiret. Căci Poiret avusese îndrăzneala s-o alunge din saloanele lui, şi o făcuse în prezenţa unei mulţimi de cliente.

Într-un mod general, mânia „sultanului" croitoriei de lux părea perfect justificată.

Această doamnă Roschild avea reputaţia că se dădea în vânt după eleganţă şi omagii masculine. Nimeni, e adevărat, nu cumpăra mai mult ca ea, dar nimeni, de asemenea, nu afişa un mai mare lux de amanţi. Acei tineri aveau, între alte particularităţi, pe aceea de a continua să-i frecventeze casa mult timp după ce fuseseră alungaţi din patul ei. De unde şi un soi de escortă permanentă. Pentru că, sub pretextul unei maladii neaşteptate, îl rugase pe Poiret, căruia îi era cea mai bună clientă, să-i trimită colecţia lui la domiciliu, insistând să fie prezentată de cele mai frumoase manechine, ea le-a pus să defileze în condiţii pe care acestea le-au socotit inacceptabile. Baroana, cu părul despletit, îmbrăcată într-o *tea-gown* portocalie cu nenumărate volane încreţite, trona pe un şezlong în mijlocul unui cerc de gigolo deşănţaţi care nu au dat nici o atenţie rochiilor, ci o mare atenţie manechinelor. Poiret, care şi-a văzut angajatele întorcându-se ca nişte furii ultragiate, a jurat să le răzbune.

De această răzbunare exemplară a beneficiat Gabrielle Chanel.

Cu accesul interzis la Poiret, baroana s-a grăbit să-şi aducă la Chanel pe cele mai strălucite dintre prietenele ei, glorii ale „cântarului" deauvillez, dintre cele pe care, în epoca Balsan, Gabrielle se văzuse constrânsă să evite să le întâlnească: marchiza de Chaponay, contesa de Pracomtal, prinţesa de Faucigny-Lucinge... O domnişoară de Saint-Sauveur nu s-a mai îmbrăcat decât de la ea. Destul de drăguţă, domnişoara a devenit extrem de frumoasă.

Câțiva ani mai târziu, Léon de Laborde, obișnuitul duminicilor de la Royallieu, complicele lui Gabrielle și cel mai fervent admirator al ei, și-a pierdut capul după această persoană la care nu se uitase niciodată mai înainte și a luat-o în căsătorie. Decizie care i-a inspirat desigur lui Chanel amare reflecții. Situația nu era lipsită de cruzime.

În fine, baroana de Rothschild i-a prezentat-o lui Gabrielle pe Cécile Sorel, care, nemulțumindu-se să fie aplaudată doar pe scenă pentru luxul toaletelor ei, dădea deja recepții atât de fastuoase, încât automobilele Rolls, Panhard și Levassor creau în zilele acelea un adevărat ambuteiaj la ușa locuinței ei de pe cheiul Voltaire. A fost o întâlnire deloc neglijabilă, căci, dacă gloriile înaltei societăți nu au văzut în Gabrielle decât o tânără modistă talentată, Sorel, mai perspicace, a recunoscut în ea o personalitate. I-a comandat pălării, dar a pus-o să-i promită că va veni la ea acasă, la întoarcerea la Paris.

În casa lui Cécile Sorel, Gabrielle a întâlnit-o, trei ani mai târziu, pe singura femeie a cărei suveranitate o putea ului: Misia Sert.

A sosit și luna iulie, aducând o căldură de plumb. Gabrielle a socotit că era momentul să inoveze. Ghicim, în planul secund al deciziei lui Gabrielle, moștenirea tuturor acelora care, înaintea ei, rămăseră tributari capriciilor vremii.

Nu era într-adevăr cu neputință ca, profitând de o vară fierbinte peste care treceau atâtea amenințări, femeile să consimtă să poarte veșminte largi și dezinvolte. Chanel și-a pus atunci în execuție planul pe care-l avea de multă vreme în minte. Și-a procurat două materiale caracteristice vestiarului britanic, împrumutând de la Boy materialul tricotat al puloverelor și țesătura flanelată a blazerelor. Gest pe care avea să-l repete adesea mai

apoi, căci scotocea mereu prin dulapurile amanților ei în căutare de idei noi.

Astfel s-a născut un prim model care, prin croială, ținea de bluza marinărească, iar prin material, de puloverul rândașilor. Linia era vagă și nu impunea corset. Trupul nu era decât sugerat.

Or, o modă care renunța să aibă ca unic scop accentuarea nurilor feminini – iar asta, uneori, până la caricatură – se situa la opusul tendințelor zilei. Gabrielle și-a încercat norocul. Era convinsă că, respectând firescul, nu îi răpea nimic feminității, ba dimpotrivă. Primirea de care a avut parte a confirmat acest lucru.

A obținut astfel primul ei succes în croitorie. Dar aproape de îndată s-a produs mobilizarea generală. Era război? Nimeni la Deauville nu credea în așa ceva. Se terminase totuși cu o anume formă de existență prosperă. Etalarea obligatorie a bogăției, amuzamentul ridicat la rang de datorie, moravurile, moda înaltei societăți franceze, toate astea aveau să se prăbușească. Într-adevăr, cu o întârziere de paisprezece ani, se pregătea agonia mult prea rezistentului secol al XIX-lea. Dar nici de asta nu se sinchisea lumea la Deauville.

Nobilimea se îndrepta veselă către întâlnirea ei cu moartea. Se ducea ca și cum ar fi alergat la o întâlnire cu o metresă prea multă vreme neglijată. Războiul... Războiul, dacă el reprezenta acea întâlnire, avea un sens. Nimeni nu îl ignora. Reluând frontierele de dinainte de 1870, aveau să fie redate patriei două provincii pierdute. Războiul? Era cu adevărat război. Cum să te mai îndoiești? Armatele inamice erau deja în marș.

În răstimp de câteva ore, frați, soți, servitori au plecat cu toții. „O strângere de mână egalitară pentru toți, fără plânsete, fără

sărutări"[1]. Doamnele s-au prăvălit peste pernele canapelelor din cretonă, în timp ce cameristele nemţoaice, cu un „Jésus! Maria!" pe buze, desprindeau în grabă de pe pereţii chichineţelor în care dormeau litografia care îl ridica în slăvi pe Kaiserul deja prizonier al personajului său, cu privire fixă, cu maxilare încleştate.

La 31 iulie, o nouă împuşcătură, al cărei zgomot de asemenea s-a pierdut, dar de data asta în vacarmul plecărilor. Fusese asasinat Jaurès. Vocea bărbosului cu pălărie tare, care le strigase francezilor: „Vrem oare să fim un popor al războiului sau un popor al păcii?" vocea aceea amuţise, în timp ce tinerii zoreau spre Gara de Est cântând: „Trăiască mormântul! Moartea nu înseamnă nimic!"

Liderii opoziţiei au ştiut să dea funeraliilor amploarea unei mari adunări populare. Spre uimirea generală, la acea ceremonie asista vechiul prieten al lui Boy Capel, inamic declarat al lui Jaurès: Clemenceau. Ferm, cu căutătura mereu la fel de aspră, cu mănuşi din aţă groasă, „îmbrăcat sever", cu cravata ca o sfoară înnodată la întâmplare în jurul gulerului înalt, lumea l-a găsit totuşi mai gălbejit şi mai zbârcit cu trecerea anilor. Clemenceau avea şaptezeci şi trei de ani. Dar încă avea destule rezerve de generozitate ca să vină la ora aceea şi în pofida consecinţelor pe care gestul său le-ar fi putut stârni, ca să-şi manifeste încrederea în patriotismul muncitorilor. Bătrânul partizan se dădea instinctiv la o parte în faţa omului de stat.

A doua zi, în *L'Homme libre*, sub semnătura lui Clemenceau, un articol dezvăluia puternica lui determinare: „Şi acum, la arme!... Nu va fi nici un singur fiu al gliei noastre care să nu participe la

[1] Élisabeth de Gramont, *Clair de lune et taxis-autos* (Grasset)

enorma bătălie... Până şi cel mai nevolnic îşi va avea partea sa de glorie... O naţiune înseamnă un suflet".

Douăzeci şi cinci ani mai târziu şi aproape în aceiaşi termeni, discursurile lui Churchill aveau să dea dovadă de aceeaşi combativitate.

Astfel, o dată în plus, războiul golise oraşul Deauville.

Mândra aliniere a vilelor, înălţate cu faţa spre orizont, nu domina decât spaţii necontenit şi tot mai mult devorate de vid şi de tăcere. Se terminase cu rochiile de culoare deschisă, cu umbrelele de soare la cafeneaua La Potinière şi cu dădacele de pe plajă. Prăvăliile îşi pierduseră aerul de sărbătoare. Hotelul Royal îşi închidea porţile şi, pentru că încă rămânea deschis, Normandy părea că e în afara timpului.

Cu excepţia lui Mrs. Moore[1], americancă tenace, străinii plecaseră. Apoi automobilele fuseseră rechiziţionate, preţul benzinei fusese majorat, iar caii îşi reintraseră în drepturi. Atunci, vacanţa a părut a fi lovită de un fel de condamnare atât de evidentă, încât până şi Mrs. Moore a abandonat partida. Dar unde să se ducă? La Biarritz? Păstrase o amintirea foarte vie a acelui loc. Acolo izbutise, printr-o stratagemă, să fie prezentată regelui Angliei. Mituit, şoferul lui Eduard al VII-lea simulase o pană astfel încât, trecând pe acolo ca din întâmplare, Mrs. Moore să poată cu umilinţă oferi Maiestăţii Sale propria ei maşină. Un întreg trecut

[1] Kate Moore a creat un personaj de snoabă americană aproape unică în analele pariziene. Reuşea să fie invitată în cercurile cele mai închise folosindu-se de lacrimi. Paul Morand, făcând un comentariu la moartea ei în 1917, observă că ea dispare „în momentul în care americanii aveau să aibă în sfârşit o situaţie în Europa"! Remarca lui Proust din *Le Temps retrouvé:* „Dineurile, petrecerile modene erau pentru americancă un fel de Şcoală Berlitz" ar putea-o defini perfect.

delicios... Regele binevoise să accepte. Dar ce se mai întâmpla oare cu coasta bască? Se spunea că la Biarritz oamenii încă mai credeau în ritualul dineurilor în oraş. Mrs. Moore s-a întors la Biarritz. Numeroase străine stabilite în Franţa au procedat la fel. Exod la ale cărui consecinţe Gabrielle Chanel a putut cugeta pe îndelete.

Căci ea nu a plecat nicăieri.

Mobilizat la rândul lui, Boy o sfătuise să aştepte: „Aşteaptă. Nu închide magazinul. Vom vedea". Ea îi dădea ascultare. Aştepta pe plaja aceea care, fără ca ea să ştie de ce, părea brusc izolată de lumea largă din care urca rumoarea tot mai sporită a furtunii.

Un alt străin părăsise Deauville. Acesta era de naţionalitate rusă şi avea nume polonez. Tocmai îşi pierduse slujba. Mult prea lipsit de bani spre a-şi oferi o vacanţă, contase pe ziaristică să i-o ofere. Fusese însărcinat de *Comoedia* să urmărească festivităţile balneare ale „reginei plajelor". Iată că ajunsese cronicar monden! Tocmai el! Asta nu era ceva serios. Dar, în lipsă de ceva mai bun... Ajuns la Deauville pe 26 iulie, vestea mobilizării îl surprinsese în vreme ce stătea să-i observe, în jurul mesei de joc, pe obişnuiţii de la Grand Casino. În holul vast precum cel al unui vapor, cu geamuri înalte şi pereţi de un alb strălucitor de la lumina electrică, doar câteva secunde fuseseră suficiente pentru ca o parte dintre muzicanţi să părăsească brusc estrada, mesele să se golească, iar notele incerte ale unui ultim tangou să manifeste o ciudată încetineală de a amuţi.

Trimisul special al *Comoediei* purta numele de Wilhelm de Kostrowitzky. S-ar fi putut numi Flugi d'Aspermont ca tatăl lui care era italian, dacă acest gentilom l-ar fi recunoscut, ceea ce nu era cazul. Astfel că acest străin a devenit, sub numele de Guillaume Apollinaire, un artilerist, apoi un mort francez.

Își intitulase reportajul „Petrecerea ratată" și povestea, în cuvinte dulci-amare, despre sărutul de despărțire pe care Deauville și-l lua de la trecutul său.

Reportaj de o calitate unică. De pildă, atunci când poetul spune că a văzut, în ziua de 31 iulie 1914, dimineața, „un negru minunat, îmbrăcat într-un soi de tunică în culori șanjante..." străbătând străzile din Deauville pe bicicletă, apoi ajungând la mare, în care s-a afundat, turbanu-i verde dispărând încet la suprafața apei. Dar, lăsând aceste amănunte la o parte, Apollinaire și-a făcut datoria de ziarist conștiincios. Nimic nu i-a scăpat, nici Mrs. Moore prinsă în capcana propriului snobism, nici nasul în formă de bumerang al domnului Henri Letellier. El observă și notează: „La tangou, puțini dansatori". Mărturisește: „Noi nu credem în război". Vede tot, privirile îngrozite ale nemțoaicelor și străzile goale. Notează astfel: „Strada Gontaut-Biron prezenta în fiecare zi, între amiază și ora unu, aspectul pustiu al unei străzi din Pompei..." Și poetul a plecat. L-a luat un automobil „care a lăsat o impresie extraordinară asupra unor populații tot mai rărite".

Era epoca în care prietenii săi cubiști își împestrițau pânzele cu litere și fragmente din ziare, în timp ce Apollinaire, vinovat de căutări de același tip – introducerea unor clișee în textele tipografice și primele caligrame – era suspendat din funcția de critic la *L'Intransigeant*. „V-ați încăpățânat să nu apărați decât o singură școală, cea mai înaintată, cu o parțialitate și o exclusivitate care distonează în ziarul nostru independent...", îi scrisese directorul[1] în scrisoarea de concediere.

În acea noapte din 1914, traseul de întoarcere i-a inspirat lui Apollinaire un poem pe care l-a caligrafiat în formă de automobil:

---

[1] Léon Bailby, scrisoare către Guillaume Apollinaire, 5 martie 1914. Paris, Arhivele Guillaume Apollinaire, colecție particulară.

„N-am să uit niciodată această călătorie nocturnă în care nici unul dintre noi nu scoate o vorbă...“ Se îndrepta spre Paris. Părăsea Deauville, acel Pompei în care, pe strada Gontaut-Biron, Gabrielle Chanel rămânea agățată de magazinul ei ca o naufragiată de un colac de salvare.

BAZELE UNUI IMPERIU
1914–1919

„Făceam parte din acea generație care –
la optsprezece ani – atunci când a sosit primăvara
anului 1915, iar ea a înțeles că oamenii nu vor fi scoși
prea curând din tranșee, a avut
șansa extraordinară, pentru prima dată
după mai bine de cincizeci de generații care
au împlinit optsprezece ani în Franța,
să vadă gleznele femeilor pe stradă."

ARAGON
Henri Matisse, roman

I

UN MIROS DE CANGRENĂ

Zilele lui Gabrielle se scurgeau tot mai goale, când, în ziua de 23 august 1914, cu preţul luptei de la Charleroi, sfatul lui Boy – „Aşteaptă" – a căpătat un sens cu totul dramatic.

Deauville se umplea iarăşi.

Pe 27, trupele germane intrau în Saint-Quentin; pe 28, un comunicat dramatic, „de la Somme până la Vosges..." dezvăluia amploarea invaziei. La Deauville, hotelul Royal a fost redeschis în grabă fiind folosit pe post de spital, în timp ce vilele familiale şi proprietăţile înconjurătoare erau năpădite nu de oamenii de rând, ci de castelanii de pe Meuse, din Ardeni, din Aisne, toţi cei care, văzându-şi locuinţele invadate sau ameninţate, se refugiau la reşedinţele lor de vară.

„Vă vom arăta, într-adevăr, că suntem barbari." Aceasta era proclamaţia pe care von Kluck tocmai o azvârlise în faţa populaţiei. Atunci, pentru că cele mai frumoase castele ale Franţei cădeau ca muştele – Tilleloy, bijuterie din secolul al XV-lea, aparţinând contelui de Hinnisdal, ars, Anisay, al marchizului d'Aramon, distrus, Pinon, al prinţesei de Poix, nimicit până la

temelie –, Deauville a devenit oraşul aristocratic al „lumii din spatele frontului".

Soseau doamnele, „după ce pierduseră totul", ziceau ele. Şi era adevărat. În afară de mijloacele de a-şi reface garderoba. S-au adresat singurului magazin deschis: cel al lui Chanel.

Aceasta le-a propus pe dată ce purta ea însăşi. O fustă dreaptă până la pământ, abia lăsând să se vadă vârful piciorului, o bluză marinărească, un *chemisier*, pantofi cu tocuri ca pentru cizme, o pălărie fără nici o garnitură, o pălărie de pai simplă, asta era ţinuta pe timp de război. Cât să te deplasezi pe jos, mergând repede, ducându-te peste tot fără să te simţi stingherită, nu se cerea mai mult. Ţinuta Chanel a devenit ţinuta momentului.

Apoi au început să vină primii răniţi: bărbaţi cu ten verzui întinşi pe paiele vagoanelor. De la Deauville la Charleroi drumul era lung. Imagine oribilă... Hotelul Royal a început să miroasă a cangrenă.

Vinul cald oferit în gară nefiind încă de sezon, doamnele şi-au oferit serviciile medicului-şef, care le-a acceptat. Dar a fost nevoie să li se mai potolească zelul. Se duceau, veneau, vorbeau prea mult. Li s-a ordonat să adopte ţinuta albă. Unde să găsească halate, şorţuri, bonete? Depozitele de lenjerie ale hotelurilor nu au putut oferi decât vechi ţinute de bonă, cu manşete mari încreţite şi şorţuri lungi cu buzunare adânci, aşa cum purtau chelneriţele de la Bouillon-Duval[1]. Depozite a căror distribuţie a fost imediat organizată de medicul-şef. Chiar în seara respectivă, după o mare trambalare de ace mânuite fără nici un rezultat, probe care nu au dus la nimic, schimburi inutile efectuate la unele sau la altele, în

[1] Bouillon-Duval era un lanţ de restaurante ieftine a căror particularitate, foarte rară pe atunci, ţinea de faptul că serviciul era în întregime asigurat de femei.

fine, după momente de neliniște care aminteau în mod straniu de cele pe care le încercaseră în serile de bal mascat, nu le-a mai rămas decât să se adreseze lui Chanel.

Trecuse timpul când, spre a o asista pe fiica ei care urma să nască, Élisabeth de Greffulhe comandase la Worth o ținută de infirmieră din dantelă de Cluny. Dar, cerându-i lui Chanel să ajusteze acele halate pe talia lor, benevolele infirmiere au rugat-o totuși să caute să le dea oarecare eleganță. Gabrielle a fost de acord: avea să facă *ceva* din acele rochii.

Mai întâi, trebuia să se renunțe la boneţica aceea cu dantelă, atribut mult prea simbolic al celor cărora le fusese menită, da, trebuia înlocuită *chestia asta*. Dar cu ce? întrebau viitoarele infirmiere. Cu o bonetă simplă cu înfățișare nobilă. Restul, spunea ea, se va aranja de la sine.

Era o bună modistă, doamnele știau acest lucru. Au avut încredere în gustul ei.

Rezultatul a depășit toate așteptările.

Dar noile cliente se înșelau amarnic dacă socoteau cumva că datorau acel miracol modelistei pariziene. Căci îl datorau mai degrabă fetiței care petrecuse ani de zile la Obazine și duminicile în casa mătușii Julia.

Avea nevoie de ajutor. Antoinette se dusese glonț la Adrienne. Se întorsese însă pleoștită. Adrienne nu simțea nici o tragere de inimă se se clintească. Trăia cuprinsă de neliniște. Fără veşti de la „adoratul" ei, nu era altceva decât o femeie plânsă. Antoinette o găsise descumpănită, asistată de fidelele ei: Maud Mazuel și fosta dansatoare-vedetă la Théâtre de la Monnaie, eterna logodnică a contelui d'Espous. Gabrielle, furioasă, și-a reînnoit ultimatumul: soarta „adoratului" lui Adrienne era aceea a tuturor „adoraților" din Franța, iar poșta în armată mai lăsa de dorit, adăuga ea, mai

mult categorică decât reconfortantă. De altfel, nu exista nimic mai bun decât munca pentru a schimba ideile. Adrienne a cedat.

Renăştea atmosfera de camaraderie de la Moulins, în aburul uşor al călcatului, al mirosului fiarelor de călcat încinse şi al amidonului care se lipea de degete. Gesturi iuţi. Cuvinte puţine. Nimeni nu-şi precupeţea truda. Totul reîncepea ca în trecut. Bonete aproape monahale treceau din mână în mână şi, în timp ce picioarele în pantaloni stacojii făceau campanie militară, fetele Chanel, o dată în plus, stăteau cu acul în mână.

La asta, la acele ţinute de infirmiere elaborate în pripă s-a limitat contribuţia lui Gabrielle la lupta naţională. Nu a fost niciodată văzută printre răniţii de la Royal, nu a fost niciodată în postură de infirmieră. Mai târziu, cei care fuseseră la război – cel puţin cei care scăpaseră cu viaţă – s-au mirat de acest lucru. Balsan îndeosebi: „Nu te-ai arătat deloc, Coco". De ce nu fusese şi ea infirmieră? „Nu e de competenţa mea", răspundea Gabrielle. Şi nu făcuse niciodată o vizită, nici măcar atunci când „a merge pe front" devenise aproape o modă printre cele îndrăgostite, fie că erau soţii sau metrese. „Nu e sectorul meu", spunea Gabrielle.

Avea răspuns la toate. Dar nu dezvăluia niciodată motivele profunde ale acelui refuz.

Într-adevăr, ea voia din toate puterile să taie legătura cu trecutul. Pentru asta, nu exista decât un singur mijloc: să îi evite pe cei care fuseseră martori: militarii.

În primele zile ale lui septembrie, frontul ceda de peste tot, nu se mai spunea germani, ci friţi, iar guvernul Franţei se afla la Bordeaux. Deauville a primit un al doilea val de refugiaţi: din nou castelani, majoritatea din zona Seine-et-Oise. Dar pe aceştia Gabrielle îi cunoştea căci îi întrezărise de departe, vânători chipeşi,

cu cravată albă la gât, amazoane cu tricorn pe cap, pe vremea când ea ducea în casa lui Balsan o existență anonimă.

Or, notorietatea ei crescândă a făcut ca de acum înainte ei s-o considere „demnă de a fi salutată". Și apoi, era război. În fine, doamnele acelea aveau și ele nevoie să-și împrospăteze vestimentația. Așadar, au început s-o salute... Au fost schimbate și câteva cuvinte distante. Astfel, Gabrielle a aflat că un stat-major german ocupa domeniul lui Étienne. Cât putea să doară acest lucru! Soldați și dezordine militară în casa care o primise, în grădina care i se păruse o vreme cea mai frumoasă din lume. Royallieu desfigurat, invadat, era, printre atâtea altele, un aspect al distrugerilor care se făptuiau.

Dar evenimentele aveau asupra vieții profesionale a lui Chanel consecințele cele mai puțin previzibile. Într-un anume mod, o serveau. Și era nevoită să constate că tot ceea ce îi sărăcea pe ceilalți pe ea o ajuta să-și făurească viitorul. Ciudat destin acesta al unei femei căreia inamicul îi furniza cu atât mai multe ocazii de a se elibera cu cât amenința mai de aproape Parisul.

Când armatele germane nu au mai fost decât la treizeci de kilometri de capitală, Gallieni a înconjurat orașul cu sârmă ghimpată, a înrolat patruzeci de mii de civili și a pus să se sape tranșee. Teatrele au afișat: *Relâche*[*]. Actori, actrițe, autori, critici, cu toții au plecat. Numai pe ei îi vedeai la Deauville.

A fost ultimul lot sosit.

Nu erau camere libere. Dar „minus veselia, holul hotelului Normandy își reluase aspectul obișnuit"[1].

Cât despre Gabrielle, nemaiștiind unde să-și așeze clientele, a pus mese și scaune pe trotuar și a creat la ușa ei un adevărat salon,

[*] Zi sau perioadă fără spectacole
[1] *Mémoires,* de Élisabeth de Gramont

la umbra storului coborât. Trândăvie. Trăncăneli angoasate. Veşti contradictorii. „Primarul din Deauville a avut mult de furcă spre a împiedica să circule afirmaţii defetiste şi a ordonat tăcerea".

Ultimii sosiţi dădeau de înţeles că se pregătea ceva dinspre partea franceză. Era oare de crezut? Nimeni nu ignora faptul că Gallieni nu dispunea decât de soldaţi istoviţi. Francezilor, aflaţi încă sub impresia luptei de la Charleroi*, tocmai li se alăturaseră trupele epuizate ale lui Sir John French. Atunci a început pentru Gabrielle o aşteptare înfrigurată. A înţeles în sfârşit prin ce trecea Adrienne. Trecând de două ori, în decursul unei vieţi îndelungate, prin spaimele unei naţiuni aflate în război, a fost singura dată când ea a împărtăşit chinurile contemporanelor ei. Căci statul-major al lui Sir John French îl număra pe locotenentul Arthur Capel printre ofiţerii de legătură.

Ceea ce s-a întâmplat la 6 septembrie era destul de surprinzător: Deauville a văzut sosind turme de vite. Acestea au ocupat hipodromul, sub privirea vigilentă a paznicilor, păstori improvizaţi nici tineri, nici bătrâni, şi, prin veşmintele lor, nici civili, nici militari. Era un contingent al armatei teritoriale, venit de la Paris, oameni care aveau misiunea să ţină la odihnă rezervele de carne bovină.

De la începutul războiului, nici o voce populară nu se mai făcuse auzită la Deauville. Iată că acum, în acel decor aproape ireal datorită luxului, se exprimau, când zeflemitori, când resemnaţi şi cu o răbdare milenară, oameni ai străzii şi oameni de la ţară, birjari, căruţaşi, în fine, toate soiurile de reprezentanţi ai unei umanităţi solide şi care părea infailibilă. Fuseseră martorii transformărilor capitalei: magazine închise, civili făcând exerciţii militare pe esplanade, ziare reduse la o singură pagină şi limitându-se să publice comunicatele, taxiuri şi autobuze rechiziţionate. Au fost

* Victoria germanilor din 21–23 august 1914

asaltați de întrebări. Din gura lor, cei din Deauville aflau cum e cu războiul. Se duceau să-i asculte, stând pe iarbă, ca pe niște povestitori arabi.

Astfel, orașul cel frivol a conștientizat ce se pregătea: cu ai săi *poilus** și *tomies*** istoviți, Joffre trecea la ofensivă. A sosit și ordinul: „Mai degrabă muriți, decât să dați înapoi". Atunci a început pentru doamnele în fuste lungi o așteptare înfrigurată. Încărcate cu întăriri, hurducându-se pe drumul frontului, taxiurile Parisului au intrat în legendă. S-a dat bătălia de pe Marna: Parisul era salvat.

Turmele au plecat împreună cu păzitorii lor. Lăsau un gol în urma lor. Au fost regretați. Dar trebuiau să fie hrăniți combatanții. La Deauville au rămas numai privilegiații.

Doamnele cele mai nobile au îndrăznit atunci ceea ce nici măcar nu ar fi conceput cu două luni în urmă: să se scalde.

Gabrielle Chanel a imaginat pentru ele costume de baie foarte caste, ai căror pantaloni bufanți se opreau la genunchi.

II

NIȘTE ȘARLATANI

Cam pe la jumătatea lui octombrie din acel an, Gabrielle a primit vești de la fratele ei Alphonse. Caligrafia lui, rotunjită fără pete, pe care i-o cunoștea atât de bine, a-urile desenate cuminte, o-urile aliniate ca ouăle într-un coș și fiecare literă desenată cu tot

* În argou, denumirea dată soldaților francezi din Primul Război Mondial.
** Denumirea glumeață dată soldaților englezi: *tommy*/plural: *tommies*.

ce era necesar în materie de parte plină şi parte subţire a literei, era scrierea tuturor acelora care, la fel ca Alphonse, deprinseseră scrisul sub îndrumarea unui preot de ţară.

Mobilizat, Alphonse îi scria în momentul plecării. Pleca să se alăture Regimentului 97 Infanterie, lăsând în urma lui, fără mijloace de trai într-un târg din Cévennes, o soţie însărcinată şi un băieţel. Scrisoarea nu spunea mai mult. Dar Gabrielle nu se putea îndoi de faptul că acea cumnată aflată la ananghie era Madeleine Boursarie, lucrătoare în domeniul mătăsii, a cărei căsătorie fusese celebrată la 17 noiembrie 1910 la Valence şi anunţată membrilor clanului pe o vedere cu urări, aşa cum se găseau la bâlciuri. Gabrielle, care îşi făcea debutul ca modistă la vremea aceea, îl felicitase de îndată pe dragul ei Alphonse.

Cei patru copii ai lui Jeanne Devolle păstraseră legătura unii cu alţii. Să-i scrie lui Alphonse, să-l urmărească de-a lungul aventurilor lui care erau şi cele ale lui Lucien, să-l felicite cu prilejul căsătoriei, cam atât făcuse Gabrielle până atunci. Ştia că de cum împliniseră vârsta de a fi daţi la muncă, Alphonse cel încăpăţânat şi Lucien cel drăguţ fuseseră plasaţi ca ucenici pe lângă un negustor de bâlci, mai ştia că vreo câţiva ani mai târziu adunaseră scoarţă de pe coastele muntelui Aigoual, apoi căutaseră cărbune în fundul unei mine din Cévennes. Fraţii Chanel nu se despărţiseră decât în 1907, când Lucien semnase un angajament în Infanterie. Avea optsprezece ani şi, deşi era o fire paşnică, visa să ducă o viaţă de militar. Dar după un an fusese reformat şi se pomenise din nou fără mijloace de trai.

Atunci i s-au oferit două soluţii: să meargă spre nord şi să se ducă la tatăl lui care se stabilise în Bretagne sau să străbată iarăşi drumurile alături de Alphonse, devenit, în regiunea Gard, „voiajor cu ziarele". Lucien s-a oprit la prima soluţie. Era lipsit de

nimănui. Înfăţişându-se acasă la tatăl lui, urma să-i dovedească astfel că nu îi purta supărare.

Din hangiu la moartea soţiei lui, Albert Chanel redevenise negustor de bâlci. Acest părinte – din care Gabrielle a făcut mai întâi un viticultor, apoi un „dispărut", după ce îi pusese în seamă o soartă bogată în călătorii de toate felurile, expediindu-l până în Statele Unite ca să facă avere – se mărginea să se bată pe câmpul de luptă al bâlciului din Quimper. Toţi membrii clanului ştiau acest lucru. Se mai cunoştea de asemenea că reîncepuse să alerge după femei şi că avea un gust foarte pronunţat pentru băutură. Dar toatea astea nu ar fi fost suficiente pentru a-l izola de clan dacă nu ar mai fi fost şi *altceva*.

Mai întâi că nu se sinchisea de părinţii lui. Din nou şi mereu mătuşa Julia, tot ea, fusese cea care, cu ajutorul lui Adrienne, îi luase la ea.

Henri-Adrien Chanel mergea pe optzeci de ani. Trăia de acum la Varennes pe Avenue de la Gare, nu departe de familia Costier. La vârsta pensiei, fostul ţăran refăcuse legătura cu trecutul. Oamenii din Varennes care nu îl cunoscuseră decât săpând în grădină, arzând buruienile şi prinzând broaşte nu îşi puteau imagina că el fusese negustor la bâlci. Pentru ei, bătrânul era un om de la munte, din Cévennes, care îşi ducea cu demnitate zilele de pe urmă înconjurat de soţie şi fiică, respectabila doamnă Costier, soţia unui funcţionar la S.N.C.F.

Adrienne, ciupind de ici, de colo sume mici de bani, făcea tot ce putea ca să le uşureze bătrâneţile. Se ducea regulat în vizită la Varennes, unde vecinii familiei Costier găseau că dă dovadă de o eleganţă excesivă pentru o fată de ţăran. Era ceva dubios, dar ce frumoasă era! Şi cât de mult îi plăcea tatălui că, în reuşita ei, continua să se gândească la el. Din cei zece copii câţi adusese pe

lume, ea era mereu „mezina", preferata. Adrienne sosea cu trenul de la Vichy, superb îmbrăcată, purtând pe braţ un coş cu merinde. În ziua respectivă, mătuşa Julia scotea faţa de masă albă şi făceau ospăţ. Atunci, casa din Varennes redevenea pentru o zi locul de suflet în care se adunau membrii împrăştiaţi ai tribului rătăcitor.

Ceea ce ce făcuse ca soţii Costier s-o rupă definitiv cu Albert Chanel era rezultatul vizitei lui Lucien la Quimper, în 1909. Acesta îşi găsise părintele în concubinaj cu o femeie mai tânără decât el, dar care bea la fel de mult.

Albert Chanel, deşi se afla într-o teribilă strâmtorare, îşi primise bine fiul. L-a găzduit în apartamentul mobilat pe care îl împărţea cu concubina lui şi i-a propus să-l angajeze. După care, profitând de acest ajutor neaşteptat de mână de lucru, dispăruse. „În turneu", zicea el.

Lucien a aflat de la concubina tatălui în ce constau acele turnee. Albert închiria pe credit un frumos atelaj, îşi împodobea caii şi se preumbla prin împrejurimi, anunţând, cu mare desfăşurare de vorbe umflate, că urma să se întoarcă aducând vesela unui castelan al cărui om de încredere era. Castelanul era la ananghie, zicea el. Se despărţea de farfurii, de platouri, scoţându-le la vânzare a doua zi, şi nu trebuia scăpată o asemenea pleaşcă.

A doua zi, Albert se întorcea într-adevăr...

Izbutea prin şarlatanii să-i convingă pe săteni să cumpere o banală veselă de bâlci, dându-le asigurări că acestea erau comorile marchizului de Barrucan, stăpânul lui. Îşi rata rareori afacerea. Numele marchizului avea un efect magic. Inutil să mai adăugăm că acest domn de Barrucan nu exista. Numele era şi el inventat, deriva din cuvântul *barrique,* butoi. Se vede că până şi în decăderea care avea toate şansele să fie definitivă, vechiul vis viticol încă îl mai obseda pe Albert Chanel. Şi tot astfel nu putem decât s-o înţelegem

și mai bine înțelege pe fiica sa Gabrielle care, în încercarea de a-și travesti originea și în încăpățânarea de a-și însuși fabulațiile paterne, îi conferea părintelui ei, în ochii lumii, demnitatea la care el ar fi dorit atât de mult să ajungă. Făcea din el un viticultor. Se răzbuna pe viață tot atât de mult cât își răzbuna tatăl: Albert Chanel obținea satisfacție cu titlu postum.

Dar Lucien a mai aflat de asemenea, din spusele acelei femei, că Albert fusese nevoit, cel puțin o dată, să părăsească în grabă teatrul isprăvilor lui. Erau câțiva ani de atunci, nu prea știa bine unde. Dar nu fără motiv venise Albert până la Quimper, un oraș unde nu cunoștea pe nimeni și unde nimeni nu-l cunoștea. Femeia, fără a fi sigură de ceea ce spunea, credea că înainte de sosirea lui în Bretagne, Albert avusese de furcă cu jandarmeria călare.

Și asta nu era totul. Lucien și-a dat seama, pe spezele lui, că acea concubină a tatălui era o prostituată. Profitând de absența lui Albert, a pus în pericol virtutea tânărului. Fugind din calea acelei fiare în zdrențe, Lucien a părăsit Quimper fără a mai aștepta întoarcerea tatălui.

S-a refugiat la Varennes. Aici, tribunalul familiei a fost nemilos. Beție, necinste, depravare... era prea mult! Albert a fost radiat dintre membrii clanului. Numele nu i-a mai fost niciodată rostit.

Lucien a reușit să facă rost de o slujbă. La fel ca tatăl lui, la fel ca bunicul lui, a devenit negustor de bâlci. Și iată că iarăși s-a ivit un Chanel, negustor de pantofi, în spatele catedralei din Clermond-Ferrand. Între Rue des Gras și Rue des Chaussetiers, Lucien ocupa în piață un loc numai al lui. Avea mușterii fideli, clientelă alcătuită din oameni de la țară. Atunci s-a hotărât să se însoare. Ceea ce a și făcut în 1915. Aproape imediat, armata și-a amintit de el. Lucien a atras atenția că fusese reformat. Împotriva

voinţei lui, cu titlu definitiv. A fost totuşi îndreptat spre un regiment de Infanterie: 92.

Mai timid decât Alphonse, Lucien nu a îndrăznit să-i ceară nimic acelei surori îndepărtate care, se spunea printre membrii clanului, „făcuse avere". S-a mărginit aşadar s-o anunţe că pleca soldat, aşa cum o anunţase, cu câteva luni în urmă, că se însoară. Dar, la fiecare permisie, s-a oprit la Paris. Gabrielle l-a primit cu bunătate, ferindu-se totuşi să-i vorbească despre pensia lunară pe care i-o vărsa lui Alphonse. Se temea cumva că îi va cere la fel? Un om de afaceri, domnul Aubert, care lucra şi pentru Arthur Capel, îi trimitea în fiecare lună gornistului Alphonse Chanel un mandat de trei mii de franci, sumă considerabilă pentru epoca respectivă. Dar de ce trebuia să expedieze suma aceea la sectorul poştal al lui Alphonse? Nu ar fi fost mai simplu s-o trimită direct soţiei lui? Exista un motiv: mama copiilor lui Alphonse nu era soţia lui legitimă. Când şi cum aflase Gabrielle? Cu siguranţă că nu a ignorat multă vreme abaterea fratelui ei. Dar nu i-a arătat supărare pentru acest lucru. Trăia Alphonse în concubinaj? Nu era primul bărbat din familie căruia i se întâmpla asta. Nu se născuse ea însăşi în afara căsătoriei? Alphonse Chanel a beneficiat de mărinimia ei vreme de douăzeci şi cinci de ani, fără să se fi pus vreodată problema unei întârzieri sau a unei uitări.

Alphonse întâlnise în 1911, în Gard, o domnişoară Causse, o fată colţuroasă care avea o avere modestă la Vigan. A omis să-i mărturisească faptul că se însurase în anul precedent. Astfel că, rămânând gravidă, s-a mirat că n-o ia de nevastă. Familia lui Jeanne Causse era dintre cele mai onorabile. S-a văzut deci nevoită să-şi ascundă starea. A fugit atunci de acasă, s-a refugiat la Nîmes, s-a angajat servitoare şi, când i-a venit ceasul, a născut la azil un copil

pe care l-a declarat sub numele ei. Era la fel ca aventura pe care o trăise Jeanne Devolle, cu un sfert de veac mai înainte.

Pe atunci, Alphonse era mecanic la Saint-Laurent-le-Minier. Întreţinea benele minei, se familiariza cu primele motoare automobile şi ducea un trai lipsit de griji. Când şi când se ducea până la Nîmes, unde Jeanne, îndrăgostită şi resemnată, îl aştepta. Trei ani mai târziu, legătura lor continua, Jeanne Causse era din nou gravidă, iar Alphonse era mobilizat. Jeanne şi-a pierdut slujba şi s-a refugiat la o rudă la Florac. Acolo a adus pe lume o fetiţă, pe care, ca o recunoaştere a miraculoasei pensii, au numit-o Gabrielle.

Între timp, căsătoria lui Alphonse cu Madeleine Boursarie – de care Jeanne nu ştia în continuare nimic – fusese desfăcută. Hotărârea de divorţ fusese înregistrată de către tribunalul civil din Valence cu o lună înaintea declaraţiei de război.

Brusc, cuprins de un sentiment de responsabilitate – datorat de bună seamă doar faptului că un tată de familie beneficia de unele avantaje, printre care permisiile nu erau dintre cele mai mărunte –, Alphonse Chanel a decis să-şi recunoască cei doi copii. Nu şi-a menţionat statutul de divorţat, iar pe actul de recunoaştere a fost declarat celibatar.

Astfel se explică existenţa, tardiv recunoscută, a unei Gabrielle Chanel în plus, căreia i s-a alăturat în 1919 un al treilea copil, o mică fiinţă Antoinette născută la Ganges în regiunea Gard.

Alphonse Chanel şi Jeanne Causse s-au stabilit definitiv într-un concubinaj care a durat patruzeci de ani.

La fel ca Jeanne Devolle, Jeanne Causse a fost cea mai nefericită dintre soţii. Alphonse Chanel era replica desăvârşită a tatălui lui. Fie că era beat, fie că era plin de datorii, Jeanne îl vedea făcându-şi mereu apariţia.

„Zmeu pe stradă, diavol acasă", zicea ea.

Dictonul local îi era de folos pentru a-l zugrăvi pe omul a cărui soartă decisese s-o împartă.

Nu a dus lipsă de curaj. La vremea când s-a născut fiica ei Gabrielle, din pământurile pe care le poseda la Vigan nu mai rămăsese nimic. Alphonse avusese rapid grijă să-i rontăie economiile şi bunurile. Dar, orice ar fi făcut, Jeanne nu şi-a pierdut niciodată speranţa de a-l vedea cuminţindu-se.

În 1919, infanteristul Chanel s-a întors de la război. Pensia pe care i-o vărsa Gabrielle îi asigura o indiscutabilă independenţă. A hotărât să se instaleze la Valleraugue, un sătuc din Cévennes într-o vale adâncă. Foarte aproape de acolo, erau vârfurile înzăpezite ale masivului Aigoual, păduri de brazi, torenţi, iar la vremea culesului, vedeai coşuri întregi de afine.

Oamenii ţinutului, bătrânii din Valleraugue îşi mai aminteau încă de sosirea în 1919 a unui tip dezgheţat, călare pe bicicletă, un mustăcios tată de familie care părea că e tare priceput la negoţ. De cum se instalase, Alphonse Chanel cumpărase o cărucior de zarzavaturi şi un cal, şi cu acest atelaj se ducea zi de zi la Ganges să cumpere legume. Cât să alimenteze o mică tarabă pe care o ţinea nevasta lui. Dar această ocupaţie, prea modestă, n-a fost mult timp pe gustul lui. A reuşit atunci să pună mâna pe unicul debit de tutun din Valleraugue. Dovadă că Alphonse avea braţul lung... Căci fusese nevoit să-l arunce în stradă pe vânzătorul debitului. Cum procedase? Toate mijloacele fuseseră bune, reclame, demersuri, sprijin politic, dar şi minciuna că, tot sunând goarna Regimentului 92 Infanterie, se alesese cu o bronşită cronică. Era un descurcăreţ.

Cam pe la 1920, vânzătorul Chanel de la debitul de tutun a fost văzut circulând la volanul unei frumoase maşini şi s-a aflat cu această ocazie – prin factorul poştal – că avea la Paris o soră croitoreasă care-l alimenta cu mărinimie. Atunci a început să i se

mate generosului vânzător de tutun care dădea cu plăcere de băut, pierdea la jocurile de noroc şi spunea că nu punea niciodată un ban deoparte, cea mai mare consideraţie.

Îl adulmecau ca pe un om important.

Valleraugue l-a tratat pe Alphonse Chanel ca pe un domn. Era personajul cel mai cunoscut din sat alături de primar, pastor şi preotul catolic.

III

NEMAIPOMENIŢI, ENGLEZII ĂŞTIA!

În ultimele luni ale lui 1914, parizienii, socotind că totuşi capitala era din nou la o distanţă suficientă de front, s-au întors la Paris. Aristocratele şi burghezele, nemaiavând nici „zi" de primire, nici servitori, nici cărbuni, nici măcar o cofetărie deschisă unde să se întâlnească la ora ceaiului, au descoperit brusc avantajele hotelurilor. Pentru că era cel mai central şi mai bine încălzit, Ritz a devenit locul predilect unde îşi dădeau întâlnire persoanele care fuseseră crescute în aceleaşi mănăstiri, care dansaseră la aceleaşi baluri şi suportaseră din partea unor soţi suspicioşi aceleaşi constrângeri.

Pentru ele, hotelul nu avusese până atunci decât destinaţia de vilegiatură şi, pretutindeni de altfel, de loc de păcătuire. Lăsate pe seama lor, soţiile rămase singure s-au dispensat de permisiunea soţilor, îndrăznind să se arate la Ritz. Au pătruns în bar, loc în care, pe timp de pace accesul le fusese cu străşnicie interzis. Marea noutate era că o doamnă i se putea adresa direct unui barman, putea sta alături, şi altfel decât fără s-o ştie, de un politician ateu,

putea să împartă aceeaşi banchetă cu un parvenit şi să asiste la o discuţie între speculanţi.

Nimic nu putea să împiedice ca războiul să apropie femeile de ceea ce le fusese mereu refuzat libertatea.

Şi, o dată în plus, tot războiul a fost cel care i-a făcut jocul lui Gabrielle Chanel. Situat pe strada Cambon la nr. 21 dintr-o pură întâmplare şi pentru că la vremea respectivă nu i se oferise nici o altă posibilitate, magazinul ei parizian avea să se afle de acum înainte pe drumul pe care-l parcurgeau în fiecare zi femeile care învăţau să cunoască tot ce se mişcă şi trăieşte într-un oraş, pentru că, pentru prima oară, ele umblau pe străzile Parisului singure şi pe jos.

Atunci, la fel ca bunicul ei, acel Henri-Adrien Chanel care, în jurul anului 1860, se lăsase condus de ritmul veşnic al pelerinajelor, Gabrielle, înzestrată cu acelaşi fler, cu aceeaşi mobilitate, a socotit că venise vremea să părăsească Deauville. Era un risc pe care trebuia să şi-l asume. Trebuia să încredinţeze magazinul unei vânzătoare până în primăvara următoare; trebuia să-şi facă bagajele şi să se întoarcă la Paris... Ceea ce a şi făcut, iar Antoinette odată cu ea. Dedicată în întregime luxului în ochii celor care credeau că o cunosc cel mai bine, avea de fapt sânge ţărănesc şi ştia, încă de foarte tânără, că a-ţi câştiga viaţa însemna a te plimba la nesfârşit din oraş în oraş.

În decembrie 1914, surorile Chanel reveniseră la garsonierele din cartierul Malesherbes. Adrienne se întorsese la Vichy, unde fusese chemată de triste îndatoriri. Părinţii ei muriseră: Angelina, în timp ce era în vizită la Adrienne, Henri-Adrien, un an mai târziu, la Varennes. Astfel dispăreau, aproape în acelaşi timp, bătrânul ambulant şi acea Angelina rămasă în ochii lui, până la o vârstă înaintată, adolescenta, sălbatica, supusa, asupra căreia se

amîndoi odinioară cu un soi de furie şi care, şi la bine, şi la rău, îl urmase pretutindeni pe vremea tinereţii lor vagabonde. Îi revenea lui Adrienne obligaţia de a le asigura un mormânt decent. I-a înhumat pe amândoi împreună, la Vichy.

Câte pierderi! Numele dispăruţilor jalonau schimbul de surîsori. Când era Adrienne cea care îi vestea lui Gabrielle moartea vreunuia dintre petrecăreţii care avuseseră mare foame de distracţie la Rotonde, când era rândul lui Gabrielle s-o lase pe Adrienne să înţeleagă că pierduse pe cutare sau cutare dintre tinerii frumoşi care veniseră, ca nişte seducători, să ia ceaiul acasă la Maud. Şi apoi, banda de la Royallieu îşi pierduse şi ea pe cel mai glorios dintre călăreţi: Alec Carter, jocheul britanic, fusese printre primii căzuţi. Se angajase în Regimentul 23 Dragoni ca să rămână alături de prietenii lui francezi. Fusese pe dată numit sergent. Simţise o bucurie nebună O saptămână mai târziu, era mort... Ca şi cum nu i-ar fi servit la nimic unui om din armată că încarnase pe timp de pace arta şi ştiinţa ecvestră.

Soldaţii îşi începeau lunga îngropare în noroiul tranşeelor. La Paris se agitau oamenii de afaceri. Pânza, cărbunele, devenite materii rare, făceau obiectul unor speculaţii înverşunate. Boy, deşi îşi asumase obligaţii militare, profita de cea mai mică ocazie ca să vină ca vijelia să vegheze asupra intereselor lui.

Numit preşedinte al comisiei armatei, prietenul lui, Clemenceau, era politicianul cel mai temut din Franţa. Îi hărţuia pe miniştri, denunţa muniţiile insuficiente, încetinelile înarmării, incapacitatea Serviciului de Sănătate. Starea răniţilor... O ruşine! Erau evacuaţi în murdărie şi urină, pe paiele care slujiseră la transportul cailor. Era admisibil aşa ceva? Îi ataca pe profitori, pe învârtiţi şi pe acel Malvy, mai ales, pe care îl detesta în mod deosebit, un ministru de Interne care era surprins în partidă de divertisment intim la

Arcachon, la Nelly Beryl, o demimondenă, şi asta în timp ce oamenii se băteau şi mureau. Sechestru, interdicţie, cenzură, nimic nu-l oprea, iar ziarul lui Clemenceau era cel mai citit. Un tiraj de o sută de mii de exemplare...

Dar nu doar la asta se mărginea acţiunea lui. Se înhămase la o sarcină la care nu avea să renunţe. De ce să se limiteze la discuţiile între galonaţii din spatele frontului? S-a dus după adevăr la faţa locului, până în tranşee.

Îmbrăcat ca pentru o şedinţă la senat, cu singura diferenţă că purta cizme şi schimbase pălăria tare cu o pălărie obişnuită caraghioasă, atât de uzată încât aducea a fantomă de pălărie – i-au plăcut toată viaţa pălăriile imprevizibile –, Clemenceau şi-a sporit vizitele pe front.

În cursul unei astfel de inspecţii, a trecut printr-un sat din apropierea liniilor, unde era cantonată o unitate engleză. Oamenii se odihneau. Într-un grup de cavalerie, Clemenceau a recunoscut o siluetă familiară: Arthur Capel. Juca polo sub ochii lui Sir John French[1]... În spatele lui Clemenceau, o delegaţie înfiorată se aştepta la ce e mai rău: zeflemeli, avalanşă de sarcasme, cuvinte feroce rostite sub nasul englezilor. Cu un gest, Clemenceau le-a înlăturat temerile. „Nemaipomeniţi, englezii ăştia!" Îl încântau. Să te antrenezi, în faţa caselor strâmbe şi a zidurilor prăbuşite, ce sânge-rece! A ţinut să se oprească. Voia să-i felicite personal.

Era oare o dovadă de părere preconceputǎ, de uşurinţă?

Arthur Capel, după cum pretindeau unii, îl vrăjise?

De altceva era vorba. De un vechi acord cu propria tinereţe... Cu treizeci de ani în urmă, Clemenceau fusese, ca şi Capel, un om care trecea dintr-o lume în alta, luând de-a valma ce i se oferea,

[1] Scrisoare inedită a lui Paul Morand către autoare

femei de lume, actriţe, prostituate, trecând cu plăcere pe lângă scandal, pe lângă escrocherie parcă spre a se ameţi mai bine. Nu i se reproşase îndeajuns acest lucru? Nu se înverşunaseră adversarii lui în privinţa metreselor, datoriilor, cailor lui? A, da, caii! Echitaţia fusese într-adevăr pasiunea lui. Făcuse chiar meserie în domeniul asta, în Statele Unite, când, tânăr fiind şi fără bani, căuta o slujbă. Lângă New York, la Stamford, profesor într-un colegiu de fete, având în sarcină orele de franceză şi manejul, fusese şi aşa ceva, un fiflzon după care elevele se dădeau în vânt. Şi, tot legat de aceste aspect, cu ce injurii fusese copleşit!... Mary Plumer, fiica pastorului de care divorţase... De ce? Trebuia să dea explicaţii. Şi apoi, nu vorbea el cam prea bine engleza? Dar asta era o altă poveste. Anglofilia lui Clemenceau păruse mereu suspectă.

Cui anume i-a datorat Arthur Capel numirea în Comisia franco-engleză pentru cărbunele de război? Pare puţin probabil ca tocmai Clemenceau să fi fost străin de decizia asta.

În timp ce în acel an, 1915, combatanţii vedeau, fără ca vreo voce să se facă auzită, cum se lungeşte tragicul inventar al instrumentelor morţii – în 1915 se producea, în văzduhul luptelor, vacarmul primelor avioane, la sol, asaltul primelor tancuri, iar în aer, otrava fără remediu a gazelor asfixiante –, ceea ce se deschidea în faţa lui Boy era o lume la care puţini oameni mai cutezau încă să se gândească. A trăi între Paris şi Londra, a te îndepărta de zona luptelor, a te smulge mizeriei, suferinţei, a nu mai fi decât un ofiţer la fel ca toţi ceilalţi, dar dintre cei care, dintre toate deciziile, alegeau una singură şi o impuneau, şi asta era de natură să provoace ameţeală.

Toate acestea trebuie înţelese ca fiind visul ambiţiosului desăvârşit.

Şi, firește, Arthur Capel era un ambiţios.

Voise să dobândească ceea ce îl putea răzbuna pentru o nedreptate, cea a stării de bastard care îl chinuise. Lucrul acela se

făcuse. Se va putea întoarce în Anglia, iar acolo va putea trata de la egal la egal cu fiii de familie nobilă.

Dar mai înainte de acestea toate, a avut dreptul la o permisie de vară. Doar câteva zile. Atât cât să-şi ofere o vacanţă. A dus-o pe Gabrielle la Biarritz.

Franţa asista la o nouă repartizare a populaţiei: pe front, cei care sufereau, la Paris, cei care vorbeau, la Deauville, cei care aşteptau, la Biarritz, cei care profitau.

Hotelul Miramar avea un aer paşnic. Hôtel du Palais de asemenea. Se dansa seară de seară. Militarii în permisie, cărora le răsuna în urechi o cu totul altă muzică, îşi reveneau pe parchetul ceruit. Antidotul era tangoul. În ce tonalitate se cânta *Sub cerul Argentinei...?* Prin alte părţi, acolo unde cerul era sfâşiat de explozii, obuzele şuierau în mi bemol. De amintirea acelui cântec trebuia să te fereşti.

Din cealaltă parte a frontierei, sosea o clientelă fidelă de bărbaţi bruneţi cu păr ondulat şi de spaniole vorbăreţe, însufleţite de un foarte puternic simţ al eleganţei şi de un mare apetit pentru plăcere. În faţa cofetăriilor închise, s-au înfuriat. Ce se întâmplă? Biarritz nu mai era „chiar cum trebuie". Iar ruşii, unde dispăruseră ruşii? Nu mai exista cordon de poliţie care să ocrotească zbenguielile nautice ale prinţului Iusupov şi ale marelui duce Dimitri. Cât puteau să placă ăştia doi! Frumoşi ca nişte îngeri! Femeile se adunau ciopor. Cu timpul, îngerii se săturaseră: nu aveau de gând să-i lase odată în pace? Municipalitatea se alarmase. De unde şi cordonul de poliţie. Dar Biarritz ducea lipsă de jandarmi. Atunci, aghiotanţii făceau un meterez cu corpurile lor şi întindeau foarte iute halatele de baie. Degeaba însă. Nu era nimeni aşa de înalt ca marele duce. Capetele celor doi le depăşeau mereu pe ale celorlalţi.

Dar se terminase cu epoca aceea, se terminase cu adevărat. Îşi luaseră zborul şi Felix, şi Dimitri şi, dacă nu îţi aduceai singur cofetarul şi stocul de făină de acasă – lucru pe care alţii s-au resemnat să-l facă, în ciuda complicaţiilor respective –, gata şi cu prăjiturile. Erau toate amănuntele astea şocante? În paranteză fie spus, Gabrielle nu se prea sinchisea. Nici Boy. Existau profitori, învârtiţi? Ei bine, iată, aşa stăteau lucrurile, erau şi din ăştia. Nu era mai degrabă un lucru ruşinos faptul că diversele conflicte puteau isca mereu astfel de prezenţe?

La urma urmei, prostia ar fi constat în a-ţi interzice să exploatezi soiul ăsta de oameni, în numele nu ştiu cărui principiu. Se declarau cumva îmbogăţiţii dispuşi să cumpere *orice?* Pe timp de război, *orice* avea un sens precis: luxul. Trebuia aşadar să li se dea lux. Lui Boy, dar şi lui Gabrielle, le-a dat prin minte ideea de a reînnoi la Biarritz experienţa care, cu un an în urmă la Deauville, dăduse rezultate atât de frumoase. Unde voia Boy să ajungă? Să fi fost cumva dorinţa de a crea din nou climatul trecutului? Sau poate că voia să mai adauge o podoabă coroanei lui Gabrielle? Dacă nu cumva, în mod inconştient, dorea s-o îndepărteze pe Gabrielle de Paris în momentul în care el urma să şadă mai multă vreme acolo.

Poate că existau asemenea gânduri ascunse în mintea lui Boy. Dar mai cu seamă prevala gustul pe care ei îl aveau în comun, acela de a risca şi de a încerca. Acesta era elementul determinant. La câteva zile de la plecare, Arthur Capel i-a avansat nişte fonduri, iar Gabrielle a deschis la Biarritz nu un magazin, ci o casă de modă, una adevărată, cu o colecţie şi rochii de 3 000 de franci[1].

Niciodată oraşul Biarritz nu mai văzuse o croitoreasă instalându-se mai somptuos. În loc de un magazin, era o vilă[2], situată la

[1] Aproximativ 6 000 de franci francezi

[2] Villa Larralde, pe strada Gardères, aparţinea văduvei contelui Tristan de l'Hermite, născută de Larralde-Diusteguy.

coborârea de pe plajă în faţa cazinoului. O locuinţă care îşi dădea aere de castelaş, cu un turnuleţ spre stradă, o vastă curte interioară şi un zid din piatră. Gabrielle a început prin a o închiria şi a umple curtea de hortensii.

Erau bani mulţi cheltuiţi. Dar trebuia totuşi să reuşească.

A încercat s-o scoată din bârlog pe Adrienne, singura femeie în care avea încredere. Dar nu se putea baza pe Adrienne. Gabrielle, căreia nu-i trecea niciodată prin minte că cineva îi putea ţine piept, i-a propus rochii superbe, vacanţă. Adrienne şi-a menţinut refuzul. Regimentul 25 Dragoni era în perioadă de repaos. Permisiunea de a petrece câteva zile cu „adoratul" ei era pe punctul de a-i fi acordată. Trăia în aşteptare. Dar mai târziu... Făgăduia că poate mai târziu...

Când ea a sosit, Gabrielle, implacabilă, a dat drumul uneia dintre remarcile în care s-a dovedit maestră toată viaţa:

„*Mai târziu* al tău e de acum încolo *prea târziu.*"

Pentru că Antoinette – tot ea –, prostuţă, dar fată bună, dăduse deja fuga, astfel că se stabilise între Paris şi Biarritz un du-te-vino de lucrătoare care avea să permită ducerea la bun sfârşit a uceniciei noilor angajate.

Adrienne a fost aşadar primită cu răceală.

Această îndrăgostită care, pentru un fleac, înlemnea într-o aşteptare pietrificată, începea s-o agaseze serios pe Gabrielle. De ce avea să se teamă o femeie de care un bărbat era atât de îndrăgostit, încât nu mai avea altă preocupare decât s-o ia de nevastă? Ba mai mult: Adrienne părea că nu se mulţumeşte cu ceea ce ar fi copleşit-o pe Gabrielle; se vedea în orice clipă ameninţată în *respectabilitatea* ei.

Astfel, îşi crea o lume din ceea ce îi păruse lui Gabrielle – şi aşa a rămas multă vreme pentru ea – un subiect de glumă. Adrienne se întorsese din vizita ei pe front umilită şi jenată. Omul care verifica validitatea permisiunilor, după ce o întrebase: „Nu sunteţi soţia

locotenentului X...?", iar ea răspunsese negativ, adăugase cu o sinceritate în care se vădea mai mult ingenuitatea decât lipsa de respect: „Atunci, bine, vă las să treceţi. Colonelul zice că preferă târfele în locul nevestelor legitime. Zice că nevasta moleşeşte, în vreme ce târfa..." Dar Gabrielle pusese capăt printr-o judecată fără drept de apel oricărei tentative de smiorcăială. Nu o interesa să audă decât ceea ce privea munca ei. A mai adăugat că remarca de care Adrienne se simţise ofensată nu era atât de prostească pe cât părea. Şi apoi, dacă se temea atât de mult de limbajul cazon, mai bine ar fi fost să nu se aventureze în zona unde se afla armata.

Aici se situează prima răceală intervenită între ele şi se profilează de asemenea noul chip al lui Gabrielle. Acela al unei femei care manifesta pe neaşteptate semnele unei animozităţi prost reţinute. Imaginea unei iubiri împărtăşite, a unei fericiri simple o dărâma. Lua o atitudine ameninţătoare în faţa a ceva ce ea nu mai cunoscuse niciodată. Dar dacă în ea trăiau vise consumate, acestea erau camuflate cu îndemânare. Deghiza acest început de amărăciune refuzând să pună în balanţă ponderea dragostei cu nevoia imperioasă de a reuşi.

Gabrielle îşi avea planul ei de bătaie. Biarritz? Era un soi de avanpost care punea Spania la îndemâna ei. O ţară neutră era acolo, foarte aproape, cu tot ce acest lucru presupunea ca rezerve de materii prime şi clientelă. Trebuia să se instaleze solid, ca îndărătul unei uşi întredeschise. Apoi? Să înhaţe tot ce trecea pe acolo, aţă, ţesături, femei.

Tactica ei consta, de cum a fost asigurată acea cucerire, în a se întoarce pe strada Cambon şi a-şi stabili acolo cartierul general. De abia aştepta să se elibereze. Boy era la Paris fără ea. Să se bizuie pe Adrienne? Era inutil. Avea s-o lase pe Antoinette la Biarritz, cu

puteri depline. Să se fixeze acolo. Nu i se cerea mai mult. Gabrielle încerca s-o convingă că viitorul ei era acolo şi nicăieri altundeva.

Antoinette era o femeie cam stridentă. A făcut nazuri. Dar Gabrielle s-a înverşunat. Brusc, violenţa devenise mai puternică decât dorinţa de a plăcea. Se încălzea. Făcea uz de toate armele: ameninţare, frică. Se prostise cumva Antoinette sau ce se întâmplase? Avea ea şanse să întâlnească în alte părţi decât la Biarritz vreun străin seducător, bogat, dornic s-o ia în căsătorie? Ce era într-adevăr important? Să se mărite. Antoinette nu avea timp de pierdut.

Cât despre probe, Antoinette nu avea de ce să-şi facă griji: premierele erau pentru asta acolo. Nu avea altceva de făcut decât să conducă saloanele şi să primească acolo clientela. Şi ce anume îi trebuia vanitoasei acesteia? Avea să trăiască pe acelaşi picior ca frumuseţile internaţionale şi frumoasele mondene, societate care oriunde altundeva era pe cale de dispariţie. Parisul, ştia ea bine, „nu mai era ce fusese". Fastul? Unde era el practicat? La Biarritz, numai la Biarritz. Or, nu era puţin lucru să îmbraci ultima redută. Într-o bună zi, la revenirea păcii, nu va vedea lumea cum renaşte, ivindu-se de sub ruine fantoma trecutei eleganţe? În ipoteza unei asemenea surprize, Antoinette trebuia să-i dea ascultare lui Gabrielle. Trebuia să ţină Biarritzul, în asta consta războiul dus de surorile Chanel. Era timpul ca ea să înţeleagă. Ultimele dantele, ultimele broderii, crêpe de Chine, dantela cu ochiuri largi? Doar Antoinette le va folosi. Haide, basta cu tergiversările! Ar fi fost imprudent să-şi piardă îndemânarea.

Proiectul fusese schiţat în iulie 1915. În septembrie totul era gata.

Gabrielle a putut în foarte scurt timp să aprecieze cât de rodnică se dovedea iniţiativa ei. Dar îşi putea imagina oare că putea

fi rodnică în asemenea măsură? Comenzile de la curtea Spaniei, cele ale lumii bune din Madrid, din San-Sebastián, din Bilbao... Atelierul din Biarritz a lucrat la capacitate maximă, având mai mult de şaizeci de lucrătoare.

La sfârşitul anului, întărită prin această victorie care îi aparţinea în întregime, Gabrielle era înapoi la Paris, unde personalul avea s-o cunoască sub adevărata ei înfăţişare: impulsivă, schimbătoare, autoritară, tăioasă. Se purta ca un stăpân absolut, asigurând ea însăşi legătura între diferitele avanposturi. O aproviziona direct pe Antoinette de la Paris, unde unul dintre ateliere lucra numai pentru Spania. Atunci, aidoma unui şef de armată care îşi mută rezervele după cum o cer necesităţile războiului, Gabrielle aducea din personalul de la Paris pe cel de care ducea lipsă în Ţara Bascilor şi, iniţiativă ceva mai riscată, proba cu succes manevra inversă. Îi hărţuia pe provincialii îngroziţi care se opuneau ca „fata lor să meargă la Paris", îi „lua la rost", îi convingea că datoria lor era s-o lase să plece. Dar cum rămâne cu pericolele oraşului, ale războiului, cu soldaţii care umblă hai hui, cu zepelinele? „Ei şi ce?" replica Gabrielle. Erau sau nu erau patrioţi? Familiile învinse plecau capul şi cedau.

Astfel, în timp ce la Verdun se dădea o luptă pe viaţă şi pe moarte, Gabrielle Chanel îşi consolida imperiul. Parisul avea parte de o iarnă glacială, de care avea să vorbească sus pe colină, în acel Montmartre unde Gabrielle nu mai avea nevoie să se ducă, Pierre Reverdy. Constant stăpânit de foame, de frig şi până şi de tăraboiul pe care-l făcea Utrillo în locuinţa de deasupra lui, Reverdy ridica un colţ al vălului de peste imaginea acelei epoci îndepărtate:

Pe-atunci cărbunele era
la fel de preţios şi rar
ca pepitele de aur

iar eu într-un pod scriam
unde zăpada ce cădea
prin crăpături de-acoperiş
albastră se făcea.

Fără încălzire, copiii mureau. Asupra industriei de război apăsa permenant ameninţarea unei penurii de huilă. De cărbune depindea victoria, iar Boy făcea avere. Interesele lui personale coincideau atât de bine cu interesul general, încât i se putea consacra fără nici cel mai mărunt scrupul.

În primele luni ale anului 1916, Gabrielle Chanel exercita o putere absolută peste trei sute de lucrătoare. Independenţa ei era asigurată.

Pentru cei care mai nutreau încă idei de eleganţă, tulburătoarea alternativă „Chanel sau Poiret?" încetase să mai fie pusă în discuţie. Redutabilul concurent al lui Gabrielle îşi exercita talentele în beneficiul exclusiv al armatei. Mobilizat la Intendenţă, *normalizând* croiala mantalelor militare, reuşea să economisească şaizeci de centimetri de material per soldat şi patru ore de muncă per uniformă militară confecţionată[1].

Gabrielle Chanel rămânea aşadar singură în scenă. Era cu siguranţă un avantaj apreciabil să fii femeie în anii aceia.

Nu a conştientizat acest lucru decât atunci când, spre surprinderea ei, s-a văzut în măsură să-l recompenseze cu bani pe Arthur Capel. Ceea ce, ghidată de un instinct foarte sigur, s-a şi grăbit să facă, fără măcar să-i ceară părerea. Ştia că el avea să se minuneze că nişte decizii luate într-o seară de vacanţă, adoptate în veselie, cu lejeritate, putuseră deveni atât de repede o izbândă din care ea avea să poată trăi. Mai ghicea de asemenea, în mod destul de confuz, că

[1] M. Contini et Yvonne Deslandres, *5 000 ans d'élégance* (Éditions Hachette)

achitarea datoriei schimba termenii problemei. Cea mai bună dovadă fiind aceea că Boy redevenea în ceea ce o privea de o gelozie extremă. Cu câtă bucurie i-ar fi lăsat el întregul beneficiu al succesului! Dar de data asta era vorba de a-i accepta independența. O surpriză pentru care nu era pregătit.

Acel mod de a fi care era de acum cel al lui Gabrielle Chanel, această schimbare profundă, avea să-l facă pe Boy să regrete fiecare plăcere pe care o gusta fără ea.

Din acele generații tenace, hotărâte să se mențină pe niște pământuri sărace de-a lungul atâtor crize și pagube, din ele s-au născut, una câte una, descoperirile lui Gabrielle. Din ele și din acei artizani, inamici ai ideii de „pare frumos", care nu admiteau pentru uzul lor personal decât ceea ce era durabil, adevărat – și ce înseamnă, vă întreb eu, o stofă, dacă, odată croită, cusută, nu poate îmbrăca două, chiar trei generații? În sfârșit, din intransigența lor, când, în momentele lor libere, se înhămau să facă acele adevărate și grave opere de artă care constituiau mândria lor, fiind o problemă de îndemânare mai mult decât de material bogat. Bonete brodate cu îndemânare... Să nu mi se spună mie că există eleganță mai mare sau cochetărie mai delicată decât cea a fetei din Comtat pe care o vedem cu boneta de logodnică pe simezele de la *muséon Arlaten**. Și dacă aș spune că există la Mâcon o miniatură în care figurează o femeie tânără purtând ca o regină boneta femeilor din Bresse, un *brelot* (o bonetă) din catifea neagră, demn de o infantă din Castilia... Nu intra nici un hazard în descoperirea, apoi în utilizarea de către Gabrielle a ceea ce avea să fie arma ei secretă, ci o

* În provensală: „*musée d'Arles*", muzeu de artă, etnologie și istorie consacrat vieții din vechea Provence, întemeiat de scriitorul Frédéric Mistral după ce a primit Premiul Nobel pentru literatură în 1904.

putere deosebită pe care i-o transmitea trecutul, cu tot ce presupunea el în materie de ingeniozitate şi îndemânare.

În 1916, la Paris, căutând să nu se îndepărteze deloc de ceea ce constituise succesul ei la Deauville, voindu-se fidelă ei înseşi, a fost nevoită să caute ceea ce se apropia cel mai mult de tricot, de împletitură. Iar alegerea asta spune multe. Împletiturile... eterna ocupaţie a locuitorilor de la ţară. Dar nu mai putea fi vorba de lucru fin făcut cu andrelele într-o epocă în care lâna era rară şi nu servea decât la confecţionatul acelor *passe-montagnes* pentru combatanţi, căciuli care le acopereau ceafa şi urechile.

Atunci, faptul de a fi fost hărăzit încă de la naştere sărăciei a devenit un avantaj. Ne-am înşela oare dacă am adăuga că acestea sunt atuuri dintre cele mai fragile, dintre cele pe care doar câţiva ani de lux, vreau să spun de reală guvernare a modelor şi a tot ce implică acest lucru în materie de imitare, ar fi fost de ajuns spre a le distruge? Cel mai mic pericol nu ar fi fost deloc cel de a fi suferit fascinaţia Baletelor ruse şi de a nu-şi fi imaginat seducţia feminină decât înecată într-o orgie de ţesături. Cum ar fi fost o artă de a plăcea conformă în toate canoanelor de frumuseţe potrivit lui Bakst*? După cum se ştie, asta nu se întâmplase, iar contagiunea acelui „vânt puternic venit dinspre stepe" o cruţase pe Gabrielle. Trebuia să renunţe la *ornament*? O clientelă pentru care bogăţia şi eleganţa erau totuna ar fi făcut poate ca acest lucru să le fie cu neputinţă unui Poiret, unui Worth, unui Doucet. Dar lui Chanel? Deprinsă de foarte tânără cu folosirea a ceea ce alţii nu mai voiau, ea nu trebuia nici să se transforme, nici să renunţe. Astfel, când un fabricant pe nume Rodier i-a arătat, în lipsă de ceva mai bun, o

* Lev Samoilovici Rosenberg, cunoscut sub numele de Léon Bakst (1866-1924), pictor, decorator şi costumier rus stabilit la Paris. A contribuit la triumful Baletelor ruse.

marfă nefolosită şi pe care el o credea de nefolosit, mare i-a fost surpriza în faţa interesului suscitat.

Era o ţesătură fabricată cu titlu experimental.

Creând-o în folosul comerţului cu tricotaje, inventatorul ei credea că răspunde dorinţelor sportivilor. Rodier îşi imagina că tinerii, nebuni după aer liber şi „stilul englezesc", vor aprecia o ţesătură care avea ca nume „jerseu" şi că nişte indispensabili lungi cu etichetă marcată, cămăşi de noapte cu pulpană dublă şi maiouri de corp făcute pe măsură vor justifica din plin folosirea ei.

Nu s-a întâmplat nimic din toate astea.

Cu ocazia prezentării, ţesătura a fost considerată prea aspră de către unii, prea ţeapănă de către alţii, „deloc amuzantă", şi apoi, ce mai era şi cu textura asta? O împletitură mecanică? Haide, să fim serioşi, minunile utilajului nu ar putea împiedica vreodată ca această chestie „să facă godeuri, să facă umflături", nu-mi spuneti mie contrariul! Nuanţa? Un bej pe care furnizorii adevăraţi l-au socotit „sărăcăcios". Amintea de vatman, de salahor, de salopetă de lucru... În sfârşit, nimeni nu-l voise. Între timp a izbucnit războiul. Rodier s-a luat cu alte griji, iar stocurile de jerseu i-au rămas neatinse.

Gabrielle le-a achiziţionat.

Era întocmai ce căuta: tricotaj, dar fabricat la maşină. A afirmat că, prin sobrietatea sa, această ţesătură avea să cucerească un loc până atunci rezervat fanteziei. Rodier n-a crezut o iotă, îndoindu-se de faptul că ea le-ar putea impune femeilor un material pe care bărbaţii îl decretaseră prea sever pentru ei. Gabrielle n-a ţinut seamă de această atenţionare şi i-a comandat şi mai mult material. El a refuzat, nevoind să se hazardeze să-l repună în fabricare cu riscul de a strica materie primă.

Să încerce mai întâi, vor decide după aceea.

A urmat o discuție. S-au schimbat cuvinte neplăcute. Ea l-a tratat pe Rodier drept laș. El s-a ținut tare pe poziție. Nu era decât o timidă mostră a ceea ce aveau să fie vreme de jumătate de veac raporturile lui Chanel cu furnizorii și asociații ei. Oricâtă importanță ar fi avut serviciile aduse, riscurile împărtășite, ea ajungea mereu să schițeze planuri spre a-i înlocui, a-i depăși și a fabrica în locul lor. Lucrurile se terminau, după caz, în comedie sau dramă, proces, împăcare, uși trântite, strigăte: „M-am săturat", anunțul unui divorț definitiv... și totul se relua de la capăt. Să constatăm, spre a nu ne mai întoarce la acest subiect, că înțelegerea cu cei de care, prin natura însăși a meseriei, ea *depindea* s-a dovedit mereu imposibilă. Și nu era o problemă legată de persoane, ci dependența îi era intolerabilă.

O dovadă că Gabrielle nu se înșela a liniștit îndoielile lui Rodier: ceea ce ea a confecționat din țesătura pe care a adoptat-o pe dată pentru ea însăși. O redingotă neajustată pe talie oprindu-se la jumătatea fustei, fără nici un fel de ornament și aproape masculină prin nota severă.

Cineva mai puțin avertizat decât Rodier și chiar nepriceput, dar atent la ceea ce dă eleganță unei femei, ar fi deslușit de la prima aruncătură de ochi că în haina aceea exista o forță necunoscută.

Ce prevalase până atunci? Exigențele unei clientele căreia i se cuvenea totul: exclusivitatea ornamentării, a țesăturii și uneori a modelului. Se recroia, se transforma potrivit dorințelor celebrităților mondene, astfel că ceea ce ele purtau era „sinteza gusturilor lor personale și a gustului croitorului"[1]. Și vai de acesta dacă frumoasa privilegiată remarca, pe o alta, o vestimentație care avea o oarecare asemănare cu a ei!

[1] François Boucher, *Histoire du costume en Occident* (Flammarion)

Or, iată că, brusc, ornamentația se ștergea în fața beneficiului exclusiv al liniei, iată că apărea o haină născută doar din logica unui creator care se confrunta cu necesitățile unei epoci. Dacă moda feminină îi datora în continuare lui Poiret inovații majore, cum ar fi micșorarea corsetului și o tentativă de scurtare a fustelor – îndrăzneli pe care adulatorii ei le-au atribuit mult prea des lui Chanel fără să suscite de altfel din partea ei nici cea mai mică dezmințire – , dacă Poiret a fost un neasemuit colorist cum nu a mai fost altul după el, totuși, în acel an 1916, Gabrielle Chanel a fost cea care a impus modei niște schimbări atât de determinante, încât a făcut-o să pară dintr-un alt secol. Dreptul femeilor la confort, la ușurința mișcărilor, importanța sporită a stilului în detrimentul ornamentului și, în sfârșit, o înnobilare neașteptată a materialelor sărace care antrena ipso facto* posibilitatea de a crea într-un viitor apropiat o eleganță la îndemâna unui număr cât mai mare de persoane.

Și apoi, voise ceea ce nimeni înaintea ei nu cutezase cu o asemenea franchețe: femei care să meargă foarte drepte, în veșminte care să nu mai marcheze talia sau cambrura, femei care să poarte o fustă radical scurtată. Poiret lăsa să se vadă laba piciorului? Gabrielle Chanel a accentuat escalada degajând amplu glezna. Poiret impusese o modă fără talie sugrumată? Chanel a făcut și mai mult, ea a suprimat-o. A făcut-o în mod expres? Sau poate, așa cum afirmă unii, asta nu era decât consecința mediocrei calități a jerseului? Nu e nici o îndoială: Gabrielle nu putea proceda altfel. Și pentru prima oară o revoluție în îmbrăcămintea feminină, departe de a asculta de fantezie, consta în principal și dintr-o inflexibilă necesitate, în a o suprima.

* Prin chiar acest lucru. (lat.)

Căci acea țesătură nu se lăsa lucrată. La cea mai mică pensă, urzeala, prea slabă, se destrăma. O alta în locul ei ar fi renunțat. Gabrielle s-a înverșunat. Trebuia să simplifice, nu era altă soluție. Rochia-cămașă s-a oprit mult deasupra gleznei.

Cu aceeași ocazie, Gabrielle anula un gest vechi de câteva secole și pe care atâția bărbați, în clipa în care o femeie urca o treaptă, îl pândiseră cu voluptate: cel prin care o fustă era discret ridicată. Dispărea astfel o anume epocă a femeii, epoca miilor de cute de la corsaj și a cascadelor de voal la pălărie, epoca Vichy, epoca Souvigny, aceea a cuceririlor lui Adrienne.

Ștergând, anulând propriul trecut, Gabrielle transforma pe veci spectacolul străzii.

Astfel, cea care lăsase „să se etaleze în urma ei lunga trenă a rochiei mov"[1], își trăise traiul. De acum înainte, bărbații trebuiau să se ferească de o persoană cu mers suplu, care se putea îmbrăca singură și se putea dezbrăca într-o clipită. Cât despre nostalgici, despre cei, foarte numeroși, care aveau s-o regrete pe frumoasa răposată, aveau să rămână precum Orfeu cu jelanii lipsite de efect. Exclamațiile de „vai!", de „ce oroare!" ale lui Proust aveau să sporească. Dar nici oftaturile lui la vederea rochiilor care, scria el: „nu sunt nici măcar din stofă", nici tristețea lui în fața femeilor „oarecare", nimic nu avea s-o readucă la viață pe doamna Swann.

Nou-venita avea prin ce să descurajeze. Era o femeie cu totul nouă, o femeie a cărei îmbrăcăminte era *fără aluzii*. Era inutil s-o întrebi. Regula jocului fusese în mod deliberat încurcată.

Cu ce ochi se cuvenea să privești o modă ale cărei cuvinte-cheie nu se găseau la muzeu? În zadar făceai dovadă de erudiție, această femeie depășea orice imaginație. Și cine ar fi avut ideea să se ducă să caute sursele unei asemenea reforme în fundul unei provincii

[1] Marcel Proust, *Du côté de chez Swann*, partea a treia

dezmoştenite? Nimeni nu a auzit spunându-se că rafinamentele modei îşi au originea într-un ţinut bolovănos.

IV

„CHARMING CHEMISE DRESS"

Dispariţia jurnalelor de modă[1] explică de ce faptul de a arăta ceva mai mult decât glezna a rămas până la sfârşitul Primului Război Mondial apanajul pariziencelor. Abia în 1919 ele au devenit conştiente de faptul că, prin talia lor joasă şi mantoul drept, ele îi surprindeau puternic pe vizitatorii străini.

Ceea ce purtau avea să devină pe dată Moda.

Şi nu e chiar cel mai mic paradox al istoriei acelor franţuzoaice faptul că au fost, într-o perioadă de neagră nefericire, o imagine a viitorului. Ele prefiguraseră, fără s-o ştie, zgomotoasa tinereţe din timp de pace.

Nici o gambă nu era vizibilă pe străzile Americii în 1916, unde fustele continuau să bată călcâiele. Şi spre a ne convinge mai bine, e suficient să ne referim la o fotografie făcută în 1917, în care femeile de la *Cosmopolitan Club* defilează toate împreună la New York. Abia dacă se vede o bucăţică de gleznă.

Or, există o contradicţie pe care nu ştim cum s-o rezolvăm, căci în presa americană a apărut pentru prima oară numele lui Chanel.

În 1916, *Harper's Bazaar* a publicat primul model reprodus vreodată din creaţiile lui Gabrielle, un model care sfida descrierea.

[1] *La Gazette du bon ton* şi *Le Journal des dames et des modes* îşi încetează apariţia în 1914.

Iată o îmbrăcăminte care nu se putea defini decât prin negații succesive. Dar se preta admirabil la desen, fiind dintr-o singură concepție și cu o linie pură. Era o rochie din colecția de la Biarritz. Destinată frumoaselor cliente ale lui Antoinette, era de o seducție de netăgăduit, dar fără nimic ce ar fi putut aminti de perioada de dinainte de război. Fără violete la corsaj și nici flori de catleya, și asta dintr-un motiv foarte serios: nu mai exista corsaj. Fără volănașe încrețite sau volane la răscroiala gâtului, căci nu mai exista o astfel de răscroială la gât după cum nu mai exista corsaj. Rochia era tăiată în V ca despicată de sabie și se deschidea pe o vestă de croială masculină care, între revere – o, ce îndrăzneală! – lăsa să apară gâtul gol și chiar mai mult decât gâtul. Fără mâneci bufante sau de croială *kimono* cum îi plăcea lui Poiret, ci o rochie îngustă ca o teacă, îmbrăcând brațul de la umăr până la încheietura mâinii ca un ciorap. Fără văluri și fără umbrelușe de soare, doar o pălărie cu boruri mari, a cărei calotă, bine înfiptă pe cap pe care-l făcea să pară mic, nu purta nimic din ceea ce făcuse până atunci gloria pălăriilor. Fără pene de potârniche înălțate spre cer ca niște cuțite înfipte, fără panglici și fără eșarfe din moment ce nu mai erau nici pene de struț. În schimb, un ornament răsucit, îngust și plat, garnisea o latură a calotei ca o panglică... Cu singura diferență că podoaba respectivă nu era făcută dintr-o panglică, ci din zibelină, și chiar dacă se putea crede în legătură cu acel detaliu că era ori una, ori alta, o discretă evocare a manșonului ori o temperare necesară, nu era mai puțin adevărat că încă nu mai fusese văzută până atunci o femeie purtând blană în felul acesta. Cât privește talia... Dar cine vă vorbește de talie sau de lipsa unui cordon? Alunecând în jurul șoldurilor, o eșarfă lată în culorile rochiei flutura oblic.

Descurajați de atâtea suprimări, dar totuși admirativi, redactorii americani salutaseră rochia aceea printr-o scurtă legendă. Făceau din ea *Chanel's charming chemise dress**.

Gabrielle avea să aștepte patru ani înainte ca presa franceză s-o ia în considerație.

Timpul necesar pentru ca o țară să regăsească gustul pentru dezinvoltură.

Nici un cuvânt despre Chanel, nici un model reprodus înainte de 1920.

Ne vine greu să ne imaginăm efectul pe care l-a avut asupra lui Gabrielle acel început de renume dincolo de Atlantic. A fost măcar înștiințată? Nimic mai puțin sigur. *A charming chemise dress...* Noutatea unei asemenea consacrări nu i-ar fi displăcut. Dar izolată în neutralitatea ei, America devenea tot mai îndepărtată.

Ce însemnau Statele Unite pentru Gabrielle în 1916? Avea în legătură cu acest subiect o idee bine definită: deoarece îl iubea pe Boy, trebuia să gândească în toate privințele aidoma lui. Or Boy, în chestiunea asta, gândea întru totul precum Clemenceau. Adică ireductibilii de soiul lui se opuneau președintelui Wilson și viselor lui de pace fără victorie. Era cumva o eventualitate admisibilă în vara acelui an 1916, când, în sfârșit, fuseseră opriți nemții la Verdun? Și iată că la Berlin, ambasadorul Statelor Unite proclama că niciodată relațiile germano-americane nu fuseseră mai bune. Își alegea bine momentul! Se puteau oamenii aștepta să găsească un reprezentant al președintelui Wilson trecut brusc în tabăra revoluționarilor ruși sau germani și propovăduind aceleași soluții ca anarhistul Almereyda? Niște defetiști, niște trădători, striga Clemenceau, cu toții niște creaturi ale propagandei germane. Când

* Încântătoarea *robe-chemisier* a lui Chanel (engl.)

avea de gând guvernul să se decidă să pedepsească aspru? Să se deschidă o anchetă şi să se ştie, o dată pentru totdeauna, de cine era subvenţionat acel Almereyda. Trei metrese, trei reşedinţe, trei automobile, nu era cam mult pentru un ziarist care fusese cunoscut drept un leneş cu doar câteva luni mai înainte? Şi iată-l acum că debarca la Paramé, în vara lui 1916, cu o metresă dintre cele mai stridente, un valet spaniol şi un şofer negru. Era prea mult. Clemenceau nu a şovăit să-l acuze public pe ministrul de Interne. Cine să fi fost comanditarul? Îngrozitorul Malvy, desigur... Împreună cu clica lui de defetişti. Tonul urca. Boy şi anturajul său uitau de *charming chemise dress* şi de laurii lui Gabrielle.

Cu atât mai mult cu cât, în pofida mustrărilor venite dinspre Quai-d'Orsay*, Clemenceau[1] se lega de acum de preşedintele Wilson în persoană. Imediat, din toate sectoarele opiniei publice, s-au făcut auzite critici acerbe. Acesta nu era un mijloc de a grăbi intrarea în război a Statelor Unite, iar Clemenceau făcea mai mult rău decât bine. În timp ce la aceeaşi vârstă, Sarah Bernhardt... Aceasta se dovedea mult mai utilă cu turneele ei triumfale. Numai de ea se vorbea la New York. Nu zicea ea că se simte în măsură să-i convingă pe americani să accepte? La dreapta spectrului politic, Acţiunea franceză îl trata pe Clemenceau drept „un funest măscărici", un „agitator". Era insultat de Barrès, murdărit de Daudet. Muncitorii, oamenii de la ţară care nu-l prea îndrăgiseră pe Clemenceau în vreme de pace, continuau să se teamă de el. Burghezia? Dinspre latura asta, nu era nimic schimbat. Butadele lui Clemenceau ajunseseră să oripileze. Iată că-l ridiculiza pe Joffre**: „Nu e de ajuns un chipiu galonat pentru a-l transforma pe un imbecil în om inteligent". Unde

* Sediul Ministerului Afacerilor Externe la Paris

1 Philippe Erlanger, *Clemenceau* (Éditions Grasset)

** Joseph Joffre, mareşal al Franţei (1852-1931), câştigătorul luptei de pe Marna (1914) care a stopat invazia germană.

avea să se oprească acest Clemenceau? Şi dacă s-ar fi zis: „Nu se va opri decât la victoria finală", ce ar fi răspuns burghezia?

Curioasă situaţie a fost aceea a lui Clemenceau. Hotărât lucru, cei din spatele frontului îl detestau. De aceea a făcut ceea ce a făcut mereu în astfel de situaţii. Prietenul lui Arthur Capel s-a dus să se bălăcească... în noroiul tranşeelor.

Era în octombrie. A adăugat ţinutei sale de zi cu zi ţinuta barocă a unui amplu fular *tricotat de mână* şi, o dată mai mult, ne vedem în situaţia de a trebui să evocăm ceea ce îl apropie de cel care, douăzeci şi cinci de ani mai târziu, a ştiut, în împrejurări similare, să dea dovadă de o imaginaţie vestimentară cel puţin la fel de neobişnuită: Churchill. Cine ne va scoate din memorie pălăria Cronstadt şi bastonul prim-ministrului care vizita liniile de apărare de pe coastele engleze în 1940, acel *„zyp siren-suit"** în care l-a primit pe Eisenhower în 1944 sau, şi mai bine, silueta Bătrânului care, în 1942, la El Alamein, trecea în revistă trupele britanice, cu o umbrelă albă de soare în mână?

Un Clemenceau cu fular gros la gât s-a dus aşadar să-i încurajeze pe cei care, cu un an înaintea restului Franţei, îl aleseseră cu largă majoritate. Infanteriştii îl tratau ca pe un soldat pe acest senator care se slujea de baston ca de un piolet ca să se târască până la ei, iar acolo, se asigura că trupa nu ducea lipsă de arme şi nici de pâine; îl numeau Bătrânul. Ba chiar ajunseseră să uite de respect. Ca de pildă acel soldat de pază care, în sectorul de la Commercy, auzindu-se chemat de un mustăcios care, în treacăt fie spus, avea o înfăţişare ciudată, şi neputându-şi închipui că omuleţul care îşi făcea brusc apariţia în tranşeea de lângă el era un venerabil senator, i-a închis gura trântindu-i: „Pliscul! N-auzi că tuşeşte fritul?" Clemenceau era în culmea fericirii. În octombrie s-a dus şi în zona britanică să-i facă

* Combinezon cu fermoar (n.tr.)

o vizită lui Sir Douglas Haig. A decretat că organizarea acestuia era „admirabilă". Ah! Englezii ăştia, englezii ăştia nemaipomeniţi... Se putea conta pe ei.

La întoarcerea de pe front, Clemenceau a nimerit în plină efervescenţă diplomatică. Preşedintele Statelor Unite se interpusese încă o dată. Dorea ca beligeranţii să accepte să trateze. 874 000 de morţi în rândurile franceze, 634 000 în cele ale britanicilor, nu era cazul să se pună capăt acestui măcel? După care, a crezut de cuviinţă să adreseze Senatului francez o lungă notă pacifistă. Clemenceau a văzut aici un atac personal. Era sfidat chiar în fieful lui.

A urcat la tribună şi întregul Quai-d'Orsay a început imediat să tremure.

„Suntem asasinaţi, domnule, nu e momentul să perorăm."

Aşa se termina furioasa lui diatribă. Era acesta un mod de a se adresa preşedintelui Statelor Unite?

În acest context, s-a răspândit zvonul că revoluţia bătea la uşile palatului ţarului, şi că imaginea de „colos rus" nu era decât un morman de tâmpenii aruncat în capul combatantului francez pentru a-l înşela. În fine, se mai spunea, fără a fi ceva sigur, că mândrii băieţi cu mâini albe şi ochi frumoşi care se scăldau, fii de prinţi ale căror distracţii nautice de la Biarritz le emoţionaseră atât de puternic pe admiratoarele lor, marele duce Dimitri şi prinţul Felix Iusupov se dovediseră nişte redutabili justiţiari. Ucigaşi, ei? Erau suspectaţi că organizaseră la Sankt-Petersburg un soi de party-capcană, că amestecaseră cianură în vinul de Porto, apoi că oferiseră cu o mână fursecuri trandafirii, dar otrăvite, în timp ce cu cealaltă ascundeau un revolver încărcat, totul cu scopul de a-l asasina pe Efim Novîh, călugărul desfrânat, consilier intim al prea-sinistrei lor verişoare Alexandra, împărăteasa Rusiei. Cum să crezi aşa ceva? Dar, dacă nu erau vinovaţi, de ce l-ar fi expediat ţarul pe frumosul Dimitri în fundul Persiei şi l-ar fi surghiunit pe irezistibilul Felix la moşia lui de

la Komsk? Afacerea fusese înăbuşită. Dar ce se întâmplase cu călugărul? Murise sau nu murise? Numai despre asta se vorbea.

Şi astfel se face că, în decembrie 1916, nu a fost la Paris societate mai căutată decât cea a prinţesei Lucien Murat.

Fusese până atunci mai degrabă zeflemisită pentru neglijenţa ei vestimentară decât lăudată pentru spiritul ei. Dintr-odată, societatea pariziană, uitând că prinţesei i se vedea mereu juponul, i-a descoperit acestei tinere femei tot soiul de calităţi: vioiciune, fire amuzantă şi – de ce nu? – un *anume şic*. Asta, pentru că prinţesa Marie primea în fiecare săptămână o scrisoare din Rusia. Charles de Chambrun[1], ataşat la Ambasada Franţei de la Sankt-Petersburg, dacă ar fi putut, i-ar fi scris acestei Marie în fiecare zi... Dar... Exista totuşi un *dar*. Prinţul Lucien, nu-i aşa...

Printre scrisorile din Rusia a fost una pe care prinţesa Marie a putut-o citi cu voce tare. A fost scrisoarea mereu citită la sfârşiturile dejunurilor pariziene din iarna aceea. A fost auzită acasă la Cécile Sorel după cum şi în casa lui Philippe Berthelot[2]. Gabrielle Chanel, la una dintre aceste mese, la fel ca şi la cealaltă, a luat cunoştinţă de scrisoare.

> Mă întorc de la Yacht Club, unde marele duce Dimitri îşi termina cina în timp ce eu mi-o începeam pe a mea, spunea scrisoarea. Mi-a făcut semn. La masa vecină, cei paisprezece convivi vorbeau toţi în acelaşi timp, cu o vehemenţă incredibilă. Brusc, glasul lui Nicolai Mihailovici[3] a dominat vacarmul:

[1] Contele Charles de Chambrun, pe atunci secretar unu al Ambasadei Franţei, apoi ambasador al Franţei la Ankara şi la Roma, a aşteptat ca Marie Murat să fie văduvă pentru a o lua în căsătorie în 1934.

[2] Philippe Berthelot, adjunct al directorului politic de la Quai-d'Orsay. Încă din 1937, Berthelot este considerat ca fiind membrul cel mai influent al ministerului. Primeşte oaspeţi, alături de soţia sa, în reşedinţa sa particulară de pe Boulevard des Invalides, sub plafoanele pictate de Sert, ducese laolaltă cu actriţe, funcţionari, poeţi, oameni politici.

[3] Marele duce Nicolai, nepot al ţarului Alexandru al II-lea, istoric, împuşcat la fortăreaţa Petru şi Pavel la 30 ianuarie 1919.

– Iar eu vă declar că nu a murit.

... M-am întors către vecinul meu, marele duce Dimitri. Acesta se făcuse alb ca varul. Ochii lui injectați trădau îngrijorarea. Așezându-mă alături de el, am avut impresia că mâna pe care mi-o întindea, cu un zâmbet palid, avea cumva de-a face cu drama. Senzație greu de definit.

– Dar dumneavoastră, Monseniore, l-am întrebat pe un ton foarte scăzut, credeți că Rasputin a murit?

– Da, așa cred, a murmurat el.

– Se știu numele ucigașilor?

– Sunt poate cele mai de vază din Rusia, a fost răspunsul lui abia perceptibil.

Apoi Lorenzaccio* s-a ridicat, și-a făcut pintenii să sune, a salutat cu aroganță:

– La revedere, domnilor, azi e sâmbătă, mă duc să dau o raită la teatrul Mihail[1].

Asta spunea scrisoarea din Rusia.

Atunci, din lovitură de teatru în lovitură de teatru, oamenilor nu le stătea capul nici la *charming chemise dress*-ul lui Chanel și nici la desenul din *Harper's Bazaar*.

Încă vreo câteva zile, în mai 1917, ultimele în cursul cărora Gabrielle a fost pentru scurt timp o femeie fericită.

În acele zile, Arthur Capel a sărbătorit împreună cu ea, la Paris, apariția lucrării[2] la care muncise de mai bine de un an și care tocmai fusese publicată la Londra. Căci, între două voiaje, el se

* Eroul dramei cu același nume a lui Alfred de Musset (1834). Prototip al ucigașului din datorie patriotică, socotit un al doilea Brutus.

[1] Contele Charles de Chambrun, *Lettre à Marie* (Éditions Plon)

[2] Arthur Capel, *Reflections on Victory and a Project for the Federations of Governments* (Werner Laurie, Londra, 1917). Cincizeci de ani mai târziu, un ac gros ținea prinse la un loc câteva foi mototolite din manuscrisul acestei lucrări. Era o relicvă pe care Gabrielle Chanel o păstra cu dragoste și nu o arăta decât unor rari privilegiați.

înhămase la o muncă dintre cele mai neașteptate: o carte. Când era întrebat de titlul ei, Boy răspundea: „*Reflections on Victory*". Trebuia să fi avut o încredere în viitor ieșită din comun pentru a risca, la vremea aceea, niște cugetări de acest fel. Clemenceau, care aflase de proiect, dăduse de știre că va furniza toată documentația necesară. Și apoi, acestor *Cugetări asupra Victoriei* li se adăugase un *Proiect pentru federația guvernelor* și un cuvânt-înainte în care Boy preciza că el era englez, dar că trăise destul de multă vreme în Franța pentru a iubi această țară și a gândi ca un francez. Era ca și cum mărturisirea acestei duble apartenențe îi rupea inima. Mai adăuga că în Franța și nicăieri altundeva trebuia să țâșnească sursa unirii popoarelor, ceea ce, spus de către un englez, avea cum să surprindă.

Arthur Capel își sprijinea tezele prin citate care dezvăluiau caracterul destul de disparat al lecturilor sale. Se revendica în același timp de la Bismarck și Napoleon, de la Plutarh și de la Hermes Trismegistul, de la Wilhelm Taciturnul și de la Balzac, dar se referea mai cu seamă la *Memoriile* lui Sully.

Ciudat spirit, ciudată carte în care contradicțiile nu lipseau. Autorul, vorbind despre victorie ca și cum ea era iminentă, când de fapt, în pofida intrării în război a americanilor, niciodată, începând din 1914, situația Aliaților nu fusese mai precară, își expunea credința în elaborarea posibilă a unei Cetăți a viitorului care să respecte tradițiile democratice. Dar respingea acea entitate – „una dintre inovațiile cele mai artificiale și mai funeste ale ultimilor o sută treizeci de ani" –, cetățeanul... Trasa un portret sever al statului centralizator, „deplorabil comerciant, furnizor antipatic, prost exploatator, prost administrator" pe care dorea să-l vadă dispărând în folosul unei federații la scară europeană, care să lase fiecărei corporații, regiuni, popor, rasă, deplina sa autonomie. Ceea

ce putea lăsa să se creadă că Arthur Capel a fost un „european" *avant la lettre,* partizan al unei descentralizări excesive, răpind orice şansă unei Europe a patriilor, şi al unui corporatism nutrit cu principii pe care le credea inspirate de cele ale lui Proudhon. Deşi acesta din urmă nu vedea soluţia la nedreptăţile lumii decât în suprimarea capitalului, reformă care nu ar fi fost pe gustul lui Arthur Capel.

Un alt paradox: lucrarea era o pledoarie în favoarea tineretului. „În societatea noastră civilizată, scria autorul nostru, bătrânii sunt cei care îi mănâncă pe tineri, făcându-i să lâncezească în funcţii subalterne..." Constata că Revoluţia franceză fusese acţiunea unor oameni care nu împliniseră treizeci de ani şi îi reproşa regelui Ludovic al XVI-lea că fusese, la douăzeci de ani, „bătrân de toată bătrâneţea monarhiei". Afirmaţie la care nu te puteai aştepta din partea unui fidel supus al Maiestăţii Sale britanice, pe deasupra şi conservator.

În fine, se lega de gerontocraţie, pe care o considera răspunzătoare de „măcelul" căruia îi fuseseră supuse naţiunile europene. Pentru a evita ca astfel de crime să se mai repete, un singur mijloc: „să fie eliberaţi tinerii", să li se dea cuvântul şi puterea. Limbaj surprinzător dacă socotim că în Franţa, Arthur Capel îşi punea toate speranţele în revenirea la putere a unui om de şaptezeci şi şase de ani: Clemenceau.

Calitatea esenţială a lucrării ţine de faptul că a fost scrisă într-o asemenea epocă. Văzută din acest unghi, angoasa autorului confruntat cu problemele de după război îşi primeşte adevărata semnificaţie. Şi suntem surprinşi să descoperim, într-o epocă în care spiritul de răzbunare precumpănea, un tânăr care se îndoia de faptul că o pace s-ar putea stabili prin strivirea tuturor aspiraţiilor poporului german şi ca o pedeapsă. Pacea aceea, dacă îi dăm

trezare, nu ar avea alte consecinţe decât trezirea unui nou spirit de revanşă.

Lucrarea a apărut la 10 mai 1917. Cinci zile mai târziu, începea una dintre cele mai negre perioade ale războiului. Mai mult de o sută şapte regimente lovite. Oameni care refuzau să plece la luptă. În gări, cei aflaţi în permisie îi atacau pe jandarmi, îi injuriau. Ce se întâmpla? Câştiga cumva „spiritul rus"?

La tribuna Senatului, Clemenceau analiza cauzele răului cu obişnuita sa vehemenţă. Era vorba de rebeliuni? Ele nu constituiau decât legitima lehamite şi efectele unei ruşinoase propagande. Trebuia ridicat moralul trupelor, iar defetiştii – ţinuţi în frâu. Clemenceau ameninţa şi, o dată în plus, denunţa:

„Domnule ministru de Interne, vă acuz că aţi trădat interesele Franţei".

Dacă se dorea sfârşitul dramei, trebuia să fie neutralizat tot ce mişuna în jurul lui Malvy şi Caillaux. Cincisprezece persoane trebuiau trimise la închisoare, alt leac nu exista.

Putem înţelege că, în astfel de circumstanţe, o carte consacrată perioadei ce avea să vină după război şi care nu punea la îndoială victoria, a putut suscita numeroase comentarii. Oamenii se mirau de faptul că un dandy avusese atâtea idei în minte, iar Boy, de acum înainte, nu mai era evocat pentru succesele lui la polo sau pentru perspicacitatea în afaceri, ci pentru locul pe care îl ocupa lucrarea lui în paginile ziarului *Times*[1]. Criticul suplimentului literar zăbovea îndelung asupra vederilor autorului în legătură cu viitorul: „*Mister Capel's notion is to form* at once *a federation of the British Empire and the Allies which should be used as an instrument for bringing about and preserving peace by inviting neutrals to join in and eventually including* these of our enemies *who really desire*

[1] *The Times Literatury Supplement*, 10 mai 1917

peace."* Ziarul *Times* socotea deosebit de îndrăzneață ideea de a încerca să desprindă din blocul german acele națiuni inamice care păreau cele mai pregătite să rupă alianța. Regreta totuși că autorul neglijase să aprofundeze aspectul practic al lucrurilor și mai ales că nu studiase mijloacele ce puteau fi folosite pentru ca această federație să devină o realitate.

O dată Arthur Capel recunoscut de presa engleză, ședințele lui la Londra au devenit tot mai frecvente. Deși era mai departe îndrăgostit de Gabrielle, își urma drumul ambițiilor lui și nu făcea nici un mister din intențiile pe care le avea. La Paris, căzuse deja în cursa frumoaselor văduve. La Londra, a întâlnit altele. Un grup de tinere englezoaice de cel mai înalt rang l-au primit cu o gentilețe care l-a surprins. Avea să încerce să se însoare cu cineva din acea aristocrație. De partea ei, Gabrielle, care nu avea în inimă decât dragostea ei pentru Boy, reușea doar prin voință să se convingă că el va ocupa de acum înainte mai puțin loc în viața ei. Începea să nutrească prejudecăți față de felul lui de a acționa. Crezuse în dragostea eternă și se înșelase o dată în plus. Se simțea disprețuită până și în încrederea pe care Boy i-o arăta. N-avea decât să curteze pe cine voia, dar să nu mai considere necesar s-o țină informată! Hotărât lucru, șanțul care o despărțea de noile amice ale lui Boy era de netrecut. Iată că el vedea în fiecare zi oameni pe care ea nu îi cunoștea și pe care fără îndoială nu avea să-i cunoască niciodată, iată la ce ajunseseră Boy *al ei* și ea...

Totuși, Gabrielle se sinchisea mai puțin de toate astea de când constatase că și ea fusese primită în casele unor prieteni inteligenți,

* „Ideea domnului Capel este să formeze *imediat* o federație alcătuită din Imperiul Britanic și Aliați care ar trebui să fie folosită ca instrument care să aducă și să mențină pacea prin invitarea statelor neutre să i se alăture și în cele din urmă prin includerea *acelora dintre inamicii noștri* care doresc cu adevărat pacea."(engl.)

ale unor femei frumoase şi strălucitoare. Era vorba însă de o cu totul altă societate. Acasă la Cécile Sorel, Gabrielle o întâlnise pe Misia Sert. Evenimentul e consemnat în jurnalul lui Paul Morand la data de 30 mai 1917: „Moda cere de câteva zile ca femeile să poarte părul scurt. Toate o pun în aplicare: doamna Letellier şi Coco Chanel, cap de rând, apoi Madeleine de Foucault, Jeanne de Salverte etc.

Cocteau povesteşte despre un dejun neobişnuit ieri, la Cécile Sorel. Erau prezenţi familia Berthelot, Sert, Misia, Coco Chanel care, hotărât lucru, devine un personaj"[1].

Iar când ecoul succeselor acestei Gabrielle-cu-părul-scurt ajungea până la Londra, Boy, la rândul lui, se mira. Iată că Gabrielle *a lui* se introdusese într-o societate pentru care el, Boy, nu era nimic, iată unde ajunseseră după atâtea şi atâtea schimburi de făgăduieli. Poate că se săturase de el acum când era independentă şi aproape bogată. Arthur Capel, la gândul ăsta, era cu atât mai tulburat, cu cât nu luase niciodată în consideraţie faptul că Gabrielle se putea dispensa de el.

V
IREZISTIBILA ASCENSIUNE A FRUMOSULUI ARTHUR

Noiembrie 1917. Parisul trăia o toamnă ciudată. Viaţa la hotel era în toi. Era de *bonton* să te afişezi cu un amant. Aviatorii erau, de departe, cei mai căutaţi. Oraşul era o răspântie la care-şi încrucişau drumurile toţi cei aflaţi în permisie. Femeile se străduiau

[1] Paul Morand, *Journal d'un attaché d'ambassade* (Gallimard)

să-i distreze pe americani. Dar nenorocoasa doamnă Moore nu mai era acolo pentru a-şi primi compatrioţii. La columbarul din Biarritz, o urnă cu cenuşa ei era tot ce mai rămăsese. Murise la hotelul Crillon la sfârşitul unui ultim dineu „nici măcar foarte şic". Această moarte a unei snoabe ca urmare a unui pas greşit – căzuse pe scară – căpăta valoare de simbol. Căci o urma în glisada ei spre abis întreaga viaţă mondenă a vremurilor războiului.

Dificultăţile de aprovizionare făceau să fie uitat faptul că fuseseră trimişi la închisoare câţiva trădători şi că fusese împuşcată frumoasa Mata Hari în pofida lacrimilor avocatului ei. O spioană mai puţin. Dar ce schimba asta? Naţiunile coalizate se aflau pe marginea dezastrului. În Italia, italienii fuseseră înfrânţi la Caporetto, se produsese deruta, un întreg corp de armată fusese înfrânt, iar pe flancul drept al Aliaţilor, apărarea italiană fusese nimicită. În Rusia, nu mai exista ţar, nu mai exista armată, fusese la început haos, apoi venise Lenin la putere. Colosul rus se dezumflă ca un balon. O garanţie de putere pe care atâţia francezi se sprijiniseră le era brusc smulsă. Opinia publică se simţea trasă pe sfoară. Iată că se petrecuse o revoltă într-o ţară despre al cărei fast se vorbise cu admiraţie, dar ale cărei drame sau nefericiri nu fuseseră niciodată evocate. Se încheiase spectacolul „unei magnificenţe pe care nici o altă curte din lume nu o putea egala"[1]. Gata cu escorta roşie a cazacilor hirsuţi, bărboşi, superbi, gata cu autocratul întregii Rusii, galopând, „urmat de escadronul strălucitor al marilor duci şi al aghiotanţilor"[2]; era goală de acum tribuna în care, pentru a-l primi pe Poincaré, tronaseră sub corturile albe melancolicele împărătese şi inocentele lor fiice. „Incredibila serie de accidente şi de erori care, de nouăsprezece ani,

[1] Maurice Paléologue, *La Russie des tsars pendant la guerre* (Plon)
[2] Maurice Paléologue, *op. cit.*

jalonau domnia lui Nicolae al II-lea"[1] se termina printr-o abdicare, iar salva mortală de la Ekaterinburg avea să răsune în urechile burghezilor francezi ca un vacarm de sfârşit de lume. Şi iată că li se închidea în nas o frumoasă carte cu poze. Nu mai exista ţar? Asta era culmea uimirii. Dar francezul nu era chiar atât de netot încât să creadă că Vladimir Ilici avea să onoreze angajamentele lui Nicolae al II-lea. Atunci, la fel ca Sganarelle care îşi plângea stăpânul şi striga primului venit „Ah, simbria mea! Simbria mea!", mic-burghezul francez econom striga „Ah, titlurile mele!" şi se lamenta în van în privinţa împrumutului la care, îmbătat de magnificenţă, subscrisese.

Pe teren militar, situaţia era încă şi mai rea. Nu se putea aştepta nici un miracol: ruşii aveau să depună armele. Redutabilul Ludendorff, şeful suprem al armatei germane, urma să retragă de pe un front de acum lipsit de ameninţări şi să arunce asupra Franţei o sută optzeci de divizii şi poate chiar mai multe, poate chiar două sute. Germanii îşi asigurau o superioritate numerică pe care intrarea în război a Statelor-Unite era departe de a o compensa. Trupele lui Pershing erau aici, e adevărat. Atu decisiv, dar care nu putea fi utilizat. Armata americană nu era încă în stare să lupte.

Acestea au fost condiţiile în care Clemenceau a fost chemat la cârma Franţei. „Războiul, doar războiul", doar asta putea lăsădui. Firește, avea să vină şi ceasul la care Parisul să întâmpine trupele victorioase. Dar această glorie nu va putea fi dobândită decât prin „sânge şi lacrimi"[2]. Combatanţii au încetat să-l mai numească Bătrânul, iar porecla de Tigrul s-a impus în vorbirea populară.

---

[1] *Ibid.*

[2] Discursul din 10 noiembrie 1917

De cum a venit Clemenceau la putere, Arthur Capel l-a căutat[1]. A trece peste capul miniştrilor, a-i ignora pe cei mai apropiaţi colaboratori ai săi, a nu ţine seamă de atotputernicul Mandel[2] şi a ajunge astfel, la treizeci şi cinci de ani, până la şeful guvernului, nimic nu-l putea satisface mai mult pe Clemenceau decât acest mod de a acţiona. La rândul lui, transfera ambasadorii şi le dădea înapoi comanda generalilor aflaţi în dizgraţie fără măcar să se consulte cu preşedintele Republicii. Dar ce anume voia Capel? Flota lui... Vasele lui cu cărbuni... Le punea la dispoziţia Franţei şi, în ciuda ameninţărilor cu războiul submarin, se declară capabil să ne alimenteze uzinele. Clemenceau a acceptat şi i-a adus elogii lui Boy cu orice prilej. Capel s-a reîntors la Londra. Astfel a trecut din cercurile importante în cercurile conducătoare.

Încă din primele luni ale anului 1918, Capel a profitat de un voiaj în Franţa pentru a-i face o vizită ducesei de Sutherland[3]. Înaltă, foarte dreaptă, cu înfăţişare regală – Churchill a descris-o ca pe cea mai frumoasă femeie care a existat vreodată –, ducesa de Sutherland avea în grijă o ambulanţă în zona armatelor. Lady Dudley, ducesa de Westminster – numeroase erau marile doamne englezoaice care, antrenând pe urmele lor fete, nepoate şi tinere prietene ale unora sau altora – procedaseră aidoma[4]. Ducesa de Sutherland nu făcea aşadar excepţie. Dar oare Boy trecea pe acolo pentru Millicent sau pentru una dintre infirmierele ei? Printre acestea se găsea o tânără persoană pe care o remarcase deja la

[1] Scrisoare inedită a lui Paul Morand către autoare

[2] Tânăr şef de cabinet al lui Clemenceau, Georges Mandel (1885–1944), ministru de Interne în mai 1940, a fost asasinat în timpul ocupaţiei germane de către miliţieni, la ordinele guvernului de la Vichy.

[3] Millicent (1867–1957), fiica celui de-al patrulea duce de Rosslyn. Se căsătorise cu ducele de Sutherland când împlinise şaptesprezece ani. Soţul ei era prieten din copilărie cu Winston Churchill.

[4] Diana Cooper, *The Rainbow Comes and Goes*

Londra. Era cea mai mică dintre fiicele celui de-al patrulea și ultimul baron Ribblesdale al cărui portret pictat de către Sargent este una dintre bijuteriile de la National Gallery. Toți membrii familiei Ribblesdale semănau cu acel portret, asta însemna că erau toți de o frumusețe excepțională. Cum să reziste la dorința de a o avea pe această tânără femeie în căsătorie? Fiică și noră a unui lord, abia căsătorită și rămasă imediat văduvă, era o femeie fragilă, candidă, blândă și descumpănită. Războiul îi răpise totul. După soț, prietenii din copilărie, *„who stood for something very precious to me, for an England of my dreams, made of honest, brave and tender men..."*[1] scria fratele ei, Charles Lister, înainte de a fi ucis la rândul lui. Boy simțea în preajma ei că avea aripi de înger păzitor, sentiment pe care l-a lăsat să se dezvolte până ce și-a imaginat că iubește. A ezitat totuși. I se ofereau și alte posibilități. Unele în Franța, altele în Belgia... Nu văduvele frumoase lipseau. Și apoi, înainte de orice, trebuia ca Gabrielle să fie înștiințată.

Abia reîntors la Paris, Boy a început să regrete faptul că trebuia să anunțe o veste atât de tristă. Succesul le înnobilează pe femei: Gabrielle devenise și mai frumoasă. Afacerea de la Biarritz prospera. Tocmai cumpărase în anul acela villa Larralde și o plătise cu 300 000 de franci bani gheață[2]. Era înconjurată, admirată, nu aștepta nici un sprijin și nu avea sentimente pentru nimeni. Era dinamică această Gabrielle... și atât de tonică!... Oare Boy iubea atât de mult femeile dezorientate pe cât părea să creadă?

A găsit mii de scuze ca să amâne clipa mărturisirii. Un soi de intimitate s-a restabilit între ei. Brusc, dragostea, pasiunea, totul a

[1] Evelyn Waugh, *The Life of the Right Reverend Ronald Knox* (Chapman and Hall)

[2] „Care reprezentau ceva foarte prețios pentru mine, pentru Anglia viselor mele, alcătuită din oameni cinstiți, curajoși și sensibili..." (engl.)

[3] Aproximativ 600 000 de franci francezi

reînviat. Boy i-a mărturisit că tot ceea ce reluau ei nu se sfârşise de fapt niciodată. Au reînceput să locuiască împreună. Dar fatala veste era neîncetat subînţeleasă. La sfârşit, nemairezistând, Gabrielle a încercat să-i faciliteze sarcina. Boy avea ceva să-i spună? Trebuia să procedeze repede. Ea era pregătită să-l asculte, pregătită de multă vreme. De câţiva ani trăia alături de acea nenorocire, căutând să n-o vadă prea de aproape. Iată că nenorocirea se produsese.

Au trecut câteva zile până să se decidă Boy. Putea... Ba nu putea... Era stăpânit de frica de a o pierde. Acesta era pericolul, nu vedea altele. Dar ea a stăruit. Atunci el a mărturisit: Diana Lister, care lucra pe ambulanţă, fiica unui lord, cu ea dorea să se căsătorească.

Gabrielle a ascultat fără să verse o lacrimă: Boy se asocia cu tot ce nu era ea.

La câtva timp mai apoi, drumurile dus-întors ale lui Arthur Capel între Paris şi Londra s-au înmulţit. Fusese numit secretar politic al secţiunii britanice, la Marele Consiliu interaliat de la Versailles.

Pentru Gabrielle, vestea nu avea altă semnificaţie în afară de aceasta: Boy avea să rămână mai mult şi mai des în Franţa.

A revenit într-adevăr şi, deşi oficial era logodit cu Diana Lister, a revăzut-o pe Gabrielle la fel ca mai înainte.

Atunci, pentru ea s-a pus problema locuinţei. Gabrielle nu mai putea continua să locuiască pe bulevardul Malesherbes, sub acoperişul lui. Trebuia să plece... Un nou chin. Cel mai rău, poate. Arthur Capel s-a străduit s-o convingă să găsească o casă la periferia cea mai apropiată. De ce acea insistenţă şi de ce la periferie? Ea a început să aibă îndoieli. Căuta cumva s-o îndepărteze o dată în plus? Gabrielle a ghicit că acesta era motivul, dar mai era şi altceva. În ipoteza schimbării iminente de viaţă, el dorea ca ea să se

stabilească în calitate de *nelegitimă* într-un loc discret, unde el ar fi putut veni s-o întâlnească.

În fond, îl pierdea pe Boy şi totuşi nu-l pierdea.

Aceea a fost tocmai perioada în care Parisul se afla sub tirul unei arme recent inventate, un tun cu bătaie lungă, perioadă în care zidurile de la Saint-Gervais s-au prăbuşit peste credincioşi în Vinerea Mare; perioada în care graţioase făpturi s-au dus de la Ritz la Chanel spre a-şi procura ţinute nocturne, rapid puse la punct, care le îngăduiau să se arate în hol, apoi în pivniţa hotelului, altfel decât în cămaşă de noapte. Gabrielle le-a îmbrăcat în pijama. Era o primă şi grabnică schiţă a pantalonilor care aveau să apară patru ani mai târziu, purtaţi de femei cu ceafa rasă, cu pălării de fetru, mânuind batista din buzunarul de la piept şi ţigara de foi, acele emancipate îmbrăcate ca nişte tineri bărbaţi frumoşi şi care au avut asupra unora efectul unei insulte la adresa moravurilor.

Astfel, în timp ce Boy continua să nu fie ascultat – a trăi la periferie însemna să se îndepărteze de el; nici nu se gândea la aşa ceva –, Gabrielle îi trimitea pe acei *happy few** în pivniţă în pijama stacojie. Culoarea surprindea. A fost întrebată: „De ce?" Ea a replicat: „De ce nu?" Doar nu aveau să-i mai ceară pe deasupra şi explicaţii? Trântea uşile în urma trecutului ei şi nu i-a plăcut niciodată să fie rugată să le redeschidă. Dar acel costum ar fi putut fi imaginat fără amintirea pantalonilor roşii? În faţa ameninţării din partea tunului poreclit Bertha cea Grasă, în mod conştient sau nu, Gabrielle se revendica de la perioada ei la Moulins şi de la legăturile cu Regimentul 10 Vânători. Ciudată asemănare. Fidelii de la Ritz preluau fără să ştie ştafeta veselilor călăreţi care frecventau odinioară şantanul.

* Cei câţiva norocoşi (engl.)

Apoi a fost oribilul reînceput, ca și cum patru ani de lupte nu serviseră la nimic. Din nou străpungerea germană, Armata a 6-a britanică lovită oblic, și, urcând spre nord în galop dinspre Pontoise, Lyon, Nevers, Moulins, vânătorii, cei pe care Gabrielle căuta să-i uite, ocupați de câteva săptămâni să înfrângă greviștii dragonii, iar printre ei „adoratul" lui Adrienne, expediați în grabă ca întăriri, dar prea târziu, și, în fața unei breșe adânci de douăzeci și patru de kilometri, joncțiunea cu britanicii devenită imposibilă; oamenii lui Douglas Haig băteau în retragere, Clemenceau mergea neobosit de la un cartier general la altul – ah! englezii ăștia, ce naiba se petrecea, iată că nemaipomeniții ăia de englezi nu-i mai puteau opri pe nemți – tot el era cel care, precum un bătrân elf tragic, se aventura până la trei sute de metri de pozițiile inamice și ieșea din sate aflate sub tirul mitralierelor, în vreme ce nemții pătrundeau prin capătul opus, un Oberon centenar, un Till Eulenspiegel încovoiat de oboseală, murdar de praf, apărând și dispărând, nemaipărăsind frontul, ținând discursuri trupelor australiene în engleză, cântând cu senegalezii, chemându-i pe japonezi să intervină, insultându-l pe contele Czernin, pe împăratul Carol și tot ce mai rămânea din Dubla Monarhie, asmuțind lumea întreagă în timp ce în Franța dădea cu asprime pedepse, și iarăși anarhiștii smulși din bârlogurile lor montmartreze, pedepsele cu moartea pronunțate împotriva complicilor lui Almereyda, Tigrul furios zbierând în nasul deputaților: „Politică internă? Eu duc un război. Politică internă? Eu duc un război. Eu duc mai departe războiul... Și voi continua până la ultimul sfert de ceas, căci noi vom fi cei care vom avea ultimul sfert de ceas", Clemenceau preferându-l pe Foch lui Pétain, Foch, „acel tip plin de radiu", încredințându-i direcția operațiunilor, toate rezervele franceze angajate, doar că rezervele astea nu rezistau mai bine decât trupele

britanice, şi s-a produs un nou Chemin des Dames*, dezastrul, şapte sute de tunuri pierdute, optzeci de mii de prizonieri, Compiègne din nou sub bombe, inamicul la porţile Parisului, Bertha cea Grasă mai activă ca oricând, panica, portarii abandonându-şi gheretele, bucătăresele refuzând să se mai ducă la piaţă, batrânele doamne şocate substituindu-se celor care abandonau, străzile pustii, trenurile înţesate, femeile de bine, oamenii cu automobile fugind din oraşul zgâlţâit de explozii, luând-o din loc pe cât puteau de iute spre Biarritz, spre Deauville, iar acolo, trufaşele vile şi canapelele îmbrăcate în creton oferindu-se iarăşi unor doamne plânse, dar cu totul schimbate, căci de acum îşi arătau gleznele. Câte pierderi! Nimeni nu era cruţat de doliu. Frumoasele cliente ale lui Gabrielle îşi numărau morţii... Locotenentul prinţ Alexandre de Wagram, locotenentul prinţ Jocelyn de Rohan; căpitanul prinţ de Polignac, locotenentul conte Jean du Breuil de Saint-Germain, căpitanul Adrien de Gramont-Lesparre, locotenentul aviator Sanche de Gramont, Charles de Chevreuse, Henri d'Origny, iar ceea ce mai rămânea din regimentul 10 Vânători fusese vărsat la Infanterie.

Libertatea lui Gabrielle consta în a fi diferită. Nu avea familie, soţ, copii, nu avea morţi de jelit, nimic nu o silea să părăsească Parisul.

Cu patru ani în urmă, la Deauville, în timpul bătăliei de pe Marna, îşi văzuse clientela sporind. Ce putea aştepta după luptele de la Chemin des Dames? Oricât de atroce ar fi fost acea înfrângere, ei nu îi făcea un prost serviciu. Îl reţinea pe Boy în Franţa. Marele Consiliu interaliat îşi avea în continuare sediul la Versailles. Cum se putea el căsători în aceste condiţii? Permisiile

* Drum de creastă în Picardia, unde s-au dat lupte grele în 1917 şi 1918.

fuseseră suspendate. O amânare? Căsătoria lui Boy era momentan întârziată.

Un apartament improvizat, închiriat în atmosfera de confuzie a oraşului ameninţat, a fost pentru Gabrielle, în pofida genului cam bizar şi a unui alcov de tot râsul, apartamentul ultimei fericiri. Pereţii degajau o puternică aromă. Ca un miros de cacao... Teama că avea să rămână fără opiu îl alungase pe necunoscutul care o precedase acolo. Acesta fugise lăsând în urma lui în dulapuri o colecţie de chimonouri, iar Misiei Sert grija de a găsi un sublocatar. Întâmplare de care Coco a beneficiat imediat.

Era, pe cheiul Billy, un apartament la parter ale cărui ferestre primeau lumina într-o latură dinspre Sena, iar în cealaltă latură dinspre colina Trocadéro. Dar nu se putea profita de nici una din aceste perspective, geamurile fiind acoperite cu mătase opacă. Era o lumină crepusculară. Disproporţia între mobilele scunde şi un Buddha uriaş frapa încă de la intrare. Alcovul era tapisat cu oglinzi. În anticameră, erau alte jocuri de oglinzi şi un plafon lăcuit în negru. Detalii care aveau să rămână profund marcate în mintea lui Gabrielle Chanel. Neobosit transpuse, remaniate, personalizate, au revenit ca motive obsedante în locuinţele ei succesive. Ele restituiau un decor în afara căruia Gabrielle ar fi suferit un soi de intolerabilă înstrăinare.

„*Qui qu'a vu Coco dans l'Trocadéro?*" Cea care trecea printr-un sezon nefericit o evoca uneori pe cealaltă Gabrielle, cea care visase să fie într-o zi regina music-hallului. „Cine a văzut-o pe Coco...?" Era la Trocadéro şi era „ajunsă" după cum se spune. Dar „ajunsă" la ce? Dragoste, securitate, totul i se refuza. Puţinul pe care-l poseda o costase eforturi şi greutăţi. Astfel că nimic nu îi fusese oferit în afara unui rol, mereu acelaşi, cel de amantă secretă, de eternă *marginală*. Marginală, fie. Era dispusă să abandoneze lupta

şi să accepte „postul". Dar cu condiţia ca tot ceea ce constituia bucuria ei să dureze mereu. Şi-a dat seama ce ar fi însemnat viaţa ei, lipsită de surpriza zilnică a vizitelor lui Boy. Fără el, totul i-ar fi lipsit. S-a gândit mai mult ca oricând să-l păstreze.

Odată cu primele zile frumoase, armata americană a fost gata. În septembrie, deznodământul se prefigura deja. Încă vreo câteva încercări dure, luptele de la Argonne, şi a venit luna octombrie. Arthur Capel se reîntorsese în Anglia. Vestea căsătoriei lui le-a parvenit prietenilor francezi pe când victoria se contura la orizont.

Un domeniu din comitatul Inverness fusese decorul nunţii: Beaufort Castle, înălţat pe o colină ce domina peisajul în care terenuri, ape, lande şi lacuri se împleteau destul de capricios ca nu cumva să se îndoiască cineva că era vorba de inima Scoţiei. Ceremonia se ţinuse în capela privată a Lordului Lovat, cumnatul miresei, al paisprezecelea baron cu acest nume. Oare amintirea fetei negustorilor ambulanţi din Cévennes i-a provocat remuşcări lui Boy în timp ce era primit în sânul unei familii a cărei celebritate ţinea atât de noblеţea cât şi de particularităţile ei? Lodul Lovat se bucura în Camera Lorzilor de un prestigiu datorat unor excepţionale cunoştinţe. Atât afacerile interne ale Scoţiei, cât şi obiceiurile cocoşului sălbatic de Scoţia nu aveau secrete pentru el. Mai trebuie să adăugăm faptul că în timpul războiului cu burii, îi comandase pe cei numiţi Lovat Scouts, un regiment privat, alcătuit din bărbaţi din clanul său şi încorporaţi datorită lui. Copiii săi şi apropiaţii umpleau o locuinţă în care mesele, porţelanurile chinezeşti sau japoneze, şemineele, paravanele, abajururile, şevaletele strivite sub ţesături şi atâtea alte acumulări victoriene şterseseră încetul cu încetul severitatea fortăreţei de la început. Ospitalitatea familiei Lovat nu semăna cu vreo alta. Membrii familiei dădeau impresia că erau, din naştere, la adăpost de pasiuni

partizane. Politicieni inamici, *tories* (conservatori) sau liberali, tineri recent ieşiţi de pe băncile Oxfordului, afişând socialismul temperat pe care pretindeau că-l profesează între ei studenţii din înalta societate, predicatori şi poeţi – ca de pildă Ronald Knox[1] şi Maurice Baring[2] – erau primiţi pe toată durata verii şi, dacă exista un risc la care se expuneau stând la Beaufort Castle, acela era de a reveni de acolo adept al ideilor Romei, căci, supremă singularitate pentru un aristocrat scoţian, Lord Lovat era catolic.

Nişte suflete milostive s-au complăcut în a face în faţa lui Gabrielle descrierea acestei prestigioase locuinţe care, datorită prieteniei lui Lady Laura Lovat pentru sora ei, tânăra doamnă Capel, se deschidea larg în faţa lui Boy. Iată că dobândise ceea ce dorea cel mai mult: o instalare solidă.

Arthur Capel schimbase tabăra.

Gabrielle Chanel a crezut că libertatea ei consta de acum înainte în a-şi oferi o grădină în care să se odihnească în urma practicării unei meserii de care depindeau singurele ei certitudini. Tufe de liliac, trandafiri, o vedere întinsă, ceva la care să se uite cu acel sentiment al prieteniei pe care nu o mai avea pentru Boy. A crezut într-o aspiraţie definitivă şi a închiriat la Saint-Cucufa o vilă, La Milanaise, unde s-a dus să petreacă zile în singurătate. O făcea pentru tufele de liliac şi pentru trandafiri, pentru vederea asupra unui Paris care proclama victoria, în care oamenii cântau şi plângeau totodată, în care o mulţime în delir îl aclama pe Clemenceau, un întreg entuziasm la care ea nu a participat. Dar numai din acest motiv? Iar casa de la Saint-Cucufa, în izolarea ei, nu materializa o dorinţă a lui Boy? O casă discretă, liniştită, unde putea trăi

[1] Reverendul Ronald Knox (1888–1957), universitar care avea renume printre catolicii din Marea Britanie. A făcut numeroase convertiri şi s-a ilustrat prin traducerea în limba engleză a Vulgatei (trad. latină a Bibliei – n.tr.).

[2] The Hon. Maurice Baring, poet şi romancier (1874–1945)

„inaccesibilă". Bucuriile de la Saint-Cucufa nu au ajutat-o deloc pe Gabrielle să se deprindă cu răul pe care-l trăia. O pizmă atroce.

Atunci au început să se perinde bărbaţi prin acea casă, bărbaţi din răzbunare, bărbaţi din ciudă, spre a-şi dovedi sieşi că era liberă, apoi pentru singurul motiv că erau mai bogaţi, mai celebri, mai frumoşi, mai nobili decât cele mai nobile tinere femei pe care şi le oferea Boy... Gabrielle şi-a luat amanţi aşa cum ar fi putut încerca să deturneze nefericirea prin alcool, jocuri de noroc, drog, peregrinări, primejdia locurilor inavuabile, moarte.

Şi a mai fost ceva cu care s-a îmbătat: descoperirea unei alte lumi, aceea a Misiei. Descoperire pe care a făcut-o asemenea cuiva aflat pe cale să se înece.

VI
CĂSĂTORII REUŞITE

Anul 1919 a fost marcat de nefericirea lui Gabrielle. Arthur Capel se reîntorsese totuşi şi se putea bănui că nu se resemnase s-o rupă cu ea. Bogat, căsătorit, dobândind tot ce îşi dorea, nu înceta să regrete ce pierduse: o viaţă mai diversificată, o „viaţă de boltei" în care Gabrielle ocupase primul loc. În preajma ei, el dominase multe prejudecăţi, îşi condusese cu succes cariera şi îndurase chinurile unui conflict din care lumea ieşea răvăşită. Gabrielle se identifica cu războiul. Ea era *aventura* lui... Ce putea face? Acţiuni comune care i se păruseră până atunci secundare – ca de pildă diversele episoade al lansării lui Gabrielle şi modul în care el îi subvenţionase debutul – căpătau un alt sens de când cu

căsătoria. Dobândeau zi de zi un loc tot mai însemnat, ajungând să se confunde cu actele nobile sau exaltante. De fapt, totul se petrecea ca şi cum dragostea lui Gabrielle îi era indispensabilă lui Boy pentru a conduce cum se cuvine acea acţiune care era căsătoria lui cu o alta.

Gabrielle asista la acest reviriment. Dar, spre deosebire de Adrienne sau de celelalte *nelegitime* a căror soartă o împărtăşise prea multă vreme, ea nu era făcută pentru sacrificiile consimţite la nesfârşit. Simţea pentru Boy un fel de decepţie iritată.

Nu că l-ar fi iubit mai puţin. Dar, în fiinţa ei, era pe sfârşite capacitatea de orbire fără de care, cu sau fără voie, se istoveşc puterile iubirii. Existau deja premisele unei deziluzionări de care avea să sufere până în ultima zi a vieţii ei. Căci, pierzându-şi stima pentru modul de a iubi a ceea ce se numea în mod obişnuit *elita*, a ajuns foarte repede s-o judece fără indulgenţă. De aici până la critică, apoi la punerea la îndoială a superiorităţii ei – elita? care elită? – nu era decât un pas. A face asta era una dintre libertăţile care îi mai rămăseseră. Gabrielle nu a renunţat la ea. Ciudată stare de spirit la aceea care, prin meseria ei, avea să fie chemată să frecventeze zilnic tocmai această *elită*.

Nimic nu avea s-o susţină mai mult pe Gabrielle în îndoielile ei ca aventura bizară de mai târziu a Berthei Capel, care a ales de bunăvoie să se lase căsătorită fără să şi fie. Decizie ce nu se poate explica decât printr-un grăunte de nebunie, un soi de bravadă tipic englezească.

Recenta experienţă a lui Boy nu demonstra oare că instituţia căsătoriei era ceva ce se cuvenea radical abandonat, cel puţin în formele tradiţionale? Nu era tentant să pui în lumină întreaga comedie a căsătoriilor negociate? Să nu năzuieşti la armonia

trupurilor şi să afişezi, în afara oricărei legături fizice, o căsătorie care nu era decât interes, aceasta a fost alegerea surorii lui Arthur.

Invitată într-o vilă din Deauville, Bertha fusese miza unui târg cum nu s-ar fi crezut că mai poate exista.

Cu cele o sută de kilograme ale ei, o avere care trecea drept una dintre cele mai considerabile din Anglia şi o poreclă revelatoare – era numită Cupida – Lady M. amintea de o vrăjitoare scăpată din lumea celor O Mie şi Una de Nopţi. În fiecare vară, venea la Deauville în compania soţului şi a doi tineri din care doar unul, cel mai tânăr, era fiul ei. Cel mare era dintr-o primă căsătorie a Lordului M. În favoarea acestuia din urmă a intervenit Cupida pe lângă Bertha. Nu avea decât nouăsprezece ani, dar era important să-l însoare. Lady M. şi-a înmulţit pretextele pentru a-i face să se întâlnească. Tinerii nu şi-au displăcut unul altuia. Atunci, precum zâna cea rea din basme, Lady M. i-a jurat Berthei că, dacă era de acord să se căsătorească cu fiul ei vitreg, „va avea motive să fie mulţumită de ea". Lady M. era gata să-i acorde viitoarei ei nurori o rentă anuală de un milion de lire. Exista totuşi o clauză la acest contract: fără progenituri. Dar logodnicul ce zicea? Lady M. spunea că era sigură de el. La prima bruftuială, el avea să renunţe. Era mai mult decât probabil că o soţie rebelă va fi în toate privinţele pe gustul lui.

Acestea fiind spuse, Berthei îi era acordată libertatea de a trăi după cum dorea. Tânăra mireasă îşi putea oferi amanţi cu condiţia ca acest lucru să nu se ştie. Exigenţele lui Lady M. se limitau aşadar la atât: fără scandaluri, fără copii.

Era cumva o răzbunare a acestei Lady M., aşa cum mulţi au pretins? Bertha ar fi fost, zice-se, metresa preaiubită a soţului ei. Dar şi mai numeroşi au fost cei care au considerat că, o dată în plus Lady M. îşi justifica de minune porecla: Cupida, lacoma,

hrăpăreața. Căci, privându-și fiul vitreg de o descendență legitimă, făcea din fiul ei singurul moștenitor și al titlului și al prodigioasei averi a Lordului M.

Să fie bogată, să trăiască eliberată de formalitățile căsătoriei, Bertha nici nu visase vreodată altceva. A acceptat târgul și, odată căsătorită, a știut atât de bine să se facă uitată de soțul ei, încât patruzeci de ani mai târziu, reuniți fiind în jurul unei mese de joc, nu s-au recunoscut.

Dorind să fie originală, Bertha M. devenise, odată cu trecerea timpului, una dintre acele excentrice cum doar societatea engleză poate face să se ivească, nici o convenție socială neinterzicându-i să-și urmărească extravaganțele după pofta inimii. Cu toate astea, chipul necunoscutei a trezit în sufletul soțului impresia de déjà-vu.

– Chipul ăsta îmi spune ceva, a mărturisit el, dând să-l întrebe pe *maître d'hôtel.* Cine e baba asta?

– E Milady, Milord.

Martorii scenei l-au văzut pe Lordul M. ștergând-o de acolo pe cât de repede i-o îngăduia buna-cuviință.

A venit rândul lui Antoinette. Și ea s-a măritat în 1919.

Aviatorii, după cum se știe, erau foarte căutați. Cel pe care și l-a ales era din soiul cel mai apreciat: un canadian bine educat, care își părăsise familia și patria pentru a se angaja în rândurile forțelor aeriene britanice.

Oscar Edward Fleming avea douăzeci și trei de ani când a sosit la Paris, venind de la Brighton. Antrenamentul pentru meseria dură de pilot nu-l împiedicase să ducă o viață care trebuie să i se fi părut ciudat de diferită de cea pentru care îl pregătise tinerețea. Tatăl lui, avocat, avea unsprezece copii și nici o avere. Cu patru surori care îl precedau în descendența familială, Oscar era cel mai

mare dintre băieți. Surori, mamă, tată, cu toții s-au înduioșat în fața calității lui de voluntar, de aviator, iar atât austeritatea naturală a familiei Fleming, cât și principiile de economie au cedat în fața evidenței că Oscar merita să fie ajutat. El a profitat pentru a cheltui mai mult decât solda și s-a lăsat să trăiască după moda europeană, adică făcând excese în compania unor tineri mai bogați ca el.

Nu există mască mai înșelătoare ca uniforma. Nu există nici epoci mai confuze decât cele de după un război. Antoinette a fost victima unei neînțelegeri dintre cele mai curente: l-a luat pe Oscar drept ceea ce el nu era. L-a crezut bogat. Și totuși nu din reci considerente privind averea a încurajat sentimentele pe care el le avea pentru ea, ci pentru a reuși acolo unde Gabrielle dăduse greș: să se căsătorească potrivit inimii. Oscar îi plăcea. Mai era și infinita minciună a uniformei... Și-a închipuit un rang social măgulitor, un perpetuu du-te-vino între Canada și Franța, și s-a văzut la brațul unui filfizon, ambasadoare a eleganței domnind peste Ontario.

S-au logodit.

Îngrijorați, cei din familia Fleming au expediat-o la Paris pe Gussie, fiica mai mare, cu misiunea de a se informa. Însă Gussie a succombat la rândul ei în fața farmecelor Europei și, după ce le-a trimis părinților câteva scrisori vagi, dar entuziaste, a anunțat că nu se va întoarce decât peste un an. Entuziasmată cum era, nu se înțelegea mare lucru din proiectele ei, în afară de faptul că, la sfaturile lui Gabrielle Chanel, voia să se consacre artei decorative. Îi plăcuse întotdeauna să se ocupe de bibelouri. Se pare că Gabrielle a fost cea care o trimitea pe Gussie în Spania, cu recomandări dintre cele mai măgulitoare. Gussie se ducea în țara aceea pe care războiul o cruțase ca să adune mobile Renaissance. Se cuvenea oare ca familia să mai continue ancheta, să insiste, să trimită în Europa un alt informator? Familia Fleming a socotit că mai bine era să se

oprească aici. Bertha, a doua fiică, se oferea voluntară. Dar candidatura ei nu a fost reţinută. Dacă se ducea să facă anchete la rândul ei, erau oare siguri că se va întoarce?

Căsătoria lui Oscar a avut loc la Paris, în ziua de 11 noiembrie 1919. Antoinette avea drept martori pe un căpitan de vânători, care nu era altul decât *adoratul* lui Adrienne, şi pe Arthur Capel - armator şi cavaler al Legiunii de onoare. Cum nu putea fi trecut sub tăcere tatăl miresei, a fost declarat *negociant* şi, din comoditate, domiciliat la Varennes, ceea ce, deşi inexact, suna bine.

După o scurtă şedere la Brighton, antrenamentul fiind terminat, Oscar Fleming şi-a anunţat reîntoarcerea la Windsor în vasta casă a familiei. Antoinette, tânăra sa soţie, îl însoţea. Călătorea împreună cu o cameristă, şaptesprezece cufere şi o ladă conţinând un serviciu de ceai din argint, operă a unui orfevrier renumit, din care samovarul, în formă de urnă, ocupa un loc enorm. Fraţii şi surorile lui Oscar îşi terminau studiile. Atmosfera din casa lui Fleming-tatăl nu avea nimic frivol. Pe lângă activităţile lui de avocat, arăta un mare interes afacerilor politice ale ţării sale. Era specialist în căi navigabile şi îşi ocupa timpul liber studiind cursul fluviului Saint-Laurent.

Antoinette nu a avut prilejul nici să-şi îmbrace somptuoasele toalete oferite de Gabrielle, nici, în lipsa recepţiilor, să folosească samovarul care nu a fost scos din ladă. Nevorbind engleza, se făcea cu greu înţeleasă de noua ei familie. Una dintre tinerele ei cumnate tratându-i camerista cu apelativul de *singe*, maimuţă, singurul cuvânt franţuzesc pe care-l cunoştea, aceasta, jignită, şi-a anunţat plecarea din slujbă când abia sosise. A fost nevoie să fie repatriată pe cheltuiala familiei Fleming. Doamna Fleming-mama i-a făcut mutre lui Antoinette, care avea un gust exagerat pentru podoabe, ceea ce le făcea pe domnişoarele casei să-şi piardă capul. Şi apoi, Antoinette

fuma în public, ceea ce era contrar obiceiurilor societății bune din Ontario. Relațiile cu Antoinette au devenit și mai încordate când doamna Fleming și-a surprins mezina fumând pe ascuns la toaletă. Antoinette a fost acuzată că a făcut-o să-i placă tutunul. Și după toate astea, Oscar a fost trimis la Toronto să facă Dreptul. În familie, s-a considerat că el se va concentra mai mult dacă pleca singur. Rămasă la Windsor, Antoinette s-a plictisit de moarte.

De la Paris, prin sfaturi judicioase, Gabrielle și Adrienne încercau, fiecare în scrisorile ei, să câștige timp. Au sfătuit-o pe Antoinette să se facă utilă. Gabrielle i-a încredințat reprezentarea modei Chanel în Canada. Era pentru a o face să aibă răbdare. Era de asemenea cel mai sigur mijloc de a găsi în sfârșit o utilizare pentru costisitorul trusou.

Rochii foarte drepte, împodobite cu franjuri din mărgele, altele cu pene[1] au fost scoase din cufere. Antoinette s-a dus să le prezinte în unele dintre marile magazine din Detroit. Dar cumpărătoarele nu le-au vrut. Rochiile acelea nu păreau acceptabile. Nu erau conforme gustului clientelei locale. Antoinette a stăruit. Nu era nimic de făcut. Atunci, învinsă, nu a mai căutat. Se măritase cu un student fără un ban și se pomenea acum surghiunită în fundul unei provincii care, în materie de îmbrăcăminte, dădea dovadă de o banalitate extremă. Se terminase. A făcut act de supunere față de Gabrielle și i-a cerut un bilet de întoarcere. Cu cât mai repede cu atât mai bine. Atunci, harzard sau mijloc de amânare, Gabrielle i-a scris surorii ei să mai amâne, iar cumnatului să profite de vacanță ca să-l primească la Windsor pe un tânăr din America de Sud, dornic să

[1] „Unele rochii au fost păstrate, în special o rochie de seară, împodobită cu pene de păun, pe care cei din familia Fleming ar fi dorit s-o împrumute lui Katherine Hepburn când a venit la Toronto ca să joace în opereta *Coco*, dar penele erau scămoșate." Scrisoare din 9 februarie 1972 a domnișoarei Campana către autoare. Domnișoara Campana, devenită ambasadoare a Franței, era la vremea respectivă consul general la Toronto.

se familiarizeze cu modul de viaţă ontarian, înainte de a se întoarce în patrie. Familia Fleming i-a oferit ospitalitate. Tânărul era argentinian, avea nouăsprezece ani, părul dat cu briantină, o permanentă garoafă la butonieră, purta ciudate vestoane strânse pe talie şi ghetre albe peste botine din piele roşcată. Era amabil din fire şi foarte bogat. Transporta în valizele lui un gramofon cu manivelă demontabilă şi pâlnie pliantă, la care punea să se cânte numai pentru el ceea ce se dansa la Paris: Pasul ursului şi Dansul crabului. A încercat să le înveţe pe domnişoarele Fleming. Afirmând că acelea erau dansuri americane. Ele s-au cam îndoit că era aşa, căci nu semănau cu nimic din ce se dansa în Ontario. Şi apoi, tempoul acelor dansuri a fost socotit excesiv, iar atitudinile şocante. În timp ce Antoinette... De cum era pus în funcţiune gramofonul, nu se mai putea stăpâni. Îşi îmbrăca una dintre frumoasele ei toalete şi, cu capul scuturând şuviţe blonde, trecea din braţele lui Oscar în cele ale tânărului argentinian, lăsându-se în voia braţelor care o făceau să se unduiască. Antoinette a fost încă o dată sever judecată. Cei din familia Fleming şi-au pus întrebări. De ce le-o fi fost trimis acel argentinian şi ce căuta el la Windsor? Şi-au închipuit că era fiul lui Gabrielle şi că venirea lui în Canada nu avea alt scop decât s-o distreze pe Antoinette. Oare avea să plece curând?

A plecat într-adevăr, fără ca familia Fleming să-şi explice de ce venise acolo.

Antoinette l-a urmat curând.

A mărturisit oare că pleca pentru totdeauna? Faptul că nu a luat cu ea nimic, nici măcar rochiile cu pene sau samovarul în formă de urnă ar lăsa să se creadă că s-a ferit s-o facă.

Căsătoria ei durase cât o scurtă perioadă de beţie la Brighton, urmată de o şedere posacă la Windsor: cu totul, mai puţin de un an. Dar asta nu-l împiedica pe Oscar să regrete cucerirea lui

pariziană. Pasiunea lui pentru mica franţuzoaică atât de vioaie, atât de veselă, care dansa şi cânta atât de bine, fusese sinceră. În sfârşit, o iubise. Cei din jur s-au ferit să-i vorbească despre ea. S-a consolat fără probleme şi a găsit destul de rapid leac pentru nefericirea lui.

Câteva luni mai târziu, Oscar şi-a anunţat tatăl că rămăsese văduv. Părea destul de satisfăcut. Antoinette murise în Argentina. Domnul Fleming, care nu glumea când era vorba de morală, a suspectat că era vorba de o glumă a fiului ca să se poată recăsători. A ordonat o anchetă pe care a încredinţat-o Băncii Regale din Canada. Confirmarea nu a întârziat. Complicaţiile unei gripe spaniole o dăduseră gata pe Antoinette când efectua în America de Sud un „turneu de prospectare" în beneficiul întreprinderii Chanel.

Cine ar fi crezut că dintre cele trei orfane de la Obazine, două aveau să dispară atât de curând? După Julia, Antoinette.

Nu avem nici o informaţie despre suferinţa lui Gabrielle. Dar e foarte probabil ca durerea pe care o îndura la vremea aceea să o fi făcut insensibilă la orice altă suferinţă. Boy... Boy... Gabrielle era singură.

Căsătoria lui Antoinette fusese aşadar ultima ocazie de a se regăsi între membrii clanului de la Royallieu, între complici. Nici unul dintre bărbaţii prezenţi, în afară de Oscar, nu ignora debutul sărac, umil, al domnişoarelor Chanel. Fără îndoială că ele simţeau o mare bucurie de a putea, într-o astfel de împrejurare, să se arate în adevărata lor lumină. Să nu aibă nimic de ascuns frumoşilor seducători care, de atâţia ani, le arătau o solicitudine înduioşată, ce odihnă binevenită! Dumnezeule, căsătoria aceea... Cu Adrienne, tot mai senină, tot mai iubită, cu Boy şi cu *adoratul* lui Adrienne îmbrăcaţi ca pentru a merge la curse într-o zi de Grand Prix, şi unul, şi celălalt în jachetă de ceremonie, arborându-şi crucea de război recent dobândită şi servind drept martori fermecătoarei

Antoinette pe care sora ei o îmbrăcase atât de frumos, nu era ceva tare drăguţ? Cât timp trecuse de când râseseră atât de mult!... Şi bunul Étienne, generos ca întotdeauna, şi Léon de Laborde cu mustăţile lui visătoare, amândoi înconjurând-o pe Gabrielle în rolul ei de soră mai mare, atât de seducătoare încât nu reuşeau niciodată să-i fie pe potrivă. Ea îşi împrumutase maşina miresei: un Rolls superb în care lucrătoarele o vedeau venind în fiecare dimineaţă. La ferestrele atelierelor, croitoresele mai tinere o pândeau: „Păzea! Vine patroana!" Şoferul, cu o caschetă moale pe cap, haină contra prafului şi jambiere, îi deschidea portiera, iar ea se ivea păşind cu o siguranţă cu adevărat suverană. Dar, în ziua aceea, venise supusă şi docilă la braţul lui Boy, ceea ce dăduse naştere la nesfârşite glume, iar mai apoi la tot soiul de zâmbete echivoce. Căci, în sfârşit, Boy se afişa cu Gabrielle, şi asta în momentul în care tânăra sa soţie, care nu părăsea deloc Londra, aştepta al doilea copil. Boy ăsta, ce mai tip, totuşi... Părea la fel de decis ca şi până atunci să ducă viaţă dublă.

Toţi participanţii nunţii-surpriză de la Royallieu, acea intrare deghizată de neuitat pe care nu conteneau s-o evoce, erau de faţă. Drăguţa de Jeanne Léry părea tot ce poate fi mai *cum se cuvine*. Idila cu marele duce Boris, timidele încercări pe scena teatrului Gymnase, toate astea erau de acum uitate. Iată că anunţa că era pe punctul să se mărite. Ce mai epidemie şi asta!... Logodnicul ei, care făcuse parte din banda de la Royallieu, purta un nume frumos. Era un tânăr care îşi tocase averea în contact cu persoane destul de zburdalnice. Se numea Pèdre Lacaze. Dar trebuia, când îi rosteai numele, să elimini orice sonoritate din e-ul final, trebuia să striveşti acel e final, ca şi cum ai fi avut rinită, căci aşa procedau oamenii bine situaţi.

Odată însurat, Pèdre avea să încerce să se „refacă", zicea el. Pentru asta, hotărâse să se stabilească în Patagonia, ştire pe care îl puseseră s-o repete.

– Unde zici că te duci?

– În Patagonia.

Chestia asta apărea ca o entitate mai mult ideală decât reală, un soi de expresie abstractă pentru a spune, laolaltă cu Jeanne, că avea să se pună la adăpost de nebunii, pentru că nimeni nu avea habar cam pe unde se putea afla regiunea aceea cu nume bizar.

Şi mai era şi Maud Mazuel. Adrienne triumfa. Iată că Maud urma să fie în sfârşit la casa ei. Era vorba de un american... Maud şovăia. Îşi putea lega soarta de un bărbat cu cizme atât de ciudate? Cu ţinte, cu bot ascuţit, cu un fel de toc, treziseră oarecare ironie printre călăreţii de la Royallieu. Maud ştia asta. Şi apoi, se temea, părăsind acea viaţă sclipitoare, că avea „să se îngroape". Dar *adoratul* lui Adrienne, care, în treacăt fie zis, se cam săturase s-o tragă pretutindeni după ei pe această Maud, făcuse socoteala imenselor bogăţii la care avea să renunţe dacă refuza o astfel de partidă nesperată. Cu atât mai mult cu cât Maud nu mai era chiar la prima tinereţe. Aşa că treaba fusese hotărâtă. Însoţitoarea domnişoarelor de la şantanul din Moulins, primitoarea gazdă de la Souvigny, cea căreia Adrienne îi datora fericirea, urma să se expatrieze spre a se căsători cu un căpitan care arăta bine, tipul perfect de texan, cu râs sonor, cu grai răsunător.

VII

NOAPTEA ACEEA DE DINAINTE DE CRĂCIUN

Tot ce ştim despre ultima călătorie a lui Arthur Capel provine din mărturiile contradictorii ale contemporanilor. A plecat în automobil împreună cu Mansfield, mecanicul lui. Unii văd în această

plecare, odată cu primele zile friguroase ale iernii, o dorință de ruptură de Gabrielle. Tânăra sa soție îl aștepta la Cannes, unde aveau să petreacă împreună sărbătorile Crăciunului. Boy se îndrepta așadar spre coasta mediteraneeană, ca și cum nădăjduia, îndepărtându-se de Paris, să pună capăt acelei nebunii care era dragostea lui pentru Gabrielle. Alții dau acestei plecări un cu totul alt sens. Boy, afirmă ei, trăia practic separat de soția sa. Plecă în căutarea unei case izolate, unde să șadă în tihnă împreună cu Gabrielle.

Să aleagă fiecare unul sau altul din aceste motive. Pretextele diferă, dar nu și deznodământul.

Puțin contează că acea casă care le umplea visurile era albă sau trandafirie, și că umbra care o ocrotea era a chiparoșilor sau a tufelor de drob-de-munte... Puțin contează ce anume l-a făcut pe Arthur Capel să plece, din moment ce refugiul la care visa îi era refuzat. Doar moartea îl aștepta.

Rămân câteva urme ale evenimentului în cotidienele engleze ale vremii.

Sub titlul *„English motorist killed in France"*, ziarul *Times* publică la data de 24 decembrie 1919: *„Lord Rosslyn, telegraphing last night from St Raphaël, stated that Captain Arthur Capel, who was killed in an automobile accident on Monday, is being buried to day a 2,30 p.m. at Fréjus with full military honours"*.*

O telegramă a agenției Reuter dă câteva detalii suplimentare: „Căpitanul Capel venea de la Paris și se îndrepta spre Cannes când un cauciuc al automobilului a făcut explozie". Credinciosul Mansfield era grav rănit.

---

* „Un automobilist englez mort în Franța": „Lordul Rosslyn, telegrafiind noaptea trecută din St Raphaël, a afirmat că Arthur Capel, căpitanul mort într-un accident de automobil luni, a fost înmormântat astăzi, la orele 14.30 la Fréjus, cu onoruri militare".

În sfârşit, în ziarul *Times* din 29 decembrie 1919, mai apare următorul text: „*Captain Capel's death is a great blow to his many friends in Paris. He was probably one of the best known Englishmen living in France, where he had important coal interests. During the war, he did excellent liaison work both officialy and unofficialy, and was a great favourite with Clemenceau. He was a thorough sportsman and at the same time a lover of books.*"*

Acel „nemaipomenit" Arthur făcea aşadar şi misiunile clasice ale unui ofiţer de legătură, ceea ce în limba engleză este numit pudic: activitate oficioasă... Ca să vedem, o dată în plus, cum totul este o chestiune de costumaţie!...

În fine, cu acea vorbire pe şleau de care doar presa britanică e în stare, în luna februarie 1920, *Times* publica testamentul lui Arthur Capel „*of Boulevard Malesherbes, Paris, and of Cheyne Walk, Chelsea, S.W., lately liaison officier at the Versailles Conference*".**

O sută de cuvinte, scrise de mâna sa, împărţeau între moştenitorii săi legitimi şi metresele lui totalul averii: şapte sute de mii de lire. Iluziile se prăbuşeau. Sărea în ochii tuturor donjuanismul dispărutului, şi lumea era frapată de acel ridicat din umeri postum, acel „Din moment ce am murit, atâta pagubă!" care părea limpede exprimat.

Executorii testamentari erau, pentru Anglia, Lord Ribblesdale şi Lord Lovat; pentru Franţa, Armand Antoine Auguste Agénor

---

* „Moartea căpitanului Capel este o grea lovitură pentru numeroşii săi prieteni de la Paris. Era probabil unul dintre cei mai cunoscuţi englezi care trăiau în Franţa, unde avea importante afaceri cu cărbuni. În timpul războiului, a avut o excelentă activitate de ofiţer de legătură atât oficială, cât şi neoficială, şi s-a numărat printre favoriţii lui Clemenceau. A fost un desăvârşit sportiv şi totodată un iubitor al cărţilor."

** Testamentul lui Arthur Capel „domiciliat în boulevard Malesherbes, Paris, şi în Cheyne Walk, Chelsea, S.W., fost ofiţer de legătură la Conferinţa de la Versailles".

de Gramont, duce de Guiche. Ziarul *Times* publica documentul in extenso şi nu se făcea nici un mister în jurul numelor celor două nelegitime care figurau în testament. Primeau o sumă egală - patruzeci de mii de lire - o franţuzoaică, Gabrielle Chanel, şi o contesă italiană, tânără văduvă al cărei soţ fusese ucis la Verdun. Tot restul, cu excepţia a diverse daruri către surorile lui, devenea proprietatea soţiei sale englezoaice, iar după ea, *„to our child"*.*

Căci lui Arthur Capel i se născuse o fiică în aprilie 1919. Fără îndoială că fiind prea puţin informat în legătură cu anticlericalismul lui Georges Clemenceau, ignorând calvarul pe care acesta îl impusese odinioară logodnicei lui americane, nepoată de pastor - „Între Dumnezeu şi mine, trebuie să alegi" -, Lord Lovat, pe care îl cam orbea spiritul său bigot, a crezut că o cinsteşte pe fiica lui Arthur Capel şi totodată pe Clemenceau rugându-l pe acesta să fie naş. Nu era pentru prima oară când îi era adresată o asemenea cerere. Ţărani din Vendée, soldaţi infanterişti din război, funcţionari, îl solicitaseră adesea. Fusese în zadar. Naş, tocmai el? Secretarii săi transmiteau un refuz indignat. Dar, în acest caz, Clemenceau a acceptat. E adevărat că ceremonia trebuia să se ţină în Anglia, iar el nu avea deloc intenţia să se ducă acolo. Cel care nu mai era în ochii poporului francez nici Bătrânul, nici măcar Tigrul, ci doar Părintele Victoriei a fost deci reprezentat de altcineva, iar prima născută a lui Arthur Capel a avut privilegiul rar de a fi unica fină a lui Georges Clemenceau.

La moartea lui Boy, soţia sa era gravidă. Astfel că prin naşterea în 1920 a unui copil postum, o a doua fetiţă, s-a încheiat aventura terestră a acelui seducător care purta în el o necontenită contradicţie între ce era şi dorinţa după ceea ce nu putea fi.

---

* „Copilului nostru"

Când, la 22 decembrie 1919, s-a răspândit la Paris vestea morţii lui Boy, câţiva prieteni din clanul de la Royallieu se găseau reuniţi. Unul dintre ei a luat asupra sa sarcina s-o anunţe pe Gabrielle. Léon de Laborde s-a dus în plină noapte la Saint-Cucufa. Acolo, majordomul a tresărit auzind că sună cineva la uşă. Joseph Leclerc[1] ezita să lase să intre la o asemenea oră pe un vizitator pe care-l cunoştea prea puţin. Dar îl cunoştea în schimb foarte bine pe căpitanul Capel. Avusese un accident? Murise!... Léon de Laborde îşi amintea cât de greu îl convinsese pe Joseph să se ducă s-o trezească pe Gabrielle. Mai mult ca oricine, majordomul măsura adâncimea abisului pe care-l reprezenta acest lucru. „Aşteptaţi până mâine", repeta el. Dar Laborde stăruia. Joseph a fost nevoit să cedeze. Apoi Gabrielle a coborât, într-o pijama albă, cu părul scurt zbârlit în juul capului. „O siluetă de adolescent, un tânăr îmbrăcat în satin", spunea domnul de Laborde. Atunci, a văzut-o incapabilă să mascheze ce simţea. Chipul părea schimonosit de o strâmbătură mută; o expresie care trăda toată durerea din lume.

Dar fără o lacrimă.

Îşi mai amintea de asemenea cât se chinuise el să nu spună totul dintr-odată, vorbind doar de o rană gravă. Iar atunci majordomul spusese: „Nu este nevoie, domnule, domnişoara a înţeles", iar apoi Joseph se dusese repede să-i facă o ceaşcă de ceai lui Gabrielle. După care, trebuise să aştepte ca ea să spargă tăcerea, care nu durase mult, doar câteva minute, în cursul cărora îndreptase asupra

[1] Joseph Leclerc a intrat în serviciul lui Gabrielle Chanel în 1917, la recomandarea Misiei Edwards care-l angajase în 1912. Aceasta îşi schimbase soţul. Devenind Misia Sert, a socotit că era bine să schimbe şi personalul. Astfel, inegalabilul Joseph, servitor cu caracter cehovian, a trecut din serviciul Misiei în acela al lui Gabrielle, la care a rămas până în 1934. Mărturia fiicei lui, doamna Suzanne Leclerc-Gaudin, care a locuit în casa Chanel de la doisprezece până la douăzeci şi doi de ani, a fost de departe, mărturia cea mai sensibilă şi mai bine văzută dintre cele culese de autoare.

interlocutorului ei nocturn mereu aceeaşi privire îngrozită. „Lucrul cel mai îngrozitor, spunea Laborde, era femeia aceea care plângea, dar cu ochii uscaţi." Apoi, ea se ridicase în picioare şi dispăruse fără o vorbă, reapărând aproape imediat, în costum de voiaj, cu o geantă în mână. Se făcea ziuă. Voia să plece pe loc. Merseseră cu maşina până a doua zi, noaptea târziu.

De la Cannes la Monte-Carlo, marile hoteluri se pregăteau pentru revelion. Coasta de Azur, iarna, era plină de englezi. În lipsa brazilor, se lipeau stele din hârtie pe uşile turnante pentru ca vilegiaturiştii de iarnă să se simtă *at home.*

Cu toate insistenţele lui Laborde, Gabrielle a refuzat să iasă din maşină. El voia s-o facă să se odihnească. Ea însă nu voia. Hotelul, toate hotelurile, îi făceau oroare. A lăsat-o, cu aceeaşi contractare pe chip, aşezată în acelaşi fel – şi aici, contele de Laborde se încurca, pentru că toate lucrurile acelea nu erau chiar de ieri şi nu mai ştia dacă Gabrielle începuse să semene cu o stafie sau dacă era „ca şi cum ea ar fi văzut o stafie".

În perioada când începea să-şi adune amintirile, frumosul Léon, insolentul călăreţ din clanul de la Royallieu, preocupat odinioară să afişeze un dandysm propriu generaţiei lui, când nu se temea să-şi provoace contemporanii şi să-i şocheze nescoţându-şi cascheta atunci când lua ceaiul cu Gabrielle la polo la Deauville, acel Léon devenise un domn foarte bătrân. Dar cine îşi închipuia că el renunţase, din cauza vârstei, la acea a doua natură care e dandysmul se înşela. Anglomania vestimentară a contelui de Laborde nu cedase în faţa modelor zilei. Astfel, când, la optzeci de ani trecuţi, contele de Laborde îşi făcea apariţia îmbrăcat atât iarna, cât şi vara într-un costum cu dungi fine din stofă de lână închisă la culoare, cu un Edenhat negru cu boruri răsfrânte pe cap, cu o garoafă grena la butonieră, cu un baston subţire în mână, era cu

neputință să-l privești altfel decât ca pe o imagine desăvârșită a unui anumit timp al Parisului. Gabrielle Chanel reprezenta unul din gândurile tainice ale bătrânului care se îndrepta agale spre biroul său din Galerie Charpentier. Ea îi ocupa visurile, amintirile. Or, Léon de Laborde doar prin asta mai trăia, prin visuri pe jumătate risipite, prin amintiri cu arome uneori alterate. Dar niciodată nu pierduse amintirea acelei nopți dramatice din istoria lor comună.

Cu el aveai surprize: când un apel întretăiat de furioase exclamații de „Alo! Alo!", căci nu-i prea plăcea să folosească telefonul și se înfuria împotriva acestui aparat: „Mă auziți? Ce naiba..." , când telegrame pentru a preciza că-și amintea de cutare sau cutare lucru. Căci trebuia să-și povestească amintirea pierdută de îndată ce o regăsea, de teamă să n-o piardă iarăși. Așa se face că își adusese brusc aminte că în 1919, ajungând cu Gabrielle la Cannes, își parcase mașina la câțiva metri de locul precis unde, cu zece ani în urmă, un fotograf „care făcea poze pe Croisette" îi prinsese pe toți în poză cu ajutorul aparatului – un as, fotograful acela: Gabrielle, admirabilă, cu o privire gravă sub pălăria mare neagră, iar în spatele ei, într-un singur rând, colegiul ei de admiratori (numai Boy lipsea pentru că „asta era de dinainte de perioada lui", după cum se spune, dar, de îndată ce fotografia a fost terminată, i-a fost trimisă în chip de carte poștală, fiecare știind prea bine că deja Boy numai pe ea o iubea). Atunci, în noaptea aceea, la Cannes, Léon de Laborde amorsase un savant marșarier ca să schimbe locul înainte ca... Dar mâna lui Gabrielle se așezase pe brațul lui: „Nu e nevoie, du-te!", iar el o lăsase, ghemuită într-un colț al mașinii, așteptând ca el să se întoarcă. Se dusese după vești, deși era ora trei dimineața.

În alte circumstanțe, contele de Laborde ar fi telefonat la Casino de Monte-Carlo, sigur că-i găsește acolo pe Sutherland, pe Rosslyn, în fine, pe toți prietenii englezi și mai cu seamă pe Lady M., căci pe ea o

căuta, pe Bertha. În sfârşit, din portar în portar, din hotel în hotel, până la urmă o găsise. Bertha era disperată. Îi ruga pe amândoi să vină foarte repede. Să vină, da, avea un apartament, un *suite*, şi îi putea găzdui. Ţicnită, dar fată de treabă. Şi apoi, când să închidă, încă o veste cumplită: soseau prea târziu. Cum era cu punerea în sicriu? Păi, era deja totul gata. Atunci, mai era şi vestea asta pe care trebuia s-o dea lui Gabrielle, după optsprezece ore de mers cu maşina, după o asemenea oboseală: nu avea să-l mai revadă niciodată pe Boy.

Gabrielle încasase ultima lovitură la fel ca şi pe toate celelalte.

Lady M. plângea primindu-i. Gabrielle îi răspundea la sărutări cu chipul împietrit.

Aşteptase să se facă ziuă întinsă pe un şezlong, fără să se dezbrace, în pofida implorărilor Berthei, care îi oferea un pat, aşternuturi din crêpe de Chine mov, o cuvertură din puf de lebădă şi Dumnezeu mai ştie ce. Dar răspunsul fusese nu. Reacţie pe care contele de Laborde, patruzeci de ani mai târziu, tot nu şi-o explica. Pentru că, trăind mereu ca un dandy, habar n-avea de lumea ţărănească. La Cannes, în eleganta *suite* a lui Lady M. lucrurile se petreceau ca şi cum undeva, nu foarte departe, exista, foarte prezent, deşi invizibil, un mort întins între două lumânări, cu o rămurică de merişor la picioare, lângă vasul cu agheasmă, având crucifixul pe piept şi cearşaful tras până sub bărbie. Oricât de evoluată ar fi fost, de frumoasă, de seducătoare sub acele înşelătoare aparenţe, în Gabrielle se ivea ţăranca din Cévennes. Era ţăranca uscătivă pe care durerea o împietrea foarte dreaptă pe scaun, răpindu-i până şi libertatea de a-şi pune geanta jos. Ne-o putem oare închipui într-o dramă pe o ţărancă din Ponteils, din Alès sau de aiurea, *dezbrăcându-se?*

Iar a doua zi, iarăşi... I-a transmis Berthei că ea nu va merge la Fréjus. De ce? Era inutil să insiste. Nu va merge. Nici la funeralii? Răspunsul era tot nu. Ce voia de fapt? Să se ducă la locul accidentului.

Bertha i-a pus o mașină la dispoziție. Gabrielle a refuzat să fie însoțită. Nici măcar de Laborde? Nici măcar de el. Bertha s-a înclinat.

A putut mai apoi să-și dea seama de cele ce se petrecuseră după relatarea făcută de șoferul ei. Acesta o însoțise pe tânăra doamnă până la locul unde Milady se dusese în ajun. Mașina căpitanului era tot acolo, trasă la o parte, pe jumătate arsă, irecuperabilă. Tânăra doamnă îi dăduse ocol punând mâinile pe ea ca o oarbă. Apoi se așezase pe o bornă și acolo, întorcând spatele drumului, cu capul plecat și fără să se clintească, plânsese cumplit. Cumplit. Timp de câteva ore, precizase șoferul. Din discreție, el se îndepărtase.

Distincția era clar făcută: Gabrielle putea, Gabrielle știa să plângă. Dar numai cu fața plecată spre pământ.

În noaptea aceea, într-un Cannes feeric, împodobit cu pini și eucalipți, dintre care răsăreau câteva vile mari, s-a auzit mai mult zgomot decât de obicei. Era Crăciunul. Atunci, în apartamentul vecin cu acela al Berthei, s-a dat o petrecere cu o orchestră și cu negri care cântau bluesuri.

Francezi, englezi, americani se năpusteau asupra plăcerilor. Jazzul, jazzul, oamenii doar la el se gândeau.

ANII SLAVI
1920–1925

„Orice modă nouă este refuzul de
a moşteni, subversiune împotriva
opresiunii reprezentate de moda
cea veche; moda se trăieşte singură
precum un drept, dreptul firesc al
prezentului asupra trecutului..."

ROLAND BARTHES,
Système de la mode

I

OBLOANE NEGRE

Probabil că lucrul acesta fusese hotărât între ei: cu trei luni înainte de moartea lui Boy, Gabrielle a părăsit locuinţa din strada Cambon numărul 21, unde plătea impozit în calitate de modistă încă din 1910, şi s-a instalat în calitate de croitoreasă la numărul 31, domiciliu pe care avea să nu-l mai părăsească până la sfârşitul vieţii; la trei luni de la moartea lui Boy, ea a semnat actul de cumpărare a unei vile care fusese zugrăvită după gustul ei şi era deja gata s-o primească. S-a instalat acolo, cedând atracţiei pe care o reprezenta distanţarea ce pare a fi una dintre preocupările ei majore din acei ani. A plecat aşadar din preajma pădurilor de la Saint-Cucufa la colina din Garches, de la o vilă la alta mai mare şi mai bine plasată, de la vila La Milanaise la vila Bel Respiro, două nume, două titluri pentru o nuvelă de Colette, două grădini de asemenea, aşa cum aceasta ar fi ştiut să le descrie, pe ultima mai ales, vila Bel Respiro, încărcată de parfumuri, de cântece şi abundent înconjurată de copaci. Totul ţinând de o alegere foarte netă: să nu locuiască la Paris, să trăiască ascunsă.

În primele luni ale anului 1920, fuseseră în La Milanaise zile grele pentru anturajul tinerei femei, a cărei durere căpăta forme

îngrijorătoare. Când îşi termina munca, sosea sâmbăta ca să plângă pe ascuns.

Potrivit celor spuse de *maître d'hôtel,* ea a pus să îi fie camera tapetată în negru, pereţi, plafon, mochetă, până şi cearşafurile patului erau negre, totul de un gust îndoielnic, amintind atât de glumele funebre ale lui Carol Quintul la mănăstirea din Yuste, cât şi de cele ale lui Sarah Bernhardt, care se exhiba în sicriul ei capitonat. Dar Gabrielle nu a ocupat acea cameră decât o noapte. Abia culcată, a sunat: „Repede, Joseph, scoate-mă din mormântul ăsta şi spune-i lui Marie să-mi pregătească un pat în altă parte. Aici îmi pierd minţile". Şi Marie, soţia lui Joseph, a făcut ce i se ceruse. Şi-a instalat stăpâna aşa cum dorea şi a rămas la căpătâiul ei tot restul nopţii. A doua zi, draperiile negre, tapetul, toate au fost înlăturate; un tapiţer a primit ordin „să pună camera pe roz".

Această anecdotă merita să fie relatată pentru pasiunea pe care se presupune că o cuprindea, o pasiune de un gen care nu mai era la modă în acea perioadă imediat de după război, o pasiune ca o boală în care totul se prăbuşeşte şi care poate ajunge până la frenezie, la pierderea raţiunii: genul Mathilde de La Môle*.

Am mai putea nota gustul crescând al lui Chanel pentru negru şi putem observa cât de mult se înrudeşte acest gust tot cu lumea ţărănească. Se ştie cât de mult respectă doliul oamenii de la ţară. În sfârşit, nu e interzis să mai vedem schiţându-se un fel de exprimare care se supunea pentru prima oară unei anumite tiranii profesionale.

Ordonând mai întâi „să-i fie tapetată camera în negru", iar apoi „să fie pusă pe roz", Gabrielle adopta un jargon de meserie. Desigur că trăgea nădejde că astfel inima ei se va supune la fel de uşor ca necunoscutele care îi alcătuiau clientela, că inima ei va

* Unul din cele două personaje feminine principale din romanul lui Stendhal *Le Rouge et le Noir.*

asculta de legea culorii roz şi că, aranjându-şi palatul cu ceva proaspăt, limpede şi luminos, durerea va ceda.

În fond, ea impunea o haină durerii. O, costumaţie!

Cine n-ar vrea să vadă aici decât frivolitate e liber să judece astfel. Dar alţii... Roland Barthes a scris o anume carte în care găsim ceea ce ne ajută să dăm un sens acelei împodobiri a locului de taină, care a virat brusc de la negru la roz. Oare ce căuta Gabrielle? Să se sustragă magiei amintirilor. Nu era lucru uşor. A început prin a ceda în faţa nopţii, s-a complăcut în noapte, s-a lăsat devorată de noapte. Imaginaţia ei s-a dereglat ajungând la bizarerie. Un ucaz din partea ei a impus pereţilor un tapet nu cenuşiu sau mov, ci altceva, ceva ce ea îşi închipuia a fi mult mai apăsător şi mai aproape de veşmintele pe care le-ar fi purtat dacă ar fi fost soţie şi văduvă legitimă: negrul. Or, spune Barthes, „ca substitut al corpului, veşmântul, prin greutatea lui, participă la visele fundamentale ale omului, în cer şi în peşteră, în viaţa sublimă şi în îngropăciune, în zbor şi în somn: prin greutatea lui, veşmântul se face aripă sau linţoliu, seducţie sau autoritate..."[1].

Totuşi, durerea lui Gabrielle nu era decât tenebre. După care a făcut un efort asupra ei înseşi şi a pus interdicţie pe negru. Atunci, luându-şi încă o dată în primire camera, i-a impus rozul, crezând că o exorcizează. Îşi plasa credinţa în eficacitatea unei reţete foarte simple, naive şi care părea ieşită direct din acele almanahuri pe care le colportau bunicii ei, un soi de proverb: „Camera roz cere o inimă veselă", părea ea să spună. Nu cunoştea alt sistem. Iar aici, încă o remarcă luată din Barthes: „Moda se poate spune în proverbe şi se poate plasa nu sub legea oamenilor, ci sub legea lucrurilor, aşa cum apare ea celui mai bătrân om din istoria umană, ţăranului căruia natura îi vorbeşte prin repetiţiile ei: la mantouri

[1] Roland Barthes, *Système de la mode*

ferchește rochii albe, la stofe de preț podoabe ușoare". Cât despre judecata pe care unii nu vor scăpa prilejul s-o facă, cea privind frivolitatea, aceasta impune să citățm o ultimă dată același autor și aceași lucrare, respectiv următoarele rânduri: „... Juxtapunerea seriozității excesive cu frivolitatea excesivă, care stă la baza retoricii modei, nu face decât să reproducă la nivelul îmbrăcămintii situația mitică a femeii în civilizația occidentală: sublimă și copilăroasă totodată". Pe lângă faptul că dă acestei aparențe de frivolitate veritabilul ei caracter, există în această remarcă ceva ce amintește de zgomotul unei uși trântite. Ceea ce trebuia, în fond, spre a impune tăcere amatorilor de judecăți.

În martie, Gabrielle, mai descumpănită decât o fetiță la prima ei suferință, dar închizând în ea, precum un dublu, o Gabrielle *sublimă* și gata de toate, a părăsit în sfârșit vila La Milanaise, iar cortina a coborât peste camera drapată în negru, apoi în roz. I-a luat cu ea pe Joseph și pe Marie. O urma o întreagă menajerie: doi redutabili câini-lupi, Soleil și Lune, cei cinci cățelusi ai lor – „ursa mare", așa le spunea – și doi șoricari, obiecte ale tuturor atențiilor ei, Pita și Poppée, ultimul cadou de la Boy.

La Garches, a trecut drept extravagantă mai înainte chiar să se fi instalat. Își zugrăvise vila cu tencuială nedrișcuită bej și pusese să fie vopsite obloanele cu lac negru – nuanțe pe care întregul cartier le-a blamat. Iarăși acea încredere în negru, o dată în plus afirmată... S-a considerat că nu era în nota locului. Și totuși, era frumos, tonul acela de negru reluat la toate cele patru ferestre de la fațadă, acordându-se atât de bine cu armonia mai deschisă la culoare, deși cenușie, a unui acoperiș de ardezie, ciudat de arcuit. Dar Garches era menit stilului normand. Vila Bel Respiro deschidea o parantează îndoielnică în zona reședințelor burgheze, a *cottage*-urilor înstărite,

a bungalourilor bogate, mici temple ale legitimității conjugale purtându-și fațadele din paiantă ca pe tot atâtea mărci ale prestigiului social. În timp ce obloanele negre... Puținii trecători se opreau să caște gura, printre ramuri, la o vilă care nu semăna cu nimic. Ce puteau ei înțelege? Casa aceea era ca o pânză zugrăvită, un fel de *trompe-l'œil* în culorile anilor 1920, un decor deschis spre viitor, deși așezat la intersecția străzilorAlphonse-de-Neuville* și Édouard-Detaille**. Și nu e lipsit de importanță faptul că masa întunecată a acelei grădini se găsea la acea adresă. Cum să nu o scoți în evidență fie și numai pentru a marca malițiozitatea? Căci e ciudat să ne gândim că o periferie de lux, sortită să ne facă să ne amintim de niște pictori mediocri din secolul al XIX-lea, avea să devină, după instalarea lui Gabrielle acolo, locul de întâlnire al artiștilor în care valorile oficiale ale secolului XX, unii ca Detaille și ca Neuville, au văzut sămânță de scandal. Stravinski mai întâi, apoi Cocteau. Apoi Reverdy, Juan Gris, Laurens. Ne cuprinde ameteala în fața unor astfel de schimbări... Obloanele negre deschizându-se, ochii negri ai lui Gabrielle fixându-se asupra potecilor făcute, asupra grădinilor care încă aminteau de pădure, de parcă ar fi păstrat nostalgia după codrii care acoperiseră colina la începutul secolului. Ne place să ne-o închipuim pe Gabrielle șovăielnică în primele momente ale șederii ei acolo, indicând șoferului cum să iasă într-o zi pe la Neuville, în altă zi cum să dea ocol prin... „Știi, acolo, la stânga... – Strada Detaille, domnișoară", spunea Raoul, căci așa se numea șoferul primului ei automobil. Raoul... Un nume care făcea epocă, la fel ca uniforma.

---

* Alphonse de Neuville (1836–1885), pictor academic francez, elev al lui Delacroix. A pictat tablouri inspirate de viața militară.

** Édouard Detaille (1848–1912), pictor academic francez, autor de tablouri ce zugrăvesc scene militare.

Împreună pe străzile din Garches atât de artistic numite, Raoul la volan și Gabrielle, cam pierdută, o luau spre Paris, nedându-și seama că era ceva de tot râsul și că li se făcea prea multă onoare acelor fabricanți de sublim la metru pomenindu-le numele zi de zi. Că o femeie a cărei reputație creștea, creștea necontenit, trecea de două ori pe zi într-un Rolls precum o regină pe dinaintea plăcuțelor care eternizau gloria autorilor *Visului* și a *Ultimelor cartușe.* Orice ar fi gândit despre ei, în preajma anilor 1870–1880, eminentul Lafenestre care, în *Revue des Deux Mondes,* se minuna că știa cineva atât de bine să exalte „energia corporală... și vitejia intimă a bravilor noștri soldați", chestia asta însemna totuși un acces la lumea artelor pe căi tare mediocre. Și dacă totuși, spre a-și îndrepta ignoranța, Gabrielle, care nu făcea nimic pe jumătate, fusese la rândul ei victima unei neînțelegeri asemănătoare? Să ne închipuim că și-a ales pictorii ei dintre aceia care frecventau Saloanele, medaliații vremii. Nu era destul de bogată pentru a o face? Cum ar fi fost să-și ofere chipul talentului bătrânei domnișoare Breslau, căreia contele Robert de Montesquiou îi aducea un atât de vibrant elogiu, sau, precum prietena ei Bertha, cum ar fi fost să se ducă în rochie de seară să pozeze în atelierul lui Jacques-Émile Blanche? Presa nu scăpase ocazia de a comenta: „Frumosul chip al lui Lady M. evocat într-un mod atât de intens... Frapantă sinceritate... Sentiment intim". Era măgulitor la urma urmei, iar răsunetul publicitar al unei asemenea inițiative ar fi putut ispiti o croitoreasă. Dar nu era nimic din acestea toate în viața lui Gabrielle. După cum nici ceva care s-o oprească să-și petreacă duminicile în teatrul lui Henry Bernstein, a cărui proprietate era alături de a ei și care (dacă dăm crezare văduvei grădinarului[1]) nu era insensibil la farmecele vecinei lui, ceea ce nu va mira pe nimeni.

[1] Doamna Denis, văduva grădinarului pe care l-a avut Chanel în timpul șederii la Garches, locuia încă în 1973 într-un bungalou de pe strada Alphonse-de-Neuville.

Dar, aşa cum Gabrielle străbătuse dintr-odată drumul de la nimicnicia la care o sortise condiţia ei, la ceea ce secolul oferea mai magistral în domeniul picturii şi al muzicii, ea a întors spatele teatrului bulevardier când abia îl abordase, şi, pe urmele lui Cocteau şi ale lui Dullin, a descoperit teatrul lui Sofocle.

Nu am putea înainta mai departe în noua viaţă a lui Gabrielle fără să rostim un nume hotărâtor, cel al Misiei Sert. Dar ar însemna totodată să simplificăm această viaţă în mod arbitrar, limitând-o doar la această influenţă.

Firește că Misia a fost, cea dintâi, iniţiatoarea. Fie! Dar e oare sigur că, fără ea, Gabrielle nu ar fi găsit leac nefericirii ei în această pasiune singulară pentru artist, pentru creator, doar pentru plăcerea de a-l cunoaşte, de a-l înţelege, în afara oricărui spirit colecţionar? Căci, având o mult prea vie curiozitate pentru viaţă, Gabrielle nu s-a preocupat să râvnească ceva.

Pânze? Desene?

Rămânem năuciţi văzând cât de puţine se aflau în casa ei.

Obiecte, da. O adevărată nebunie. Obiecte misterioase şi pe care nu le-am fi putut niciodată descoperi altundeva. Obiecte care să reţină un suflu al necunoscutului, ecoul unei lumi îndepărtate. Multe cărţi de asemenea, dintre care unele foarte rare. Dar, cu excepţia unei perechi de suporturi de lemn pentru şemineu făcute de Lipchitz şi de o minusculă pânză de Dali, nu existau obiecte semnate, nici un portret care s-o înfăţişeze şi nici un tablou semnat de vreun maestru.

Iubise aşadar artiştii *dincolo de* opera lor. Îi iubise fără altă dorinţă decât aceea de a se lăsa uluită, fără altă mândrie decât aceea de a-i fi cunoscut de aproape şi de a-i fi *descoperit* mai bine decât un colecţionar avid să ia tot. Diferenţa între o anumită specie de amatori, să zicem, în chip de exemplu, colecţionarii de tipul Gertrude Stein şi Gabrielle Chanel, sălăşluieşte în ideea pe care şi-o

fac despre creaţie. Gabrielle era mai mult decât o altă sensibilă la misterele stilului. Le simţea magia. Comportament a cărui explicaţie rezidă în imensul respect pe care i-l inspira „ceea ce era făcut de mână". Şi aici, ar trebui să demontăm mecanismul gândirii ei şi să-i căutăm resorturile. Vom găsi desigur, în chip de explicaţie, unele momente din viaţa ei, uitate, petrecute pe marginile unei ecluze la Issoire, altele la Varennes în casa mătuşii Julia, altele în grădina în care bunul unchi Augustin grebla, împingea roaba, defrişa, în sfârşit, altele de care nu putea fi conştientă, momente ivite din locuinţa sărăcăcioasă a strămoşilor ei şi care constituiau moştenirea ei de familie.

Totuşi, rămânea la fel de uimită ca un copil în faţa a ceea ce e magic în gestul unei mâini care creează. Evenimentul în sine îi era de ajuns, momentul tulburător în care... Era o eternă orfană în faţa miracolului. Dar păstrând, subînţeleasă, acea rezervă pe care i-o impunea educaţia, şi anume că un miracol te luminează, dar că nu îl poţi socoti un obiect de fabricaţie banală, ca, de pildă, o rochie, că el ţine parţial de Dumnezeu şi că, până la alt consemn, o fată care a crescut la maici rămâne cu convingerea că Dumnezeu nu se cumpără. Intruziunea în toate acestea a orfelinatului din Obazine şi a mănăstirii de la Moulins este evidentă.

Să mai adăugăm că dispreţului lui Gabrielle faţă de oamenii care se încăpăţânau să dorească să posede tot ce admirau putea să surprindă. Şi nu din lipsă de bani ajunsese aici. Era o concepţie despre artă, ceva ce îşi dovedise sieşi, asta era tot. Pentru cine a cunoscut-o pe Misia Sert – şi ea copleşită de bunuri la vremea respectivă, dar şi cheltuitoare –, se pare că a existat un punct comun, mai înainte chiar să se fi născut între ele o prietenie (iar când spun prietenie...), şi că aceasta a fost la început adevărata lor asemănare: acelaşi dispreţ faţă de cei pentru care un tablou era numai un tablou. Faptul că erau două care gândeau astfel le întărea

ideea că nu se înşelau. Erau două, în sfârşit! Căci iat-o pe Gabrielle asociată pentru treizeci de ani de acum încolo judecăţilor de valoare şi gusturilor unei femei legate de toate aspectele artistice ale timpului ei.

Nu vom spune niciodată îndeajuns despre cât de fascinantă a fost acea întâlnire.

Iată că se văd zi de zi nepoata negustorilor ambulanţi din Ponteils şi această Misia care, precum Gabrielle, nu va lăsa posterităţii nimic despre ea – nici jurnal, nici corespondenţă, nici măcar o notă – nimic, deşi atât una, cât şi cealaltă, şi-au lăsat amprenta asupra primilor douăzeci de ani ai secolului. O amprentă insolentă şi frivolă, cea pe care o lasă muzele, inspiratoarele şi prietenele.

Iată că acum începe pentru Gabrielle timpul Misiei.

II
IMAGINI ALE TINEREI POLONEZE

Avem sentimentul, în ceea ce o priveşte, că nu slujeşte la nimic să-i povestim viaţa în cuvinte, imaginea precedând-o şi dominând textele care i-au fost mai apoi consacrate. Legendara Misia... Modul ei de a se refuza *lucrurilor scrise!*

Încercând să se povestească pe sine, nu s-a regăsit. Drept pentru care nu avem nişte *Memorii* ale ei care să ne dea o cheie. Căci în lucrarea *Misia înfăţişată de Misia*[1], Misia nu există. O pagină de Paul Morand, care întreţinea cu ea raporturi de prietenie încă din

[1] *Misia par Misia* (Gallimard)

1914, spune mai mult decât acea lucrare în care şi el a căutat-o în zadar: „Misia, scrie el, nu aşa cum o recompun mediocrele ei *Memorii*, ci aşa cum a fost..."[1] Urmează un portret fulger. Nici un text, după ştiinţa mea, nu o priveşte mai îndeaproape. În realitate, este un rapt. Morand îşi răpeşte modelul în galop pentru că, spune el, „cu ea trebuia procedat la iuţeală". Misia este prezentă aici, în întregime: o Misia de douăzeci de ani, „o frumoasă panteră, imperioasă, sângeroasă şi frivolă", apreciată de câţiva pictori şi de câţiva poeţi, este „Misia Parisului simbolist şi a Parisului fauvist"; o Misia perfidă, cea despre care Philippe Berthelot spunea că nu trebuia să-i spui ce îţi place: „Uite pisica, ascundeţi-vă păsările", o Misia parvenită, tocătoare de milioane, „Misia Parisului din timpul Marelui Război", în fine, acea „Misia din Parisul Păcii de la Versailles" care este deja inseparabila prietenă a lui Gabrielle, cea din anii 1919–1920, ani întunecaţi, Misia care a salvat-o pe Gabrielle din camera neagră-roz, oferindu-i ocazia să vadă Italia. Gabrielle a părăsit atunci pentru prima oară Franţa împreună cu ea şi a descoperit Veneţia.

Să nu mergem mai departe. Să recunoaştem că a vorbi despre acest text înseamnă a folosi cuvinte ca *eboşă, schiţă*, să recunoaştem că este vorba nu de *unul*, ci de o întreagă *duzină* de crochiuri.

La urma urmei, de ce să nu o povestim pe această Misia în imagini? Decupaj, colaj, montaj? De ce să nu ne găsim informaţia în portretele pentru care a pozat, de ce să nu alegem câteva dintre scrisorile pe care le-a primit, dintre poemele pe care le-a inspirat, de ce să nu includem câteva elemente fotografice şi din toate astea să facem un asamblaj care ar lăsa cititorul sub impresia unei frumoase şi rare enigme? Dacă ar fi fost în viaţă, ea s-ar fi pretat jocului, fericită să apară în ochii posterităţii sub forma unui rebus de carne,

[1] Paul Morand, *Venises* (Galimard)

ulei, pânză şi hârtie. Mai bine să spunem că Misiei nu i se potriveşte limbajul ăsta.

Inima Misiei. Imagini de Vuillard. Anii 1895–1900

Mai întâi fotografiile.

Cele pe care i le-a făcut Vuillard. Vuillard care se îmbrăca mereu cu haine „de-a gata" de la magazinul La Belle Jardinière şi care era atât de mândru de Kodak-ul lui cu burduf! Clap! Aparatul făcea clap! şi fixa, într-un salon din strada Saint-Florentin, formele opulente ale unei mirese, obrajii bucălaţi şi proaspeţi, părul coafat după moda zilei, ridicat în bucle înfoiate. Un fruct abia cules, aceasta era Misia, fiica unui artist care se pretindea sculptor, un tip care făcea de toate, un pic codoş, destul de monden şi foarte polonez: Cyprien Godebski. Thadée Natanson se amorezase nebuneşte de tânăra verişoară care trăia singură într-o locuinţă modestă din arondismentul al XVII-lea, pe Rue du Printemps. Ea urma să se căsătorească cu el, deşi visa să fie pianistă şi să dea, pentru a putea trăi, lecţii de muzică elevilor pe care profesorul ei nu-i voia. Un om de mare talent, acest profesor. Îi prezicea tinerei fete o carieră strălucită. Muzicalitate, sensibilitate, agilitate, găsea că ea poseda toate aceste calităţi. Când ea l-a anunţat: „Îl ştiţi pe vărul acela care îmi face curte, ei bine, am să mă mărit cu el!", profesorul a izbucnit în plâns. Eleva lui preferată îi făcea una ca asta... Poză. Acesta era Fauré, prima inimă celebră pe care o zdrobea Misia cea crudă.

Câţiva ani mai târziu, ea l-a făcut să plângă pe Vuillard, apoi pe Thadée, soţul bărbos pe care-l vedem alături de ea în poza din strada Saint-Florentin, în salonul cu *indian*, o ţesătură cu ramuri şi flori fine care tapeta fotoliile, pereţii, căptuşea ramele tablourilor, drapa fenixul, salon care, fără să se ştie, era deja un Vuillard.

Iar Misia era de asemenea un tablou de Vuillard, iar bărbosul de Thadée...

Aici, intervine un alt document, datorat tot Kodak-ului lui Vuillard: Misia într-o zi de vară, îmbrăcată într-o tunică largă care alunecă până la pământ, un *tea-gown,* dar fără legătură cu dezmățul lui Maud Mazuel în grădina de la Souvigny, ba dimpotrivă, un *tea-gown* de o extremă castitate, un fel de peplum reținut între sâni de o panglică înnodată pe care ne-o imaginăm roșie, provocatoare. Ce putem spune de privirea ei? Era privirea unei pisici bine hrănite, ațintită cu o fixitate neliniștitoare asupra chipului unei plăpânde cumnate, spunând parcă: „Doamne! Cât e de firavă! Ah! Fie ca niciodată, niciodată să nu-i semăn". Pentru contrast, să opunem fizionomiei acestei Doamne Pisici un chip, cel din ultimii ani, chipul Misiei așa cum îmi amintesc că am cunoscut-o eu, când opiul făcuse din ea o bătrână descărnată, arătând desigur în continuare o magistrală insolență, dar patetică totuși și oarecum înfrântă. Era zadarnic să cauți vreo urmă a celei pe care o iubise Thadée. Unde era acum cruda și tânăra lui poloneză?

Atunci, în caz că acest colaj al nostru i-ar putea zăpăci pe unii, așa cum în centrul unui labirint se înfige o săgeată pentru a indica ieșirea, să grupăm, să facem un montaj și să înălțăm în formă de monument toate pânzele pe care Vuillard le-a făcut cu chipul ei: *Misia la câmp* (1896), *Misia într-un corsaj cu buline* (1897), *Misia cu draperia cu flori* (1898) și *Misia la partida de dame* (1899), iar apoi, o ultimă oară, să-l revedem pe bunul Vuillard, să lăsăm să i se vadă un crâmpei din lavalieră, să decupăm o bucată din eterna lui pălărie tare, un fragment din botine, să folosim fruntea-i pleșuvă (studiul pe care l-a făcut după el Bonnard în 1908), să includem un fragment din scrisul lui prelevat dintr-o scrisoare către Misia, să azvârlim scrisoarea asta într-un colț, căci neîndoielnic asta a făcut

Misia, să adunăm toate scrisorile pe care el i le-a adresat, să le arătăm ca atare, mototolite, pătate, mai întâi cea în care îi mulţumea pentru o înregistrare pe care ea tocmai o făcuse (aici profilul lui Ludwig van...) şi să punem în evidenţă aceste cuvinte: „Voi datora, tot prin dumneata, această bucurie bătrânului Beethoven, melancolică precum tot ce îmi vine de la el. Dar el mai evocă şi ideea de raţiune şi de sănătate, la fel ca dumneata, Misia, care te bucuri din plin de ele", şi de asemenea: „... am fost mereu timid cu dumneata", şi, în sfârşit, pe un fragment rupt, aceste cuvinte abia lizibile, dar care lămuresc totul: „... fericirea era ca dumneata să fii aici".

Spiritul Misiei. Texte de Verlaine, Mallarmé, Diaghilev. Anii 1996–1998 şi 1914

La fel ca vântul asupra ei, necontenitul foşnet al talentului. Ce de artişti! O curte plină de toate soiurile. Barba zbârlită a lui Lautrec ca un colier în jurul chipului, barba ca un smoc sub buza de jos a lui Fénéon, barba fluviu a lui Roussel, bărbuţa albă a lui Renoir, barbişonul ascuţit al lui Valloton, barba asiriană aspră şi neagră a tinerilor cumnaţi, a tânărului soţ, a tuturor progeniturilor Natanson, stufoşii favoriţi ai fratelui vitreg al Misiei, Cipa Godebski, prietenul muzicienilor, cel căruia Ravel îi dedicase *Poveştile mamei mele Gâsca,* pe a căror muzică extravaganta Caryathis avusese tupeul să improvizeze cu câţiva ani în urmă. Şi nu cumva să se vadă în acest cerc al cunoscuţilor o reverie care ne-ar îndepărta de subiect. Nu există un alt mijloc de a estima ce anume o separa pe Gabrielle de Misia decât cel de a o observa pe tânăra soţie a lui Thadée la ea acasă, în casa de la ţară, înconjurată de prietenii ei. Aşa se stabileşte uimitorul contrast între ceea ce a fost trecutul

uneia şi al celeilalte, când aveau drept locuinţă, una, la Villeneuve-sur-Yonne, o casă fără pretenţii, scundă şi albă, cu fronton în formă de accent circumflex, un fost popas de poştă, iar cealaltă, la Royallieu, pietrele nobile ale abaţiei din care Étienne Balsan îşi făcuse castelul.

Aici, cai, sport şi domnişoare care nu visau decât amanţi, succese şi bani.

Dincolo, pictori, poeţi şi mai întâi Verlaine.

Să-l arătăm aşa cum l-a săpat în lemn Valloton, cu ochii lui oblici de un cenuşiu indescifrabil, cu fruntea sferică, iar Misia într-o fotografie de epocă, fără volănaşe, îmbrăcată într-o simplă rochie de doc, pare-se. Dar poemul pe care i-l dedicase, cele câteva versuri în care Verlaine o compara cu un trandafir, fiind rătăcit – Misia pierdea tot – să îi substituim un manuscris, un titlu, *Invective*, sau orice altă operă a poetului, publicată în această revistă care aparţine de acum unui trecut de legendă: *La Revue blanche*[1]/ *Revista albă*. Misia a fost inima revistei, spiritul ei, corpul ei. Şi cine altcineva decât ea a fost afişul? Există oare vreun document care să dea o mai justă idee despre strălucirea ei? Căci în chioşcuri, în vitrine, în librării, ea era cea care, de mii de ori uşor de recunoscut sub masca densă a voaletei, a avut sarcina s-o personifice. Să includem aşadar aici frumosul afiş al *Revistei albe*, cel pe care l-a semnat Lautrec.

Alt document de epocă: iat-o, într-o duminică de septembrie, pe Misia împreună cu prietenii ei, iar printre aceştia, Renoir. În ziua aceea, pictori şi poeţi urmaseră până la cimitirul din Samoreau cortegiul funebru al lui Mallarmé. Prietenul care venea în calitate

[1] Fondată de Thadée Natanson, *La Revue blanche* a apărut din 1891 până în 1903. A fost pentru impresionişti ceea ce avea să fie cincisprezece ani mai târziu *Nord-Sud* pentru cubişti.

de vecin, vizitatorul de sâmbătă seara, îi părăsise. Aici, într-un violent contrast, impietând net asupra restului: o pereche de saboți, cei pe care și-i punea Mallarmé ca să se ducă acasă la cei doi Thadée. De asemenea, eticheta unui soi de vin de calitate: cea a unui Bordeaux pe care-l aducea la fiecare dintre vizite. În sfârșit, o pelerină groasă: cea pe care și-o arunca pe umeri ca să se întoarcă la el acasă noaptea târziu. Și apoi, undeva, scrise mare, aceste cuvinte: „Ha! Ha! ce drăguță e ea!", pentru că asta spunea Mallarmé când Misia se așeza la pian și pentru că celebrul catren pe care i l-a oferit, caligrafiat pe un evantai, a fost mult prea ades reprodus.

În 1933, Cocteau afirma că Misia încă îl mai avea. Îl văzuse în mâinile ei: „Evantaiul ei avea scris celebrul catren a lui Mallarmé și cred că dintre toate contractele ei de căsătorie, dintre toate permisele de ședere, acesta era fără doar și poate singurul act de identitate salvat de această poloneză care dădea dovadă de o admirabilă dezordine..."[1] Ce s-o mai fi întâmplat cu el? Să nu ne resemnăm să reproducem evantaiul Misiei decât în cazul în care, nevăzându-l, amatorii luminați s-ar socoti furați:

Aile que du papier reploie
Bats toute si t'initia
Naguère à l'orage et la joie
*De son piano Misia.**

[1] Articol de Cocteau în *Paris-Midi*, 1933

* „Aripă de hârtie îndoită/ Tare să bați de-ai fost obișnuită/ Cu neastâmpărul inițiat cândva/ Demult la pian de Misia."

Să reţinem acest catren gata mereu să-şi ia zborul, să punem alături un sabot şi să lăsăm să fluture peste ultimele cuvinte o pulpană a pelerinei.

În caz de vid, *pentru a face să reziste*, după cum spun pictorii, să ne gândim la cuvântul *Magiciană*, aplicat Misiei. Aşa o numea Erik Satie. „Nu eşti dumneata un pic magiciană?" îi scria el. Solitarul de la Arcueil nu era totuşi un om care să linguşească. Era mai degrabă un tip morocănos. Dar nu cu ea. În aceeaşi scrisoare îi anunţa că *trucul* lui era gata. Trucul era *Parade*[1]. Niciodată nu şi-a numit baletul altfel.

În sfârşit, să mai adăugăm ceva, prezentat *a mezza voce*, aşa cum se face cu o confidenţă: „Aminteşte-ţi, te rog, că acum mult timp, noi am căzut foarte serios de acord asupra faptului că tu erai *singura femeie* pe care aş putea s-o iubesc". Prin adăugarea unui monoclu cu panglică, a unei pălării clac, a unei şuviţe albe sau a orice altceva care ar ţine de acelaşi principiu: lorniete de teatru, partitură originală, machetă, pagina unui tratat de coregrafie, să facem în aşa fel ca această declaraţie de dragoste să-l evoce pe cât de precis cu putinţă pe autorul ei: Serghei de Diaghilev.

Corpul Misiei. Imagini de Renoir şi Bonnard.
Anii 1898, 1906, 1917

Misia rezemată de spătarul arcuit al unei bănci, cu frumoasele ei braţe înălţate deasupra capului, fotografie din 1898. Această imagine a ei, într-o poză care l-ar face şi pe un sfânt să-şi piardă cumpătul, cu Bonnard în picioare în faţa ei şi cu Renoir aşezat

[1] Balet montat de Diaghilev în 1917. Libret de Cocteau. Decoruri de Picasso. Coregrafia de Massine. Muzica de Erik Satie. Prima reprezentaţie dată la 18 mai 1917, la Teatrul Châtelet.

alături de ea, nu are alt rost decât să ne facă să bănuim documentele pe care ea le numeşte portrete, multe portrete. Pentru Renoir, câte oare? Şapte? Opt? Nu-şi mai amintea. Atunci, în chip de dovadă, să arătăm aici o scrisoare de la Renoir: „Vino. Îţi promit că în al patrulea portret te voi face încă şi mai frumoasă..." Era esenţială o frază din acest mesaj: *O să mâncăm cât mai bine cu putinţă.* De reprodus cu litere foarte mari. Nu e acesta un gust comun al multor pictori francezi? Braque, Derain... Să petreacă, să ofere o cină modelului, să-l ospăteze drept recunoştinţă pentru cealaltă ofrandă: prezenţa sa? Să reţinem data acestei scrisori, şi ea esenţială: 1906. Misia era divorţată la vremea aceea şi recăsătorită.

Pentru mai multă claritate, să plasăm aici, îndoit cum se cuvine, un exemplar din *Le Matin,* cotidian cu mare tiraj. Astfel, oricine va înţelege că Alfred Edwards[1], care era director, ocupase un loc în viaţa Misiei cu milioanele lui, cu protecţiile lui politice, cu pântecele lui mare şi cu metresele lui. Misia ezitase. Între obişnuiţii duminicilor de la Villeneuve-sur-Yonne, între Renoir, fiul unui negustor de saboţi, Vuillard, fiul unei corsetiere, Bonnard şi soţia sa care, înainte de a trece drept Marthe de Meligny fusese Maria Boursin, o midinetă care înşira mărgele în magazinul de coroane mortuare din colţul străzii Pasquier, între acei oameni şi o glorie a ceea ce era *le Tout-Paris,* cum era Edwards, ce era comun? Mai bine să fugă. Misia sărise în Orient-Express. Edwards reţinuse compartimentul alăturat. Crezând că-i scapă, ea coborâse la Viena şi se ascunsese într-un mic hotel. El închiriase toate camerele. Atunci ea îi chemase în ajutor mai întâi pe Vuillard, apoi pe Thadée. Amândoi veniseră în grabă. Primul care plecase fusese Thadée,

[1] Alfred Edwards, născut la Constantinopol, la 10 iunie 1856. Fiul lui Charles Edwards şi al lui Émilie Caporal. A luat-o în căsătorie pe Misia Godebski la 24 februarie 1905. Divorţul lor a fost pronunţat în 1909.

destul de scârbit de ce văzuse, mai scârbit încă de ceea ce făcuse: Edwards îi oferise o slujbă de director al unei întreprinderi miniere undeva în Polonia, iar el acceptase. Vuillard, în schimb, rămăsese, jucând cum putea mai bine rolul de paznic, cu ochii lui trişti, cu lavaliera şi costumul curăţel. Fără mare convingere. Într-adevăr, între un Thadée ruinat şi puternicul proprietar al ziarului *Le Matin,* alegerea Misiei era făcută. Căpcăunul de Edwards şi-o adjudecase. Aici, o fotografie, cea a unei *nelegitime* care făcea să se vorbească despre ea. Lanthelme. Incredibil de frumoasă... De o sută de ori mai seducătoare, o altă Émilienne d'Alençon: Émilienne a lui Edwards. Căci e aproape sigur că ea a continuat să fie metresa lui în perioada când deja îi făcea curte Misiei. Să fi fost o întâmplare? Lanthelme a căzut în Rin şi s-a înecat. O împinsese el cumva?... În ziua de 24 februarie 1905, Edwards a luat-o în căsătorie pe Misia la primăria din Batignolles[1].

Toatea acestea spre a o arăta pe prietena pictorilor şi a poeţilor pornind la descoperirea banului, a femeilor uşoare, şi angajându-se pe un drum pe care-l străbătuse în sens invers, cu zece ani mai

[1] Ar fi cazul să ne punem întrebări cu privire la piesa la care a colaborat Thadée Natanson în anul următor şi pe care a semnat-o împreună cu prietenul său Octave Mirbeau. Care a fost participarea lui reală la elaborarea acestei opere "comedie de intrigă, comedie de moravuri şi comedie de caracter totodată", scria Léon Blum în critica pe care a publicat-o *Comœdia?* Era oare tardiva răzbunare a lui Thadée? *Le Foyer* a fost creat la Comedia Franceză în decembrie 1908, la trei ani de la divorţul soţilor Natanson. Nu ne putem împiedica să ne gândim că eternul trio, soţia, soţul şi amantul, recreează climatul dramatic al rupturii sale de Misia. Amantul, „omul banului, brutal, cinic" şi „mare financiar" pe care Blum îl califică drept „ticălos", aminteşte de Edwards. Cât despre eroină, acea Thérèse al cărei rol l-a creat doamna Bartet, era o Misia cu trăsături îngroşate. „Câştigul bănesc a fost enorm. Parisul fremătase", povesteşte Pierre Brisson în *Le Théâtre des années folles* (Éd. du Milieu du Monde).

înainte, Gabrielle Chanel atunci când s-a smuls dintre toate acele Émilienne de la Royallieu.

Nu existau aşadar doar discordanţe între cele două prietene. Erau legate prin tainele lor. Atitudinea Misiei faţă de Edwards, felul ei de a-l înlătura prin tăceri era, căci nu ne putem împiedica să nu ne gândim, acela al lui Gabrielle care pretindea că nu ştie nimic despre Moulins. Avea obiceiul să repete: „Moulins?... Moulins?...", cu privirea în gol, de parcă i-ar fi cerut cineva luna de pe cer.

Devenită bogată, Misia, mai mult ca oricând, a pozat pentru pictorii *ei*. Dar cum ar fi putut Bonnard, atunci când o contempla în calitate de cunoscător, aşezată pe o bancă din Villeneuve-sur-Yonne, într-o poză care l-ar fi făcut şi pe sfântul care nu era să-şi piardă minţile, cum ar fi putut el presupune că într-o zi banca avea să devină canapea, iar grădina budoar, cum ar fi putut Bonnard să şi-o imagineze pe Misia stabilită într-un decor în care se confundau strălucirea oglinzilor şi satinul tapetelor? Portret, vă rog: *Misia* pictată de Bonnard, 1908, *Misia în budoar.*

Să ni-l închipuim pe Bonnard în faţa şevaletului său, un pic zăpăcit, revăzând-o, prin râsete şi bucurii, pe cealaltă Misia, cea din 1898, iar nu departe de ea, pe Lautrec, după Dumnezeu ştie ce noapte smintită petrecută în compania uneia dintre *doamnele* sale, Lautrec sforăind, cu gura întredeschisă, cu un nasture descheiat la pantaloni, dar fără să-şi fi scos nici pălăria de pânză, nici pince-nez-ul, având la îndemână o pară mare din livadă. Para e începută, are încă urma dinţilor... Şi clap! Un instantaneu. Aparatul lui Alfred Natanson[1] făcuse clap!, fixând pe veci imaginea lui Lautrec adormit. O altă dată, miop sub pălăria sa „frivolă"[2] (era într-o

[1] Fratele lui Thadée Natanson

[2] Doar Dunoyer de Segonzac mai poartă, în 1973, genul acela de pălărie foarte deosebită cum a fost cea a lui Bonnard.

duminică la Relais, în timp ce toţi se plimbau), Bonnard îi surprinsese pe Misia şi pe Thadée în iarbă, clap! Cu aparatul lui de ultimă modă, Alfred trecea şi el pe acolo. Ce mai strigăte! Ce mai poză! Toţi o voiau. „E ca un tablou de Renoir!" strigau ei, Dar Bonnard, modest şi fără să spună nimic, gândea: „E un tablou de Bonnard". Thadée şi Misia stăteau culcaţi, Misia se rezema uşoară de picioarele lui, cu capul aşezat pe... A, nu! Nu trebuia, atunci când lucra, să se ducă cu gândul la modul în care cei doi stătuseră atunci culcaţi, el cu canotiera dată pe ceafă, ea cu privirea aceea pierdută de fetiţă căreia îi este revelată dragostea. Stând cu capul pe... Gata, pentru numele lui Dumnezeu! Nu trebuia să se mai gândească la Misia, şi mai cu seamă nu în timpul unei şedinţe de pozat, în faţa canapelei care, chiar şi fără acest amănunt, evoca, prin mătasea ei, o atitudine à la Miss O'Murphy, canapeaua pe care o tânără doamnă în rochie de satin privea spre Bonnard zâmbind. Doamna Edwards... Cine ar fi putut spune una ca asta? Bonnard tocmai făcuse portretul bogatei doamne Edwards.

Să arătăm pânza lui Bonnard fără să lipsească ceva. Să facem în aşa fel ca, pe consolă, trandafirii de culoare deschisă să aibă cu adevărat sensul pe care-l aveau pentru pictor în ziua aceea. Erau atât de înfloriţi trandafirii!... Întruchipau mai puţin un buchet cât mai curând un pretext de a-şi întoarce privirea de la Misia şi de la sânii ei ca o provocare, sidefii şi aproape şi ei prea înfloriţi.

Să utilizăm, în chip de punct final, Legiunea de onoare. Cea pe care prietenii Misiei au refuzat-o toţi, fără excepţie. Vuillard, Bonnard, Valloton... Ce puteau aştepta de la consacrarea oficială cei care, la Villeneuve-sur-Yonne, trăiau de pe urma duminicilor fraterne? Cât despre goana după medalii... Să-i dăm acestei Legiuni de onoare locul şi sensul pe care îl au semnele de exclamaţie într-un interviu al lui Renoir: „Oare avem nevoie de protecţie? Suntem

oameni! Suntem mai mult decât oameni; suntem artiști! Să fim lăsați în pace! Să ni se dea pace complet, din plin și definitiv! E tot ceea ce noi cerem!"[1]

III

VINDECARE LA VENEȚIA

Misia nu a făcut altceva decât să-i impună lui Gabrielle cura pe care și-o aplicase ei înseși de nenumărate ori în urma a tot felul de furtuni. Viața trebuie mânată cu biciul, gândea ea, trebuie învârtită ca un titirez, frământată din plin ca un aluat, altfel *se* prinde și *te* prinde.

Gabrielle s-a lăsat pe mâna ei. Mai întâi ca un automat. A existat astfel o scurtă perioadă, în primele luni ale anului 1920, când a fost văzută urmând-o peste tot pe Misia, prezentă, deși tăcută, la reuniunile care se țineau la ea acasă. Fie prin muzică, fie prin cuvinte, Misia își vrăjea auditoriul. Expresia nu este prea puternică: „Ne vrăjea în sensul propriu al termenului", avea să scrie Jean Cocteau[2]. Ospitalitatea ei gen „casă deschisă", se deosebea mult de cea pe care o cunoscuse Gabrielle până atunci. Și de asemenea tonul, făcut din reverie și exigență, dintr-o voință de a fi înțeleasă pe care o dezmințea un permanent „Mergi cu Dumnezeu", tonul Misiei, tonul lui Chopin. Misia, regina Parisului, era poloneză în suflet.

---

[1] Apărut în *Le Grand Journal* din 1896. Reluat în 1973 în catalogul prezentat de Muzeul Artelor Decorative cu prilejul expoziției „Echivocuri".
[2] Articol de Cocteau în *Paris-Midi*, 1933

Îşi avea universul propriu care nu semăna cu nici un altul. În timp ce Pascin, Soutine, Modigliani trăiau în Montparnasse, iar Montmartre era o valoare în scădere, pictorii şi poeţii Misiei tot acolo trăiau, tot în Montmartre, patria pariziană a lui Bonnard, Juan Gris, Reverdy. Deşi cafeneaua Dôme era locul de întâlnire al avangardei, Jean Cocteau şi Radiguet, Auric şi Poulenc, scriitorii şi muzicienii Misiei se întâlneau la Le Bœuf sur le Toit, anticamera nocturnă a Baletelor ruse. Exista un motiv: mai mult ca oricând, Misia era legată de dans. Şi mai exista un motiv: căsătoria ei cu căpcăunul se încheiase. Milioanele lui Edwards nu compensaseră faptul că prietenii Misiei şi Misia însăşi se simţiseră stingheriţi în compania lui. Ea divorţase. Dar dacă cea de-a treia experienţă o punea o dată în plus în situaţia de a se certa cu un nabab, măcar acesta era un nabab al picturii.

A avea drept clienţi atât clerul spaniol cât şi pe soţii Wendel nu era în mod evident pe linia unui Bonnard sau a unui Juan Gris, şi se puteau face ironii în legătură cu José Maria Sert. Era cumva ridicol pictorul care picta cu praf de aur şi folosea acelaşi stil pentru a picta bolţile catedralei din Vich[1], pereţii Societăţii Naţiunilor, saloanele hotelului Waldorf Astoria din New York şi budoarele burgheziei pariziene? Se puteau face glume pe socoteala lui, cum făcea Cocteau, care nu scăpa prilejurile. În scrisorile către Misia, îl numea „Monsieur Jojo" sau spunea „că obuzele când cădeau mieunau ca nişte motani feroce, gen Monsieur Sert". Evident... Dar exista un fapt pe care nimeni nu încerca să-l nege: într-o seară când Misia şi el cinau în doi la Prunier, la începutul legăturii lor, Sert a fost cel care i l-a prezentat pe Diaghilev, iar în privinţa asta, recunoştinţa artiştilor din preajma Misiei îi era câştigată. Primirea

[1] Vich, orăşel din Catalonia. José Maria Sert a lucrat aici vreme de mai bine de douăzeci de ani.

unei comenzi din partea lui Diaghilev? Nu era ceea ce oricare dintre ei își dorea cu ardoare? Și apoi, nu se putea tăgădui că al treilea soț al muzei lor avea niște daruri pe care nici unul din cei doi de mai înainte nu le avea. Cum să nu-i recunoști geniul obiectelor, un anume simț al excesului și al alianței între epoci contradictorii, toate într-o măsură deosebită? Prin el, Misia își găsise decorul. Nu era ceva de neglijat. Mărinimoși, prietenii-artiști au fost primii care au căzut de acord: „Monsieur Jojo era un decorator talentat". În fond, nu-l detestau. Găseau că era foarte în spiritul Baletelor ruse. Or, pe prietenii Misiei îi interesa mai mult ca oricând Diaghilev, mai mult ca niciodată spectacolele pe care acesta le pregătea.

Marea problemă în anul acela fusese „întoarcerea lui Igor". Stravinski se hotărâse să opteze pentru naționalitatea franceză. Șederea lui în Elveția, unde se instalase în 1914, lua sfârșit. Fiecare prevedea că, de îndată ce avea să se afle la Paris, cel care dăduse deja Baletelor ruse *Pasărea de foc*, *Petruşka* și *Încununarea primăverii* avea să-și regăsească locul lângă genialul animator al cărui compozitor preferat fusese. Și de altfel Diaghilev i-a încredințat pe dată *Pulcinella*. Era vorba de adaptarea la teme de Pergolesi a unui argument de comedie italiană, descoperit de Diaghilev însuși într-o bibliotecă din Napoli. Decoratorul urma să fie Picasso, coregraful avea să fie Massine.

Gabrielle Chanel a asistat în umbra Misiei la elaborarea acestui balet. Nimeni nu o cunoștea. Abia de era prezentată. Nu se făcea auzită. Privea doar, asculta. Nu mai fusese niciodată la o astfel de sărbătoare. Măcar de data asta nu i se cerea nimic. Nici măcar nu se sinchiseau să știe ce făcea ea acolo. Se terminase cu trecutul. O mare libertate cobora peste Gabrielle. Intra fără să știe în ceea ce am putea numi epoca ei slavă.

După ceva vreme, acordând mai multă atenţie cuvintelor pe care Misia nu contenea să i le tot repete, Gabrielle s-a lăsat convinsă. Informată de Joseph, punându-i întrebări de fiecare dată când se ducea la Garches, Misia nu mai vorbea decât de necesitatea de a o smulge pe Gabrielle din vila Bel Respiro, de la munca ei, din cadrul ei de viaţă, repetându-i că acesta era iadul ei, legăturile cu trecutul. Ar fi fost bine să evadeze? Gabrielle a acceptat.

A însoţit cuplul Sert la Veneţia.

A fost una dintre puţinele călătorii, dintre toate cele pe care le-a făcut, despre care a acceptat să vorbească. Recunoştea că „soţii Sert o salvaseră". Nu spunea din ce anume, dar această neaşteptată confidenţă, oricât de scurtă era, dădea măsura recunoştinţei ei.

Cine va povesti vreodată cum a descoperit Gabrielle Veneţia? Un Sert bărbos, luxuriant, îi fusese călăuză. El a învăţat-o ce era Veneţia, aşa cum numai el ştia s-o facă, el a fost cel care a făcut-o s-o iubească. În felul lui. Căci, dacă stăteai să-l asculţi, nu trebuia să cauţi adevărul oraşului doar în palate, biserici, edificii publice, în gloria statuilor şi în apoteoza plafoanelor. Gabrielle şi-a însuşit lecţia asta. Între muzeu şi viaţă, alegerea ei s-a făcut rapid: a ales viaţa, indiferentă la trecutul pe care-l revelau muzeele veneţiene, minunat de ignorantă în ceea ce priveşte tot ce subînţelegea acest lucru. Serenissima? Care? Abia de o cunoştea. Dar Veneţia acelor *roaring twenties** în care tocmai se deschisese Harry's Bar, oraşul aşezat pe apă în care gondolierii erau stăpânii canalelor, „oraşul cel mai strălucitor din Europa"[1], cel în care totul se întâmpla, asta da, asta ştia. A preferat mereu operelor de artă în prezentare pe cele care se aflau încă *in situ* chiar pe locurile pentru care fuseseră

* Zgomotoşii, clocotitorii ani 20 (engl.)
[1] Paul Morand, *Venises* (Gallimard)

concepute. Totuşi, a păstrat mereu o anume slăbiciune, nu pentru Italia care nu-i plăcea deloc, ci pentru Veneţia.

Rar se întâmpla să fie auzită făcând referire la farmecul unui oraş străin care să nu fie Veneţia sau Londra. Berlin? Spunea că nu fusese niciodată acolo. Era fals, dar urmarea poveştii ei explică de ce nu vorbea niciodată despre Berlin. New York era obiectul zeflemelilor ei. Vorbea despre Madrid ca despre o provincie îndepărtată. Veneţia, în mintea ei, era singura înălţată la rangul de capitală străină. Era cumva un mod de a admite supremaţia unui decor a cărui irealitate fusese suficientă pentru a o scoate din starea ei? Spunând „Veneţia", revedea epoca în care, ieşind din anonimat, a fost recunoscută şi a devenit în câteva luni egala Misiei. Căci aceasta a fost evenimentul: Diaghilev mai mult încă decât Veneţia, întâlnirea cu „ţarul Serghei" mai mult decât restul.

Serghei Diaghilev era în vacanţă. În ziua cu pricina, lua dejunul cu marea ducesă Maria Pavlovna, când tocmai trecea pe acolo trioul Sert–Chanel, sosit în ajun. Surpriză. Efuziuni. Misia era tot atât de legată de Maria Pavlovna ca şi Serghei. Trei scaune au fost adăugate şi au luat cu toţii prânzul împreună. Ce fel de conversaţie întrerupeau oare nou sosiţii? Ce amintiri schimbau exilaţii, în splendoarea străină a Veneţiei? Când trăia soţul ei, marea ducesă patronase debutul lui Diaghilev la Teatrul Imperial. Făcuse parte dintre acei favorizaţi pentru care „bariera de netrecut care se ridica între cea de-a treia doamnă a Imperiului şi restul lumii"[1] nu existase niciodată. Îl primise în salonul ei din Sankt-Petersburg, „unde fotoliile aveau volănaşe, iar poalele rochiilor doamnelor de onoare de asemenea"[2]. La prăbuşirea acelei lumi, Maria Pavlovna supravieţuise prin miracol. Fiica ei, cei trei fii, erau cu toţii în viaţă... Iar

[1] Charles de Chambrun, *Lettres à Marie*
[2] *Ibid.*

asta era mai important în ochii ei decât orice altceva. Maria Pavlovna făcea parte dintre acele femei generoase care, deşi nemaiavând nimic, puteau încă să asiste la succesele altora fără resentimente.

De îndată ce acest tête-à-tête a fost întrerupt, nu a mai fost vorba decât de dificultăţile financiare în care se zbătea, o dată în plus, Diaghilev. Massine punea la punct o nouă versiune a *Încununării* pe care Serghei dorea s-o includă în spectacolul lui de revenire la Paris. Nu se îndoia de succesul unei opere fidele totuşi în toate privinţele spiritului în care fusese concepută de Nijinski, căci *Le Sacre du printemps/ Încununarea primăverii* devenise un balet „de toată încrederea". Dar avea nevoie de bani. Cheltuielile pe care le cerea această reluare erau exorbitante. Diaghilev nu i-a dat nici o atenţie femeii brunete care o însoţea pe Misia. Deşi a văzut-o mai apoi în fiecare zi, pe toată durata şederii soţilor Sert, Diaghilev nu a încercat nici măcar să-i reţină numele. Dar ne imaginăm fără probleme ce fel de fantome au început s-o bântuie pe Gabrielle de când cu memorabila întâlnire. Aceasta era aşadar mama acelui mare duce al cărui nume tinerii de la Royallieu nu-l rosteau decât cu glas scăzut, ca s-o cruţe pe biata Jeanne Léry de amarnice amintiri! Aceasta era deci mama lui Boris, cel care o lăsase gravidă pe iubita din duminicile petrecute la Royallieu, tânăra figurantă care debutase la Vaudeville, inima cea mai curată din banda aceea de smintiţi, Jeanne Léry, care se dusese să intervină pe lângă Dorziat spre a obţine pentru Gabrielle comanda primelor ei pălării. Iar Diaghilev... Îl vedea în sfârşit pe bărbatul pe care Misia îl admira atât de mult, magicianul... Iar baletul, la a cărui reluare noii ei prieteni se gândeau împreună, era singurul la care asistase. Vacarmul din 1913... Doamnele cu turban, roşii de mânie, bătrâna contesă de Pourtalès zbierând, cu diadema strâmbă pe cap,

tipetele, nebuna de Carya, cu părul tăiat într-un mod atât de ciudat, încât făcea lumea să se întoarcă după ea, toate astea îi reveneau acum în minte lui Gabrielle. De ce oare trebuia să fie vorba tocmai de baletul ăsta la Veneţia?

Călătoria în Italia a avut mai multe consecinţe. Mai întâi faptul că prietenele lui Gabrielle, Misia în primul rând, au considerat-o consolată. Boy era uitat. Un indiciu de nerespins în privinţa asta: Gabrielle nu se mai limita la rolul de spectatoare, de acum participa. Îl invitase pe Igor Stravinski să locuiască la ea. Iată că acesta avea să locuiască la vila Bel Respiro cu soţia şi cei patru copii. Nu era acesta un *semn?* Şi apoi, Gabrielle nu mai plângea. Numai despre femeile care *nu plâng* se poate spune că sunt vindecate, neglijându-se totuşi faptul că ele trec sub tăcere ce ascund, rănile neştiute gata să sângereze la prima lovitură... Pe scurt, pentru că Gabrielle găsise puterea de a nu mai dezvălui nimic despre ea însăşi, s-a considerat că atinsese acel nivel de indiferenţă care se confundă în mintea oamenilor cu noţiunea de sănătate. Părea veselă. A fost luată în serios.

După o vreme, Diaghilev, revenit la Paris şi negăsind cu ce să finanţeze noua montare a *Încununării,* îşi pierdea speranţa. Atunci, portarul hotelului unde trăsese i-a anunţat vizita unei femei al cărei nume îi era necunoscut. El a şovăit. Îl deranja. Apoi s-a resemnat şi s-a dus s-o întâmpine. La o primă privire, Serghei Diaghilev şi-a dat seama că vizitatoarea sa avea ceva nemaipomenit de cunoscut. Era prietena Misiei, Gabrielle Chanel, care îi aducea posibilitatea montării baletului. „I-a întins lui Diaghilev un cec care îi întrecea toate speranţele"[1], nepunând decât o condiţie: să nu vorbească niciodată despre această donaţie. Era de înţeles, nu e aşa? Să nu spună niciodată, nimănui.

[1] Boris Kochno, *Diaghilev et les Ballets russes* (Fayard)

Diaghilev a vorbit. I-a spus celui care în 1921 i-a devenit secretar: Boris Kochno.

Gestul lui Gabrielle a fost cunoscut abia peste o jumătate de veac. Kochno[1], în lucrarea pe care i-a consacrat-o lui Diaghilev, a istorisit acest moment din viaţa lui Gabrielle, care, fără el, n-ar fi fost poate niciodată dezvăluit.

IV

„ACEA CALITATE A LUXULUI..."

Lucrul e limpede pentru Stravinski şi ai lui. În toamna anului 1920 au făcut la Bel Respiro un sejur care s-a prelungit doi ani. Fiica celui care avea funcţia de *maître d'hôtel,* Suzanne Gaudin, în vârstă de vreo zece ani la vremea respectivă, nu avea să uite atmosfera de la vila din Garches cât a durat şederea compozitorului. Se juca cu micuţa Mylène, care avea aceeaşi vârstă ca ea, şi cu Mirka, cea mai mare dintre fetele Stravinski, care studia acuarela şi care i-a dăruit două dintre lucrările ei, portretul unui general rus voinic şi al unui câine, Pita, zugrăviţi pe verso-ul unui vechi calendar. În orele când Stravinski lucra, copiii erau trimişi într-o încăpere mare folosită ca *nursery.* Acolo, aveau ordin să tacă şi să respecte munca maestrului. Atunci, „vila răsuna de ecourile

[1] Un tânăr poet ucrainean, pe care Serghei Diaghilev l-a făcut secretarul său. A semnat numeroase librete de balet; apoi, începând din 1925, a jucat un rol preponderent în conducerea artistică a companiei. Lucrările sale despre balet sunt o autoritate în domeniu.

pianului... Dar eu şi Mylène ne furişam lângă uşă şi, la răstimpuri, muzica era atât de puternică încât ne înspăimânta".

Da, în privinţa prieteniei lui Gabrielle cu Stravinski, nu e nici o îndoială! Dar în ce-l privea pe marele duce Dimitri? Care au fost circumstanţele întâlnirii lor? E greu să ne închipuim cum au stat lucrurile.

După unii, a fost tot o consecinţă a voiajului la Veneţia, deoarece, dacă le dăm crezare, marea ducesă Maria Pavlovna, având-şi nepotul lângă ea, l-a prezentat lui Gabrielle într-o zi din vara anului 1920. Evenimentul ar fi avut drept cadru Biarritz, a cărui „foame de lux şi de eleganţă bătea toate recordurile", locul unde „marii duci erau întreţinuţi şi stăteau să bea ca să uite revoluţia..."[1], unde naţiunile cu rată de schimb ridicată – Spania, Anglia, Egipt, Indiile engleze şi cele două Americi – îşi revărsau conaţionalii, unde preţul terenurilor urca, unde se clădeau vile, iar oamenii se ocupau cu specula. Imperiul Chanel, ale cărui baze fuseseră puse de Capel, rezista. Sucursala din Biarritz realiza o cifră de afaceri nemaiauzită. Deloc uimitor aşadar, ca Gabrielle să se găsească acolo. Nimic uimitor nici în faptul că unii membri ai familiei Romanov s-au reîntâlnit pe coasta bască, unde îşi petreceau adesea vacanţa pe vremea splendorii familiei. Câţiva dintre ei mai posedau încă vile în regiune.

Potrivit lui Dorziat, dacă Biarritz a fost cu adevărat cadrul întâlnirii Dimitri-Gabrielle, circumstanţele au fost cu totul diferite. La momentul prezentării, nu era de faţă nici o mare ducesă, ci Marthe Davelli. Din perioada veselelor weekenduri de la Royallieu şi a debutului ei pe scenă, frumoasa cântăreaţă se lăsase în primul rând al artiştilor Operei Comice. Fusese

[1] Élisabeth de Gramont, *Mémoires*, t. IV, *La Treizième heure*

aplaudată în *Madame Butterfly*, în *Carmen* şi se pregătea în anul acela să abordeze rolul dificil al Papagenei din *Flautul fermecat*. Mai mult ca oricând, Marthe Davelli îşi cultiva asemănarea cu Gabrielle, în asemenea măsură, încât fuseseră luate una drept cealaltă. Şi niciodată nu fusese văzută îmbrăcată altfel decât „în stil Chanel".

Dorziat afirmă – asta s-a întâmplat în cursul unei seri în care trei dintre obişnuitele de la Royallieu se întâlniseră din întâmplare: Gabrielle Dorziat, Gabrielle Chanel şi Marthe Davelli – despre cea din urmă că l-a prezentat pe marele duce Dimitri prietenelor ei, lăsând limpede să se înţeleagă că acesta îi era amant. Notorietatea ei n-o făcuse pe Davelli mai puţin avidă de amuzamente. Era o incorigibilă petrecăreaţă... Oricât de târziu ar fi fost, avea mereu de ascultat într-un anume local un anume pianist, alteori un saxofonist sau pe oricine altcineva, în fine, un pretext ca să nu se ducă la culcare. În vara aceea, la sfârşitul unei astfel de plimbări, dându-şi seama că însoţitorul ei îi arăta lui Gabrielle ceva mai mult decât simplu interes, ar fi profitat se pare de un aparteu pentru a-i spune lui Chanel: „Dacă te interesează, ţi-l cedez, e cu adevărat cam scump pentru mine". Marii duci, oricât de buni dansatori ar fi fost, nu mai erau, pentru petrecăreţele de soiul ei, însoţitorii visaţi, nefericiţii. Nu mai aveau un ban... Lucrul acesta se ştia bine. Atunci, ca să ieşi împreună cu ei... La preţul şampaniei, atracţiilor... Dar tocmai aici era diferenţa între Davelli şi Gabrielle. Dacă avea cu pasiune gustul de a plăcea, niciodată Gabrielle nu ar fi avut gust pentru petreceri şi încă şi mai puţin pentru tărăgănelile nocturne. Or, marele duce Dimitri, foarte diferit în privinţa aceasta de unchii, verii sau familiarii săi, care, la fel ca el, scăpaseră cu viaţă, nu intra în categoria chefliilor. Gata cu „anii nebuni" în viaţa lui de bărbat tânăr. Excentricităţile din care vărul lui

Iusupov[1] îşi făcuse o specialitate, poznele care îi făcuseră o aureolă de celebritate, pentru că numai el izbutea s-o facă pe ţarină să zâmbească, nu făcuseră niciodată parte din acţiunile lui Dimitri. Marcat de o copilărie dureroasă şi de o educaţie austeră, Dimitri abia dacă avea un aer de familie printre membrii familiei Romanov în exil. Picioare lungi, da. Puteai fi Romanov fără să ai picioarele acelea de cocostârc? Statura înaltă de asemenea, capul mic şi firească laptul că era un bărbat foarte frumos, cam la atât se limita asemănarea. În ceea ce priveşte restul, nu aveau gusturi comune. Dacă nu ştia ce îi va rezerva soarta, Dimitri ştia în schimb foarte bine de ce anume suferise de-a lungul întregii lui adolescenţe. Fusese tocmai el un om neiubit? Şi totuşi acesta era adevărul. Avea douăzeci şi nouă de ani şi nici o altă certitudine.

Vara abia se sfârşise când Dimitri Pavlovici s-a dus să facă un sejur la Bel Respiro. Îl însoţea valetul lui. Din sumbra noapte a acelui ianuarie 1917 când prinţul fusese arestat în palatul său din Sankt-Petersburg, Piotr nu-l părăsise niciodată. Plecase cu el când generalul Maximovici îi făcuse cunoscut ordinul ţarului. Plecare imediată, acesta fusese costul participării la asasinarea lui Rasputin: era surghiunit. La gara Nicolai, Piotr îl văzuse pe Dimitri înconjurat de jandarmi „care cu toţii aprobau crima – o, Rusie!" Îl văzuse smulgându-se îmbrăţişărilor marii ducese Maria, „sora lui înfiorată şi disperată"[2], văzuse frigul glacial şi zăpada învârtejită; toţi credeau că cei doi călători erau meniţi unei morţi sigure, când de fapt decretul imperial îi salva. Era simplu, cu cei doi metri înălţime, umerii lui largi şi pletele lungi, Piotr, bunul uriaş, îi fusese mereu alături. În 1905, la Ţarskoie Selo. Pe atunci, la doar

[1] Prinţul Felix Iusupov, care o luase în căsătorie pe o fiică a marelui duce Alexandr Mihailovici, fusese instigatorul asasinării lui Rasputin, iar marele duce Dimitri fusese complicele lui.

[2] Charles de Chambrun, *Lettres à Marie*

câteva luni de la asasinarea marelui duce Serghei, Piotr veghea deja asupra lui Dimitri. Piotr, care pricepea din două, trei cuvinte, ghicea anxietatea adolescentului, îl ajuta să-şi îmbrace uniforma de paradă. Ce an fusese totuşi şi acela! Şi de ce se făceau parade? Cu câte se întâmplau... Dar, din porunca ţarului, Dimitri Pavlovici trebuia să prezinte suveranului noul său regiment. Oamenii se întrebau de ce. Era deja şef al Regimentului 11 Grenadieri din Fanagoria şi iată că era numit şef al Regimentului 4 Tiraliori al familiei imperiale. La paisprezece ani! Oare din pricină că sănătatea marelui duce moştenitor era atât de ameninţată îl trata ţarul pe Dimitri de parcă i-ar fi fost fiu? Se vorbea mult despre acest lucru. Atunci Piotr îl îmbrăcase pe Dimiri, îl ajutase să-şi prindă centironul, sabia, apoi să strângă cureluşa unei gigantice căşti ce avea în vârf o neîndurătoare acvilă, arcuită peste gheare, cu aripile aproape desfăcute. Un băiat de paisprezece ani, cu o asemenea cască pe cap, ia gândiţi-vă şi dumneavoastră!... Domnul Bergamasco, fotograful curţii, dorise să-l fotografieze. După care, Piotr îl urmărise pe Dimitri cu privirea când, oarecum strivit de uriaşii săi unchi, îşi trecuse regimentul în revistă şi când, încă şi mai strivit de uriaşii săi tiraliori, defilase prin faţa împăratului. În anul următor... Câte mai văzuse şi Piotr ăsta! În anul următor, la ceremonia anuală de binecuvântare a apelor, Dimitri, din nou în mare uniformă, era de serviciu lângă ţar, în timp ce Piotr stătea în primul rând al batalionului anonim al valeţilor, rândaşilor, spălătorilor de vase, lampiştilor, grăjdarilor, grădinarilor. Ceremonie derizorie. În loc să se desfăşoare ca de obicei, la Sankt-Petersburg în faţa Palatului de iarnă şi în prezenţa unei mulţimi considerabile, în loc să binecuvânteze apele Nevei, ţarul, care trăia închis la Ţarskoie Selo, binecuvântase apa dintr-un bazin. Nu erau de faţă decât câţiva mari duci, gărzile palatului, servitorii şi preoţii în odăjdii. Iar strălucirea

căldeniţelor şi graiul Evangheliilor se înălţaseră pe deasupra apelor moarte pe care le brăzda bancul paşnic al peştişorilor aurii.

Câte tragedii, Doamne sfinte!... Piotr se întreba adesea cum izbutiseră să scape ei doi. El, mai ales, Dimitri. Pentru că nu fusese deloc cruţat, bietul băiat. Abia începuse războiul, că şi fusese expediat pe frontul din Prusia cu regimentul gărzilor călări, iar acolo, el şi Piotr se ciocniseră de nemţi. Urâtă treabă... Din douăzeci şi patru de ofiţeri ai escadronului lor, şaisprezece rămăseseră pe câmpul de luptă. Ucişi... Apoi... Ei bine, apoi, nu fără dificultăţi, supravieţuiseră nenorocirilor din Rusia. Fugiseră. Ajunseseră în Occident pe dibuite, ca orbii. Exilul din Persia îi salvase. Cu siguranţă că dacă Dimitri nu şi-ar fi atras ura ţarinei Alexandra Feodorovna, ar fi fost măcelărit, la fel ca ceilalţi.

Şi iată că astăzi nu le rămânea la amândoi decât casa asta de ţară în care erau primiţi de o creatoare de modă pariziană şi de un *maître d'hôtel* dintre cei mai stilaţi, care se făcea că nu le vede nici costumele roase, nici tălpile de ziar care mascau găurile din pantofi.

Era o casă cum Piotr nu mai văzuse. Niciodată. Pentru el, o casă de ţară era ceva mare, cu colonete, o verandă amplă, un orologiu înfipt în faţadă aşa cum se vede în gări, în fine o clădire care, cu oaspeţii ei regali, legiunile de servitori, livezile, grădinile de legume şi vacile importate din Elveţia, nu semăna întru nimic cu vila asta cu obloane negre. Dar ce conta... Ceea ce Piotr aprecia mai mult ca orice la Garches era grădina şi cedrul acela mare sub care se ducea să şadă aşteptându-şi stăpânul. Era aşa de frumos acel copac înălţat deasupra orizontului imens, în centrul căruia Parisul şi Turnul Eiffel se desenau atât de limpede! În fiecare seară, Piotr se aşeza acolo şi aştepta. Copiii Stravinski se jucau în grădină. Stătea să-i asculte. Îi înţelegea. Ar fi vrut să nu contenească niciodată

certurile şi jocurile lor. O casă în care copiii vorbeau ruseşte, ce binecuvântare!... Piotr abia de se simţea stingher.

Ea avea cu unsprezece ani mai mult ca el; nu s-au despărţit tot anul; el a fost mai tulburat decât ea de ceea ce îi unea; mai apoi, prietenia lor nu s-a dezminţit niciodată. Nu vom şti mai multe despre episodul Gabrielle–Dimitri. De unde şi interesul pe care-l oferă mărturia fiului[1] acestuia, care dă asigurări că amintirea lui Chanel rămăsese mereu vie în mintea tatălui său, că nici o femeie nu-l făcuse să viseze mai mult ca ea şi că în realitate ea fusese marea aventură a vieţii lui. Nu e o întâmplare nici că anul 1921 a fost un an fast pentru Gabrielle. Fericirea poate fi înţeleasă în multe feluri. Dacă nu a fost vorba de o fericire nebună, măcar a regăsit, în lumina fericită a dragostei cu Dimitri, o formă de securitate care a ajutat-o să ducă la bun sfârşit o anume încercare socotită printre cele mai însemnate din viaţa ei: născocirea unui parfum datorită căruia libertatea ei nu va mai fi pusă sub semnul întrebării. În 1920 se năştea parfumul Chanel Numéro 5, în jurul căruia, de-a lungul anilor, avea să se clădească prodigioasa ei avere. Aproximativ cincisprezece milioane de dolari[2], dacă cifrele făcute publice la moartea ei sunt exacte.

Un lucru e sigur: Gabrielle, în anul acela, a fost mai întreprinzătoare ca niciodată. Mai întâi se cuvine să recunoaştem că punerea la punct a unei arome care amesteca pentru prima dată în esenţele de origine animală sau vegetală contribuţia esenţelor sintetice, cerea un frumos efort de creativitate. Femeia zdrobită pe care, cu mai puţin de un an mai înainte, Misia Sert o târa după ea, acea Gabrielle mereu pe punctul de *a ceda nervos,* ar fi fost într-adevăr

[1] Sub numele de Paul Romanov Ilyinsky, fiul marelui duce Dimitri locuieşte în Ohio, în Statele Unite.

[2] Cifră avansată de *Times,* 25 ianuarie 1971. Aproximativ 75 de milioane de franci.

incapabilă de așa ceva. Asta implică o schimbare radicală în toată ființa ei, schimbare pe care o datora cu siguranță cuiva. Fără doar și poate sprijinului pe care i-l aducea Dimitri Pavlovici. Altfel cum să înțelegem? O spunem încă o dată, dacă nimic nu ne îngăduie să afirmăm că trăia o fericire lipsită de umbre, totul ne îngăduie să spunem că își recăpăta încrederea în ea însăși.

Alți creatori de modă înainte de Gabrielle, mai cu seamă Paul Poiret, presimțind că moda și parfumeria ofereau prea multe puncte comune ca să nu se completeze avantajos, căutaseră să-și extindă activitatea la industria parfumurilor. Dar nimeni înainte de Chanel nu cutezase să se îndepărteze de mirosurile florale. Până în 1920, nu li se propusese femeilor decât să-și însușească mireasma unei flori sau a câtorva flori amestecate, ușor de recunoscut. Luxul consta în a răspândi un parfum greu de heliotrop, gardenie, iasomie sau trandafir, căci, deși puternic, amestecul se altera rapid. De unde și necesitatea de a fi prea parfumată la început de seară dacă mai doreai să mai rămână ceva și câteva ceasuri mai târziu. Așa se explică existența acelor personaje, bărbați sau femei, peste măsură de parfumate, care populează memoriile și cronicile primilor ani ai secolului XX. „Bărbat gras și tăcut cu chip senzual, Thibaud de Broc se parfuma excesiv...", citim în memoriile semnate de Élisabeth de Gramont. Sau tot astfel: „Ducele de Mouchy era vecinul nostru cel mai apropiat. Știam când trecuse pe trotuar pentru că lăsa o dâră de parfum în urma lui..."

Toate acestea, Gabrielle avea să le modifice în chip magistral. Creând un parfum stabil, avea să permită dozarea întrebuințării lui. În plus, ea a substituit folosirii unor parfumuri cu arome ușor de recunoscut folosirea unui parfum cu aromă indefinibilă. Intră cam optzeci de ingrediente în compoziția Numărului 5, iar dacă are prospețimea unei grădini, nimic nu poate face ca acestă grădină

să nu aibă o mireasmă necunoscută. Prin asta ea a marcat o epocă în istoria parfumeriei: Numéro 5 avea caracterul surprinzător al unei creaţii abstracte.

Ar fi prea mult să vedem în Dimitri singura sursă de inspiraţie pentru Gabrielle în anul acela. Dar că a existat un raport strâns între ceea ce ea a creat şi ceea ce el i-a adus pare imposibil de negat. Şi mai întâi, nebunia asta a parfumurilor. Se poate oare uita că nu exista curte în Europa la care parfumul să se fi bucurat de o mai mare trecere ca la curtea Rusiei, iar asta de mai multe veacuri? Am putea multiplica dovezile. De unde adusese Armand Emmanuel, duce de Richelieu, mania aceea de a se inunda cu apă parfumată? Nefericirile emigraţiei făcuseră din el un servitor al ţarului. Oare nu trăise el unsprezece ani pe malurile Mării Negre şi nu exercitase el acolo, în numele ţarului Alexandru I, un fel de viceregalitate? Esenţa de trandafiri... „Era singurul lux pe care Emmanuel de Richelieu şi l-a permis..." Cât de mult se mirau oamenii văzându-l că procedează astfel! De pildă mareşalul Marmont... „îl privea cu amuzament cum lua din când în când un flacon mare şi îşi răspândea conţinutul lui pe mâini, pe păr, deschizându-se uneori la cămaşă şi fricţionându-şi trupul, umezindu-şi subsuorile cu o apă parfumată din care îşi luase la plecare provizii la oblâncul şeii, aşa cum alţii făceau provizii de rom"[1]. Şi tot astfel, un secol mai târziu, la vremea sărbătorilor de încoronare a lui Nicolae al II-lea, presa franceză se felicitase, cu o nuanţă de uimire, pentru uriaşele comenzi de parfumuri făcute cu această ocazie de domnul Legrand, furnizorul oficial al împăratului Rusiei.

Ce fraze ale lui Dimitri, ce anecdote îi vor fi fost de ajuns lui Gabrielle pentru a o face conştientă de faptul că parfumul nu era doar un obiect de înşelăciune împotriva căruia ea avusese mereu

[1] Aragon, *La Semaine Sainte*

prejudecăți, suspectându-le cu ușurință pe femeile prea parfumate că aveau „mirosuri urâte de ascuns" – ne amintim că în perioada de la Royallieu, ea nu îi recunoștea lui Émilienne d'Alençon decât un singur merit, acela de „a mirosi a curat" –, ci un obiect cu puteri supranaturale, un amestec ce trebuia îndelung experimentat, modificat până ce avea să dobândească „acea virtute încă neînțeleasă de bărbați, *acea calitate a luxului*, pentru înțelegerea căreia va fi nevoie de alte mari bulversări ale lumii..."[1]? Vom mai observa de asemenea că e dificil să invocăm hazardul drept singura cauză a întâlnirii, la Grasse, între Gabrielle și Ernest Beaux, în laboratoarele căruia a fost pus la punct parfumul Numéro 5. Tot hazard a fost și faptul că acel eminent chimist specialist în parfumuri a fost fiul unui slujbaș de la curtea țarilor și că, firește, și-a petrecut cea mai mare parte din tinerețe la Sankt-Petersburg? Ar însemna să punem multe pe seama hazardului... Dacă nu cumva ne-am strădui să dăm acestui hazard un nume: Dimitri.

În aparență, inventarea parfumului Numéro 5 a fost o întreprindere foarte clară, o căutare dusă împreună de Ernest Beaux și de Gabrielle, unul punând în serviciul celuilalt prodigioasele sale cunoștințe. Rolul principal a fost bineînțeles atribuit lui Gabrielle de către cei al căror interes era și este încă acreditarea unei legende... Nimic nu favorizează mai mult vânzarea unui parfum. E de ajuns un basm, în care nașterea misteriosului lichid este vegheată de o frumoasă magiciană și un alchimist aplecat peste alambicuri, pentru ca totul să devină cu putință. Magiciana știe în privința asta la fel de multe ca alchimistul; ea decide, ea comandă, iar la nevoie mai adaugă cu mâna ei suverană un picuț din chestia asta sau poruncește să se elimine din cealaltă. Legenda e pe dată utilizată în scopuri publicitare, și iată cum se face o bună lansare!

[1] Aragon, *Henri Matisse, roman*, t. I. „*Apologie du Luxe*"

În realitate, departe de a fi limpede, inventarea parfumului Numéro 5 de care Ernest Beaux a fost singur responsabil – decizia finală revenindu-i lui Gabrielle, căreia nu i-a lăsat decât să aleagă între patru sau cinci amestecuri – s-a desfășurat într-o atmosferă destul de tulbure, amintind de acele mașinațiuni secrete care precedă și pregătesc revoluțiile de palat, latura „parfum" completând suspansul prin caracterul ei ce evocă cele O Mie și Una de Nopți. Totul era plin de intrigi, lovituri de teatru și complicități inavuabile. Nimic nu a lipsit acestui scenariu. Nici măcar dispariția spectaculoasă a unuia dintre cei mai buni chimiști ai casei Coty. Transfugul lua cu el rodul unor ani îndelungați de cercetări: formula unui parfum pe care casa Coty șovăia să-l comercializeze, într-atât de costisitoare era fabricarea lui. Acesta era unul dintre motivele pe care le avea chimistul pentru a trece de partea „dușmanului": se temea că invenția sa nu va fi niciodată exploatată. Este mai mult decât probabil că i-a încredințat imediat formula lui Gabrielle. Cine era acel chimist? Plecase oare din proprie inițiativă sau fusese cumpărat? Se numea cumva Ernest Beaux? Ancheta poticnindu-se în tăcerea impenetrabilă a deținătorilor adevărului, trebuia să renunțăm să mai elucidăm acest ultim punct. Dar un lucru e sigur: aproximativ șapte ani mai târziu, casa Coty a fabricat un parfum care semăna cu amestecul Chanel ca un frate geamăn. În pofida unei vânzări foarte favorabile, Aimant nu i-a adus nici un prejudiciu lui Gabrielle. Numéro 5 fusese lansat.

Flaconul Chanel era totuși în contradicție formală cu ornamentația complicată, având trecere la concurenți: prezentări în formă de amorași, urne gravate cu zimțișori sau floricele, toți fabricanții de parfumuri încă mai credeau că prețiozitățile astea erau un argument în favoarea vânzării eficace. Ceea ce era remarcabil în blocul cu colțuri puternic reliefate pe care-l punea în

circulație Gabrielle era faptul că supunea imaginarul unui nou sistem de semne. Nu ambalajul trezea pofta de cumpărare, ci conținutul. Nu obiectul făcea să se vândă produsul, ci doar simțul căruia îi era menit: mirosul, confruntat cu acel lichid de aur, prizonierul unui cub de cristal gol și făcut vizibil cu singurul scop de a trezi dorința. Ar fi multe de spus și despre limpezimea grafică a etichetei, care făcea să fie demodate curbele și parafele cu care se împodobiseră parfumurile trecutului, despre armonia severă a acelei prezentări care nu făcea apel decât la contrastul alb-negru – negru, mereu negru –, în sfârșit asupra titlului, făcut dintr-un singur cuvânt, Chanel, asociat unei cifre seci, lansate în zbor în vitrine ca un ordin imperios: „Mizați pe cinci!"

Ce însemna acel limbaj cifrat? Lăsa trecătoarele ca sub efectul unei vrăji. Iar în pecetea care sigila gâtul flaconului, ce căuta acea siglă izolată în centrul unui cerc negru? Un C? Julia și Antoinette... Cine mai știa, cele două fiind deja dispărute, ce ascundeau acele semne? Cine, în afară de ele, cunoștea trecutul lui Gabrielle și ar fi putut invoca mania monogramei strămoșilor din Cévennes sau misteriosul paviment de la Obazine? Nimeni nu s-a încumetat. Și apoi, zarurile erau deja aruncate. Chiar dacă rivalii lui Chanel ar fi lansat alte Nuits de Chine sau Lucrèce Borgia[1], ce ar mai fi putut schimba? Numéro 5 aplica celor mai îmbătătoare descoperiri ale concurenților „marca dezonorantă a lucrului demodat."[2]

În vara următoare, Gabrielle nu s-a dus nici la Monte-Carlo, nici la Biarritz, ci într-o vilă închiriată pentru această împrejurare, la Moulleau, lângă Arcachon. Ama Tikia era numele acelei case albe. Marea izbea necontenit în zidul grădinii.

[1] Parfumuri comercializate de Paul Poiret
[2] Roland Barthes, *Système de la mode*

Au avut loc puține vizite în cursul celor două luni cât a durat șederea ei acolo. Dimitri și Gabrielle nu au fost deranjați în singurătatea lor. Barca unui pescar îi ducea în fiecare dimineață la scăldat. Se întorceau foarte târziu, când ora prânzului era de mult trecută. Credinciosul Joseph și soția sa Marthe aveau grijă de îndeletnicirile domestice. Piotr, firește, făcea parte dintre cei luați în această călătorie. Iar Gabrielle își adusese cu ea haita de câini în formație completă.

Marea, soarele, plimbările prin împrejurimi... ce mai era? Scurta trecere a câtorva prieteni intimi ai lui Dimitri, prințul Kutuzov, soția sa și cele două fiice care, în iarna precedentă, locuiseră și ele la vila Bel Respiro! Gabrielle îi făcuse rost de o slujbă lui Kutuzov. Avea să se numere printre principalii angajați ai casei ei de comerț vreme de mai bine de cincisprezece ani. Dar, cu excepția acestei vizite, în afara mării și a scăldatului, nimic sau aproape nimic.

Vacanța asta i se potrivește atât de puțin lui Gabrielle, încât se cuvine să subliniem latura ei de excepție. A fost vacanța cea mai lungă din viața ei și singura pe care și-a petrecut-o astfel. Mai apoi, nu a mai fost văzută decât în vilegiaturile cele mai frecventate, iar casele în care a poposit, oriunde s-ar fi aflat, nu se goleau.

Pare evident că în vara aceea, sub soarele de la Moulleau, Gabrielle și Dimitri și-au fost suficienți lor înșiși. Ne putem oare închipui un tête-à-tête mai straniu? Ea, fiica unui șarlatan de bâlci care, pe undeva prin Franța, continua să peroreze în fața cumetrelor, vânzând cu amănuntul din șubreda lui căruță tot soiul de bretele, batiste cu doi franci duzina, panglici pentru șorțuri, pânză de in amestecată cu bumbac; el, nepot direct al țarului Alexandru al II-lea, nepot de frate al lui Alexandru al III-lea, văr al țarului Nicolae al II-lea, el, a cărui fire molatică sau frumusețe

fizică se regăseau pe timbrele, bancnotele sau monedele tuturor țărilor pe unde încă mai domneau rudele lui. Dimitri avea doar asemănări regale.

Au încercat ei măcar *să-și spună totul?* Oare i-a mărturisit ea copilăria de mizerie, moartea mamei ei, abandonarea ei de către propriul tată? Iar el, a cărui mamă murise la naşterea lui, ce ar fi găsit să-i răspundă, în afară de faptul că o înțelegea, dat fiind că trăise la aceeași vârstă o nenorocire asemănătoare? Căci și el cunoscuse, copil fiind, o singulară suferință.*

Prunc îmbrăcat în rochiță de dantelă, pozase pentru prima sa fotografie pe genunchii unei mari ducese, aproape centenară, străbunica lui. Artistul, însărcinat cu realizarea unui portret care urma să troneze la loc de cinste în locuința tuturor acelor Boris, Kiril, Paul, Constantin de la curtea imperială, silise bebelușul să-și sprijine capul de umărul unei regine, bunica sa, regina Olga a Greciei, și, cum mama sugarului, deși atunci moartă, se cuvenea să figureze în acel tablou de familie, cei din jur izbutiseră să strecoare în mânuța lui Dimitri un medalion care o înfățișa pe răposată. Nimeni n-avea cum să bănuiască faptul că prin bucla medalionului trecea un fir lung pe care o *nurse* invizibilă îl ținea de la distanță.

Astfel, toți acei Boris și Kiril de Rusia, privind documentul în care figura un orfan a cărui privire melancolică și ochi gravi aveau mai apoi să tulbure atât de tare femeile, toți acei Paul sau Constantin, din Grecia sau de prin alte părți, erau în măsură să-și spună că trei prințese, îmbrăcate identic în pofida diferenței de vârstă, toate trei

* Dimitri a fost fiul marelui duce Paul, fiul cel mai mic al țarului Alexandru al II-lea și fratele cel mai iubit al Mariei Alexandrovna, mama reginei Maria a României. Era deci vărul reginei Maria. Mama lui Dimitri a murit la naşterea acestuia, iar tatăl lui, marele duce Paul, a fost ucis de bolșevici în 1919. Pentru amănunte, recomandăm memoriile Reginei Maria a României, *Povestea vieții mele*, vol. I, ed. Moldova. Iași, 1990, pp. 203–206.

indiferente la fluctuaţiile modei, deoarece nu mai există modă acolo unde îi ţin locul constrângerile curţii, trei prinţese aveau aşadar să vegheze asupra micului Dimitri şi să-i servească drept mame.

Nu s-a întâmplat nimic de felul acesta.

Dimitri nu a avut decât nişte dădace.

Îl crescuseră tinere englezoaice, asistate de ajutoare tăcute, şi ele tot englezoaice. Nu fuseseră rele. Cam prea stricte totuşi. Spuneau că Sankt-Petersburg nu era un oraş pentru copii. Prea multe obligaţii familiale, recepţii princiare, prea multe gustări, într-un haos de veri indisciplinaţi, a doua zi prea multe hăinuţe murdărite, şi apoi toate plimbările până la Palatul de iarnă în caleaşcă aurită urmată de o escortă de husari, toate astea erau detestabile. „*Don't get over excited, Dimitri...*"* Până la vârsta de cinci ani, Dimitri nu auzise aproape niciodată vorbindu-se ruseşte. Şi toate ceremoniile ortodoxe care nu se mai isprăveau... Cu clopotele trase asurzitor, corurile vijelioase, odăjdile pline de aurării, glasurile profunde ale oficianţilor care îl impresionau atât de tare pe micul Dimitri. „*Come on, child, behave, please...*"** Lucrurile acestea nu erau ceva bun pentru copii. Dar Nanny Fry ca şi Lizzie Grove, ajutoarea ei, repetau că ele iubeau totuşi Rusia, şi păreau sincere. O iubeau pentru că Rusia îi dăduse o lecţie de umilinţă memorabilă aventurierului de Napoleon şi de asemenea pentru că Rusia era patria samovarului, secretul ceaiului bun.

Palatul din Sankt-Petersburg în care Dimitri crescuse era trist şi de un stil greu de definit. Etajul doi – etajul servitorilor şi locul unde se afla *nursery*** – dădea spre Neva. Nanny avea grijă ca nu cumva cântecele vesele ale cameristelor, ecoul iubirilor şi suferinţelor

---

* „Nu te lăsa impresionat, Dimitri..."

** „Haide, copile, poartă-te cum se cuvine, te rog..."

*** Camera copiilor

lor din amor să vină să tulbure urechile copilului. Ceva tot se mai auzea... Dimitri ciulea urechea. Simţea cum îi bate inima când începea să se audă un glas de femeie. Erau atât de vesele, de cântate acele glasuri... Dar Nanny spunea că nu trebuia să le asculte. *Nursery* trebuia să rămână un loc ermetic, izolat de restul lumii.

Vizitele erau rare. Dimitri crescuse lipsit de cărţi şi de prieteni, Nanny neconsiderându-i indispensabili unei educaţii sănătoase. Uneori, verişoare apropiate făceau scurte vizite, venind din palatele învecinate, afişând aerul de timiditate arogantă pe care-l aveau din naştere şi care înălţa între ele şi restul lumii un soi de barieră. Cât despre tatăl lui Dimitri, acesta apărea pe neaşteptate, îmbrăcat în uniforme strălucitoare. Marele duce Paul comanda garda imperială. Abia avea timp Nanny să-şi facă reverenţa, că acesta deja dispăruse. Nanny spunea că apariţiile astea vijelioase nu făceau decât să-l agite pe Dimitri şi că felul ăsta de surprize erau într-adevăr...

Într-o zi, când Dimitri stătea în faţa paharului cu lapte şi a tartinei unse cu unt împreună cu sora lui mai mare Marie, supravegheaţi şi unul, şi celălalt de către Nanny şi ajutoarea ei, amândouă aşezate şi stând foarte drepte pentru că era ora ceaiului şi nu aveau voie nici să se sprijine cu coatele pe masă, nici să stea gârbovite, în ziua aceea, marele duce Paul intrase însoţit de un uriaş bărbos în faţa căruia, în mod bizar, toţi servitorii se făcuseră mici. Li se spusese copiilor că acesta era unchiul Saşa şi că îl puteau săruta. Dar servitorii spuneau că acela era ţarul şi că nu i se putea vorbi decât stând în genunchi. Oricum, copiii care vorbeau prost rusește nu pricepuseră nimic.

Iar surprizele continuaseră.

După ceva vreme, Nanny Fry se învoise să-l îmbrace pe Dimitri cu o şubă din piele roşcată pe care ea o considera prea ţipătoare, deşi băieţelului îi plăcea în mod deosebit, când o bonă

intrase cuprinsă de o mare agitaţie. Nanny o alungase. Interzicea să vină cineva ţipând în camera copiilor. Era detestabil pentru... Dar pe urmele cameristei intrase atunci un ofiţer cu chipul răvăşit: copiii trebuiau să fie dezbrăcaţi şi îmbrăcaţi apoi în alb. Murise ţarul. Ordinele şi contraordinele nu aveau să dea rezultate bune pe plan educativ, afirma Nanny. Ceea ce nu-l ferise pe Dimitri de probe interminabile pentru ca veşmintele de ceremonie să fie puse la punct. Încoronarea vărului Nicky, şi el bărbos, dar mai puţin înalt decât unchiul Saşa, urma să se desfăşoare în cea mai mare pompă. Nanny spusese că totuşi... Dar nimeni nu o ascultase, iar ea îl dusese de mână pe copilul Dimitri, îmbrăcat în mătase, până la tribuna de unde văzuseră trecând cortegiul imperial.*

Aşadar, Dimitri nu avusese mamă.

La unsprezece ani a rămas şi fără tată.

Pentru că se logodise fără consimţământul ţarului, marele duce Paul fusese surghiunit.

S-ar fi putut crede că, văduv fiind, în vârstă de patruzeci şi doi de ani, după ce dăruise deja coroanei o prinţesă şi un prinţ viguros, marele duce Paul era liber să dispună de viaţa sa după plac. Nu a fost deloc aşa. Olga Valerionovna, pe care dorea s-o ia în căsătorie, era născută Karanovici. Ca titlu de noblеţe, era un nume cam scurt... Pe deasupra, era divorţată. Iar asta o şoca mai mult ca orice pe ţarină, nu putea tolera aşa ceva. Marele duce Paul a fost despărţit de copiii săi. Se putea căsători după voia inimii şi putea să plece la Paris dacă avea chef. Însă Dimitri şi sora lui rămâneau în Rusia, din porunca ţarului. Dar ce se putea face cu ei? Au fost încredinţaţi mătuşii Ella şi unchiului Serghei.

* Pentru informaţii suplimentare de la un martor ocular, facem din nou trimitere la memoriile Reginei Maria a României, citate mai sus, vol.II, pp. 67-84

Marele duce Serghei era guvernatorul Moscovei. Personaj înalt şi zvelt, cu privire tristă şi destul de obtuz. Soţia sa, sora ţarinei, era extrem de bigotă. Nu aveau copii. O atmosferă sinistră. După tulburările din 1905, cuplul a venit să locuiască într-un apartament la Kremlin. Dimitri a crezut că acolo va muri de tristeţe. Nu mai avea doici, ci un preceptor pătruns de propria autoritate şi având grad de general. Într-o zi, în timp ce supraveghea temele lui Dimitri, a răsunat o formidabilă explozie. Fusese aruncată o bombă în maşina unchiului Serghei. Mătuşa Ella s-a năpustit afară ca să adune rămăşiţele trupului sfârtecat al soţului ei. După care nu a mai fost văzută decât în chip de călugăriţă. A devenit stareţa mănăstirii Marthe-Marie des Sœurs de la Miséricorde.

Marele duce Paul a profitat de această situaţie ca să încerce să-şi recupereze fiul şi fiica. Cerere respinsă. Trebuia ca Dimitri şi Marie să rămână la Moscova sub ameninţarea revoluţionarilor.

Nu mai era nici o femeie în anturajul lui Dimitri, cu excepţia surorii lui, care îi arăta o dragoste autoritară. Au fost văzuţi rătăcind împreună prin sălile Kremlinului, printre palatele, mănăstirile, capelele, bastioanele şi arsenalele care dau acestui straniu ansamblu un aspect „de fortăreaţă, de sanctuar, de serai, de harem, de necropolă şi de închisoare.[1]“ Nu se despărţeau niciodată. Atunci cei din jur s-au grăbit să pună capăt unor sentimente atât de excesive, căsătorind-o pe tânăra fată cu prinţul moştenitor al Suediei, deşi afinităţile lui sexuale nu-l prea făcuseră până atunci să arate interes doamnelor. Cu câteva ore înainte de sosirea regelui Gustav, viitorul ei socru, şi cu câteva zile înainte de căsătorie, Marie s-a dus împreună cu Dimitri să se reculeagă într-una dintre capelele Kremlinului. Au stat atât de multă vreme acolo, încât a fost nevoie să fie rechemaţi la ordine de câteva ori. Dar ei păreau că

[1] Maurice Paléologue, *La Russie des tsars pendant la guerre* (Plon)

nu aud nimic. Ce voiau toţi de la ei? Stăteau acolo, mână-n mână, conştienţi, cu fiecare secundă care trecea, că îşi trăiau ultimele clipe de copilărie.

Nici nu se sfârşise bine vacanţa, că au avut loc mari schimbări pe strada Cambon, la numărul 31. Femei cu gust, femei foarte frumoase, au fost angajate ca vânzătoare, altele ca manechine. Numeroase erau cele care, cu un accent surprinzător, adresându-i-se lui Dimitri, spuneau: „Vere..." Aveau nume greu de rostit, erau prinţese şi contese, făceau dovadă de o desăvârşită curtoazie, erau rusoaice şi ruinate. Crema societăţii saloanelor din Sankt-Petersburg... De îndată ce au fost angajate, au dat năvală acelea dintre prietenele lor care, cunoscând o soartă mai blândă, mai aveau încă mijloace de a cheltui... Lucru de care nu s-au privat. Şi cum se părea că aceste doamne erau incapabile să se deplaseze altfel decât scoţând de prin castelele din Styria sau din Scoţia, din pădurile germane sau din palatele Veneţiei tot ce acestea puteau conţine în materie de rubedenii, locul în care ele se găseau căpăta pe dată aspectul uneia dintre acele încăperi de recepţie pe care le părăsiseră pentru totdeauna, saloane numai creton, ceaprazuri şi plante verzi, care le favorizaseră atât de bine inconştienţa.

Sprijinită în coate de rampa de la mezanin de unde putea domina fără să fie văzută, Gabrielle savura succesul uluitoarei întreprinderi pe care o crease. Nefiind în măsură să simtă melancolia acelei sărbători între cei de mai sus, ea nu le vedea decât prestigiul. Acesta depăşea de departe tot ce puteau oferi concurenţii ei.

S-au făcut schimbări şi la nivelul lucrătoarelor.

Gabrielle recruta brodeze.

Veste care a surprins mult. Rochii brodate? La Chanel? Ce-i venise? Avea să se îndepărteze cumva de acele rochii atât de stricte,

atât de asemănătoare unele cu altele încât îi inspiraseră lui Poiret cea mai celebră butadă: „Ce anume a inventat Chanel? Mizerabilismul de lux".

Şi într-adevăr, Gabrielle decisese să-şi îmbogăţească acum colecţia cu câteva veşminte brodate. Era doar aşa o idee... Un chef de a interpreta *rubaşca*, bluza strânsă în talie a mujicilor, dorinţa de a o traduce în limbajul ei, de ce nu? O rubaşcă strânsă pe corp, executată din ţesătură fină de lână. Purtată peste o fustă dreaptă, cu un guler şi, la încheietura mâinii, cu nişte fâşii discret brodate, o îmbrăcăminte care în fond îşi trăgea esenţa din pământul rus, dar apărea sub forma cea mai pariziană. Gabrielle nu se putea împiedica să nu viseze că astfel le va da femeilor noi mijloace de seducţie. Nu se înşela. Trecutul amanţilor ei fusese mereu pentru ea o sursă de îmbogăţire, iar blazerele pe care le purtase odinioară Capel, odată interpretate în felul ei şi prezentate în vitrina ei de la Deauville din strada Gontaut-Biron, îi aduseseră primele succese. Împrumutată din vestiarul lui Dimitri, ideea rubaşcăi a fost dintre cele mai bine primite, astfel încât a fost nevoie să fie creat un atelier de broderie. Conducerea lui a fost încredinţată marii ducese Marie. Aceasta, divorţată de suedezul ei, se întorsese să trăiască la Paris. Alungată de Revoluţie, îşi găsise refugiu în Franţa alături de singurul om pe care l-a iubit vreodată: fratele ei Dimitri.

Astfel, în 1921, vila Bel Respiro a devenit locul de întâlnire al străinilor. Niciodată cei care s-au întâlnit acolo n-ar fi avut, în ţara lor natală, ocazia de a locui sub acelaşi acoperiş. Ne minunăm de hazardul care i-a făcut să coabiteze în strânsă prietenie pe descendenta unui cârciumar din Cévennes, pe fiul unui bariton de la Teatrul Imperial din Sankt-Petersburg venit în Occident să înnoiască muzica epocii sale, şi pe acel rus din Vechiul Regim, fiu de rege, devenit un rătăcitor, un apatrid ca atâţia alţii. Cât valora el

însuşi prin propriile merite? Nu ne putem închipui ce ar fi putut ajunge, în alte circumstanţe, colonelul-copil, apoi tânărul conjurat care a crezut că prin uciderea lui Rasputin va elibera de demon familia imperială. Mai apoi, destinul lui a fost atât de palid, încât, odată ce am spus că a fost frumos până când a murit, în 1942, şi că până la moarte i-a arătat prietenie lui Gabrielle, am spus de fapt totul. Astfel încât acel moment de fericire dintr-o vilă din Garches, care a avut drept consecinţă influenţa lui pasageră asupra caracterului modelor pariziene, devine elementul esenţial al biografiei lui. Faptul că Rusia stepelor, prin efectul unei ample şube, Rusia boierilor, prin sumbra sclipire a culorilor unei rochii brodate, a străbătut, spre uimirea generală, saloanele lui Gabrielle în acel an, poate părea un neînsemnat titlu de glorie. Dar vom acorda o altă importanţă acestui detaliu dacă vom vedea în el un rămas-bun spus de Dimitri lucrurilor din trecutul său. Rochiile acelea brodate pe care alţii le aplaudau, fustele acelea până la pământ, unduitoare, umflate parcă de vânt, îl ajutau să regăsească în taină acea Rusie pe care o pierduse pentru totdeauna.

V

VIAŢA ALĂTURI DE CÂTEVA GENII

Despărţirii lui Gabrielle de Dimitri îi corespunde abandonarea vilei Bel Respiro. N-a fost o dramă. Era lucru curent la vremea respectivă ca un prinţ, atunci când nu-i mai rămânea nimic, să-şi ofere numele şi titlul unei tinere femei care poseda totul în afară de

noblețe. Dimitri nu a făcut excepție. A contractat o bogată alianță în Statele Unite.[1]

Motivele pe care le avea Gabrielle pentru a părăsi Garches nu erau de ordin sentimental. Moartea lui Marie, soția fidelului Joseph, atârna greu în decizia ei. Urmările unei gripe spaniole privau casa lui Gabrielle de cea care îi fusese menajeră atentă și respectată. Gabrielle a luat hotărârea să se apropie de locul ei de muncă. Pe de altă parte, casa din Garches devenea improprie folosirii pe care dorea să i-o dea. Era prea mică, prea îndepărtată.

Gabrielle s-a instalat la Paris. Avântul spectaculos al întreprinderii Chanel îi oferea din plin mijloacele de a o face.

După calmul unei alei de la periferie și amabilitățile de duminică de la vila Bel Respiro, iată acum un univers rigid, foburgul Saint-Honoré, regularitatea fațadelor lui, pacea grădinilor, trecutul de intrigi și o reședință particulară: locuința conților Pillet-Will[2]. Gabrielle a ocupat aici cel mai frumos apartament, un parter căruia i s-a adăugat foarte curând etajul întâi. Plafoane înalte, un șir de încăperi imense, deschise spre frunzișuri dese care se întindeau până la Avenue Gabriel; Joseph, tot el, devenind aici un soi de „împuternicit" care angaja bucătarul, valetul, fata de la bucătărie; aici, la numărul 29 din foburgul Saint-Honoré, începea o viață nouă.

Rânduiala interioară a saloanelor, clasicismul acestei noi locuințe, au fost pe dată bulversate. Gabrielle a încercat să se elibereze de tutela lambriurilor ale căror tonuri verzui și stucaturi aurite le-a detestat de cum a luat locul în posesie. Dar îi era interzis

[1] Marele duce Dimitri a luat-o în căsătorie, la Biarritz, pe o americancă, Audrey Emery.

[2] Construit în 1719 de către Lassurance pentru ducesa de Rohan-Monbazon, acest palat, la vremea construcției lui, se găsea între palatul ridicat de Gabriel pentru Drouin, valetul lui Ludovic al XIV-lea, și palatul marchizului și marchizei de Feuquières. Aceasta din urmă fusese metresa lui Drouin, pe vremea când nu era decât Mlle. Mignard, fiica pictorului.

să modifice vreun lucru. A trebuit aşadar să camufleze. Sert şi Misia au fost puşi la treabă. Cum ar fi putut fi altfel?

Ce ştia oare Gabrielle despre societatea pe care avea s-o frecventeze, despre acel mediu în care triumfa un estetism dus la extrem? Nimic. Şi tot nimic despre o burghezie versatilă care căuta s-o rupă cu ceea ce se străduise să impună cu mai puţin de cincisprezece ani în urmă: aşa numitul modern style. Dacă i s-ar fi spus lui Gabrielle că-şi lua avânt într-o epocă de joncţiune, ce ar fi înţeles? Trecutul se năruia bucată cu bucată. Dar cum ar fi bănuit ea acest lucru, ea care nu avea trecut?

Când a luat contact cu marea sărbătoare pariziană, ruptura era deja consumată. Arhitectură, mobilier, textile, colorit, modă, totul era pe punctul de a se transforma, Dar explozia Art Deco din 1925, care va oficializa în ochii celor mai puţin avertizaţi căutările unor arhitecţi şi desenatori cărora Europa avea să le datoreze un nou stil de viaţă, nu avusese încă loc. Lăsând la o partea câţiva privilegiaţi şi câţiva cunoscători, rari erau parizienii care măsurau importanţa unui Le Corbusier, a unui Mackintosh[1], a unui Klimt[2] sau a unui Van de Velde[3], şi încă şi mai rari cei care achiziţionau operele acestora. Domnea aşadar în Franţa o destul de mare confuzie şi de linii şi de forme atunci când, instinctiv, Gabrielle s-a îndreptat către ceea ce anturajul ei oferea mai afirmat: barochismul familiei Sert. Prin ei s-a lăsat iniţiată şi a descoperit – la treizeci şi şapte de ani – componentele unui decor pe care şi l-a însuşit, îmbogăţindu-l, treptat, cu obiecte familiare.

La fel de multe aurării ca în casa Misiei, la fel de multe cristaluri, dar şi accente negre mai frecvente, fără marmură, fără

[1] Charles Rennie Mackintosh (1868–1928), arhitect scoţian, artist decorator, pictor, desenator de afişe

[2] Gustave Klimt (1862–1918), pictor vienez care a influenţat considerabil arta decorativă europeană.

[3] Henry Van de Velde (1862–1957), arhitect şi polemist belgian

bagă şi fără toată acea materie de care se foloseau atât de mult ţarii, care ofereau fiecărui şef de stat aflat în vizită inevitabila pendulă din malachit, manie rusească în faţa căreia cedase şi Misia, în casa ei putând fi văzută o vastă sufragerie îmbrăcată în acel verde agresiv.

Prima mobilă de preţ care a figurat în casa lui Gabrielle a fost un pian. De cum a fost plasat, a şi fost folosit. Când de Stravinski, când de Diaghilev, când de Misia, când de pianistul Baletelor ruse, când de... Au fost şi reclamaţii. Contele Pillet-Will, care locuia la etajul doi, a socotit tapajul intolerabil. A fost chiar şi mai rău: într-o seară, foarte târziu, s-au produs nişte cântăreţi spanioli cu chitare. Indignarea n-a mai avut margini. O muzică de mahala... Şi mai fuseseră văzuţi intrând în casa ei artişti cu mutre de-a dreptul patibulare. Erau însoţiţi de o pitică îmbrăcată extravagant şi de un olog fără ambele picioare, care, aşezat în lada lui, parodiase o coridă în mijlocul curţii de onoare.

O dată în plus, parterul nu a ţinut absolut deloc seamă de protestele etajului nobil. Stravinski şi Diaghilev îi tratau ca pe nişte artişti deplini pe acei dansatori pe care se duseseră să-i recruteze împreună în Spania pentru *Cuadro Flamenco*[1]. Picasso, care făcea decorul acestui scurt concert de dansuri, îi adusese în Fauburg. Stimulat, amuzat de prezenţa lor la Paris, optând pentru soluţia teatrului în teatru, în loc să-şi pună compatrioţii să evolueze într-un cadru care să amintească de cel al cârciumilor populare unde erau obişnuiţi să danseze, el imaginase, în chip de decor, perspectivele demodate ale unui teatru din secolul al XIX-lea, cu fundalul lui

[1] *Cuadro Flamenco.* Suită de dansuri andaluze interpretate de dansatori exclusiv populari şi prezentate în cadrul Baletelor ruse, la 17 mai 1921, la Théâtre de la Gaîté-Lyrique la Paris. Stravinski îl însoţise pe Diaghilev la Sevilla şi selecţionase muzicienii în timp ce Diaghilev recruta dansatorii. Printre alţii, Gabrielita del Garrotin, o pitică, dansatoare remarcabilă, şi un cerşetor olog fără picioare, care au făcut călătoria până la Paris.

negru supraîncărcat cu aurării şi cu un dublu şir de loji tapisate în roşu. Iar în fiecare dintre aceste loji aşezase personaje parodice, pictate în *trompe-l'œil,* demni spectatori cu cilindru pe cap, însoţiţi de doamne grase şi frumoase. Epocă fericită pentru Picasso, a cărui bună dispoziţie izbucnea datorită acestei evocări ironice a ţării lui de obârşie. Ciudată şi scurtă epocă din viaţa lui în care, rupând-o cu boema din Montmartre, a frecventat cartierele aristocratice şi a jucat cu o seriozitate imperturbabilă – seriozitatea spaniolă – rolul unui artist parvenit. Accepta dineuri şi dejunuri în oraş, date în cinstea sa de vicontele Charles de Noailles sau de contele Étienne de Beaumont. Îmbrăca pentru ocazia respectivă ţinute pe care nu mai fusese văzut purtându-le: costum după ultima modă, cravată papion şi, în ciuda prietenilor care dădeau din umeri, un lanţ de ceas la jiletcă. Era instalat în această nouă fază a vieţii lui la fel de trecător ca în domiciliile precedente. Dar îi plăcea să lase să se creadă că reconcilierea lui cu lumea era definitivă, iar uneori chiar reuşea să se convingă singur. Avea să ajungă oare să accepte şi onorurile oficiale? Asta începea lumea să spună. Juan Gris, scârbit, îi scria prietenului său Kahnweiler: „Picasso face mereu lucruri frumoase când are timp... între un balet rus şi un portret monden".

Picasso se împrietenise cu Gabrielle cu ocazia muncii desfăşurate pentru *Cuadro Flamenco.* Astfel încât i s-a întâmplat să locuiască la ea. Foarte scurt timp şi doar când era reţinut la Paris de marea dezordine legată de Baletele ruse, în care improvizaţiile şi schimbările de ultim minut erau o regulă. Oroarea de singurătate – trăsătura lui dominantă – îl făcea să se teamă mai mult decât de orice de faptul că putea fi nevoit să-şi petreacă noaptea în apartamentul lui din strada La Boétie, numărul 23, şi să găsească goală camera cu două paturi din alamă, gol salonul cu greaua canapea Louis-Philippe, mută pianina cu inevitabila ei podoabă de

sfeşnice, decorul convenţional al vieţii de om la casa lui şi de soţ, cât se poate de ortodox unit cu Olga Hoklova, balerină din trupa lui Diaghilev şi fiică de ofiţer[1]. Or, în vara aceea, o instalase pe Olga la Fontainebleau, unde ea se refăcea după naşterea primului lor fiu, şi unde Picasso nu se sătura să fixeze atitudinile lor, mamă şi fiu, datând fiecare dintre aceste schiţe şi ajungând să noteze până şi ora la care fuseseră făcute: „19-11-1921, la amiază", citim pe un desen din acea perioadă înfăţişându-l pe Paulo în vârstă de două săptămâni. Şi tocmai acest tată fermecat de copil era cel care locuia la Gabrielle atunci când dorea.

Misia avea şi ea camera ei în Faubourg, dar din motive mai puţin evidente.

S-a întâmplat nu o dată ca Joseph, trezit brusc, să-i găsească împreună la bucătărie pe toţi oaspeţii casei. Trupa aceea de palavragii, de înfometaţi! Baletele ruse fiind în plină mutaţie, iar Serghei Diaghilev renunţând la sursele de inspiraţie ale Rusiei tradiţionale, făcea apel la artişti, străini majoritatea, dar care au devenit orgoliul picturii şi muzicii franceze.

În fond, înainte ca diverse mobile, la alegerea cărora s-a pronunţat Sert, să-şi fi luat locul într-o locuinţă al cărei stil a făcut epocă în multe feluri, un pian, instalat într-o încăpere goală, fusese singura legătură pe care a avut-o Gabrielle cu pictorii şi muzicienii care gravitau în jurul lui Diaghilev. Au urmat apoi obiecte care au revelat adevăratul caracter al unei case în care se încercase să se lase loc visului.

---

[1] Căsătoria civilă a lui Pablo Picasso cu Olga Hoklova a fost înregistrată la 12 iulie 1918 la primăria arondismentului al VII-lea. Dar s-a făcut şi o căsătorie religioasă celebrată cu toată pompa dorită la catedrala rusă din strada Daru. Max Jacob, Jean Cocteau, Diaghilev şi Guillaume Apollinaire erau martorii cuplului care au ţinut cununile tradiţionale deasupra capetelor mirilor.

Înainte de toate, paravanele de lac de la Corromandel. Aşezate în jurul pianului, alcătuind un soi de alcov destul de teatral, mascând ieşirile prin care se putea intra, ieşi şi avea acces la încăperile vecine, aşa şi-au făcut ele intrarea în viaţa lui Gabrielle. Joseph, care părea că trece prin zid, punea masa în bibliotecă, având grijă să nu-i deranjeze pe artişti, pe care nu-i aprecia deloc, socotind că erau nişte paraziţi, nişte profitori şi nişte „originali".

Astfel, prin efectul paravanelor, care se înfăţişau când ca nişte înalte ziduri crăpate, când ca nişte pereţi sparţi de fine decupări care filtrau lumina, precum balcoanele închise arabe, liniile de forţă ale decorului chanelian erau deja conturate încă din 1921. Întrebată adesea asupra elementelor care determinaseră această alegere – n-a existat ziarist care, confruntat cu misterele acestui decor, să nu fi căutat neobosit cheia – niciodată Gabrielle nu a făcut caz de influenţele suferite. Şi cum ar fi putut cineva să-i smulgă adevărul? Şi anume că decorul vieţii ei de zi cu zi era făcut din reţete împrumutate de la soţii Sert? Violenţa cu care tăgăduia totul o denunţa: „Ce vreţi de fapt?" striga ea. La optzeci de ani trecuţi, vârsta la care furia impostorii se dezvoltase la ea până la delir, i-a afirmat cu sânge-rece uneia dintre cele mai fidele însoţitoare: „Îmi plac paravanele chinezeşti de când aveam optsprezece ani...", aşteptându-se ca această afirmaţie să fie luată drept bună.

La numărul 29 din Rue du Faubourg Saint-Honoré s-a închegat pentru Gabrielle ceea ce a fost ultima şansă a tinereţii ei, în acea reşedinţă somptuoasă cum numai la Paris se poate vedea, în mijlocul unor copaci imenşi cu coroană deasă pe care nimic nu pare să-i fi tulburat vreodată: aici a fost iubită de un poet, Pierre Reverdy.

Un lucru e sigur, şi anume că gândul la căsătorie a făcut mai mult decât să-i dea târcoale lui Gabrielle. Mai e sigur şi faptul că

Reverdy a iubit-o profund. Îi putea oare oferi poetului îndestularea? Putea oare face din acest *zbuciumat* un om fericit? Nu avea nici o şansă. Putea Gabrielle să bănuiască existenţa unui om încă necunoscut de toţi şi de sine însuşi, un Reverdy beat de absolut şi care aspira la solitudine ca un martir care aspiră să fie jertfit pe rug? Ea n-a avut habar de aşa ceva, după cum nu a avut habar de sumbra bucurie care îl determina să evadeze, să fugă: „Să fugim nicăieri, iată în fond de ce avem nevoie... Există o inexprimabilă voluptate în fugă"[1]. De unde putem înţelege că Gabrielle a jucat cu îndrăzneală o partidă dinainte pierdută.

Era un provincial, un transplantat... „Tenebros şi solar totodată"[2]. Cu părul negru, acel negru ca pana corbului care e propriu ţiganilor, cu ten măsliniu, cu glas sonor, Reverdy aducea în conversaţie aceeaşi nebunie ca şi ea. Vorbitul a fost probabil una dintre plăcerile de care s-au lipsit cel mai puţin, atât ea, cât şi el. Nici înalt, nici zvelt, nu era seducător în sensul care este dat în mod obişnuit acestui cuvânt. Era seducător în mod diferit. Ceea ce frapa la el era strania putere pe care o avea de a metamorfoza totul. Şi apoi mai era şi adâncimea privirii. Mai cu seamă ea atrăgea acea lumină neagră din ochii lui Reverdy.

Era nepot de meşteşugar şi fiu de podgorean, mai mult decât era nevoie pentru ca Gabrielle să fie tentată să stabilească o legătură între trecut şi prezent. Reverdy amintea oarecum de graiul, tenul, părul şi chiar de copilăria lui Chanel. Fraţii ei, Alphonse aventurierul care trecea adesea prin Paris, şi Lucien, drăguţul de Lucien pe care tocmai îl gratificase cu o pensie la fel de generoasă ca aceea vărsată deja lui Alphonse, aveau şi ei limbuţia care se regăseşte în

[1] Pierre Reverdy, *Le Livre de mon bord*

[2] André Masson, *Remémoration,* Mercure de France, no. 1181. În acest articol, iată o altă precizare: „Am cunoscut, cunosc şi alţi meridionali din această familie: Artaud, Char, Montale".

străfundul limbajului țăranilor, din orice zonă sudică ar proveni ei. Și, tot ca ei, nicicând nu încerca Reverdy bucurie mai intensă ca atunci când muncea cu mâinile. Dacă mai adăugăm că purta în suflet amintirea tiranică a unei podgorii la poalele Muntelui Negru, amintirea unui pământ rozaliu, striat cu dungi cenușii iarna, cu dungi verzi vara, desprins parcă de lume, dacă mai ținem seama și de tristețea pe care a simțit-o – cam prin 1907 – când domnul Reverdy-tatăl a fost constrâns de criza vinicolă să renunțe la o proprietate care reprezenta întregul său avut, atunci suntem în mod brutal readuși la amintirea tatălui Chanel care a visat mereu la o vie pe care n-a avut-o niciodată.

Gabrielle trăia în sfârșit cu un bărbat marcat la fel de mult ca familia ei de o dramă legată de pământ. Proasta vânzare a vinului, care i-a smuls pe cei din familia Reverdy din cadrul lor familial, făcuse din Pierre un băiat al orașelor, care nu izbutea să se elibereze de amintirea a ceea ce pierduse, apoi un tânăr intern al colegiului din Narbonne, un singuratic care trăia zile de disperare. Oroarea de internat parcă îl marcase cu fierul roșu. Dacă i-o fi mărturisit Gabrielle despre Obazine sau despre Moulins, atunci conversația desigur că s-a legat între ei cu ușurință...

Reverdy vorbea cu mândrie despre meșterii artizani din care se trăgea, despre bunicul lui, care sculpta în lemn, despre unchii lui, sculptori de biserici – or Gabrielle spunea despre sine că era înainte de toate un artizan. Și cum mai vorbea Reverdy despre tatăl lui... Liber cugetător și socialist, domnul Reverdy își crescuse copiii în afara oricărei religii: „Un om căruia eu nu-i sunt decât o umbră, spunea fiul lui. Niciodată nu am întâlnit un spirit atât de suplu, atât de larg, unit cu o fire atât de violentă, de generoasă, care îți *depășea mereu limitele*... A fost modelul meu" – iată un aspect la care Gabrielle era mai mult decât oricine altcineva sensibilă.

Depășirea limitelor, de la Vichy până la Paris, ce altceva făcuse ea? Viața nu avea să-i ofere vreodată un om mai apt s-o înțeleagă.

Mai târziu, mult mai târziu, când a venit vremea solitudinii, a arțagului, a minciunii aruncate în fața interlocutorilor ca o furioasă răzvrătire împotriva lucrurilor așa cum fuseseră ele, atunci doar numele lui Reverdy i s-a părut demn de a fi mărturisit și demn de a rămâne asociat cu al ei. După Boy, el... În afara lor, nimic, nimeni.

Până în ultimii ei ani de viață, lui Chanel nu i-a plăcut nimic mai mult decât să-l compare pe Reverdy, nevoiaș și prost cunoscut, cu acei poeți din generația lui a căror glorie sau avere îi apăreau ca o atroce impostură. Ce erau ei, cu toții? Ce era Cocteau? „Un meseriaș, spunea ea cu o voce sugrumată de mânie, un afectat, un nimeni. Reverdy, în schimb, era poet, adică un vizionar." Vai de cel care încerca s-o reducă la tăcere. Unele nume o scoteau din sărite. Numele lui Valéry... Îl trata în toate felurile: „Un tip care se lasă copleșit de onoruri, ce rușine! I se lipesc onoruri peste tot. Ca pe un brad de Crăciun. Iată-l că a ajuns pe frontonul de la Trocadéro. Statul își bate joc de noi. Pe Trocadéro, ca să vezi!!... Fraze goale, lamentabile. Ce de lucruri fără importanță!" Faptul că unei cugetări a lui Valéry i-a revenit cinstea de a fi gravată pe un edificiu public, și, culmea, pe Trocadéro *al ei,* i se părea un abuz intolerabil. „Lăsați-mă în pace! Vă spun că asta e un scandal." Se înfuria gata să-și piardă vocea, trăgea de coliere gata-gata să și le rupă. Striga că e timpul să se restabilească adevărul. Era în 1950. Nu a dezarmat niciodată. Douăzeci de ani mai târziu, se lega de președintele Republicii. Trebuia, spunea ea, să-l convingă că nu se pricepea deloc la poezie. Antologia[1] de care acesta se făcuse vinovat nu avea nici o noimă din moment ce Reverdy nu figura în ea.

[1] Georges Pompidou, *Anthologie de la poésie française* (Hachette)

Repeta mereu: „Nici o noimă, mă înțelegeți? Nici una. Ce așteptă Pompidou? Academia? Oricum, cine va citi așa ceva? Lucrare școlărească". Cum putea fi oprită? Până la urmă era lăsată cu mânia ei.

Poseda operele complete ale lui Pierre Reverdy în ediții originale și aproape toate manuscrisele lui. Printre alte comori, un exemplar din *Cravatele de cânepă*[1] având pe fiecare pagină o acuarelă originală execută cu un penel atât de spontan și totodată de precis, încât, răsfoindu-l, aveai imediat certitudinea că te aflai în prezența unei capodopere. Devenea imposibil să-l *vezi* pe Reverdy altfel decât îl văzuse Picasso. Căci Picasso fusese cel care într-o seară, din joacă, ilustrase acel exemplar unic: „Pentru Reverdy am făcut ilustrația acestei cărți, și din toată inima", spunea dedicația semnată Picasso. Obiect neprețuit pe care Chanel îl ținea uneori închis într-un sipet, dar care se afla de cele mai multe ori la îndemână. Când i se spunea: „Într-o zi îți va fi furat", ea răspundea: „Este evident. Lucrurile frumoase sunt făcute ca să circule". Iar când îi dădea voie vreunui amator să-și petreacă ziua printre cărțile ei, acesta rămânea stingherit... În fiecare lucrare a lui Reverdy, în fiecare manuscris, erau cuvinte de dragoste, de tandrețe, prezente de la an la an, din 1921 până în 1960. Pe volumul *Épaves du ciel/Epavele cerului:* „Marii și dragei mele Coco împreună cu întreaga mea inimă până la ultima bătaie", 1924. Pe manuscrisul volumului *La Peau de l'homme/ Pielea omului:* „Nu știi, dragă Coco, că umbra e cel mai frumos sipet al luminii. Aici nu am încetat să nutresc pentru tine cea mai tandră prietenie", 1926. Pe o reeditare a volumului *Ardoises du toit/Ardezia acoperișului:*

„Coco scumpă,
mai adaug un cuvânt acestor cuvinte atât de dure la citit,

[1] Pierre Reverdy, *Cravates de chanvre* (Éd. Nord-Sud, 1922). Chanel poseda exemplarul numărul 9, legat de G. Schroeder.

căci ceea ce este scris nu e nimic,
în afară de ceea ce nu am ştiut să spunem.
Dintr-o inimă care te iubeşte atât de mult." (1941)

Pe volumul *Sources du vent/Izvoarele vântului:* „Scumpă şi admirabilă Coco, deoarece îmi dăruieşti bucuria de a iubi ceva din aceste poeme, îţi las această carte şi aş vrea ca ea să fie pentru tine o blândă şi discretă lampă de căpătâi", 1947.

Pe rafturile bibliotecii lui Chanel, superb legate, operele complete ale lui Reverdy se citeau ca o confesiune, întretăiată de furtuni şi de tăceri, înşirându-se de-a lungul anilor. Dintr-odată, acolo, prin acele dedicaţii, povestea lor devenea limpede în ochii oricui ştia să citească. Măcar o dată Gabrielle nu ascundea nimic. Cooperа, venea în întâmpinarea întrebărilor. Altfel de ce am fi găsit, alături de lucrările lui Reverdy, un exemplar din *Tendres Stocks*[1]*/Rezerve tandre*, pe care Paul Morand li-l adresase în 1921, asociindu-le numele în aceeeaşi dedicaţie, ceea ce permitea datarea legăturii lor fără risc de eroare.

Despre romanul ei, Gabrielle vorbea puţin. Nu-i plăcea să se insiste asupra a ceea ce fusese sentimentul ei pentru el. Dar despre romanul lui... Nu aborda niciodată fără o emoţie surprinzătoare epoca în care, adolescent fiind, Reverdy se pomenise amestecat într-o răzmeriţă. Zilele de la Narbonne... Revolta podgorenilor. Povestea atunci despre Sudul cufundat în mizerie. De unde îi venea acel elan? Povestea despre ţăranii care veneau cu sutele, unii parcurgând până la două sute de kilometri pe jos pentru a participa la cortegiile mâniei. Repeta: „Două sute de kilometri, mă auziţi, două sute..." Povestea despre cum flutura drapelul roşu al Languedocului singur pe primăria din Narbonne, fără tricolor, despre pieţele pline de lume, despre frânghiile întinse de-a

[1] *Tendres Stocks*, nuvelă de Paul Morand. Prefaţă de Marcel Proust. (N.R.F., 1921.)

curmezişul străzilor pentru a interzice accesul escadroanelor de cavalerie, şi, dintr-odată acolo, în vârstă de şaisprezece ani, Reverdy asistând la sângeroasele represalii. Atunci, cu gesturi largi, Gabrielle trăgea clopotele. Clopotul de alarmă le vestea drumeţilor foamei sosirea trupei; husari din Tarascon, cuirasieri din Lyon, jandarmi şi pedeştri în ţinută de luptă, îşi făceau apariţia sub huiduieli. Era grozavă Chanel... Când în sfârşit ceva o scotea din cochilie, cât putea fi de diferită! Fără a mai pune la socoteală că ar trebui să ne punem întrebarea de ce se încingea ea atât de tare povestind o răzmeriţă al cărei principiu era contrar convingerilor ei. Dar se înverşuna. O schimbare inexplicabilă. Brusc, refuza ordinea celor puternici. În istorisirea ei, podgorenii îi scuipau în obraz pe militari, pe care cafenelele refuzau să-i servească, iar hotelurile să-i găzduiască. Fapte de o indiscutabilă autenticitate, dar pe care ea le relata cu o asemenea patimă, încât părea că îşi împlineşte o răzbunare personală. Pe cine anume îi căşunase în sinea ei? Pe frumoşii domni în pantaloni roşii, pe ofiţerii de la Rotonde, pe cei de la Souvigny? Când se ajungea la deznodământ, sub ochii liceanului Reverdy, soldaţii trăgeau, făcând zeci de răniţi, ucigând o fată tânără, atunci nu mai era posibilă nici o îndoială: simpatia lui Gabrielle mergea spre podgoreni şi totul se petrecea ca şi cum ea ar fi luat partea răzvrătiţilor. În clipa în care o rafală, trasă prin nişte obloane închise, ucidea un *cârciumar*, furia lui Chanel nu mai cunoştea limite. „Un cârciumar, repeta ea. Ce absurditate..." Ceva o ardea. Poveşti îndepărtate care recăpătau materialitate. Era auzită bodogănind: „Ce murdării..." Urmau cuvinte fără şir şi o întreagă istorie despre dreptul oamenilor de a-şi închide negoţul atunci când au chef. Cu siguranţă, făcea aluzie la alte evenimente. Dar era mereu ceva în legătură cu acel incident care le interzicea soldaţilor accesul în prăvălia lui, ceva în legătură cu sângele vărsat în spatele unor obloane închise, era mereu cuvântul acela: *cârciumar*, care o făcea să fie diferită. Era acolo,

dominând tot restul, obligând-o, măcar o dată, să nu tăgăduiască implacabila mizerie a oamenilor. Şi nu izbutea nimeni s-o smulgă dramei pe care i-o povestise Reverdy şi nici universului deznădăjduit al celor care, pentru ultima oară, se reculegeau acolo unde rămăşiţele lor.

Era noapte.

Militarii postaţi la colţurile străzilor nu erau nişte tipi răi, dar nu înţelegeau nimic din comportamentul femeilor care, îmbrăcate în negru, marcau înconjurând cu pietricele sau cu flori de câmp locurile însângerate din pavaj. Ţărănci, ţărani... Trebuiau să le supravegheze de aproape, altfel îi găseau ascunşi în unghere întunecoase, cu o bucată de cretă în mână, scriind pe şosea: „Moarte lui Clemenceau!" Căci el era pe atunci ministru de Interne, el, prietenul lui Boy, pe care podgorenii din Narbonne îl socoteau răspunzător de măcel.

Reverdy o întâlnise pe Gabrielle la câtva timp de la moartea lui Boy. Asta se petrecuse în casa Misiei Sert, unde se ducea uneori, deşi nu era nici meloman, nici amator de balete. Doar pictorii îl interesau, compania poeţilor şi a scriitorilor, cu condiţia totuşi ca aceştia să nu fie mondeni. Pentru că pe mondeni îi dispreţuia. Aşa cum ieşea puţin. Nu avea timp de pierdut prin saloane. Cu o excepţie totuşi: salonul Misiei, de care îl lega un sentiment de recunoştinţă.

O cunoscuse în martie 1917, anul în care el a întemeiat *Nord-Sud*[1], revistă plasată sub egida lui Apollinaire şi care, prin manifestele lui Reverdy, ilustraţiile lui Juan Gris, Léger, Braque şi Derain, a devenit în ochii tinerilor acelei epoci organul de şoc al poeziei noi.

[1] Prin *Nord-Sud*, Reverdy a exercitat o influenţă pe care Michel Leiris a definit-o ca „la fel de revoluţionară precum aceea a prietenilor săi pictorii cubişti asupra sensibilităţii poetice a secolului nostru". *(Mercure de France,* nr. 1181)

Reverdy, deşi scutit de armată şi manifestând un antimilitarism tenace, se angajase când războiul tocmai fusese declarat. În 1916 fusese reformat. *Nord-Sud* trebuia, după părerea lui, să-i unească pe cei ale căror tendinţe erau în mod hotărât moderne, fie ei francezi sau străini. Trebuia să facă legătura între pictori sau poeţi încă prizonieri în tranşee. Era o revistă de citit în noroi[1]... *Nord-Sud* era războiul lui, singurul care îl interesa, un război pentru a fixa perspectivele unei poezii în ruptură cu trecutul. Mai era şi ajutorul neaşteptat al lui Halvorsen, un prieten suedez, care îi oferea în sfârşit lui Reverdy ocazia să se exprime. *Nord-Sud* era speranţa şi poate şi victoria sa.

Întreprindere halucinantă dacă ne gândim la mizeria în care se zbătea.

Odată cu viaţa civilă, Reverdy îşi regăsise locuinţa precară pe care o ocupa pe colina Montmartre, în atmosfera tulbure a unei grădini ciudate. La numărul 12 de pe strada Cortot, se afla o construcţie dărăpănată la fel de celebră ca Bateau-Lavoir*. Care erau ceilalţi ocupanţi? Suzanne Valadon şi Utrillo, Almereyda şi câţiva anarhişti care, deşi îşi afirmaseră toată viaţa refuzul de a purta arme, se lăsaseră mobilizaţi. Lucrul acesta a devenit straniu când cel mai convins dintre ei, gravorul Maurice Delcourt, s-a comportat ca un erou şi a murit cavaler al Legiunii de onoare, spre

---

[1] André Masson – printre alţii – l-a cunoscut pe Reverdy prin intermediul revistei *Nord-Sud*, citind, în cantonament, unul dintre poemele sale care i s-a părut „frumos, frumos ca un silex". *(Remémoration,* Mercure de France, no. 1181) Cât despre Juan Miró, acesta şi-a botezat cu numele de *Nord-Sud* o natură moartă din 1917, deşi nu a cunoscut nici Parisul, nici pe Reverdy. Revista se găsea de vânzare la galeria Dalmau din Barcelona. (Pânza face parte din colecţia lui Aimé Maeght.)

* Nume dat unei vechi clădiri de pe colina Montmartre în care Picasso a devenit unul dintre principalii locatari (1904). Aici s-au reunit pictorii şi poeţii iniţiatori ai cubismului. Numele i-a fost dat de poetul Max Jacob, cu referire la vasul plutitor care făcea oficiul de loc de spălare şi uscare a rufelor.

disperarea lui Nénette cea grasă, concubina lui, care nu mai pricepea nimic din acest straniu reviriment. Din camera lui, Reverdy o auzea strigând: „Dar ce căuta acolo omul meu?"... Mort în război tocmai el, pentru care toţi soldaţii fuseseră întotdeauna nişte asasini ai libertăţii? Cei din jur se străduiau s-o consoleze.

Erau multe locuri goale în casă, dar portarul era tot acolo.

Reverdy îl revăzuse fără nici o plăcere pe acel paznic redutabil ai cărui fii, „adevăraţi apaşi"[1], semănau groaza în cartier. Regăsise frigul, ceţurile, teribila goliciune a atelierelor de pe Butte, colina Montmartre, străzile tăcute, tot ce iubea în Montmartre la fel de mult pe cât detesta. Stilul pictor începător, boema revendicativă şi pletoasă, dansul java, acordeonul, toate astea îi displăceau atât de mult, încât adoptase un stil taman pe dos. La fel ca Derain, care adoptase „şicul englezesc", la fel ca Braque, care îşi punea pălărie tare şi căuta să semene cu un *bookmaker**, Reverdy, ale cărui fantezii vestimentare s-au limitat la o caschetă englezească aşa cum purtau grăjdarii, îşi arăta disprețul pentru stilul artist adoptând pieptănătura cu păr tăiat scurt, cravata bine înnodată şi un sacou la două rânduri la care nu renunţase niciodată. De altfel, aşa apare în desenele pe care i le-au făcut, în 1918 şi în 1921, Juan Gris şi Picasso.

Amator de mers pe jos încă din zori, regăsise la Butte, colina, cu pantele ei abrupte, scările agăţate parcă de cer. Le urca încet în zorii zilei, la ora la care se încrucişau birjele care îi duceau pe ultimii petrecăreţi şi căruţele care urcau dinspre Hale, încărcate cu legume. Fusese nevoit să se înhame iarăşi la slujba lui de dinainte de război, singurul lui mijloc de trai. Fusese corector de tipografie, muncind pentru ziare care apar dimineaţa şi se fac în cursul nopţii, găsind de lucru ici-colo, în mici ateliere cuibărite în fundul unor

[1] André Warnod, *Ceux de la Butte* (Julliard)

* Persoană care organizează pariuri sportive, de preferinţă la curse de cai.

curți întunecoase, și făcuse asta până în 1921, când, împins de nevoie, a acceptat o slujbă fixă la ziarul *L'Intran*, pe Rue du Croissant. Mai era și soția lui. Și ea îl regăsise. Îl aștepta, devotată și răbdătoare, în locuința lor înghețată. Pentru că asta era realitatea: erau doi care trebuiau să trăiască din ce câștiga el, să se încălzească, să se îmbrace. Era silit să își fabrice el însuși cărțile pornind de la textul pe care îl tipărea, aducând acestei activități minuțiozitatea maniacală a unui nepot de meșteșugar, până la broșarea pe care o asigura soția lui în calitate de croitoreasă expertă, și era mare minune dacă una dintre aceste plachete trase în o sută de exemplare își găsea mai mult de treizeci de cititori.

Cea care îi era tovarășă de viață era legată de amintirea începuturilor lui în Montmartre, când Reverdy abia debarcase acolo, iar Parisul îi apăruse ca o pedeapsă. Care era oare meridionalul pe care Parisul nu-l dezamăgise? Picasso de pildă... „N-am mai cunoscut vreun străin mai puțin făcut pentru viața la Paris"[1] spunea Fernande Olivier. Dar fie ei catalani sau italieni, nu mai plecaseră niciodată de acolo. Și tocmai cu un italian se împrietenise Reverdy la început. Un pictor cu privire scânteietoare, aproape neliniștitoare, un tânăr integru în judecățile lui de valoare, ceea ce nu îi displăcea poetului. Italianul locuia în Montparnasse, dar era adesea văzut în Montmartre. Trecea pe la Reverdy, fie că se ducea să-l caute pe Utrillo pe care-l aducea acasă într-o stare de ebrietate atât de zgomotoasă încât tot cartierul era alertat, fie că era în căutarea metresei lui, Beatrice Hardings, pe care o descoperea cel mai adesea acasă la Max Jacob, îngrozită că va trebui să înfrunte iarăși crizele de violență ale amantului ei. I se spunea Modi. Era Modigliani, fiul unui socialist, la fel ca Reverdy. Niște italieni al căror atelier se afla la câțiva metri de Bateau-Lavoir i-au primit adesea la ei. Frații

[1] Fernande Olivier, *Picasso et ses amis*

Cominetti...[1] În atelierul lor i-a întâlnit Reverdy pe Severini şi pe Marinetti, la ei a asistat, între vechi apostoli şi tineri adepţi ai futurismului, la memorabile înfruntări, iar asta se petrecea în prezenţa unei tinere femei cu ochi mari şi blânzi. Italienii o adoptaseră. Se numea Henriette. Ei o porecliseră Riotto.

Tânăra femeie lucra într-o casă de modă, ca *ucenică de croitorie calificată,* undeva prin zona pieţii Vendôme. Nu se ştia că îl iubea pe Reverdy. Dar, într-o zi, ea şi-a abandonat slujba şi cei doi nu s-au mai despărţit. Când viaţa lor a devenit mult prea grea, concubina lui Reverdy a acceptat să facă muncă la domiciliu. Nu era singura în situaţia asta. Soţia lui Agero[2], tânără persoană îmbrăcată mereu în haină de lucru şi care era luată drept o şcolăriţă, şi ea tot croitoreasă, proceda la fel. Fernande Olivier, care le cunoştea pe amândouă, îşi amintea „că stăteau nopţi întregi să coasă pentru a-i susţine pe marii lor soţi"[3]. A existat o căsătorie, dar când? Reverdy nu a vorbit nimănui despre acest lucru. Avea o asemenea pudoare, o asemenea teamă de a nu importuna... Şi i-a lăsat pe cei mai buni prieteni în totală ignoranţă. Nici Braque, nici Juan Gris, nici Max Jacob nu au ştiut exact când se căsătorise.

Şi iată că a venit vremea când Reverdy a fost reformat şi în mintea lui s-a născut o speranţa nebună. *Nord-Sud...* O revistă în care numele directorului nu avea să figureze nicăieri. Doar şaisprezece pagini, prima ţinând loc de copertă. Era puţin, dar suficient pentru un început. Avea să poată în sfârşit să primească în revista sa tineri necunoscuţi ca Aragon, îi va publica pe Breton, pe Tzara, îi va face cunoscuţi, raliindu-i cauzei lui şi poate că editorii îl vor lua în sfârşit şi pe el în consideraţie.

[1] Gino Severini, *Souvenirs sur Reverdy (Mercure de France,* no. 1181)

[2] Cine era acest Agero pe care nu-l găsim menţionat decât de către Fernande? Era neîndoielnic cel mai obscur dintre pictorii spanioli care rătăceau pe străzile din Montmartre pe urmele lui Picasso.

[3] Fernande Olivier, *Picasso et ses amis*

Or, două femei s-au interesat de inițiativa lui: Adrienne Monnier care, primind în mica ei librărie o revistă pe care a socotit-o prea scumpă – cincizeci de centime –, dar care, spunea ea, făcea dovadă de „un spirit grav și coerent", a făcut mai mult decât să-l încurajeze pe Reverdy: l-a lansat. Și apoi Misia. Ea l-a ajutat în toate modurile. A găsit cititori pentru *Nord-Sud*, a obținut înscrieri pentru abonamente, iar pentru a-l ajuta pe Reverdy fără să pară că o face, a cumpărat, la prețul cel mai ridicat la care l-a convins să i le vândă, acele plachete trase în o sută de exemplare și fabricate de mâinile lui. „Niște piese rare, niște obiecte prețioase..." Or, tot ce decreta Misia devenea lege. Le-a făcut să circule, le-a arătat, a cerut o dedicație.

„Această carte în exemplar unic a fost scrisă pentru Misia", a scris el pe manuscrisul *Entre les pages*. Și a semnat, ceremonios, „Pierre Reverdy, à Paris, 12 Rue Cortot, Montmartre".

Și acest lucru era mai mult decât o încurajare, iar Misia nu putea, desigur, face mai mult. Nenorocirea era că asta nu a fost de ajuns. În pofida prezentării modeste, *Nord-Sud* nu a avut decât o existență efemeră. Ajunsă la numărul șaisprezece, lipsa de bani, cititorii... Și nimeni nu a mai auzit spunându-se că vreun om de finanțe s-ar fi oferit să salveze ceea ce, încet, se ducea la fund.

Ar trebui să reașezăm tentativa lui Reverdy în strania lumină a acelor ani, epoca marelui viraj între război și pace. Totul se schimbase, bogăția trecuse în alte mâini, cuvintele în alte guri. Avanscena le aparținea acaparatorilor ca și cum fusese luată deprinderea de a-și arăta colții, iar acesta ar fi fost unicul limbaj care se impunea. 1918... Nu se mai murea în luptă, ci din pricina exploziilor ucigașe ale banului. Astfel că Reverdy... Puțini scriitori vor fi făcut obiectul unei asemenea persecuții. Era el în stare să-și arate colții? Poate doar să strige... Și să denunțe și să ia oamenii drept martori. Dar să-și arate colții? Asta nu făcea parte din ideile lui, după cum nu făceau parte nici tânguirile sau umblatul cu milogeala pe la cei bogați cu scopul

de a căpăta bani de la ei. Cum putea el face ca poezia să servească la așa ceva, cum putea el s-o compromită? Reverdy nu s-a împăcat niciodată cu ideea asta. „Viața în societate este o amplă întreprindere de banditism căreia nu-i poți veni de hac fără multiple complicități"[1], avea să scrie el mai târziu. Autorul nu era înzestrat pentru jocurile de societate. Și apoi, mecenatul murise... Nu era sprijinit cu bani decât ceea ce *aducea bani.*

Odată cu pacea, Reverdy și-a pierdut speranța de a-și continua visul. Fără îndoială că experiența cu *Nord-Sud* dăduse ceva roade, nu se putea tăgădui acest aspect. Lui îi dedicase Breton unul dintre poemele din *Clair de terre,* iar Aragon, cel mai frumos poem din *Feu de joie.* Era mai cunoscut, mai respectat, iar dacă ar fi acceptat să treacă mai ușor peste unele puncte, suprarealiștii l-ar fi primit cu dragă inimă pe Reverdy printre ei. În fond, căpătase prestigiu. Mai găsise și un editor. Acesta era câștigul cel mai important: poemele lui editate în trei sute de exemplare. Dar se poate cumva trăi doar din *considerație?* Neavând nici gustul de a se plânge, nici, cu atât mai mult, pe cel de a face scandal, Reverdy a ales soluția pudică: tăcerea. Și-a măsurat pur și simplu amploarea eșecului.

În 1918, *Nord-Sud* și-a încetat așadar apariția. Reverdy nu voia ca acum să se încerce să i se explice că de fapt el progresase. La ce bun să mai tragă concluzii? Pierduse, da, pierduse. Pierduse editorul, prestigiul, considerația... Parcă de asta era vorba! Pierduse până și posibilitatea unor noi întâlniri. Ce avea de așteptat din partea lor? Îi plăcea totuși să trăiască. Își găsea satisfacția nu în plăcerea însăși, ci în exces. Băut prea mult, mâncat prea mult, fumat prea mult și tot restul până la sațietate, până la dezgust, și chiar până la remușcare. Chiar dacă nu era convins că fericirea există, nu era totuși lipsit de plăcerea de a seduce și de a se lăsa sedus, Dumnezeu știe... „Femeile, în sfârșit, femeile cărora le e de

[1] Pierre Reverdy, *Le Livre de mon bord*

ajuns o trăsătură, o linie, o mişcare a siluetei sau un strop de hazard în privire pentru a deveni ceva fascinant."[1] În realitate, cu femeile era la fel ca pentru toate celelalte. Deşi nu era fustangiu, ele domneau totuşi asupra vieţii lui. Dar numai în anumite momente, şi nu în anul acela. De unde şi puţina atenţie pe care i-a acordat-o lui Gabrielle prima oară când a văzut-o. Aflată încă sub influenţa durerii ei, nici ea nu i-a dat atenţie. Ceea ce nu implica indiferenţa. S-au înţeles bine. Astfel, înainte de a ajunge la perioada când s-au iubit, ei găsiseră deja, în 1919, plăcerea prieteniei. Ciudată legătură care a îmbrăcat la începuturile ei veşmântul unor sentimente ce vestesc de regulă sfârşitul!

VI

O CAUZĂ DISPERATĂ

Putem înţelege că ea s-a împăcat greu cu ambiguităţile lui Reverdy. Lui Gabrielle îi păreau contradictorii lungile lui şederi în Faubourg, fugile lui neaşteptate în Montmartre, interesul pasionat pe care i-l arăta şi sumbra bucurie pe care o vădea evitând-o. Modul de a-şi proclama oroarea de legături stabile. Şi fascinaţia pe care o exercitau asupra acestui strălucit *causeur* tăcerea, ascetismul, asupra lui, cel atât de sensibil la lux, încât îl califica drept „ambiţioasă exigenţă a spiritului"[2]. Ce se putea înţelege de aici, ce se putea reţine? O formă de nepăsare sau de

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*

indiferență față de oameni: era cumva aceasta adevărata lui natură? Aimé Maeght îl văzuse pe Reverdy într-o zi de vizite în casa lui Gabrielle, coborând treptele peronului și, nesinchisindu-se de uluirea pe care o trezea, îndreptându-se spre peluză cu un coș pe braț: se ducea să caute melci. Dar, în orice clipă, se simțea țâșnind înlăuntrul lui o revoltă pe care nici măcar nu încerca s-o ascundă, iar în ochii lui, acel incendiu care îl frapase pe Aragon, „acel foc de mânie cum n-am mai văzut niciodată"[1]. Te puteai pierde în ochii lui... Niciodată nu puteai ști ce era mai puternic la el: disprețul pentru ban sau gustul pentru un trai bun, convingerea că fericirea nu era decât o amăgire, „un cuvânt care nu însemna nimic și care se incrustase în mintea oamenilor ca un inextricabil cancer"[2] sau încrederea în inima omului, care se descoperea brusc, la voia întâmplării într-o frază. Cititorul era pus în situația de a se întreba dacă se cuvenea să-l iubească în afara oricărei bucurii. De pildă, atunci când Reverdy, pentru a o sfârși odată cu mitul fericirii, întreba: „Ce s-ar întâmpla cu reveria dacă am fi fericiți în realitate?" Avea să vină o zi în care se va servi de această idee, dezvoltând-o. Într-o zi, mai târziu, el va dovedi că „legătura cea mai durabilă și cea mai solidă între ființe este stavila..."[3]. Atunci ea îl acuza că era nefericit *din principiu* și că își cultiva deziluzionarea. Dacă nu era fericit, însemna că asta voia. Haide, haide... Fericirea exista. Deși întreaga ei poveste dovedea contrariul, tot ce văzuse ea copil fiind, neînțelegerea dintre părinții ei, eșecul conjugal al lui Boy, deși se mulțumea de fericire la fel de mult ca el, Gabrielle tăgăduia acest lucru

[1] *Les Lettres françaises*, 29 iunie 1960
[2] Pierre Reverdy, *En vrac*
[3] Reverdy, *Le Livre de mon bord*. Acest citat, la fel ca majoritatea celor care figurează aici erau marcate pe margine sau subliniate de mâna Gabriellei Chanel în lucrările lui Reverdy pe care ea le poseda și pe care le recitea adesea.

din răsputeri. Se sfâșiau atroce unul pe celălalt. Bulversată, ea îl asculta cum repeta că „omul înțelege mai bine forța și valoarea semnalului poetic atunci când nu mai ține la nimic decât prin câteva firave rădăcini"[1]. Ea făcea ochii mari... Ce era ea în viața lui, stavilă sau rădăcină? Amândouă poate. A, trebuia să înțeleagă... Să înțeleagă ce era ea la urma urmei, asta era preocuparea ei majoră.

Dar ciudat este că ea s-a înșelat atât de mult în privința naturii conflictului care îl chinuia. Nu era doar sila lui de a fi infidel. Firește, asta atârna mult și greu. Dar, încă și mai greu și mai puternic era ceea ce îl chema în altă parte. Eroismul purității, acea teribilă ispită, un soi de nebunie catară, moștenire a provinciei natale. Cine i-a adus vestea lui Gabrielle? Reverdy însuși? Nu o vom ști niciodată. Lucrul cel mai sigur este că nimeni din mediul pictorilor nu ignora acest lucru: Reverdy, potrivit propriilor cuvinte, era *fulgerat*. Brusc, în sufletul acestui fiu al unui liber cugetător, Dumnezeu s-a făcut simțit ca un vertij... Ei bine, nu cu asta avea să fie speriată Gabrielle. Atât de mari îi erau iluziile, atât de mare îi era convingerea că a iubi și a trăi era o o afacere pe care o conduci ca pe oricare alta, încât ea s-a răzvrătit. O răfuială cu cerul? Nevoia de a-l smulge pe Reverdy fascinației lui? Gabrielle nu avea să șovăie. Din moment ce el o iubea, va renunța, nu e așa? Confruntată cu întregul adevăr, avertizată de convertirea lui Reverdy și de botezul lui, pe 2 mai 1921, nici o clipă Gabrielle nu s-a îndoit de faptul că va fi în stare să obțină victoria.

O dată mai mult, datorăm lucrărilor din biblioteca ei situarea cu precizie a epocii în care s-a angajat strania înfruntare. Pe un exemplar din *Fermé la nuit*[2], iată această dedicație a lui Paul Morand: „Lui Coco Chanel, prietena cauzelor disperate" și o dată:

[1] Reverdy, *Le Livre de mon bord.*
[2] Paul Morand, N.R.F., 1923

1923. Data la care neînțelegerea cu Reverdy sporea. Îl iubea totuși, iar el o iubea de asemenea, dar ea nu înceta să se izbească de o nemulțumire fundamentală a lui, un fel de dezgust în fața vieții și a tot ce implica ea în materie de lașitate. Obsesii care i se păreau cu atât mai puțin explicabile cu cât erau rezultatul unei crize literare de care ea nu avea habar.

Se crede că la originea dureroasei retrageri a lui Reverdy nu stătuse decât căutarea lui Dumnezeu. Ar însemna să ignorăm faptul că Reverdy era singur cu mult înainte să fie tentat de aventura spirituală. Exigențele lui literare fuseseră pretext de izolare cel puțin la fel ca aspirațiile religioase. Abia dacă în spiritul lui se deosebeau unele de altele, într-atât avuseseră drept consecințe aceleași fisuri. În perioada în care Gabrielle se înverșuna să-l rețină, el era deja singur, singur între ea și Henriette, singur cu cei câțiva prieteni care îi mai rămâneau. Dar reușea să-i descurajeze pe cei mai fideli prin indignările lui, printr-un fel de asprime rurală apropiată de aceea a lui Chanel și, mai rău, printr-o intransigență țărănească deloc ușor de suportat. Așa s-au petrecut lucrurile cu suprarealiștii... Din perioada când avea douăzeci de ani și își manifestase clocotitoarele entuziasme – „Nicicând nu a fost văzduhul mai plin de parfumuri atât de îmbătătoare. Nicicând nu ne-a însoțit spre necunoscut atâta nepăsare și încredere“[1] –, de la afirmarea în scenă a cubiștilor, nimic nu l-a sedus mai mult pe Reverdy decât aventura poeților grupați în jurul lui Breton. Și fusese făcut să creadă că nimic serios nu îi opunea. Manifestele lor stăteau în mod evident dovadă. Dar dintr-odată ceva rupsese vraja. Nu mai credea în metodele lor. Delir, elanuri onirice, viziuni fantastice... Toate astea nu erau decât grimase! Se ținea de capul lui

[1] Scrisoare a lui Reverdy către Jean Rousselot, mai 1951. *Entretiens* (Subervie édit., no. 20)

Breton în legătură cu necesitatea de a considera creaţia poetică drept o căutare *la rece* a realităţii cotidiene. Trebuia să rămână lucid, să reziste excesului şi să alunge tot ce era dereglare a simţurilor. Şi apoi Breton exagera... Reverdy repeta că el nu voia nici să intre în jocul lumii, nici să se preteze la vreo strategie literară. Şi încă era mare lucru dacă nu vorbea de Dumnezeu folosindu-l ca pe o sperietoare. Suprarealiştii – fără să-l dezavueze totuşi – l-au lăsat în acel loc care era al lui, „la egală distanţă de blestem şi de glorie“[1], iar ceea ce îi unea s-a alterat rapid. Un dezacord, o spărtură, care se adăugau altora. Solitudinea lui se accentua.

Rămâneau Picasso, Laurens, Braque şi Juan Gris. Dar pentru câtă vreme? Gabrielle continua să-l vadă pe Gris, în timp ce Reverdy îl evita. Încă o ceartă care se agravase treptat şi pe care şi-o explicau prost. Ei care, mereu, şi asta încă din primii ani ai cubismului, acordaseră aceeaşi importanţă aceloraşi lucruri şi se regăsiseră mereu confruntaţi cu falsificatorii, cu provocatorii... Juan Gris, pictorul de care Reverdy se simţise cel mai aproape, prietenul necondiţionat, era supărat pe el... Pentru ce? Cei din jur se întrebau. Pentru că „o dăduse“ pe operă, pe teatru şi pe mai ce oare? Juan Gris, cel pur, lăsându-se fermecat de Diaghilev şi compromis în încercări semimondene. Gabrielle îi pledase cauza. Juan Gris concepuse decorul unui spectacol organizat pentru comemorarea tricentenarului palatului Versailles. Unde era buba? În supeul la lumina lumânărilor care urmase, în spectacolele de lumini, în focul de artificii? Juan Gris era în privinţa asta cel puţin la fel de sever ca Reverdy însuşi. Făcuse într-adevăr, între 1921 şi 1924, călătorii la Monte-Carlo pentru nişte portrete, nişte costume. Ce lege încălcase? Juan Gris era nebun după dans. Era asta cumva o

[1] Michel Leiris, *Reverdy poète quotidien (Mercure de France,* no. 1181)

crimă? După cum nota Cocteau: „O dictatură se făcea simțită peste Montmartre și Montparnasse... Codul cubist interzicea orice altă călătorie în afara aceleia Nord-Sud între Place des Abbesses și bulevardul Raspail". Dar Juan Gris fusese oripilat de Monte-Carlo. Nu era aceasta o circumstanță atenuantă? „Detest această țară, gen expoziție universală în care nu vezi decât arhitectură proastă, diverse mutre cu un aer imbecil și descurcăreți."[1] Lumea baletelor îi apăruse într-o lumină dintre cele mai defavorabile: „Sunt, e adevărat, foarte adesea împreună cu Diaghilev, Larionov și dansatorii, dar sunt cu toții ruși, adică apucați."[2] Și fiecare dintre scrisorile lui repeta același lucru: „Abia aștept să fug din mediul ăsta de sminteală și enervare", „Monte-Carlo e plicticos ca un sanatoriu", „Atmosfera asta a jucătorilor mă dezgustă enorm...", „Detest tot mai mult această țară...", „Abia aștept să părăsesc acest mediu care mă exasperează. Ce existență infernală e asta a teatrului"[3]. Reverdy nu s-ar fi exprimat altfel. Atunci de ce era supărat? Dar ăsta era adevărul: Reverdy practic o rupsese cu Juan Gris.

Așa s-au petrecut lucrurile cu oamenii începuturilor, cu cei de care, în primele timpuri ale șederii lui în Montmartre, nu se putea dispensa, majoritatea îi deveniseră acum străini. În afară de un poet, oarecum astrolog, când îmbrăcat ca un ucenic măcelar, când îmbrăcat în frac și cu monoclu: Max Jacob. Și tocmai acestuia îi datorase convertirea.

Deși încă avea o puternică poftă de viață, Reverdy ascultase fără mult interes ceea ce îi apăruse ca fiind niște pozne ale unui incorigibil palavragiu: istorisirea succesivelor viziuni ale lui Max, cele din 1909, apoi cele din 1914. Pe pereții de la Bateau-Lavoir,

[1] Kahnweiler, *Juan Gris, sa vie, son œuvre, ses écrits* (Gallimard)
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*

apariţiile unui om „de o eleganţă de care nimic pe pământ nu poate da măcar cât de cât o idee... Hristos în robă de mătase galben-deschis, împodobită cu ornamentaţii albastre..."[1] Hristos între toaleta din fier smălţuit şi somiera pusă pe patru cărămizi, Hristos în camera în care bunul Max – nu se aştepta la nimic în ziua aceea, îi era cumplit de frig la picioare şi îşi căuta febril papucii – dintr-odată, ridicându-se, se pomenise faţă-n faţă cu... Apoi, data următoare la cinematograf, în plină derulare a filmului, un personaj în robă galbenă umplea ecranul, tot Hristos, de data asta adăpostind sub mantia-i largă şi spre uluirea lui Max, pe numeroşii copii ai portăresei! În sfârşit, într-o zi la Sacré-Cœur, în timpul liturghiei, Sfânta Fecioară care îi spunea: „Ce urât eşti, bietul meu Max!" Iar Max, furios, îi răspundea: „Nu chiar atât de urât, preabună Sfântă Fecioară!", părăsind apoi biserica în culmea descumpănirii şi îmbrâncind fidelii, bruftuit apoi de paracliser.

Reverdy nu scăpase nici de povestirea amănunţită a botezului lui Max, apoi de cea a primei lui comuniuni, cu Picasso pe post de naş, un Pablo Picasso dintre cei mai reculeşi, dar pus pe pozne totuşi, din moment ce voise morţiş ca finul lui să primească numele de Fiacre/Birjă. Până la urmă, Max Jacon fusese botezat, la 18 februarie 1915, cu numele de Cyprien – Cipriano della Santissima Trinidad figura printre cele şapte prenume date lui Picasso în ziua botezului acestuia. Iar cum Reverdy, pe care povestirea asta îl intriga, dorea mult s-o aprofundeze şi s-o înţeleagă, cum îl presa pe Max cu întrebările, acesta, care nu se dădea înapoi din faţa nici unei jonglerii când era vorba să-şi convertească prietenii, îi făcuse o istorisire mimată a patimilor lui Hristos. Monolog în limba de zi

[1] *Récit de ma conversion.* Citat în anexă în *Max Jacob* de Pierre Andreu (Westmael-Charlier. Colecţia „Conversions célèbres")

cu zi, dar în care intra atâta vis și talent, încât Reverdy, care era de o emotivitate extremă, izbucnise în plâns.

Așa începuse totul.

Când Reverdy s-a botezat la rândul lui, a dorit ca Max Jacob să-i fie naș.

Or, neînțelegerea a apărut foarte repede între ei.

Divergențelor de ordin literar care îl îndepărtaseră de suprarealiști, li s-au succedat dezacordurile spirituale care l-au îndepărtat de creștini. Cum aveau să se sfârșească toate astea? Gabrielle făcea tot ce putea pentru a învinge izolarea în care se închidea Reverdy. Ea îl cunoștea foarte bine pe Max Jacob, care o amuza prodigios. El o consulta în alegerea cămășilor, îi făcea horoscopul, îi citea în palmă, îi vorbea de felul admirabil în care îi stătea părul lui Hristos atunci când îi apăruse și o sfătuia pe Coco să „lanseze" o pieptănătura asemănătoare. În sfârșit, o făcuse să râdă cu lacrimi povestindu-i cum fusese el promovat ca ghid în superstiții la casa de modă a lui Poiret, în ceea ce privea culorile aducătoare de noroc, și duhovnic totodată pe lângă prințesa Ghika, în casa căreia își petrecea vacanțele. Această doamnă foarte bigotă nu era alta decât frumoasa frumoaselor, Liane de Pougy, devenită prințesă prin căsătorie.

Cum era și firesc, Gabrielle îl cunoscuse pe Max Jacob în casa Misiei, cu câțiva ani mai înainte. Nu într-o zi oarecare... Era chiar în ziua în care acesta tocmai își prezentase cea mai recentă descoperire, un copil minune de paisprezece ani: Raymond Radiguet. Or, pe atunci, în pofida viziunilor, a crizelor de devotiune, a curselor de noctambul când se ducea, plin de pocăință, să facă penitență la prima liturghie a zilei la Sacré-Cœur, Max Jacob nu era totuși mai puțin un poet de o extremă sociabilitate, trăindu-și perioada în care frecventa saloanele. În ziua în care, îmbrăcat în ținută de gală – cu frac, pălărie clac, monoclu, eșarfă

albă şi baston cu măciulie – se ducea la Operă ca să aplaude decorurile prietenului său Picasso, iar o maşină dăduse peste el în piaţa Pigalle, Gabrielle şi Marie Laurencin fuseseră cele care dăduseră fuga şi făcuseră cu rândul pe infirmierele la căpătâiul lui.

Atâtea amintiri împărtăşite explică dorinţa lui Gabrielle, în timpul legăturii ei cu Reverdy, de a-l invita în Faubourg pe prietenul lor comun.

Numai că acesta nu a fost niciodată văzut acolo. Max Jacob se temea de Reverdy, pe care îl exaspera forma lui de pietate: „Nu pot suporta acest dispreţ pentru autentic, această dispersiune flecară, spunea Reverdy"[1]. Max, la rândul lui, evita privirea cenzorului şi „duşurile reci ale dezaprobării lui"[2]. Până şi soţia fidelă, în refugiul ei din Montmartre, era expusă izbucnirilor lui Max Jacob: „Ah! Cât mă pot plictisi soţia lui şi cu el! Cum se ia în serios! Ăsta e păcatul păcatelor...[3]" „Scene de comedie..." după cum avea să recunoască treizeci de ani mai târziu unul dintre cei care asistaseră la ele. Dar actorii erau doi oameni care, între 1900 şi 1920, schimbaseră condiţiile vieţii poetice din Franţa. Şi tot el adăuga: „Pentru mine nu există ceva mai emoţionant decât acest dezacord. Ştiam bine că sfinţenia poeţilor nu va fi niciodată aceeaşi cu sfinţenia sfinţilor"[4].

Perioadă de pasiune în care ateismul a cedat în faţa unui vânt de credinţă, trecător pentru unii, definitiv pentru ceilalţi.

Să mai reamintim că anul în care Reverdy trecea de la necredinţă la certitudine a fost cel în care o criză de acelaşi ordin a zdruncinat conştiinţa lui Cocteau. În 1925, totul s-a învălmăşit în

[1] Afirmaţii culese de Gabriel Bounoure în *Pierre Reverdy et sa crise religieuse*, din 1925 până în 1927 *(Mercure de France*, no. 1181).
[2] *Pierre Reverdy et sa crise religieuse*
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*

viaţa lui, totul s-a încrucişat, experienţa drogului şi iniţierea în Dumnezeu, scrisorile lui Maritain conţinând relicve sau discursuri religioase şi invitaţiile fumătorilor de opiu. A fost de asemenea anul în care totul s-a contrazis în opera lui, *Prairie légère* ca răspuns la *Prière mutilée,* când aripi de fum date poemelor sale, când aripi de lumină.

Şi nu am putea da uitării că tocmai în cursul acelor ani s-a închegat fructuoasa colaborare a lui Gabrielle cu Jean Cocteau şi s-a născut prietenia lor.

Ani atât de ciudaţi care au dat naştere la tot felul de explozii. Focul de artificii reprezentat de Arts Déco; şocul primei expoziţii suprarealiste; zguduiturile date de Revista Neagră adăugându-se surprinzătoarei nudităţi a lui Joséphine Baker; filmul *Goana după aur* care a iscat o complicitate definitivă între intelectualii francezi şi Chaplin.

Dar nimeni nu pare să fi văzut amploarea rolului pe care l-a deţinut Gabrielle, imagine fugară şi abia schiţată în acest teatru al neprevăzutului.

Un an lung, o luptă vană. Aşa se rezumă ultimele luni din ceea ce a fost singura aventură literară a lui Gabrielle. Asta se situa în cursul anului 1924. Au mai fost câteva clipe de răgaz între Reverdy şi ea, dar atât de puţine. După care, tentaţia solitudinii a fost categoric cea mai puternică şi în viaţa poetului nu a mai fost loc decât pentru exil. Şi un soi de eroism în absenţă, sursă unică a inspiraţiei lui. „Poezia este în ceea ce nu este. În ceea ce ne lipseşte. În ceea ce am vrea să fie."[1]

Să ţeşi, să interpui între lume şi sine

[1] Reverdy, *En vrac.*

plasa cuvintelor tăcute
în toate ungherele camerei obscure.[1]

Spre asta tindea Pierre Reverdy.

Atunci Gabrielle s-a înclinat.

Atracţia pe care o exercita asupra lui acea cameră obscură era dintre cele pe care ea le putea înţelege cel mai bine. Avea să-l piardă pe Reverdy, dar într-un anume fel ei se întâlneau în ceea ce îi chinuia şi pe unul şi pe celălalt: o autenticitate inalterabilă şi, încă şi mai tenace, credinţa lor în virtutea umbrei care pune în valoare esenţialul. Dublă moştenire a unui trecut ţărănesc pe care fiecare avea să-l exploateze în felul său: Chanel făcând din negru instrumentul succesului ei – 1925 avea să fie anul femeilor în negru şi al unei mode care încetează de a mai apărea în ochii posterităţii drept podoabă trecătoare, ci dimpotrivă, ca expresie a unei epoci –, Reverdy părăsind Parisul pentru totdeauna.

Şi iată-l aruncat într-un fel de moarte voită.

În ziua de 30 mai 1926, după ce a ars un număr de manuscrise în prezenţa câtorva prieteni care nu cunoşteau motivele acestui autodafe, el s-a retras la Solesmes, într-o căsuţă aflată foarte aproape de abaţie. Avea să trăiască acolo treizeci de ani, cu soţia sa, şi totuşi singur, „singur lipit de pielea zidurilor"[2].

Era soarta lui Reverdy ca el să acţioneze astfel, şi cea a lui Gabrielle ca ea să găsească puterea de a-şi accepta înfrângerea fără a tăia totuşi punţile între lumea lui şi lumea ei. Astfel, părăsind-o, Reverdy nu avea să piardă nici încrederea, nici admiraţia pe care ea i le arăta. Aceasta pare să fie la urma urmelor natura sentimentului care l-a legat mereu de ea: o recunoştinţă nebună. A

[1] Manuscris care se afla în biblioteca lui Gabrielle Chanel.
[2] Reverdy, *Le Livre de mon bord*

urmărit-o amintirea unei atracţii pe care nici vârsta, nici timpul nu au erodat-o. Şi aşa au stat lucrurile până la moartea lui Reverdy.

Cu câtă uluire constatăm o similitudine între această femeie şi acest bărbat care şi-au aflat măreţia, ea, tot mai amestecată în ceea ce epoca avea mai frivol, el, „în pragul uitării, precum călătorul nocturn"[1]. Va veni o zi când amintirea lui Gabrielle nu va mai avea valoare decât prin curajul pe care l-a avut de a afirma că eternitatea unei podoabe stă cu totul în rigoarea ei, şi de a lupta, în calitate de exigentă coloristă, împotriva a ceea ce, vreme de secole, „fusese prejudecata tenace şi de neconceput... de a alunga folosirea negrului, negaţie a culorii"[2]. Astfel încât ea îşi va supravieţui prin ceea ce avea în comun cu Reverdy: negrul ca însăşi culoarea operei lor, o simplitate a tonului, o „despuiere chirurgicală"[3] care a provocat mult timp scandal. Şi apoi, că vrem sau că nu vrem, de fiecare dată când va fi vorba de poemele lui, de cântul lui „ca o vână de cuarţ subterană şi splendidă"[4], nu vom putea evita să fie citat şi numele ei, pentru încrederea şi ajutorul material pe care i le-a adus. Nu ne putem închipui cu cât tact a ştiut să-l ajute, cumpărându-i în secret manuscrisele, intervenind personal pe lângă editori, vărsându-le sume de bani pe care ei la rândul lor i le vărsau lui. Astfel, pentru cei care vor veni mai târziu, frumosul nume al lui Gabrielle va rămâne pentru totdeauna legat de acela al solitarului de la Solesmes.

---

[1] *Ibid.*

[2] Aragon în *Sic*, no. 29, mai 1916

[3] André Malraux, *Des origines de la poésie cubiste*, ianuarie 1920, reprodus în *Mercure de France*, no. 1181.

[4] Pablo Neruda, *Je ne dirai jamais... (Mercure de France*, no.1181)

VII

DESPRE UN ANUME TEATRU ŞI DESPRE DOI PROVOCATORI

Chanel devine grecoaică... titlu care a fost văzut în câteva reviste pariziene în ultimele zile ale anului 1922.

Dar nu era vorba de o nouă tendinţă de modă.

Chanel făcea să se vorbească despre ea pe o scenă şi la pagina consacrată spectacolelor. Colabora cu artişti care, zece ani mai târziu, ar fi constituit un eveniment, dar care, la vremea aceea, identificaţi cu avangarda, se limitau să neliniştească.

Antigona, într-o adaptare liberă a lui Cocteau, cu decoruri de Picasso, muzică de Honegger, costume de Chanel, asta anunţa în decembrie afişul unui edificiu pitoresc, nimerit ca să evoce Parisul provincial al lui Utrillo: vechiul teatru din Montmartre. Era o experienţă această *Antigona* care, după spusele unora, avea să fie mai degrabă provocatoare decât interesantă, artizanii acestui spectacol fiind lipsiţi de experienţă şi de maturitate totodată. Gabrielle Chanel avea treizeci şi nouă de ani şi nu confecţionase niciodată costume de teatru până atunci, Pablo Picasso avea patruzeci şi unu de ani, Jean Cocteau treizeci şi trei, Honegger treizeci.

Schimbându-şi patronul în anul acela, teatrul din Montmartre îşi schimbase numele şi destinul. Charles Dullin tocmai întemeiase *Le Théâtre de l'Atelier.* „Trupa mânca rareori pe săturate. O sobă din fontă în colţul sălii încălzea în fiecare seară cam o duzină de spectatori."[1] Dar primul spectacol, *Voluptatea*

[1] Pierre Brisson, *Le Théâtre des années folles*

moarei, le revelase francezilor numele unui necunoscut: Pirandello. Pe dată, l'Atelier a devenit centrul unei lupte pentru lărgirea repertoriului, deschiderea spre un teatru european şi înnoirea jocului actoricesc. Asta înseamnă că şi-a avut şi publicul său, un auditoriu de studenţi, intelectuali, artişti. Supremaţia lui Dullin s-a manifestat încă din decembrie 1922, vreme de douăzeci de ani, în micul edificiu care, la egală distanţă de cupolele bazilicii Sacré-Cœur şi de faţadele sclipind în roşu ale cabaretelor din Pigalle, cu peristilul său, cu mica fântână ţâşnitoare, piaţeta în care câţiva copaci dau o umbră destul de firavă, a găzduit *Antigona* lui Sofocle, revăzută şi corectată de Cocteau. Ceea ce se putea considera un public de obişnuiţi i-a asigurat un succes considerabil[1]. Spectacolul se situa totuşi în afara oricărei convenţii. Riscase oare cineva până atunci „să împrospăteze, să radă, să pieptene"[2] o tragedie antică? La drept vorbind, nimeni nu a căutat să afle ceea ce, în acea „contractare"[3] îi aparţinea lui Cocteau şi ce anume lui Sofocle, şi adesea a fost atribuit celui care a adaptat textul ceea ce era de fapt textul original al autorului. Situaţie dintre cele mai ciudate pe care Cocteau a recunoscut-o primul: „O capodoperă poartă în sine o tinereţe pe care patina o acoperă, dar care nu se ofileşte niciodată. Or numai această patină e respectată, imitată. Eu am înlăturat patina de pe *Antigona*. S-a crezut că sunt recunoscut sub ea. Aceasta e o mare cinste"[4].

Câteva articole în presa străină, oarecare ecou în presa franceză. *Antigona* în manieră nouă a derutat critica, în pofida lămuririlor pe

[1] „Aplauzele unui public de tineri artişti şi de oameni cultivaţi la premieră erau la fel de puternice ca dezacordul criticilor la repetiţie." (Otto von Wätjchen, *Rheinische Blätter*, no. 5, martie 1923)
[2] „Interviu al lui Jean Cocteau, *Gazette des arts*, 10 februarie 1923
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*

care le-a dat din belşug adaptatorul. „Personajele din *Antigona* nu *se explică*, spunea Cocteau. Ele acţionează. Sunt un exemplu de acel tip de teatru care va trebui să se substituie teatrului de sporovăială."[1] Numai că ceea ce plăcea era tocmai acel teatru de sporovăieli. Iar *Antigona* lui Cocteau, cu decorul ei ultramarin pentru „a exprima vremea bună"[2], cu ciorchini de măşti antice agăţate în jurul unui difuzor în chip şi în loc de cor, cu un acompaniament muzical de oboi pe care Cocteau îl considera „dur şi modest"[3], dar pe care auditorii l-au găsit fonfăit, cu actriţe machiate cu alb şi actori fardaţi cu roşu „pentru că teatrul Atelier nu are rampă şi trebuia să descopăr prestigiile rampei sub o altă formă"[4], nu a prea făcut să curgă cerneala.

Academia s-a abţinut, iar prin vocea lui René Doumic, a preferat să recomande o piesă patriotică a lui François de Curel[5].

Cât despre revistele teatrale, acestea aveau prea multe de făcut cu succesul lui Lucien Guitry într-o comedie a fiului său Sacha[6] pentru a se mai interesa de o lucrare minoră pentru intelectuali.

Să notăm că Gabrielle a fost cea pentru care, de departe încă, această aventură s-a dovedit cel mai mult profitabilă. Pe când ziariştii au asimilat – după mărturisirile lui Cocteau însuşi – decorul cu o iesle de Crăciun, măştile lui Picasso „cu o vitrină de Carnaval", ca de altfel şi scuturile paznicilor, obiecte de un negru superb înviorat de motive inspirate de vasele de la Delfi – va

---

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*
[5] Numărul pe ianuarie din *Revue des Deux Mondes* a publicat o critică elogioasă la *Terre humaine* a lui François de Curel, aparţinând lui René Doumic de la Academia franceză.
[6] *Un sujet de roman*, piesă de Sacha Guitry

trebui să lăsăm să treacă treizeci de ani şi să aşteptăm apariţia unora dintre vasele de ceramică de Vallauris pentru a vedea care a fost consecinţa – costumele lui Gabrielle au fost unanim lăudate. Ele înfăţişau totuşi un număr de semne comune cu decorul, cu accesoriile, şi urmau cu fidelitate gama de culori deosebit de redusă pe care o impusese Picasso. Culoarea brun era tonul major, asociat cu un bej foarte palid şi cu o notă trecătoare de roşu-cărămiziu, detaşându-se pe zarea însorită, „tragedia se desfăşura într-o zi cu timp frumos".

Cocteau făcuse tot atâta reclamă în jurul participării lui Gabrielle cât făcuse în jurul aceleia a lui Picasso şi Honegger . „Am cerut costumele domnişoarei Chanel, a declarat el presei, pentru că este cea mai mare creatoare de modă din epoca noastră, iar eu nu mi le închipui pe fiicele lui Œdip prost îmbrăcate."[1] El ilustra astfel strânsa relaţie între acţiune şi costum, adăugând: „Antigona a decis să acţioneze. Ea poartă o mantie superbă. Ismena nu va acţiona. Ea îşi păstrează rochia de fiecare zi". Astfel, după cum vedem, Gabrielle Chanel făcea obiectul unei mărturii de admiraţie mai înainte chiar să se fi ridicat cortina.

Costumele ei au făcut restul.

Niciodată nu a creat altele mai robuste sau mai convingătoare.

A primit oare ajutorul lui Dullin? Avem motive să o credem, şi de asemenea că exigentul director al Atelierului a fost, la fel de mult ca şi Cocteau, cel care i-a oferit o şansă. Dullin, care veghea în mod deosebit asupra ei, se afla pretutindeni. Dar el nu a semnat regia, având grijă să nu apară de două ori şi cu două titluri diferite pe afiş.

Distribuţia excelentă maschează unele lipsuri ale textului. O actriţă grecoaică, Genica Atanasiou, a fost o Antigonă cu părul

[1] Interviu în *Gazette des Arts*, 10 februarie 1923

foarte scurt, cu sprâncenele epilate, cu două trăsături de creion mefistofelice barându-i fruntea, cu ochi de faun puternic redesenați în negru și lungiți până la tâmple. Din mantia groasă de lână sumar țesută, se ivea, ca pe un butuc, gâtul ei gol. Costumul singur făcea din ea o victimă desemnată... „Beat de furie și de putere stupidă"[1], fostul amant al lui Caryathis și, pentru Gabrielle, însoțitorul dintr-o seară tumultuoasă la Baletele ruse, Charles Dullin, în rolul lui Creon, construia un personaj de tiran care avea să rămână multă vreme marcat de personalitatea lui. Un Creon cu bărbuță rară, cu nas lung, cu fruntea încinsă de o banderolă cu lucrătură de orfevrărie, cu un aspect destul de barbar – fără îndoială prima bijuterie semnată de Chanel – un bătrân strângând pe umerii lui firavi o hlamidă de nuanță pământie, un rege surd la amenințările profetului său. În rolul lui Tiresias, Antonin Arthaud – amantul Genicăi Atanasiou în viața reală – înlocuia cuvântul prin țipăt și atingea un paroxism al furiei care a lăsat publicul năucit. Ascultând imprecațiile celui care se prezenta „precum acei condamnați la moarte care sunt arși și fac semne de pe rug"[2] – scenă apropiată de *happening* prin provocarea pe care o implica –, s-ar fi putut imagina ce avea să fie, câțiva ani mai târziu, opera poetului vizionar și lungul său chin.

Cei mai mari fotografi, cei mai buni desenatori au frecventat cu prilejul acestui spectacol culisele Atelierului. Astfel, Man Ray a făcut un uimitor portret al Genicăi Atanasiou, iar Georges Lepape a primit comandă de la M. Crowninshield[3] pentru o serie de desene. Ediția franceză a revistei *Vogue*, publicație care se

[1] Analiza piesei de către Jean Cocteau în programul *Antigonei*
[2] Antonin Artaud, *Le Théâtre et son double*
[3] Ziarist american, director la vremea respectivă al revistei *Vanity Fair* din New York și al ediției franceze a revistei *Vogue*

bucura pe atunci de un mare prestigiu în lumea artelor, le-a publicat în februarie 1923, cu un comentariu foarte prudent. Se menționau numele lui Sofocle, Cocteau și Dullin. Numele lui Picasso nu era citat, după cum nici cel al lui Honegger și încă și mai puțin cel al lui Antonin Artaud. În schimb, costumele lui Gabrielle Chanel erau descrise elogios: „... acele rochii din țesături de lână în tonuri neutre dând impresia unor veșminte antice regăsite după veacuri". Și tot în legătură cu costumele: „... e o frumoasă reconstituire de un arhaism luminat de inteligență". Omagiu care depășea în amploare tot ce ar fi putut aștepta Gabrielle.

Trebuie reținut că, în 1922, Gabrielle a achiziționat o statuie de marmură elenistică de o rară calitate. Începând de atunci, ea a figurat ca piesa principală din salonul ei. Tot la această dată au putut fi văzute în colecția ei câteva falduri după moda antică. Nu au fost decât un element pasager. Destul de singular totuși, atrăgându-i atenția lui Cocteau. A făcut foarte frumoase desene inspirate de ele.

Manifestând mereu acea fermă voință de a transpune în domeniul profesiei descoperirile pe care i le prilejuia aventura ei personală, în viața lui Gabrielle intra brusc Grecia antică abia descoperită. Ar mai fi fost ea la fel fără această experiență?

După *Antigona, Trenul albastru**. Asta însemna trecerea de la Dullin la Diaghilev, de la Teba la Coasta de Azur, însemna abandonarea universului sângeros al tragediei în favoarea unei lumi a fanteziei, aceea a unei operete ai cărei eroi, în loc să se numească

* Numele spectacolului vine de la o realitate: Trenul Albastru, tren de lux lansat în 1922, pe traseul Calais (legătura cu Anglia) – Ventimiglia (Italia), via Paris, Marsilia, de-a lungul Coastei de Azur.

Eurydice, Ismena sau Hemon, se numeau Perlouse şi Beau Gosse/Băiat Frumos.

Vreme de paisprezece ani – din 1923 până în 1937 – dacă reţinem după *Trenul albastru*, *Orfeu*, *Œdip rege*, apoi *Cavalerii Mesei rotunde*, ciclul operelor lui Cocteau continua şi totul se petrecea ca şi cum nu îşi imagina personajele decât costumate de Chanel. Dar cum stăteau lucrurile cu Gabrielle? Constatând cu câte reticenţe vorbea de activităţile ei teatrale de după 1926 – abia dacă reuşea cineva, punând în joc multă tenacitate, să-i scoată cu cleştele numele spectacolelor la care participase – nu ne putem împiedica să ne gândim că se mărginise destul de rapid să se achite de sarcina ei ca un meseriaş conştiincios, nu fără să manifeste câteva rezerve. Succesul lui Cocteau i se părea cumva suspect? Ce simţea pentru el? Agasare? Îi reproşa cumva, încă de pe atunci, că avea prea mult farmec şi că nu era Reverdy?

„M-am săturat foarte repede de bazarul lui antic", avea ea să declare mulţi ani mai târziu.

Asta însemna negarea unei lumi a metamorfozelor care o fermecase la început, un climat făcut din draperii purpurii, personaje înaripate, o întreagă risipă de statui, plante, animale vorbitoare şi îngeri în veşmânt transparent ca apa, intraţi odată cu Cocteau în dramaturgia franceză. Dacă ne gândim la prietenia ferventă pe care acesta i-a arătat-o, dacă evaluăm ceea ce Gabrielle i-a datorat lui în ordinea întâlnirilor şi a experienţei, asta însemna şi dovada unei negre ingratitudini. Dezamăgitoare Gabrielle... Cocteau avea o inimă mai bună decât ea, el care, judecând-o, a ştiut la fel de bine precum Colette, şi poate chiar mai bine, s-o descrie cu „... mâniile ei, răutăţile ei, fabuloasele ei bijuterii, creaţiile, toanele, excesele, amabilităţile ei, dar şi cu umorul şi generozităţile ei, alcătuind un personaj unic, ataşant, atrăgător, respingător, excesiv... în fond, uman".

Gabrielle avea oare cum să justifice o atitudine atât de şocantă? Considera cumva că dacă îl primise pe Cocteau în Faubourg, dacă îl găzduise în compania amicilor lui fumători şi, cel puţin de două ori, îl ajutase financiar să facă dezintoxicare, socotea ea cumva că toate astea îi făceau să se simtă chit unul faţă de celălalt? Facultatea de a iubi, de care Cocteau s-a bucurat toată viaţa, adevăratele lui arme, cele ale inimii, ca sub efectul unei fatale anchiloze, îi scăpau lui Gabrielle încetul cu încetul din mâini.

Dar lucrurile încă mergeau bine între ea şi el, când el a primit comanda unui subiect. Comanda venea de la Diaghilev. Trebuia să se pună neîntârziat pe treabă. La drept vorbind, nu era vorba de un balet, ci de o „operetă dansată". Efort de reînnoire caracteristic acelui „prodigios agent provocator"[1]. Cu ce ocazie fusese Diaghilev sedus de muzica cea mai franceză, cea mai populară cu putinţă? Arii de Christiné şi de Maurice Yvain pe care le fluierau la colţuri de stradă oameni mărunţi care nu se duceau la teatru decât spre a se destinde şi a se distra, o lume disprețuită de critici. Or tocmai asta, aceste arii şi „farmecul puternic al trotuarului"[2], dorea Diaghilev să transpună şi să reabiliteze. Smulgând dansul din farmecele cam înţepenite ale legendelor, dându-i o savoare de actualitate, Diaghilev înnobila o formă de teatru în care trebuia să se combine dansul, acrobaţia, pantomima, satira, expresia plastică apropiată de „comedia muzicală", aşa cum triumfă ea astăzi în Statele Unite.

Gabrielle şi-a dat seama, de data asta, că nu cu un provocator avea să aibă de-a face, ci cu *doi,* Diaghilev şi Cocteau colaborând la aceeaşi acţiune, descrierea pe care unul şi-o făcea sieşi aplicându-se de minune celuilalt: „Sunt mai întâi un mare

[1] Igor Markevitch, *Diaghilev et la musique française* (Guilde internationale du disque)

[2] Jean Cocteau, prefaţa din 1922 la piesa *Les Mariés de la tour Eiffel* (Gallimard)

şarlatan, dar cu brio, în al doilea rând un mare magician, în al treilea rând am tot tupeul din lume..."[1] Însă de tupeu nici ea nu ducea lipsă. Şi a rămas fermă pe poziţii în faţa acestor furtuni, a acestor drame de culise, intrigi, divergenţe, inamiciţii, care constituie pâinea de zi cu zi în lumea dansului.

O dată în plus, o strălucită distribuţie reunea un grup de prieteni. Pentru prima ei apariţie pe afişul Baletelor ruse, Gabrielle se găsea într-o companie încă şi mai prestigioasă decât fusese la teatrul Atelier. Dar ceea ce frapează este faptul că deşi au existat iniţiative ale lui Diaghilev mai importante decât aceasta, puţine au dat totuşi impresia de sfidare pe care a dat-o *Trenul albastru.* Pentru o muzică uşoară, s-a apelat la un compozitor pe care originile lui provensale şi evreieşti îl conduceau spre un puternic spirit de gravitate: Darius Milhaud. Se ilustrase prin cantate pe teme biblice şi prin melodii pe versurile unor poeme de Claudel, căruia îi fusese secretar. După cum a mărturisit mai târziu, demersul lui Diaghilev i-a produs o vie surpriză: „Moda pe atunci cerea muzică hedonistă şi fermecătoare, foarte departe de cea pe care o compuneam eu pe atunci... şi care nu era pe gustul lui Diaghilev, o ştiam. Nu mă gândisem niciodată să scriu o operetă chiar şi fără cuvinte. Am acceptat provocarea."[2] Partitura *Trenului albastru* începută la 15 februarie 1924 a fost terminată douăzeci de zile mai târziu.

Pentru decor, a doua provocare. Diaghilev s-a adresat unui sculptor care nu concepuse în toată viaţa lui o machetă de teatru: Henri Laurens[3]. Seriozitatea lui o egala pe aceea a lui Reverdy,

[1] Diaghilev, *Lettre à sa belle-mère*

[2] Darius Milhaud, *Notes sans musique* (Paris, 1949)

[3] A descoperit cubismul în 1911. S-a împrietenit cu Braque, Reverdy, Modigliani. A murit la Paris, în 1954. „Resimt mereu sculptura lui Laurens ca pe o sferă limpede care mă încântă" avea să scrie în legătură cu el Alberto Giacometti (Labyrinthe, Geneva, 1955).

căruia îi era prieten şi ilustrator. Acestui parizian chiar originar din Paris, Diaghilev îi cerea să închipuie o plajă la modă, acestui fiu de muncitor îi cerea să transpună universul frivol al unei mulţimi de trândavi. Henri Laurens la rândul lui a acceptat provocarea şi s-a pus pe treabă. Decorul lui imprima cabinelor şi umbrelelor de soare de pe Coasta de Azur o stranie geometrizare. Construcţii colţuroase, trunchiate. Parcă ar fi fost un decor făcut din hârtii lipite.

Pentru a conduce un balet de Cocteau şi a da o formă coregrafică unui scenariu în care se înfruntau înotători, jucători de tenis, campioni de golf şi femei frumoase în căutarea aventurii, Diaghilev a făcut apel la Bronislava Nijinska[1]. A fost a treia provocare. Multă vreme împiedicată să părăsească Rusia, separată de Baletele ruse pe toată durata războiului, nu vorbea boabă de franceză. Marcată de Revoluţie, nu mai avea gust nici pentru viaţa de lux, nici pentru râs, şi, pe deasupra, habar n-avea ce era cu *Trenul albastru,* de unde venea sau unde se ducea. „Cocteau îi sugera Nijinskăi, în chip de sursă de inspiraţie pentru coregrafia ei, personaje şi evenimente din actualitatea mondenă pe care Nijinska, ducând o viaţă de retrasă acasă, nu o putea cunoaşte..."[2] Ne dăm seama fără probleme în ce măsură numele acelea aveau să-i fie de vreun ajutor Nijinskăi: „Îi dădea ca modele un cuplu de dansatori acrobatici care erau văzuţi în anul acela la supeurile de la Ciro's[3], poze instantanee ale lui Suzanne Lenglen jucând tenis şi fotografiile prinţului de Wales pe un teren de

[1] A fost deprinsă de mic copil cu meseria scenică, la fel ca ilustrul ei frate. Admisă odată cu el la Şcoala imperială, a cerut anularea contractului cu teatrul Marie (teatrul Mariinski din Sankt-Petersburg, numit apoi teatrul Kirov din Leningrad, şi acum din nou Mariinski, n.tr.) din solidaritate cu el, atunci când Nijinski, cu prilejul ridicolului incident din 1911, a fost exclus pentru indecenţa costumului. L-a urmat imediat în trupa Baletelor ruse a lui Diaghilev.
[2] Boris Kochno, *Diaghilev et les Ballets russes* (Fayard, 1973)
[3] Cabaret la modă din 1925 până prin 1937.

golf..." În ciuda intervenţiilor lui Diaghilev, care făcea pe interpretul şi pe mijlocitorul, raporturile lui Cocteau cu Nijinska au fost din capul locului impregnate de ostilitate. Kochno mai adaugă: „Atmosfera repetiţiilor era dramatică".

Munca lui Gabrielle a fost o muncă lipsită de concesii. A acceptat să joace jocul lui Cocteau şi să aplice ad litteram principiile pe care acesta le exprimase în diverse ocazii: „În loc să caut să mă menţin dincoace de ridicolul vieţii, să-l aranjez oarecum... dimpotrivă, eu îl accentuez, îl împing dincolo, caut să-l zugrăvesc *mai adevărat decât adevărul*"[1]. Astfel, *Trenul albastru* nu a fost dansat în costume care amestecau imaginarul cu realul, ci de *adevăraţi* sportivi cu gambele dezgolite, cu picioarele încălţate, care în sandale, care în pantofi de tenis sau de golf.

Ţinutele feminine erau copiate după cele ale vilegiaturistelor din acel an: costume de baie-pulovere, croite dintr-un jerseu care se mula destul de imperfect pe corp, lăsând la vedere o margine de chilot. Gabrielle nu încercase să facă să pară pitoresc, ci doar să le confere dansatorilor farmecele realului. Şi cu siguranţă nu îmbrăcaţi în acest fel îşi putea închipui Nijinska nişte bărbaţi tineri sau nişte femei tinere, fervenţi ai plăcerilor mediteraneene şi ai *Trenului albastru,* ai luxului cu care îi erau împuiate urechile. Ce ar fi putut ea dori? Halate de baie graţioase? O stilizare a modei cândva în vigoare pe malurile Mării Negre? Credea cumva într-o posibilă similitudine, în nişte trăsături comune între acea lume dispărută şi distracţiile de pe Coasta de Azur? Exprimat sau nu, reproşul care îi era adresat era că „aduce mereu a atmosferă rusească". Cu cât suferea mai mult din pricina acestor rezerve, cu atât se înverşuna mai tare să facă să triumfe punctul ei de vedere.

[1] Jean Cocteau, prefaţa din 1922 la piesa *Les Mariés de la tour Eiffel*

Cocteau se străduise să precizeze că pentru pasagerii *Trenului albastru*, se limitase să facă o alegere în cadrul speciei care era cea mai puțin recomandabilă și că nu fără urmări erau grupați băieții și fetele sub acele două vocabule: „cocote" pentru fete, „gigolo" pentru băieți. „Cocote? Gigolo?" repetau după el niște balerine extrem de distinse și pentru care aceste două cuvinte nu însemnau nimic. „Am rostit un lung discurs ca să explic trupei ce însemna cuvântul operetă... și care, după părerea mea, trebuia să fie problema plastică a acestui balet"[1] scria Diaghilev, care mai adăuga: „Am fost ascultat cu o pioasă pătrundere".

Dar cu ce rezultat?

Se desfășura între autor și coregrafă una dintre acele gherile de teatru, o luptă surdă cum nu ne putem imagina dacă nu am fost din întâmplare amestecați în astfel de situații. Cocteau a continuat să pretindă să fie modificată coregrafia, și asta în plină repetiție, intervenind în văzul și în auzul tuturor. Cerea cu autoritate ca unele pasaje dansate să fie înlocuite cu scene de pantomimă: „Nu cer ca numele meu să fie înscris în program ca regizor... dar, în schimb, cer să fiu ascultat"[2]. Nu ceda deloc: ce voia el era să regăsească pe scenă un tineret cu inimă dură care, spunea el, „ne tratează cu un dispreț impertinent..., fetele acelea superbe care trec asudate cu o rachetă sub braț și ne pun în umbră"[3]. Nijinska, la rândul ei, apăra principiul unei stilizări necesare, afirmând că asta nu ar slăbi cu nimic satira, ba dimpotrivă va conferi baletului un adevăr atemporal pe care realismul i-l răpea. Ea se simțea cu atât mai tare cu cât învinsese temerile lui Diaghilev, cu câteva luni mai

[1] Scrisoare a lui Diaghilev către Boris Kochno, citată în lucrarea acestuia despre *Diaghilev și Baletele ruse* (Fayard).
[2] Scrisoare a lui Cocteau către Diaghilev
[3] Jean Cocteau, *Revue de Paris*, 15 iunie 1924

înainte, în legătură cu baletul *Les Biches*[1]. I se încredinţase, după nenumărate ezitări, coregrafia acestor tablouri parodice care puneau în scenă o societate blazată, femei dornice de emancipare, „băieţoase" care exhibau portţigarete lungi, siluete echivoce, chiar perverse, cărora libretul şi muzica lui Poulenc le opuneau un tip de partener masculin foarte aproape deja de gigoloul sportiv din *Trenul albastru.*

Or, *Les Biches* fusese un spectacol unanim aplaudat. Nijinska era deci capabilă să treacă de la izbele lui Larionov pentru *Le Renard*[2]*/Vulpea* la graţia zeflemisitoare a decorurilor Mariei Laurencin, de la folclorul sever al Goncearovei pentru *Les Noces*[3]*/Nunta* la lumea în roz şi bleu a acelei serbări galante din 1923 în care „la fel ca în unele tablouri ale lui Watteau, puteai să nu vezi nimic sau să îţi imaginezi ce era mai rău"[4]. Diaghilev recunoscuse primul: „Aici se petrece totul mult mai bine decât mă aşteptam. Poulenc este entuziasmat de coregrafia Bronyei, iar raporturile lor sunt dintre cele mai bune. Orice s-ar crede, această femeie cumsecade, extravagantă şi surdă, aparţine familiei fraţilor Nijinski, şi aici nu e nimic de făcut"[5].

Dar nimic din toate acestea nu a fost valabil pentru *Trenul albastru.* Dacă cei patru interpreţi principali nu au dat decât prea

---

[1] *Les Biches*: Balet într-un act cântat. Muzica: Francis Poulenc. Cortină, decoruri şi costume: Marie Laurencin. Coregrafie: Nijinska. Creat de Baletele ruse ale lui Diaghilev, la 6 ianuarie 1924, la Monte-Carlo. (Titlul: *Căprioarele* trebuie luat în sens figurat, argotic: Demimondenele, n.tr.)

[2] *Le Renard:* Balet într-un act cântat. Libret şi muzica: Stravinski. Decoruri şi costume: Larionov. Coregrafia: Nijinski. Creat la 18 mai 1922, la Opera din Paris.

[3] *Les Noces:* Scene coregrafice cântate. Muzică şi cuvinte: Stravinski. Decoruri şi costume: Goncearova. Coregrafia: Nijinska. Creat la Paris, la 13 iunie 1923, de Baletele ruse ale lui Diaghilev.

[4] Francis Poulenc. Afirmaţii citate în *La Guilde internationale du disque. Diaghilev à Monte-Carlo.*

[5] Scrisoare către Boris Kochno, *op.cit.*

puțină bătaie de cap, repetițiile s-au desfășurat totuși într-o atmosferă de proastă dispoziție extremă. Totul era în întârziere, decorul, programul, cortina și probele de costume de care doar stelele baletului au beneficiat.

Beau Gosse sosea de la Londra. Rolul fusese atribuit unui tânăr englez, format la Școala rusă condusă de Astafieva și era practic necunoscut publicului francez. Anton Dolin, cu cărarea lui pe mijlocul capului, părul negru dat cu briantină, ochii catifelați și tricoul de gimnast, era perfecta întruchipare a unui Don Juan al plajelor potrivit canoanelor anului 1925. Era *Chéri*[*] în zilele lui bune... un Chéri musculos.

Foarte convingător de asemenea a fost *Jucătorul de golf*. Elev al Școlii de dans din Varșovia, Diaghilev îl adusese din Polonia în 1915. Strălucitor, înzestrat cu o grație virilă, Woïzikovsky era deja apreciat de parizieni. Când s-a produs ruptura cu Nijinski, lui îi fuseseră atribuite unele dintre rolurile prestigiosului dansator și, împotriva oricărei așteptări, uneori îl egalase. Un rol de sportiv îi convenea de minune și, chiar dacă și-ar fi păstrat costumul ca să se ducă la golf, nici arbitrul cel mai exigent nu ar fi avut nimic de zis. Oare fotografiei cu prințul de Wales îi datora Chanel această reușită? Dorințele lui Cocteau fuseseră împlinite. Moștenitorul tronului Angliei, căruia ziariștii presei mondene îi lăudau farmecul și cutezanțele vestimentare, nu ar fi șovăit să accepte ca partener pe un tânăr cu înfățișare atât de îngrijită. Woïzikovsky purta guler alb, cravată bne înnodată, iar peste pantalonul numit „de golf", avea un pulover în dungi, asortat cu șosetele. *Perfectly smart*[**]. Asta afirmase unul dintre prietenii apropiați ai prințului, ale cărui apariții furișe la teatrul de pe Champs-Élysées surprinseseră.

[*] Personajul care dă titlul romanului lui Colette (1920).
[**] De o eleganță perfectă (engl).

Ducele de Westminster... Căreia dintre englezoaice îi făcea curte? Misia nu îl cunoştea. Nu făcea parte din banda ei. Aşa că oamenii se întrebau ce căuta acolo.

Nu au fost probleme nici cu Sokolova, pe adevăratul ei nume Hilda Munnings. Fusese prima englezoaică angajată de Diaghilev. Rămasă vreme de zece ani singura din neamul ei într-o companie în care toate balerinele erau rusoaice, Hida se metamorfozase în Lydia, îşi schimbase numele, apoi limba, apoi felul de a fi, atât de bine, încât trăind zi şi noapte în tovărăşia transfugilor de la teatrul Mariinski şi de la Şcoala imperială din Sankt-Petersburg, nimic nu o mai deosebea de aceştia, în afară poate de un anume simţ al umorului propriu britanicilor.

Rolul Perlouse avea să-i ofere prilejul unei bune folosiri.

Oricine altcineva în afara lui Gabrielle Chanel ar fi încercat să evoce această prestigioasă perioadă din viaţa ei. Când era rugată s-o facă: „Cum a fost cu *Trenul albastru*? Ne-aţi putea povesti câte ceva... Despre repetiţii, dansatoare şi toate celelalte?", ea răspundea: „Aceea era o altă lume. Şi apoi eu nu mă aflam acolo decât pentru costume". Dar, deşi nu vorbea de Sokolova decât în calitate de interpretă în *Le Sacre**, îi păstra o amintire destul de vie: „Avea seriozitatea călugăriţelor", afirma ea. Şi se simţea că era o afirmaţie făcută în cunoştinţă de cauză.

În alb din cap până-n picioare, cu racheta în mână, având pe cap o scufă cum purtase Gabrielle Chanel cu treisprezece ani în urmă când era îmbrăcată în amazoană, spre scandalizarea croitorului ei, pe vremea galopadelor prin pădurile de la Royallieu, Nijinska îşi rezervase principalul rol feminin, acela al Jucătoarei de tenis. Mică de statură, cu membre musculoase, avea, la fel ca Nijinski, picioare

* *Le Sacre du Printemps/Incununarea Primăverii*, baletul pe muzica lui Stravinski

[illegible] de scurte, iar chipul ei, aplatizat ca acela al mongolilor, cu barba greoaie, cu gura ingrată înzestrată cu buze groase, cu ochii [illegible], amintea de chipul fratelui ei. Purtată de ea, scufa care îi strângea părul cum purtau așa-numitele *tennis-women* nu avea un efect prea atrăgător. Nijinska era lipsită de vioiciunea căreia îi datora popularitatea aceea care ar fi trebuit să-i servească drept model. Suzanne Lenglen care, campioană a Franței la cincisprezece ani, reușea să smulgă râsete publicului de la Wimbledon datorită mișcărilor ei extravagante, avea neîndoielnic mai mult spirit decât ea, dar, cu toate aceste rezerve, nimeni nu putea nega faptul că trebuia să le numești Bronislava Nijinska pentru a întruchipa cu o asemenea autoritate un personaj care reținea atenția prin ceea ce avea neașteptat. Era efectiv o femeie nemaipomenită femeiușca aceea...

La repetiția generală, *Trenul albastru* a trecut pe lângă catastrofă. Trupa care nu știuse de cine să asculte, de Cocteau sau de Nijinska, părea să șovăie la fiecare pas. Degeaba fusese mereu de față Gabrielle, nimic nu mergea cum trebuie, nici fustele, nici costumele de baie. Prinși în interminbile discuții, *gigolo* și *cocote* treceau prin clipe neplăcute. Și iată că li se ordona acum să îmbrace niște costume fără să le fi probat mai înainte! Jalnică imagine a cărei amintire a fost consemnată de Boris Kochno, în calitate de martor: „Încălzirea teatrului nu pornise încă... Imaginea vilegiaturiștilor dârdâind de frig pe plajă în costume care nu erau pe măsura lor, era lamentabil și burlesc. Încă de la ridicarea cortinei, Diaghilev, copleșit, se refugiase în ultimul rând de la balcon și, zmuncindu-se neputincios în a repara dezastrul, mă întreba în legătură cu baletele care ar putea înlocui în ultima clipă *Trenul albastru*"[1].

Situația era cu atât mai alarmantă cu cât premiera avea loc chiar în seara respectivă. Printre *gigolo*, de curând debarcat de la Kiev, Serge Lifar, un debutant de o remarcabilă frumusețe, se

[1] Boris Kochno, *op. cit.*

îndoia de faptul că ar fi utilizabile acele costume: „La unele mişcări deveneau prea lungi sau prea scurte. Nu erau costume concepute pentru dans"[1].

Diaghilev era cunoscut ca fiind deprins cu climatul de naufragiu. Însă ceea ce a început în acea după-amiază ţinea de cursa contra cronometru şi de partida de pocher totodată. Nici un dansator, nici o dansatoare, nici o costumieră, nici un maşinist nu au părăsit teatrul în după-amiaza aceea. Între dezastru şi clipa în care cortina avanscenei avea să se ridice pentru publicul marilor premiere, nu mai rămâneau decât câteva ore de riscat... Reparatori de geniu s-au pus pe treabă.

Picasso a venit ca vijelia. Cu o lună în urmă, în incredibilul haos din atelierul lui, Diaghilev căzuse în admiraţie în faţa unui tablou înfăţişând două femei în alb, ale căror tunici cu epoleţi smulşi lăsau la vedere sânii goi. Două femei cu braţe întinse, sub un soare arzător, înconjurate de nisip şi mare, două femei cu capete ca nişte flori îndoite de vânt, o imagine a fericirii de a alerga. Era un tablou din acea perioadă a lui Picasso numită Perioada Uriaşelor. Diaghilev îl rugase pe Picasso să-l lase să-l folosească. Voia să facă din tablou cortina avanscenei pentru *Trenul albastru*. Picasso a şovăit. Dar s-a întâmplat şi aici la fel ca pentru toate celelalte situaţii. Nu i se putea ţine piept lui Diaghilev. Atunci, fără tragere de inimă, Picasso a acceptat, aşa cum acceptase comanda unei serii de studii pentru ilustrarea programului, o lucrare pe care Boris Kochno i-o smulsese cu destulă trudă! Picasso pretindea că pierduse desenele. Avea să le regăsească, era sigur de asta. Dar dezordinea din atelier era de nedescris. Tipograful ameninţa să abandoneze... Iar editorul cerea să se renunţe... Cât priveşte cortina, Picasso se dezinteresase complet de ea; Diaghilev încredinţase executarea

[1] Afirmaţii culese de Pierre Galante în *Les Années Chanel* (Mercure de France)

proiectului unuia dintre colaboratorii lui apropiați, prințul Schervachidze, al cărui talent în materie ținea de miracol.

Când Picasso și-a văzut cortina pentru prima oară, lucrarea prințului artizan l-a lăsat atât de uluit, încât, nemaiștiind cum să-și manifeste entuziasmul, a ales s-o dedice lui Diaghilev și a scris dintr-un condei în partea de jos a unei opere căreia nu-i adusese nici măcar o tușă de penel: „Dedicată lui Diaghilev". Apoi a semnat: „Picasso. 24".

A fost singura surpriză fericită pe care a rezervat-o sfârșitul acelei zile. Cât despre rest... Trebuia ca toate costumele de baie să fie descusute, remontate, fustele trebuiau reajustate. Și în tot acest timp, Nijinska și Cocteau, care nu mai aveau răgazul să se ciondănească, revedeau împreună coregrafia. Corectau, restrângeau.

Cei care, treizeci de ani mai târziu, au văzut-o pe Gabrielle în frenezia nopților care precedau prezentarea colecțiilor, cu foarfeca în mână, cu un rid adânc de-a curmezișul frunții, aceia și-o pot imagina fără greutate cum a fost în acea ocazie pe scena teatrului de pe Champs-Élysées, tânără încă și frumoasă și tot tăcută, în genunchi în fața dansatorilor lui Diaghilev, în umila postură a artizanului în fața operei. Lupta pe care a angajat-o contra timpului și contra unei materii rebele nu era încă un pretext de monolog. Mai târziu, abia mult mai târziu, când vârsta își va spune cuvântul. Atunci i-a venit mania de a-și însoți activitatea cu un lung murmur, întretăiat de sarcasme. „Vorbește în timp ce lucrează, pe ton scăzut, cu o voce în mod special reținută", a notat Colette în portretul pe care i l-a închinat. „Vorbește, îi învață pe cei din jur și reia cu un fel de răbdare exasperată."[1] Trăsătură care nu a făcut decât să se accentueze de-a lungul anilor. Ca un delir care i-a fascinat pe toți

[1] Colette, *Prisons et paradis*

scriitorii[1] care i-au fost aproape şi de care s-au îngrozit uneori prietenii. Dar trebuia să traducă, să interpreteze, să descifreze. Deşi obscur, felul ei de a vorbi a păstrat până la ultima zi o valoare comparabilă cu aceea a cuvintelor care scăpau de pe buzele Pythiei.

Acest şuvoi de cuvinte, cui se adresa oare? Când se afla într-un fel de semimoarte, ea, care eluda întotdeauna întrebările, le destăinuia celor care nu cereau nimic secretul secretelor.

„Trebuie mereu să înlături, mereu să dezgoleşti. Să nu adaugi niciodată... Nu există altă frumuseţe decât libertatea corpurilor..." Singurele menite s-o audă erau tinere femei care cădeau de oboseală, pe corpurile cărora, vreme de nopţi întregi, mâinile ei nesatisfăcute păreau că se înverşunează: „Întotdeauna e prea mult din toate, repeta ea. Prea mult din toate..."

Dar pe scena teatrului de pe Champ-Élysées nimeni nu vorbea. Şi timp de trei ore încheiate, nu a fost decât o tăcere în stare să înşele timpul.

Într-un final gata, programul, sub coperta lui Picasso, ilustrat cu şase studii după nişte dansatoare pe care Kochno şi le procurase cu atât de mare trudă, anunţa un sezon deosebit de strălucit şi decoruri de Braque şi de Juan Gris.

În ziua de 13 iunie 1924, când André Messager a urcat la pupitru şi au izbucnit primele note ale fanfarei pe care Diaghilev o comandase special lui Georges Auric pentru a saluta cortina lui Picasso, *Trenul albastru* fusese repus pe şine. Baletul era de nerecunoscut. Sala, care, într-un amestec dintre cele mai neobişnuite, grupa tot ce puteau oferi în materie de artişti, mecena, aristocraţi şi reprezentanţi ai marii burghezii, Franţa, Italia şi Anglia, i-a adus

[1] „Am fost pe dată fascinat de felul ei de a vorbi", se poate citi în articolul pe care i l-a consacrat Michel Déon în *Nouvelles littéraires* din 21 ianuarie 1971.

ovații. Periculoasa variațiune acrobatică a lui Anton Dolin a fost unul dintre marile momente ale serii.

La puțină vreme după aceea, a apărut un vibrant elogiu adus Nijinskăi: „În *Les Biches,* doamna Nijinska a atins grandoarea fără premeditare". Autorul era Jean Cocteau[1]. Disensiunile erau uitate. Iar *Trenul albastru* și-a primit porția de laude: „Opere cum ar fi *Necuviincioșii, Căprioarele, Trenul albastru* apar net «noi» și «moderne» pentru că modifică prezentul și fac să se ivească din el viitorul..."[2] se putea citi în presă.

Dar nu punându-i întrebări lui Gabrielle s-ar fi putut obține mai multe detalii.

– Cum a fost cu *Trenul albastru?*

– Ce-i cu *Trenul albastru?*

– Asistența? Oamenii?

Dacă avea o amintire atât de vagă în legătură cu sala, era poate pentru că emoția de a fi fost legată de spectacol o absorbise cu totul. Dacă nu cumva căpătase deja deprinderea de a se apăra, dacă nu era teama de a se vedea „exploatată", fie și de către cei apropiați, o manie de prudență de acum deja înrădăcinată. Nu avea totuși nimic de ascuns în acest domeniu. Lumea insista... Baroana Édouard, baroana Henri, baroana Maurice, baroana Robert, toată familia Rotschild, că doar nu ne va lăsa să credem că... Și apoi fantomele din lumea lui Proust, erau pline gazetele de numele lor, toți acei Arenberg, Caraman-Chimay, Greffulhe, Gramont și toate acele „Oriane", și contele de Beaumont, contele Primoli și toți acei „Charlus" și toți acei „Norpois" ai zilei, îi uitase cumva? Se prefăcea că nu-și mai amintea de nimeni, nici de fidelele de la Deauville prezente în seara cu pricina, nici de frumoasele italience. Ducesa de Camastra? Prințesa de Bassiano? Coloanele mondene ale cotidienelor nu

[1] *Revue de Paris,* 15 iunie 1924

[2] Boris de Schloezer, *La Nouvelle Revue française,* 1 iulie 1924

scăpau nici un nume, iar în serile de gală, teatrul era explorat de sus până jos. Ea nu citea ziarele vremii? Dar Gabrielle se plasa în mod deliberat la antipozi. Americancele din Paris, acelea dintre doamnele Rusiei ţarilor care supravieţuiseră, spanioloaicele din Biarritz, englezoaicele din Veneţia, prinţesa Paley, Lady Cunard, „colonelul Balsan şi doamna", nu-şi mai amintea de ei? Numele acestea, care toate la un loc erau *clientela ei,* păreau să-i fi ieşit din minte din nevoia de universală contradicţie. Ca să nu spunem nimic de o tăcere încă şi mai densă în jurul anumitor siluete care aminteau de perioada Moulins. Petrecăreţi care renunţaseră la femeile uşoare şi la pantalonii roşii de uniformă ca să reînceapă să frecventeze hipodromurile în calitate de gentlemen-proprietari, iar aceştia erau numeroşi, nu e aşa? Împreună cu soţiile lor, nu e aşa?

Nu era nevoie de mai mult ca să uite pe dată numele lor. Respingea din toată inima o societate care, la vremea când ea nu era nimic, o ignorase. Îşi putea în sfârşit oferi luxul de a nu-i *recunoaşte.*

– După spectacol, ce ai făcut?

– Am fost acasă la Misia.

– Cine a mai fost?

– La fel ca după căsătoria lui Picasso. Cam aceiaşi oameni, pictorii. Dar era totuşi o atmosferă care nu mai amintea de *Boris Godunov.*

– De ce?

– Din cauza muzicienilor. Erau toţi francezi: Auric, Poulenc, Milhaud.

Pentru ea, era de la sine înţeles: legată de ei printr-o solidariatate de breaslă, doar artiştii meritau să fie numiţi, iar parţialitatea ei furioasă nega tot ce nu avea legătură cu ei. În rest, fără snobism şi fără să încerce să-şi acorde o importanţă egală.

O revistă magazin, care reuşise s-o convingă să îngăduie publicarea unei selecţii de însemnări pe care le considera când *Maxime,* când *Cugetări,* când *Precepte* a dezvăluit, fără să dea impresia, cauza

veritabilă a reticenței de a vorbi despre experiențele ei teatrale. Și cu toate astea, să nu ne lăsăm înșelați, puține activități i-au adus atâtea satisfacții. Refuzul de a le etala era de fapt luciditate. Unele confuzii îi produceau oroare. Asta ținea de o distincție capitală: „Costumierii, spunea ea, lucrează cu creionul: asta e artă. Croitorii lucrează cu foarfeca și cu boldurile: ăsta e un fapt divers"[1].

O formă atât de rară de orgoliu și de modestie amestecate ne amintește o dată în plus de acela care a suferit din aceeași pricină la fel de mult ca ea: Reverdy, orgolios și modest dincolo de orice rațiune: „Eram muncit de un orgoliu incoercibil, cu atât mai jenant cu cât nu era susținut de nici o pretenție"[2], scria el cam în același timp. O trăsătură de caracter pe care ea și el o aveau în comun.

O ILUZIE VICTORIANĂ ȘI CE A URMAT DE AICI 1925–1933

„Totul a început cu o greșeală de franceză."

ARAGON
Le Fou d'Elsa

I

BUCURIILE MĂSLUITE

La fel de mult precum Gabrielle, căreia i-a fost amant din 1924 până în 1930, al doilea duce de Westminster rămâne, la un sfert de veac de la moarte, victima legendei sale. A-l zugrăvi limpede înseamnă înainte de toate a-l lipsi de mărturiile escortei de ziariști de scandal. Era omul cel mai bogat din Anglia. Ziariștii erau necontenit pe urmele lui. Dacă le-am lua scrierile ad litteram, nu l-am putea feri pe ducele de Westminster de banalitatea unor epitete cum ar fi: fantezist, fastuos, plictisit... Avea ceva din toate acestea la un loc, dar era și ceva mai mult de atât. Iar a-l limita la o aviditate amoroasă destul de dezordonată sau doar la satisfacția de a se bucura de fabuloasa lui moștenire ar însemna să-l judecăm greșit.

Pe plan fizic, era un blond înalt și solid clădit, practicând în cel mai înalt grad un fel de a fi pe care îl rezumă această formulă lapidară: „elegant, adică detașat"[1]. Educația britanică dăduse roade și nu se puteau bănui accesele de mânie de care era în stare. Violent, el? Nu i se cunoșteau acestui uriaș cumsecade decât pasiunea pentru jocul de cărți și pentru farsele puerile: să cufunde

[1] Pierre Reverdy, *En vrac*

în cafea o bucăţică de zahăr închisă în pliculeţul ei şi să cronometreze timpul necesar ca să se topească, să ascundă diamante sub pernele metreselor lui sau să profite de somnul lor pentru a fixa, ca pe nişte pietre enorme, pandantive costisitoare pe borurile pălăriilor acestora.

Ceea ce se spunea mai puţin era că le bătea atunci când nu-i mai plăceau.

I se ştiau foarte bine gusturile şi se repetau neobosit aceleaşi poveşti în legătură cu el. Ducele de Westminster era amuzant; ducele de Westminster avea originalitate; ducele de Westminster avea buzunarele pline de obiecte neprevăzute: o cutie mică de acuarele, o monedă de aur, în fond jucărioarele lui; fuma trabuc stând în halat şi bea lichior Chartreuse verde; îi cerea valetului să îi calce în fiecare dimineaţă şireturile de la pantofi, dar nu se sinchisea dacă tălpile erau găurite; dădea bacşişuri regeşti, dar şovăia să ia un tichet de vestiar... Se ştia că era un bun marinar şi toţi se bucurau că îi plăceau, la fel de mult ca femeile, sportul, florile sălbatice, câinii, poneii şi picnicul. Ceea ce se subînţelegea era că fusese format la şcoală bună – Eton – şi de asemenea că făcuse serviciul militar la Guarzi.

Churchill însuşi, atunci când a încredinţat presei britanice câteva gânduri spre a celebra amintirea prietenului său din tinereţe, a început prin a spune: „Excela la vânătoare şi nu ignora nimic din comportamentul vânatului“[1], cuvinte care i se păreau de natură a-l onora cel mai bine. Se împrieteniseră în 1900, în cursul a ceea ce Churchill numea „o călătorie oarecum aventuroasă“. Aventuroasă, acea călătorie? Nici că se putea exprima cineva cu mai multă măsură. Era războiul burilor. Faptul că atunci ducele de

[1] From Sir Winston, *Tribute to Duke of Westminster, Manchester Guardian*, 22 iulie 1953

Westminster s-a dovedit „în război la fel ca în sport – un tovarăş cutezător, vesel şi fermecător" era în mod evident la fel de esenţial ca şi capacităţile lui cinegetice, din moment ce Churchill făcea caz de acestea înainte de a fi notat cele ce urmează: „Deşi puţin abil în a se explica sau a vorbi în public, el cugeta profund şi poseda rare calităţi de înţelepciune şi de judecată. Am avut întotdeauna cea mai mare consideraţie pentru opinia lui". Ne-am putea mira da faptul că aceste facultăţi sunt menţionate printre ultimele, dacă nu ar fi aici o dovadă de consimţământ dat faţă de ceea ce constituie esenţa însăşi a concepţiei britanice cu privire la specia umană: nici profund gânditor, nici bun vorbitor, un bărbat, cu condiţia să fie bun tovarăş, să joace cinstit şi să aibă simţul nuanţelor, poate fi considerat fără probleme printre oamenii de calitate. Condiţii la care ducele de Westminster subscria în toate privinţele.

Dar a spune despre el că era teribil de englez nu ar fi de ajuns, dacă nu am adăuga următoarele: deşi credea în mod tipic că mergea în pas cu vremea sa, bărbatul care intra în viaţa lui Gabrielle era de fapt la fel de victorian pe cât fusese primul duce de Westminster, străbunicul care îl crescuse. Şi aici stătea drama lui. Căci, nefiind conştient de acest lucru, nu izbutea să-şi explice ce anume îl împiedica să se arate în toate egalul aceluia.

Asta se întâmpla din pricină că anii de după război nu au fost toţi un teren predilect pentru un mare senior de calibrul lui. Vremea în care seniorul nu cunoştea numărul servitorilor săi, dar ştia că pe meniu trebuiau să figureze şaisprezece feluri de mâncare, detaliate în franceză pe cartonaşe cu blazon şi gravate cu viniete, vremea cuferelor uriaşe şi a rochiilor cu şireturi, a subretelor care aşteptau până în zori reîntoarcerea doamnelor aflate în imposibilitatea de a se dezbrăca singure, a soţiilor neavând altă însărcinare decât aceea de a procrea şi de a plăcea soţilor care, în ceea ce îi

privea, nu aveau ochi decât pentru puşti, cai şi câini, vremea aceea i-ar fi convenit neîndoielnic mult mai bine amantului lui Gabrielle decât zilele zgomotoase ale charlestonului.

Dacă e straniu că, după Arthur Capel, după marele duce Dimitri, regăsim pentru a treia oară alături de Gabrielle un bărbat a cărui copilărie a fost atât de profund marcată de absenţa tatălui, să nu vedem aici decât ironia sorţii, un făcut cu ochiul menit să dea de înţeles că răul este pretutindeni acelaşi, fie că tatăl este finul unei regine – cum era cazul de data asta – fie că, precum în cazul lui Gabrielle, tatăl era negustor ambulant, semn că nu există grade diferite în această carenţă.

Amantul lui Gabrielle se născuse în 1879. Nu avea decât patru ani când tatăl său murise. Acesta îşi găsise o soţie, foarte frumoasă – o frumuseţe de nouăsprezece ani –, deşi el nu era nici sportiv, nici întreprinzător, fiind mai degrabă dezordonat în ţinută şi aproape obez. Se mai spunea despre el că era bolnav de epilepsie. „Bietul băiat...“ În corespondenţa reginei Victoria I, regala sa naşă, nu e niciodată desemnat cu alte cuvinte. Nu a lăsat aşadar ca amintire fiului său decât detestabila-i sănătate.

Rămânea însă formidabilul străbunic, cel căruia îi fusese încredinţat copilul. Hugh Lupus, acesta era prenumele bătrânului gentleman. Aşa stăteau lucrurile în familia sa încă din anul 1066, epoca în care Wilhelm Cuceritorul debarcase în Anglia cu unul dintre strănepoţii lui, un anume baron Hughes, care arăta instincte atât de feroce, încât a căpătat de la tovarăşii săi porecla măgulitoare de Lup: Hughes Lupul. A sfidat Biserica şi opinia publică, transformând o capelă în crescătorie de câini, într-atât era de puternic era gustul lui pentru vânătoare. Bastarzii săi erau nenumăraţi, fiii legitimi aşijderea. Cu toţii erau la fel. Cu toţii vânători ca părintele lor, cu toţii trupeşi şi puternici peste poate. Cel mai vârstnic a fost

desemnat cu o poreclă pe măsură: Le Gros Veneur/Vânătorul cel Gras. Au trecut anii, iar numele, în glumă, apoi din obişnuinţă, a rămas. Dar aşa cum se întâmplă atunci când, din cauza războiului, între două popoare se face schimb de limbi, amândouă limbile au degenerat, astfel că graiul învingătorilor este adesea cel care se strică primul, plătind tribut graiului învinşilor. Astfel se face că poreclei date descendenţilor lui Hughes Lupul i s-a substituit numele de Grosvenor, care a devenit cel al unei familii dintre cele mai celebre din Regatul Unit.

Aşadar, pentru descendenţii familiei Grosvenor „totul începuse cu o greşeală de limbă franceză", ca să nu mai vorbim de un blazon – *„Azur a Bend'or with plain Bordure Argent"** – în care apare acest schimb de cuvinte care pecetluieşte, între două limbi, un acord la fel de sacru precum pactul de sânge între doi bărbaţi.

Acestea erau deci originile acelor Grosvenor în casa cărora avea să pătrundă Gabrielle, nu printr-o intrare ascunsă, ci pe uşa principală şi cu rangul de favorită deplină. Dar cine, printre cei cu numele de Grosvenor, înţelegea ceea ce ţinea încă de violenţa tinerilor războinici plecaţi, cu opt veacuri în urmă, din târgurile Normandiei în vacarmul corăbiilor pregătite în grabă? Or, distanţa era mai mică decât se părea între amantul lui Gabrielle şi acei războinici de demult. Căci, deşi Bend'or devenise unul dintre acei oameni atât de bogaţi încât nu mai sunt în stare să-şi evalueze averea, deşi printre cele mai frumoase cartiere ale Londrei erau unele care îi aparţineau în întregime, – fără a mai vorbi de moşiile din Scoţia, de un castel în Cheshire, mare cât un oraş, de un conac în Ţara Galilor şi de întinse păduri în străinătate – , în el subzistase ceva din spiritul lor de aventură, iar în faţa mării, tainicul tresărit

* În franceză: *„Bande d'or en champ d'azur avec bordure argent"*/ „Fâşie de aur în câmp de azur cu bordură de argint."

asemănător aceluia din faţa unei iubite unice... Acel „ceva", în fond, care făcuse din strămoşii săi, fii de pământeni şi de plugari, nişte navigatori plini de cutezanţă.

Când, la bordul iahtului său, al doilea duce de Westminster trecea de la un ţărm la altul al Mării Mânecii – şi cine poate şti de câte ori va fi făcut acel voiaj în cursul vieţii –, ce făcea el oare şi nu fusese făcut de strămoşii lui? Aceştia se înghesuiseră pe fundul corăbiilor şi, odată ajunşi pe celălalt ţărm, cu stindardele în vânt, făcuseră din caii lor de muncă mai întâi cai de luptă, apoi cai de vânătoare. Transportându-şi rândaşii şi câinii, cel de-al doilea duce de Westminster nu proceda altfel, iar Primul Război Mondial nu i s-a părut – cel puţin în primele luni – un motiv suficient de a renunţa să se ducă să vâneze cerbi pe moşiile sale din Normandia[1]. Ducele iubea mult Franţa şi îşi iubea mult castelul din Saint-Saens, foarte urât totuşi. Nu avea să se lipsească el de vânătoare din pricina unei poveşti urâte privind frontierele, chestiune cu care, de altfel, nu avea nimic de-a face. Cât despre funcţionarii Ambasadei Franţei la Londra care îi primeau cererile de permis de trecere... Ce dracu' aveau de-şi luau asemenea aere? Ducele înţelegea să i se dea ascultare. În Anglia i se satisfăceau cele mai mici dorinţe. Avea intrarea sa în porturi, iar într-o zi, un şef de gară îndatoritor oprise un expres cu un simplu semnal de fluier pentru ca ducele să poată urca. E adevărat că respectiva companie de căi ferate nu avea a se plânge de el. În fiecare an, al doilea duce de Westminster închiria un tren special pentru a se duce la concursul Grand National de la Liverpool împreună cu invitaţii săi. Dar englezii ştiau că nu era doar din simplă pasiune pentru curse sau din plăcerea de a se lăsa văzut. Ducele acţiona astfel atât din dragoste pentru sport, cât şi pentru a respecta tradiţia familiei.

[1] Scrisoare inedită a lui Paul Morand către autoare

Căci istoria familiei Grosvenor se confunda cu aceea a cailor ei. Confuzie voită, de care cei răspunzători se simţeau extrem de măguliţi. Asta făcea ca pe zidurile de la Eaton Hall să atârne la locurile de onoare tablourile strămoşilor imortalizaţi de Gainsborough şi de Reynolds alături de elita cailor zugrăviţi de cei mai iscusiţi pictori de animale ai vremii, cel puţin aceia dintre cai care se ilustraseră pe câmpurile de luptă sau pe cele de curse, ca de pildă Copenhagen (produs al herghelliilor de la Eaton pe care ducele de Wellington încălecase la Waterloo) şi Macaroni, despre care se vorbea cu atâta veneraţie la masa familiei, încât, pierzându-se printre discuţiile despre strămoşi şi cai, tânărul Grosvenor – la puţin timp de la moartea tatălui său – o întrebase pe dădacă:

– Şi cu mine cum e? Şi eu mă trag tot din Macaroni?

După moartea lor, unele produse ale herghelliei ducelui îşi aliniau, precum nişte piese rare din fildeş, preţioasele vertebre sub lustrele de la Eaton Hall. Ele deveneau atracţia principală a vastelor galerii în centrul cărora tronau. Vizitatorii le cercetau. Încercau să smulgă secretele întâietăţii lor. Cu perseverenţa unui amator pasionat, primul duce de Westminster îi făcea educaţia nepotului său. Pentru copilul Grosvenor, plasat sub tutela unui bătrân tandru şi care vorbea ca un cunoscător, asta însemna o înceată preumblare printre schelete.

– Touchstone provenit din Camel şi Banter, explica bunicul. De la unul şi de la celălalt primise sângele cald al lui Eclipse. Douăzeci de ani de prezenţă în herghelii... Trei sute douăzeci şi trei de împerecheri au dat trei sute douăzeci şi trei de cai învingători. Se născuse în anul în care cel mai vârstnic din familia Grosvenor primise din partea reginei Victoria titlul de marchiz de Westminster. Asta era în 1831. Nu avea decât nouăsprezece coaste...

– Cine? întrebase copilul. Marchizul?

– Nu. Touchstone. Ia numără.

Putem înțelege cu atât mai bine erorile acelui copil dacă știm că, la câteva luni de la una dintre cele mai mari victorii ale bunicului său la Derby, fusese poreclit Bend'or, după numele calului învingător, celebrul Bend'or, provenit din Doncaster și din Rose Rouge. Faptul că primise la naștere prenumele de Hugh Richard Arthur a fost atât de bine uitat, încât sub numele de Bend'or a figurat cel de-al doilea duce de Westminster în analele epocii sale, dar și în inima metreselor. Bend'or... S-o fi mirat Gabrielle de acest nume? Absolut deloc. Fără doar și poate că ciudățeniile de la Eaton Hall căpătau, în lumina acelora de la Royallieu, o valoare de reînceput și făceau ca, lui Gabrielle, bizareriile familiei Grosvenor să i se pară mai acceptabile decât altora.

– Oricum, spunea ea, oamenii din Anglia nu au capul alcătuit precum cei de pe la noi. Vă imaginați vreun Noailles având drept nume de botez un nume de cal? Un Noailles strigat pe numele de Épinard, Bibi, Jujubier sau orice alt nume de același fel? În timp ce în Anglia... În fine, soiul ăsta de confuzii erau acolo mai frecvente decât în Franța și nu li se dădea aceeași însemnătate.

Bend'or îi povestise adesea că, atunci când contemporanii bunicului său îi înălțau osanale, povesteau, de pildă, cum, paj fiind la încoronarea reginei Victoria, murise, ca din politețe, cu treisprezece luni înaintea ei; cum își ocupase vreme de cincizeci de ani bătuți pe muchie locul în Parlament, arătându-se destul de liberal ca să-și uimească egalii, dar cu destul umor spre a-și asigura stima lor; cum intervenise cu eficacitate atât în apărarea minorităților armene aflate la cheremul răzbunării turcești, cât și la depunerea unei legi în favoarea domnișoarelor vânzătoare de magazin, pentru ca ele să dispună de un scaun fără ca poziția așezată să fie

considerată injurioasă pentru doamnele care intrau, şi cum, în ciuda discuţiilor aprige, ducele obţinuse câştig de cauză cu o confortabilă majoritate – toate astea serviseră în realitate mai puţin gloriei lui decât faptul că, printr-un soi de instinct superior, luase prin surprindere lumea curselor şi cheltuise 14 000 de guinee, sumă niciodată egalată, pentru cumpărarea lui Doncaster, un armăsar care avea să zămislească în hergheliile de la Eaton Hall o descendenţă de cai invincibili. Primul duce de Westminster fusese şi Master of the Horse al reginei Victoria, iar acest titlu îl urcase în ochii lumii tot atât de mult ca faptul că fusese prieten cu Gladstone; activităţile sale cele mai dezinteresate, toate spitalele, toate bisericile construite pe cheltuiala lui, erau tot atâtea acţiuni date uitării, în vreme ce continua să rămână celebră fraza, de mii de ori repetată, prin care inegalabilul strămoş refuzase unui miliardar american să i-l vândă pe Bend'or:

– Nu există atâţia bani în toată America penru a cumpăra un cal ca acesta.

Cum se făcea că, într-o epocă de etichetă atât de strictă, primul duce de Westminster i-a determinat pe suveranii pe care îi primea în casa lui să admită prezenţa unui cal printre invitaţi? Întrebare pe care nu doar nepotul lui şi-o punea. Căci în ziua în care bunicul lui sărbătorise printr-un *garden-party* Jubileul de aur al reginei Victoria, intrarea cea mai remarcată nu fusese nici aceea a prinţului de Wales, nici cea a prinţului moştenitor al Prusiei, nici a regelui Danemarcei, a reginei belgienilor, nici a reginei din Hawaii în ciudatele ei veşminte, nici măcar aceea a frumoasei doamne Albani, celebra cântăreaţă, ci intrarea lui Ormonde, calul secolului, Ormonde provenit din Bend'or şi Lily Agnes, Ormonde care perpetua prin tatăl lui sângele glorios al lui Doncaster, iar prin mamă pe cel al lui Macaroni, Ormonde al

cărui neam era cunoscut de micul Grosvenor mai bine decât propria genealogie, şi care, cu permisiunea specială a lordului primar al Londrei, fusese autorizat să traverseze Saint James Park, apoi Green Park, spre a evita oaspetelui ducelui de Westminster neplăcerile traficului. Ţesălat, ferchezuit, cu părul frizat, dându-şi importanţă în faţa tuturor acelor capete încoronate, cu ţinută foarte dreaptă, fără să-şi mişte crupa, folosindu-se cu măsură şi tact de minunata putere a jaretului, Ormonde îşi ocupase ca nimeni altul locul în mijlocul peluzei şi ronţăise fără să se lase rugat florile pe care i le ofereau cele mai nobile doamne din Anglia înveşmântate în rochii brodate şi cu panglici după moda acelei toamne a anului 1877.

De fiecare dată când Bend'or evoca amintirea formidabilului strămoş era ca şi cum o voce de dincolo de mormânt i-ar fi strigat: „Ce-ai făcut? Ce-ai să faci cu numele nostru?" Căci bunicul continua să apese cu toată greutatea virtuţilor lui victoriene asupra afectivităţii nepotului, atunci când Bend'or a întâlnit-o pe Gabrielle. Iar răul ăsta nu era dintre cele care se atenuează cu timpul. Sfertul de veac ce se scursese din ziua în care îi parvenise, în Africa, ştirea despre moartea ducelui, despre îndoliatul Chester, magazinele închise, drapelele coborâte în bernă, dangătele funebre ce răsunau din clopotniţele bisericilor, discursurile care deplângeau dispariţia celui mai mare filantrop pe care îl cunoscuse Anglia, cele două servicii funebre simultane de la Chester şi de la Westminster Abbey în prezenţa familiei regale, nimic nu-l transformase pe Bend'or, nimic nu-l transformase. S-ar fi zis că, odată cu ultima suflare, ducele de Westminster îi dăduse nepotului său un motiv în plus să-şi simtă nevrednicia, şi că Bend'or avea să-şi reproşeze toată viaţa faptul că nu fusese la înălţimea omului mare şi bun pe care un detaşament al regimentului în întregime constituit, începând din

1797, din oamenii familiei Westminster, The Earl of Chester Yeomanry Cavalry, îl condusese cu alai până la lăcaşul de veci. Fără Bend'or... Căci mai era ceva. Se desfăşura războiul cu burii, iar Bend'or se afla acolo. Bend'or nu văzuse notiţa neprevăzută pe care bunicul o scrisese cu mâna lui: „Fără flori", după cum nu văzuse nici buchetul de imortele pentru care bătrâna şi grasa regină, prietena lui, ceruse să se facă excepţie. Aşezate pe sicriu, florile erau însoţite de un cartonaş: „Mărturie a respectului şi a stimei Victoriei R.I.", dar Bend'or nu era de faţă. Iar asta de asemenea îl împovăra... Acesta era Bend'or, mereu respins pe terenul propriilor emoţii.

Într-una dintre acele formule scurte care îi erau caracteristice, Gabrielle Chanel spunea, vorbind de tainica senzaţie de zdrobire pe care o avea amantul ei:

– Trebuia să ştii ce fusese bunicul lui pentru a înţelege ce nu era Bend'or.

Dar, a afirma că străbunul[1] excelase în toate, că avusese mai multe onoruri, mai multe succese, mai multă avere, mai mulţi cai şi mai multe victorii decât se putea imagina – Derby-ul câştigat de patru ori! – nu însemna a dezvălui decât o parte infimă din drama nepotului său.

Lucrul cel mai rău era că bunicul avusese mai mulţi copii decât toţi contemporanii săi. Cincisprezece, de la două soţii succesive: una fusese verişoara sa, cea de-a doua, cu treizeci şi doi de ani mai tânără, era sora ginerelui său, ceea ce făcea din primul duce de Westminster, pe atunci în vârstă de cincizeci şi opt de ani, cumnatul fiicei sale... Or, două căsătorii succesive nu îi dăruiseră

[1] O biografie a primului duce de Westminster *(Victorian Duke* de Gervas Huxley, Oxford University Press 1967) era o lectură pe care Gabrielle o recomanda scriitorilor pe care a încercat să-i facă să-i scrie memoriile. Apariţia acestei lucrări fusese semnalată de Louise de Vilmorin.

lui Bend'or decât două fiice şi un singur moştenitor de sex masculin, care a murit la patru ani de apendicită. Găsirea unei soţii care să-l facă să uite de moartea aceasta şi de durerea sa a fost una dintre obsesiile lui.

Trebuia ca o astfel de femeie să aibă calităţile unei metrese şi pe acelea ale unei soţii totodată, trebuia să fie suficient de vioaie ca să-i învingă plictiseala, suficient de spirituală ca să-i ierte infidelităţile, îndeajuns de devotată şi de fecundă spre a-i dărui o numeroasă descendenţă. Nu a întâlnit-o niciodată. Exista ea oare? Cele care păreau cele mai indicate îl plictiseau de moarte. Le evita. Cele cu care s-a căsătorit – rostind de fiecare dată dorinţa sinceră de a nu mai divorţa niciodată – nu i-au dăruit copii. Astfel că s-a însurat de patru ori. La a doua decepţie, s-a simţit rănit în amorul propriu şi, la drept vorbind, furat. Nu i se ofereau decât bucurii măsluite. Nu a fost nevoie de mai mult pentru ca, dezamăgit, uluit precum un conviv privilegiat căruia viaţa i-ar fi refuzat brusc locul cel mai bun, Bend'or s-a îndepărtat de felul de viaţă al mediului care îi era propriu. Dacă a avut mereu o atitudine contrarie celei a Establishment-ului britanic, nu a făcut-o niciodată atunci când a trebuit să-şi conducă afacerile, ci doar în modul de a-şi alege prietenele.

Episodul Chanel se situează între a doua şi a treia căsătorie a ducelui.

Atracţia pe care a avut-o pentru Gabrielle, faptul că a ales-o, nevoia pe care a simţit-o de a-şi impune alegerea ne fac să înţelegem mai bine decât orice reacţia brutală a unui bărbat conştient că fusese din naştere sufocat de idei învechite şi oarecum străin faţă de vremea lui. A încercat o adevărată satisfacţie să o descopere pe aceea pe care munca o eliberase şi pe care

preocuparea permanentă pentru realitate o identificase atât de minunat cu epoca ei.

II

DUPĂ *TRENUL ALBASTRU*

Pe ambele maluri ale Senei, jerbele de artificii se stinseseră, iar Expoziţia Artelor Decorative îşi închisese porţile.

„Solemna închidere" avusese loc în holul de la Grand Palais în prezenţa preşedintelui Republicii, a delegaţilor străini şi a cinci comisari coloniali, personaje dintre cele mai exotice, în timp ce corul Operei intona *Marseieza*. De la Concorde până la podul Alma începeau să fie demolate pavilioanele pe care le vizitaseră milioane de curioşi, francezi sau străini. Expoziţia înglobase mobilier, arhitectură – putuseră fi văzute o biserică, un cimitir, cartiere-grădini, fântâni – iar în marele muzeu al habitatului care, vreme de şase luni, îi lipsise pe parizieni de folosirea esplanadei, se desena un nou mod de viaţă. Până şi un Palat al Eleganţei[1]... Specificul manifestării a fost dat de faptul că au fost grupate rochii semnate de Jean Patou, Chanel, Jeanne Lanvin sau Luiseboulanger, cât şi de prezentarea de ţesături semnate Poiret, mătăsuri, ecleraje, mobilier, cristale Lalique, mobile lăcuite semnate Dunand, bijuterii

[1] În *Connaissance des Arts*, no. 266, Hélène Demoriane: „Mai mult decât cele trei ambarcaţiuni ale lui Paul Poiret, *Amours*, *Délices* şi *Orgues*, punctul de atracţie al Expoziţiei a fost Pavilionul Eleganţei. Aici, într-o arhitectură asimetrică semnată de Rateau, în spatele unei ferestre imense îmbrăcate de Rodier în mătase albă ţesută cu fir de argint, Worth, Callot, Lanvin prezentau rochii de vis sub şiroaiele de lumini ale lustrelor".

Cartier, orfevrărie Christofle, feronerie, porţelanuri, franceze sau străine, cu singura condiţie ca liniile şi formele să fie nete, cu o ornamentaţie sobră şi de un relief moderat.

Succesul obţinut de Arts Déco era un fapt indiscutabil. Nicicând un cuvânt de ordine mai imperativ nu fusese mai bine respectat.

Un mobilier nou, fără sculpturi, fără ornamente, intra în era industralizării, adică în aceea a editării şi a vulgarizării. „Separarea literaturii de ebenisterie este definitivă, se putea citi. Nici un Gallé de mâine nu va mai încerca să facă lemnul să vorbească un limbaj forestier."[1]

Cu acest decor, moda feminină avea să facă în mod necesar alianţă. Ea desfiinţa buclele, acele de păr, părul lung şi cămăşile de noapte cărora li se substitua un veşmânt rezervat până atunci bărbaţilor: pijamaua. Reducea la nimic lenjeria intimă. În sfârşit, pentru ca femeile să se deosebească tot mai puţin de cel pe care voiau să-l considere de acum înainte un tovarăş de muncă şi un egal – bărbatul –, moda ştergea sânii şi pentru prima oară poruncea ca părul feminin să egaleze în nuanţă de negru şi în sclipici pe acela al lui Rudolph Valentino. Asta însemna să impună folosirea briantinei şi coafura *à la garçonne*, adică băieţească.

Pentru Chanel, acest lucru nu implica nici o modificare. Moda asta era chiar ea. Ea fusese iniţiatoarea. Dar dacă, în domeniul meseriei ei, artele decorative nu o învăţaseră nimic nou, pe un plan mai general, semnificaţia socială a unei astfel de manifestări fusese imensă şi nu o mai putea pune nimeni la îndoială: cu ocazia acestei chermeze, parizianca îşi oferise adevăratul chip, iar acest chip era semnat Chanel. Fără ca Gabrielle s-o fi vrut sau măcar s-o fi dorit, stilul ei se propagase în afara cercurilor din care se recruta clientela ei.

[1] Henri Clouzot în *l'Illustration*, no. 4307

Astfel, alături de rochii executate cu mare cheltuială și menite unui public de mare lux, aveau să devină posibile, prin însăși simplitatea lor, cópii mai mult sau mai puțin clandestine, puțin costisitoare, adresându-se unor femei mai puțin avute. De unde proveneau aceste rochii? Trebuia oară să se meargă pe urmele lor? Să li se declare război copiștilor? Asta s-au decis să facă majoritatea creatorilor de lux. Cu singura excepție a lui Chanel. Cum adică, să devină un jandarm? Să angajeze urmăritori? Știa că era o bătălie dinainte pierdută. Dar, încă din 1925, ea trăsese concluzia că și moda intra în era vulgarizării. Ea avea să fie văzută de acum încolo mult mai des condiționată de imperative comerciale decât de capricii, iar creatorii aveau să fie siliți s-o modifice de la un sezon la altul prin schimbări *rezonabile,* așa cum un fabricant de mașini modifică linia unui automobil.

În 1926, ediția americană a revistei *Vogue* prezicea că o anume rochie de o descumpănitoare simplitate va deveni un soi de uniformă unanim adoptată. Fără guler, fără manșete, confecționată din crêpe de Chine negru, cu mâneci lungi și foarte ajustate, bufantă peste șoldurile pe care fusta le cuprindea și le mula foarte strâns, era o creație Chanel, o simplă rochie-teacă. Oare femeile în număr mare vor accepta să poarte același tip de rochie? Prezicerea părea dintre cele mai absurde. Atunci, pentru ca cititoarele să admită că poate tocmai comodității și simplității ei își va datora această rochie succesul, *Vogue* a comparat-o cu un automobil. Oare lumea ezita să cumpere o mașină sub pretext că nu se va deosebi de o alta? Dimpotrivă. Această similitudine îi garanta calitatea. Și aplicând acest principiu modei în general și acelei rochii negre în special, revista conchidea: „Iată *Fordul semnat Chanel*".

Toamna lui 1925... Reverdy își organiza plecarea la Solesmes, iar Gabrielle nu se resemna prea ușor. Atunci se petrecea obișnuita poveste: se arunca în muncă, își căuta prietenii, dar în plus se

ameţea cu distracţii într-o societate care era tot ceea ce bărbatul care o făcea să sufere o deprinsese să dispreţuiască mai mult.

Apartamentul ei din Rue du Faubourg-Saint-Honoré nu se golea niciodată. Era mai mult ca oricând locul de întâlnire al Baletelor ruse şi al prietenilor Misiei, cărora li se adăugau noi cunoştinţe, provenind tot din lumea artistică: Colette, Dunoyer de Segonzac, Christian Bérard, Jean Desbordes. Clientela ei sporise şi ea considerabil. Iar Gabrielle începea să fie primită de câteva dintre femeile pe care le îmbrăca, primindu-le la rândul ei la ea acasă. Americance din America de Sud sau de Nord, miliardare din Argentina, doamnele Sanchez Elia, Pedro Corcuera, Martinez de Hoz, W.X. Vanderbilt, din orice mediu ar fi provenit ele, clientele lui Chanel o primeau la masa lor şi se arătau în locurile cele mai frecventate în compania creatoarei lor de modă.

În sfârşit, se mai întâmpla ca Gabrielle să fie văzută nu cu clientele, ci cu soţii acestora.

În ziarele specializate, Chanel se bucura de partea leului. Pagină după pagină, doar de ea se vorbea. „Toţi cei care la Paris sunt interesaţi de eleganţă trec prin saloanele lui Chanel"[1], se putea citi. Sau de asemenea: „Nici o colecţie nu reflectă mai mult decât aceea a lui Chanel gândul creatoarei ei şi nu se identifică mai complet cu gusturile momentului actual". Sau tot astfel: „... Subtilitatea croielii, aparenta simplitate: efortul rămâne invizibil".

La Paris, la Monte-Carlo, la Biarritz, la Deauville, pretutindeni era semnalată prezenţa ei.

Într-adevăr, îşi dădea silinţa. Trebuia cu orice preţ să apară, să facă faţă. Dansa shimmy cu atâta frenezie, că îşi rupea fabulosul colier lung, iar cei o sută de invitaţi la o petrecere se puneau în genunchi în căutarea perlelor.[2]

[1] Ediţia franceză a revistei *Vogue*
[2] Marturie a lui Georges Auric în *Les Années Chanel*, Pierre Galante, Gallimard

Toamna lui 1925... Kees Van Dongen, devenit pictorul la modă al acelor ani, pregătea o ediție ilustrată din *La Garçonne**, romanul cel mai deșucheat ce se putea citi.

Toamna lui 1925... Dolarul atinsese cota maximă, iar Hemingway, Scott Fitzgerald, Dos Passos, Sinclair Lewis, Thornton Wilder, Henry Miller trăiau la Paris.

Toamna lui 1925... Divorțul ducelui de Westminster de cea de-a doua soție, Violet Mary Nelson, luată în căsătorie cu cinci ani mai înainte, făcea mai mult scandal decât ar fi fost de dorit. Sentința fusese rostită împotriva ducelui. O neplăcută problemă de adulter cu flagrant delict la un hotel din Paris. Toate acestea fiind contrarii felului de a fi al Establishment-ului britanic, i-au adus ducelui îndepărtarea vreme de câțiva ani de curtea britanică. Însă Monte-Carlo era locul unde se petrecea totul. De altfel, acolo îi fusese prezentat ducele lui Gabrielle Chanel, în cursul unei serate.

Scrisori de dragoste aduse de la Londra la Paris de curierii Înălțimii Sale într-un veșnic du-te-vino; flori tăiate când din sera cu gardenii, când din sera cu orhidee de la Eaton Hall; coșuri cu fructe culese chiar de duce din serele pentru culturi timpurii în care pepeni galbeni, căpșuni și clementine creșteau în plină iarnă; somoni din Scoția care, abia pescuiți, erau dați în grijă altor curieri speciali – aceia călătoreau cu avionul, ceea ce părea extravagant – așa a fost cucerită Gabrielle, după un asediu purtat într-un stil care avea de ce s-o uimească.

Într-o zi, deși nu-i fusese acordat privilegiul de a dormi pe aceeași pernă, dar fiind totuși dornic să-i joace lui Gabrielle una dintre farsele lui preferate, ducele a ascuns o casetă de bijuterii pe

* *La garçonne/O fată emancipată,* roman erotic al lui Victor Margueritte (1922)

fundul unei lăzi cu legume. Caseta nu conţinea decât o singură piatră, enormă însă: un smarald în stare brută. Majordomul a rămas fără grai. Joseph – el era cel care deschidea coletele – se bucura de aceste daruri de parcă i-ar fi fost adresate. Mărturia fiicei lui dovedeşte că nimic din ce s-a spus despre acea perioadă din viaţa lui Gabrielle nu e legendă şi că, într-adevăr, Bend'or desfăşura la picioarele ei un covor de aur.

Şi totuşi ea şovăia. Nici acest aspect nu poate fi pus la îndoială. Când era întrebată de ce, ridica din umeri. Răspunsul era în acel gest de lehamite şi în felul de a spune: „Nu mă mai trăgea inima..." Trebuia să se înţeleagă că, deja, nu îi mai stătea inima decât la meseria ei.

Căci, într-un anume fel, ea nu mai era singură. În jurul ei era acel grup de artişti de care era mai mândră decât de o cucerire... Era mai bine decât o căsătorie frumoasă, mai bine decât un titlu de noblеţe. Iar faptul că Joseph continua să-i considere pe pictori şi pe muzicieni nişte paraziţi n-o împiedica pe Gabrielle să creadă că ei deveniseră, măcar în parte, *viaţa ei*. Să părăsească toate astea? Mai spunea de asemenea: „Nu vedeam ce aş fi putut face în Anglia..." Căci ea cunoştea fragilitatea acelui tip de pact. A-l include pe Bend'or, a-l amesteca cu societatea aceea de artişti ar fi însemnat imediat disocierea, de grupul ei s-ar fi ales praful, pictorii ar fi evitat-o aşa cum alţii o evitaseră pe Misia în perioada căsătoriei ei cu Edwards. Avea să trăiască o aventură similară, dacă Bend'or ar fi smuls-o, fie şi involuntar, meseriei, care era singura ei certitudine, prietenilor, care erau singura ei mândrie? Ce putea aştepta din partea lui? Bijuterii? Nu avea ea de acum înainte bani ca să-şi ofere tot ce îi plăcea? Mai puţin frumoase, fără îndoială, şi mai puţin numeroase, dar ce conta!... Atunci, ce putea să aştepte? Să fie cunoscută de întreaga Londră. Argument solid care a scăpat nefolosit.

Căci ducele îşi asigurase unele legături secrete la faţa locului.

Una dintre prietenele ei, care avea acea piele sidefie și intensitatea singulară care le place atât de mult englezilor, una dintre femeile fremătătoare care se învârteau, numeroase, în jurul lui, figura cu brio printre intimele lui Gabrielle. Vera Bate[1] era numele ei. Nimeni nu era mai iubită ca ea în înalta societate londoneză și ea fusese cea care, fără să se gândească la ceva rău, i-l prezentase pe Bend'or lui Gabrielle la sfârșitul unui *party* la Monte-Carlo. Englezoaică prin naștere, americancă prin căsătorie, un inimitabil amestec de cutezanță și frumusețe, Vera era în instanță de divorț. Avea prin ce să-i amintească lui Gabrielle de Antoinette prin pofta de viață, de Adrienne prin eleganță, și de una, și de cealaltă prin grijile legate de bani. Ceea ce explica faptul că lucra în compania Chanel din anul 1925, fără să se fi putut prea bine înțelege în ce consta slujba ei.

Încă nu s-a găsit un termen care să definească funcțiile care scapă definițiilor, deși pot fi recunoscute dintr-o privire. Aducătoare de cliente? Această Vera – oare, ca să fie în pas cu moda zilei, renunțase la prenumele de Sarah? Erau încă destui slavi în casa lui Gabrielle – Vera avea așadar misiunea de a face casa Chanel să profite de pe urma relațiilor ei. În plus, purta așa de bine toaletele, încât asta era suficient pentru ca prietenele ei să-i invidieze pe dată rochiile. Rochiile ei? Lumea credea că sunt ale ei. Fals! Chanel era cea care i

[1] Născută la Londra, în 1888, Sarah Gertrude Arkwright – Vera nu era decât un pseudonim – fusese infirmieră în Franța în timpul Primului Război Mondial. Îl întâlnise la Paris pe primul ei soț, un ofițer american, Fred Bate, cu care s-a căsătorit în 1919 și de care a divorțat în 1927 spre a se recăsători în 1929 cu un ofițer italian care a fost unul dintre cei mai buni călăreți ai epocii, Alberto Lombardi. Înrudirea Verei Arkwright cu familia regală a Angliei e în afara oricărei îndoieli, deși pe actul de naștere fusese declarată fiică de zidar. Părerea cea mai răspândită este că ea era fiica nelegitimă a unui descendent al acelui duce de Cambridge care, în urma unei căsătorii morganatice, nu fusese autorizat să dea fiilor săi alt nume decât Fitz-George. Acest lucru explică legăturile strânse care existau între Vera Bate și prințul de Wales.

le oferea. Manechin, în fond, elegant îmbrăcată cu cheltuială puțină, Vera Bate era ceva din toate astea la un loc și mult mai mult în plus. Căci era o bună sfătuitoare, iar Gabrielle o asculta. Să mai adăugăm că admiratorii ei erau în asemenea număr, încât, tot văzându-i pe acei Archie, Harold, Winston, Duff căutând compania Verei, tot auzind niște accente atât de perfecte provenind de la Oxford sau Cambridge, Gabrielle a ajuns să se convingă că, pentru cucerirea Angliei, Vera va fi suficientă. La ce-i mai trebuia un duce?

Unii martori afirmă că Gabrielle a respins destul de dur primele avansuri ale lui Bend'or. Dacă ar fi căutat un șiretlic spre a-l prinde în mreje, în mod sigur nu ar fi putut găsi altul mai bun. Vizitele ducelui la Paris au devenit astfel tot mai frecvente; surprize și farse s-au succedat într-un ritm accelerat. Într-o seară, foarte târziu, Joseph a deschis ușa, pomenindu-se în fața unui uriaș care dispărea îndărătul unei cantități imense de flori. „Pune asta aici" i-a spus el celui care livra marfa. Dar la momentul bacșișului, l-a recunoscut pe ducele de Westminster venit să aducă personal produsul serelor sale.

La câtva timp mai apoi, un tânăr, un necunoscut, a sunat la rândul lui și, știind bine că Gabrielle era în plină febră a pregătirilor colecției, a implorat ca ea să nu fie deranjată. Pretindea că are întâlnire cu Vera Bate. „Nu este aici", a răspuns Joseph. Vizitatorul, care avea maniere desăvârșite, părea totuși teribil de stingherit. Ținea morțiș s-o aștepte la oficiu. Joseph, surprins, dar crezând că poate nu era *„cineva bine"*, i-a dat un scaun, apoi a uitat de el. Au trecut câteva ceasuri. În sfârșit, Vera a sunat la rândul ei. Atunci Joseph și-a amintit de vizitatorul care aștepta în continuare. Acesta însă, plictisindu-se la oficiu, se instalase în bucătărie unde ducea cu maestrul bucătar o conversație însuflețită în legătură cu iscusința de reuși un bun profiterol.

– Doamna Bate este aici. Pe cine trebuie să anunț?

– Pe prințul de Wales, a răspuns necunoscutul.

În vreme ce prietenii ei făceau mare haz de asemenea întâmplări, aceste fapte mărunte din viaţa ei de zi cu zi nu o amuzau decât prea puţin pe Gabrielle. Ce ascundea rezerva asta a ei? Nimic altceva decât o animozitate împotrivă aceluia care credea că o va câştiga cu bijuterii, relaţii măgulitoare şi flori. Cunoştea cântecul... Era astfel silită să retrăiască epoca unui îndelungat dezgust. Cea a susţinătorilor... Bend'or s-a zbătut în van, amărăciunea pe care ea încă o resimţea a fost multă vreme mai puternică. Şi mult timp ea s-a străduit să-i ofere lui tot atâtea cadouri câte primea.

Dar iată că reporterii britanici ai ecourilor mondene au pus pe seama ducelui proiecte de căsătorie. Ziariştii erau categorici: era vorba de data asta de o franţuzoaică. O creatoare de modă renumită... Atunci, împinsă de la spate, precipitată în plin miraj, Gabrielle a decis să se arate mai clementă. Astfel că, într-o seară, pe când ea se afla la bordul iahtului *Flying Cloud,* Bend'or a profitat de faptul că aproape toţi invitaţii lui plecaseră ca să dea ordin să se ridice ancora. S-au pomenit în larg, departe de Monte-Carlo, ea şi cu el, aproape singuri. În fine... „Singuri" era un fel de a vorbi. Căci ducele mai răpise şi o orchestră pe care o ţinea ascunsă.

O ultimă farsă înainte de plăcerile pe care le aştepta.

III

DEPRINDEREA FASTULUI

Încă o dată venise pentru Gabrielle momentul să se minuneze. Încă o dată a crezut că tot ceea ce se va lega nu va mai fi dezlegat. Midinetă fără leac... După ce trecea o anume surpriză de început,

își pierdea capul și visa la căsătorie. A văzut un adăpost definitiv în fiecare dintre casele în care a condus-o ducele, la Mimizan, „coliba" din ținutul Landelor, la Saint-Saens, castelul lui din Normandia, în Scoția, în casa de pescuit. Dar unde n-a fost?

Se ducea cât de des putea în Anglia. Într-un răstimp extrem de scurt, a cunoscut multiplele posesiuni ale noului ei amant. Mai întâi cele două iahturi. Unul aflat într-un port mediteraneean, celălalt în Marea Mânecii sau în Atlantic, ambele așteptau ca Înălțimea Sa să-și exprime dorința. Unul era *Flying Cloud,* o goeletă cu patru catarge. Număra patruzeci de oameni în echipaj și era în întregime mobilat în stil Queen Ann. Paturi cu baldachine, sipete grele sculptate, mese din lemn masiv, un muzeu plutitor. Celălalt, un fost distrugător, *Cutty Sark,* avea capacitatea de 883 tone și fusese construit pentru comerțul cu Extremul Orient de către maiorul Henry Keswick, negociant semeț al unei oarecare China Trading Firm. Incapabil să-și asume întreținerea vasului, îl vânduse imediat lui Bend'or, spre marea bucurie a acestuia. Era un vas făcut pentru cele mai straşnice furtuni și nu era loc pe lume în care Bend'or să se simtă mai bine. Nici nu se instala bine la bord, că deja aștepta cu o nerăbdare copilărească furtuna. Avea nevoie de ea ca să se simtă fericit. Mai trebuia și ca metresa lui să nu sufere de rău de mare – repudiase mai multe amante pentru singurul motiv că din teamă sau din indispoziție se temeau de hulă – mai trebuia de asemenea ca vasul *Cutty Sark* să aibă tangaj, un ruliu furios, mobilele să se desprindă amenințând viața pasagerilor, doamnele înspăimântate să-l implore pe căpitan să ajungă cât mai iute în portul cela mai apropiat. Oricare ar fi fost starea vremii, căpitanul avea ordin să nu facă nimic. Atunci, în panica generală, ducele se încuia în cabină și adormea profund. Nu era văzut făcându-și din nou apariția decât după ce furtuna se potolea. Curajul de care Gabrielle dăduse

dovadă în confruntarea cu elementele dezlănţuite a contribuit mult la sporirea stimei pe care i-o arăta companionul ei de călătorie.

Pe vreme bună, Bend'or profita de întunericul nopţii ca să dea ordine să se schimbe pe furiş direcţia. Planurile erau date peste cap. Dimineaţa, pasagerii uluiţi încercau să se informeze punând întrebări stewardului:

– Ce coastă e asta? întrebau ei.

Ordinul era să se răspundă, oriunde s-ar fi găsit:

– Trebuie să fie Spania.

Gabrielle a mai trecut şi prin experienţa trenurilor speciale, care aveau două vagoane de dormit Pullman şi patru vagoane de bagaje prevăzute să transporte cufere şi câini. A fost fotografiată în compania lui Bend'or la Grand Liverpool. Reporterii ecourilor mondene i-au pândit cele mai mărunte gesturi, iar prietenele lui Bend'or s-au mirat că, în materie de îmbrăcăminte, gusturile „celebrei creatoare de modă" erau atât de simple.

În sfârşit, a învăţat să cunoască Eaton Hall. S-a mirat de rafinamentele legate de vremurile apuse ale splendorii victoriene, atunci când castelul îi primea pe neaşteptate pe membrii familiei regale, iar castelanul de la Eaton Hall, cel mai bogat supus al reginei, se considera obligat să lase să se spună că el trăia mereu pe picior de sărbătoare. În vremea weekendurilor lui Gabrielle la Eaton Hall – când aproximativ şaizeci de invitaţi se aflau acolo în mod stabil, printre care Winston Churchill şi soţia sa care făceau parte dintre intimi –, o sumedenie de obiceiuri datând din acea epocă erau încă respectate. Sala de bal, în care din 1886 toţi ducii de Clarence, York sau Wales dansaseră, era întotdeauna deschisă, iar parchetul era proaspăt ceruit. Era suficient să se facă apel la orchestra locală în haină roşie şi pantofi de lac pentru a se porni dansul. În anumite ocazii, dineurile erau servite pe muzică, fie că

organistul castelului improviza la orga monumentală, fie că erau aduşi cu mare cheltuială artişti de la Londra. Uneori câte un ventriloc, alteori comici, altă dată un celebru hoţ de buzunare... Gabrielle s-a familiarizat de bine, de rău cu armata de valeţi pe care îi comanda un majordom mai demn decât un general, s-a obişnuit cu galeriile şi anticamerele înşirate prin care se pierdea adesea, deşi studiase cu mare seriozitate planul lor.

Un străbun al lui Bend'or fusese cel care hotărâse să înalţe în 1802 o colosală clădire încărcată de turnuri şi turnuleţe după ce dăduse jos un conac elegant, construit în secolul al XVII-lea. Iniţiativă dezastruoasă şi care, de la o generaţia la alta, a apăsat tot mai greu asupra finanţelor familiei Grosvenor. Pe o suprafaţă enormă, un conglomerat complet de eşantioane din toate motivele arhitecturale de care se făcuse uz între domnia lui Charles al II-lea şi aceea a lui George al III-lea. Gabrielle şi-a fixat puncte de reper. Toate galeriile erau boltite. Era galeria pseudogotică, având pilaştri grei din marmură şi paviment în mozaic; era galeria cu busturi romane, mai puţin severă, apoi galeria cu cai, apoi biblioteca în care se înghesuiau zece mii de volume, în fine scara principală ce putea fi recunoscută după enorma pânză a lui Rubens care împodobea pereţii şi de asemenea după faptul că îi urcai treptele trecând printr-un dublu şir de cavaleri în armură – douăsprezece siluete neliniştitoare care făceau de gardă îndărătul vizierelor coborâte ale coifurilor – era mai ales doamna Crocket, cu cheile la brâu, afabilă *house keeper**, mereu gata să sară în ajutorul invitaţilor care se rătăceau.

Eaton Hall era în mod iremediabil hidos. Se încercase totul pentru a da un pic de gust faţadelor. Din 1802 până în 1882, unii după alţii, membrii familiei Westminster au cheltuit averi pentru a demola şi a reconstrui porţiuni din Eaton Hall. Înainte de Bend'or,

* Menajeră (engl.)

bunicul lui pusese la bătaie în zadar şase sute de mii de lire pentru a a pune turnurilor crenelate acoperişuri ascuţite, nu ajunsese la nici un rezultat. Atunci se gândise că ceea ce lipsea era o statuie. Plasată în centrul curţii de onoare, foarte înaltă şi vizibilă de la intrare, ea avea să aducă puţină viaţă, gândea el. A fost făcută comanda unei gigantice efigii alui Hughes Lupul. Dar iată că primul duce de Westminster şi-a dat seama ce incorigibil desfrânat fusese fondatorul familiei. Cât s-o şocheze, în puritanismul ei, pe bătrâna regină grasă. A revenit asupra iniţiativei şi i-a cerut sculptorului, dacă mai era timp, să facă din statuia comandată un Sfânt Oswald. Prea târziu, din păcate... Artistul plasase deja un şoim pe pumnul nemilosului vânător, iar cum „*le gros veneur*" fusese extrem de trupeş, îl mai şi cocoţase pe un cal enorm. Şi atunci ce mai era de făcut? Cu aceeaşi grijă privind animaţia, primul duce de Westminster s-a întors spre muzică. Îi trebuiau clopote. A comandat un *carillon,* un ansamblu de clopote, care suna în manieră belgiană, socotită superioară celei a carioanelor englezeşti. Organistul catedralei Saint-Paul a fost expediat în mod expres la topitoria din Louvain spre a controla, unul după altul, cele douăzeci şi opt de clopote prevăzute şi a se asigura că dintre cele douăzeci de arii programate, *Home, sweet home* nu fusese uitată. Pe melodia aceea, pe vremea lui Bend'or, invitaţii din weekend o luau pe la miezul nopţii în direcţia apartamentelor private.

Mai rămânea parcul. O pură minune pe care Bend'or, descurajat de incurabila urâţenie a castelului, îl înfrumuseţa necontenit. Adusese transformărilor toată exuberanţa de care era capabil, un entuziasm juvenil, precum cel al unui adolescent căruia Fortuna nu îi refuzase nimic. Iar natura se pliase în funcţie de toanele lui. Era pasionat de bazinele în forme geometrice şi de pâraiele cu sinuozităţi capricioase. Fiecare vedere din parc era un tablou în

sine. O dusese pe Gabrielle cu barca pe lac şi îi făcuse onorurile insulei maimuţelor. Toată viaţa ea a păstrat amintirea fermecată a desfătării pe care o ofereau gazoanele englezeşti, a abundenţei de flori şi a minunatei priceperi a grădinarilor. Grădina, alături de tweedurile scoţiene, vestele de dimineaţă cu bust în dungi şi mâneci negre pe care le purtau valeţii de la Eaton Hall, ţinuta de culoare închisă a marinarilor de pe *Cutty Sark*, cu tunica lor cu nasturii aurii şi boneta trasă până la sprâncene, erau, de departe, ceea ce o sedusese cel mai mult în Anglia.

Şi din toate aceste elemente, ea a făcut temele dominante ale veşmintelor pe care le-a creat.

Din 1926 până în 1931, moda Chanel a fost englezească. Niciodată nu mai fuseseră văzute în salonul ei atâtea vestoane „de croială strict masculină", spuneau jurnalele, atâtea bluze şi veste cu dungi ample, atâtea mantouri „pentru sport", atâtea taioare şi ţinute „de purtat la curse". Gabrielle a adoptat obiceiul englezesc de a trăi în pulover. Dar a ştiut să meargă mai departe, însoţindu-l cu bijuterii cum nici o doamnă din societatea engleză nu ar fi îndrăznit să poarte altfel decât în rochie de gală. Astfel, sub influenţa ei, Misia a fost văzută primind lume la dejun îmbrăcată în costum din „crep marocan" pe care îl însoţea un simplu tricotaj, amestec care a pricinuit cea mai mare surpriză printre arbitrii eleganţei. Surpriză care s-a transformat în stupoare când şi-au dat seama că la această rochie de dimineaţă Misia purta şi „magnificul ei lanţ cu diamante în triplu şirag". Căci, în 1926, un vânt de somptuozitate bătea peste clientela Chanel. Dar o somptuozitate discretă care se lăsa uşor uitată. Niciodată – şi asta a ţinut până la sfârşitul vieţii ei –, Gabrielle nu şi-a imaginat că luxul putea avea alte scopuri decât pe acela de a face simplitatea remarcabilă.

Pentru că ea a fost foarte repede și mai mult decât pe jumătate cucerită de mediul englezesc. A știut să aprecieze ce primea de la el și foarte curând a ajuns să se simtă ca acasă la Eaton Hall. Atât de mult, încât s-a ataşat de ceea ce, la început, o şocase cel mai tare: arhitectura castelului, plină de reminiscențe medievale, lipsa de măsură a construcției... A uitat de ceea ce, în acel decor, ținea de imageria unui roman de capă și spadă și totodată de poezia buimacă a unei drame hugoliene. Cât să stimuleze ironia Misiei la fiecare dintre sejururile ei. Misia pretindea că exista un anume soi de machbetism la cei din familia Westminster și că în mod sigur cineva cam smintit înălțase pădurea de donjoane din vârful cărora puteai crede că vezi mereu siluete somnambulice gata să se arunce în gol. Dar comparând prestigiosul decor al ducelui de Westminster cu acela al familiei Sert, Gabrielle constata că aveau destule puncte comune. Până la urmă a ajuns să iubească Eaton Hall pentru grația unui anume prost gust. De ce oare? Dacă era silită să se explice, făcea uz de comparații care erau expresia permanentă a rănilor din trecut: obsesia preciziei, teama de a nu respecta regulile firescului, altfel spus marota a ceea ce deosebea societatea veritabilă de lumea curtezanelor și a parvenitelor.

– Eaton Hall, spunea ea, ar fi putut fi *dezgustător*... Înțelegeți ce vreau să spun? Locuit de D'Annunzio, cu draperii prăfuite, panoplii de teatru, obiecte *ridicole*, un talmeș-balmeș de jucărioare pentru bal mascat. Ceea ce, dimpotrivă, forța admirația, era curățenia acelei locuințe, era firescul englezesc. Urâțeniile erau uitate. Așezat la colțul scării, un cavaler în armură e cam *melodramatic*... Doar dacă nu cumva a fost acolo dintotdeauna. Așa că te uiți la el ca la un fruct al pământului, mândru și drept cum este, mai ales dacă armele îi sunt bine lustruite și parcă mereu gata să slujească. La Eaton Hall era unul, îndeosebi, un fel de hidalgo, pe care casca,

de pe care nu lipseau decât penele, îl făcea ţinta privirilor. Închis în mormanul lui de fierăraie, devenise pentru mine un soi de prieten. Mi-l închipuiam tânăr şi frumos. Îl salutam de fiecare dată când treceam pe acolo. Îmi spuneam: „Totuşi, ce bine era alcătuită drăcovenia aia! Şi cât de seducător şi de puternic te puteai simţi acolo înăuntrul ei!" Când eram sigură că nimeni nu mă vedea, mă apropiam şi îi strângeam mâna.

Căci ea tocmai descoperise *cu adevărat* decorul, pe care, la scară mai mică, femeile întreţinute de la începutul secolului încercaseră să-l traducă în fals. Iar acest lucru îi inspira consideraţii sub care se ghicea un act de acuzare în toată regula. Dar cum era nevoită să se folosească oricum de stratageme, în loc să se lege direct de stilul foiletonistic al decorului şi al modelor din viaţa curtezanelor, prefera să se folosească de un nume de împrumut: D'Annunzio. Mediocră şiretenie. Fantoma lui Émilienne d'Alençon îi bântuia conversaţia. Nu făcuse şi Émilienne voiajul în Anglia? „Te vei numi contesa de Songeon şi ţi-l voi prezenta pe vărul meu Édouard..." Erau cuvintele prin care regele belgienilor o invitase să-l urmeze. Émilienne, Otero, Liane... Toate purtau „jambiere, cuirase pentru coapse, apărători pentru palme, căpestre din perle, scuturi din pene, cingători din satin, din catifea, din geme, cămăşi de zale, erau nişte *cavaleri* îmbrăcaţi în tul..."[1], iar ura lui Gabrielle faţă de *artificialitate* sub toate formele ei era dintre cele de care nu poţi scăpa. Ce era atunci de făcut în afară de ceea ce ea făcea? Trebuia să lase ura să se reverse ajungând să-i condiţioneze judecăţile de valoare. Să nu ne lăsăm astfel înşelaţi asupra sensului unei anglofilii pe cât de necondiţionată, pe atât de tenace, care a decurs mai puţin din *sentimentul* pe care îl putuse avea pentru Bend'or, cât mai degrabă din *resentimentul* faţă de acei „războinici

[1] Jean Cocteau, *Portraits-souvenirs*

din amor"[1], temându-se atât de mult să nu fie identificată cu ei. Aceasta era Gabrielle, mereu cuprinsă de un resentiment care era suflul însuşi al vieţii ei, luptând mereu împotriva amintirilor cu geniul ei propriu, cu măreţia şi profunda ei deziluzionare.

Şi totuşi, în epoca legăturii ei engleze, fusese puternică speranţa pe care, în pofida tuturor dificultăţilor, o păstrase în suflet: să se căsătorească... Să se căsătorească la fel ca Marthe Davelli care renunţase să mai cânte pe scenă şi se măritase cu Constantin Say „care făcea afaceri cu zahăr". Să se căsătorească la fel ca aceea care continua să se numească pe scenă Gabrielle Dorziat, dar care, în particular, devenise contesa de Zogheb. Să se căsătorească la fel ca prietena ei Vera Bate, care trăia o dragoste minunată în braţele unui frumos ofiţer italian şi devenise Vera Lombardi. Să se căsătorească până la urmă cu Bend'or... Gabrielle a făcut totul spre a-şi atinge scopul. L-a urmat pe Bend'or peste tot. S-a instalat într-un soi de vârtej de distracţii, adoptând modul de viaţă nepăsător al marelui senior a cărui viaţă o împărtăşea. Bucuria pe care o trăia schimbând necontenit reşedinţa era ceva contagios. A călătorit. Bend'or instala pretutindeni unde ajungea un fel de drept suveran de gândire şi acţiune într-o optică foarte englezească; cămăşile lui, pălăriile lui, mersul, glasul, glumele, cugetările, toate făceau din el un englez – până şi războiul... Căci, spusă de el, cea mai măruntă anecdotă purta marca Angliei. Ea îl asculta. Ce mai rămânea din spiritul nou, clocotitor şi liber care domnise peste locuinţa pariziană a lui Gabrielle în epoca ultimei ei iubiri, ce mai rămânea de pe urma lui Cocteau, Max Jacob, Reverdy? Nimic. S-a prefăcut că nu suferă din acest motiv şi a ciulit o ureche complezentă la istorisirea cavalcadelor byroniene ale ducelui de Westminster prin

[1] Jean Cocteau, Prefaţă la catalogul Expoziţiei de tablouri a lui Paul Poiret la galeria Charpentier în 1944

deşerturile Africii. Căci Bend'or, dacă îşi detesta epoca, arta modernă şi avioanele, iubise în schimb războiul.

În 1914, contribuţia lui la conflictul mondial constase în a-şi pune maşinile Rolls-Royce la dispoziţia armatei engleze. Poseda opt asemenea automobile. Astfel se face că după o scurtă trecere pe la statul-major al lui Sir John French – se pare că amanţii englezi ai lui Gabrielle s-au perindat pe acolo: după Boy, Bend'or – îl regăsim pe duce în deşertul Libiei, purtând, cu ajutorul câtorva prieteni, un mic război personal, aşa cum cineva face o partidă de vânătoare. Fiecare membru al *cuadrillei* sale, dispunea de un automobil înarmat, fără banchete şi având o mitralieră fixată în locul portbagajului. Maşinilor Rolls-Royce li se adăugaseră atât maşini de turism, cât şi un număr însemnat de camionete şi furgoane, conţinutul garajelor ducelui, cele din Franţa şi cele din Anglia. În fine, compania mai dispunea şi de serviciile unui doctor şi de cele ale personalului de la Eaton Hall care şi-a urmat stăpânul. Pentru împrejurarea cu pricina, jochei, birjari şi valeţi fuseseră cu toţii îmbrăcaţi în ţinute de luptă şi primiseră sarcini secundare. Le reveneau corvezile legate de aprovizionarea cu apă, întreţinerea maşinilor, văcsuitul încălţămintei şi căutarea de carburant. În tot acest timp, la comenzile mitralierelor Hotchkiss, Bend'or şi prietenii săi îşi rezervau nobila folosire a armelor.

Au pornit la asalt şi, fără să ştie prea bine cum, au nimerit peste o tabără de războinici care, aliaţi cu turcii şi cu germanii, s-au predat uluiţi. Învingătorii au pus stăpânire pe arme, merinde, muniţie, iar în cursul percheziţiei, au descoperit mai mulţi saci cu scrisori în engleză: poşta prizonierilor britanici pe care triburile senoussi o reţineau în deşert. Bend'or şi-a întărit coloana cu câteva cămile, şi-a încărcat prada şi a pornit, pe urmele unei călăuze-ostatic, în căutarea compatrioţilor. I-a găsit la o sută cincizeci de

kilometri depărtare, pe punctul de a muri de sete. Când prizonierii au văzut capotele înalte ale automobilelor Rolls-Royce apărând printre dune, unii s-au crezut atinşi de nebunie, alţii au crezut că sunt victimele unui miraj.

Şi peste toate plutea un aer de glumă.

Dar putem înţelege că ducelui îi plăcea să revină asupra trecutului.

Atâta timp cât a trăit cu el, Gabrielle a afirmat că îl găsea „perfect în genul lui". Abia după ce l-a părăsit a binevoit să recunoască în el o anume insuficienţă intelectuală.

Bend'or a luat oare în consideraţie chestiunea căsătoriei? Să spunem că, prins într-un noian de contradicţii şi câtă vreme pasiunea a fost cea mai puternică – până prin 1928 – problema a rămas implicit pusă. Dar pentru el problema nu era atât cea a căsătoriei cât aceea de a avea un moştenitor. Gabrielle nu a avut nevoie de prea mult timp pentru a înţelege. Astfel că a face un copil a devenit pentru ea o problemă majoră. Căci nu mai era tânără. Avea patruzeci şi şase de ani... Timpul îi era numărat. Din speranţe în deziluzii, a turbat de supărare, dar nu a depus armele. Puţin îi păsa că trupul îi era îndărătnic. Nu a avut pentru el mai multă indulgenţă decât pentru cei care, uneori – angajaţi, lucrătoare, manechine sau chiar materiale – îi rezistau. Astfel că şi-a impus să consulte medici. S-a dat pe mâna doctorilor, s-a lăsat în seama îngrijirilor mai mult sau mai puţin tulburi ale unor femei pe care le credea mai experte decât ea. La vârsta bătrâneţii, când simţea că putea avea încredere, dădea de înţeles că suferise o operaţie şi că, la sfatul unei moaşe, se silise să facă mişcări de „gimnastică umilitoare". De fapt, nefericirea ei se rezuma într-un singur cuvânt: sterilitate. Resentiment, pizmă, singurătate, eşec, totul decursese de aici. Dar reuşea încă, prin subterfugii de limbaj

sau subînţelesuri dintre cele mai comice, să arunce responsabilitatea asupra altora din afara ei. Astfel, când acuza limpede sterilitatea lui Bend'or, când lăsa să se creadă în incapacitatea lui de a învinge un soi de virginitate a ei prelungită. Nu rămânea mai puţin adevărat că spunea totuşi: „Eu am avut întotdeauna un *pântece copilăresc*. Deja pe vremea lui Boy..." Atunci, în ciuda *patosului* ei, devenea limpede că aceea fusese drama ei. Cu Capel, cu Bend'or. O dramă de două ori repetată. Şi nu putem înţelege uşor faptul că în pofida precedentelor experienţe, şi-a păstrat atâta timp încrederea. O căsătorie cu Bend'or... Fiecare mărturie de dragoste i se părea o dovadă că lucrul cel mai rău nu este întotdeauna şi sigur. Acel moştenitor, la urma urmei, era oare atât de indispensabil cum şi-l imaginase ea? Îşi spunea: „Cine ştie? Poate că mă va lua în căsătorie şi fără asta". Căci Bend'or o acoperea cu cadouri. Ea le primea aşa cum veneau, când nemaipomenite, când înduioşătoare, uneori derizorii. Cadourile contribuiau la încurajarea iluziei.

În 1928, şi-a oferit un teren plantat cu măslini pe dealurile de la Roquebrune, cu o perspectivă de toată frumuseţea. O achiziţie regească.[1] O casă de vară, un loc de vacanţă situat în vecinătatea vârfurilor societăţii londoneze şi a celor mai la modă gazde feminine... O proprietate pe Coasta de Azur, un *home* în Franţa, nu era asta tot ce îl putea seduce mai mult pe Bend'or? La câţiva kilometri de La Pausa, vechiul ei prieten Winston Churchill, îndepărtat de la putere, începea să scrie istoria familiei sale. La

[1] Proprietatea a fost cumpărată pe numele lui Chanel. Actul de cumpărare a lotului celui mai important a fost transcris la cel de-al treilea birou al Ipotecilor de la Nisa la 9 februarie 1929 (volumul 19, nr. 47). Dar după părerea tuturor acelora care au trăit în preajma lui Gabrielle în acei ani, negocierile de cumpărare au fost angajate cu trei ani mai înainte şi, orice s-ar fi spus, proprietatea a fost cumpărată de către Chanel din iniţiativa ei şi nu a fost un cadou din partea ducelui de Westminster.

Golfe-Juan, în casa lui Maxime Elliot, la cap d'Ail, acasă la Lord Beaverbrook și la Lord Rothermere[1], la ei locuia Churchill. Și pentru ca La Pausa să devină efectiv locul de întâlnire al tuturor prietenilor lui Bend'or, Gabrielle le-a oferit frumoasei Vera și soțului ei o căsuță în fundul grădinii: La Colline. Căci Vera era cea care se afla în intimitatea acelor celebrități, ea era prietena soților Churchill, ea era prietena prințului de Wales mult mai mult decât Gabrielle.

Iar Bend'or a părut încântat de acest aranjament.

Atunci, recăpătând curaj, Gabrielle a trecut în revistă ceea ce, pe lângă incapacitatea ei de a-i asigura o descendență, mai putea constitui un obstacol în calea unirii lor.

Presupunând că a descoperit care era acel lucru, nu era vorba de trecutul ei cel mai jenant. Cântatul pe scenă și chiar *le caf'conc'* nu aveau, din punct de vedere englezesc, un caracter de anatemă. Londra nu era Parisul. Dar familia Chanel? Nu mai avea surori, nu mai avea mamă. Tatăl ei, negustorul ambulant? Mai mult ca sigur murise, căzut în vreun șanț. Nu mai stingherea. O mătușă model trăia în surdină: Adrienne. Se putea conta pe tăcerea ei. Perspectiva căsătoriei o făcea mai prudentă ca oricând. Rămâneau frații. Nimeni, în afară de ea, nu știa nimic referitor la ei. Nimic despre Alphonse, nimic despre Lucien. Dar ar fi fost de ajuns ca un ziarist care vâna zvonuri să-i descopere, o anume presă să intre pe filiera lor și deznodământul avea să fie fatal. Da, mai rămâneau frații ei. Acolo era pericolul.

În mod ciudat, cel mai neliniștitor dintre ei, Alphonse, nu era cel de care Gabrielle se temea cel mai mult. Alphonse nu avea alt

[1] Lord Beaverbrook era fondatorul și proprietarul ziarelor *Daily Express, Sunday Express, Evening Standard.* Lord Rothermere poseda *Daily Mail* și *Evening News.*

sprijin în afară de ea şi nu avea nici o meserie. Putea fi considerat rentier, retras din afaceri. „Urca" la Paris de câteva ori pe an. La fiecare maşină distrusă, la fiecare datorie de joc, la fiecare izbucnire tumultuoasă faţă de soţia sa, care ascundea pe dată banii şi punea totul sub cheie, Alphonse recurgea la Gabrielle, profitând de ziua în care era singură pentru a se aşeza în faţa ei, la acea masă care nu era niciodată găsită în acelaşi loc. Prânzurile lui Alphonse în foburgul Saint-Honoré nu erau un spectacol obişnuit. Pentru a ni le imagina, se cuvine să le ascultăm pe fetele lui. Ce spuneau ele? „Tata se întorcea plin de poveşti. Poveşti despre cum trăia sora lui, despre casa ei, *ca un palat hindus,* despre servitori, nişte tipi în livrele, cu mănuşi albe. Odată ne-a povestit cum, abia aşezat la masă, îi spusese lui Gabrielle: «Ia mai dă-l dracului pe valetul care stă în spatele meu. Să simţi că ai în spate un tip ca ăsta îţi taie pofta de mâncare». Iar mătuşa Gabrielle izbucnise în râs. Dar majordomul făcuse o mutră! Altă dată, tata îi mărturisise surorii lui tristul adevăr: «Nu mai am maşină, Gaby. E în fundul unei viroage. E mai bine s-o las acolo. E făcută zob...» Şi în loc să se supere, Gabrielle exclamase: «Asta e treaba ta! Descotoroseşte-mă de maşina care e în faţa porţii şi de şofer odată cu ea». Şi lumea îl văzuse pa Alphonse întorcându-se la Valleraugue într-un automobil de marcă necunoscută condus de un vlăjgan cu caschetă."

Iat-o pe Gabrielle dezarmată de pozna fratelui ei regăsit, iată-l pe frate, fostul miner, fostul negustor ambulant, fustangiu – bun de gură, ca tatăl lui – iată-l aşezat printre paravanele din Coromandel, îmbrăcat în negru precum oamenii din Cévennes, cu pălăria cu boruri mari. Or, Gabrielle nu se înşela: nu avea motive să se teamă de Alphonse. Avea prea multă nevoie de ea. Şi apoi era vorba de Valleraugue. Cine se va duce vreodată să-l dibuie taman acolo?

Munții Cévennes erau la celălalt capăt al lumii. Gabrielle s-a limitat să-i verse în cont mai mulți bani, cerându-i totuși lui Alphonse să dea dovadă de mai multă înțelepciune. Și mai cu seamă să nu dea un prost exemplu fratelui său. Ea muncea și așa destul ca să nu mai aibă nevoie de necazuri suplimentare. Alphonse a făgăduit că așa va face. Făgăduia mereu.

Lucien, în independența lui, era în schimb foarte neliniștitor. Ea îi vărsa o pensie, e adevărat. Dar el nu renunțase totuși să mai muncească. Taraba lui era mereu pregătită în zilele de târg în spatele catedralei din Clermont-Ferrand și Lucien putea fi văzut, în zori, la fel ca în trecut, cărând coșuri întregi cu pantofi. Partea teribilă era că îi plăcea să facă asta și câștiga bine. Ambulant! Fratele eventualei ducese făcea meseria de vânzător ambulant! Dacă această știre era făcută publică, iar Lucien, prea încrezător, nimerea în mâinile presei, Clermont-Ferrand devenea pe dată o mină de anecdote pentru banda aceea de nemernici. La Paris și la Londra aveau să râdă toți pe săturate!

Evident, lucrul cel mai simplu ar fi fost să se ducă la soții Chanel și să aibă o explicație cu Lucien și cu soția lui. Dar Gabrielle nu avea nici timp, nici chef s-o facă. Să se întoarcă în provincia aceea a lipsei de speranță? Nici nu-i trecea prin gând.

Lucien a primit o scrisoare. Gabrielle dorea ca el să nu mai lucreze. De acum ea avea *cu ce* să-l ajute. Era normal ca frații ei să profite. De ce trebuia ca Lucien să continue să alerge din târg în târg când Alphonse „o făcea pe domnul"? Nu era de acum și rândul lui Lucien să facă la fel? Văzuse destule, făcuse destule. Ea nu voia ca el să mai muncească. Nu avea decât să caute o casă frumoasă, s-o cumpere, să se instaleze, iar casa să aibă mai ales o grădină. Îi va trimite ea toți banii necesari. Dar Gabrielle a mers și mai departe și, plasând din șiretenie pe primul loc al preocupărilor ei dorința de

a se retrage în Auvergne, îi cerea lui Lucien să aleagă o casă destul de mare pentru ca eventual să fie loc şi pentru ea. Înduioşat, mişcat de grija pe care ea o avea pentru persoana lui, pierdut la ideea că în casa lui se gândea să vină să locuiască uimitoarea lui soră, Lucien s-a supus. Cu toate astea, toată viaţa lui era acolo, la târguri, cu strigătele, cu trezirile matinale... Bietul Lucien... Împotriva sentimentului soţiei lui, a renunţat la slujbă, la încrederea furnizorilor şi până şi la propunerea care tocmai îi fusese făcută: un post fix, succesiunea unor fabricanţi cunoscuţi în ţinut.

Dar Gabrielle vorbea de reîntoarcere...

Mai sus de Clermont-Ferrand, era un teren pe coasta dealului. De acolo puteai domina cu privirea totul. I-a vorbit despre el surorii lui şi l-a cumpărat. Ea nu plângea după banii daţi. Lucien a pus să se construiască un pavilion, ceva cochet, cu piatră, cu o copertină din sticlă deasupra uşii, un minuscul peron şi cu ancadrament din piatră la ferestre. Cum avea să i se pară lui Gabrielle? Pe Lucien îl treceau sudorile când se gândea. Va fi ea de acord, îi va plăcea casa aceea? În sfârşit a venit şi răspunsul: ea considera că Lucien văzuse totul prea în mic şi ar fi dorit ca el să locuiască după moda veche. Aici, bunul simţ al lui Lucien a fost mai puternic. Cam exagera surioara! Voia cumva un castel? Lucien nu se vedea pe sine locuind într-o clădire mare cu încăperi cu care să nu ştie ce să facă. Oare cum avea să mobileze aşa ceva? Şi apoi, ar fi părut suspect. Ce ar fi crezut oamenii din ţinut despre averea asta neaşteptată? Doar nu avea s-o rupă cu prietenii negustori la bâlci, cu fabricanţii de pantofi, cu vechii lui clienţi doar pentru că Gabrielle pretindea ca el să locuiască într-un castel. Au căzut până la urmă de acord. Să fie un pavilion, a decis Gabrielle. Afirma din nou că va veni acolo.

Nu a venit de fapt niciodată.

Obţinuse ce dorea.

Lucien nu mai alerga pe la târguri, iar cei doi fraţi trăiau de acum ca rentieri. Nu mai aveau de ce să se ţină de zeflemele.

Dar, în ultima ei scrisoare, îi cerea lui Lucien să renunţe să-l mai vadă pe Alphonse, iar asta în termeni destul de nepoliticoşi faţă de acesta din urmă. Lucien ştia totuşi că Alphonse era un zărghit. Era mai bine să-l lase în colţul lui, nu e aşa? Altfel va fi şi el antrenat fără voia lui...

Şi pentru că era vorba de părerea unei surori atât de bune, de mărinimoase, Lucien i-a dat o dată în plus ascultare. Voise să-i separe pe fraţi? Să împiedice ca ei să se vadă? Era ultima şiretenie a lui Gabrielle. Dacă Alphonse ar fi aflat de generozităţile de care beneficiase Lucien, ar fi pretins pe dată ca Gabrielle să facă la fel şi în favoarea lui.

IV
ATÂT DE ALBE...

Ordinea făcută în familie a devenit imediat inutilă. Bend'or o înşela, iar Gabrielle, în amara ei luciditate, se vedea trăind ceea ce deja mai trăise cu Capel, prizonieră a unei legături degradante, mincinoase. Într-adevăr, anul 1929 ar fi putut fi unul dintre cei mai frumoşi ani ai vieţii ei. Lucrările la vila La Pausa se terminaseră în sfârşit şi totul se petrecea ca şi cum faptul de a construi o ajutase pe Gabrielle să se afirme. Stilul acelei case, ideile lui Gabrielle în materie de decorare făceau deja şcoală. Oamenii se inspirau de la

ea, o copiau. Tot la capitolul invenţii, No. 5 devenise „parfumul cel mai vândut din lume, iar armonia încă mai domnea între ea şi societatea[1] însărcinată cu difuzarea lui. La capitolul croitorie, tot ce avea să fie moda anilor 1930, ţesăturile – ţesături marocane, crep roman – liniile – rochiile până la jumătatea gambei, fustele cloş, o anume amploare, pijamalele de plajă – toate acestea se născuseră în faţa oglinzilor din celebrul ei salon. Şi totuşi, anul nu îi oferea, în materie de sentimente, decât dezamăgiri. Gabrielle suporta greu lipsa de consideraţie a unui companion care nici măcar nu se ostenea să-i menajeze sensibilitatea. Aflat în şedere la vila La Pausa, îşi petrecea cea mai mare parte a timpului la cazinoul din Monte-Carlo. Ea îl copleşea de sarcasme. Or, el nu admitea să fie pus sub acuzaţie.

În unele seri „care se înşiruie între 1928 şi 1929, în liniştea livezilor de măslini de la La Pausa, izbucneau discuţii şi se trânteau uşi. Abia cumpărată, locuinţa aceea, concepută pentru o viaţă pe care ea o visase atât de frumoasă, îşi pierduse deja raţiunea de a fi. Ciudată croazieră a fost aceea a vasului *Flying Cloud* de-a lungul coastelor dalmate, în 1929. Bruscă şi continuă a fost prezenţa Misiei în intimitatea acestui cuplu pe punctul de a se desface. E frapant să constatăm că, la fiecare dificultate ce se ivea în viaţa sentimentală a lui Gabrielle, Misia îşi făcea din nou apariţia şi în cele din urmă se impunea. Era la bord, călătorea cu ei. Este adevărat că avea câteva motive să se îndepărteze de Paris. José Maria Sert îi impunea prezenţa zilnică a ultimei lui pasiuni: o tânără georgiană bântuită până la vertij de fascinaţia de a se pierde,

[1] Întemeiată în 1924, Societatea de Parfumuri Chanel marca asocierea lui Gabrielle cu proprietarul celei mai mari uzine de parfumuri din Franţa: Pierre Wertheimer. Ciocniri, dezacorduri violente, procese de toate felurile i-au situat în tabere opuse vreme de patruzeci de ani. Dar societatea avea să reziste atât discuţiilor lor, cât şi războiului şi Ocupaţiei.

de a se sinucide. Misia plecase în croazieră pentru că nu mai suporta viziunea demoralizantă a menajului lor în trei – „Mi-l amintesc pe José Maria Sert prăbuşit într-un fotoliu fără arcuri, înconjurat de cele două soţii, Misia şi Roussy întinse la picioarele lui" citim în *Venises*[1]. La escala de la Veneţia, ea a plecat în căutarea lui Diaghilev. Gabrielle o însoţea. Veneţia, în viaţa ei, se identifica unei repetări: era mereu vorba de eşecuri amoroase, iar Misia era mereu la originea unei întâlniri cu Diaghilev.

O telegramă o alertase pe Misia. Diaghilev era la Lido, bolnav şi prost îngrijit. Era vorba de brusca agravare a unei suferinţe care îi îngrijora de luni întregi pe apropiaţii lui. La Paris, medicul fusese categoric: Diaghilev era diabetic în ultimul grad. Atunci, fugind de un adevăr care îl copleşea, Diaghilev plecase în vacanţă în Germania, apoi în Austria, unde putuse să încalce liber interdicţiile. De îndată ce se înapoiase la Veneţia, se declanşase o criză, care ţinea şi de febra cerebrală şi de tifos. Nu era nici una, nici alta. Dar medicul local, un Diafoirus* de mare hotel, care refuza să confirme diagnosticul colegului său francez, se pierdea în „supoziţiile cele mai vagi"[2]. Reumatism, tifos, gripă, septicemie, şovăia între acestea toate.

Diaghilev le-a primit pe Misia şi pe Gabrielle în ziua de 17 august 1929 în camera lui de la Hôtel des Bains. Era tot la pat, dar febra scăzuse. Era ultima acalmie. S-a arătat vesel, fermecător şi a făcut proiecte de călătorie. Trebuia ca viitoarea lor întâlnire să fie la Palermo. Dar cu Baletele cum rămânea? Nu avea chef să vorbească despre ele. Brusc, dragostea pentru muzică se substituise dragostei pentru dans. O dragoste unică, exclusivă.

---

[1] Paul Morand, *Venises*, Gallimard, 1971

* Personaj din comedia lui Molière *Bolnavul închipuit*, prototip al medicului şarlatan

[2] Boris Kochno, *Diaghilev et les Ballets russes*, Fayard

Misia a plecat, convinsă că el era pierdut.

Flying Cloud a pornit mai departe pe mare ducând la bord doar doi pasageri ce se luptau cu un resentiment fad: Gabrielle, pe care o diminuau în propriii ochi infidelităţile amantului ei, şi Bend'or care, deşi având proiecte de căsătorie în minte, de cum o simţea pe Gabrielle pe punctul de a-l părăsi, regăsea puterea de a o reţine.

Misia rămăsese la Veneţia.

Seara, la Hôtel des Bains, Diaghilev vorbea de bucuria pe care o trăise revăzându-şi prietenele. Le descria repetând mereu: „Eraŭ atât de tinere, îmbrăcate doar în alb! Erau atât de albe!" Iar bucuria lui părea să se regăsească în aceste cuvinte, în albeaţa care deborda din ele, viaţa.

În noaptea de 18 spre 19 august, Misia, chemată prin telefon, a venit în grabă la Lido. Diaghilev intrase în agonie. Nu a mai auzit şuşotelile celor care îl vegheau. Nu a interpretat pocnetul sec al valizei pe care o închidea infirmiera plecând. Femeia spunea că el nu va rezista mai mult de o noapte. El nu a auzit-o. Nu a ştiut nimic din ce se petrecea în camera sa. Nici la Veneţia. Cui spunea el: „Iertare..."? Preotul, chemat de Misia, nu sosise. Afară, laguna şi apa se confundau în acelaşi cenuşiu. Nu a văzut lumina lentă sporind. A murit în primele ore ale zorilor.

Cei care au asistat la sfârşitul lui au notat că în clipa când suflarea i s-a oprit, un punct strălucitor s-a ivit la marginea pleoapelor şi o lacrimă a curs. Ca un preaplin de imagini, de sunete, de ceruri, de oameni, de iubiri, de miraje, de universuri inventate care scăpau. Ultimul semn pe care îl dădea privirea visătorului, înainte ca umbra necruţătoare s-o întunece.

Or, ca de obicei, casa de bani a Baletelor era goală. Misia a pus la bătaie banii lichizi pe care îi avea. Trebuiau achitate cheltuielile de primă urgenţă, nota hotelului, infirmiera, medicul, trebuia...

Dar la rândul ei a rămas fără bani. S-a dus la un bijutier care o cunoştea, ca să lase amanet o bijuterie de mare preţ: triplul şirag. Era absolut necesar. Altfel cum ar fi putut asigura funeraliile decente pentru Diaghilev?

Pe drum a întâlnit-o pe Gabrielle. Aceasta abia debarcase. Avusese o presimţire. Îl implorase pe Bend'or. Acesta acceptase să se întoarcă din drum.

Vizita la bijutier s-a dovedit inutilă, iar diamantele au rămas la gâtul Misiei. Gabrielle a luat asupra-şi cheltuielile de înmormântare. Pentru când era? Chiar în seara aceea. De ce la acea oră nepotrivită? Din pricina clientelei. Nu trebuia... Dar a izbucnit o furtună. Iar gondola nu a putut veni să ridice corpul lui Diaghilev de la Lido. Totul a fost amânat pentru a doua zi foarte devreme. Nu trebuia ca vilegiaturiştii, clienţii... Era în plin sezon.

La ora luminii încă cenuşii, trei gondole s-au îndepărtat de hotel. Într-una se afla sicriul: „Acel catafalc plutitor care este un convoi veneţian ducea spre insuliţa funebră San Michele rămăşiţele pământeşti ale magicianului"[1]. Urmau patru prieteni în haine de vară: Kochno şi Lifar, Misia şi Gabrielle îmbrăcate în alb. Numai ei au fost la cimitir. „Cu toată puţinătatea copacilor la Veneţia, furtuna presărase pe drum ramuri verzi"[2] citim sub pana unui contemporan. Şi aceasta nu a fost singura ciudăţenie care a marcat această ceremonie. Dacă dăm crezare spuselor lui Gabrielle, Lifar şi Kochno, când nici nu fuseseră bine legate gondolele la mal, au vrut să ajungă la mormânt târându-se în genunchi. Gabrielle i-a pus să se ridice, certându-i zdravăn: „Gata cu clovneria asta, vă rog". Dacă dăm crezare lui Morand: „Lifar s-a năpustit în groapă". Şi concluzia:

[1] *Venises*, Paul Morand
[2] *Diaghilev et les Ballets russes*, Michel Larionov, Bibliothèque des Arts

„După cum scria Byron lui Murray, de la Veneţia în 25 noiembrie 1816: *Dragostea în acea parte a lumii nu este o sinecură*"[1].

Ducele de Westminster nu a fost văzut la vila La Pausa în acel sfârşit de vară. Gabrielle a făcut o şedere aici în compania câtorva artişti şi a celei pe care ziariştii bine informaţi o numeau deja „scumpa ei prietenă Misia"[2].

La Londra, ducele de Westminster dădea semne de proastă dispoziţie. Dacă nu cumva de gelozie. Am greşi dacă ne-am mira. Revenită la Paris, Gabrielle îşi reluase rapid obiceiurile şi cercul de prieteni. La ea se referea Bend'or, care, deşi infidel, se smulgea greu de sub influenţa ei, atunci când spunea într-o franceză aproximativă pe care accentul britanic o făcea comică de-a dreptul: „Coco e nebună! S-a încurcat cu un popă..."*

Decizia lui fusese luată: avea să se însoare. Fără să ajungă până acolo încât să şi-o închipuie pe Gabrielle nebună de durere, ar fi vrut totuşi să fie regretat. Or, destul de machiavelică, Gabrielle se comporta ca şi cum acea ruptură ar fi eliberat-o, iar „popa" cu care ducele de Westminster o asocia nu era altul decât Pierre Reverdy.

Atunci, un nou tip de relaţii s-a instaurat între ea şi Bend'or. Desigur, lucrurile nu erau lipsite de oarecare dificultăţi. Gabrielle, îndeosebi, s-ar fi lipsit bucuroasă de vizitele pe care ducele de Westminster ţinea să i le facă de fiecare dată când trecea prin Paris. Acelei partide pierdute ea ar fi preferat să-i pună capăt. Dar într-un anume fel, bonomia lui Bend'or o ajuta „să salveze aparenţele". Trebuia să se ferească de o societate care îi pândea căderea. Mereu era la pândă după rupturi, după certuri, acea blestemată societate

---

[1] *Venises*, Paul Morand

[2] Bettina Ballard

* Pentru savoarea exprimării, redăm fraza franceză: „*Coco est folle! La voilà en ménage avec un* kiouré *(curé)...*"

de care depindea. Ce putea face? Astfel că Gabrielle a pus surdină visurilor spulberate şi ranchiunelor şi şi-a organizat atitudinea de falsă prietenie, care nu era în realitate decât o orgolioasă crispare.

La 29 aprilie 1930, la Paris, Adrienne se căsătorea în sfârşit. Dispariţia tatălui său îi lăsa „adoratului" ei libertatea de a o lua în căsătorie pe cea care aştepta să-i poarte numele de mai bine de treizeci de ani. „Domnişoara Gabrielle Chanel, creatoare de modă, domiciliată în Rue du Faubourg-Saint-Honoré la numărul 29" servea drept martor miresei.

Şi tot atunci s-a aflat de logodna ducelui de Westminster.

Urma s-o ia în căsătorie pe onorabila Loelia Mary Ponsonby. Fiica primului baron Sisonby. Or, iată că – ne vine greu s-o credem – prima grijă a viitorului soţ, cu inconştienta cruzime a celor pe care o avere nemărginită îi închide într-un soi de putere absolută, aşadar prima sa grijă a fost să se ducă să-şi prezinte logodnica lui Gabrielle. Ba a mers cu mărinimia până acolo, încât a întrebat-o dacă tânăra femeie i se părea bine aleasă.

V

RELUAREA ILUZORIE

Cârpeală, recoasere, reînnodare... De data asta, s-ar spune că, influenţată de meseria ei, Gabrielle vorbea despre problemele inimii în termeni de croitorie. Se cuvenea să reia legătura cu Reverdy? Iat-o visând deja. Nu ştia, oare, că dragostea nu se lasă cârpită?

E foarte probabil ca ea să fi recurs, pentru a-l atrage, la un pretext dintre cele mai ciudate: o ofertă de colaborare. Dar nu putem afirma acest lucru, nefiind în măsură de a stabili cu precizie că a existat o concomitenţă absolută între această ofertă şi reîntoarcerea lui Reverdy în Faubourg. La ce dată i-a fost făcută oferta? Înainte de *reluare* sau imediat după? A fost oferta un pretext sau o consecinţă? Nu o vom şti niciodată. Din schimburile lor epistolare, au fost păstrate doar câteva răspunsuri ale lui Reverdy, pe care nu figurează nici o dată. Oricum ar sta lucrurile, această corespondenţă[1] dovedeşte îndeajuns că oferta a fost făcută, fără nici o îndoială, cam prin 1930, epocă în care Reverdy „începea să scrie notele"[2] care aveau să formeze *Le Livre de mon bord.*

Ce voia ea? Să scrie împreună. Nu era vorba decât de aforisme pe care le destina diverselor reviste magazin. Însă ea socotea că nimic din ceea ce scrisese nu era publicabil dacă Reverdy nu venea cu corecturile lui. De fapt, era mai ales vorba de a adăuga celor câtorva cugetări existente, puţin numeroase, neavând legătură decât cu meseria ei, alte reflecţii de ordin mai general, despre dragoste, seducţie. Era limpede că avea nevoie de ajutor. Cine putea mai bine ca Reverdy să se achite de această însărcinare? După publicarea, în 1927, a unui volum de note[3], nu se mai putea îndoi nimeni: Reverdy era întru totul acolo, în acel contact cu realitatea de o concizie aproape insuportabilă.

Probabil că ea a exercitat asupra lui o putere reală, altfel cum ar fi acceptat el o asemenea propunere? Or, el a primit cu dragă

[1] Colecţia domnului Hervé Mille

[2] *À la rencontre de Pierre Reverdy.* Catalogue de la Fondation Maeght, p. 186.

[3] *Gant de crin,* colecţia „Le Roseau d'or", Plon

inimă. Intrând în joc, şi-a cercetat rezervele – „... acestea sunt ultimele, cele care se aflau într-o mapă" – i-a arătat o parte din recoltă -"... sunt doar cele mai uşoare dintre butade. Celelalte, cele pe care nici măcar nu aş vrea să le văd publicate cât trăiesc eu, nu au valoare decât în ansamblu" – şi şi-a arătat toată delicateţea atunci când ea îi adresa un text, nevorbind decât de *interpretarea* cugetării ei, şi nu de *corectare*. În sfârşit, făcea în fiecare dintre scrisori o strălucită analiză a tehnicilor de creaţie.

„Firește, dragă Coco, ce spun eu despre notele mele spun de fapt în ansamblu şi doar în raport cu mine însumi... De altfel, cum ele sunt reziduul activităţii mele lăuntrice, nu ştiu când vor înceta să se acumuleze... Nu am extras din ele decât câteva din vechiul manuscris, cele care au un rând. Scriu chiar şi când sunt beat. Ard o sumedenie.

Iată cum am interpretat nota ta: «Cum am cuteza noi să încredinţăm povara reprezentată de o justificare unei urechi care nici măcar nu poate aştepta să asculte un răspuns?»[1]

Iată una pe care o găsesc deschizând, din întâmplare şi la întâmplare, cugetările lui La Bruyère, şi care se aplică atât de bine anumitor prietenii, nejustificabile de altfel, pe care le-am avut eu însumi. Este istoria beţivilor mei. Ciudat, nu e aşa? ... «Nimic nu seamănă mai mult cu o puternică prietenie decât legăturile pe care interesul dragostei noastre ne face să le cultivăm...»

Dar trebuie să ai tupeu pentru a scrie în genul ăsta când ai citit asemenea persoane. Pune pe cineva să-ţi cumpere *Caracterele* lui La Bruyère; ai în biblioteca ta *Maximele* lui La Rochefoucauld şi pe

[1] Era oare, sub formă de aforism, o frază dintr-o scrisoare pe care i-o adresase Gabrielle şi încercase ea cumva aici să-şi *justifice* legătura cu Westminster?

cele ale lui Chamfort. Citeşte-le! Din când în când, unele, seara. E ceva la fel de bun precum *calgaletele*[1], în alt gen.

... Secretul şi capcana acestui gen de expresie constau în faptul că ele cer concizie, greutate şi profunzime, justeţe şi lejeritate... eşti terminat dacă părăseşti cugetarea în favoarea expresiei, eşti încă şi mai terminat dacă ratezi expresia în favoarea cugetării.

Şi ca să sfârşesc totuşi în seara asta, iat-o pe aceasta: «Cugetarea este cel mai nobil şi mai sigur drum al inimii».“

Trecuseră cinci ani de la ruptura cu Parisul, şi Reverdy locuia tot la Solesmes. Dar fericirea de la început, pacea pe care o găsise trăind viaţa călugărilor – trezire în zori, liturghie la ora şapte, dimineaţă de muncă, reîntoarcere la abaţie pentru liturghia mare, în fine vecernia şi ultima slujbă de seară, precum şi „Şi nici o distragere a gândului de la Dumnezeu, scria el... Iar asta va dura atât cât va vrea el, sub soare, sub cerul cenuşiu“[2] – toate astea se terminaseră. Reverdy se confrunta cu o dilemă cruntă: să mărturisească faptul că-şi pierduse credinţa şi să părăsească abaţia Solesmes, ceea ce echivala cu a *se resemna,* noţiune inadmisibilă – „Însemna să admită eşecul omului prin eşecul operei şi viceversa“[3] – sau să nu cedeze şi să rămână la Solesmes.

La această ultimă soluţie se oprise. Consecinţa fiind că scria tot mai puţin – publica încă şi mai puţin – „Ne-o reaminteşte bibliografia sa ale cărei titluri şi date apropiate între 1915 şi 1930 lasă să apară brusc un lung gol între anii 1930 şi 1937“[4] – şi că îşi părăsea frecvent izolarea pentru şederi la Paris, tot mai lungi.

[1] Ce semnificaţie se poate da acestui cuvânt? E fără îndoială un cuvânt născocit al cărui sens doar Gabrielle şi cu el îl cunoşteau.
[2] Scrisoare către Stanislas Fumet, *Mercure de France* no. 1181
[3] Jean-Paul Sartre, *L'Idiot de la famille,* t. III
[4] René Bertelé, *Un poète en vacances, Mercure de France,* no. 1181

Evadările lui, departe de a-l potoli, îl lăsau sub impresia unui dublu eşec. La Solesmes, Dumnezeu îl părăsise, dar Reverdy rămânea legat de ideea că se terminase pe veci cu el *sub influenţa* iluminării resimţite cu şase ani în urmă. La Paris, cultul prefăcătoriei, consimţirea la mistificările de toate felurile îl covârşeau. Se simţea astfel exclus şi silit să părăsească Parisul aşa cum, cu câteva zile mai înainte, fusese silit să fugă din pustiul de la Solesmes.

În 1931, optând brusc pentru eşec, Reverdy s-a decis să se trateze prin exces. „Mi-a apărut ca un om aflat în ruptură cu ceva", constată un prieten din acei ani.[1] Cerul era gol, fie. Nu îi rămânea decât să se lase antrenat. Cu atât mai mult cu cât Gabrielle nu precupeţea eforturile. Încerca să trezească în el o credinţă diferită: credinţă în talentul lui, în viitorul lui, în plăcere. În sufletul acestei ambiţioase, dorinţa de *reluare* este sporită de certitudinea că ea este confruntată cu antiteza ei absolută. Să-şi învingă contrariul? Era un rămăşag pe măsura ei. Într-o zi, vom vedea, mai târziu în cursul vieţii ei, Gabrielle se va lăsa din nou cuprinsă de entuziasm la ideea de a câştiga acolo unde alţii dăduseră greş. Atunci ea se va angaja deliberat într-o cu totul altă aventură, cea mai nebunească din câte s-ar putea imagina.

Aşadar, Reverdy a fost iarăşi văzut în compania lui Gabrielle. Care din ei era mai mult prizonier? Reverdy prizonier al tergiversărilor lui, sau Gabrielle prizonieră a suişurilor şi coborâşurilor poetului ei? Într-o zi dorea, de pildă, o locuinţă independentă, iar ea îl încuraja să accepte un atelier, găsit cu mare trudă şi închiriat pentru el în cartierul din jurul bisericii Madeleine. Vera fusese cea care îşi asumase sarcina căutărilor. Tot ea cumpărase totul, mobile, aşternuturi. Dar numai la ideea de a se fixa la Paris, Reverdy se simţea cuprins de fobie şi se întorcea la Solesmes unde rămânea

[1] *Ibid.*

închis timp de câteva săptămâni. De acolo, îi scria lui Gabrielle una dintre acele scrisori tipice lui, un mesaj ce se dorea liniştitor, dar în care se simţea cea mai mare descumpănire. Totuşi, se străduia ca scrisoarea, oricum ar fi fost ea, să conţină notele liniştitoare pe care Gabrielle era îndreptăţită să le aştepte: „De îndată ce voi fi la Paris, am să zbor să te îmbrăţişez, ceea ce fac deja aici, de o mie de ori în gând"[1]. Sau de asemenea: „Fireşte că nu am părăsit Parisul fără ideea de a mă reîntoarce, dar nu credeam că am să revin atât de repede – apelul tău îmi strică planul, dar nu va face decât să-l' întrerupă. Nu rezist bucuriei de a te vedea..."

Şi lumea îl revedea într-adevăr.

Se instala la terasa cafenelei Dôme, „în aparenţă foarte destins, deschis, cordial, vorbăreţ, un pic cinic, uneori frivol"[2]. Prietenii săi de la începuturi, cei de la Bateau-Lavoir şi de la revista *Nord-Sud*, l-au primit sărbătoreşte: Braque, Max Jacob, Laurens, Fernand Léger, Derain, Brassaï, Cendrars, Cocteau, Tériade. Se culca târziu, „văzând multă lume, «ieşind», prânzind şi cinând mult afară"[3]. Unde mai putea fi întâlnit acest lup care ieşea din siguranţă şi la cine făcea aluzie, în scrisoarea către Gabrielle, când vorbea despre „beţivii lui" şi despre anumite „prietenii nejustificabile"? Să ne referim din nou la mărturia contemporanilor săi: „Zile lungi şi seri stropite cu numeroase pahare". Şi tot din aceeaşi sursă: „Mă trăgea după el spre unele dintre acele baruri sau restaurante pe care le îndrăgea, câteodată acasă la nişte prieteni englezi sau americani. Frecventa mulţi de soiul ăsta la vremea aceea"[4]. (Şi pe Gabrielle!) „Îl văd încă, în unele seri, mereu în impecabilul lui costum la două rânduri din stofă de

[1] Scrisori inedite, colecţia Hervé Mille
[2] René Bertelé, *op. cit.*
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*

lână gri, cu un pahar de scotch în mână, cu şuviţa imperioasă pe frunte şi privirea sclipitoare, vorbind interminabil despre tot şi despre nimic."[1] Este perioada în care Derain, întâlnindu-l într-o dimineaţă pe lângă Closerie des Lilas şi crezând că aspectul bolnăvicios era consecinţa vieţii monastice, i-a spus:

– Ai slăbit. Doar nu te pun la post popii tăi?

La care Reverdy a replicat:

– Nu postul e de vină, ci jazzul.

Căci mai era şi asta: localurile de noapte. Fusese văzut împreună cu Gabrielle la „Jimmy's şi în multe alte locuri, în care lumea cartierului Montparnasse de atunci îşi făcea uimitorul balet de du-te-vino cu cele patru colţuri ale lumii"[2].

Era în sfârşit şi atracţia unei lungi vacanţe.

În 1931, sejururile lui Reverdy la vila La Pausa s-au prelungit o bună parte din vară. A fost epoca în care dosarele lui Gabrielle s-au îmbogăţit cu noi *cugetări* care, câţiva ani mai târziu, au apărut sub semnătura ei. S-ar cuveni puse în legătură aceste texte cu notele lui Reverdy, alese atât din *Gant de crin,* cât şi din *Le Livre de mon bord.* S-ar constata atunci tulburătoare analogii. Ce putem crede despre o asemenea identitate în alegerea temelor: binefacerile hazardului, neîncredere faţă de *gust,* oroare faţă de *decorativ,* repulsie faţă de neglijenţă, temeri în faţă *retuşului care, dacă nu e minunat, riscă să strice tot*[3]*?* Şi ar mai trebui să adăugăm un gust pentru butadă, pentru vorba de duh muşcătoare, cât şi o identitate de netăgăduit în alegerea cuvintelor. Dar evidenţa face demonstraţia inutilă. Şi este de ajuns să citâm, dintre cugetările lui Chanel, pe

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*
[3] *Gant de crin,* 1927, Librairie Plon, colecţia „Le Roseau d'or"

cele care sună cel mai reverdyan pentru a ne convinge că autorul era el, mult mai des decât ea. Putem şovăi în faţa lecturii?

„Există un moment în care nu te mai poţi atinge de o operă: atunci când ea se prezintă cel mai prost."

„Bunul-gust distruge anumite valori reale ale spiritului, gustul simplu de pildă."

„Dezgustul este adesea ariergarda plăcerii şi adesea avangarda."

„Putem să ajungem să înşelăm dintr-un exces de delicateţe în dragoste."

„Dacă v-aţi născut fără aripi, să nu faceţi nimic pentru a le împiedica să crească."

„Pentru o femeie, a trăda nu are decât un singur sens: exact acela al simţurilor."

„E caracteristic pentru un spirit slab să se împăuneze cu avantaje pe care doar hazardul ni le poate dărui."

Avertizate în legătură cu ambiţiile literare ale lui Chanel, nişte publicaţii feminine s-au grăbit să ia cunoştinţă de scrierile ei. Decepţia a fost mare. Se aşteptau la modă. O revistă magazin americană a delegat pe lângă ea pe reprezentanta ei cea mai calificată[1]. Era vorba de a-i smulge „ceva-mai-aproape-de-croitorie".

– Lăsaţi-mă-n pace cu ideile dumneavoastră! Podoaba nu e decât un reflex al inimii, a răspuns Gabrielle.

Şi cum cealaltă insista:

– Mă plictisiţi cu moda dumneavoastră.

Cu un an înainte de război, decepţia lăsând locul resemnării, presa feminină s-a decis să publice cugetările semnate Chanel, oricât de „intelectuale" ar fi fost. Un cuvânt-înainte elogios

[1] Marie-Louise Bousquet. Reprezentanta la Paris a revistei *Harper's Bazaar*. Văduvă a lui Jacques Bousquet care a fost colaboratorul lui Rip, a ţinut un salon plin de animaţie în apartamentul ei din Place du Palais-Bourbon.

pregătea un public de femei pentru noile isprăvi al prestigioasei creatoare de modă care, hotărât lucru, „nu semăna cu nimeni".

La sfârșitul anului 1931, tentativa de recidivă eșuase definitiv, iar în viața lui Gabrielle locul amantului era iarăși gol. Cârpirea nu ținuse decât un an. Reverdy era lăsat în voia chinurilor lui, asta îi era soarta. Nu putea fi și aceea a lui Gabrielle care, sătulă de acea repetiție lipsită de speranță, renunța o dată pentru totdeauna. Nefericirea e contagioasă, o știa. S-a îndepărtat atât din bucurie de viață, cât și din teamă de molipsire.

Rămâne de știut după câte izbucniri, furtuni, discuții violente, împăcări urmate de certuri absurde, a încetat această luptă necruțătoare. Greu de precizat. Dar nu ne îndoim că s-a făcut schimb de multe cuvinte fără măsură. Oare în ce moment precis al ieșirii din sfera admirației excesive i-a adresat el scrisoarea care urmează?

„Mi-ar părea rău să zăbovesc fie și preț de o secundă să răspund biletului tău – pe care tocmai l-am citit. Nimic nu îmi putea procura o mai sensibilă emoție. Știi bine că orice s-ar întâmpla, și Dumnezeu știe că s-a întâmplat deja, nu poți face să nu îmi fii mereu infinit de scumpă. A iubi pe cineva înseamnă a-l cunoaște într-un anume fel, într-o lumină și până la un punct pe care nimic nu-l poate atinge sau dezagrega. Un fel de a vedea ființa sa așa cum acel cineva nu o vede și nici nu o cunoaște el însuși. În orice caz, dacă ar sta în puterea mea să fiu rău, nu împotriva ta m-ar cuprinde cheful s-o arăt. Pur și simplu cred că era infinit mai cuminte, date fiind caracterele noastre, să nu ne mai vedem, adică să nu ne mai opunem unul altuia într-un moment în care *violența* câștiga totul."[1]

[1] Scrisori inedite, colecția Hervé Mille

Un lucru e sigur. Venind din partea altcuiva decât el, pendulările lui Reverdy între Parisul-frivol al lui Gabrielle şi tihna de la Solesmes ar fi putut, cu timpul, să ajungă să evoce peripeţile unei comedii proaste. Or, aici era vorba chiar de un calvar, peripeţiile nefiind decât inevitabilele opriri. Scrisoarea care urmează – în care putem citi cuvântul *război* – permite să stabilim cu rigurozitate epoca în care Reverdy şi-a reîntors definitiv în temniţă:

„Am fost nevoit să fac o lungă reîntoarcere spre mine însumi, scria el, o lentă şi profundă retragere. Pe scurt, am meditat mult şi, după ce am cântărit bine totul, am conchis că trebuie să trăiesc din nou aici, ca mai înainte, în solitudine. Mai întâi din cauza stării mele nervoase şi mentale care cere să mă tratez pe mine însumi ca pe un bolnav – cum sunt de fapt – lucru de care ceilalţi nu au ţinut seamă şi pe care nu le pot cere să-l înţeleagă. Apoi, pentru că e timpul să schimb genul de viaţă în voia căruia m-am lăsat în mod laş *cam de vreo zece ani*, dacă nu vreau să ajung la un dispreţ complet faţă de mine însumi. Acum, când nu mai are scuza unor *tandre legături* şi a unor *sentimente profunde*, această existenţă nu mai este suportabilă. Am lăsat prea multă vreme, înlăuntrul meu, să fie precumpănitoare acea parte care nu cerea decât să alerge după plăceri, în total dispreţ faţă de tot restul. Însemna să alerg după vânt – iar astfel îţi pierzi suflul şi păstrezi o amărăciune tare penibilă. Sunt prea greoi, prea serios, înclinat în mod firesc spre cercetarea rădăcinilor profunde ale lucrurilor pentru a putea să mă las purtat în voia curenţilor de aer, ca o pană, fără să cad mai apoi, mult mai greu. Frivolitatea celorlalţi şi agitaţia lor, oricât de înviorătoare ar fi, sunt neputincioase mai târziu pentru calmarea ardorii loviturilor.

Aş vrea să am credinţa pe care am avut-o şi să intru la mănăstire. Deşi există şi aici mecanisme mult prea rebarbative. Dar nu se pune problema asta. Va trebui să rămân călugăr, singur, laic şi fără credinţă. E ceva încă şi mai arid şi mai eroic.

Într-un mod mai modest, este vorba să păstrez acest minimum de echilibru şi de stăpânire de sine pe care nu le găsesc decât la distanţă, într-o viaţă de o simplitate aproape ascetică, creându-mi câteva sănătoase şi odihnitoare obiceiuri. În sfârşit, acest război m-a repus într-o situaţie financiară periculoasă şi trebuie, în mod obligatoriu, să pun capăt nebuniilor dacă nu vreau să pierd, pe lângă tot restul, puţina libertate relativă pe care poate că mi-o vor păstra cei câţiva prieteni care îmi rămân. Te îmbrăţişez. P."[1]

Trebuie oare să-l socotim cu totul sincer? Sau poate că, prin intermediul acestei scrisori, Reverdy nu făcea decât să schiţeze personajul singuraticului sub trăsăturile căruia decisese să se zugrăvească[2] pe sine în lucrarea pe care o avea în pregătire? În realitate, când se aborda acest subiect cu Gabrielle, ea, care îşi interzicea mereu cea mai mică rezervă în legătură cu el, lăsa să se simtă un oarecare amuzament:

– Atunci când, în scrisori, se socotea foarte nefericit, spunea ea, înţelegeam că se aruncase din nou în scris. Era un mod de a mă anunţa: „Sunt salvat".

Acestea fiind zise, la epoca celei de a doua rupturi cu Gabrielle, nefericirea pe care şi-o alesese era prea nouă pentru a fi cu totul vrăjit de ea. Şi îl regăsim, cu ocazia unei conversaţii cu Stanislas

[1] Scrisoare inedită, colecţia Hervé Mille

[2] „Mă aflu în pragul uitării precum călătorul noptatic" citim în *Le Livre de mon bord.*

Fumet, pe „jupuitul de viu", pe chinuitul din 1931 care caută în continuare să-şi tăgăduiască credinţa pierdută şi descumpănirea:

– Vă asigur că sunt foarte, foarte fericit, îi afirma el.

Şi nici nu rostise bine aceste cuvinte, că Reverdy izbucnise în plâns.

Scena se petrecea în 1937, pe strada Saint-André-des-Arts. Se scurseseră şase ani de când, pentru a doua oară, fugise de Gabrielle şi de ispita de a trăi la Paris.

În vara anului 1932, Reverdy nu a venit la vila La Pausa. Misia a fost cea care a ocupat, în aripa dreaptă a vilei, apartamentul aflat lângă cel al lui Gabrielle. Misia, mereu ea, Misia prezentă atunci când trebuia, însufleţind pauzele, umplând golurile vieţii sentimentale a lui Gabrielle, Misia şi artiştii care se ţineau după ea, oriunde s-ar fi dus, Misia şi pianul ei... Erau prezenţi puţini englezi, cu excepţia Verei. De altfel, Vera nu era de acum italiancă prin căsătorie? Deci nu erau englezi. Nu mai erau lorzi. O pagină fusese întoarsă. Şi nu mai erau nici poeţi. În vara aceea, în casa lui Gabrielle s-a făcut muzică în fiecare seară.

Când sosea vreo invitaţie, Misia şi Gabrielle se duceau împreună. Gazetele le semnalau prezenţa la Monte-Carlo, în compania cercului regăsit al Misiei: Philippe Berthelot, Étienne de Beaumont etc. Era lăudată eleganţa celor două prietene. Misia, în toaletă semnată Chanel, „o rochie din crep georgette *vert eau* şi boa din pene de aceeaşi nuanţă".

În realitate, de la ruptura cu ducele de Westminster, Misia fusese mereu acolo. Astfel asistase la un eveniment memorabil: întâlnirea, la Monte-Carlo, a lui Gabrielle cu Samuel Goldwyn.

Marele duce Dimitri servise drept intermediar. Amantul din anii 1920 o regăsea în culmea gloriei pe cea care îl ajutase când el fusese

la ananghie şi, la rândul lui, îi dădea tot concursul. Descendentul familiei Romanov i-l prezenta pe ţarul de la Hollywood.

Şi iată că destinul lui Gabrielle comportă, încă o dată, unul dintre acele momente ciudate, dintre cele care nu figurează în nici o carte, Istoria nereţinând decât pe cele care pun în mişcare mase mari de oameni, epidemii de ciumă, războaie, invazii, oraşe incendiate, dar acordând prea puţină atenţie întâlnirilor imprevizibile între fiinţe. De parcă Istoria nu ar fi *şi* răbdătoarea acumulare de imagini de epocă, fiecare conţinând modesta ei parte de adevăr, fiecare lăsând să se vadă ceva, uneori abia ceva mai mult decât un fir de praf, din ce a însemnat epoca respectivă! *Şi asta* înseamnă la urma urmei Istorie.

Astfel, în bulversările prin care trecea America anilor 1930, în criza economică ce se agrava de la lună la lună şi care pregătea, fără să bănuiască cineva, venirea la putere a lui Franklin D. Roosevelt, în acea clipă precară a istoriei americane, fiul unui emigrant polonez, devenit cetăţean loial al continentului care îl lăsase liber să-şi făurească un destin pe măsura lui, Samuel ex-Goldfish, devenit Goldwyn şi pionier totodată al cinematografului american, discuta de pe picior de egalitate cu Gabrielle cu scopul de a o convinge să vină personal la Hollywood.

Dar ce altceva era această discuţie dacă nu o înfruntare între fiul şi fiica unor negustori ambulanţi, având atât unul, cât şi celălalt experienţa tracaseriilor meseriei? Pe trotuarele patriei lui de împrumut, fiul lui Goldfish o scosese la capăt vânzând mănuşi. Fusese comis-voiajor. În zilele întunecate ale copilăriei ei, fata Chanel o ajutase pe mama ei să aşeze taraba familiei în talmeş-balmeşul terenurilor pe care se ţineau bâlciurile. Şi cine servea drept martor acestei discuţii dacă nu unul dintre ultimii supravieţuitori ai regimului ţarist? Constatare care ne face să ne întrebăm dacă ar fi

existat reprezentanţi ai familiei Goldfish în Statele Unite fără ţari pe tronul Rusiei, ţari care să-i facă să îndure, secol după secol, cele mai mari mizerii, şi îndeosebi pe strămoşii micului Samuel care nu au cunoscut în Polonia aflată sub ruşi decât un şir neîntrerupt de pogromuri. Să mi se dea crezare când spun că tot Istorie este şi faptul de a fi fost un băiat care ştia bine ce însemna galopul cazacilor într-un ghetou polonez, care mergea, mergea fără să se oprească pentru a fugi de ei, apoi care ştia ce înseamnă foamea, o foame de emigrat care are treisprezece ani pe cheiurile New Yorkului în 1890; şi că e foarte probabil ca stăruinţa lui Samuel Goldwyn pe lângă Gabrielle să fi fost de o cu totul altă natură dacă n-ar fi păstrat în fundul sufletului amintirea acelei stări de foame.

S-ar putea oare ca la originea demersului său să se fi aflat o sumbră preştiinţă? În martie 1923, paisprezece milioane de americani erau fără slujbă. Precum Samuel Goldwyn, trebuia să fi cunoscut mizeria şi greutatea ei pentru a şti că în clipa când te strânge de gât, între un codru de pâine şi un bilet ca să mergi la un spectacol, alegi pâinea. Sam Goldwyn înţelesese din capul locului că faptul de a aduce uzinelor lui de vise un supliment de sofisticare l-ar ajuta să depăşească, în parte, dificultăţile care se anunţau. Nu era momentul să se arate prudent. Era momentul de a cuteza, momentul de a afişa nume mari şi de a cumpăra prestigiu. Astfel, neputând atrage mase mari populare, şi-ar asigura, în mediul urban, clientela sporită a bogătaşilor. Trebuia să le dea femeilor un dublu motiv de a se duce la cinema. Acesta era planul lui. Ele se vor duce la cinema: „*Primo,* ca să-i vadă filmele, *secundo,* ca să vadă ultimul răcnet al modei"[1]. Avea nevoie de Chanel.

[1] Interviu cu Sam Goldwyn semnat de Laura Mount în *Collier's,* aprilie 1931, citat în *Les Années Chanel,* Gallimard

Contractul îi garanta lui Gabrielle o sumă fabuloasă: un milion de dolari. Sam Goldwyn nu pretindea nimic mai mult decât s-o facă să meargă de două ori pe an la Hollywood. Decizia celebrului producător era fără drept de apel: de acum încolo vedetele sale vor fi îmbrăcate exclusiv de Gabrielle, pe scenă ca şi în oraş. Şi aceasta era marea noutate: nu era vorba doar de „a îmbrăca" în filme, ci de a întreprinde o reformă a gustului vestimentar al marilor doamne ale ecranului. Faţă de acest ucaz, cum aveau ele să reacţioneze? La Hollywood se manifestau două curente de opinie. Cel al femeilor redactor de modă care se considerau optimiste: „Starurile vor accepta pentru că e Chanel"; şi apoi cel al gazetarilor de ecouri care, ştiind cu cine va avea de-a face Gabrielle, îşi manifestau îndoielile: „Chanel, doar Chanel?" În studiouri, treacă-meargă. Dar în viaţa de zi cu zi? Starurile nu aveau şi ele fiecare gustul său, caracterul său şi poate chiar caracterul urât şi prostul gust?

Goldwyn a rămas ferm pe poziţii: avea nevoie de Chanel.

S-a mirat totuşi. Când obţinuse, cu şapte ani în urmă, colaborarea cu Erté[1], acesta se arătase entuziast şi se instalase imediat la Hollywood, rămânand acolo mai bine de un an. Or, propunerea pe care i-o făcea lui Gabrielle era cu mult mai măgulitoare. Cum se făcea că era atât de puţin tentată? Să fii cea care avea să îmbrace creaturi ce vor genera visuri, dorinţe, era mult mai strălucitor decât

[1] Erté (Romain de Tirtoff), pictor rus, născut la Sankt-Petersburg în 1892, stabilit la Paris în 1912, elev al Academiei Jullian, apoi desenator la casa de modă a lui Poiret, unde a făcut costume de teatru şi a îmbrăcat-o pe Mata Hari, în 1913. Din 1919, când a făcut costumele lui Mistinguett pentru spectacolele de la Bataclan, până în 1970 când a îmbrăcat-o pe Zizi Jeanmaire pentru spectacolul de la Casino de Paris, Erté nu a încetat să producă la Paris, la New York, la Londra, costume şi decoruri pentru cele mai celebre reviste de mare spectacol. A fost şi desenatorul preferat al revistei americane *Harper's Bazaar* de care a fost legat prin contracte de exclusivitate reînoite din zece în zece ani.

ce îi propusese el lui Erté! Să dispui, în scopuri personale, de toate ecranele lumii! Să faci din corpul lui Mary Pickford sau din cel al Gloriei Swanson „siluete Chanel", ăsta să fi fost tot efectul obținut? Niciodată o asemenea propunere nu mai fusese făcută unei franțuzoaice. La urma urmei, avea sau nu să accepte? După nenumărate ezitări, Chanel a cedat. Avea să meargă la Hollywood.

Dar despre acest prestigios voiaj – cu care o alta decât ea s-a fi împăunat – Gabrielle nu sufla o vorbă. Lucrul uimitor la această femeie vorbăreață fiind că nu vorbea niciodată *despre sine.*

Nu era totuși nimic de ascuns, nimic ce nu ar fi putut-o servi sau înălța. Atunci de ce această tăcere? Tăcerea devenise la ea o a doua natură. Esențiale sau secundare, toate episoadele vieții ei i se păreau la fel de primejdioase dacă erau povestite. Toate constituiau verigile unui lanț, toate erau filoanele exploatabile de către oricine ar fi vrut să dezvăluie ceea ce ea se înverșuna să ascundă: vârsta, începuturile nefericite, primele iubiri.

Parcă poți să știi... Mai bine era să tacă prea mult decât nu îndeajuns. Împinsă de la spate, constrânsă să destăinuie câteva amintiri, o scotea la capăt prin butade. Hollywood? „Era un adevărat Mont-Saint-Michel al feselor și al sânilor." De ce nu păstrase o amintire mai vie a acelui loc? „Era precum o seară petrecută la Folies-Bergère. Odată ce ai spus că fetele erau frumoase și că aveau pene, ai spus totul." Și totuși... „Nu există nici un «și totuși». Știți bine că tot ce e *super* seamănă. Supersex, superproducții... Era inevitabil ca într-una dintre zile totul să crape. Televiziunea a repus lucrurile la locul lor adevărat. Și apoi mie nu-mi plac decât filmele polițiste." Dar atmosfera de la Hollywood? „Infantilă... Misia era și mai deranjată decât mine. Eu făceam haz. Într-o zi am fost primite acasă la un mare actor care, spre a ne onora, își vopsise copacii din grădină în albastru. Mi se

părea drăguț din partea lui, dar cam *prostesc...*" Și starurile? „O, astea! În călătoria asta nu am întâlnit decât unul care să fi meritat deplasarea." Cine? „Erich von Stroheim." Și de ce? „Deoarece cu el excesul avea măcar o rațiune de a fi." Care? „El asuma o răzbunare personală. Era un prusac care persecuta niște subordonați evrei. Pentru că Hollywoodul era esențialmente evreiesc... Evrei din Europa Centrală care regăseau în persoana lui Stroheim un coșmar familiar. Măcar ăsta era fără prefăcătorie! Trăiau toți laolaltă o veche istorie ale cărei schimbări le cunoșteau dinainte și de care erau în fond destul de legați."

Vizita a avut loc în aprilie 1931. Misia o însoțea. Împreună au făcut în cetatea filmului o intrare triumfală. Sam Goldwyn nu s-a zgârcit cu cheltuiala. În ciuda crizei, Hollywoodul continua să fie locul cel mai trăsnit din lume. Încă era capitala excesului, cea a filmelor cu 3 000 de figuranți, a studiourilor gigantice, a puterii absolute a starurilor. Tot soiul de vedete au venit în întâmpinarea vizitatoarelor. Și de la Garbo la Stroheim, de la Marlène la Cukor, de la Claudette Colbert la Frederic March, fiecare se va considera extrem de onorat să se poate întreține cu cea despre care se spunea că este „cea mai grozavă minte din câte a cunoscut lumea".

La întoarcerea în Franța, Gabrielle făcuse mai mult decât *să vadă* Hollywoodul. Se dusese acolo cu niște scopuri precise, să nu uităm acest lucru. Așa cum învățase – trecuseră de atunci abia șapte ani – ce însemna un costum de balet lucrând pentru Cocteau și Picasso, acum tocmai învățase ce însemnau imperativele cinematografului în contact cu cei mai celebri tehnicieni ai epocii. Văzuse turnări de filme, îi întâlnise pe primii specialiști în materie de decoruri și de „fashion design", ca de pildă Mitchell Leisen[1],

[1] Mitchell Leisen (1898–1972). A fost director artistic pentru De Mille și în această calitate a dominat scena Hollywoodului vreme de doisprezece ani, semnând decorurile majorității filmelor acestuia până în 1933.

Adrian[1], Cecil B. De Mille. De acum îi cunoştea şi era cunoscută de ei. În mintea contemporanilor ei, dobândise un prestigiu nou: făcuse „călătoria în America"; fusese „pusă sub contract"; creativitatea ei o făcuse să devină una dintre acele *valori* europene la care apelase Hollywoodul. Domnişoara de la Moulins, eleganta afectată de la Vichy, modista care lucra la domiciliu arsese etapele. Cât drum străbătuse! Luase asupra concurenţilor ei un avans considerabil: acela pe care îl conferă, oricare ar fi meseria, o notorietate internaţională. În sfârşit – şi acesta era poate esenţialul! – tocmai conştientizase, din cea mai bună sursă, ce anume însemna cuvântul *fotogenie*. O noţiune care avea să intre la socoteală, în mod conştient sau nu, într-un mare număr de creaţii ale ei.

Dar lucrurile s-au oprit aici şi după primul film la care Gabrielle a făcut costumele, starurile au protestat. Nu voiau să mai accepte să li se impună, film după film, creaţiile născute de aceeaşi minte, fie ea şi cea a lui Chanel.

Gabrielle s-a dispensat de un al doilea voiaj, iar Golwyn s-a ostenit de pomană. Dar în ceea ce priveşte publicitatea, nimeni nu pierdea. Toate cotidienele au consacrat filmului *Tonight or never*[2] lungi articole. *New York Herald Tribune* saluta „talentul; indiscutabil al lui Miss Swanson şi minunata naturaleţe pe care o aducea într-un rol de comedie uşoară". Mai nota de asemenea că recentul ei film părea s-o servească mai bine pe tânăra actriţă decât ultimele ei creaţii care nu-i prea purtaseră noroc. *Variety* se bucura s-o vadă că renunţă la rolurile parşive care într-adevăr nu i se potriveau. Mai

[1] Desenator descoperit şi lansat de Leisen care l-a folosit până în 1930 pentru costumele majorităţii filmelor lui.

[2] *Astă seară sau niciodată* cu Gloria Swanson, îmbrăcată de Chanel. Regia lui Mervin LeRoy. O comedie uşoară în care Swanson, într-un rol de mare cântăreaţă, a fost unanim lăudată de critici. Film prezentat în decembrie 1931.

adăuga: „Iat-o într-o performanță capitală". Cuvintele „bun-gust" și „bun-simț" reveneau sub pana majorității criticilor. În sfârșit, se putea citi în *New Yorker* un comentariu plin de umor în legătură cu *pricina* rupturii lui Gabrielle de Hollywood. Era un comentariu în formă de omagiu: „Filmul îi oferă Gloriei ocazia de a pune în valoare un mare număr de somptuoase toalete. Ele sunt creația lui Chanel, celebra pariziancă a cărei recentă vizită la Hollywood a făcut atâta vâlvă. S-ar părea însă că nu se va reîntoarce prea curând în cetatea noastră de lumină și de știință. Căci i s-a dat de înțeles că vestimentațiile create de ea erau lipsite de «senzațional». Pentru că a ținut la ideea ca o doamnă să se prezinte într-adevăr ca o doamnă. Nu se putea aștepta ca oamenii de la Hollywood, atunci când pun în scenă *o* doamnă, să se străduiască înainte de toate ca ea să se prezinte de parcă ar fi *două*". Minciunile bârfitoarelor operaseră așadar în mod magic și nimeni nu a putut ignora ce însemnase scurta alianță între inventatorul Hollywoodului și marea Chanel.

Ceea ce se știa mai puțin era că la Paris, în umbra paravanelor de Coromandel se manifesta deja o influență fără de care Gabrielle n-ar fi acceptat niciodată invitația lui Samuel Goldwyn.

DESPRE CÂTEVA BALURI
1933–1940

„Când picioarele tale au dansat atât de mult în mânie,
Parisule! Când ai primit atâtea lovituri de cuțit..."

ARTHUR RIMBAUD
L'Orgie parisienne

I

ÎNTÂLNIRE CU DEMONUL

„Dragul meu, e vreme frumoasă. Cum să spun? Ar trebui s-o descriu pe muzică. Atâta prospeţime, căldură, mirosuri, cine le-ar putea descrie... O lună plină deasupra mării atât de mare că îţi vine să-i spui: «Dacă e pentru mine, arată-te mai puţin». Restul înseamnă marea, săldatul, florile, plimbarea solitară şi absenţa ta. O explozie de crini roz: douăzeci de tulpini într-o parte, douăzeci în cealaltă, pe două rânduri, au înflorit toţi odată. E magnific. Lângă zidul din cărămizi cu găuri, ştii, zidul de care se sprijină magazioara cu unelte, o altă explozie de crini roz, amestecaţi cu o cascadă de *plumbago* de un albastru palid şi râuri de zorele de un albastru tare. Iar tu nu eşti aici!"

Colette, florile ei, animalele ei, grădina ei: e una dintre scrisorile pe care i le-a adresat lui Maurice Goudeket[1] în cursul verii 1933. Nemişcat, micul port mediteraneean îşi trăia ultimii ani de celebritate adevărată. Cunoscătorii o împărţeau între ei. Numai din plăcerea de a comunica ceva din încântarea ei celui care o iubea, Colette făcea să apară tot ceea ce Sudul mai conţinea în materie de seducţie: marea leneşă, bărcile cu pânzele strânse, *la Treille muscate*

[1] Colette s-a căsătorit cu Maurice Goudeket în 1935.

şi florile care o năpădeau. Dar scrisorile ei erau şi cele ale unui observator care, dincolo de tandreţe, umor sau veselie, întreţinea cu specia umană raporturi de privire de o obiectivitate absolută. Demascarea implacabilului mecanism al invaziei? Saint-Tropez, înghiţit încetul cu încetul de „vesela prostie pariziană"? Surprinderea adevărului fiinţelor? Cam acestea erau domeniie în care Colette excela ca epistolieră. La fel ca aici, în seria de instantanee de la care începe să pună în lumină actori şi actriţe ale comediei tropeziene la epoca primelor ei încercări.

Nimic nu-l luminează mai mult ca acest text pe neliniştitorul personaj care brusc se lasă întrezărit alături de Gabrielle.

„Ieri la sfârşitul după-amiezii, eram la vilă împreună cu Moune[1] şi Kessel[2], cât să luăm la şase şi jumătate corespondenţa şi să mergem la micul magazin[3] s-o vedem pe Jeanne Marnac[4] care trebuia să-şi facă unghiile. Cum tocmai cumpăram ceva de la Vachon, două mâini mi se aşază peste ochi, un corp plăcut apasă peste spatele meu... Era Misia toată numai mângâiere. Efuziuni, îmbrăţişări.

[1] Hélène Jourdan-Morhange, violonistă, interpretă a lui Ravel. Autoare a unei lucrări *Ravel et nous,* soţia pictorului Luc-Albert Moreau şi cea mai intimă prietenă a lui Colette.

[2] Georges Kessel, fratele scriitorului Joseph Kessel. Gabrielle Chanel, la sfârşitul vieţii, a încercat să-l convingă să-i scrie memoriile.

[3] Acolo se vindeau produsele de frumuseţe fabricate de Colette.

[4] Jeanne (pe scenă Jane) Marnac a avut destinul pe care îl visase Gabrielle. Elevă la maici, şi-a făcut debutul în 1907, la Gaîté-Rochechouart, în rol de ţoapă de revistă în *Tu l'as l'cri-cri.* A studiat canto cu Litvine, a strălucit în operetă, apoi a trecut cu succes de la canto la comedia bulevardieră. A devenit doamna Trevor căsătorindu-se cu un onorabil colonel britanic, în 1927. A ţinut afişul la Casino de Paris aproape la fel de des ca Mistinguett, carieră care a dus-o în mod firesc spre „a lua un teatru" şi a deveni directoare avizată. Vorbind despre ea, presa spunea: „Un pic manechin, un pic Rue de la Paix, un pic curtezană de lux. Şi toate cu spirit". Au existat astfel în anturajul lui Colette personaje ca Jane Marnac şi Spinelly... Femei de care Gabrielle se temea ca de ciumă temându-se tocmai ca nu cumva trecutul lor comun de *caf'conc'* şi de galanterie să nu devină un pretext pentru dezvăluiri.

– Cum aşa, eşti aici?

– Păi da, sunt aici etc.

Dar avea ceva urgent să-mi şuşotească la ureche:

– Ştii, îl ia de bărbat!

– Pe cine?

– Pe Iribe. *Drraga mea, drraga mea,* e o poveste nemaiauzită: Coco iubeşte pentru prima oară în viaţa ei!

Comentarii etc.

– Ah! îţi garantez că ăsta îşi cunoaşte meseria.

Nu aveam timp să întreb care meserie.

– Te căutam, am plecat către tine, vrem să te luăm la masă la Saint-Raphaël, la Cannes, la...

Declin invitaţia, cad din nou în braţele ei, ies împreună cu Moune şi ne ducem să-l recuperăm pe Kessel care cumpăra nişte fleacuri. Nici nu facem trei paşi, că două braţe mă cuprind, era Antoinette Bernstein[1] cu fiica ei. Efuziuni etc.

– Te căutam, te luăm cu noi la masă la Robert de Rothschild la Valescure... etc.

Ştia deja că luam rubrica de critică din *Journal*[2]. Alte efuziuni, sărutări. Plecăm din nou, eu şi Moune, mai facem trei paşi, şi două braţe ca de cosaş mă strâng cu putere, era Val[3]:

---

[1] Soţia lui Henry Bernstein, autor dramatic care a fost vecinul lui Chanel în perioada vilei Bel Respiro.

[2] La fel ca Reverdy, Colette – care, spre deosebire de el, îşi nota cu precizie ziua şi ora când scria o scrisoare – nu şi-o data. Totuşi această frază privind colaborarea ei la *Journal* – prima cronică teatrală pe care a semnat-o aici a apărut în octombrie 1933 – i-a permis lui Maurice Goudeket să fixeze cu precizie epoca în care Colette îi scria: era în vara aceluiaşi an. Iar precizia lui Colette ca scriitoare ne permite să mergem mai departe: scrisoarea a fost scrisă între 1 şi 13 iulie 1933, epocă şi de înflorire a crinilor şi de lună plină în acel iulie. Scrisoarea citată aici este inedită, aşa cum inedit este şi ansamblul corespondenţei lui Colette cu Maurice Goudeket.

[3] Valentine Faucher-Magnan

– Vin de la tine de acasă, te căutam, te iau la masă la *Escale* împreună cu... etc. etc.

Declin invitaţia – e cazul s-o spun, cât pot de repede... Eu şi Moune mai facem trei paşi şi iată că două mâini foarte fine şi reci mi se aşază pe ochi: e Coco Chanel. Efuziuni, mai rezervate:

– Te iau la masă la *l'Escale* împreună cu... etc. etc.

Declin tot mai multe invitaţii şi după câţiva paşi îl zăresc pe Iribe care îmi trimite *zărutări.* Apoi mă îmbrăţişează mai înainte ca eu să apuc să fac ritualurile de exorcizare, îmi strânge mâna cu tandreţe între obrazul lui şi umăr:

– Ce rea ai fost cu mine... M-ai tratat ca pe demon!

– Şi asta nu îţi e de ajuns! îi spun eu.

Dar el deborda de bucurie şi de afecţiune. Are în acelaşi timp şaizeci de ani şi douăzeci de primăveri. E zvelt, ridat şi alb şi râde arătând o dantură nouă. Gângureşte ca o porumbiţă, ceea ce e de altfel ciudat, căci vei găsi în texte vechi că demonul împrumută vocea şi puterea păsării Venerei..."

De ce se temea Colette atât de mult de Iribe încât să schiţeze gesturi de exorcizare la apropierea lui? E limpede că noul „logodnic" al lui Gabrielle îi inspira cea mai puternică suspiciune. Un soi de neîncredere animalică faţă de ceva artificial? Nu poţi fi Colette fără acest obscur instinct.

Iribe era pseudonimul pe care şi-l luase Paul Iribarnegaray la începuturile sale în desenul satiric, cam pe la 1900. Contemporan exact cu Gabrielle, se născuse în 1883 la Angoulême, din părinţi basci. Şi, cu toate că un solid lustru monden, cât şi un anume cosmopolitism îi răpiseră orice urmă de regionalism, îi rămânea totuşi un accent indefinibil, de unde şi *zărutările* de care vorbeşte

Colette, aluzie la graiul lui Iribe şi la pronunţia peltică pe care treizeci de ani de viaţă pariziană nu izbutiseră s-o şteargă.

Debutul lui aminteşte de cel al lui Cocteau, la fel ca şi acesta subjugat fiind de gloriile momentului şi în cel mai înalt grad atins de acea „maladie în roşu cu aur" care era nebunia după teatru. După un anume teatru totuşi, cel cu care se delecta Parisul de atunci: vodevilul. Dar începutul lui Iribe a fost mai anevoios decât cel al lui Cocteau. Tatăl lui, ziarist, se opunea vocaţiei lui. Paul nu visa decât desen. A fost plasat la şaisprezece ani tipograf la tipografia ziarului *Le Temps*. Doi ani mai târziu, îşi părăsea slujba şi se înscria la cursul de arhitectură de la Beaux-Arts. Iribe nu avea decât şaptesprezece ani în perioada în care *L'Assiette au beurre*[1] îi publica primele desene, şi douăzeci şi trei când şi-a întemeiat propriul ziar, *Le Témoin*[2]. Nimeni nu prindea evenimentul într-un desen mai bine decât el şi puţin conta faptul că ceea ce relata era grav, superficial sau inexistent. Trăsătura de condei consacra evenimentul. *Le Témoin* publica de asemenea desenele unui debutant care, în acest domeniu, îl egala pe Iribe. Semna Jim. Cum să nu se fi întâlnit cei doi dandy? Jim nu era altul decât Cocteau. Împreună, au făcut uz în ilustraţie de o acuitate tăioasă care lăsa să se presimtă recea cutezanţă estetică a anilor 1925. Putem ghici ce şi-au adus reciproc. Cel mai vârstnic, Iribe, avea cum să-l uluiască pe Jim prin voracitatea ce se simţea în fiinţa lui. Apetitul lui îmbrăţişa totul: bani, onoruri, femei. Pe când, în ochii lui Iribe, Jim atrăgea precum un burghez cu baze solide care „trudea din plăcere"[3]. Cocteau îl stupefia pe Iribe. De ce nu avea aceeaşi

[1] Celebră revistă săptămânală satirică de la începutul secolului
[2] Fondat în 1906, *Le Témoin* va apărea vreme de patru ani.
[3] Colette, în *Cocteau ou l'illustre inconnu*, de G. Sion

dezinvoltură ca el?! De vină era mereu ghinionul de a purta un nume imposibil. Ah! de-ar putea precum Cocteau să proclame:

– M-am născut parizian, vorbesc ca un parizian, pronunț ca un parizian!

Iribe ar fi dat orice ca lumea să uite o dată pentru totdeauna că el se numea Iribarnegaray.

Le Témoin, „redactat cu mult spirit și într-o notă nouă", a făcut ca Iribe să fie convocat de Poiret, prima fază a acelei „parizianizări" atât de dorite. Anecdota se cunoaște, cel care era numit Poiret Magnificul făcând în memoriile[1] sale o relatare detaliată asupra ei. Dar probabil că nu a fost acordată toată atenția cuvenită portretului lui Iribe care servește drept preambul povestirii. El nu prezintă alt interes în afară de faptul că vine să confirme într-o amplă măsură unele impresii lăsate de portretul făcut de Colette. „Era un băiat extrem de ciudat, un basc rotofei ca un clapon ținând de seminarist și de maistru tipograf totodată. În secolul al XVII-lea ar fi fost abate de curte; purta ochelari cu rame de aur, gulere tari larg deschise în jurul cărora era înnodată o cravată marinărească un pic slobodă [...] Vorbea cu voce foarte joasă, misterioasă parcă, și dădea unora dintre cuvintele lui o inflexiune capitală detașând silabele, de pildă spunea: «Este ad-mi-ra-bil!»"

Iribe avea așadar un limbaj imitat după cel al elitei ale cărei maniere elegante și dezinvoltură le invidia.

Și iată că ilustrul creator de modă își anunța intenția de a-i încredința realizarea desenelor executate după modelele colecției sale. Întreprindere de un imens prestigiu deoarece albumul avea să fie adresat, cu titlul de omagiu, „marilor doamne din lumea întreagă". Iribe a cerut să vadă rochiile și pe dată „a căzut în admirație" exclamând: „Este *ad-mi-ra-bil.* Vreau să mă apuc de lucru *i-me-di-at*".

[1] Paul Poiret, *En habillant l'époque*, Grasset

După care a anunțat că o va conduce la creatorul de modă pe una dintre prietenele lui, „o femeie *ui-mi-toa-re*, o anume doamnă L... care va purta rochiile „în mod *di-vin*".

Ceea ce frapează, jumătate de secol mai târziu, este că, în pofida a două războaie și a câtorva revoluții, limbajul afectării s-a schimbat atât de puțin. Oare trebuie să spunem cumva că acest limbaj este strâns legat de un anume mod de viață și că el se moștenește la fel ca patrimoniul și ambițiile? Dacă am dori să-l împrumutăm scli-visiților de astăzi, nici un cuvânt, nici o inflexiune nu ar trebui modificate. Dar partea amuzantă cu Iribe este că personajul care se dorea atât de urban rămânea de nesituat. Așa că operația de parizianizare nu-și arăta prea curând roadele. Tocmai asta spune Poiret: „Ca din întâmplare, Iribe avea nevoie de bani. I-am dat suma totală pentru primele lui desene și a dispărut. Mi s-a părut lung timpul cât nu a venit. Negijasem să-i cer adresa. Când mi-a adus crochiurile, am fost încântat de maniera în care a înțeles și mi-a interpretat modelele și i-am cerut să-și termine rapid munca [...]. Și mai întâi, i-am spus eu, dă-mi adresa dumitale ca să pot coresponda cu dumneata. Mi-a răspuns că *nu avea adresă fixă* la Paris, dar că își lua în fiecare dimineață micul dejun acasă la doamna L. Apoi, după ce a încasat un nou acont, s-a eclipsat iarăși. Mi-a fost foarte greu, de data asta, să-l aduc înapoi și să obțin să-mi livreze rezultatele muncii lui. Mi se pare că-mi amintesc că a trebuit să-l amenințe destul de serios [...]. În sfârșit mi-a trimis ultimele originale și munca de tipărire a putut începe. Se cunoaște această lucrare care se găsește astăzi în bibliotecile artiștilor și ale amatorilor de artă. Titlul ei era: *Rochiile lui Paul Poiret povestite de Paul Iribe*[1]". Un exemplar a fost adresat fiecărei suverane din Europa. Toate au făcut o bună primire prestigiosului cadou, cu excepția reginei Angliei, care a pus

[1] Lucrarea a apărut în 1908.

să îi fie trimis înapoi expeditorului cu o scrisoare din partea doamnei sale de onoare, în care creatorul de modă era rugat să se abţină pe viitor de la astfel de expedieri...

Un Iribe fără un ban, fără domiciliu stabil, aşteptând plăţi anticipate pentru a merge în cartierele elegante ca să fie admirat şi hrănit de doamna L., totul în această descriere suscită sentimente contradictorii. Ce este el de fapt, seducător sau gigolo?

Dar Iribe a pus definitiv piciorul în viaţa pariziană atunci când a dat colaborării sale cu Cocteau forma unei asociaţii. În 1914, ei au întemeiat împreună *Le Mot,* îndepărtându-se astfel de ziaristica pură, pentru a lansa o formulă încă prea puţin exploatată, cea a unei gazetării de lux în care desenul era rege. Cei doi ani de ucenicie trăiţi printre muncitorii tipografi dăduseră roade: Iribe era un tehnician fără seamăn. *Le Mot* avea o prezentare care marca o dată. Dar şi un contratimp: Marele Război. Acesta îi răpea ziarului *Le Mot* orice şansă de supravieţuire. Un an mai târziu, înceta să mai apară. Dar pentru Iribe pasul fusese făcut. Luxul, luxul sub toate formele lui avea să-i fie unica preocupare, şi asta în ciuda faptului că, departe de a fi vârsta de aur regăsită, pacea a însemnat tocmai negarea lui. Murise Europa plăcerilor? Totul denunţa acum Parisul din *Le Mot?* Ce mai conta: Iribe, singurul de soiul lui care nu iubea decât bogăţia, şi-a căutat salvarea în negarea realităţilor timpului său. Ceea ce nu l-a împiedicat să se afle printre cei mai buni creatori de forme şi materii din ceea ce s-a numit *„les années folles"*, anii nebuni. Căci el a reuşit acest tur de forţă: să conceapă mobile, ţesături, covoare, bijuterii, fără să admită vreodată că se poate conforma acelui spirit de simplificare geometrică ce îi obseda pe contemporanii săi[1]. Să mai adăugăm că nici nu s-a

[1] I se datorează îndeosebi ţesături de o seducţie inegalabilă. Mari colecţionari, printre care Robert de Rothschild şi Jacques Doucet, i-au comandat mobile.

resemnat cu ideea că arta *prin* şi *pentru* lux şi-ar fi pierdut atracţia. Cât despre alunecarea Parisului, despre acea pierdere a „controlului moral al lumii"[1] ce a urmat războiului, niciodată nu a vrut s-o admită. Iribe era un nostalgic al „grandorii franceze", chiar dacă ea se exprima sub aspectele cele mai frivole. Luxul era pentru el un bun al cărui partaj nu trebuia admis, iar el ajunsese să confere valoare de simbol oricărei creaţii artizanale. Haine, coliere, coafuri, broderii, accesorii minore sau majore, ce conta, cu condiţia să fie factori de şarm, toate acestea al căror paznic acerb se voia a fi, ţineau de prestigiul naţional. De aici până la a considera eleganţa drept simbol al unui anume mod de gândire (evident cel al clasei superioare) şi drept calitate înnăscută (subînţeles fiind că ea rămânea interzisă condiţiilor modeste care nu puteau avea decât pretenţie de şic), nu era decât un pas. Acest pas fusese făcut cu voioşie în vremea în care începea idila lui cu Gabrielle.

Lucrul cel mai surprinzător în relaţia lor este că, alegându-l pe Iribe, s-ar fi putut spune că Gabrielle căuta să lase în mâinile acestuia o parte din puterile ei. Oare asta să fi fost ceea ce a făcut-o pe Misia să spună că Gabrielle iubea pentru prima oară? Cum să nu vedem că, într-un anume fel, Iribe îi satisfăcea toate aspiraţiile în acelaşi timp. Iată că în sfârşit exista un bărbat pentru care problemele de mediu social nu contau, iar asta însemna o revanşă faţă de Boy; un bărbat pe care trecutul familial nu îl strivea, pe scurt opusul lui Dimitri şi Bend'or; un creator suficient de amestecat cu lumea artelor ca ea să se simtă în acord cu el, dar eliberat de fatalităţile inerente condiţiei de artist şi de poet, ceea ce în fond îi trebuia ei pentru a-l uita pe Reverdy. Iată că Gabrielle scăpa de jugul geniilor.

Dacă acestea erau gândurile lui Gabrielle, nu e cu totul sigur că nu simţea şi o vicleană plăcere de a fi curtată de cel care, cu

[1] Paul Morand, *Venises*

douăzeci şi cinci de ani mai înainte, fusese lăudătorul vechiului ei duşman Poiret. Căci, în sfârşit, Iribe nu se limitase „să povestească rochiile lui Poiret". El era şi autorul etichetei pe care o purtau toate toaletele ieşite din atelierele din Avenue d'Antin. Noutatea ei grafică, trandafirul care puncta formula magică *Paul Poiret à Paris* făcuseră senzaţie la vremea aceea. Putem pune prinsoare că în cucerirea lui Gabrielle intra şi o satisfacţie legată de meserie. În sfârşit – un alt motiv de satisfacţie – Gabrielle, care pizmuia femeile şi nu putea suferi să fie unele care să aibă mai mult succes ca ea, inconştient mod de le pune pe umeri responsabilitatea propriilor nefericiri, se vedea, în legătura ei cu Iribe, în situaţia de a le juca rivalelor ei o festă caracteristică: le sufla un seducător.

E oare suficient să spunem că el a avut o viaţă agitată? Iribe se definise pe sine în funcţie de succesele sale feminine. Fiecare dintre legăturile lui, din care nici una nu se petrecea în umbră, fusese un pas în plus spre notorietate. În perioadă de aşa-numite „vaci slabe", de lipsuri, nimic nu-l oprea. Dacă una dintre prietenele lui poseda un rar colier de perle, Iribe, invocând faptul ca asta putea să miroasă a parvenit, o sfătuia să suprime câteva perle şi să le înlocuiască cu bile din onix; la sfârşitul legăturii, tot şiragul era din onix.

Sedusese, pentru început, şi aproape că o luase în căsătorie pe o delicioasă actriţă care i-a dăruit în totalitate inima ei: Jane Diris, stea de vodevil şi star al cinematografului mut.

Se făcuse cunoscută în rolul Marie Bonheur, eroina din *L'Équipe*[1], un roman de Francis Carco transpus pe ecran. Povestea unei lucrătoare, devenită prostituată, apoi Fleur-des-Fortifs, după numele unui cântec realist al vremii, amorezată de un derbedeu

[1] Film de Maurice Lagrenée, produs de Diris-Films. Prezentarea lui, în 1921, a fost un eveniment parizian la care au asistat Colette, Gabrielle Dorziat, Polaire, Spinelly, Marguerite Moreno, pe scurt *echipa* lui Colette în formaţie completă.

plecat în Africa şi trimis la Bat'd'Af', batalioanele disciplinare... Tipic Carco. Filmul se termina cu o Marie Bonheur devenită hetairă de mare clasă, dar mai mult ca oricând amorezată de „omul ei". Jane Diris a pus în acest personaj „toată fatalitatea necesară", spunea presa.[1] Rolul i se potrivea mănuşă. Juca personajul Marie Bonheur până şi în viaţa privată.

Când Iribe trecea prin necazuri financiare, sub numele de Jeanne Iribe ea se preta exigenţelor fotografilor. Iar când *Comoedia* publica un portret al ei – „îmbrăcată elegant într-un mantou de hermină" – portret care nu era în realitate decât un anunţ publicitar pentru blănurile Revillon, sau când o arăta la fereastra unui luxos cupeu, împrumutat pentru circumstanţă şi condus de un şofer de împrumut – „Doamna Jeanne Iribe într-un automobil împodobit (sic) cu *geamuri Triplex*" – atunci, toate la un loc, hermina, înfăţişarea mândră a şoferului, frumuseţea tinerei femei, treapta înaltă a cupeului şi prestigioasele accesorii cărora treapta le servea drept soclu, cutia cu unelte dată cu lac negru, roata de rezervă vopsită în alb şi legată ca un colac de salvare pe flancul unei nave de doliu, toate astea, în somptuozitatea lor, îi serveau publicităţii lui Iribe.

Uităm prea mult câte complicităţi secrete au existat între anii 1920 şi culoarea neagră. Catifeaua sofalelor... Obscuritatea primelor cabarete... Podoabele argintate înlocuind treptat aurăria din decoraţiuni, iar în viaţa lui Iribe, onixul luând locul perlelor... Nefericita Jeanne care, dindărătul geamului coborât al acelui soi de car funebru îi zâmbea unui Iribe absent... Pentru a fi fericit, însemna să aleagă prost luând-o în căsătorie. Oare cumva din cauza inconştienţei cu care îşi făcea metresele să sufere şi din pricina înverşunării în a-*şi* face plăcere *sieşi*, îl trata Colette drept demon?

[1] Critica lui J.-L. Croze în *Films de France*, 1921

Prietenă cu Jane Diris, ştiind-o grav bolnavă încă de la primele semne ale unei boli care avea s-o termine, Colette îl alerta pe Francis Carco în aceste cuvinte: „Jane Diris e foarte bolnavă [...] Mă simt amar de inutilă în faţa acelui trup înalt şi frumos care e stăpânit de ceva invizibil, activ şi capricios"[1].

Jane Diris a murit în 1922, pe când alte iubiri îl acaparau pe Iribe: dolarul şi frumoasele americane. Una dintre ele, Maybell Hogan, desfăşurase seducţiile unei cochete averi. O luase în căsătorie la New York City în 1919. La sosirea lui în Statele Unite, Iribe făcuse o declaraţie răsunătoare din care reieşea că zgârie-norii aveau ceva *„fer-me-că-tor* şi că avusese mai mult de învăţat pe arterele luminate din Broadway decât între faţadele hotelurilor din Place Vendôme". După care venea o mărturisire:

– Ca să fiu sincer, cel mai mare duşman al Statelor Unite este prostul lor gust.

Reporterul care îi înregistra afirmaţiile[2] preciza că ele îi aparţineau celui mai important desenator străin. Folosea cuvintele *„foreign cartoonist"*. Atunci, lăsând deoparte orice ruşine, Iribe a socotit că venise momentul să obţină un folos de pe urma a ceea ce, până atunci, încercase să ascundă. Nu era el de acum îndeajuns de celebru pentru a se făli cu originea lui? A afirmat că ţările cele mai puternice fuseseră toate, la un anume moment al istoriei lor, datoare notorietăţii bascilor. Începând cu Statele Unite... Cristofor Columb nu fusese şi el basc? Dar Noe? La fel ca şi Columb. Era în fond un adevăr care mergea înapoi în timp până la Potop.

Reporterul a consemnat cu scrupulozitate toate aceste vederi foarte noi. Dar şi-a îngăduit să emită câteva rezerve asupra

[1] Colette în *Lettres à ses pairs,* Flammarion
[2] Cornelius Vanderbilt, J.R., 25 ianuarie 1920, în *New York Times*

tendințelor *acelui-băgăcios-în-toate-Artele*[1], reproșându-i că își limitase creațiile la domeniul luxului de înaltă clasă. Critică pe care Iribe a măturat-o cu o simplă mișcare de mână:

– Gustul vine întotdeauna de sus, a declarat el, niciodată de jos. E mai greu să executi o comodă lăcuită decât să fabrici o masă de bucătărie.

După care s-a instalat într-un delicios *cottage* împreună cu tânăra sa soție, a frecventat asiduu Hollywoodul și a nimerit, ca toată lumea, în mediul cinematografic. Asta însemna să plonjeze în plină legendă de aur. L-a cunoscut pe Cecil B. De Mille. Stilul lui Iribe, competența lui în numeroase domenii – desen, arhitectură, istoria costumului, a mobilierului – nu puteau să nu-l seducă. Și chiar și defectele lui... Căci erau și defectele lui De Mille.

Acesta a început prin a-i încredința tânărului francez studierea diverselor filme, și îndeosebi a decorurilor și costumelor din *Man Slaughter** a cărui regie o făcea chiar el. Leatrice Joy[2], îmbrăcată în toalete semnate de Iribe, a făcut o asemenea senzație încât acesta a fost pe dată promovat director artistic, ceea ce a plasat sub autoritatea lui desenatori și decoratori, dintre care unii lucrau pentru Cecil B. De Mille din 1919. Or Iribe nu avea, ca De Mille, talentul de a se face odios fără ca devotamentul colaboratorilor lui să fie afectat.

Pe De Mille îl adorau. În timp ce pe Iribe... Altercațiile lui cu Mitchell Leisen, cu uși trântite, strigăte, certuri, au rămas legendare.

Îl găsim, în 1923, realizând costumele și decorurile pentru filmul *Cele Zece porunci.* Leatrice Joy avea din nou primul loc în

[1] Il califica pe Iribe drept un *jack-of-all-arts.*

[*] În franceză a apărut cu titlul *Rechizitoriul.*

[2] Leatrice Joy a debutat pe ecran încă de când era copil; tot atunci erau și începuturile cinematografului. Compania care o angajase dând faliment, ea și-a găsit o slujbă în comerț. Samuel Goldwyn este cel care a redescoperit-o, iar De Mille a consacrat-o ca star.

distribuție. Dar nu mai era și Mitchell Leisen care, spre a evita să se supună lui Iribe, refuzase să colaboreze la giganticul spectacol.

Egiptul lui Iribe era un Egipt al anilor 1920, lăcuit, strălucind de aur, dominat de un sfinx mai impozant decât cel de la Gizeh și având în interior sanctuare imense în care nu lipsea nici un zeu, stând așezat sau în picioare, cu cap de câine sau de berbec. Divinități fără număr, o sumedenei de figuranți, toate acestea dovedeau o extraordinară bogăție de inventivitate.

Nouă promovare în 1924, când s-a improvizat regizor pentru *Changing husbands* cu binecuvântarea lui De Mille. Doar Leatrice Joy a scăpat de săgețile criticii. *„Amateurish"*... a declarat *New York Times* care chiar a calificat filmul drept absurd.

Imediat, Cecil B. De Mille a făcut o tentativă de a a-l readuce pe Mitchell Leisen.

S-a folosit de toate argumentele: tocmai se separase de Paramount; nu era momentul să îi refuze ajutorul, cu atât mai mult cu cât, de data asta, el era regizorul, și nu Iribe. Și apoi punctul culminant al spectacolului avea să fie o catastrofă feroviară. Trebuia ca trenul să se dezintegreze în câteva secunde.[1] Cine, dacă nu Leisen, era în stare de o asemenea ispravă?

Leisen s-a lăsat înduioșat. Dar catastrofa a fost pe punctul de a depăși limitele ecranului atunci când o încăierare a izbucnit între el și Iribe. La sfârșitul turnării, cei doi nu-și mai adresau nici un cuvânt.

Când Cecil B. De Mille a început lucrul la *Regele regilor*, echipa sa a rămas neschimbată: tot Leisen pentru costume, tot Iribe la Direcția artistică. Nu era din inconștiență. O echipă care oferea câteva violente antagonisme nu îi displăcea.

---

[1] *The Road to yesterday.* În franceză a apărut cu titlul *Pecetea trecutului.* (n.tr.)

În alte domenii, își sporise precauțiile pentru ca nimic să nu întunece reputația morală a vedetelor. Cel care juca rolul lui Hristos a fost nevoit să se angajeze prin contract că nu va fi văzut vreodată cu o țigară în gură. S-a mai angajat de asemenea să renunțe la frecventarea localurilor de noapte, în fine și mai ales, nu trebuia sub nici un pretext să divorțeze înainte de data ieșirii filmului pe piață. Doar cu acest preț publicul putea să acorde credit personajului său.

Drama a izbucnit la poalele Golgotei, în clipa când De Mille a constatat că Iribe uitase să prevadă furtuna, iar scena răstignirii era lăsată la întâmplare. Se știa măcar cum avea să stea pe Cruce Harry Warner? Și aveau să-i sângereze mâinile? Nu fusese nimic prevăzut.

De Mille a decretat o execuție imediată: cea a lui Iribe. Leisen a acceptat să ia succesiunea acestuia cu singura condiție să nu mai audă vreodată rostindu-i-se numele.

La vremea când *Regele regilor* a fost supus aprobării unui tribunal religios, care reunea un preot catolic, un rabin, un reprezentant al Bisericii Ortodoxe și un călugăr budist, Paul Iribe părăsise California fără a mai dori să se reîntoarcă acolo. Revenise la Paris, unde Maybell îi oferise, în Rue du Faubourg-Saint-Honoré, un magazin pe fațada căruia numele soțului ei strălucea cu litere aurite pe fond de lac. Iribe își regăsea primele iubiri: artele decorative.

Mobilelor, țesăturilor, covoarelor, bijuteriilor li s-au adăugat acum decorațiuni interioare. Nu a acceptat să lucreze decât pentru personalități bine văzute. Astfel, Spinelly, căreia atelierul Martine[1] îi decorase anticamera și salonul, a făcut apel la el pentru dormitor. Era ceva să fie decoratorul aceleia pe care Colette și un public larg popular o numeau cu familiaritate „Spi". Își putea imagina clientă

[1] Casă de decorațiuni, creată în 1912 de Paul Poiret. Se găsea pe Rue du Faubourg-Saint-Honoré la numărul 83.

mai bună pentru a-l înţelege? „Spiritul de aventură, gustul pentru risc care aruncă unele într-altele două, trei tonuri al căror şoc uimeşte, apoi încântă, libertatea aristocratică a alegerii [...] întâlneau în Spinelly complicea ideală. Acolo unde eu nu aruncam decât o privire de amator de culoare şi arabesc, Spinelly recunoştea în primul rând scopul podoabei şi al consumului, *incontestabila necesitatea a luxului*"[1]. Iribe găsea în Spinelly clienta visată. Fără îndoială că a făcut în acea cameră ceva mai mult decât decoraţiune. Căci abia terminată, abia „încercată", i-a adus lui Iribe o altă comandă: cea a sufrageriei. Căci Spi, cântăreaţă formată la dura şcoală a *café-concert*-ului, Spi „de la picioarele-i grăitoare până la umărul fercheş", „Spi în incomparabila ei formă spinelică"[2], ce mai încoace şi-ncolo, Spi nu era ceea ce se poate numi o virtute.

Se bucura de un rar privilegiu: nici n-o vedea bine omul de pe stradă, fie că se găsea la galeria Casinoului din Montmartre, fie că se afla pe Promenada Europeanului, că îşi aroga deja dreptul de a o tutui în secret. O familiaritate imediată. Bravând astfel destul de deschis convenienţele pentru ca o anumită presă să aibă motive să exulte. Faptul că din întâlnirea ei cu un argentinian se născuse, în Ţara Bascilor, un superb bebeluş – „Trei paşi de tangou, dans atât de primejdios!" a declarat ea cotidianului spaniol care îi punea întrebări – a făcut ca ziariştii de scandal să se năpustească pe loc. La fiecare interviu, ceea ce ea numea *home* era minuţios descris: „E ceva ce ţine de un templu hindus, de un palat grecesc, de un alcov persan şi de o logie de cabaret totodată. După ce străbaţi anticamera, păzită de un uriaş Buddha din bronz verde, trebuie să pătrunzi într-un atrium pardosit cu mozaic din aur, în care se deschide un bazin circular unde înoată doi peşti-telescop aduşi din

[1] Colette, *Prisons et Paradis*
[2] *Ibid.*

China. Apoi trei trepte din marmură duc în salonul cel mare cu plafon din cristal... Acolo, aşezată într-un fotoliu din lemn lăcuit, susţinut de doi dragoni cara scuipă flăcări, Spinelly ne va spune impresiile ei de tânără mămică..."[1] Camera, realizată de Iribe, a fost la diapazon cu restul apartamentului. El a desenat pentru ea un pat din alamă, al cărui picior forma o parafă din aur. Pereţii, în verde pal, masa scundă, din lac chinezesc, totul vădea o reuşită incontestabilă. Dar important era că patul imens, treapta pe care era aşezat şi salteaua de tip japonez, toate acestea la un loc făceau să se trăncănească.

Iribe avea să se oprească aici? Cu siguranţă, nu. A devenit fotograf, a experimentat noi tehnici de publicitate, a amestecat tipografia cu fotografia, a excelat în fotomontaje, iar la New York, în 1931, s-a clasat al doilea la un concurs de publicitate care grupa cincizeci de fotografi europeni din opt naţiuni diferite. Iribe îl întrecea pe Hoyningen-Huene cu câteva lungimi, dar lăsa departe în urma lui tot ce putea Europa alinia mai faimos. Baronul Meyer şi Man Ray nu au căpătat decât menţiuni onorabile.

Când a câştigat enorm de mulţi bani, şi-a oferit mai întâi un automobil marca Voisin, al cărui sistem de iluminat era din argint, iar pernele capitonate în alb, apoi un velier, *Belle de Mai,* apoi o casă la Saint-Tropez. După câtva timp, au început lipsurile şi a fost nevoit să vândă automobilul, iahtul, apoi vila. Atunci Maybell s-a ocupat de intermedieri, căci ea era cea care făcea rost de contracte. Astfel a primit o comandă de bijuterii de la Cartier şi o alta... de la Chanel.

Era resemnată în faţa extravaganţelor lui Iribe, resemnată să-l aştepte. Îi era de ajuns o telegramă: „Nu mă pot întoarce, dar te iubesc" pentru ca să fie păcălită de cel absent.

---

[1] *„Spinelly Maman"*, articol semnat L.G., *Le Parisien.*

În brațele cui dormea oare? Maybell credea că acesta era un mod de a fi bărbatul tipic francez.

Numai că s-a resemnat tot mai puțin, iar într-o bună zi l-a părăsit.

Era cu câteva luni înainte de acea zi din iulie 1933 când Colette l-a comparat pe Iribe cu demonul. Cunoscându-i mai bine viața, înțelegem mai bine comparația.

Ceea ce Colette nu îi putea ierta ușor era absența acelor calități care erau specificul lui Gabrielle. Și a uneia dintre ele în mod special: „Din fericire, ea n-a păstrat nimic asupra ei din contagioasa strălucire a aurului, indiscretă lumină pe care o emană ființele slabe și copleșite de bunuri"[1], citim în magistralul portret pe care i l-a consacrat.

Evident, Iribe sucombase în fața acelei contagioase străluciri, iar antipatia lui Colette nu avea alt motiv. Bine așezat între bogățiile lui, instalat în provizoriu, el ar fi amuzat-o... Dominat de acestea... el era demonul.

II

SFÎRȘITUL FOBURGULUI

Ce se întâmpla oare? Fuseseră introduse la parterul reședinței Pillet-Will ciudate figuri de ceară. Dibuite în depozitele magazinelor pariziene unde dormeau de la începutul secolului, nu erau lipsite de o notă de neașteptat, astfel că te puteai întreba la ce naiba avea să le folosească Gabrielle. Nu erau manechine pentru haine. Doar

[1] Chanel descrisă de Colette în *Prisons et Paradis.*

busturi, așa cum se vedeau odinioară în vitrinele frizerilor. Minus cocul... Busturi în ceară, cu ochi împodobiți cu gene și perfect machiați, coafate cu păr scurt și care, deși lipsite de viață, păreau vii. De n-ar fi fost sprâncenele epilate după moda anilor 1930, părul scurt și buzele fardate cu un roșu aprins, te-ai fi crezut, în ceea ce privește expresia, cu cincizeci de ani în urmă. Erau ciudate... Astfel de obiecte nu ar fi fost de nici un folos în strada Cambon, unde moda cerea mereu să fii lipsit de fantasme.

Mai stricte, mai dichisite ca oricând, rochiile lui Chanel erau prezentate de tinere femei cu chipuri impasibile. Ideea care le transformase în sezonul precedent continua să le domine silueta: era vorba de umerii căptușiți. Și se împlineau curând doi ani de când cronicarii cei mai ascultați repetau că *a avea carură* era ceva specific unei elegante: „Dacă aveți tipul potrivit, nu șovăiți să adoptați, pentru orele simple, o siluetă de o rigiditate cu totul militară..."[1]

Atunci, ce însemna așezarea acelor efigii cu zâmbete grațioase, cu gâtul plecat, cu bărbia cuibărită la scobitura umărului? Și de ce trebuiau plasate acele fete șerpuitoare pe socluri după moda veche? Numai că, la urma urmei, Gabrielle era la ea acasă și liberă să facă ce voia.

Joseph primise ordin să țină ușile dinspre curte închise și să interzică accesul. În cartier s-a făcut totuși simți un val de curiozitate, atunci când s-a aflat că Gabrielle îl primise pe comisarul principal, că împreună controlaseră încuietorile locuinței și instalaseră un dispozitiv de alarmă, o întreagă rețea de sonerii, astfel încât parterul reședinței Pillet-Will era direct branșat la comisariatul de poliție. Cum să nu fi fost avertizat de așa ceva? Într-o noapte, din pricină că un invitat a pus din neatenție piciorul pe o capcană, o mașină plină de agenți a debarcat în curte, spre marea

[1] *Vogue*, octombrie 1931

spaimă a portăresei. La etajele superioare, luminile ce fuseseră stinse s-au reaprins. Chipuri exasperate au apărut la ferestre. Acest lucru a displăcut foarte mult. Ce avea de gând să mai născocească afurisita aia de croitoreasă? Nu se mai putea dormi în liniște.

În ziua de 7 noiembrie 1932 a fost inaugurată o expoziție cum nu se mai văzuse până atunci într-o locuință particulară. Numai bijuterii, din care nici măcar una nu era de vânzare. Erau desenate de Chanel. Era ciudat ca o femeie care nu era nici negustor de diamante, nici bijutier să încerce să modernizeze arta podoabei și că tocmai ei - care devenise campioana bijuteriilor fantezie, astfel încât ajunsese să exploateze vânzarea acestora pe scară mare - i se adresase Liga Internațională a Diamantarilor. În sfârșit, era ciudat că, deși afirmase nu o dată că, exceptând perlele, doar bijuteriile colorate erau de purtat, Gabrielle acceptase totuși să nu utilizeze decât albeața diamantelor. Purta ea diamante? Putem înțelege uimirea colaboratorilor ei. Nici o femeie, de orice condiție ar fi fost, nu putea ignora că perlele false erau ultimul răcnet în materie de modă. Până și animatoarele începuseră să poarte, până și Simone din *Aurélien*[1] le purta în lumina portocalie și albastră de la Lulli's... „Și ce dacă am perle! Ăsta-i acuma șicul... Până și persoanele care au perle adevărate, ei bine, le-au înlocuit cu din alea la metru... chiar așa!" Iar cea care impusese folosirea falsului se lansa acum în bijuterii veritabile? Și unde voia să ajungă, atunci când pretindea să plătești ca să poți intra în casa ei? E adevărat că produsul integral al intrărilor avea să fie vărsat Operei de caritate pentru alăptatul matern, prezidată de prințesa de Poix, și Operei de asistență pentru clasa de mijloc, prezidată de un membru al Academiei Franceze[2]. Chanel, doamnă care face chetă, Chanel ocupându-se

[1] *Aurélien,* Aragon, roman (N.R.F.)
[2] Maurice Donnay

de opere de caritate... Şi încă de ce opere! Era de tot râsul. Ideea de binefacere îi fusese până atunci străină. Dar iată că acum intra în rândurile personalului caritabil al claselor dominante. Ce se întâmplase? Nimeni nu se înşela în această privinţă. Era vorba de o atmosferă nouă.

Busturile împodobite cu diamante se multiplicau la nesfârşit în paravanele constituite de oglinzi. Lumini joase făceau să se prelingă peste pietrele preţioase reflexe stranii. Modernizarea formelor era uimitoare. Brăţările toate transformabile erau tratate sub forma unor manşete ample. Se dedublau după plac, astfel încât o femeie, atunci când dorea acest lucru, putea face dintr-o bijuterie alte patru. Colierele nu se mai puneau la baza gâtului, ci se răspîndeau pe umeri ca o ploaie de stele. Nu se mai purtau tiare, ci nişte subţiri semilune pe care barete invizibile le fixau de păr. Nu se mai purtau nici broşe, ci nişte sori albi atârnaţi de lanţuri lungi ca nişte pietricele la capătul unei funii. Mai era în sfârşit o bijuterie barocă, un fel de diademă, care era admirată fără să se creadă nici măcar o clipă că putea fi purtată. Formând pe frunte un breton de faraoană – acel breton care avea să devină cam zece ani mai târziu „bretonul Chanel" –, diadema era alcătuită nu din păr, ci din diamante toate de mărime egală, şiroind ca o perdea până la linia sprâncenelor.

Ar fi multe de spus despre sensul acelei podoabe care nu mai avea nimic de-a face cu moda. Ce căuta acolo acel accesoriu himeric? Era cumva născut dintr-un gest paradoxal care consta în a reda elementului capilar valoare de panaş într-o epocă în care femeile nu se gândeau decât cum să-l taie, să-l aplatizeze, să reducă la nimic un „cap rotund, cu păr foarte scurt, neted ca un măr de abanos..."[1]? Era în fond o mărturisire, aproape un regret că ea fusese cea care, privând femeia de părul ei, o desexualizase.

[1] Colette, *Prisons et Paradis*

Părul, nu e aşa, *părul înseamnă femeia însăşi în diferenţa ei fondatoare*[1]? Dar se mai putea de asemenea ca acea podoabă să nu fi fost decât un fel de scalp, aruncat la picioarele învingătorului: Iribe, omul-diamant.

Oricum ar sta lucrurile, prezentat singur într-o vitrină pe care o protejau gardieni cu revolvere foarte vizibile, obiectul cel nou era punctul de atracţie al expoziţiei.

Manifestarea a atras o mulţime de bijutieri francezi şi străini. Nu era deschisă decât pentru oamenii de artă. Dar oricare ar fi fost rangul prietenilor sau al vizitatorilor neprofesionişti pentru care Gabrielle făcuse excepţie, fie că era vorba de Étienne de Beaumont sau Fulco della Verdura – unul, conte francez, celălalt, duce italian, desenau bijuterii fantezie pentru Chanel[2] – sau de un maestru al gustului, ca de pildă Charles de Noailles, sau de vânzătoarele de la casa de modă, de fidelul Joseph sau de fiica lui, în vârstă pe atunci de douăzeci de ani, toţi martorii au păstrat amintiri amestecate asupra acestei manifestări. Era ceva frumos, firesc şi uneori fantasmagoric, totuşi, nu se prea ştia de ce anume ţinea spectacolul ăsta, ceva şoca în decor. O notă hollywoodiană, poate. Iar acel *prea mult* ţinea de Iribe.

Până atunci, legătura lor care dura de mai bine de un an nu prea stârnise vâlvă. Abia dacă era bănuită. Din mii de motive – cel mai evident fiind că soţia sa nu bănuia nimic –, Iribe se arătase discret. Doar Colette şi Maurice Goudeket înţeleseseră. Şi încă şi ei... Prin forţa lucrurilor. Refugiul în care cei doi amanţi se întâlneau în taină, Gabrielle de la ei îl cumpărase. „O proprietate în care să gângureşti..."[3]

---

[1] Roland Barthes, *Erté,* Franco Maria Ricci editor

[2] Colaborarea pe care i-o aduceau lui Chanel personalităţi din ceea ce se numea *le Tout-Paris* a devenit unul dintre obiectivele ei în materie de bijuterii. Astfel a reuşit, prin persoane interpuse, să se inspire din bijuterii rare pe care posesorii lor mai mult le ţineau închise în sipete decât le arătau. „Toţi aceşti aristocraţi m-au dispreţuit, dar îi voi avea la picioarele mele", avea ea să-i spună lucrătoarei căreia îi încredinţase fabricarea bijuteriilor. (Afirmaţii ale Doamnei Gripoix în *Les Années Chanel* de Galante.)

[3] Scrisoare a lui Maurice Goudeket către autoare.

Cocoţată pe colinele de la Montfort-l'Amaury şi plină de copaci, era plină şi de cuiburi. Colette agăţase cuiburi cam peste tot, iar păsările profitaseră pe dată. Erau o sumedenie. La Gerbière, căruţa cu snopi... Aşa se numea casa pe care Maurice Goudeket a fost silit s-o vândă, „sugrumat de criză", şi, după cum scria Colette la vremea aceea, „cu frigarea de împănat înfiptă în fese"[1]. Era adesea vorba în scrisorile ei despre dificultăţi financiare: „A naibii situaţie, eu şi Maurice trecem printr-o pasă foarte proastă..." Efectele depresiei începeau să se manifeste în Franţa. Dar asta nu părea s-o afecteze pe Gabrielle care, pentru a cumpăra La Gerbière, s-a dus singură la Montfort, în cursul iernii 1931. Era frig. Colette a rămas la gura sobei în timp ce afacerea se încheia între Goudeket şi Gabrielle, în timp ce dădeau o raită prin grădină. Se făcuse oare afacerea? Colette ignora motivul discuţiei. Iar când Gabrielle s-a întors, ea s-a dat la o parte ca s-o lase să treacă.

– Nu-ţi bate capul, a spus Gabrielle. Acum eu trebuie să mă dau la o parte... deoarece sunt de acum încolo la mine acasă.

Era un fel cam brutal de a-i aduce la cunoştinţă că La Gerbière nu-i mai aparţinea.

Gabrielle se schimba. Oamenii îşi dădeau seama de schimbare în nenumărate ocazii. Când făcea presei declaraţii care sunau patriotard şi neobişnuit... Astfel, dacă e să dăm crezare, expoziţia ei de bijuterii nu avusese alt scop decât să îi facă mai bine cunoscuţi pe artizanii parizieni, despre care afirma că „sunt cei mai buni din lume"[2]. Nu voia cu nici un preţ să le facă concurenţă bijutierilor, o, nu! Nu era interesată decât de artizani, pe care „şomajul îi lăsa liberi şi lipsiţi de bucurie", şi de arta bijuteriei, „o artă foarte franţuzească". Că doar luxul era pe moarte, şomajul ameninţa. Ce se putea opune acestui lucru dacă nu diamantele?

[1] Scrisori către Marguerite Moreno în august 1930 şi septembrie 1931.
[2] Interviu luat de Albert Flamant în *L'Illustration*, no. 4680 din 12 noiembrie 1932.

Totul devenea pentru ea pretext ca să acorde luxului o funcţie salvatoare. Era limpede că îşi însuşea limbajul lui Iribe.

Legătura ei a căpătat un caracter oficial la vremea acestei expoziţii. El s-a instalat în casa ei, în Faubourg. Prezenţa aceasta alături de ea, mărturisită pe faţă, ştergea în sufletul ei urma atâtor iubiri din cursul vieţii ei, urma atâtor legături pe care trebuise să le treacă sub tăcere.

În 1933, după douăzeci şi trei de ani de tăcere, chioşcurile din Paris au pus afişe cu o fantomă care se reîntorcea: *Le Témoin.* Paul Iribe era director, editorialist şi totodată principal ilustrator. Desenele sale nu-şi pierduseră forţa. Era acelaşi spirit coroziv, care folosea nemilos culoarea neagră, utilizată în ample tente plate, un negru generator de forţă, de frumuseţe, un negru elocvent, menit unui crescendo continuu. Nici o tendinţă spre „decorativ", puţine concesii „eleganţei", deşi pe plan grafic *Le Témoin* nu aducea nimic ce nu mai fusese văzut până atunci. Şi apoi totul se strica, până la forţa liniei, când Iribe introducea în desene două culori, mereu aceleaşi, care, aşezate pe foile albe, aduceau inevitabila notă patriotică. Erau un roşu şi un albastru precum cele ale drapelului...

În texte, cuvântul *France* revenea la fiecare rând. Nu se ieşea din tema asta. Era afirmaţia majoră, sloganul unic, exaltat până la absurd. Pentru a obţine abonamente, nu exista altă formulă decât aceasta: „*Le Témoin* vorbeşte franceza. Abonaţi-vă." Şi în fiecare număr, o pagină întreagă, ocupată de o unică floare, tipărită în albastru, alb, roşu, avea următoarea legendă: „Nu există industrii de lux, nu există decât industrii franceze". Era cumva un anunţ publicitar? Erau doar bani pierduţi. Era Gabrielle conştientă? Finanţa singură acea publicaţie, iar *Le Témoin* era editat de o societate Chanel.

Ideea în sine avea potenţial să seducă. Gabrielle credea că îi face o bucurie lui Iribe asigurându-şi totodată concursul unui artist care, izbutind să amestece strâns actualitatea politică şi simţul

comercial, marcase o dată în istoria publicității. Femeia îndrăgostită putea avea un folos din acest aranjament la fel de bine ca femeia director de firmă.

Dar dacă Iribe știuse să manifeste un spirit nou când acceptase cu câțiva ani în urmă să-și pună talentul în serviciul unei mărci de vinuri[1], nu la fel stăteau lucrurile cu *Le Témoin*. Amuzamentul făcuse loc unui șovinism dintre cele mai sinistre. Naționalist, antiparlamentar, reacționar, Iribe era toate astea la un loc. Era precum acei burghezi înflăcărați ai epocii. Dar de ce trebuia ca articolele lui să fie atât de proaste? Obiectivele lui artistice păreau dictate de agitatorii care, în Franța, propovăduiau reîntoarcerea la *formele sănătoase* și la complezențele patriotarde pe care le onorau Italia fascistă și Germania nazistă. Iribe devenise omul care denunța legătura dintre artă și „cub" – prin asta înțelegea arta modernă – și dorea ca omul să fie smuls „mașinii", obiect detestabil, care dădea naștere tuturor relelor omenirii. „Vom ajunge noi să sacrificăm floarea pe altarul cubului și al mașinii?" sau „Domnia mașinii reprezintă asaltul concepției europene împotriva celei franceze, adică elementul dur, rece, igienic, împotriva grației, feminității, luxului". Aceste câteva citate vor da o idee suficientă asupra stilului lui Iribe. Dacă mai adăugăm: „În momentul în care toate drapelele se străduiesc să fie monocrome, iar opiniile unanime, e bine să iubim cele trei culori", atunci vom afla cu adevărat măsura

[1] În 1930, vinurile Nicolas comandaseră lui Iribe un album care era un spectacol de amuzament involuntar. Care era formula? Un șovinism excesiv pus în serviciul vinurilor Nicolas. Le exalta calitatea abia în ultima pagină, nu fără a fi demolat în prealabil orice produs susceptibil de concurența. Pentru asta, nu era altă soluție decât identificarea produselor concurente cu țările lor de origine. Un ucigaș care purta uniformă rusească? Avea scopul de a-l vindeca pe consumatorul francez de orice veleitate de a bea votcă. Prezentarea unor vinuri renane? Răspunsul lui Iribe consta în a arăta o uzină din Ruhr... Orice cumpărătură făcută din Germania nu putea decât să accelereze remilitarizarea Renaniei! Dorea cineva să guste whisky? Asta însemna favorizarea imperialismului britanic. Dar o băutură americană? Aceasta încuraja megalomania Statelor Unite. Să bem franțuzește!

xenofobiei lui. Citindu-l, s-ar fi zis că Franţa era eterna victimă a unei vaste maşinaţii internaţionale. Duşmanilor din interior – care se numeau neapărat „Samuel" sau „Levy" , care erau străinii, Léon Blum şi „mafia iudeo-masonică", „spionul Thorez şi pleava lui roşie" – li se adăugau duşmanii din exterior: URSS şi hoardele barbare, perfidul Albion şi, nu se ştie de ce, America. Dacă îl denunţa pe Hitler, dacă deplângea luarea în stăpânire a Austriei de către Germania, el admira totuşi prea mult ordinea şi forţa pentru a se lega direct de Reich.

Deşi admirabil ilustrat, *Le Témoin* nu era decât inutilul reflex al presei acelor ani, cel puţin al acelei prese numite patriotice, care avea să-i încurajeze la acţiune pe Foştii Combatanţi şi pe tinerii membri ai unor ligi, pe franciştii lui Marcel Bucard, pe cei din Crucile-de-Foc ale colonelului La Rocque şi secţiunile de asalt ale Cagulei. „Franţa francezilor!" Sloganul lui Iribe, golit de conţinutul lui publicitar, utilizat în alte scopuri, a fost dintre cele care au slujit drept pretext sângeroaselor răzmeriţe din 6 februarie.

Firește, *Le Témoin* a avut parte de o difuzare confidenţială şi se cuvine să nu-i exagerăm importanţa. Nu ne-am opri asupra lui dacă el nu ar marca, în viaţa lui Gabrielle, trecerea de la indiferenţa politică la o concepţie asupra viitorului, necontenit stimulată de nenumărate contradicţii, dar care se revendica totuşi de la părerile lui Iribe. Este adevărat că acesta nu şovăise s-o exploateze pe Gabrielle la nivel de imagine. Republica? Era chiar ea, Gabrielle. Ea era cea care, pentru a simboliza calvarul Franţei, era înfăţişată sub trăsăturile unei Mariane crucificate, dându-şi sufletul sub inevitabila bonetă frigiană, ea era acel cadavru cu sânii goi, ea era victima desemnată, culcată sub lopeţile de pământ azvârlite de un gropar care nu era altul decât Daladier*; ea era în sfârşit acea Franţă

* Édouard Daladier, om politic francez (1884–1970), preşedinte al Consiliului de miniştri în 1938, semnatarul acordurilor de la München, care a declarat totuşi război Germaniei în 1939.

inocentă în faţa unui tribunal care rânjea batjocoritor. Care îi erau judecătorii? Roosevelt, Chamberlain, Hitler, Mussolini. Şi ca să vezi! Toţi erau coalizaţi, toţi înverşunaţi împotriva nefericitei *măreţii franceze,* toţi erau răspunzători de *dezordinele* care o ameninţau.

Din punct de vedere politic, desenele ui Iribe nu aveau nici un sens. Din punct de vedere istoric, ele rămân reflexul unui anumit mod de gândire. Cel al unei clase care, ameninţată în folosirea bunurilor ei, îşi identifica dispariţia posibilă cu aceea a supremaţiei franceze. Afişată în chioşcuri, etalată pe mese, perfect recognoscibilă, Gabrielle era chipul feminin având sarcina de a exalta valorile în pericol. A fost oare mândră că Iribe o alesese? A fost oare mişcată? Dintre aceste două ipoteze, a doua e cea mai verosimilă. Nici un bărbat înainte de Iribe nu o *afişase* atât de ostentativ.

Atunci ea s-a străduit să facă pentru el ceea ce nu mai făcuse pentru nimeni: să-l amestece în viaţa ei profesională, să împartă acea putere de care, până atunci, se arătase atât de geloasă. Era, în fond, fericită, nemaiavând nimic de ascuns.

În timp ce începeau certurile ei cu Societatea Parfumurilor Chanel şi totul devenea pretext pentru a angaja împotriva asociaţilor ei procese peste procese, Iribe a fost cel pe care l-a trimis să prezideze o adunare generală în locul ei, deşi el nu avea acest drept. Iribe a devenit omul de încredere, cavalerul însărcinat s-o apere.

Şi asta era ceva foarte nou.

Lumea a început să-şi dea seama că Gabrielle se lăsa în seama unui bărbat.

Zvonurile au fost confirmate. Iar Colette, tot în acel an 1933, a fost o dată în plus ecoul lor: „... Tocmai mi s-a povestit că Iribe o ia în căsătorie pe Chanel. Nu eşti îngrozită – pentru Chanel? Omul ăsta e un demon foarte interesant"[1].

[1] Colette, *Lettres à Marguerite Moreno,* Flammarion

La uşile locuinţei lui Gabrielle era răzmeriţă. Ziua de 6 februarie a azvârlit în piaţa Concorde patruzeci de mii de manifestanţi. Cel mai bun colţ de observaţie a fost locul unde a căzut prima victimă: Corentine Gourlan, treizeci şi trei de ani, femeie de serviciu la hotelul Crillon. De la balconul acestui frumos edificiu, apărat de colonada lui Gabriel, se puteau urmări atacurile gărzii călare, care bara când accesul spre palatul Bourbon, când pe cel spre Faubourg; se zăreau oameni înarmaţi care, urcaţi în copaci, îi protejau pe manifestanţi, Foştii Combatanţi, care, din susul terasei Tuileries, aruncau cu pietre din caldarâm asupra serviciului de ordine în timp ce alţii dădeau foc Ministerului Marinei ; se vedea la poalele Obeliscului un autobuz care ardea, se mai vedeau şi călăreţii poliţiei care izbeau cu lovituri de sabie în tinerii care purtau cizme şi berete, iar în depărtare, coborând pe Champs-Élysées, domnii cu piepturile încărcate de decoraţii zornăitoare cântând *Marseieza* şi manevrându-şi bastoanele. Nu erau bastoane de promenadă. O lamă de brici fixată la extremitate le permitea să taie picioarele cailor sub genunchi.

Când salvele de împuşcături au devenit generale, dezordinea a pus stăpânire pe Faubourg.

Franţa avea un preşedinte plângăcios pe care îl protejau jandarmii hotărâţi. Domnii cu piepturile zornăitoare au ajuns totuşi în preajma palatului. Au lăsat pe pavajul din Faubourg vreo cincizeci de grav răniţi fără să fi izbutit să spargă barajul care le ţinea piept. Palatul Élysée rezistase.

Cu puţin înainte de miezul nopţii, un ofiţer de jandarmerie, trimis la faţa locului, deşi nu era de serviciu în seara aceea, a decis să ia iniţiativa. Cu ce mai rămânea din garda călare, a încercat să degajeze piaţa şi a comandat un atac. El, colonelul Simon, a fost cel care a zdrobit răzmeriţa.

La orele două dimineaţa, tinerii care purtau cizme renunţaseră să alunge deputaţii din Cameră, iar domnii cu bastoane tăioase îşi

rataseră scopul. Palatul Bourbon luat cu asalt, un guvern provizoriu pe dată proclamat, președintele alungat, totul dăduse greș.

Dar de la luptele Comunei, Parisul nu mai trăise o asemenea noapte.

Care a fost incidența acelor evenimente asupra deciziei pe care a luat-o Gabrielle? În primăvara lui 1934, l-a anunțat pe fidelul Joseph că îl concedia. Nu avea să-i mai reînnoiască contractul și urma ca el să plece din Faubourg. Efectele crizei continuau să se manifeste. Producția franceză scădea, iar mizeria sporea. Se va ajunge la devalorizare? Chanel voia să-și ușureze modul de viață. Cu excepția cameristei, Gabrielle și-a concediat personalul și a plecat cu mobilele să se instaleze într-un hotel care avea să-i fie până la moarte singura reședință parizianã: hotelul Ritz.

Gabrielle Chanel și Joseph Leclerc s-au despărțit „supărați".

Niciodată el nu a povestit ce se petrecuse în cursul ultimei lor discuții. Asistase la drama Capel, îl primise pe marele duce Dimitri, îl primise pe Reverdy, îl servise pe ducele de Westminster și pe câți alții... Cunoștea fondul lucrurilor. Au fost destui care nu s-au dat în lături să-l ia la întrebări. Niciodată însă el nu și-a dat drumul la gură.

În fiecare an, în perioada colecțiilor, Joseph dădea ceva mai multă atenție lecturii ziarelor. Dar niciodată nu a mai revăzut-o pe Chanel și niciodată nu i-a scris.

Desigur că își spunea că i se întâmpla ceva inerent condiției de slujitor. Gabrielle avea să se căsătorească la urma urmei cu Iribe. Dorea să fie fără amintiri, fără martori. În pragul unei vieți noi, se vedea constrânsă să-și concedieze personalul. Așa se petreceau mereu lucrurile cu femeile. Schimbarea soțului atrăgea după sine schimbarea majordomului. Când Misia Edwards a devenit Misia Sert, făcuse oare altceva? Se despărțise de Joseph.

Joseph Leclerc s-a ferit să manifeste vreo amărăciune față de cea care îl îndepărta atât de brutal după șaisprezece ani de serviciu

credincios. Dar atât cât a trăit, Joseph a continuat s-o servească... prin tăcerea lui.

A murit într-o zi din iulie 1957. Era după acel *come-back* al lui Gabrielle. Ea revenise în strada Cambon de trei ani. Joseph Leclerc urmărise desigur aventura îndeaproape, căci în clipa morții, cei din familie l-au auzit murmurând: „Astăzi e zi de colecție..."

Un nomadism de netăgăduit o alungase pe Gabrielle din Faubourg. Grijile ei s-au îndreptat asupra vilei La Pausa. Acolo avea să fie de acum înainte *casa ei*. Ruptura cu ducele de Westminster nu-i lăsase acestuia răgazul să vadă grădina terminată, saloanele în forma lor definitivă. Cât privește hotelul Ritz, ea închiriase acolo un apartament, își desfăcuse paravanele de Coromandel și plantase un decor la fel de fastuos ca în Faubourg. Dar partea plăcută era că nu locuise niciodată acolo mai înainte. Și obținuse ce dorise: o viață nouă. Pentru când era căsătoria aceea de care nimeni nu se mai îndoia?

Iribe tocmai obținuse divorțul de Maybell atunci când a venit la vila La Pausa. O domina pe Gabrielle care îi lăsa cu dragă inimă prerogativele unui stăpân de casă. Își iubea propria slăbiciune, asta însemna că era îndrăgostită.

A fost o vară în cursul căreia a decis să trăiască o sărbătoare nesfârșită. La naiba cu pesimiștii! La naiba cu evenimentele din iarnă, la naiba cu cele din primăvară! Voia ca ele să nu aibă nici un efect asupra acelei porțiuni de țărm și asupra răgazului pe care îl gusta acolo. În fața casei, în spatele ei, era foșnetul furtunos al măslinilor bătuți de vânt. Vacanță... La Pausa merita să dea uitării tot restul.

În ianuarie, regiunea Sarre se pronunțase masiv în favoarea alipirii la Germania, un drept pe care nimeni nu se gândea să i-l conteste. Numai că asta declanșase dincolo de Rin o explozie de bucurie marțială, cântece, adunări, brațe ridicate și ploaie de flori la

trecerea cămăşilor brune. Nici nu era de mirare. După o asemenea victorie... Erau motive care să ameţească până şi capete mai solide.[1] Şi apoi tinerii aceia nu erau lipsiţi de alură. Arătau oricum mai bine decât Şoimii Roşii sau alţi agitaţi de acelaşi soi. În martie, Hitler restabilise serviciul militar şi anunţase că Germania va avea în sfârşit o armată de care să fie mândră. Fericiţi germani! Totuşi, era oare cu putinţă să fie în asemenea hal dispreţuite clauzele unui tratat? Care tratat? Care clauze? Tratatul de la Versailles şi clauzele restrictive... Ei, haide, haide, iată că o luăm de la capăt! Iată că pentru o nimica toată era să ne stricăm vara lamentându-ne pentru un tratat şifonat. Era la urma urmei revoltător. Niciodată nu vom avea o vacanţă liniştită. Şi apoi, când nu era asta, era altceva... În vara de dinainte... În vara trecută, eşecul conferinţei pentru dezarmare generase furtuni. Pentru că Roquebrune era ca o enclavă britanică. În timp ce englezii de pe Coasta de Azur, nobilii vecini ai lui Gabrielle, făcuseră din ţânţar armăsar, Winston tuna şi fulgera, după cum se povestea. Considera că ar fi trebuit s-o ia înaintea reînarmării germane. Dar el de ce se băga? Nu mai era în cursă. Tulburări sociale, război... oare lumea avea să continue să trăiască doar cu vorbele astea în gură? Şi de ce vorbe era nevoie, de câtă frivolitate, pentru a ascunde realitatea! Gabrielle se străduia cât putea. Faptul că pijamalele ei de plajă erau purtate pretutindeni şi copiate ca o lecţie învăţată pe de rost, că se terminase cu pantalonii elefant şi că trebuia, spre a fi la modă, să porţi pantaloni cum spunea Gabrielle, nici mai largi, nici mai strâmţi decât pantalonii bărbăteşti... fleacuri de soiul ăsta umpleau atât conversaţiile de la vila La Pausa, cât şi discuţiile despre balurile toamnei apropiate, despre rochiile de seară cu stranii mâneci spumoase pe care nimic nu le ţinea legate de corsaj, afară doar de nişte brăţări din tul cu

[1] Plebiscitul dăduse rezultatele următoare: pentru alipirea la Germania 477 109 voturi; pentru statu quo 46 513 voturi; iar pentru alipirea la Franţa 2 124 voturi.

volane, strecurate mai sus de coate. O idee a lui Gabrielle... Şi oare ce avea să mai imagineze ea la început de sezon pentru a o învinge pe nou-venită, acea Schiaparelli[1], italianca aceea care începuse s-o hărţuiască mult prea de aproape... Nu mai putea fi tratată cu uşurinţă. Exista. Îi fura clientele. Faptul că unele femei acceptau să poarte pălării de clovn şi ţinută de saltimbanc o scoteau din fire pe Gabrielle. Pentru prima dată în decurs de cincisprezece ani, Gabrielle se vedea silită să ţină seama de concurenţă. Dar problema asta avea să-i preocupe după vacanţă... Abia atunci vor da bătaie.

Acestea se petreceau în vara anului 1935, vara în care Iribe a căzut pe terenul de tenis în clipa în care Gabrielle venea să i se alăture. Abia de avusese timp să se uite la ea. A căzut. A fost ridicat de jos, leşinat. A murit într-o clinică din Menton fără să-şi fi recăpătat cunoştinţa.

Coasta de Azur era în toată splendoarea ei estivală şi acolo, la fel ca în epoca morţii lui Boy, s-a produs şocul, a doua oară resimţit.

Gabrielle a suferit extrem de mult.

Dar aproape fără să se plângă.

Misia a venit din nou ca să-i fie alături. Ca o muziciană experimentată, a acordat tăcerii lui Gabrielle o atenţie lucidă, critică. Ştia să discearnă corect între nefericirea pe care tăcerea aceea o mărturisea şi ceea ce ea ascundea. A înţeles-o aşa cum se cuvenea: ca pe un strigăt atroce. Cât ajutor a primit Gabrielle de la prietena care nu a mai părăsit-o!

Săptămânile au trecut.

În căldura dogorâtoare a lunii august la Roma, oameni în cămăşi negre urlau: „Ne vrem locul nostru sub soare" şi asudau. În

[1] Celebră creatoare de modă născută la Roma în septembrie 1890, care a murit la Paris în noiembrie 1973. S-a bucurat de o mare notorietate între 1930 şi 1940, aducând în modă o notă de bizar, precum şi culori pe care preocuparea pentru sobrietate a lui Gabrielle Chanel până atunci le proscrisese. Ea marchează începutul unei reacţii foarte sensibile care nu a făcut decât să se accentueze după război.

materie de soare, Mussolini le făgăduia o aventură africană. Declarațiile răsunătoare pe care le-a făcut unui reprezentant al presei britanice au avut o repercusiune imediată printre englezii de pe Coasta de Azur. În jurul lui Gabrielle îndoiala era generală. Lumea credea că e un bluf. Și comenta ziarul *Daily Mail* cu oarecare solemnitate.

Pe 29 august 1935 s-a ridicat glasul celui care polariza tot atât de multe speranțe la stânga cât ură la dreapta: „... Fie ca îndatoritorii noștri confrați și guvernul ai cărui interpreți sunt să-și bage bine în cap acest adevăr foarte simplu: odată ce războiul va începe în Ethiopia, nimeni, oricât de șiret ar fi, nu va mai fi în stare să măsoare sau să limiteze contraloviturile"[1]. Dar ziarul *Le Populaire*... Citea cineva *Le Populaire* pe meleagurile acelea?

Și a venit toamna cu reînceperea activității.

Octombrie avea o bombă pregătită: agresiunea italiană în Ethiopia. Hotărât lucru, sezonul se anunța prost.

Gabrielle s-a reîntors la Paris. Iată că era din nou singură, singură pentru a tranșa, pentru a decide, pentru a imagina. A făcut proiecte. A acceptat să-l asculte pe Cocteau care îi vorbea de o piesă pe care își promitea s-o scrie: *Œdip rege*. Dorea ca Gabrielle să execute costumele. Jean Renoir la rândul lui avea în minte un film: *Regula jocului*. Și el îi dorea colaborarea. „Un film frumos, știi tu, cu vedete... Paulette Dubost, Mila Parely." Stăruia ca ea să accepte.

Astfel că fiecare s-a străduit și a crezut că o ajută pe Gabrielle să se tămăduiască prin muncă. Dar era în afara oricărei îndoieli, pentru cine o cunoștea, că ea nu mai era aceeași. Fericirea situată printre himere, aceasta era schimbarea, aceasta avea să explice restul.

---

[1] *Le Populaire*, 29 august 1935: *Nous n'acceptons pas l'idée de la guerre fatale*, Léon Blum

III

O BUCURIE MEMORABILĂ

Ah, ciudat era anul care începea atunci, cu violenţele şi delirurile lui, cu înseninarea din aprilie în sunet de acordeon. Un popor cuprins de veselie... Dar pentru atât de scurt timp. An imprevizibil de la un capăt la celălalt , până şi în cele mai mărunte evenimente, până şi în acel fel de a mâna fiinţele la limitele lor extreme.

Au fost... Dar să luăm lucrurile de la început, a fost mai întâi fanatismul care a atins în Franţa un nivel nemaiîntâlnit. Ca o nebunie... A fost întâmplarea cu Blum, tras afară din maşina lui de un grup de tineri „patrioţi" şi snopit în bătaie. Apoi muncitorii de pe un şantier vecin care l-au salvat la ţanc şi l-au dus la spital în ziua de 13 februarie. Asta era Franţa din 1936. De pildă era acel bătrân care îşi implora cititorii să debaraseze patria de „evreul german, acel monstru al republicii democratice" şi care dorea ca acesta să fie împuşcat în spate[1], sau, şi mai rău, se putea citi: „Blum nu e nici englez, nici german, nici francez: el este Străinul. Destinul lui este să fie Distrugătorul... Iată omul ale cărui tălpi lasă pe pământul nostru urma grasă a ghetourilor din care a ieşit"[2]!

A fost, în zona renană, acţiunea militară a armatei germane, iar pentru a desemna trâmbiţata provocare, delicatele găselniţe ale oamenilor din cancelariile politice. „Ocupaţie simbolică", declara baronul Konstantin von Neurath[3] ambasadorilor Franţei şi

[1] Charles Maurras în *L'Action française*, 9 aprilie 1935

[2] Portretul lui Blum făcut de locotenent-colonelul Renaud în *Solidarité française*, organul unei ligi de extremă dreaptă finanţată de François Coty, proprietarul ziarului *Le Figaro*. Din 1922, *Solidarité française* îşi avea secţiunile sale de asalt purtând cizme şi cămăşi albastre. Sloganul lor era „Franţa francezilor".

[3] Ministrul german al Afacerilor Externe, concediat în 1937 deoarece era reticent faţă de programul agresiunilor hitleriste.

Angliei, şi poate că acest om al unei alte epoci chiar credea în ceea ce spunea. Au fost cuvinte cu sonorităţi noi, cuvinte ameninţătoare, dar care nu au tulburat deloc obiceiurile vechi. Astfel, *Shulung* urlat în telefoanele militare, *Shulung* prin care trebuia să se înţeleagă că operaţia fulgerătoare, prima dintr-o lungă serie, trebuia să fie declanşată. *Shulung! Shulung!* Reichswehr pătrundea în Renania, era o zi de sâmbătă, 7 martie, iar membrii cabinetului britanic respectau tradiţia weekendului.

Diplomaţi modeşti care ştiau totul i-au informat pe diplomaţii de rang înalt care nici n-au vrut să audă. Au existat informaţii, în depeşele unui consul al Franţei la Köln,[1] că se înmulţeau cazărmile, se extindeau terenurile de aviaţie, iar sub pretextul funcţiilor civile, militarii soseau în masă. Insistenţa lui a rămas fără urmări. La Quai-d'Orsay, nişte funcţionari metodici i-au primit depeşele, le-au citit, apoi le-au clasat, dar n-au ţinut seamă de ele.

Ah! Ciudat an în care s-a ignorat totul până la începutul sezonului cald! Ploua peste Franţa în ziua de 26 aprilie 1936. Ploua serios. În apa căzută din cer, unii şi-au pus speranţele: era zi de vot, iar francezii aveau să stea acasă. Or, 85% din alegători s-au prezentat la urne şi a fost victoria Frontului Popular.

„O burghezie încremenită de spaimă" a sunat remarca unui observator străin.[2]

În cartierele elegante, s-au pus pe aşteptat. Cu obloanele închise, unii aşteptau dezlănţuiri populare care nu au avut loc. Mai agresivă, o doamnă din societatea bună îl aştepta pe Blum „ca să-l scuipe în obraz"[3]. Iar o alta, mai puţin agresivă, dar la fel de ineptă, i-a scris unei prietene din Roma: „Draga mea, se petrec la Paris lucruri teribile. Coaforul meu m-a făcut să aştept: «Prinţesă, mi-a

[1] Jean Dobler. Fapt semnalat de istoricul american William L. Shirer, *La Chute de la III-e République,* Stock.
[2] William L. Shirer, *La Chute de la III-e République,* p. 306
[3] Pertinax, *Les Fossoyeurs,* tome II, pp. 74–75

spus el, oamenii de soiul meu au şi ei câteva drepturi...» Iată cum stau lucrurile!"

Ostilitatea cercurilor avute era generală, dar se exprima în diverse feluri: după ferocitate se recunoşteau cei ale căror capitaluri erau deja în străinătate, după panică, cei care se lăsaseră surprinşi. Toţi au cumpărat aur. Asta era în 1936 starea de spirit a unei clase sociale din care se recruta majoritatea clientelei lui Gabrielle. Dar ea nu a stat nici măcar o zi îndărătul obloanelor închise, iar casa Chanel a continuat, cu uşile deschise, să aştepte o clientelă care se dădea la fund.

Iar Bursa s-a prăbuşit.

Acest climat, socotit o calamitate de către oamenii de afaceri, nu era mai puţin defavorabil celor care voiau să impună ţării o nouă politică socială. Deja, aceştia nu mai doreau să se decidă soarta Franţei *în spaţiul Bursei*. Şi nu au recurs la acele *fraze* care, pentru a fi înţelese, cer tot atâta atenţie cât le trebuie vizionarelor pentru a citi în zaţul de cafea. Nu. A fost o primăvară a cuvintelor simple care erau ascultate şi înţelese fără să fi fost nevoie să ai studii pentru a le pricepe: săptămâna de lucru de patruzeci de ore, contracte colective, concedii plătite, amnistie, era limpede, nu? Limpede pentru urechile franceze, limpede pentru străini, atât de limpede, că s-a auzit până la ocna din Cayenne, până în închisorile din Maghreb şi din Levant: „prizonierii politici" erau auziţi vestind eliberarea.

Dar ăsta nu era decât începutul.

Au venit apoi alte reforme: naţionalizarea industriilor de război, reforma statutului Băncii Franţei, prelungirea şcolarităţii etc. Acestea au fost cuvintele pentru care, pentru prima dată în istoria ţării, a venit la putere un preşedinte al Consiliului de miniştri socialist, şi pe deasupra evreu.

Iar când a năvălit valul din mai, când s-au înmulţit ocupările uzinelor, ameninţând ţara în însăşi viaţa ei, atunci a fost rostită o altă frază, la fel de simplă, la fel de limpede: „Trebuie nu doar să

ştim cum să începem o grevă, ci să ştim şi cum s-o sfârşim"[1]. Erau cuvinte lipsite de echivoc. Munca s-a reluat şi s-a sărbătorit 14 iulie.

Ceea ce a cuprins poporul Parisului în ziua aceea a fost o bucurie memorabilă. Cât de scurtă a fost petrecerea... Dar mai presus de toate ce s-a spus, mai presus de eşecuri şi de iluzii – trei zile mai târziu a izbucnit războiul din Spania, nenorocirile care au urmat – şi Dumnezeu ştie câte au fost... –, scadenţa din 1939 în care fiecare s-a regăsit, muncitor sau burghez, sub aceeaşi uniformă şi în aceeaşi funcţie: cea a unui condamnat la înfrângere, a unui umilit – da, în pofida tuturor acestor lucruri, nimic nu va împiedica vreodată să fie recunoscut faptul că în acea zi de iulie, ambiţiile legitime ale celor mai umile clase s-au văzut satisfăcute.

Ce mai petrecere! De la Concorde până la Bastille, patru sute de mii de persoane... era ceva lume! La intersecţii, oamenii îşi smulgeau unii altora cocardele, banderolele, iar vânzătoarele îşi strigau oferta ca la piaţă: „Cumpăraţi-vă boneta frigiană!" Era ca un bal neprevăzut în care totul ar fi fost lăsat pe seama improvizaţiei. Dar există oare sărbători mai frumoase decât sărbătorile hazardului?

Hărţuiţi de îndoieli, cei care se fofilau la trecerea cortegiilor, mic-burghezi economi, se întrebau: „Numai asta era?" Îi vedeau, exact ceea ce se cheamă a vedea, *pe porcii de grevişti, pe trădătorii, pe instigatorii la tulburări,* îi vedeau şi nu-şi reveneau din uimire. Se ascunseseră o săptămână întreagă de teamă să nu nimerească sub cuţitul revoluţionarilor, iar acum dădeau peste nişte glumeţi care purtau cocarde ca nişte buni recruţi şi luau fetele la vals. Ce crezuseră ei?... Ucigaşii dansau pe muzică de serbare câmpenească.

Dar Gabrielle oare ce făcea în valul acela din mai, Gabrielle în timpul grevelor, singură în fruntea a patru mii de angajaţi? Cât de mare i-a fost indignarea!

[1] Maurice Thorez, într-un discurs la gimnaziul Jean-Jaurès la 11 iunie 1935

Că oamenii fac grevă, fie. Era deja destul de şocant. Dar, la urma urmei, era treaba lor. La început, şi-a păstrat sângele-rece. Automobilele Hotchkiss, Rosengart, Panhard şi Levassor, Hispano-Suiza, feroviarii, poştaşii, metalurgia, construcţiile, pompele de benzină, taxiurile, cafenelele, restaurantele, totul era în grevă, dar astea erau treburi de-ale bărbaţilor. A crezut că lucrurile se vor opri aici. Dar pâinea? Dar greva brutarilor? Brutarii erau şi ei bărbaţi.

Valul care s-a extins până la domeniul textilelor i-a provocat stupoarea. Stofa, ţesăturile, jerseul, dantela, chiar dacă era nevoie de bărbaţi care să dirijeze fabricarea lor, rămâneau un articol de consum feminin. Textilele în grevă o atingeau direct. A făcut din asta un soi de injurie personală. I se aducea un asemenea afront! Putea ea oare înţelege, putea oare bănui că această concepţie asupra autorităţii, acest mod de gândire care fusese cel al stăpânilor industriei în secolul al XIX-lea era tocmai cel în cauză? Dacă i s-ar fi spus că patronul de drept divin avea să fie prima victimă a evenimentelor şi că anul 1936 va însemna în istorie condamnarea lui la moarte, ar fi crezut? Cum adică, să consimtă la dialog, să dea socoteală lucrătorilor, şi mai ce? Bărbaţii ăştia erau nebuni, îşi repeta ea. Ea, femeie, rămânea hotărâtă să nu schimbe nimic din metodele ei de conducere.

Şi într-adevăr nu a schimbat nimic. S-a arătat doar mai atentă ca lucrătoarele ei să fie punctuale şi să dea dovadă de mai multă iuţeală decât de obicei.

Când a aflat că şefii din textile, ca nişte adevăraţi patroni aflaţi în luptă, se răzvrăteau împotriva acordurilor de la Matignon, că refuzau să aplice creşteri salariale, atunci ei şi-au redobândit în faţa ei stima pe care şi-o pierduseră. Le-a adresat încurajări. Oamenii îşi veneau în fire. Era semn bun, iar exemplul lor, nu se îndoia de asta, avea să fie urmat. Or, aproape imediat, extinzându-se la marile magazine, greva a înglobat personalul feminin şi a lăsat-o pe

Gabrielle consternată. Femei în grevă? Cine își putea imagina așa ceva? Vânzătoare dansând în jurul tejghelelor, făcând picnic pe scări, totul la adăpostul ușilor închise și al cupolelor din sticlă ale acelor temple aurite ale comerțului care se numeau Printemps și Galeriile Lafayette, atunci, da, era cu adevărat revoluție.

Douăzeci de ani mai târziu, Gabrielle era ferm convinsă că Franța își datora nefericirea acelei greve. Era evident că în spatele domnișoarelor de magazin ea le vedea pe vânzătoarele *ei*, în spatele angajatelor care își petreceau noaptea la locul de muncă, ea își imagina ocuparea atelierelor *ei*, în spatele micilor baluri în sunet de fanfară, cu o „Miss" cântând serenade greviștilor vedea o posibilă bacanală printre oglinzile salonului *ei*. A mers până la a susține că lucrul cel mai șocant era că oamenii aceia făcuseră grevă „amuzându-se", împărtășind aici opinia ziarelor pe care le citea la vremea aceea; nu socotise *L'Echo de Paris* că „buna dispoziție a greviștilor era cea mai sinistră prevestire"[1]?

Mizeria muncitorilor francezi nu fusese de ajuns pentru a explica grevele din 1936 și caracterul lor spontan? „Ce tot îmi cântați mie aici?" Se prefăcea că nu înțelege.

Dar nu se supăra, sau măcar nu se supăra încă; acestea nu erau decât treburi de-ale bărbaților.

Că grevele fuseseră un mod de a striga victoria, de a sărbători dreptul de a se sindicaliza, ceea ce era cazul în SUA, în Germania, nu și în Franța înainte de 1936, nici asta nu voia să recunoască.

– În Statele Unite? Ia mai lăsați-mă-n pace cu Statele voastre Unite! Nu oamenii ăia ne vor învăța pe noi ceva, și oricum nu în materie de eleganță. Oh la la! Cu idei de felul ăsta n-ai să ajungi departe, puiule, ți-o spun eu!

Pentru ea totul era o costumație și a o asculta însemna să asculți vocea lui Iribe.

---

[1] William L. Shirer, *op. cit.*, p. 302

Dacă se aborda chestiunea salariilor, exploda.

– Încetați să-mi mai împuiați capul cu prostiile voastre!

Faptul că, printr-o grevă, niște femei încercaseră să se afirme într-o țară în care salariile femeilor erau rușinos de joase o scotea din sărite. Afirma că în casa Chanel, în 1936, salariile erau „cât se poate de convenabile" și că, de altfel, doar ea își trimitea „tinerele ucenice cele mai fragile" să ia aer la Mimizan.

La acest punct al discuției, se trecea de la dialog la monolog și nu mai era cu putință să fie oprită.

I se urca sângele în obraji.

Striga: „Asta pentru că voi credeți că toate chestiile astea erau doar o problemă de salarii? Ei bine, eu susțin contrariul... Oamenii au căpătat năravul ăsta ca gripa spaniolă, așa cum oile capătă capie... Până și țăranii... Da, până și țăranii. Că doar pentru ei nu putea fi vorba de salarii, nu e așa? Pentru că ogorul nu plătește salarii după câte știu eu! Ei bine, asta n-a împiedicat ca ogorul să fie ocupat, la fel ca uzinele, la fel ca tot restul. Chiar așa! În sud-vest, țăranii au ocupat viile. Mă auziți? Viile! Doar n-o să-mi spuneți că oamenii ăia nu erau bolnavi? V-o spun eu: anul 1936 înseamnă capie. Să vezi și să nu crezi, viile ocupate! O mascaradă care are aproape tot atâta sens cât au lucrătoarele mele stând degeaba ca să protesteze peste rochiile *mele*. Auzi tu, să faci grevă la locul de muncă! Grațios lucru, nu e așa? E amuzant și tentant să-ți imaginezi o femeie în poziția asta: stând jos și făcând grevă. Ei bine, asta e o idee venită din Statele voastre Unite. La ei *sit-down* înseamnă să stai jos. Frumos! Dar tare-s proaste fetele astea! Și voi, care le luați apărarea... Așa că, chestia asta... Ca să vezi, lucrătoarele mele stând și făcând grevă..."

Căci aici era buba, crima de lezmaiestate, gestul incalificabil: casa Chanel făcuse grevă. Or, evenimentul odată consemnat, nu s-a mai scos o vorbă despre el. Gabrielle se baricada în dezaprobare așa cum lucrătoarele ei se închiseseră în atelierele din strada Cambon,

în acea zi din iunie. Inutil să-i pui întrebări. „Daţi-mi pace. Şi tăceţi din gură... Dumneata eşti nebună. Nebună!"

Numai că martorii îşi aminteau.

Un pichet de grevă la doi paşi de Ritz nu face parte dintre lucrurile care pot fi uitate.

Într-o dimineaţă, la ora la care se deschideau atelierele, o fată în haină de lucru se dusese să lipească pe uşa magazinului o pancartă scrisă în grabă: „Ocupat". Gabrielle a fost avertizată pe loc. Cea care era numită „Madame Renard", o persoană blândă având sarcina să verifice conturile private ale Domnişoarei, sarcină pe care o îndeplinea în strada Cambon – aranjamentul, care data de pe vremea ducelui, era o rămăşiţă din Faubourg, din viaţa ei dusă slobod – Madame Renard aşadar, nefăcând parte din personal, se pomenise în situaţia de a vedea că i se interzice accesul în casa de modă. Ne putem imagina spaima ei. Ea care... Ea despre care... A dat fuga la Ritz. Nu vorbea decât de pericolele prin care putea trece Domnişoara. Parisul avea să cadă pe mâna gloatei. Lucrătoarele furioase nu aveau decât să traverseze strada. Ele care... Ele pentru care... Trebuia ca Domnişoara să decidă să părăsească oraşul cât mai iute. Avea unde să se refugieze: la vila La Pausa. Cât despre ea, Madame Renard cerea permisiunea de a se ascunde la ea acasă şi de a nu se mai clinti de acolo. Nu înainte de a fi vegheat cu mare grijă să-şi umple cada de baie cu apă. Şi o sfătuia pe Domnişoara să facă la fel. În lipsă de ceva mai bun, măcar vor avea apă de băut în cada de baie.

Teroarea lui Madame Renard era cea a majorităţii pariziencelor din burghezie, astfel că, în măsura în care aveau aşa ceva, toate căzile de baie din oraş erau pline.

În cursul dimineţii, „delegatele atelierelor" au cerut să fie primite. Ceea ce echivala cu a spune că se prezentaseră la uşa hotelului Ritz, înfruntaseră un portar galonat şi, aproape fără glas din pricina emoţiei, ceruseră să fie înştiinţată *patroana*. Toate astea fiind acţiuni de neînchipuit cu cincisprezece zile mai înainte.

Domnişoara a trimis răspuns că ea nu ştia ce înseamnă „o delegată a atelierului" şi că, în consecinţă, nu primea pe nimeni. Cum să primeşti pe cineva care nu există? De altfel, era în pat. Dar, de îndată ce va fi gata, se va duce ca în fiecare zi la numărul 31 şi, dacă aveau ceva să-i spună, le va asculta pe lucrătoarele *ei* la ora *ei* obişnuită.

Părerea portarului: „Nu era sigur că o vor lăsa să intre".

Răspunsul lui Gabrielle: „Asta vom vedea".

S-a îmbrăcat. A renunţat la taiorul ei de lucru – ceea ce numea numărul 2 al ei – şi a ales dintre cele cu numărul 1 ceva potrivit, serios, un taior bleumarin, şi alături de el, destule bijuterii. Aici, intervenţia fidelei Eugénie: „Doar n-avea de gând Domnişoara să le scoată pe cele *veritabile*?" Şi de ce nu? „Domnişoara ştia bine că era o perioadă când puteai fi rănit pentru mult mai puţin de atât... Doar nu căuta Domnişoara pricină cu lumânarea, nu e aşa? Domnişoara nu era rezonabilă." Ba da... Voia să-şi pună perlele. „Doar nu avea de gând Domişoara să-şi pună colierul lung?" Ba chiar asta avea de gând să facă.

Un vânt de panică a suflat peste Ritz. O vor primi, n-o vor primi?

N-au primit-o.

Ea a parlamentat îndelung, cu mândrie. Răspunsul a fost nu. Iar fermitatea acelui „nu" era o umilire ale cărei urme cu greu s-au şters în decurs de douăzeci de ani, dacă s-au şters vreodată. Intrarea în casa *ei* îi fusese interzisă. Stătuse *la uşă*. Situaţie pentru ea intolerabilă mai mult decât pentru oricine altcineva.

Negocierile între Gabrielle şi personalul ei s-au angajat într-un climat extrem de tensionat. Ea a opus la început un refuz total celor mai modeste exigenţe: salariu săptămânal, concedii plătite, orare controlate, contracte de muncă. La acestea, Gabrielle a răspuns prin concedierea a trei sute de lucrătoare... care nu s-au clintit din loc. Lucrurile au trenat. Gabrielle a încercat o ultimă manevră. A propus să le dăruiască lucrătoarelor ei casa de modă cu condiţia ca ele să-i asigure conducerea. Cadou otrăvit pe care

delegatele l-au refuzat. Se apropia vara. Consilierii ei i-au atras atenţia că dacă nu se încheia un acord înainte de sfârşitul lui iunie, trebuia să renunţe la orice speranţă că va putea prezenta o colecţie la început de toamnă. Atunci Gabrielle a cedat.

A fost neîndoielnic singura ocazie în lunga ei carieră când Gabrielle nu a izbutit să-şi mascheze descumpănirea. Casa *ei* era tot ce îi rămânea. Or, tocmai ea îi scăpa printre degete. Se putea închipui o mai mare nedreptate? Ce aveau cu ea fetele acelea? Măcar existau? Fără Gabrielle, fără rochiile *ei,* ele nu *existau.*

Firește, în mod abstract, Gabrielle ştia că fetele acelea în haine de lucru la care ea nu se uita niciodată, puştoaicele acelea care coseau toată ziua, aveau un corp, un cap, o gură care nu mânca întotdeauna pe săturate, dar care cânta cu plăcere la muncă, aveau nişte ochi cumsecade care se iţeau uneori peste lărgimea unei rochii purtată pe braţul întins, rochie sub care se găsea ucenica, mândră de parcă ar fi dus Sfânta Împărtăşanie. Şi mai ştia că fetele acelea aveau şi ele dorinţe şi toată nerăbdarea vârstei, firește, în mod abstract Gabrielle ştia lucrurile astea toate. Le ştia cu atât mai bine cu cât dorinţele şi nerăbdarea le avusese şi ea. Fusese şi ea odinioară una dintre acele fete aplecate peste lucru până ce nu mai vedeau. Avusese şi ea de-a face cu aroganţa clientelor şi cu neliniştea – „Ah, pe naiba, mi se desface cusătura pe biais!" –, cu rotunjimea rebelă şi cu tupeul care se dezumflă. Epoca în care se ducea acasă la cliente, în regiunea Vichy, când doamnele de Bourbon-Busset şi alte castelane îi erau cliente, parcă mai ieri se petrecuseră toate astea. Avea pe atunci douăzeci de ani, şi ce ucenicie făcuse... Angajatele ei nu îi spuneau nimic nou. Atunci, acel „nu" pe care i-l azvârliseră în obraz era ca şi cum Gabrielle de la începuturi sau propria ei tinereţe ar fi renegat-o. Iată că umbra ei se ridica de la sol şi o ameninţa. Iată că nimic din casa ei nu mai avea acelaşi sens, acelaşi aspect. Nu era în natura ei să reacţioneze altfel. Poporul? Ah! Să n-o mai obosească lumea cu astfel de întrebări... Era ca şi cum ar fi

încercat cineva să-i explice propria familie. Poporul? Cum ar fi putut răspunde că ea făcea parte din popor, din moment ce tocmai ăsta era secretul ei? Iar dacă nu încerca să-şi mai închipuie ce se petrecea în mintea lucrătoarelor *ei,* era pentru că, după cum se spune, pentru *a lăsa în urmă poporul,* pentru *a ieşi odată din rândurile lui,* fusese nevoită să se înhame la o trudă înverşunată. Să lase în urmă poporul? Nu era altă cale decât munca. Credea profund în acest lucru.

De aceea, ceea ce o şoca nu era atât greva în sine, cât faptul că fetele ei *degradaseră meseria,* călcaseră în picioare munca *ei,* opera *ei,* tot ce incarna în ochii ei cucerirea respectabilităţii.

Cum ar fi putut ea pricepe? Totul se opunea acestui lucru. Şi până şi faptul, de pildă, că în croitorie, lucrarea şi lucrătoarea se pun în evidenţă reciproc, astfel că în cele din urmă nu mai izbuteşti să le disociezi. În casa Chanel, era – mai mult decât prin alte părţi – cu neputinţă să se smulgă cineva din iţele acestei confuzii. Oglinzile favorizau poate identificarea lucrătoarei cu rochia în curs de a fi probată, multiplicând imaginea lucrătoare + rochie, lucrătoare + rochie, la infinit... Iar scara cea mare de asemenea, pentru că nu exista o alta, le servea atât lucrătoarele, cât şi clientelor. La orele de ieşire de la lucru, muncitoarelor se împrăştiau în cete. Puteai privi fetele trecând precum cârdurile de vrăbii.

Dar fie că era în casa Chanel, fie că era în alte părţi, a vorbi despre croitorie e ceva ce întreţine pretutindeni şi mereu această confuzie. Dacă salonul cere: „Probă pentru doamna X...", ordinul odată transmis, devine: „Manon, vezi că e vorba de rochia *ta*". Ceea ce echivalează cu a spune: „Manon, tu care nu îndrăzneşti să-ţi arăţi talpa pantofilor şi care ascunzi sub bluză fusta ta purtată mai mult decât e firesc, părăseşte încăperea aia de la mansardă, ieşi din culise şi du-te până la strălucitoarea împărăţie în care preabogata doamnă X. aşteaptă rochia pe care o va purta şi pe care tu n-o vei purta niciodată, dar care nu e mai puţin rochia *ta* şi care va

rămâne rochia ta, pentru că iese din mâinile tale, pentru că e lucrarea ta, capodopera ta". Rochia *ta!* Cât rezistă în timp iluzia asta! Încă și astăzi întreg atelierul se complace s-o întrețină. Rochia *ta!* Nu e nevoie s-o porți! Să i se acorde numai un rol acestei rochii și succesul va fi acela al mâinilor care au făcut-o. Dacă la televiziune sau altundeva apare soția președintelui și dacă mantoul ei a fost croit de lucrătoarele din atelierul lui Manon, atunci *lor* le dă garda onorul.

Și ce putea face Gabrielle, vă întreb, ce putea ea face dacă, în pofida notorietății ei, a iubirilor scandaloase și a averii, continuau să sălășluiască în ființa ei unele dintre obsesiile puștoaicei de odinioară? De la orfana de la Obazine rămăsese gustul pentru ordine, oroarea de risipă, precum o lecție în veci neuitată. Suntem cumva singuri în pielea noastră? Suntem noi și mai este și tot ce au depus în timp ceilalți. În acea vară a anului 1936, tot ce moștenise de la Moulins, de la Vichy, din partea mătușii Julia, cât și din partea lui Iribe, toate atârnau peste sufletul lui Gabrielle. Se putea cumva împiedica să gândească? Iribe, ce ar fi spus Iribe despre tot acest haos? A, nu! Destul! Rochiile *mele!* Rochiile *ei* erau sabotate, iar Gabrielle resimțea o profundă amărăciune.

Multă vreme a avut o adevărată ranchiună față de lucrătoarele ei, regretând că nu putea face singurul lucru pe care l-ar fi dorit: să dea afară pe toată lumea și să închidă prăvălia. Să închidă, la fel ca la Narbonne pe vremea copilului Reverdy, când cârciumarul acela refuza să-i servească pe militari, era dreptul lui, nu e așa? Dar nu se putea... Schiaparelli îi sufla în ceafă. Dacă Gabrielle și-ar fi acordat cel mai mic răgaz și ar fi închis casa de modă, cealaltă ar fi profitat imediat. Să-i lase scena lui „Schiap"... Nici vorbă să se resemneze la așa ceva.

Și apoi, era Expoziția. Căci mai era și Expoziția care mirosea a război, cu pavilionul Germaniei terminat și plasat în chip insultător alături de pavilioanele Franței și Imperiului Britanic, aflate încă în stare de lucru, Expoziția cu pavilionul sovietic și el

terminat, Expoziţia cu întârzierea ei, care nu putuse fi recuperată, inaugurată pe 24 mai, când de fapt fanfara şi panglicile de tăiat fuseseră prevăzute pentru Ziua Muncii, acesta era un eşec al Frontului Popular, al grevelor şi iarăşi al grevelor, eşec pe care dreapta îl trata în zeflemea, Expoziţia, cu jocurile ei de ape şi cu melancolia ei de sfârşit de lume, Expoziţia în amurg, cu locurile ei de divertisment, cu defilările manechinelor, cu maeştrii culinari sub bonetele lor, cu somelierii în şorţ negru, cu restaurantele răspândite la fiecare o sută de metri, de parcă nu se mai putea conta decât pe crăpelniţă şi pe gloria vinurilor pentru a scoate bani: Expoziţia Artelor şi a Tehnicilor, de la Paris, din 1937.

Or, se miza pe succesul ei pentru a accelera relansarea economică. Gabrielle era neîncetat invitată la o sumedenie de manifestări, serbări, inaugurări... Se cuvenea să se arate la faţă? Desigur, era o obligaţie. Trebuia să se arate, aşa cum se arătaseră Adrienne şi tânăra Antoinette pe vremea primului magazin de la Deauville. Dar unde erau ele acum? Uneori, în mod ciudat, îi lipseau teribil. Câte nu făceau ele trei împreună... I-ar fi arătat ele lui „Schiap"! Dar Gabrielle era de acum singură. Şi atunci, să se mai arate? Acela era un teren pe care lumea o socotea câştigătoare.

Expoziţia a fost pentru Gabrielle ocazia de a-şi alcătui o curte de fotografi şi de ziarişti. Nu, nu se va lăsa ea doborâtă... Efectiv, niciodată nu a fost văzută Gabrielle mai frumoasă ca într-o seară la Expoziţie, la braţul lui Christian Bérard. Rochia ei era atât de uşoară, încât te puteai întreba ce anume făcea în jurul şoldurilor lui Gabrielle spuma aceea pală, norul acela de flori. Era unul dintre secretele ei, calitatea de a face ca totul să pară aerian, uşor. O afişa ca pe o sfidare faţă de cealaltă, italianca, o vrăjitorie a cărei taină numai ea o ştia. Nu, nu se va lăsa doborâtă, şi iat-o, umblând pe străzile Expoziţiei sub voalurile de organdi, purtând o diademă de flori precum Diana îşi purta semiluna pe creştet, cu totul dedicată ideii de a învinge. Fără contrastul între privirea veselă şi ceea ce s-ar

putea numi „surâs" dacă n-ar fi fost colţurile gurii lăsate, coborâte, reprimând cu greu o mărturisire jalnică, lumea ar fi putut-o crede pe Gabrielle tămăduită. Niciodată nu fusese mai departe de aşa ceva.

S-a deghizat totuşi. A fost văzută îmbrăcată în costumul Frumosului Nepăsător, în casa contelui Étienne de Beaumont, care dădea un bal de primăvară. Vara, la vila La Pausa, a fost văzută în pantaloni de flanel căţărându-se în copaci, mai suplă ca o pisică. În anul următor, împreună cu Misia, Dali, Auric, a sărbătorit renaşterea spiritului Baletelor ruse alături de inegalabila Danilova. Era la Monte-Carlo.[1] A fost văzută intrând în Hôtel de Paris mână-n mână cu marele duce Dimitri Pavlovici. La Paris, tot cu Misia, s-a dus la deschiderea Ateneului, Jouvet le-a întâmpinat cu braţele deschise, iar Stravinski, complicele verilor petrecute la Bel Respiro, s-a aşezat alături de Gabrielle cu un aer înduioşat. A fost o scurtă reîntoarcere la „anii slavi", aşa, doar din melancolie... Dar pălăria pe care o purta nu era frumoasă. Iar Gabrielle zâmbea, zâmbea mereu prietenilor ei, fotografilor, de parcă ar fi ţinut în mână o mască apăsată peste obraz.

Câtă suferinţă! Inspiraţia o părăsea. Poate că şi norocul. A consultat o clarvăzătoare. Femeia i-a dat un singur sfat: „munca". Nu îi spunea nimic nou. Dar pentru că se lăsa uşor uluită de frumuseţea bărbaţilor, atunci când un tânăr actor i-a cerut să facă ea costumele pentru piesa aceea a lui Cocteau... „Ştiţi care, *Œdip rege*"... a acceptat. Or, aproape că ne-am putea îndoi că ea a făcut costumele, într-atât sunt de urâte acele bandaje care făceau din fiecare actor, după cum era înalt şi alb sau trandafiriu şi rotunjor, un soi de rănit sau de bebeluş în scutece. Trebuia să ai frumuseţea unui tânăr zeu pentru a purta aşa ceva, trebuia să fii Jean Marais. Dar în afară de

[1] Beneficiind de patronajul Principatului, René Blum, transfug din Baletele ruse ale colonelului de Basil, a întemeiat în 1937 o companie ale cărei stele erau formate la şcoala rusă şi care a fost autorizată să poarte numele de Baletul de la Monte-Carlo.

el... Era ceva patetic. Bonete frigiene care semănau cu şosetele, Lady Abdy purtând două jurubiţe de aţă în chip de colier, totul era întristător la culme... Presa, la fel ca publicul, nu s-a sfiit s-o spună.

În ziua de 21 septembrie 1938, puterile occidentale au abandonat Cehoslovacia în voia sorţii. La Praga, la palatul Hradcany, Benès a fost trezit brusc la orele două dimineaţa. Guvernele de la Londra şi Paris îl informau de trădarea lor, iar succesorul lui Masaryk nu s-a putut împiedica să plângă. Cehii erau singuri. În cartierul liniştit Bubeneč, un general[1] şi-a rupt paşaportul francez şi s-a înrolat în armata cehă. La Londra, ziarele de dimineaţă au publicat o declaraţie care le fusese făcută în ajun, la miezul nopţii: „Împărţirea Cehoslovaciei sub presiunea Angliei şi a Franţei echivalează cu predarea totală a democraţiilor occidentale în faţa ameninţărilor forţei naziste. O astfel de prăbuşire nu va aduce pacea şi securitatea nici Angliei, nici Franţei". Era o declaraţie a lui Churchill. „Ia te uită, tot bătrânul Winston!" ar fi zis Chanel. Tot ea spunea despre el: „Seamănă cu păpuşile acelea mari care au lest în picioare. Cu cât le faci să cadă mai jos, cu atât se ridică mai bine". Şi deoarece şi ea era capabilă de astfel de tresăriri surprinzătoare, în pofida a tot ce ascundea în suflet, Gabrielle a ştiut încă o dată să mizeze pe virtuozitatea ei. Roșchiile lungi îndeosebi i-au adus un mare succes. Rochiile din vara anului 1939: rochii gitane. Să fi fost vreo amintire? Era taina ei... Dar fără doar şi poate, rochiile acestea erau tricolore. Aveau doar câteva tuşe, un pic de albastru pe fustă, roşu la corsaj, ca o aluzie discretă la culorile îndrăgite de Iribe, dar şi la timpurile atât de apropiate când Gabrielle poza pentru *Le Témoin.*

Acestea au fost rochiile ultimei primăveri în care s-a mai dansat.

---

[1] Generalul Faucher, şeful misiunii militare franceze

Încă vreo câteva săptămâni de bruftuluieli, injurii acceptate, strigăte, discursuri isterice, vociferări, şi dintr-odată, într-o duminică de septembrie, războiul. „Războiul cel ciudat"*, fie, dar asta nimeni nu putea bănui.

În mijlocul confuziei, stupefacţiei, în vreme ce milioane de francezi ascultau de ordinul mobilizării generale, decizia pe care a luat-o Gabrielle i-a adus reprobarea confraţilor, un soi de blam exprimat fără ocolişuri. Chanel a anunţat închiderea casei Chanel. Concedia fără preaviz totalitatea lucrătoarelor. Doar magazinul rămânea deschis. S-a văzut în acest gest un fel de răzbunare, ocazia pe care o aştepta, în fond, din 1936.

IV

A FACE PE MOARTA

A fost ceea ce în cercurile modei, unde exagerarea face parte din limbaj, s-a numit trădarea lui Chanel, dezertarea ei. Dar oare asta era? Rămâne de văzut... Ar trebui totuşi să ne întrebăm dacă era posibil să se considere legată de nişte lucrătoare care, cu nici trei ani în urmă... A dispreţui această obligaţie însemna oare a dezerta,

* În franceză: *„la drôle de guerre"*, desemnează perioada din cel de-al Doilea Război Mondial cuprinsă între declaraţia de război a Franţei şi Regatului Unit (Aliaţii) făcută Germaniei naziste şi invazia din 10 mai 1940 a Belgiei, Ţărilor de Jos şi Franţei de către armata lui Hitler. Denumirea a fost dată de Roland Dorgelès, scriitor şi ziarist de război, şi semnalează tocmai ciudăţenia acelei perioade în care nimeni nu se aştepta la nimic spectaculos, consemnându-se doar fapte militare de rutină, observate dindărătul cazematelor liniei Maginot, menite să apere Franţa, dar care s-au dovedit inutile în momentul în care Hitler şi-a îndreptat forţele în zona opusă, spre vest.

în limbajul oamenilor? Şi apoi dezertarea... de ce nu, la urma urmei? Totul o părăsise. Era acum rândul ei să plece. Iar dacă asta se numeşte a dezerta, ei bine, fie! Oricum, ei nu-i ţinea nici de cald, nici de frig.

A fost făcută de ruşine, defăimată. Camera sindicală a încercat un demers. Negociatorii aveau ordin s-o emoţioneze: trebuia să renunţe să închidă casa de modă, o implorau s-o facă. Dacă ea nu se resemna să facă gestul ăsta în favoarea lucrătoarelor ei, atunci să-l facă pentru clientelă. Clientelă în vreme de război? O mai servise cândva şi nu era pregătită să reînceapă. Avea şi motive: pe atunci îl avea pe Boy, de data asta era singură, dar acest lucru nu-l putea explica oamenilor. Tot ce a găsit să spună a fost un „Ei, aş!" de infinit dispreţ. Oamenii au stăruit. Numai că ea nu mai dorea acea clientelă. Atunci tratativele au luat-o pe o altă cale. Poate că măgulind-o...

I s-a afirmat că, pentru prestigiul Parisului, trebuia ca ea să rămână. Vor fi gale, parade de modă, se vor organiza o sumedenie de asemenea acţiuni în profitul combatanţilor. Or, ce semnificaţie ar avea o gală fără Chanel? Gabrielle a răspuns că participase deja la acest fel de distracţii la Deauville, cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, şi că nu avea de gând să mai revină. Nu s-a oprit la atât şi a mai adăugat pe un ton de o ironie glacială că, de data asta, *ceva* îi spunea că vor cădea în ridicol. „Croitoria de lux în slujba catanelor? Nu-i de mine, mulţumesc." Speriaţi, interlocutorii au încercat s-o ispitească prin muncă. Voia comenzi? Va avea cu siguranţă, i s-a spus. De pildă, ţinutele de alarmă... Mai făcuse aşa ceva în 1916. Dacă femeile voiau altele, nu aveau decât să se adreseze mamelor lor. „Cu siguranţă mămicile îşi vor aduce aminte! Şi pentru asta nu era nevoie de Chanel." Atunci i s-a dat exemplul lui Poiret: să facă aşa cum făcuse el în cursul Primului Război Mondial, să se devoteze, să imagineze ţinute noi pentru ofiţeri, să îmbrace infirmierele. Nu puteau nimeri mai prost. „Eu?! a exclamat ea. Vă bateţi joc de mine! Eu! Să le îmbrac pe femeile

acelea! Foarte mulţumesc. În 1914 îmi făceau deja greaţă. Erau de o incompetenţă notorie. Sunt sigură că au dat gata o grămadă de oameni amărâţi care, fără ele, ar fi şi azi în viaţă şi fericiţi." Cerea să fie lăsată în pace. Războiul era o chestiune între bărbaţi. Propunerile astea erau bune pentru un umflat ca Poiret. Era o muncă pe gustul lui. „Doar n-a murit, după câte ştiu?" Bun. Ei bine, să i se dea telefon! Un megaloman ca el nu putea decât să se ofere să reechipeze armata franceză în întregime, din creştet până-n tălpi. Cât despre ea, decizia ei era neclintită, avea să părăsească totul şi să închidă casa de modă, orice s-ar întâmpla. A mai repetat „orice s-ar întâmpla" şi de asemenea că nimeni nu va reuşi s-o facă să lucreze împotriva voinţei ei, nimeni.

Era precum cârciumarul din Narbonne, nu e aşa? Exemplul acestuia avusese imitatori. Căci ceea ce o mâna pe Gabrielle venea dintr-un trecut îndepărtat: era *îndărătnicia* celor din Cévennes, iar în acel *ceva* care îi dădea brusc de ştire era magia ţărănească, aceea care îl sileşte pe cultivator să ridice nasul înainte să cadă prima picătură de ploaie.

Or, Gabrielle era sigură: ceea ce se pregătea nu avea să fie un timp potrivit pentru rochii.

A existat totuşi cineva care a aprobat-o.

Când Gabrielle spunea: „Nu e un timp potrivit pentru rochii", Reverdy îi împărtăşea părerea. Fără îndoială că motivele lor nu erau deloc aceleaşi, dar ce mai conta... Pe măsură ce a simţit crescând ostilitatea în jurul ei, măcar atât a avut pentru a se simţi reconfortată: în izolarea lui de la Solesmes, Reverdy gândea la fel ca ea. Şi el spunea că singurul lucru de făcut, în astfel de circumstanţe, era să se retragă.

De altfel, un an mai târziu, când germanii au invadat Franţa – iar când au trecut prin Solesmes au fost unii care au pătruns în grădiniţa lui Reverdy, grădina lui parohială, şi câţiva militari i-au

furat din legume, apoi au intrat și în casă –, el ce-a făcut? A decis că nu-i mai era cu putință să locuiască de atunci înainte acolo. Ce-i trebuia? Să nu-i mai *vadă* pe germani, să nu-i mai *vadă* niciodată, iar pentru asta trebuia să nu mai *vadă* ceea ce *văzuseră* ei. Ce s-a ales de locul unde muncea? De casă? A vândut totul în grabă și și-a aranjat un hambar căruia i-a zidit ferestrele dinspre stradă. Dar grădina? Acolo risca să vadă germani trecând. A decis să-i înalțe zidurile. Era un timp în care să nu vezi și să nu fii văzut de nimeni.

Când era evocat acest episod din viața lui Reverdy, Gabrielle spunea scurt: „Ne asemănăm". Și într-un anume fel, era adevărat.

Prima oară când Reverdy a venit la Paris – era în primele luni ale Ocupației –, întâlnindu-l pe Georges Herment, a exclamat: „Cum? Nemții sunt aici și dumneata poți scrie?"

Casa Chanel era închisă, iar Gabrielle invizibilă.

Unde se afla? Unde se ascundea? Era la Hôtel du Pèlerin într-un sătuc din regiunea Basses-Pyrénées. La Corbères... Acolo se refugiase familia nepotului ei.

Reverdy nu avea s-o vadă multă vreme.

Dar Gabrielle a împins încă și mai departe dorința ei de ruptură. În anumite momente de fragilitate, suferința o ia înaintea rațiunii și suscită reacții imprevizibile. Se cunoaște cazul leoaicei din Ciad care, abia capturată, a început să-și mănânce labele. E cam ceea ce a făcut și Gabrielle când a rupt ultimele legături familiale care îi mai rămăseseră. Așa deci, destinul cerea ca viața ei să fie un pustiu, ca bărbatul pe care îl iubea să-i fie luat! Ei bine, destinul va avea ce să vadă! În materie de pustiu, nu voia să rămână mai prejos. Gata cu amanții: două dintre surorile ei muriseră; îi mai rămânea fiul Juliei. Era un băiat politicos, care putea fi scos în lume, căci asupra educației lui veghease încă din perioda lui Boy. Pe acesta nu avea să-l părăsească. În privința fraților, avea de gând s-o rupă cu ei din proprie voință.

Scrisoarea brutală pe care i-a scris-o lui Lucien nu se poate explica decât prin dorința de a nu fi *nimic* pentru *nimeni.* Cu excepția faptului că și aici ieșea la iveală originea ei, căci „a închide" însemna a nu mai „câștiga", și, deși era enorm de bogată, lucrul acesta îi provoca „teama de lipsuri", teamă ancestrală, veche precum țărănimea. Ruperea relațiilor cu frații ei însemna cu siguranță „a face economii".

Scrisoarea pe care a primit-o Lucien în octombrie 1939 putea lăsa loc de orice fel de supoziții: faliment, ruină totală...

„Îmi pare extrem de rău că trebuie să-ți anunț această veste destul de tristă. Dar casa fiind închisă, iată-mă pe mine însămi aproape în mizerie... Nu mai poți conta pe nimic din partea mea atâta timp cât împrejurările vor fi aceleași."[1] Iată deci, înceta să-i mai verse o pensie. Lucien a fost profund afectat. Nu mai era timpul să regrete despărțirea lui de comerț, bâlciurile abandonate, succesiunea negustorilor refuzată, și toate astea doar pentru a-i da ascultare lui Gabrielle. Nu, nu mai era timpul pentru așa ceva. Bietul Lucien! Mai bine s-ar fi dat încrezut în sfatul soției lui și ar fi continuat să muncească, fie că-i plăcea sau nu lui Gabrielle.

Iar acum, iat-o ajunsă în mizerie... Economiile, asta era tot ce îi mai rămânea lui Lucien, să trăiască din economii... În loc de asta, el i-a scris lui Gabrielle și le-a pus la dispoziția ei. Era rândul lui să-i trimită mandate. Ce-o fi gândit ea? O fi fost mișcată? Nu l-a mai revăzut niciodată pe Lucien.[2]

Dar Adrienne se afla în vecinătate, la Clermont, mereu la fel de „familistă", deși devenise castelană, și mereu la fel de bună. Nu o primise în casa ei pe nefericita balerină de la Théâtre de la Monnaie, iubita frumosului d'Espous, victimă a unui soi de

[1] Scrisoarea are adresa bd. Malesherbes, nr. 160, apartamentul pe care i-l cedase Balsan, primul atelier pe care îl păstrase mereu și care a fost singura adresă menționată pe mandatele pe care le trimitea fraților ei.

[2] A murit în martie 1941.

văduvie mai înainte de a fi fost luată în căsătorie? Adrienne o înălțase la rang de doamnă de companie. Căci Adrienne nu resimțea nici o rușine în legătură cu originea ei, blânda și iubitoarea Adrienne...

Castelul unde a trăit a devenit loc de vacanță pentru unii dintre nepoții ei, loc unde alții, precum Lucien, au venit în vizită. Fără îndoială că i-a dat de înțeles acestuia din urmă, fie doar și pentru a-i liniști temerile, că Gabrielle nu era chiar atât de ruinată pe cât pretindea.

Alphonse, în satul lui din Valleraugue, a primit un mesaj de același tip. Gata cu mașinile, gata cu pensia, gata cu voiajele la Paris... Gabrielle nu mai avea un ban. De altfel, de când se terminase cu locuința din Faubourg și de când se produsese ruptura cu ducele de Westminster, relațiile ei cu Alphonse se răciseră. De data asta a fost altceva. Trebuia să nu se mai gândească la Gabrielle ca la recursul suprem. Numai că Alphonse avea o altă fire decât Lucien. „Gaby dragă, iată-te lefteră. Asta trebuia să se întâmple." Așa i-a scris. Trăise pe picior mare. Alphonse nu dispunea decât de resurse modeste, dar nu avea de gând să-și bată capul pentru atâta lucru. S-a mulțumit să-și administreze cafeneaua-debit de tutun. Și el a murit[1] fără să-și mai fi revăzut sora.

Zece sau cincisprezece ani mai târziu, au survenit la Valleraugue niște nenorociri de care Gabrielle a fost informată. Când Yvan[2] a murit bolnav de piept, lăsând în urma lui mai mulți orfani, Gabrielle a păstrat tăcerea. Au mai fost și căsătorii, nașteri, evenimente fericite, și toate la mult timp după reîntoarcerea lui Gabrielle. Dar a continuat să facă pe moarta.

Într-o zi, au sosit la Paris fetele lui Alphonse, Gabrielle și Antoinette, cele care îi luaseră să-i crească pe orfanii lui Yvan. Au venit la locuința de la numărul 31, într-o zi în care era lume în

[1] A murit în februarie 1953.
[2] Fiul mai mare al lui Alphonse

saloane. Nu veneau să ceară nimic. Nu voiau decât să dea bună ziua şi poate să vadă... Da, să vadă rochiile... Rochiile mătuşii Gabrielle...

Li s-a răspuns că mătuşa lor nu era acolo, iar că pentru rochii trebuie o permisiune. Cele două Chanel din Valleraugue n-au mai insistat. Din politeţe, s-au informat în legătură cu ora şi ziua în care mătuşa lor avea să fie la Paris şi au repetat că nu aveau nimic să-i ceară. Se va reîntoarce? Nimeni nu ştia nimic.

Fetele s-au întors la Valleraugue umilite şi hotărâte să nu mai revină niciodată.

Poate că nu putuse suporta numele lor asociate, Gabrielle şi Antoinette. Dar, dintr-un motiv sau altul, începând cu luna octombrie 1939, Gabrielle a considerat că nu mai avea familie în Cévennes şi pe nimeni în Auvergne. Nu mai avea nimic acolo!

ANII GERMANI
1940–1945

„Spaţiul şi timpul au asupra cuvântului
trădare influenţe diferite."

IURI TÎNIANOV,
Moartea lui Vazir-Muhtar

I

VON D...

Există mii de moduri de a auzi că un bărbat e frumos. În mod evident, după felul în care se vorbește despre frumusețe, aceasta a contat mai mult decât pentru un altul în viața lui von D... Sunt de acord în această privință cei care nu-l plac sau care au încetat să-l mai placă, cei sau cele care s-au temut de el sau l-au disprețuit. Și să nu se înțeleagă de aici că autoarea împărtășește câtuși de puțin acest dispreț. Să ne limităm să luăm notă de el, fiind totuși de acord că, cel mai adesea, asta este atitudinea metreselor pe care von D... le-a abandonat. Ce se mai poate adăuga? Că am da dovadă de rea-credință reproșându-i acest lucru. E tipic pentru seducători. Pe drept sau pe nedrept, ei sunt mereu disprețuiți de cineva.

Faptul că nu era modelul obișnuit de seducător este și acesta un aspect pe care nimeni nu-l contestă. Von D... a lăsat amintirea unui bărbat înalt, fin și zvelt. Aici, mărturiile concordă: era înalt, foarte înalt. Să mai adăugăm ceva: dădea senzația de om ușor. Altfel, ce sens am da poreclei căpătate: Spatz, în franceză „Vrabie"? Ciudat lucru, dacă ne gândim că a fost desemnat astfel un vlăjgan cu o statură puțin comună și care, la vremea acestor întâmplări, nu mai era un puștan. Alții au mai adăugat: era neserios – și am surprinde cititorul dacă am da acestei judecăți întreaga ei greutate dezvăluind

de la ce înalte personalităţi germane provenea. Acestea însă manifestându-şi dorinţa de a nu fi numite, ne vedem la rândul nostru în obligaţia de a ne limita doar la a lua notă: von D... nu era doar uşor, era şi uşuratic. Trăsăturile astea două merg adesea împreună, iar în ordinea succeselor feminine există prea puţine inconveniente. Cunoaştem nu doar o singură femeie care şi-a irosit viaţa aşteptându-l. Pentru că unele societăţi, ajunse la un înalt grad de uzură, sunt mai mult decât altele tributare unor ciudate sortilegii ale acestor... să le spunem *vrăbii.*

Familia lui von D... era din nobilimea adevărată, dar nu mai mult. Nobili de ţară de pe lângă Hanovra. Tatăl lui încheiase o căsătorie cu o englezoaică mai bogată şi mai bine situată ca el. Ceea ce explică faptul că Spatz se fălea adesea cu o ascendenţă britanică, ascendenţă căreia îi datora un soi de cosmopolitism pentru care era perfect alcătuit. Nu era lipsit nici de o anume educaţie. Vorbea engleza, franceza şi scria cu uşurinţă în ambele limbi, dacă judecăm după cele câteva specimene de scrisori din corespondenţa lui amoroasă, în care îl vedem pe epistolier abandonând engleza pentru franceză sau viceversa, după cum una sau alta din limbi se preta mai bine la a-i traduce sentimentele: *„Je t'embrasse comme toujours et pour toujours. Love. Ton Spatz"*.* Aceasta era formula pe care o utiliza cel mai frecvent. Von D... a avut într-adevăr numeroase ocazii de a se folosi de ea. Pentru că era un bărbat care plăcea. Plăcea la nebunie şi nu a dus niciodată lipsă de cuceriri.

Primise botezul focului în 1914, pe frontul rusesc, la epoca în care era locotenent la Regimentul Ulanilor Regali[1]. Wilhelm al II-lea a fost şeful acestui regiment, cu mare densitate hanovriană, în care mai servea şi domnul von D... tatăl. Nu era aici nimic uimitor. Li se întâmpla nobililor de ţară să facă războiul în familie, regimentele respectând, pentru recrutarea ofiţerilor, metode vechi de mai multe

* „Te sărut ca întotdeauna şi pentru toteauna. Te iubesc. Spatz al tău."

[1] Königs-Ulanen-Regiment, numărul 13

veacuri pe care le-ar fi fost greu să le modifice. Se recunoştea, ca o evidenţă, că adevărata frăţie de arme nu se stabilea decât între oameni din aceeaşi lume. Şi la fel stăteau lucrurile cu căsătoriile. Or, nu au fost decât motive de mândrie în legătură cu alegerea pe care Spatz a făcut-o, cam pe la vârsta de douăzeci şi cinci de ani: o domnişoară de origine nobilă, sănătoasă, care răspundea la numele de Maximilienne. Toate acestea erau foarte decente. Abia mai târziu şi-au dat seama că era deplorabil lucru că numita Maximilienne avea, pe lângă mijloacele de trai şi rarele ei calităţi, oarecare sânge evreiesc. Nu era un inconvenient pe care să nu se pună preţ. De aceea e inutil să ne întrebăm de ce căsătoria a fost de scurtă durată. Spatz a divorţat în 1935. Nu că n-ar fi avut sentimente de prietenie pentru Maximilienne, ar însemna să afirmăm prea mult. Dar, oricât de puţină ambiţie ar fi avut cineva, dacă era german, era un lucru perfect incomod să se afle alături de o soţie care era, chiar şi în mică măsură, evreică. Şi apoi, chiar dacă erau în ţara sa oameni care să judece acel divorţ ca o dovadă de mare laşitate, ne putem spune la fel de bine că, evreică sau nu, Maximilienne, biata de ea... Căci, dacă era vorba de înşelat, Spatz era omul potrivit.

Necazul era că tânărul nostru manifesta mai puţină aplecare spre muncă decât pentru distracţie. Pe deasupra, avea tendinţa să cheltuiască din plin şi uneori mai mult decât avea. Detaliu important, după cum ne putem da seama. Căci de aici a venit tot răul. Dar la vremea aceea şi în mediul care era al său, asta nu şoca. Inactivitatea şi chiar o anume indolenţă se purtau mai bine ca astăzi. Primele sejururi ale lui Spatz în Franţa se situează în jurul anului 1928. Un von D..., turist, a folosit din plin Trenul Albastru. În misterul acaju al compartimentelor lui, între marchetăriile lui René Prou şi accesoriile lui Lalique, el a lăsat o dâră de foc în inima mai multor doamne. Este adevărat că era un companion măgulitor... şi înzestrat cum era!... Ar fi fost foarte bine văzut figurând printre pasagerii celuilalt *Tren albastru,* baletul montat de Diaghilev cu câţiva ani în urmă. Căci Spatz, versiune germană pentru *Beau*

Gosse, cu părul dat cu briantină, dar blond, cu ochi nu de catifea, ci de un albastru palid ca apa, era, precum acel Don Juan al plajelor pe care îl reprezentase atât de bine Anton Dolin, un sportiv desăvârşit.

Luna octombrie a anului 1933 a văzut revenind la Paris un von D... funcţionar. Şi-a luat un apartament în zona Champ-de-Mars şi s-a instalat într-o slujbă care îi lăsa mult timp liber. Maximilienne nu era încă repudiată. Spatz se prezenta ca ataşat la Ambasada Germaniei, lucru de care nimeni nu s-a îndoit. Pentru oameni, un fizic disciplinat, prestanţă, o soţie de origine nobilă, un post de ataşat, un birou la amabasadă, toate ţineau de funcţia de diplomat. Iar cum von D... nu contrazicea pe nimeni, i s-a făcut o frumoasă primire în societatea bună. Am fi ispitiţi să remarcăm că anul în care puterea nazistă era instaurată în Germania, anul în care clădirea Reichstag ardea, iar *Horst Wessel Lied* înlocuia mai mult sau mai puţin *Deutschland über alles,* nu era poate chiar anul visat spre a deschide larg uşile casei primului german venit. Însă nişte minţi mai deschise vor putea judeca diferit şi vor stabili, fără a le putea contrazice, că în astfel de ocazii nu te-ai putea gândi la toate... Or Spatz dansa minunat. Doamnele şi l-au smuls una alteia.

Ceea ce nu a împiedicat faptul că au existat şi alţi oameni, în alte cercuri, care s-au interesat mai puţin de ceea ce îl făcea irezistibil cât de motivele, toate de paradă, ale prezenţei lui în Franţa. Spatz era abia instalat când deja trezea atenţia serviciilor de contraspionaj francez. Ceea ce ar tinde să dovedească faptul că era ori periculos de imprudent, ori remarcabil de neîndemânatic, lucruri care, într-o meserie ca a lui, erau atât de pline de consecinţe.

Până la ce punct au fost informate serviciile franceze de natura acţiunilor lui Spatz la Paris? Asta nu o vom şti niciodată. În schimb, unele arhive ale republicii federale informează suficient, dacă nu în legătură cu amploarea misiunii lui, cel puţin asupra celui care i-a fost iniţiatorul: „Hans Gunther von D... născut la Hanovra la 15 decembrie 1896 era însărcinat cu o misiune de către Ministerul Propagandei Reichului, sub acoperirea de ataşat de

presă. Activităţile sale la Paris au făcut obiectul unui contract de serviciu privat pe durată de un an, care a intrat în vigoare la 17 octombrie 1933". Primul locotenent al lui Hitler, orchestratorul fasturilor Reichului, specialistul în intoxicarea maselor şi în paradele desfăşurate în forfota flamurilor, acesta era angajatorul lui Spatz, sinistrul omuleţ căruia îi trebuiseră mai puţin de zece luni pentru a organiza aparatul propagandei naziste. Spatz era la ordinele doctorului Goebbels.

Rechemat la data expirării contractului, Spatz s-a întors în Germania şi a revenit de acolo aproape imediat. Nu există nici o dovadă că i s-ar fi reînnoit contractul. În schimb, totul ar tinde să dovedească exact contrariul. Începând din 1934, von D... terminase cu propaganda. Optase pentru o activitate lipsită de demnitate în ochii popoarelor latine, dar care s-a bucurat în ţările anglo-saxone de o consideraţie certă până şi în cea mai bună societate, o activitate care se numeşte *Intelligence* la Londra şi spionaj la Paris.

Faptul că începând de la acea dată misterul se îngroaşă în jurul persoanei lui von D..., că el nu figurează în nici unul dintre dosarele în care erau îndreptăţiţi să-l găsească atâţia eminenţi specialişti deprinşi cu cele mai moderne tehnici de cercetare – şi se cunoaşte câtă pasiune rece pun germanii în îndeplinirea acestui fel de sarcini –, faptul că atâţia profesori, grijulii să-şi aducă aportul şi să nu lase în umbră ceea ce, în domeniul ăsta, se referă la ţara lor, au fost siliţi să constate, şi anume că restul carierei lui von D... este, potrivit propriilor lor termeni, „tăcere, ruşine (pentru istoric) şi mister"[1], faptul că nu se dă de nici o urmă, în arhivele militare, a trecerii lui prin armată, de parcă n-ar fi fost nici locotenent, nici ulan la ordinele răposatului Kaiser, că arhivele politice îi trec sub tăcere activităţile din Franţa, când ar trebui să figureze acolo la loc

[1] Scrisoare către autoare de la pr. dr. Eberhard Jäckel, de la Universitatea din Stuttgart, ale cărui lucrări *La France dans l'Europe d'Hitler* (Fayard) şi *Hitler idéologue* (Calmann-Lévy) sunt extrem de importante.

de cinste, căci nu e nici o îndoială că începând din 1937, pe lângă diverse alte funcţii civile sau clandestine, von D... a fost la Paris ceea ce prinţul Max-Egon de Hohenlohe Langenburg[1] era la Madrid şi baronul de Turkheim la Londra, adică unul dintre oamenii naţional-socialismului, în sfârşit faptul că „ex-membrii Abwehr-ului"[2], care formează toţi împreună o companie dintre cele mai unite, publicând un surprinzător buletin[3] în care se găsesc consemnate atât cele mai mici acţiuni ale lor, cât şi faptele cele mai notabile, aşadar faptul că această onorabilă societate jură pe tot ce are mai sfânt că niciodată un anume von D... nu s-a numărat printre membrii ei, iar noi nu avem nici un motiv să-i punem cuvântul la îndoială, toate astea dovedesc îndeajuns ce excelent spion a fost omul nostru. Căci, în fine, faptul că nu a lăsat nici o urmă a activităţilor lui nici în scrierile, nici în memoriile germane, nu constituie un motiv suficient pentru a deduce de aici că anchetele contraspionajului francez erau apă de ploaie. Dacă von D..., după cum pretind unii, a fost la ordinele unui anumit colonel Waag (nume care conţine atâta incertitudine şi... vag încât un spion ar avea cu ce se făli), dacă a fost obiectul unei hotărâri de expulzare de îndată ce s-a încheiat războiul, măsură care nu este întotdeauna ridicată, e fără îndoială pentru că nu se limitase, în cursul numeroşilor ani petrecuţi în Franţa, să facă pe vrabia şi să ciugulească ici-colo în inimile doamnelor.

Când se ştie ce era armata spionilor, indicatorilor, agenţilor dubli sau tripli, a executanţilor mai mult sau mai puţin înrolaţi cu jurământ, pe care o reprezenta Oficiul Central de securitate al

[1] El este cel care a fost însărcinat să-l „ghideze" pe Lordul Runciman prin ţinutul sudet şi să-l „infomeze", la epoca la care se pregătea puciul german.

[2] Serviciul de informaţii al armatei germane. Organism exclusiv militar care nu o dată a intrat în luptă deschisă cu *Geheime Staatspolizei* (sau Poliţia Secretă a statului), mai cunoscută sub numele de Gestapo.

[3] *Die Nachhut*, Informationsorgan für Angehörige der ehemaligen Militärischen Abwehr

Reichului[1] şi conştientizăm lupta acerbă care i-a opus pe conducători unii faţă de alţii, şi asta încă din 1942, ştim şi că nimeni nu poate spune, în afară de von D... însuşi, cărui mecanism precis al enormului aparat îi aparţinea.

La 26 august 1939, la orele 19.00, ambasadorul Franţei la Berlin a făcut ultima încercare pe lângă Hitler ca acesta să renunţe să intervină la Danzig. Şi fapt este că reprezentantul Franţei a ştiut să-i inspire lui Hitler scrupule care nu făceau parte din deprinderile lui. „Ah, femeile şi copiii... M-am gândit adesea la ei!"[2] a murmurat el. Asta contrasta în mod ciudat cu scenele de furie cu care Führerul îşi gratificase până atunci interlocutorii. Dar era asta o ezitare? Hitler şi-a revenit imediat.

Joachim von Ribbentrop arătase de-a lungul întregii întrevederi acelaşi „chip de piatră"[3].

Cinci zile mai târziu, scrupulele Führerului, dacă a avut vreodată aşa ceva, nu mai erau decât unul dintre acele scurte momente din istorie despre care ambasadorii înzestraţi relatează în câteva rânduri esenţialul. „L-am mişcat poate pe Hitler. Dar nu l-am făcut să-şi schimbe părerea"[4], telegrafiase R. Coulondre. Şi într-adevăr, convorbirea sa cu Hitler a fost ultimul contact diplomatic dintre Franţa şi Germania.

La 31 august era lansată „directiva nr. 1 pentru ducerea războiului". Data atacului era fixată pentru 1 septembrie 1939, ora era 4.45, totul, *strict secret*, era semnat Adolf Hitler.

---

[1] Instituit în 1939 printr-un decret al lui Himmler, R.S.H.A. (Oficiul Central de Securitate al Reichului) reunea nu doar Gestapo şi S.D. (Serviciile de Securitate), ci şi poliţia naţională de investigaţie şi toate serviciile de informaţii naziste din străinătate.

[2] Robert Coulondre, *De Staline à Hitler, Souvenirs de deux ambassades*, Paris, 1950

[3] *Ibid.*

[4] *Le Livre jaune français, Documents diplomatiques, 1938–1939*, Ministerul Afacerilor Externe

Iar von D... a primit de la omul „cu chip de piatră" ordinul să părăsească Parisul.

S-a dus să-şi avertizeze metresa. În ceea ce priveşte identitatea celei care ocupa atunci un astfel de loc în viaţa lui, suntem siliţi să ne limităm la numele mic şi să-l schimbăm puţin: Elena. Căci această imprudentă, de viţă foarte veche – în fond o femeie foarte frumoasă şi care trăieşte bine mersi – pentru faptul că a avut în privinţa dragostei nişte vederi poate cam prea utopice, şi-a atras atâtea necazuri, încât nu am dori să-i mai pricinuim şi noi altele amestecând-o cu numele în această povestire.

Când şi-a luat rămas-bun, von D... a afirmat că nu se va resemna să fie amestecat într-o aventură sângeroasă. Era el pacifist? Surprinzător lucru, dar cum să te îndoieşti de aşa ceva? Războiul ăsta, repeta, el, unul, nu-l va face. Cea căreia i se mărturisea astfel nu ştia ceea ce, în ochii serviciilor de specialitate, era un secret cunoscut de toată lumea. S-a oferit să-l ajute. El dorea să ajungă în Elveţia şi să nu mai plece de acolo. Se putea ea adresa unor prieteni siguri care vor accepta să-l primească? Ea a făcut ce îi ceruse, şi von D... a părăsit Franţa în direcţia unei ţări cu care relaţiile franceze nu erau deloc alterate.

Iată-l aşadar în ţară neutră, dispunând de o cutie de scrisori şi de o adresă la care corespondenţa din Franţa ajungea fără dificultate. Libertate de care îndrăgostita a făcut uz abuzând. Ceea ce n-ar fi avut consecinţe dacă von D... n-ar fi constituit obiectul unei supravegheri atente, după cum se ştie. Nici nu pusese bine la poştă vreo zece misive primind şi răspuns, că epistoliera s-a şi văzut arestată şi inculpată pentru legături cu inamicul. Lucrul a devenit public. Afacerea a stârnit confuzie în anturajul acuzatei, a cărei legătură a fost expusă în faţa tuturor. Militarii au intrat şi ei pe fir. În privinţa citirii scrisorilor altora şi a interpretării sensului lor nu aveau egal. Cât priveşte înţelesul, asta era o altă problemă. Degeaba s-a încercat să se vină în ajutorul Elenei, să se dovedească buna ei credinţă, să se caute să se demonstreze că tot ceea ce era obscur în corespondenţa aceea nu era decât dovadă de pudoare, că tot ceea ce părea să aibă

dublu sens nu era decât rafinament stilistic, nimic nu a avut nici un efect. Fiecărui cuvânt de dragoste acuzatorii i-au descoperit o semnificaţie secretă, văzând până şi în ştersăturile sau greşelile care, din emoţie, le scapă îndrăgostiţilor dovezile evidente ale trădării.

Ceea ce a fost angoasa acelei femei nu-şi are locul în această povestire. E suficient să spunem că şi-a riscat viaţa pentru dragostea unui mincinos. Opt luni mai târziu, el revenea în chip de învingător, la capătul unui război iute câştigat, şi asta se petrecea în pofida vigilenţei de care dăduseră dovadă cercetătorii corespondenţei.

Ceea ce, în schimb, aparţine din plin descrierii caracterului lui von D... este reacţia sa când a aflat că Elena era deţinută în zona neocupată. Şi-a anunţat prezenţa la castelul în care trăia mama victimei sale. Aceasta nu-l cunoştea pe amantul fiicei ei, nu avea nicidecum intenţia de a-l cunoaşte şi rămăsese în afara unei situaţii care nu-i adusese decât ruşine şi tristeţe. Vizitatorul s-a înfăţişat într-o lumină plăcută, dar cu o nuanţă de aroganţă. Brusc, ea a înţeles cu cine avea de-a face. Imediat, el i-a dat de înţeles că va fi în măsură să o elibereze pe fiica ei dacă... În sfârşit, dacă o doamnă de rangul ei accepta să se pună la dispoziţia lui, iar el va putea astfel să aibă argumente pe lângă superiorii săi, asigurându-i că ea nu va refuza nici să-i primească, nici să le aranjeze întâlniri susceptibile să-i intereseze, atunci, în aceste condiţii... În sfârşit, aceasta fiind realitatea, fiica ei avea să fie mult mai repede eliberată. I-a răspuns că fie şi cu preţul libertăţii fiicei şi chiar dacă aceasta va trebui să-şi piardă astfel viaţa, nu putea fi vorba să dea satisfacţie vizitatorului ei. Astfel încât, nemaiavând nimic de adăugat, nu vedea nici un motiv de a-l mai reţine.

Fără să facem consideraţii asupra calităţii unei demers care nu se datora neapărat doar iniţiativei lui von D..., ci poate că era consecinţa unui ordin primit, putem totuşi conchide că, în jurul acestui spion, după cum ar fi spus marchiza de Sévigné, „aerul era cam încărcat".

Zona neocupată, ştim bine, nu a fost decât o impostură de scurtă durată. De cum s-a risipit amăgirea, Elena a fost repusă în

libertate. Liberă, era liberă! Dar Spatz, în schimb, nu mai era. O întâlnise pe Gabrielle.

Gabrielle avea cincizeci şi şase de ani la vremea idilei cu von D... Avea cu treisprezece ani mai mult ca el, ceea ce, oricât de mare i-ar fi fost farmecul, nu prea lăsa multe atuuri în frumoasa ei mână. Dar la ce bun să vorbim despre vârstă? Nimeni nu poate arbitra dragostea, iar Gabrielle era fără vârstă, deoarece, orice s-ar fi spus, el o iubea.

Să încercăm să ne reprezentăm această aventură singulară în Parisul de atunci.

Gabrielle nu-şi atinsese scopul la Corbères. După câteva săptămâni petrecute acolo şi în urma unei scurte opriri la Vichy, se reîntorsese la Paris în ultimele zile ale lunii august 1940. Nu era în firea ei s-o facă mult timp pe refugiata, şi apoi fiul Juliei fusese făcut prizonier. De data asta, sănătatea precară a băiatului îi putea fi de oarecare ajutor. Ea dorea să încerce nişte demersuri spre a-l elibera.

O alta ca ea, descoperindu-i pe nemţi la Ritz, ar fi decis să locuiască în altă parte. Gabrielle nu a schimbat nimic şi i-a cerut directorului s-o asculte. Fusese „dată afară"? Va accepta să schimbe camera, dar nu şi adresa. Căci frumosul apartament ale cărui ferestre dădeau spre piaţa Vendôme, vasta încăpere în care reconstituise decorul din Faubourg de pe vremea legăturii cu Iribe, totul fusese mutat în orele care urmaseră rechiziţiei. Unde să se ducă? Dacă ar fi schimbat cartierul, ar fi însemnat să se îndepărteze de magazin, să piardă din vedere mijlocul ei de trai, iar ea nu se resemna aşa uşor cu asemenea perspectivă. Da, o alta în locul ei s-ar fi socotit expusă ofenselor, atât ale hotelierului cât şi ale germanilor, şi, ca s-o spunem până la capăt, alungată. Consideraţii care, în cazul lui Gabrielle, nu se puneau la socoteală. Care era atunci forţa ei? Să meargă mai întâi în direcţia care o *servea*. Şi ţinea la atât de puţin. Nici un acoperiş, nici un zid, nici un decor nu i se păruseră vreodată definitive, iar faptul că „se atingeau de mobilele ei", teama majoră a burgheziei, o lăsa indiferentă. De la bani, de la economii

începea pericolul. Acolo era singura ameninţare, aceea de a fi lăsată fără un sfanţ. Dar, în afară de asta? Era mutată? Mare scofală... Iată că paravanele ei de Coromandel aveau să-şi afle deplina justificare. Nu fuseseră ele concepute spre a fi la nesfârşit strânse şi iarăşi desfăcute? Le va deplia, la câţiva paşi de Ritz, chiar deasupra magazinului, şi acolo îşi va amenaja un salon pe placul ei, aşa cum cineva îşi aşază cortul. Atitudine pe care i-o dictau copilăria şi anii trăiţi cu domiciliul instabil. Cât priveşte ceea ce îi propunea hotelul Ritz, o mică încăpere neînsemnată care dădea spre strada Cambon?... Cunoscuse ea locuinţe şi mai rele şi nu cerea mai mult. Era destul pentru a dormi la căldură. Putea ea bănui că va fi suficient şi pentru a muri? Căci în acea modestă încăpere şi-a încheiat lunga ei viaţă.

Dar, oricum ar fi stat lucrurile, nu avea de ales.

Celor care o sfătuiau să meargă să locuiască în altă parte, la Misia îndeosebi, celor care se mirau că se mulţumea cu un decor atât de mediocru, ea le replica: „La ce bun să schimb? Mai devreme sau mai târziu, hotelurile vor fi toate ocupate. Şi atunci? Mai bine rămân aici. E camera mea prea mică? Va fi cu atât mai ieftină..." Mereu aceeaşi grijă pentru economie şi vechea calitate de simplitate pe care o regăsea fără probleme. Cuvintele ei o dovedeau îndeajuns. Când un prieten, întâlnit la Vichy, a întrebat-o ce anume o zorea să se întoarcă la Paris, a pretextat preţul benzinei: „Ce să mai aştept? Ca voiajul de înapoiere să coste şi ochii din cap? Nici să nu te gândeşti! În ritmul în care merg lucrurile... Benzina va ajunge la fel de preţioasă ca parfumul...". Chanel No.5! Singura ei unitate de măsură, etalonul ei de aur. Cu toate astea, era bogată. Dar cu ea nu ţineau nici precauţiile prosteşti, nici măruntele profituri, şi oricât de bogată ar fi fost, totul i se părea bun, precum ţărăncilor care, în perioade de înfrângere sau de invazie, nu aruncă nimic, tezaurizează, păstrează pâinea şi oasele fără carne de la o lună la alta. Hotărât lucru, Gabrielle făcea parte din soiul ăsta de oameni şi era, să avem curajul de a o spune, zgârcită.

Spatz şi Gabrielle... Să încercăm să aflăm când, unde şi cum s-au cunoscut... Trebuie oare s-o credem atunci când afirma că erau prieteni „de multă vreme"? Era un fel de a da de înţeles că se întâlniseră înainte de război, poate... Dar la ce ne va folosi s-o ştim? Că a fost aici sau acolo, în cutare sau cutare an, în casa unuia sau a altuia, vom înţelege oare mai bine peisajul secret al acestei iubiri, lumina sa deosebită, blândeţea, violenţa, adevărurile sau minciunile ei? Iar faptul că l-a cunoscut înainte de înfrângere, sau că, dimpotrivă, l-a văzut pentru prima oară în ziua în care s-a dus să-i ceară repatrierea fiului Juliei, cu ce schimbă asta lucrurile? Căci astfel s-au găsit, sau poate s-au regăsit, astfel a început totul între ea şi el.

Von D... era de acum destul de lipsit de ambiţie pentru a se face uitat de către şefii lui, dar destul de eficace pentru ca prezenţa lui la Paris să nu mai poată fi pusă în discuţie. Joc delicat, manevră subtilă, al cărei scop era să rămână în Franţa. Nu avea altă grijă decât aceasta, nu avea altă teamă decât de a se vedea „onorat" cu vreo misiune specială, dintre cele care necesitau plonjarea în viesparul berlinez, cu toate riscurile pe care acest lucru le comporta, cel mai rău fiind acela ca o camarilă să pună stăpânire pe persoana ta fără să te poţi feri. Aşa ajungeai să te pomeneşti înregimentat printre amicii lui Canaris[1] împotriva lui Heydrich[2], sau puteai primi o misiune, cu asentimentul lui Hitler, se spunea, când nici vorbă de una ca asta, şi te pomeneai acţionând împotriva

[1] La fel de enigmatic în acţiunile sale pe cât de ireproşabil în viaţa sa, amiralul Canaris a fost timp de nouă ani şeful Abwehr-ului. Implicat în conjuraţia din iulie 1944, a fost arestat şi trimis în lagăr. La 9 aprilie 1945, după un scenariu de o atrocitate bine învăţată, a fost dus dezbrăcat la spânzurătoare. Spânzurătoarea era de fapt un cârlig de măcelărie, funia era o coardă de pian. (Cel mai adesea agonia era filmată.) După care corpul i-a fost ars, cu douăzeci şi una de zile înainte de căderea celui de-al Treilea Reich.

[2] Locotenent de vas alungat din marină pentru scandal de moravuri, Heydrich s-a alăturat trupelor SS în 1931. Ridicat în 1933 la rangul de şef al R.S.H.A. (Oficiul Central de Securitate al Reichului), a devenit omul cel mai puternic după Hitler. Numit, pe lângă celelalte funcţii, „protector" al Boemiei, a murit la treizeci şi opt de ani, în urma unui atentat la Praga.

lui, sau, şi mai mult, te puteai pomeni în situaţia de pune la cale o „lovitură" spre a dejuca planurile statului-major al Wehrmacht-ului când tu credeai că te afli la ordinele lui, prizonier în fond al divergenţelor, urilor, maşinaţiunilor, geloziilor bestiale şi foarte curând victimă a stăpânilor secreţi ai celui de-al Treilea Reich. De asta se temea von D... mai mult decât de orice pe lume, asta voia el să evite. Chiar dacă cei mai apropiaţi camarazi aveau să-l considere indolent – ceea ce nu se sfiau să insinueze. Chiar dacă acest reproş era cel dintâi pe care Gabrielle avea să i-l adreseze. Dar nu imediat. Căci, la început, nimic nu-i plăcea mai mult lui Gabrielle decât acest von D... discret, mereu în civil şi vorbind cu plăcere engleza.

Această dorinţă de a trăi ascunşi, cu fericirea între ei, şi satisfacţia fizică pe care von D... a mărturisit-o suficient de des pentru ca s-o recunoască până şi cele mai geloase dintre fostele lui metrese, totul explică faptul că domină aici un soi de mister. Spatz şi Gabrielle invizibili pentru că erau fericiţi, şi asta vreme de trei ani, fericiţi într-o lume în care oroarea se acumula, fericiţi în timp ce Misia orbea încet, prefăcându-se că nu se întâmpla nimic – „La mine acasă caută pipăind mânerele rotunde ale uşilor, nota Colette[1]... Nobila ei cochetărie ne mişcă mai mult decât o jelanie..." – fericiţi în timp ce la Davos, în 1942, murea singur companionul de la Bel Respiro şi din zilele însorite petrecute în bazinul Arcachon, marele duce Dimitri Pavlovici, pe care-l dăduse gata tuberculoza, fericiţi în timp ce la Saint-Benoît-sur-Loire începea martiriul lui Max Jacob, cum putea fi el uitat, cei doi erau fericiţi, ce se putea spune mai mult, erau fericiţi, puteau fi oare blamaţi pentru acest lucru?

Bietul, bietul Max, care încerca să-şi mascheze suferinţele prin glume. Max căruia tocmai îi fusese impusă steaua galbenă pe care o purta pe un palton tocit şi, astfel, marcat de infamie, străbătea satul în fiecare dimineaţă ca să meargă la bazilică să dea ajutor la prima

[1] Colette, *Journal intermittent*, 15 august 1941 (*Œuvres complètes*, t. XIV, p. 300)

slujbă a zilei. Bietul, bietul Max... Deschisese uşa dindărătul căreia o voce striga: „Poliţia!", apoi îl primise pe omul care venea să-i ia interogatoriul: „Sunt încântat! Veniţi mai aproape de foc..." Privirea ta, Max, în ziua în care, împreună cu Pierre Colle[1], ne-am dus să te vedem şi când, ajuns la această extremitate a disperării, cântai pe o arie de Offenbach, mi se pare, un soi de refren: *„J'suis l'bou, j'suis l'bouquet, j'suis l'bouc émissaire"**, şi improvizai, sărmane Max, un fel de mimodramă în care o broască râioasă se ducea la biserică: „Fericită broască râioasă, ziceai tu, care nu porţi steaua galbenă!"

Toate astea se petreceau pe când ceilalţi doi în nebunia lor... Un tête-à-tête pe care nici o ieşire nu-l întrerupea, un rendez-vous zilnic în decorul dintotdeauna, reconstituit în grabă, în jurul unui pian mic cu coadă, căci, chiar aşa, Gabrielle voise un pian pe care să-şi exerseze degetele. Or, a avea un pian mic era totuşi mai mult decât un drept, acum când trebuise, din lipsă de spaţiu, să renunţe la aripa imensă şi neagră a pianului mare de concert. De acum avea timp. Or, Spatz iubea muzica. Asta dădea bine în meseria lui. Nu era un secret pentru nimeni că Heydrich făcuse carieră, la început, datorită înzestrării lui la vioară. Tot interpretând, în casa lui Canaris, cvartetele preferate ale acestuia, o anumită încredere *îşi făcuse loc* între el şi şeful contraspionajului german. Până ce nişte rivalităţi deveniseră mai imperative decât dragostea lor pentru Mozart sau Haydn. Dar nu era totuşi mai puţin adevărat că la început... Avea o măiestrie a arcuşului magistrală, cu adevărat. Iar Gabrielle se reapucase de pian. Atunci şi-a reamintit ce o învăţaseră călugăriţele, totul fiind amestecat cu repertoriul de la Lyre Moulinoise, ascultat odinioară pe furiş. Câteva sfaturi de asemenea. Cele ale pianistului de la Alcazar care se adresa unei ucenice *gommeuse*, şi apoi, în sfârşit, amintirea unor concerte

[1] Negustor de tablouri şi prieten cu Max Jacob, Pierre Colle a fost executorul lui testamentar.

* Refrenul, intraductibil, mizează pe repetarea aceleiaşi silabe, de fiecare dată început al unui alt cuvânt. Ideea ultimă este: „Eu mi-s ţapul ispăşitor".

auzite la terasa de la Grand Casino din Vichy. Aceleaşi *Madame l'Archiduc, la Grotte de Fingal...* Gabrielle şi-a regăsit aşadar dezinvoltura într-un repertoriu de operete şi de opere.

Uneori cânta din voce, iar von D... asculta. Dragostea pentru această femeie făcea din el un oriental, un bărbat care nu mai ieşea din casă şi care nu era văzut nicăieri, nici în restaurantele „de lux"[1] unde, în schimbul unei redevenţe către Ajutorul Naţional, se putea mânca ce dorea fiecare, nici la Carrère, cabaretul la modă, niciodată într-un bistrou, fie el Le Bélier d'argent sau Le Veau d'Or[2], neparticipând nici la enormul caraghioslâc prin care se manifesta „preautila frivolitate a caracterului naţional"[3], nici la marea tristeţe şi la dezolarea unui popor umilit. Niciodată, nicăieri.

Gabrielle şi Spatz au trăit astfel deasupra unui magazin în care se înghesuiau o sumedenie de cumpărători în uniformă. Când Chanel No. 5 lipsea, acei ciudaţi turişti se mulţumeau să fure de pe rafturi flacoane false, marcate cu două litere C înlănţuite. Şi astea erau bune... Erau ceva de luat. O amintire din vremea Ocupaţiei, un articol venit de la Paris, cum se zice.

II

PARFUMUL NEGRU AL AVENTURII

Ce se putea crede despre o viaţă care nu lăsa neprevăzutului nici o şansă? Oricum, nu cu asta se putea mulţumi Gabrielle, şi nici cu muzica sau cu ritmul monoton al unei legături pe care interdicţiile

[1] La Tour d'Argent, Lapeyrouse, Maxim's, Drouant, Carton
[2] Bistrouri ţinând de Abatoarele de la Villette
[3] Michelet, *Histoire de la Révolution*

epocii o îngrădeau. În timp ce, instalat alături de ea, în acea atmosferă în care totul căpăta un caracter de vrajă, von D... se delecta. Nu era un bărbat cu imaginaţie. Că iniţiativa schimbării va veni de la Gabrielle era mai mult decât probabil. Ea avusese mereu nevoie *să facă ceva*. Să-şi joace soarta? Era plăcerea ei.

Câtva timp, răfuielile ei cu Societatea Parfumurilor Chanel au avut cum s-o acapareze. Parfumurile *ei*... De cincisprezece ani cedase fraţilor Wertheimer dreptul de a le fabrica şi de a le vinde, fără ca ea să se fi resemnat vreodată cu ideea acelui contract semnat o dată pentru totdeauna. Avocaţi, dintre cei mai celebri, i-au furnizat în zadar asigurările pe care era îndreptăţită să le aştepte şi s-au pus chezaşi pentru loialitatea asociaţilor ei, degeaba tot ce au făcut şi au dres, ea se reîntorcea la îndoielile care o măcinau. Că doar era limpede, nu e aşa? Fusese trasă pe sfoară! Era ca o idee fixă.

Când legile Ocupaţiei i-au furnizat posibilitatea de a strica asocierea, ocazia i s-a părut prea frumoasă ca să nu profite. Să le smulgă fraţilor Wertheimer parfumurile ei! O ordonanţă a ocupanţilor declara că bunurilor ai căror administratori fuseseră nevoiţi să părăsească teritoriul li se va impune o nouă gestionare. Gabrielle s-a gândit că asta era şansa ei. Era un lucru care trebuia încercat, o lovitură sub centură. Iată că îi venise şi ei rândul să joace, ei, cea umilită şi jecmănită, iar clanul Wertheimer avea să vadă cu cine are de-a face. Ea era ariană, ei nu. Ea era în Franţa, ei în Statele Unite. Nişte emigraţi... Evrei. În fond, în ochii puterii ocupante doar ea exista.

Visa să impună un administrator ales de ea. Faţă cu reprezentanţii unei afaceri evreieşti, era o femeie gata de orice şi beneficia de sprijin german. În Franţa de atunci, părea cu neputinţă ca ea să piardă. Tabăra opozanţilor număra jucători de calitate. A, credea cumva că era singura care se putea bizui pe un anume sprijin! Câtă ingenuitate din partea ei!... Ignora cumva faptul că existau la Paris

francezi gata să se interpună pentru salvarea bunurilor evreieşti şi că existau, de asemenea, la fel ca pretutindeni, germani gata sa se lase cumpăraţi? În amestecul care se oferea era de ajuns să procedezi iute şi să nu te înşeli.

Şi mai întâi era nevoie de un arian.

Trebuia să fie unul căruia să i se vândă societatea aproape pe nimic. A fost găsit în persoana unui industriaş specializat în construcţia de avioane: Amiot.

Apoi era nevoie de un german.

Acestuia i se va cere să depună mărturie de validitatea operaţiunii precedente, un întreg trafic de false transferuri de documente antedatate, un întreg mişmaş care trebuia făcut plauzibil, inatacabil. Un german? Asta nu era decât o chestiune de bani. A fost găsit şi acesta... Dar cu preţ mare. Astfel, Societatea Chanel putea dovedi că nu mai aparţinea fraţilor Wertheimer. Nimic de zis. Şmecheria fusese bine jucată.

Asta nu era tot. Trebuia adus la masa consiliului un reprezentant al noului proprietar, un om susceptibil să-l împiedice pe eventualul candidat al lui Gabrielle.

Pe acest om l-au căutat, printr-un soi de rafinament în cruzime, într-un mediu pe care Gabrielle îl cunoştea prea bine. S-a văzut aşadar perdantă în faţa adversarilor ei dintotdeauna, dar, în plus, sub privirea ironică a unui om pus acolo ca s-o facă de ruşine, un om de lume, tocmai din acea lume la care nu se gândea niciodată fără amărăciune. Căci el făcuse parte din banda de la Moulins. Iată că se pomenea confruntată cu un martor al trecutului ei: preşedintele care îi era impus era fratele „adoratului" lui Adrienne. Ce se putea răspunde la una ca asta? Chanel pierduse. Ceea ce nu însemna nicidecum că avea să renunţe.

Totuşi, la reîntoarcerea sa în Franţa – să reţinem acest lucru pentru a nu mai reveni asupra lui – se pare că Pierre Wertheimer, regăsindu-şi controlul bunurilor, a socotit că generozitatea era

singura revanşă pe care şi-o putea lua. Dar să nu facem din el un sfânt. Unde se termină generozitatea, unde începe cinismul în afaceri? Pierre Wertheimer ar fi putut acuza, copleşi cu dovezi, ar fi fost avantajat. S-a ferit s-o facă. Atâta timp cât trăia Gabrielle, ce ar fi însemnat o Societate Chanel *fără* ea? Dacă Gabrielle era murdărită, acuzată, ce ar fi însemnat o Societate Chanel *cu* ea? Neîndoielnic, acesta i-a fost raţionamentul.

Oricum ar sta lucrurile, legăturile s-au reînnodat, iar hărţuiala a reînceput şi mai vârtos. Dar era mai bine astfel, mai bine aşa decât nimic. Căci, pentru oameni de felul lor, aceste ostilităţi sezoniere, aceste declaraţii contradictorii, aceşti oameni ai legii necontenit ocupaţi să se atace, dădeau un sens vieţii. Era şi asta o formă de lux.

Şi-au jucat cele mai urâte feste. Şiretlicuri, ambuscade, viclenii, maşinaţiuni de toate soiurile, lista capcanelor pe care şi le-au întins ar fi tare lungă. Noi parfumuri, pe ascuns puse în vânzare de Gabrielle şi pe dată retrase de pe piaţă din ordinul lui... Eşantioane introduse în secret în Statele Unite şi sechestrate la vamă din dispoziţia lui Wertheimer... Ameninţare făcută de ea că va lansa un Chanel No. 5 îmbunătăţit... Cât să-l înfunde pe cel vechi, al cărui succes îi aducea acum bani lui... Un astfel de machiavelism, pus în acţiune de o parte şi de cealaltă, îi lăsa pe combatanţi uluiţi. Cel mai uluit era tot Wertheimer. După atâţia ani, o revedea pe Gabrielle, pe tigroaica de Gabrielle, duşmanca lui intimă, tot pe baricadă... Doar ea putea cuteza să-l înfrunte astfel. O asemenea înverşunare merita ca el să-şi ia cei mai buni avocaţi.

În ceea ce îl lega pe Wertheimer de Gabrielle se găsea, mai mult decât atracţia câştigului, o formă de admiraţie nemărturisită. Şi de asemenea şi un regret: că nu existaseră, între ei, decât interese opuse. Niciodată nu a fost vorba de altceva. Şi cât ar fi dorit el să obţină ceea ce ea nu-i dădea: încurajări, calificative satisfăcătoare... Oricâte succese ar fi avut, niciodată nu primea o vorbă de la ea. Nici măcar în ziua în care un cal din grajdurile Wertheimer a fost

învingător la Derbiul de la Epsom. Un cuvânt, doar un singur cuvânt l-ar fi făcut atât de fericit! La urma urmei o iubea. Sau aproape... Căci nimeni nu-i readucea în minte amintirile trecutului aşa cum făcea Gabrielle. Nimeni, căci Pierre Wertheimer fusese unul dintre acei *susţinători* cum nu mai existau. De unde şi atracţia pe care Gabrielle o exercita asupra lui. Cum ar fi considerat-o el altfel decât o nelegitimă?

În sfârşit a venit şi ziua în care, obţinând oarecare asigurări, Gabrielle a acceptat principiul unui armistiţiu. Era în 1947. Printre adversarii ei s-a mai încercat o manevră de a se umbla cu şiretlicuri, dar doar aşa... Din obişnuinţă... La sfârşit, Pierre Wertheimer a capitulat. A acceptat, pe lângă tot ce îi era de altfel consimţit, să-i verse lui Gabrielle o redevenţă de doi la sută brut din vânzările parfumurilor sale în lumea întreagă.[1] Atunci ea s-a resemnat.

Avea şaizeci şi cinci de ani. Era şi timpul să depună armele.

Dar pentru că vechiul ei adversar era cu câţiva ani mai tânăr ca ea – ceea ce ea socotea intolerabil – în clipa când se stabileau contractele, Gabrielle a izbutit să falsifice certificatul de naştere care îi era cerut.

Devenise o femeie cu venituri colosale. Merita din plin să se întinerească cu zece ani.

Dar să ne întoarcem la vremea Ocupaţiei şi la afacerea parfumurilor, când Gabrielle îşi vedea opozanţii extinzându-şi reţeaua alianţelor şi numărând între rândurile lor pe unul dintre acei frumoşi domni din banda de la Moulins pe care ar fi dorit să nu-l mai revadă niciodată.

Un eşec poate fi ceva exasperant. E o povară insuportabilă. Ne-o putem închipui pe Gabrielle resemnându-se cu o înfrângere? Nici nu se vădise bine ca irealizabilă reînstăpânirea pe domeniul parfumurilor, că Gabrielle s-a şi lăsat cucerită de o nouă frenezie.

[1] Aproximativ un milion de dolari pe an

De data asta era ambiţie, înfumurare? Dacă nu cumva se cuvine să-i dăm un alt nume: spirit de cucerire, dorinţă de a se impune, gust, apetit de a ului, parcă putem şti... Germanii, prietenii ei, nu au văzut aici decât dezinteresare şi spirit de sacrificiu, ba unii au mers până la a recunoaşte că ea purta „în vene o picătură din sângele Ioanei d'Arc"[1]! Că era sau nu Ioana d'Arc... Avântatul ei proiect avea s-o conducă pe Gabrielle spre cercuri mult mai compromiţătoare decât precedenta ei încercare şi foarte primejdioase: lumea oficială sau semioficială a spionajului şi a războiului.

Începând din 24 ianuarie 1943 şi după conferinţa de la hotelul Anfa din Casablanca, nu mai era posibilă nici o îndoială. Roosevelt şi Churchill îşi făcuseră publice deciziile. I se cerea Germaniei capitularea necondiţionată, iar pacea nu putea exista decât cu acest preţ. Câtă emoţie au provocat toate acestea... Pe de-o parte, satisfacţia celor care, în teritoriile ocupate, făceau parte dintre clandestini, continuau lupta şi nu vedeau în alte forme de reglementare nici viitor, nici onoare. Pe de altă parte, cruda decepţie a celorlalţi. Căci s-au ridicat voci, la ce bun să negăm? Voci care regretau, care spuneau că vărsarea de sânge durase destul. Au existat în Franţa pétainistă, au existat şi în Anglia. Acestea din urmă fără mare audienţă, e adevărat... Politicieni din anturajul Lordului Runciman, dar de la aceia la ce altceva te puteai aştepta? Aristocraţi, de asemenea, care ar fi dorit să se poarte tratative, astfel ca să se pună capăt bombardamentelor – şi printre ei ducele de Westminster ale cărui argumente îl înfuriau pe vechiul lui prieten Winston – sau oameni care voiau să cruţe Germania – şi neîndoielnic asta gândea, în insulele lui îndepărtate, un fel de exilat, ducele de Windsor, deşi atunci când a fost întrebat în legătură cu acest lucru în anii de după război, a negat[2].

[1] Scrisoare de la Theodor Momm către autoare
[2] Într-o declaraţie din 1 august 1957 făcută publică de avocaţii săi.

Astfel, mai mulți prieteni englezi ai lui Gabrielle, mai mulți admiratori ai frumoasei Vera, unii dintre vizitatorii cărora Joseph le deschidea cândva larg ușile locuinței din Faubourg erau acum de partea acelor visători ai păcii pe care declarațiile lui Churchill îi readuseseră brutal cu picioarele pe pământ.

Iar despre Germania ce ar fi de spus?

Existau acolo pacifiști de o cu totul altă rasă, iar unii, cei care complotau împotriva regimului, erau de o temeritate și o abnegație eroice. Se știe ce s-a întâmplat cu ei... Exigențele lui Churchill nu le facilitau sarcina, dar, departe de a le modera ardoarea, mai degrabă o încurajau. Trebuiau să persevereze, să doboare regimul; vor trata mai apoi și poate cu mai bune rezultate; acesta era singurul lor scop.

Și apoi mai erau și cei care calculau.

Erau o mulțime cei cărora prim-ministrul britanic le distrugea speranțele. Aceia nu aveau alt țel decât să distrugă Armata Roșie, iar pacea separată la care aspirau nu le furniza decât un mijloc de a continua, cu sau fără Anglia, războiul împotriva Uniunii Sovietice. Dar, deși având obiective diferite, uneori chiar radical opuse, partizanii unei păci de compromis aveau un lucru în comun: necontenita preocupare de a intra în contact cu conducătorii englezi, iar pentru a-și atinge scopul, voința de a nu lăsa să scape nici o șansă, oricât de mică ar fi fost.

Privită în afara contextului – care ne restituie adevărul acelei epoci – acțiunea în care avea să se arunce Gabrielle ar putea să pară gestul unei mitomane, sau al unei megalomane. Dimpotrivă, replasat în atmosfera de incertitudine a acelor ani, acest episod apare ca rezultatul aproape inevitabil al unui destin cum a fost al ei. Cel al unei femei fără statut, o femeie de poziție nesigură, resentimentară, care nu se smulsese condiției ei decât prin acțiuni hazardate. Ceea ce încerca nu era, în fond, decât o aruncare de zaruri, una în plus. Iar în această inițiativă nebunească, oare ce

căuta dacă nu un mijloc de a se afirma „câştigând"? Parcă poate cineva opri un jucător...

Ciudat a mai fost şi destinul ei! Să fii, într-o ţară învinsă, în contact cu învingătorii, cunoscând totodată intim pe cel de care avea să depindă, în bună parte, ieşirea din război! Churchill... Când te gândeşti că ar fi fost de ajuns poate o scurtă întâlnire pentru a-l face pe acel bătrân necruţător să simtă că prin continuarea jocului său cu moartea, el o pregătea pe aceea a Europei, a Europei *sale,* a bunei şi vechii Europe a privilegiilor, a tradiţiilor. Trebuia oprit acest război, îşi spunea Gabrielle. Trebuia oprit cu orice preţ.

Avea ea să izbutească acolo unde alţii dăduseră greş? Îl putea convinge pe Churchill? O va asculta măcar? Era hotărâtă să încerce absolut totul... Nu i se va părea *firesc* lui Churchill ca ea să-i facă o vizită, ca pe vremea vacanţelor la vila La Pausa, când ducele de Westminster se anunţa în casa lui Churchill pe neaşteptate, iar ea îl însoţea?

Visa, desigur, iar asta nu ne va surprinde. Ce făcuse ea altceva decât să trăiască în imaginar? Viaţa ei nu era decât o lungă reverie care dădea brusc în acţiune. E adevărat că intra în acel vis şi o sămânţă de nebunie. Cum să negi că un astfel de proiect părea irealizabil? Dar, tot astfel, cum să te miri? Acţiunile ei fuseseră toate marcate de la bun început de o imposibilitate fundamentală. Reuşită *în pofida...* Gabrielle era obişnuită. Aşa că mergea mai departe.

Uimitor nu e că ea a crezut în acel vis, ci faptul că a făcut ca visul să fie împărtăşit de interlocutori care au crezut şi ei. Erau germani, e adevărat. Iar Armata Roşie, în vara aceea din 1943, era la hotarele patriei lor. Dar era asta o explicaţie suficientă? Ca să vezi ingenuitatea unora... Ca să vezi că Germania...

Cam la şase luni după intrarea germanilor în Paris, von D... îi prezentase lui Gabrielle un prieten din tinereţe. Cum era de aşteptat, demersurile întreprinse pentru repatrierea fiului Juliei nu

dăduseră încă nici un rezultat. Spatz era atât de frivol!... Dar el avusese în schimb o fericită inițiativă încredințând afacerea asta unui personaj de anvergură. Prietenul din tinerețe era un om aflat într-un post de înaltă responsabilitate, un ofițer – în timp ce Spatz era mereu în civil...– în sfârșit, un om muncitor și cu experiență. Cunoscându-l, aveai cu adevărat senzația că avusese cum să-i inspire încredere lui Gabrielle. Rittmeisterul Momm era unul dintre acei germani de existența cărora evenimentele de atunci te puteau face să te îndoiești.

Iar faptul că spusese, încă de la prima vizită făcută lui Gabrielle, că în familia sa erau „textilieni" din tată în fiu, și încă de cinci generații, a constituit o excelentă intrare în subiect. Și se mai și folosea frumos de acel cuvânt inventat, „textilieni", căruia îi dădea un accent gutural propriu limbii germane. Gabrielle a repetat „Textilieni! A, chiar așa..." După care el i-a spus că se născuse și fusese crescut în Belgia, unde tatăl lui avea o afacere de vopsitorie. Se aproviziona de la negustorii de bumbac din Manchester. Ia te uită, ca să vezi!... În 1914, familia lui se reîntorsese în Germania, cum ar fi putut face altceva? Desigur, desigur, era tot război. Iar în 1915 făcuse cunoștință cu von D... Unde? La Regimentul 13, da, la Regimentul 13 Ulani. Ce mică era lumea! În plus, a mai spus și că cel mai temut dintre călăreții participanți la concursuri, celebrul Momm, care în anii 1935–1936 câștigase nu știu câte Cupe ale Lumii, asul așilor, era vărul lui. Vărul dumitale! Cine și-ar fi putut închipui așa ceva! Gabrielle îl admirase, îl aplaudase... Noutatea asta a avut un efect grozav. Echitația era unul dintre subiectele asupra cărora se știa imbatabilă, și apoi, între călăreți, oamenii sfârșesc mereu prin a se înțelege. În sfârșit, și asta era esențialul, postul pe care Rittmeisterul îl ocupa la Paris era acela de responsabil cu textilele franceze pe lângă administrația germană. Se vedea limpede ce însemna acest lucru.

Personajul s-a aplecat asupra cazului fiului Juliei, a decis că era urgent să repună în mişcare o mică întreprindere de ţesut de pe lângă Saint-Quentin şi a depus mărturie că Gabrielle era proprietara. În aceste condiţii, autorităţile germane erau datoare să redea libertatea unui prizonier cu totul indicat să asume conducerea întreprinderii. Copilul la educaţia căruia veghease Boy Capel, nepotul lui Gabrielle, şi-a regăsit în sfârşit patria. Maiorul făcuse minuni, iar Gabrielle a continuat să-i arate prietenie. Cine n-ar fi făcut la fel? Dată fiind situaţia...

Când a venit momentul în care obsesia ei de a-l întâlni pe Churchill nu i-a mai dat pace, şi-a deschis inima în faţa lui Momm[1]. Faptul că alegerea ei s-a oprit asupra lui Momm şi nu a lui von D... arată că acesta deja nu mai întrunea toate condiţiile cerute. Maiorul s-a mirat oarecum. Ciudată femeie mai era şi aceasta care nu ascundea că-şi dăruise inima unuia şi încrederea altuia. Ce se petrecuse oare între ea şi Spatz? Numai că, revenindu-şi din surprindere, Rittmeisterul a socotit că, la urma urmei, confidenţa capitală care îi fusese făcută era, în mâinile lui, mai în siguranţă decât în altele.

Să-l determine pe Churchill să accepte principiul unei discuţii anglo-germane, ţinută strict secretă, acesta era planul. Ea a început prin a-şi zgâlţâi zdravăn interlocutorul lăsându-l să înţeleagă că în mod general, germanii „nu ştiau cum să procedeze cu englezii", că acumulau gafele, căci, pentru a reuşi, trebuia mai întâi să-i cunoşti bine pe britanici, să-i cunoşti de mult, ceea ce, din fericire, era cazul ei. A dezvoltat în faţa maiorului raţionamente pe care le socotea de natură să învingă reticenţele prim-ministrului, iar odată intrată în inima subiectului, a mimat discuţia. Atunci, umblând în sus şi-n jos prin salonul din strada Cambon, lăsându-se furată de elan, i s-a adresat ofiţerului german de parcă acesta ar fi fost

[1] După război, Theodor Momm şi-a reluat toate activităţile. A călătorit mult şi, în pofida vârstei înaintate, a ocupat un post atât la Societatea Textilă din Ciad, cât şi la Bumbăcăria Industrială din Camerun.

Churchill în persoană. L-a certat: „Ai prevăzut sânge şi lacrimi, iar prezicerea ta s-a realizat deja. Dar asta nu te va face să intri în istorie, Winston." Şi, cu o voce care nu suferea nici o contrazicere, a mai adăugat: „Trebuie acum să cruţi vieţi omeneşti şi să pui capăt războiului. Întinzând mâna păcii, îţi vei arăta forţa. Aceasta este misiunea ta". Şi deodată, neamţul pe care această scenă îl lăsase într-o stare de semistupoare, a auzit răspunsul lui Churchill. Îi venea să se întrebe dacă nu cumva... Visa el oare? Parcă putea cineva să-i reziste acestei femei... Îl vedea pe prim-ministrul Regatului Unit molfăindu-şi trabucul şi dând din cap. Îl asculta cum încuviinţa în termeni atât de ciudaţi:

– Ai dreptate, Coco, ai dreptate.

„Povara unei personalităţi unice", după cum avea să spună Theodor Momm atunci când, treizeci de ani mai târziu, cu glas şovăielnic, va încerca să rememoreze conversaţia aceea memorabilă. „Ceea ce a început atunci sub pecetea tainei ar putea face obiectul unei povestiri fascinante", preciza el. Dar mai mărturisise şi că ezitase... „A, da! Al naibii ce-am ezitat!"

Să fie intermediarul lui Gabrielle? Erau destule riscuri în chestia asta. Ce garanţii oferea ea? Nimic. Mai puţin decât nimic. Şi ce vor crede despre asta la Berlin? O vor autoriza să părăsească Franţa? Un permis dus-întors eliberat de M.B.F.[1], asta cerea ea. Căci va trebui să se ducă în Spania. Îl cunoştea personal pe Sir Samuel Hoare. De fapt, acolo, la Madrid, într-un contact cu ambasadorul Marii Britanii, se va decide succesul sau eşecul misiunii ei. Dar... Dar dacă ea nu se va întoarce?

Rittmeisterul Momm s-a dus la Berlin, neştiind prea bine la ce uşă să bată. S-a adresat mai întâi la Ministerul Afacerilor Externe. Iar această alegere era dictată de prudenţă. Alertarea serviciilor diplomatice însemna asumarea unor riscuri mai mici. Acolo,

[1] Militärbefehlsaber in Frankreich (Comandamentul Militar din Franţa)

baronul Steengracht von Moyland[1] a acceptat să-l primească. Un funcţionar de mare distincţie, dar cu puţină experienţă. De abia îşi luase postul în primire. Or, veştile alarmante aveau de ce să-l preocupe. Pe de altă parte, nici Ministerul de Externe nu prea strălucea la vremea respectivă. Acolo, la fel ca în alte părţi, dominaţia nazistă îşi manifestase revagiile, iar funcţionarii nu mai erau decât nişte executanţi pasivi. Ceea ce nu-i displăcea ministrului. Foarte mediocrul Joachim von Ribbentrop „nu voia în preajma lui ofiţeri care să gândească"[2], iar interlocutorul maiorului nu făcea excepţie. „Fizionomia lui nobilă şi goală anunţa idei convenabile şi puţine." Dar să admitem că erau motive să păstreze rezerva. Berlinul trăia, în sferele lui conducătoare, o epocă de teroare. Iar „oamenii de salon" trezeau cea mai vie neîncredere. Gestapo îşi instala capcanele. „Afacerea ceaiului de la doamna Solf"[3] data de doar două luni şi eminenţi diplomaţi erau ameninţaţi cu execuţia. Putem înţelege fără probleme ceea ce a motivat extrema prudenţă a baronului Steengracht. De ce voia croitoreasa aia franţuzoaică să se ducă la Madrid? Pentru a reuşi, nu părea să se bizuie decât pe frumoasele ei relaţii. Or, se ştia prea bine unde duceau ele. Nu era de încredere... L-a respins cu politeţe pe amabilul său vizitator, spunându-i că nu va da curs unui proiect de soiul ăsta. Demersul, a mai adăugat el, era de natură „să nu fie reţinut".

Un început prost. Omul care îşi asumase misiunea să apere proiectele lui Gabrielle nu mai avea de ales. Serviciile de informaţii ale armatei? Erau în afara discuţiei. Doar dacă cineva naiv sau

[1] Era secretar de stat.

[2] Stendhal, *Le Rouge et le Noir*

[3] Salonul doamnei Solf, văduvă a unui ambasador al Germaniei, era un loc în care se vorbea liber. La 10 septembrie 1943 s-a introdus în casa ei un agent Gestapo. La 12 februarie 1944, toţi cei care fuseseră prezenţi „la ceaiul de la Frau Solf" au fost arestaţi, judecaţi şi executaţi - cu excepţia doamnei Solf şi a fiicei ei care au fost deportate la Ravensbrück şi au fost regăsite în viaţă în 1945.

zăpăcit mai putea să ignore faptul că Hitler socotea Abwehr-ul responsabil de toate comploturile. Zilele amiralului Canaris erau numărate, organizaţia sa ameninţată[1], şi cu siguranţă nu la birourile acelea ar fi fost nimerit să se adreseze.

Rămâneau serviciile lui Himmler, singurele deţinătoare ale încrederii Führerului. Reichsführerul trupelor SS domnea peste un univers de mister şi obscuritate. Nu-i ardea nimănui să se aventureze în acel labirint... Totuşi, ca un ultim recurs şi oarecum fără tragere de inimă, Rittmeisterul Momm s-a adresat Oficiului Central de Securitate al Reichului. „O lume în care nimic nu era prea fantastic pentru a fi cu neputinţă, o lume în care o conduită fără gând ascuns, un mod de a acţiona deschis erau privite ca o bizarerie, o lume în care nimeni nu era judecat după aparenţă, ci mai curând după ceea ce aparenţa era susceptibilă să ascundă"[2].

Soarta celui care pătrundea în labirint rămânea dependentă de tot soiul de lucruri relative. Spre cine, spre ce avea să fie direcţionat? Primul contact era determinant, căci vizitatorul, dacă informaţia pe care o deţinea oferea oarecare interes, nu mai redobândea libertatea de a schimba interlocutorul; el aparţinea celui dintâi care îl ascultase. Mai bine era, dacă mai e nevoie s-o spunem, să trezeşti interesul celor din AMT VI, care îşi rezerva controlul informaţiei din străinătate, decât al celor din AMT IV, însărcinat cu contraspionajul în Germania şi în ţările ocupate, şi care nu era altul decât Gestapo. În plus, o compartimentare riguroasă izola diversele sectoare ale Oficiului. Acolo se lucra ignorându-se activităţile celor mai apropiaţi vecini.

Când a înţeles cu cine avea de-a face, Theodor Momm s-a felicitat pe sine. Responsabilul de la AMT VI acceptase să-l asculte. Aşadar,

---

[1] Dizolvarea ei a devenit definitivă două luni mai târziu. Amiralul Canaris nu a fost la început decât îndepărtat şi a primit o funcţie secundară. Îi mai rămâneau de trăit şase luni înainte ca Schellenberg să vină să-l aresteze personal.

[2] Allan Bullock, în prefaţa sa la memoriile lui Walter Schellenberg, *The Labyrinth*, Harper and Bros NewYork .

şi-a expus subiectul vizitei celui mai tânăr dintre şefii SS, şi am fi tentaţi să spunem agentului fermecător al serviciilor secrete germane.

În pofida tinereţii lui, a fizicului de cinema şi a limbajului educat, Walter Schellenberg nu era nici debutant, nici amator. Intrase în SS oarecum din întâmplare, asta da... Nu tăgăduia acest lucru. Un puşti care crescuse în regiunea ocupată Sarre şi văzuse mizeria de aproape, un tată care fabrica pâine, şapte fraţi şi surori născuţi cu toţii înaintea lui, o revenire în Germania unde criza economică a redus la zero activitatea paternă, studii la Universitatea din Bonn unde studentul cu cicatrice care devenise se dovedea extrardinar de înzestrat – era în primăvara anului 1933, avea douăzeci şi trei de ani şi foarte puţini bani – şi apoi brusc, un judecător la care făcea stagiu îl asigura că va avea mai mult noroc să reuşească dacă intra în partidul nazist. Ce putea face? Nu era ceva prea ispititor. Nu se vedea pe sine în cămaşă brună, militând printre scandalagiii care zbierau prin braserii. Uniforma SS avea totuşi o altă prestanţă... Astfel că alegerea i-a fost determinată de costum.

A început, la fel ca toată lumea, făcând pe durul. A fost transferat în Gardă. La douăzeci şi patru de ani, fusese dintre tinerii însărcinaţi cu securitatea primilor demnitari ai nazismului reuniţi la hotelul Dreesen din Bad Godesberg. Prin ferestrele înalte şi sub o ploaie torenţială, i-a recunoscut pe Goebbels, Goering şi a văzut, fixată asupra lor, privirea întrebătoare a lui Hitler. Epurarea care avea să-i coste viaţa pe Roehm şi pe fondatorii mişcării naţional-socialiste tocmai fusese hotărâtă. Baia de sânge care avea să urmeze i-a încremenit de oroare până şi pe cei mai căliţi dintre veterani. Dar aceea a fost noaptea în care a început să se manifeste supremaţia absolută a corpului de elită în care Schellenberg alesese să servească.

A urmat filiera normală. Ieşit din front, a trebuit să arate de ce era în stare. Prima lui acţiune de răsunet a constat în a se introduce pe neaşteptate în închisoarea din Nürnberg, unde, pentru că uciseseră un evreu cu lovituri de ciocan, doi ofiţeri SS ispăşeau o

pedeapsă de zece ani. Căci încă mai existau în 1934 câteva oraşe cârmuite de inşi care nu erau nazişti. Era cazul Nürnbergului. Schellenberg a izbutit să tragă zăvorul de la uşa uneia dintre celulele în care era închis acela dintre condamnaţi care nu făcuse altceva decât să împrumute ciocanul... L-a eliberat şi a fost felicitat cu căldură de şefii lui.

Dar i s-au cerut şi alte dovezi, în domenii mai abstracte. Ştia să se exprime în public? În calitate de student la Drept, i s-a încredinţat un ciclu de conferinţe pe subiecte antireligioase. Fusese totuşi educat în credinţa catolică. Dar ce conta... Avea atâtea facilităţi de a îndoctrina şi, ca să spunem totul, avea atâta talent... Ne putem imagina fără probleme ce avocat ar fi devenit. Atunci, doi observatori discreţi, puşi acolo ca să-l asculte, l-au înregimentat degrabă pe acest subiect rar şi l-au expediat într-o ramură de activitate „strict secretă". Astfel, fără a părăsi trupele SS, Schellenberg devenise spion.

Tânărul era cultivat, i s-au încredinţat numai afaceri delicate.

Prima lui misiune în străinătate a constat în a merge la Sorbona. Era acolo un profesor deosebit de neliniştitor.[1] Au fost necesare patru săptămâni pentru a duce la bun sfârşit o anchetă delicată de care s-a achitat cu succes. Dar, înainte de a se lua o decizie în cazul său, s-a crezut nimerit să fie trimis mai departe. I s-a dat ordinul să fotografieze portul Dakar sub toate feţele. Un nou succes. Pe dată a fost supus unei alte încercări. Avea ceea ce se numeşte *savoir-vivre*, cunoştea uzanţele vieţii? Căci nici asta nu era calitatea dominantă printre recruţii de ultimă oră. Atunci Schellenberg a primit însărcinarea să creeze la Berlin o casă de toleranţă pentru înalţi funcţionari, ofiţeri superiori, miniştri şi oaspeţi străini. Nimic nu a lipsit. Un serviciu stilat, un decor de un gust desăvârşit, un personal feminin cu înaltă calificare. Nimeni nu se putea îndoi că podelele, pereţii, plafoanele şi până şi paturile erau întţesate de

[1] Numele acestui profesor nu este precizat în memoriile lui Schellenberg. Nu putem decât să deplângem această omisiune, cu siguranţă voită.

microfoane. În ceea ce privește recrutarea, Schellenberg înhățase tot ce aveau mai bun capitalele europene. Calitatea întâi, firește. Succesul contribuind și el, ofertele de serviciu au fost atât de numeroase, că nu a știut ce să mai facă cu ele. Voluntari foarte tineri și provenind din excelente medii s-au oferit în masă spre a-și sluji patria „în acest mod". Salonul Kitty, e adevărat, oferea, pe lângă un salariu avantajos, o pivniță cu vinuri de prim ordin și cea mai bună bucătărie din Berlin.

La care, superiorii săi au decis că nu mai era necesar să prelungească timpul de probă și cariera fulger a lui Schellenberg a început. A luat parte la toate momentele importante ale nazismului, la toate veselele intrări ale lui Hitler, fie că era la Viena sau la Praga, veghind mereu asupra securității Führerului. Și pretutindeni a dat dovadă de același spirit de inițiativă, înhățând documentele secrete care îi cădeau sub mână – a fost cazul la palatul Hradcany –, dezamorsând bombele atunci când se nimereau să-l amenințe pe Hitler pe drumul triumfului – a fost cazul la Viena –, arzând cele trei milioane de ruble vărsate de URSS în schimbul documentelor care aveau să atragă moartea mareșalului Tukacevski. A luat de asemenea parte la toate acțiunile dure. La Praga, după asasinarea lui Heydrich, în momentul când trupele SS încercuiau biserica închinată Sfântului Carlo Borromeo, cine conducea ancheta? Schellenberg. A, era cu adevărat descurcăreț! Spion de mare anvergură. De îndată ce o acțiune cerea mai mult decât iscusință, cerea geniu, se recurgea la el. Să pună un cablu telefonic trecând prin linia Maginot, să se asigure de „înțelegerea" personalităților plasate în funcții înalte la uzinele Schneider, la Creusot, să întocmească lista cu toate acele *ladies,* scriitori, savanți, boy-scouts cu șefii lor cu tot ce trebuiau întemnițați de îndată ce Anglia avea să fie invadată, misiuni încredințate lui Schellenberg, mereu lui... Avea o specialitate: răpirile. Cea mai spectaculoasă fusese aceea a doi agenți ai Intelligence Service, culeși sub o ploaie

de gloanțe pe teritoriul olandez; cea mai mare ratare, aceea a răpirii ducelui și ducesei de Windsor, cu ocazia trecerii lor prin Lisabona. Dar se putea cineva aștepta ca un vechi prieten al ducelui să vină expres din Anglia ca să impună Alteților Lor o plecare precipitată spre insulele Bahamas unde se părea că aveau așa de puțin chef să meargă? Unul dintre rarele fiascouri din cariera lui. I-a fost repede iertat și, la epoca la care primea vizita Rittmeisterului Momm, tânărul Obergruppenführer Schellenberg – pentru că asuma pe lângă direcția AMT VI și grelele responsabilități care tocmai îi fuseseră smulse amiralului Canaris – era șeful a tot ceea ce Germania număra ca spioni în străinătate.

Avea doar treizeci și trei de ani.

Contrar oricărei așteptări, Schellenberg a socotit propunerea lui Theodor Momm de cel mai înalt interes. Deși colaboratorii lui apropiați erau departe de a o bănui, Schellenberg lucra activ la stabilirea de contacte în tabăra occidentală. Era dintre aceia care sperau încă într-o pace separată, ultima șansă lăsată Reichului de a putea continua campania spre răsărit.

Dar ne-am înșela dacă am presupune că Schellenberg acționa fără știrea lui Himmler. Ba dimpotrivă. Beneficia, dacă nu de aprobarea acestuia, măcar de neutralitatea sa binevoitoare. Căci într-o zi, spre surpriza lui, îl câștigase pe Reichsführerul trupelor SS de partea vederilor lui pacifiste.

– Reichsführer, întrebase el pe nepregătite, spuneți-mi care e sertarul secret în care țineți soluția *dumneavoastră* de rezervă pentru a termina războiul?

Himmler îl privise uluit. A avea o soluție de rezervă subînțelegea a o avea *fără știrea* lui Hitler. Să pactizeze cu Aliații fără ca acesta să fie informat? Să-l trădeze pe Führer? „Ai înnebunit cumva?" exclamase el. Nimeni, niciodată nu cutezase în fața lui să se exprime astfel. Schellenberg stăruise. Consecințele acestei

manvre nu erau ele evidente? În caz de succes, Aliaţii ar refuza să trateze cu Hitler, iar el, Himmler, poliţistul-şef al celui de-al Treilea Reich, ar fi singurul care să preia în mâna lui destinele Germaniei. Succesorul lui Hitler, el! Ispitit, fără a vrea s-o recunoască, Himmler[1] se mărginise să-i acorde lui Schellenberg o excepţională libertate de acţiune. Asta se întâmpla în anul care a urmat dezastrului de la Stalingrad, altfel spus în vremea vizitei Rittmeisterului Momm la Berlin.

Confidentul lui Gabrielle a primit aşadar asigurarea că serviciile pariziene ale Oficiului Central de Securitate al Reichului vor fi autorizate să-i elibereze ordinele de misiune necesare. Operaţiunea trebuia să fie dusă în cel mai mare secret. Gabrielle avea să călătorească incognito. S-a convenit în legătură cu un cod. Călătoria lui Gabrielle nu ar fi putut fi desemnată decât sub apelativul „*Modellhut*". Operaţiunea „Pălăria" putea începe.

Reacţia lui Schellenberg nu ţinea seama de nici una dintre reticenţele pe care le suscitase vizitatorului său absenţa garanţiilor, de asemenea a dovezilor, în privinţa prieteniilor cu care se făIea Gabrielle. Această atitudine dovedea îndeajuns că Schellenberg nu avea de ce să se teamă. „Madridul era cel mai bine organizată şi cel mai bine dezvoltată citadelă a spionajului german." Schellenberg, care fusese de multe ori acolo şi se simţea la fel de bine ca la Berlin[2], dispunea în Spania de un comando de oameni de acţiune dintre cei mai bine antrenaţi. În plus, printre aceşti „V-Männer", nu era un altul mai activ decât prinţul de Hohenlohe. Acesta era

[1] „Şeful SS, aparent ataşat cu fanatism Führerului, a început să se vadă pe sine însuşi în acest rol, ceea ce nu l-a împiedicat sa joace până la capăt un joc dublu." W.L. Shirer, în *Le III-e Reich.*

[2] Serviciile lui, care întreţineau excelente relaţii cu poliţia spaniolă, ocupau în întregime unul dintre imobilele Ambasadei Germaniei, numărau nu mai puţin de o sută de agenţi, o cantitate însemnată de aparate de emisie, o centrală meteorologică, şi totul a fost în stare de funcţionare până în 1945. *The Labyrinth,* Walter Schellenberg, Harper and Bros, New York.

unul dintre prietenii săi intimi şi îşi avea reşedinţa tocmai la Madrid. Un aventurier de calitate, un nobil devenit slujbaş al statului naţional-socialist. Schellenberg îi încredinţase mai multe misiuni ultrasecrete. În ianuarie 1943, Max Egon Hohenlohe fusese cel care intrase în contact cu „Mister Bull"[1]. În aceste condiţii, de ce s-ar fi temut de ceva din partea lui Gabrielle? În caz de extravaganţă, putea ea scăpa de oamenii lui Schellenberg? De unde şi determinarea pe care acesta a arătat-o. Oricare i-ar fi fost scepticismul în privinţa rezultatului operaţiunii Modellhut, mai bine risca un eşec decât să regrete într-o zi că fusese mult prea precaut.

Revenirea Rittmeisterului la Paris îi rezerva o cruntă deziluzie. În vreme ce el se aştepta ca plecarea lui Gabrielle să se facă fără întârziere, ea l-a informat că îi era cu neputinţă să pornească la drum dacă el nu-i făcea rost de o doamnă de companie. Iată că acum „Jeanne" a sa se dovedea tare timorată... Gabrielle îi tot repeta că nu călătorise niciodată singură. În rest, nu dădea nici o explicaţie. Trebuia ca el să înţeleagă singur, nu e aşa? Avea nevoie de cineva. Maiorul se aştepta poate ca ea să-l numească pe von D... Or, ea reclama prezenţa Verei Bate. Iar astfel crea o situaţie intolerabilă. Vera Bate! O englezoaică măritată cu un italian! Înnebunise cumva Gabrielle? Cum voia ca maiorul să se întoarcă la Berlin însărcinat cu o asemenea misiune? Care avea să fie reacţia lui Schellenberg în faţa unei astfel de toane? Şi drept cine îl lua pe el, Momm? Nu ştia că el se pusese chezaş pentru seriozitatea misiunii ei? Îl ridiculiza de la bun început. Îl făcea suspect prin amatorism. Nu erau lucruri care se făceau în asemenea timpuri.

Dar nici un argument nu i-a venit de hac determinării lui Gabrielle: se va duce la Madrid cu Vera sau nu se va duce deloc. Putea ea dezvălui adevărul? Putea oare mărturisi că, fără Vera,

[1] Pseudonimul lui Allan Dulles. Conducea în Elveţia O.S.S. (Biroul Serviciilor Strategice Americane).

misiunea ei nu avea nici o şansă? Doar Vera era legată de Churchill, destul de îndrăgită de el pentru ca bucuria de a o revedea să fie mai puternică decât dificultăţile momentului. Şi apoi, mai era şi restul... Legăturile de rudenie ale Verei cu familia regală a Angliei, legături care, abil folosite... Dacă vorbea, îşi pierdea tot prestigiul în ochii lui Theodor Momm, însemna să-i dea Verei primul rol. De asta nici nu putea fi vorba. În caz de succes, Gabrielle nu înţelegea să-l împartă cu nimeni.

Atunci, în noiembrie 1943, resemnat şi oarecum subjugat, Rittmeisterul s-a întors la Berlin. Dacă Gabrielle i-ar fi spus ceea ce deja fusese încercat – demersul lui von D... şi zadarnicele măsuri de intimidare –, dacă şi-ar fi imaginat ceea ce ea îi ascundea, oare ar mai fi plecat?

Numai că, iată, confidentul lui Gabrielle a cerut, pentru a doua oară, să fie primit de Schellenberg, neştiind absolut nimic în legătură cu ceea ce fusese săvârşit la Roma pentru a se asigura de persoana Verei.

III

DE CE TRANDAFIRI?

Cu două săptămâni mai înainte, într-un paşnic cartier din Roma, un ofiţer german umbla cu braţele încărcate cu trandafiri... Un ofiţer foarte înalt care ducea un enorm buchet. Trandafiri roşii... Nu era o întâlnire la care cineva se putea aştepta în acea zi de 29 octombrie 1943. De aceea, sosirea sa în via Barnaba Oriani la numărul 31 nu a trecut neobservată. Ofiţerul s-a înfăţişat la domiciliul colonelului Lombardi. Surpriza a fost cu atât mai mare

cu cât acesta părăsise Roma încă din data de 11 octombrie. Trăia clandestin pe colinele de la Frascati şi nu era singurul care se ascunsese astfel. Destui ofiţeri făcuseră la fel.

Republica socială italiană fusese de curând proclamată – o republică fantoşă al cărei şef, Mussolini, nu era decât o marionetă în mâinile lui Hitler. Spre furia acestuia din urmă, regele, principele moştenitor, mareşalul Badoglio şi guvernul îi scăpaseră. Cu toate astea el ordonase să se facă imposibilul. Să fie arestaţi cu forţa – „mai înainte de toate, îl vreau pe principele moştenitor"[1] –, aşa suna ordinul lui Hitler şi, făcând aluzie la principele de Piemont, feldmareşalului Keitel adăugase: „E mai important decât bătrânul". Atunci, în glumă, generalul de aviaţie însărcinat cu executarea ordinelor îşi asigurase Führerul că nu-l va lăsa pe *„il bambino"*[2] să scape. Până atunci, membrii familiei regale izbutiseră cu toţii să ajungă în sud şi, cu gluma rămasă în gât, generalul Bodenschatz nu se simţea prea bine. Iată că *il bambino* făcuse la fel ca Charlemagne, iar mareşalul Badoglio semna un armistiţiu. Asta explica, desigur, ce se întâmplase cu ofiţerii. Ar fi recuperat cu dragă inimă câţiva ca să-i verse în armatele Republicii, numai că, iată, aceştia rămâneau de negăsit. Toate astea constituiau un rău care te putea aduce la disperare, dar un rău comod...

În timp ce la Roma, cu sau fără rege, nu se schimbase nimic.

Oraşul Etern era mai ocupat ca niciodată, şi mai bine de două treimi din Italia rămâneau sub dominaţie germană. De aceea, când Vera, frumoasa Vera, s-a pomenit faţă-n faţă cu un ofiţer german, s-a gândit mai întâi că îl căuta pe soţul ei. Dar de ce ducea trandafiri?

Trandafirii însemnau Gabrielle.

Vizitatorul[3] nu avea altă misiune decât aceea de a-i înmâna ei personal o scrisoare din Paris, datată 17 octombrie, purtând antetul

---

[1] Jurnalul doctorului Goebbels, citat de Shirer, *Le III-e Reich*, t. II.
[2] *Ibid.*
[3] Unii afirmă că acesta era von D... Dar nimic nu o dovedeşte.

casei Chanel. Trecuseră aproape patru ani de când Vera nu mai știa nimic de Gabrielle. Dar, brusc, aceasta își amintea de prietena ei: „Acum, draga mea, sunt tristă că nu mai știu ce faci" îi scria ea. Spunea că nu se simțea în stare să mai suporte vreme îndelungată ideea că, pentru a avea din ce trăi, Vera fusese silită să picteze paravane. De aceea o ruga să vină cât mai curând s-o întâlnească. Pretextul invocat era acela că avea să-și redeschidă casa de modă. „Am să mă reapuc de treabă, spunea ea în scrisoare, și vreau să vii să mă ajuți. Fă exact ceea ce îți va spune purtătorul acestui mesaj. Vino cât mai iute cu putință, nu uita că te aștept cu bucurie și nerăbdare." Formula finală era în engleză: *„All my love"*[1].

Cum ar fi putut Vera să ghicească adevăratele mobiluri ale acelei scrisori? A luat-o drept bună, fără să se gândească o clipă să-i dea un răspuns afirmativ. „Purtătorul" a stăruit. Ea nu i-a dat nici o speranță. Răspunsul era nu, un nu categoric.

Or, la originea acelei încercări de seducție era von D...

Ce s-a petrecut exact atunci când trandafirii s-au dovedit fără efect? Emisarii lui i-au executat ordinele sau le-au depășit? A fost Vera victima zelului stupid al unui subaltern, sau poate că von D... a optat pentru metoda forte?

La 11 noiembrie 1943, în zori, Vera a fost arestată și dusă la închisoare. Iar acolo, la Mantellate[2], oricât de bastardă a familiei regale a Angliei și prietenă apropiată a lui Churchill era, a fost lăsată printre prostituate și condamnate de drept comun ca să mediteze la prețul refuzării acelui gen de propunere, chiar dacă fusese însoțită de trandafiri.

Arestarea Verei? Gafa era de proporții. Ne putem imagina scandalul iscat în destule cercuri. Von D... acumulase erorile, iar Gabrielle și-a reproșat cu siguranță că-i încredințase o misiune de o asemenea importanță. Încetase imediat să mai recurgă la serviciile

[1] Scrisoarea lui Gabrielle Chanel, colecția autoarei
[2] La Roma, închisoarea femeilor

lui. În acest context, fără să-l avertizeze pe Spatz, făcuse apel la Theodor Momm.

Acesta nu ajunsese încă la capătul surprizelor. Reîntors la Berlin şi vorbindu-i lui Schellenberg pentru a doua oară despre operaţiunea Modellhut, nu s-a mirat văzându-l că reacţionează cu o extremă nerăbdare la veştile aduse. Operaţiunea Modellhut lua o turnură neplăcută şi aproape nedemnă de un om de importanţa lui. Obergruppenführerul avea asupra spionajului o idee care îi interzicea să trateze afaceri de zona a doua. Contactele lui se situau la cel mai înalt nivel. Era în raport direct atât cu şeful spionajului elveţian, generalul Masson, cât şi cu consulul general britanic de la Zürich, care, el cel puţin – o putea dovedi – era în legătură permanentă cu Churchill. Acesta din urmă chiar îl autorizase pe consul să continuie „investigaţiile" pe lângă serviciile spionajului german. Schellenberg fusese personal asigurat de acest lucru. Atunci de ce îşi pierdea el timpul cu Modellhut? Şi de ce căpitanul acela venea special de la Paris ca să-l înştiinţeze că operaţiunea nu putea fi lansată decât dacă îi erau asigurate responsabilei cu misiunea serviciile unei însoţitoare? Era cât se poate de grotesc. Schellenberg avea subiecte de preocupare mult mai serioase.

Era în plină afacere Cicero, serviciile secrete aveau mult de lucru, ameninţările la adresa Führerului se înmulţeau, luptele interne depăşeau în violenţă tot ce s-ar fi putut închipui – Himmler împotriva lui Canaris, Kaltenbrunner împotriva lui Schellenberg – agravate încă şi mai mult de stângăcia, îngâmfarea lui Ribbentrop, în sfârşit, în faţa ameninţării tot mai evidente a dezastrului, nebunia câştiga încet teren. Căci despre asta era vorba: o formă de demenţă colectivă. Într-o zi, Hitler lua în consideraţie, cât se poate de serios, eventualitatea de a-l deporta pe papă la Avignon, iar Himmler îşi petrecea ziua întreagă încercând să-l convingă să nu facă aşa ceva. Altă dată, Ribbentrop îl convoca pe Schellenberg şi îi anunţa decizii grave. Era hotărât să-i ceară audienţă lui Stalin, iar

în cursul conversației, să-l împuște de aproape. Accepta oare Schellenberg să-l însoțească în acea misiune sinucigașă? Așa că... Modellhut, la urma urmei... Era o operațiune atât de smintită pe cât părea?

Walter Schellenberg a întrebat cum se numea evantuala candidată la rolul însoțitoarei. Rottmeisterul care habar n-avea de acțiunile lui Spatz la Roma și de soarta rezervată Verei, i-a comunicat numele acesteia, adresa și câteva precizări despre starea civilă. Obergruppenführerul a ordonat o anchetă al cărei rezultat i-a fost aproape imediat comunicat de serviciile lui de la Roma. Efectul a fost acela al unui trăsnet: doamna cu pricina era la închisoare de cincisprezece zile. Din ordinul cui? a strigat Schellenberg. Din ordinul unor agenți care nu depindeau de AMT VI. Asta nu era o informație suficientă, iar Schellenberg a repetat că trebuia să cunoască pe dată responsabilii. Atunci, toți cei din Gestapo, pe care niște cereri care veneau de atât de sus îi nelinișteau, au convenit că Vera fusese închisă la ordinul lor, iar pe deasupra au mai și afirmat că acea detenție era dintre cele mai justificate. Au invocat o afacere de spionaj. Vera Bate, agent al Angliei! Rittmeisterul, pe care această revelație îl uluia, a notat în raportul pe care l-a întocmit: „A fost surprinzător să-l văd pe Schellenberg înghițind gălușca, deși aceasta îi era foarte amară".

Dar oare chiar atât de amară a fost? Și dacă a fost, de ce a înghițit-o?

Vera, în închisoare pentru spionaj, era, din punctul de vedere al lui Schellenberg, o excelentă afacere. Iată că operațiunea Modellhut semăna în sfârșit cu ceva. Ipoteca de amatorism care o greva era ridicată. Și apoi Vera, rudă a familiei Windsor, chiar dacă printr-o mezalianță, era o captură de soi. Dintr-un agent inamic scos de la închisoare și bine utilizat, reușești aproape întotdeauna să faci un fel de ostatic.

Cu începere de atunci, operațiunea Modellhut a fost condusă rapid.

Agenții desemnați să meargă, la 29 noiembrie, s-o scoată pe Vera din închisoare au fost cu grijă aleși de Schellenberg în persoană. Acesta a luat contact cu șeful SS de la Roma și i-a ordonat să vegheze personal la eliberarea ei. Trebuia ca Vera să fie tratată cu atenția datorată unei femei din cea mai bună societate. Totul a fost pus la punct ca să șteargă detestabila impresie pe care i-o lăsaseră cu siguranță amintirea arestării și condițiile detenției.

Colonelul SS s-a achitat de misiune și i-a reînnoit Verei ordinul de a se duce la Paris, unde prietena ei Gabrielle Chanel era interesată s-o vadă sosind cât mai curând, a precizat el fără să spună mai multe. I-a fluturat pe dinaintea ochilor atențiile excepționale de care urma să se bucure și dispozițiile care fuseseră luate pentru a i se face deplasarea cât mai plăcută cu putință. Decât să fie readusă la ea acasă unde nimic nu era pregătit s-o primească, îi fusese rezervat un apartament în cel mai bun hotel din Roma. Principesa Windischgraetz, care locuia acolo, fusese înștiințată de sosirea ei. Cele două doamne erau foarte atașate. Camerele lor aveau să fie vecine. A doua zi, Vera urma să fie condusă în via Barnaba Oriani ca să-și ia lucrurile de care avea nevoie. După care, doi ofițeri aveau s-o conducă cu automobilul până la Milano și, spre a-i înlătura Verei orice teamă în legătură cu scopul voiajului, unul dintre prietenii ei de dinainte de război acceptase s-o însoțească. Prietenul, care locuia la Roma de mulți ani fără să se fi înțeles cum făcuse ca să nu fie mobilizat, era un aristocrat german, mare cunoscător în obiecte de artă, un rafinat, foarte îngrijit în privința persoanei sale și care adopta aere complice pentru a semnala diverse opere ale unor maeștri de care vreuna dintre cunoștințele sale voia, biata de ea, să se debaraseze... Un fel de anticar, dar nu lipsit de farmec, un om care nu ar fi făcut rău unei muște: prințul de Bismarck, sau mai degrabă Eddie, după cum îl numeau tinerii lui prieteni și

frumoasele doamne romane. Căci în palatele Romei toate se dădeau în vânt după acest Eddie care urma să ia parte la călătorie.

Tot din grija de a fi prevenitor, şeful SS a avertizat-o pe Vera că nu trebuia totuşi să se mire că îl va vedea pe prinţul de Bismarck îmbrăcat în uniformă SS. Pură formalitate... Altfel nu ar fi fost autorizat să ia loc alături de ea... Ordinele erau categorice, iar vehiculele care transportau civili erau oprite fără milă. Aşa că... Prinţul se arătase foarte înţelegător.

Or, nimic din toată această vorbăraie nu a schimbat voinţa Verei,

Convinsă că invitaţia aceea ascundea o ameninţare, i-a dat celui de-al doilea emisar al lui Gabrielle un răspuns care nu se deosebea cu nimic de cel dat ceva mai înainte. Era *nu*. A repetat că refuza să părăsească Roma sub un pretext oarecare, oriunde ar fi trebuit să meargă.

Colonelul a raportat la Berlin.

Schellenberg a transmis, cu regretul de a displăcea, că avea de ales ori Parisul, ori reîntoarcerea imediată la închisoare.

Vera a ales să cugete timp de o noapte. Ce însemna punerea aceea în scenă? Toată truda aceea, doar ca să-i aducă lui Gabrielle ajutorul pe care îl cerea pentru a repune în mişcare casa de modă? Nu putea crede aşa ceva, iar Vera nu se putea decide să plece. Unde voiau s-o ducă? Parisul însemna exilul. Şi când avea să-l revadă pe Berto, soţul ei? Dacă plecarea aceea nu era, după cum credea ea, decât un mod deghizat de a fi deportată, nu era oare mai bine să se întoarcă la închisoare? La Mantellate, murdăria, condiţiile de igienă şi promiscuitatea erau atroce, dar măcar era vorba de Roma. Or, Aliaţii erau la Salerno, iar Eliberarea avea să se producă poate a doua zi. Dacă englezii intrau în Roma, fratele ei, Georges Fitzgeorges, care era ofiţer de informaţii, ar fi aflat repede despre trista ei situaţie. Iar soţul ei de care nu putea vorbi nimănui? Soţul ei... Se putuse ascunde în casa familiei Aldobrandini. Cu alte cuvinte, pe teren papal. Or Berto, era lucru sigur, când Roma va fi eliberată, va

ști cum s-o scoată din acea încurcătură. Pe când în Germania... În Germania...

Ce sfat i s-o fi dat în cursul ultimei nopți petrecute la Roma? A doua zi, Vera se răzgândise. Accepta. Avea să plece să lucreze în Franța. Însă, dat fiind că plecarea forțată era înfățișată drept o partidă de plăcere, avea să ceară să-l ia cu ea pe Taege. Și cu atât mai rău dacă asta nu va fi pe placul cuiva. Cine, în absența soțului ei, cine deci va avea grijă de el mai bine ca ea? Bietul Taege... Va trăi la Paris, lângă ea. Îi va ține companie.

Cu picioare lungi și mare cât un vițel, Taege era dintr-o rasă foarte veche, dar necunoscută în alte părți în afara Italiei. Un fel de dog, de origine calabreză, cu păr aspru și mărunt, arătându-și iute colții, Taege nu era deloc amabil. Agenții SS, la vestea că doamna avea să-și ia dulăul cu ea, au reacționat cu răceală. Dar nu au cutezat să-l deranjeze din nou pe Schellenberg. Ar fi acceptat el sau nu ca doamna să călătorească împreună cu câinele? La drept vorbind, aceasta nu făcea decât ce voia! Și iată acum... Pe o șosea din Italia, agenți SS, o englezoaică și un câine, așa ceva încă nu se mai văzuse. Abuza de ei. Cine se credea ea? În ciuda atenților de care era înconjurată, refuzase mantaua militară în care prințul de Bismarck sugerase să se înfășoare, iar pe deasupra nu scăpa nici o ocazie să-i bruftuluiască.

Dar oricât de mare ar fi fost mirarea membrilor din escorta ei, aceasta nu a fost mai mică decât aceea a lui Theodor Momm când a întâmpinat-o pe Vera la Milano. Împreună cu doamna de companie, iată că mai sosea și un câine... De ce nu un cal? Și ce vor face cu acest *Taege?* Văzut de aproape, era înspăimântător. Și cât loc ocupa! Cum s-o convingă pe Vera să se despartă de el și cum să abordeze problema? Atunci și-a dat seama că Gabrielle avea relații de-a dreptul surprinzătoare.

Era deja noapte, trebuiau să se odihnească. O oprire nocturnă fusese organizată acasă la un mare senior milanez. Locuința

acestuia era de dimensiuni regale. Arcore... Cel mai frumos castel din regiune. Fiecare a făcut tot ce a putut pentru a o face pe Vera să-şi descreţească fruntea. În zadar. Gazda a încercat imposibilul. A făcut glume. Dar, ce naiba, de ce oare se temea Vera? Dacă i se dădea acestui voiaj o asemenea strălucire, însemna că ea nu era victima unei răpiri. Poate că era vorba de un moment dificil de trecut, asta da, îi înţelegea îngrijorarea, dar nu avea totuşi de ce să se plângă. Escorta era demnă de ea. În maşină, prinţul de Bismarck şi doi tineri superbi; la Roma, compania prinţesei Windischgraetz; la Milano, aceea a contelui Borromeo; ce îi mai trebuia? Ea a răspuns că nu se putea îndepărta de Roma. Spunea *Roma* pentru că nu putea spune *Berto*. Că doar nu voia după toate astea să-i facă şi lui mizerii...

A doua zi, în zori, exasperarea a ajuns la apogeu. Vera s-a pomenit dusă pe un teren unde o aştepta un avion de mici proporţii, în care nu era loc decât pentru ea, pilot şi Rittmeister. Vera a expus iarăşi, cu multă forţă, ce gândea ea despre procedeele josnice care constau în a lua oamenii pe sus împotriva voinţei lor. Culmea a fost că i-a fost luat Taege fără ca ea să se fi putut opune. Atunci, prinţul de Bismarck, stingherit în uniforma lui de împrumut şi cum nu-i făcea nici o plăcere să care după el câinele – era limpede că ar fi preferat de o mie de ori să se întoarcă doar în compania celor doi frumoşi şoferi cărora încercase să le ţină discursuri artistice, cu aluzii la antichităţile romane –, Eddie s-a angajat aşadar, mărinimos şi solemn, să aibă grijă de Taege până la sfârşitul ostilităţilor.

Şi decolarea a avut loc, urmată de o navigare furtunoasă în cursul căreia, în ciuda eforturilor desfăşurate de Momm, Vera nu şi-a descleştat dinţii. Era urâcioasă la culme. S-ar fi zis că vorbitul îi dădea dureri de dinţi. Când au survolat oraşul Ulm, totul s-a stricat. O puternică givrare a suprafeţelor portante l-a silit pe pilot să aterizeze cât mai aproape. Parisul era prea departe. Au renunţat la Paris. Verei i-a trecut prin minte că toate astea nu erau decât

şiretlicuri. Unde se duceau? La München. Concluzia logică era că fusese minţită. Se vedea deja moartă. Aici, Rittmeisterul a făcut imposibilul ca s-o liniştească. Abia atinseseră solul, că deja găsise o maşină. Unde se duceau? O conducea la gară. Sumbră traversare a unui oraş alături de o femeie mai posomorâtă ca oricând. Vederea trenului, faptul că au urcat amândoi într-un vagon pe care scria „Paris" nu au schimbat nimic. Abia aşezată, Vera, care refuza să se exprime într-o altă limbă decât engleza, a refuzat şi amabila propunere a însoţitorului ei care o invita la vagonul restaurant. Tot convingerea aceea că i se voia răul... Rittmeisterul se străduia în van, atitudinea Verei îl dezgusta.

În sfârşit au apărut cuvintele: „Gare du Nord".

Atunci, a apărut între ei un punct asupra căruia au căzut de comun acord: erau în Franţa. Dar Vera nu a redevenit ea însăşi decât la Ritz. Gabrielle o aştepta. Acolo, Vera a avut singura surpriză plăcută pe care i-o rezerva călătoria: nu la Paris aveau să se apuce ele două de croitorie, ci la Madrid. Proiectul lui Gabrielle era să facă numele Chanel să strălucească din nou în Spania.

IV

ÎNCURCĂTURA SPANIOLĂ SAU O SĂPTĂMÂNĂ ÎN CASTILIA

Gabrielle şi-a lăsat prietena să ignore până la capăt adevăratele ei intenţii. Nu i-a vorbit decât de croitorie. Astfel încât, eliberată de îndoielile pe care le nutrise de-a lungul călătoriei, Vera a simţit că îi renaşte afecţiunea pentru acea Gabrielle în sfârşit regăsită.

Erau la urma urmei surori în muncă, surori în dificultate. Alianţa lor, care nu data chiar de ieri de alaltăieri, îşi dăduse măsura. La sfârşitul Primului Război Mondial, în timpul anilor de rătăcire, când, străină la Paris, cu menajul distrus şi destul de dezarmată, Vera căutase o slujbă, unde o găsise dacă nu la Chanel? Acestea sunt lucruri de care oamenii curajoşi îşi aduc aminte. Gabrielle... Iată că sosise momentul ca Vera să-i vină la rândul ei în ajutor. Dacă Gabrielle simţise atât de imperios nevoia de a o avea pe Vera alături era, fără putinţă de îndoială, pentru că nu îi stătea inima la lucru, iar „reluarea" îi fusese impusă, Vera era convinsă de acest lucru. Dar iată că, la doar câteva zile de la încercare, îşi anunţa plecarea în Spania. Devenea limpede, în ochii Verei, că adversarul nu o îngenunchease pe Gabrielle, era limpede că această nouă lovitură de teatru era un pretext pentru a ieşi din încurcătură, era limpede în sfârşit că aveau să meargă împreună într-o ţară în care nu erau nemţi.

Atunci Vera a făcut în aşa fel încât să şteargă orice urmă de rachiună din sufletul ei şi să uite complet tot ce îndurase la Roma. Dar nu era straniu spectacolul celor două femei, nici aliate, nici inamice, jucând orbeşte o partidă măsluită? Căci dacă Gabrielle îşi interzicea să-i dezvăluie Verei că tot ceea ce o făcea să se ducă în Spania era asigurarea că va fi primită de ambasadorul Angliei, Vera, la rândul ei, îşi interzicea să-i mărturisească faptul că, odată ajunsă la Madrid, nimic nu o va putea împiedica să se adreseze şi ea aceluiaşi ambasador. Îşi avea planul ei: să ajungă cu orice preţ la englezi în acea porţiune a Italiei în care aceştia se implantaseră cu putere. Şi acolo? Acolo va trebui să intre în contact cu Berto. Ei da, odată ajunsă acolo, Vera avea să-şi regăsească soţul cu adevărat. Un simplu mesaj: „Sunt la Salerno". El care o credea la Paris! La Salerno! Se va întreba cu siguranţă ce căuta acolo. Dar se va lansa pe dată în căutarea ei, era absolut sigură, şi însoţit de Taege, firește... Vera şi-i închipuia, pe el călare, trecând peste taluzuri în

galop, şi câinele, cu limba scoasă de-un cot, urmându-l în goană mare... Visul care se materializa în mintea Verei, alcătuit din călăreţi care trăiau liberi, călătorind cu câinii lor printre convoaie militare, era una dintre acele scene englezeşti pe care le picta ea pe paravane.

Şederea la Paris a fost scurtă. S-a desfăşurat în bună înţelegere şi aproape fără dificultăţi, în afară de faptul ca Vera a avut adesea impresia că orice contact exterior îi era interzis. Gabrielle nu ducea niciodată lipsă de argumente. Întreba de Misia? Misia era suferindă, Misia era absentă, şi, de altfel, folosirea telefonului era riscantă, mai bine era să nu întreprindă nimic. Gabrielle veghea, fără să dea impresia, ca Vera să n-aibă de-a face decât cu ea.[1]

Era cu adevărat mare pericolul să se mire cineva să auzind că se vorbeşte pentru prima oară de o reluare a activităţii, sau mai rău: de o călătorie în Spania. Căci, în sfârşit, în acele zile de lungi încercări, nu se preocupa nimeni de turism, iar călătoriile la Madrid erau la fel de rare ca pâinea.

Să trăiască la Madrid însemna să descindă încă o dată la Ritz. Eleganta societate cazată acolo asculta cu încântare portarul rostind cu glas puternic numele celei mai autentice aristocraţii. Într-un confort de dinainte de război, era un veşnic du-te-vino de domni în civil, deşi erau germani, exprimându-se în spaniolă, conducând maşini grele americane şi trăind în obsesia unei răsturnări a situaţiei. Vedeau cum sporeşte rapid numărul adversarilor: alţi domni în civil conducând maşini de aceeaşi marcă, exprimându-se şi ei tot în spaniolă şi puşi acolo ca să-i supravegheze. Erau englezi sau americani. Această confruntare tăcută avea ceva burlesc, fiecare

[1] Singura întâlnire aranjată fără ştirea lui Gabrielle a fost subiect de dramă. Prietena dintotdeauna – Sabine Charles-Roux – cu care Vera reuşise să intre în contact, a fost pe punctul să cadă jos de mirare când a apărut Gabrielle şi, adresându-se ca o furie Verei, a rugat-o fără menajamente „să nu mai facă aşa ceva".

făcând în aşa fel încât raportul de forţe să rămână strict egal. Dacă un nou agent îşi făcea apariţia în tabăra englezilor, germanii primeau pe dată de la guvernul spaniol autorizaţia de a-şi adjudeca un spion suplimentar. Acestea fiind zise, serviciile secrete ale celui de-al Treilea Reich erau singurele care beneficiau de sprijinul necondiţionat al poliţiei, generalul Franco având asupra neutralităţii o concepţie dintre cele mai particulare.

Dacă nu se ştie practic nimic despre cum a fost călătoria între Paris şi Madrid – în afară de faptul că Vera şi Gabrielle au călătorit cu permise de liberă trecere germane –, dacă nu e nicidecum dovedit că von D... le-ar fi însoţit – el aşa a afirmat, dar apropiaţii săi au dezminţit –, ele nu au putut evita ca sejurul în capitala spaniolă să aibă numeroşi martori.

De cum au sosit, s-au pus pe treabă.

Iat-o pe Gabrielle care, sub şiretul pretext că se duce să facă nişte cumpărături, se înfăţişează la Ambasada Angliei. Şi iat-o pe Vera, pe care plecarea aceea providenţială o lăsa liberă, iat-o aşadar pe Vera apucând-o, fără s-o ştie, pe acelaşi drum ca prietena ei. Soneria care atrage imediat apariţia unui funcţionar englez constituie un eveniment care capătă pentru Vera valoarea unei imense emoţii: iat-o în sfârşit pe teren prieten.

Câteva ceasuri mai târziu, iremediabilul s-a produs: cele două doamne s-au pomenit faţă-n faţă în clipa când dădeau să plece.

Amândouă au rămas fără grai, tulburate, aproape tremurând, căutându-şi cuvintele.

S-ar părea că cea dintâi care şi-a regăsit sângele-rece a fost Gabrielle, care ar fi spus:

– Ce frumos! Doar n-o să rămânem aşa uitându-ne una la alta chiorâş!

Şi au părăsit ambasada.

Gabrielle i-a dezvăluit atunci Verei ce anume o adusese în Spania. Nu i-a ascuns nimic. Existenţa lui Schellenberg şi participarea

lui la acea afacere i-au fost minuţios expuse. Or, Gabrielle tocmai fusese primită de Sir Samuel Hoare, iar mesajul pe care i-l adresa lui Winston Churchill avea să fie trimis, cel puţin asta afirma ea. Şi, deşi nici o urmă a acestei memorabile întâlniri nu figurează în arhivele britanice, nu vedem ce anume ar fi făcut cu neputinţă[1] atât audienţa, cât şi acceptarea unui mesaj al cărui conţinut putea fi verificat pe îndelete.

Dar pentru că Gabrielle nu avea profundă încredere decât în forţa secretului, îşi asumase un risc impardonabil care avea să facă urmarea misiunii ei pe veci suspectă în ochii misiunii britanice din Spania. Poate că ar fi fost şi fără asta... Dar acea omisiune a fost elementul determinant. Căci, având în minte ideea de a o ţine pe Vera în rezervă, ca ultim recurs în cazul în care Churchill ar fi manifestat reticenţe la adresa ei, Gabrielle nu suflase o vorbă despre prezenţa Verei la Madrid. Se putea ea aştepta ca aceasta să fi luat contact, în acelaşi timp ca ea, cu un ofiţer din Intelligence? Or, în ce o privea pe ea, Vera nu omisese nimic. Povestise tot, spusese tot: despre Roma, despre încercarea cumplită a închisorii, despre condiţiile în care ieşise din Italia, şederea la Paris, permisele de liberă trecere germane... Cei de acolo s-au întrebat pe dată de ce se contraziseseră cele două femei. Una spunea tot, cealaltă aproape nimic. Una pretindea că Churchill era susceptibil s-o primească, cealaltă cerea să se ducă în zona armatelor din Italia. Atunci, cum se explica faptul că ele călătoreau împreună cu permise de liberă trecere eliberate la aceeaşi dată şi de aceleaşi autorităţi?

Cazul lor a părut dintre cele mai îndoielnice.

Cu toate acestea, nu chiar totul era suspect în enigma aceea. Una din femei îşi făcuse numele celebru, cealaltă avea cele mai nobile legături. Fără a-şi lua riscul de a mai face măcar un pas, agenţii britanici au socotit că în nici un caz nu puteau îngropa afacerea. Au

[1] Numeroşi sunt cei care cred că ducele de Westminster ar fi sprijinit, de multă vreme, demersul ei.

cerut instrucţiuni de la Londra. Or, problema pe care o ridica iniţiativa lui Gabrielle nu era decât un mărunt eveniment înecat într-un noian de evenimente mai grave. La Londra nu s-a considerat că era cazul să se grăbească. Atunci, la Madrid, doamnele au dat semne de nerăbdare. Iar ambasadorul a decis să stabilească cu ele un fel de legătură permanentă, socotind că meritau totuşi să fie luate în consideraţie. Cel pe care l-a însărcinat cu această legătură era un tânăr care, deşi englez, s-a făcut cunoscut sub numele de *Ramon*[1]. Niciodată nu a ajuns Gabrielle să afle secretul acestui pseudonim care evoca irezistibil epoca briantinei şi a tangoului, deşi acestea erau în contradicţie formală cu distincţia blondă a celui care îl purta.

Zilele care au urmat au fost hotărâtoare. Numitul Ramon a manifestat un sentiment de încredere mai mare la adresa Verei decât a lui Gabrielle – reticenţă de care aceasta şi-a dat seama imediat. Acel *ceva* i-a dat senzaţia că Ramon nu va încerca nimic spre a grăbi ducerea la bun sfârşit a misiunii ei.

Şi i se mai părea de asemenea că nici Vera nu concentra în favoarea sa ansamblul posibilităţilor ei.

Ramon nu era străin de toate acestea.

Îi dăduse în mod desluşit de înţeles Verei că va avea un mare avantaj în a nu se arăta în compania lui Chanel. În fine, dacă îi dăm crezare, pentru a reuşi să fie repatriată în condiţiile pe care le dorea, nu-i rămânea decât să părăsească hotelul Ritz şi să se ducă să locuiască altundeva. Cu ce bani? se întreba ea. Trebuia să găsească ajutor. Vera şi-a făcut mai multe contacte oriunde şi la întâmplare. Atunci Gabrielle a constatat că nici măcar nu mai era consultată în

[1] „Ramon poate foarte bine să fi fost Bryan Wallace (fiul scriitorului), care era secretar onorific la ambasadă şi pe care Sir Samuel Hoare îl folosea ocazional pentru a lua contact cu vizitatorii un pic bizari *(aukward visitors)*. Nu reuşesc să-mi explic de ce făcea uz de un pseudonim, poate doar pentru că îi plăcea destul de mult să dramatizeze lucrurile...", scrisoare de la Sir Michael Creswell, al doilea secretar de ambasadă la Madrid în 1943, către părintele Jean Charles-Roux.

privința oamenilor care trebuiau văzuți sau evitați, detaliu care putea, la prima vedere, să pară secundar când de fapt era departe de a fi lipsit de însemnătate.

Astfel, Vera a invitat un diplomat italian pe care refuzul lui de a se ralia „guvernului republican fascist" al lui Mussolini îl silise să-și părăsească postul. Soția sa și el[1], victime ale unui abandon care, oricât de josnic ar fi fost, nu era mai puțin general, trăiau de acum disprețuiți de cei care, cu câteva săptămâni mai înainte, îi aclamau.

Intrarea lor în saloanele de la Ritz a suscitat fatalmente reacții diverse. Gabrielle a considerat că Vera își bătea joc de ea disprețuindu-i ospitalitatea. Spre a-i dovedi că nu era păcălită și încercând prin insolența tonului s-o nemulțumească, la ora sacrosanctă a ceaiului, i-a întins ceașca aruncându-i în treacăt:

– Li se oferă întotdeauna ceaiul prizonierilor englezi.

Ceea ce se putea traduce prin: „Nu uita că ești în mâna mea". Cuvinte ciudate care au jignit-o pe Vera. Ea, prizonieră? Asta rămânea de văzut... Incidentul, deși scurt, i-a confirmat hotărârea de a pune capăt unei coabitări care nu mai oferea decât neplăceri. Și-a luat răgaz două zile, nu mai mult... Evenimentele, luând-o din scurt, aveau să-i precipite hotărârea.

Extrem de brusc, la Madrid s-a răspândit știrea că Churchill era suferind. La Londra, la 16 decembrie 1943, Attlee informase Camera în legătură cu acest lucru. A fost difuzat un buletin despre starea sănătății lui redactat în grabă. Astfel, englezii au aflat că „prim-ministrul petrecuse o noapte bună și că o anumită ameliorare se manifesta în starea sa generală", fără ca ei să fi fost avertizați în prealabil despre boala acestuia.

Presat cu întrebările, Ramon a mărturisit că la întoarcerea sa de la Teheran, Churchill fusese cuprins de un *guturai neplăcut.* Aceasta era versiunea oficială și nu se știa mai mult, în afară de faptul că urmările acelui *guturai neplăcut* erau o trimitere la

[1] Marchizul și marchiza de San Felice

odihnă a prim-ministrului. Nu se putea stabili dinainte durata. Toate întâlnirile lui Churchill, în pofida urgenţei şi a enormei importanţe a sarcinii, fuseseră anulate. Asta însemna să i se notifice limpede lui Gabrielle că trebuia să renunţe să mai obţină din partea prim-ministrului o întrevedere pe care, la recomandarea medicilor, nu o putea acorda nici membrilor cabinetului, nici celor ai statului-major.

La fel ca Vera, Gabrielle nu a pus la îndoială buna-credinţă a interlocutorilor ei.

Ar fi izbutit oare să intre în contact cu prim-ministrul dacă aceasta ar fi fost sănătos? Nimic nu e mai puţin sigur. Dar că era serios bolnav, de asta era convinsă. Bătrânul Winston... „E cu adevărat suferind, i-a spus ea Verei, cu o voce îngrijorată. Poate că e chiar în pericol..."

Se simţea că era bulversată.

De cealaltă parte a Mediteranei, moartea trecea foarte aproape de cel pe care se sprijinea soarta Angliei. „E la capătul puterilor, nota la 10 decembrie 1943 medicul lui personal. E sigur că merge spre prăbuşire."[1] Iar a doua zi: „În timp ce prim-ministrul se îndrepta cu paşi înceţi spre avion, remarcam cum chipul lui căpăta o culoare cenuşie care nu mi-a plăcut". Churchill se ducea la generalul Eisenhower care îl aştepta în Tunisia. „Când a ajuns în sfârşit în casa aceea, s-a prăbuşit pur şi simplu în primul fotoliu la îndemână", a mai notat medicul. Iar mai târziu: „Nu a făcut nimic toată ziua, nu pare nici măcar să aibă puterea de a citi telegramele obişnuite. Sunt foarte îngrijorat". Scufundarea... Dintr-odată acolo, la Cartagina, cu o ameninţare de pneumonie, un soi de beznă. Şi teama, care îi atingea pe apropiaţi, şi un specialist sosit de la Londra, şi întrebarea pe care nimeni nu cuteza s-o pună: „Va muri Churchill?"

[1] Lord Moran, *Vingt-cinq ans aux côtés de Churchill, 1940–1965*, Robert Laffont

În sfârşit, bătrânul navigator care stăpânise atâta vreme talazurile furioase ale războiului, oprit brusc acolo, doborât de ghinion, şi-a regăsit brusc acea energie a speranţei care era raţiunea sa de a trăi. De îndată ce a fost în stare să călătorească, prim-ministrul s-a dus să-şi recapete forţele în faţa acelui poem singular alcătuit din culmi, cer, nisip, palmieri, care se numeşte Marrakech.

Gabrielle aşteptase la Madrid. În van. Se terminase cu iluziile: nu avea să-l vadă pe Winston, iar operaţiunea Modellhut dăduse greş.

Atunci a anunţat-o pe Vera că se întorcea în Franţa.

Trebuia să se bizuie pe prietena ei?

Aceasta a înştiinţat-o că ea rămânea în Spania. Gabrielle a crezut că din lipsă de bani se va răzgândi şi că o va întâlni a doua zi la gară. Dar Vera a părăsit hotelul chiar în seara aceea şi Gabrielle nu a mai auzit vorbindu-se de ea.[1]

La Paris, Rittmeisterul Momm, pe care prelungirea sejurului lui Gabrielle în străinătate începea să-l neliniştească în chip insuportabil, a simţit o vie uşurare când a văzut-o revenind. O trădase cumva Vera? Era previzibil. Faptul că una din ele două se întorsese era suficient. Nu spera nimeni mai mult.

Gabrielle avea acea stranie putere de a-şi păstra încrederea într-un viitor imprevizibil. Cine ar putea spune ce o preocupa?

---

[1] Vera se refugiase la marchiza de San Felice. Apoi misteriosul Ramon a fost cel care i-a oferit ospitalitatea. Vera a reînceput să-şi câştige existenţa pictând scene cu călăreţi pe măsuţe joase şi pe paravane. Dar bănuielile pe care le suscitase s-au dovedit tenace. De la Londra a sosit în sfârşit, după mai multe luni, vestea că ea nu va fi autorizată să se întoarcă în Italia decât după ce Roma va fi eliberată. Or Aliaţii şi-au făcut intrarea în Roma în iulie 1944, iar Vera a fost nevoită să-şi aştepte repatrierea până în ianuarie 1945. Dar încurcătura spaniolă depăşea tot ce se putea imagina: regina Spaniei în exil era cea care, dornică să-i vină în ajutor acelei rude „prin mezalianţă" se asigura ea însăşi că ajung în Elveţia scrisorile pe care, de la Madrid, Vera i le adresa soţului ei...

În pofida noilor schimbări de situaţie pe care, pe toate fronturile în acelaşi timp, le suportau armatele celui de-al Treilea Reich, în pofida a ceea ce se auzea – de la un capăt la altul al Germaniei despre oraşele pulverizate, despre soarta femeilor, a copiilor, care atârna greu asupra moralului combatanţilor, despre miile de oameni rămaşi fără adăpost, aidoma unor spectre, umblând încoace şi-ncolo pe străzi, zi şi noapte, fără să le fie cu putinţă să dea de un adăpost – Gabrielle, la acea epocă şi în acea lume care, pe întinsul unor oraşe întregi, se făcea bucăţi, Gabrielle se răfuia la rece.

Cu Vera mai întâi, cu acea femeie îndrăgostită din care trebuia să facă o vinovată. Prima ei grijă a fost să-i scrie. Şi pe ce ton... Blestemaţi fie soţii! Totul reîncepea ca pe vremea lui Adrienne la Deauville. Şi sub fiecare frază a lui Gabrielle se simţea exasperarea eternei dezamăgite în faţa celeilalte, falsa prietenă, care mărturisea că nu mai aştepta decât ceasul de a se duce într-o grabă nebună să-l regăsească pe cel pe care-l iubea.

În cursul ultimelor zile ale lui 1943, Vera a primit aşadar de la Gabrielle o scrisoare, adusă de nu se ştie cine, patru pagini scrise în grabă, cu creionul, cu o mână fermă – ce mai contau greşelile – şi fără ştersături. În aparenţă cam semeţ, scrisul încă purta povara poveţelor date de călugăriţele de la Moulins. Era o caligrafie mândră şi arcuită, învăţată în scopul de a dovedi în ce măsură puteai fi „cu adevărat o doamnă". O doamnă vorbind sec şi poruncind sus şi tare:

> Dragă Vera, în ciuda frontierelor, totul merge repede! Îţi cunosc trădările! Ele nu îţi vor sluji la nimic, în afara faptului că m-au rănit profund.
>
> Am făcut tot mi-a stat în putinţă ca să-ţi fac şederea mai puţin crudă. Răbdare, bani etc. Dar nu puteam să devin idioată în legătură cu subiectul italian, iar în legătură cu subiectul german să aud sau să spun eu însămi lucruri josnice pe care le las în seama celor săraci cu duhul. A-ţi dispreţui duşmanca[1] înseamnă a te diminua pe tine însăţi.

[1] Duşmanca... Acest feminin este tulburător. Duşmanca... Era vorba de Germania sau de Vera?

Prietenii mei englezi nu pot în nici un caz să mă blameze sau să-mi găsească cea mai mică vină.

Asta îmi este de ajuns.

L-am văzut pe M...[1] Nu am spus nici măcar un cuvânt care să îngreuneze lucrurile. Dacă vrei să te reîntorci la Roma, la 48 de ore după sosirea ta aici vei fi înapoi acolo lângă adevăraţii tăi prieteni!...

Indiferenţa ta faţă de afacerile mele în Spania mă dispensează de a-ţi mai vorbi despre ele! Dar am veşti bune şi sper s-o scot la capăt.

Păstrez o foarte frumoasă amintire a prietenului tău „Ramon", deşi ajutorul lui în afaceri mi se pare prea puţin serios.

Să ştii că am părăsit Spania nu în urma unui ordin - am dat multe ordine în viaţa mea şi nu am primit încă. Viza mea a expirat. S...[2] se temea că voi avea dificultăţi.

Îţi doresc din toată inima să-ţi regăseşti fericirea.

Dar mă mir că anii nu-ţi dau mai multă încredere şi mai puţină ingratitudine.

O epocă atât de crudă şi de tristă ar trebui să realizeze acest miracol.

Scrisoarea era semnată: Coco.

Nu vom putea emite niciodată o opinie perfectă asupra lui Chanel.

Cunoscând-o, ne-am fi putut oare închipui că ea se considera obligată să se ducă până la Berlin ca să dea seamă de misiunea ei ratată? Cu siguranţă că nu. Şi totuşi asta a făcut.

Care dintre prietenele ei, care dintre angajatele sau clientele ei, văzând-o ocupată cu una dintre creaţii şi dând dovadă de o grijă maniacală, cu minuţiozitatea amănuntelor, exasperantă uneori, pe care o vădea la lucru - Gabrielle măsurând uşurinţa mişcării mânecilor, estimând lungimea fustei, denunţând cu vigoare cutare

[1] Gabrielle rămânea la această iniţială şi nu cita numele maiorului după cum nu-l cita nici pe cel al lui Schellenberg.

[2] Evident, S. pentru Schellenberg

sau cutare defect pe care-l ataca cu foarfeca –, aşadar, care din ele şi-ar fi imaginat-o pe aceeaşi Gabrielle, cam cu zece ani mai înainte, înfruntând nesiguranţa sub toate aspectele ei, cea a drumurilor prin Europa de atunci şi cea a oraşelor din Germania –, a avut de îndurat o lungă alarmă în timpul nopţii petrecute la Berlin – şi dedicându-se cu totul ideii de justificare a încrederii pe care Schellenberg o pusese în ea? Oare pentru el, pentru acel necunoscut, acel neamţ, voia ea să fie încarnarea curajului feminin? Era din pricină că împlinea în anul acela şaizeci de ani, oare teama că depăşise vârsta dragostei o făcea atât de avidă de încredere? De ce anume se temea atât de tare pentru a risca atât de mult? Cât priveşte ideea că nu estima eventualele consecinţe ale iniţiativei ei, s-o luăm în calcul ar însemna s-o socotim proastă. Pe cine am putea convinge de aşa ceva?

Este un gest foarte trist cel care a condus-o pe Gabrielle la Berlin, un gest iscat din străfundul interminabilei decepţii în care se simţea căzând. La ce lumină să faci apel atunci când te cuprinde frigul ăsta? Şi Spatz? Nu îi era de ajuns? Ah! Daţi-mi pace cu Spatz ăsta, şi cu toată însemnătatea lui. Între confortul de care beneficia într-un Paris marcat de război şi de mizerie, viaţa izolată şi nebunia ultimei tentative de a *exista altfel* decât în paginile revistelor nu este loc decât pentru adevărul secret al lui Gabrielle, alcătuit din melancolie şi din sumbră deznădejde.

În ultimele zile ale anului 1943, la Berlin, iat-o cu Schellenberg, ajuns la ceasul celei mai înalte glorii. O fi primit-o în biroul fortificat pe care-l ocupa la vremea aceea, în calitate de şef al tuturor agenţilor secreţi ai Germaniei, biroul pe care ni l-a descris cu mândrie – am fi ispitiţi să spunem cu bucurie – într-atât este de limpede că găsea în rolul său o plăcere extremă? „Erau microfoane pretutindeni, în pereţi, sub biroul meu, în fiecare lampă, pentru ca

fiecare conversaţie şi până şi cel mai mic sunet să fie înregistrat. [...] Masa mea de lucru semăna cu un blochaus. Erau inserate acolo două arme automate care puteau, într-o clipită, să umple întreaga încăpere cu foc continuu. În caz de primejdie, mi-era de ajuns să apăs pe un buton şi cele două puşti automate începeau să acţioneze simultan. Un alt buton declanşa un semnal de alarmă care ordona gărzilor să încercuiască imediat imobilul şi să blocheze toate ieşirile." Cât timp o fi consacrat Schellenberg celebrei sale vizitatoare? Şi dacă e adevărat „că Franţa este prin excelenţă ţara cvadragenarei primejdioase"[1], acea Chanel sexagenară a făcut oare şi mai mult, a împins recordul şi mai departe? O fi izbutit să-l emoţioneze pe frumosul care făcea pe gazda în acel palat întunecat? Ce-o fi crezut despre ea bărbatul acela care, prin meseria lui şi fără ca vreun muşchi al obrazului să-i tresară, a văzut făurindu-se una câte una ameninţările, apoi a văzut exercitându-se cele mai cumplite cruzimi şi a văzut în cele din urmă născându-se cea mai mare ruşine pe care a cunoscut-o vreodată lumea occidentală? Îl găsea cumva seducător pe acel animal de pradă? Nu ar servi la nimic să negăm. Era admirabil ca politeţe, rezervă semeaţă. Deasupra bărbiei, marcată de o discretă cicatrice, gura, cu buze senzuale, străină de insulte şi de rânjete, părea făcută doar pentru râs şi dragoste. Nasul *ireproşabil* era, după cum se cere, fără urmă de curbură: un nas învingător, fabricat parcă spre a ţine loc de certificat acestui desăvârşit arian. În fine, ochii... Doar ochii, prin fixitatea privirii, înspăimântau, şi am putea rămâne prostiţi dacă ne-am imagina câte orori vor fi văzut acei ochi.

---

[1] Colette, în *Prisons et Paradis*

O fi etalat Schellenberg, cu ocazia vizitei lui Gabrielle, particularităţile meseriei cu care atât se fălea? Hollywood[1] nu ar fi cerut mai mult din partea unuia dintre actorii săi. Îl ascultai cum vorbea cu un aer detaşat despre dintele acela scobit pe care şi-l fixa în maxilar când pleca în misiune. De folosit în caz că era prins. „Conţinea o doză de otravă suficientă pentru a mă ucide în mai puţin de treizeci de secunde."[2] Dar, pentru mai multă siguranţă, mai purta şi un inel neobişnuit, împodobit cu o piatră mare de un albastru foarte frumos. Sub piatra preţioasă era ascunsă o capsulă care conţinea o doză apreciabilă de cianură.

Oare care din cei doi, Gabrielle sau slujitorul Germaniei naziste, l-a ascultat pe celălalt cu mai multă înfierbântare? Ştim doar că ceea ce s-a petrecut în acel birou nu a fost o întâlnire banală şi nici un moment ce ar putea fi trecut sub tăcere din această lungă viaţă. Căci, în ziua pedepsei, când a coborât amurgul peste falşii profeţi, Gabrielle a fost femeia la care Schellenberg a făcut apel, iar Schellenberg a fost omul pe care ea l-a ajutat, într-un moment al istoriei în care nimeni nu ar fi îndrăznit s-o facă.

Cine se doreşte a fi martor lucid, scrutând succesivele etape din existenţa acestei femei, împărţit între respect şi o irepresibilă aversiune, între dorinţa de a absolvi şi revoltă, acest martor nu poate decât să tacă şi să se gândească cu durere la insondabila tragedie care se juca pe atunci în inimile oamenilor. O tragedie impusă tuturor,

---

[1] „*Hollywood could not have asked for more*" putem citi în prefaţa lui Allan Bullock la *Memoriile* lui Walter Schellenberg.. Iar în legătură cu cele două citate date aici mai adaugă: „*But the point which is only too easy to miss is that Schellenberg was not exagerating when he wrote this.*"/ „Dar lucrul care e mult prea uşor de pierdut din vedere este că Schellenberg nu exagera când scria asta."

[2] Se ştie că la o fiolă de acest fel, disimulată într-o cavitate a gingiei, a recurs Himmler spre a se sinucide, la 23 mai 1945. În clipa în care un ofiţer din Intelligence a vrut să fie examinată gura prizonierului, „Himmler a sfărâmat fiola cu dinţii şi a murit în douăsprezece minute, în ciuda eforturilor disperate ale medicului..." cf. William Shirer, *Le III-e Reich.*

o tragedie care depășea lupta însăși și ceea ce opunea națiuni și popoare, un destin de suferințe născute pur și simplu din război, da, din război și din sânge.

V

UNEORI, POEȚII SUNT UCIȘI

Gabrielle s-a întors din Germania. Încă vreo câteva luni și vara în toi le va aduce parizienilor motive să moară. Parizienii... Degeaba li se va repeta că e prea devreme și că prudența... Prudența? Ce însemna asta, prudența? Așteptaseră oare atât de mult pentru ca să li se opună acum acest gen de argumente? Așa că urmau să înalțe baricadele, ca semne ale unui limbaj cunoscut. Și o dată în plus au avut loc acele teribile sărbători pariziene. O sărbătoare a mâniei.

Numai că încă din ianuarie al acelui an totul se schimbase deja.

Aproape că nu mai existau cumpărători în uniformă la magazinul Chanel, iar flacoanele cu cei doi C înlănțuiți nu mai erau șterpelite. Limbile se dezlegau. Oamenii presimțeau că sfârșitul era aproape. Amenințări anonime soseau cu poșta, capetele se întorceau pe stradă și peste tot, până și în cartierele cele mai pașnice, în piețe, pretutindeni, lumea avea senzația că trăiește ca pe un peron de gară după un sezon mort, în clipa în care se anunță sosirea primelor trenuri. Pe când, pe când avea să fie debarcarea?

Da, totul se schimbase, dar nu și pentru Gabrielle, care a regăsit, după acea conspirație trecătoare, calmul greoi al unei vieți căreia îi măsura clipă de clipă ciudatele consecințe. Eterna nelegitimă... Iată că se încheia o ultimă traiectorie care avea s-o lase mai *la o parte* ca niciodată.

Foarte puţini prieteni în jurul ei: Misia care ştia totul şi se prefăcea că nu ştie nimic, Lifar, fidelul, dar care nu fusese ţinut la curent cu nimic. Cât despre ceilalţi, cei din epoca cea mare, cei din perioada Baletelor ruse, aceştia tăceau şi o evitau.

E revelator că nici unul dintre ei nu a recurs la ea când s-a pus problema să se intervină pe lângă autorităţile germane în favoarea lui Max Jacob. În grupul foarte restrâns al apărătorilor lui se găseau, printre alţi prieteni ai lui Chanel, Jean Cocteau şi Henri Sauguet. Fără ei, Max ar fi fost abandonat, mai mult încă decât fusese până atunci, nefericitei lui sorţi.

Căci în ziua de 23 februarie 1944, în timp ce călugării de la Saint-Benoît-sur-Loire cântau slujba de dimineaţă, calvarul lui Max începuse. Omul pe care veniseră să-l ridice, în pofida strigătelor şi chemărilor în ajutor ale doamnei Persillard, curajoasa lui gazdă, nu mai avea nimic în comun cu acel dandy cu monoclu ale cărui caraghioslâcuri făcuseră, cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, deliciile lui Gabrielle şi ale lui Marie – acea Marie* pe care o iubea Apollinaire – şi de asemenea ale acelei Liane care a devenit prinţesă Ghika[1]. Călugării, covârşiţi de evidenta lor neputinţă, îl priviseră plecând pe un bătrânel sărăcăcios îmbrăcat, cu o beretă mare neagră pe cap, încălţat cu saboţi din rafie „căptuşiţi cu iepure veritabil", cu o pătură pe braţul stâng, cu o valiză veche în mână. Max strângea mâinile care i se întindeau, Max, foarte calm, era arestat de Gestapo, căruia până la capăt, îi spusese, printr-un suprem amuzament, *„J'ai ta peau"* („Îţi vin eu de hac")[2].

Din închisoarea din Orléans, două scrisori, scrise în grabă pe furiş, fuseseră expediate „prin amabilitatea jandarmilor care ne încadrează". Două scrisori „ale unui naufragiat" care avertizau că

* Marie Laurencin (1885–1956), pictoriţă franceză, prietenă a lui Apollinaire şi a cubiştilor

[1] Liane de Pougy se căsătorise cu prinţul Ghika, în 1910, la primăria din arondismentul al VIII-lea.

[2] *Max Jacob,* de Pierre Andreu, Wesmael-Charlier, 1962

porţile de la Drancy se vor închide curând în urma lui. Scrisoarea adresată parohului din Saint-Benoît anunţa „că avea convertiri pe cale să se producă" şi mai spunea de asemenea: „Am încredere în Dumnezeu şi în prietenii mei. Îi mulţumesc pentru martirajul care începe". Dar nu îi spunea că împărţise cu ceilalţi deţinuţi puţinele provizii şi lenjeria cu care parohul cel cumsecade[1] îl aprovizionase în grabă.

Scrisoarea către Jean Cocteau îi reamintea acestuia de promisiunea lui Guitry: „Când i s-a vorbit de sora mea[2], Sacha a spus: «Dacă ar fi el, aş putea face ceva». Ei bine, e vorba de mine!"

Întemniţarea lui Max, într-o cloacă umedă, a ţinut cinci zile. Cu ajutorul a două pahare pentru băut, a aplicat ventuze unei femei bătrâne care trăgea să moară de pneumonie, apoi a pansat un fost soldat din Legiunea Străină care tocmai fusese operat de ulcer şi care a murit apoi şi el. Pentru că mai avea puţină putere, Max s-a străduit să-şi înveselească tovarăşii de detenţie. „Simpatizase cu un anume Jeramec căruia îi împărtăşea gustul pentru operete şi opere comice, astfel că cei doi cântau cât îi ţinea gura *Micul Faust* şi arii de Offenbach[3]."

Între două cântece, Max îşi deschidea cartea de rugăciuni, din care le propunea prizonierilor pasaje spre meditaţie. Iar când unul dintre ei se plângea de foame, – „hrana se limita la o supă la amiază şi la câteva frimituri de brânză seara" –, Max oferea râsetelor sau lacrimilor camarazilor săi descrieri pitoreşti ale modului său de viaţă din perioada petrecută la Bateau-Lavoir, ale mizeriei sale sau, după cum îl ajuta memoria, fragmente din ceea ce scria la vremea aceea. „Coborând pe strada Rennes, muşcam din pâine cu atâta emoţie, că am avut impresia

[1] M. Fleureau, paroh la Saint-Benoît-sur-Loire.

[2] Myrtée fusese deportată în Germania cu trei luni mai înainte. „Tocmai a fost arestată sora mea cea mai mică, un înger de simplitate şi de blândeţe", scrisoarea lui Max Jacob către Bernard Esdras-Gosse.

[3] *„Témoignage sur l' agonie d' un poète"*, de Julien J. London, *Candide*, 28 octombrie 1961

că îmi sfâşiam inima..." Le mai vorbea şi despre prietenii dispăruţi, despre pictorii, poeţii pe care îi ajutase şi îi „îndrăgise".

Au fost puţin numeroşi cei care au cutezat.

Cocteau, cel mai curajos, cel mai hotărât dintre ei, a redactat un apel la care i-ar fi plăcut să vadă asociat numele lui Gabrielle. Ar fi acceptat ea oare? Lumea nu avea încredere în ea. Nu i s-a cerut nimic. Era oare cu putinţă să fi venit ziua în care prietenii lui Max aveau să-l abandoneze? Misia, ce făcea Misia? Cum s-a întâmplat că numele ei nu a figurat printre semnatari? Mai rea a fost poate tăcerea lui Picasso. Ce a făcut Picasso pentru cel care fusese singurul care *îl recunoscuse* încă de la venirea lui din Spania, singurul care îi proclama geniul, care îi găsea clienţi, care îi oferea camera sa, banii lui amărâţi, singurul care îl introducea în cercul prietenilor şi cunoştinţelor lui? Ne vine greu să constatăm că Picasso[1] îl uitase.

Cocteau a fost aşadar cel care a redactat manifestul ce a fost înmânat unui funcţionar de la Ambasada Germaniei. Pentru a-l situa pe Max Jacob în mintea prigonitorilor lui, Cocteau nu a ales calea cea mai facilă. L-a zugrăvit atât în timpul acţiunii cât şi în acela al retragerii. Trebuia ca Max Jacob să fie înfăţişat ca un individ remarcabil şi unic. Cocteau a riscat s-o facă:

> (...) Alături de Apollinaire a inventat o limbă care domină limba noastră şi îi exprimă profunzimile.
>
> El a fost trubadurul acelui extraordinar turnir în care Picasso, Matisse, Braque, Derain, Chirico se înfruntă şi îşi opun blazoanele pestriţe.
>
> De multă vreme a renunţat la lume şi se ascunde în umbra unei biserici. Duce acolo viaţa exemplară a unui ţăran şi a unui călugăr.
>
> Tineretul francez îl iubeşte, îl tutuieşte, îl respectă şi îl priveşte trăind ca o pildă. În ce mă priveşte, îi salut noblеţea, înţelepciunea,

[1] Lui Pierre Colle care venise după el pentru a-i cere să intervină cu o autoritate pe care nici măcar germanii nu i-o contestau, Picasso îi răspunsese: „Nu merită să facem ceva. Max e un spiriduş. Nu are nevoie de noi ca să-şi ia zborul din închisoare". Cuvinte citate de Pierre Andreu în *Max Jacob*, Wesmael-Charlier, 1962.

graţia inimitabilă, prestigiul tainic, „muzica (lui) de cameră", ca să împrumut o expresie a lui Nietzsche.

Dumnezeu să-i vină în ajutor.

Jean Cocteau.

P.S. Voi mai adăuga că Max Jacob este catolic de douăzeci de ani.

Subsemnaţii îşi permit să semnaleze autorităţilor competente cazul foarte special al lui Max Jacob.

Nu are contacte cu lumea decât prin prietenia a nenumăraţi tineri poeţi şi mari figuri ale literelor franceze. Vârsta şi atitudinea lui, atât de nobilă şi atât de demnă, ne obligă pe calea inimii şi a spiritului să încercăm acest suprem demers spre a-l elibera şi a prezerva o sănătate care ne este scumpă.

Moţiunea a fost depusă.

Evident, prigonitorii au rămas surzi, iar zarurile au fost aruncate.

La Drancy, s-au scurs zece zile.

Poetul, căruia tocmai îi fusese înmânată sinistra etichetă verde, indice al unei deportări iminente, „era culcat chiar pe jos, cu patruzeci de grade temperatură, într-o încăpere în care se înghesuiau optzeci de deţinuţi"[1]. A fost transportat la infirmerie. Acolo a început să delireze. Ridicat într-un cot, Max striga: „Mi se înfige un pumnal aici"[2]. Apoi implora să fie dus la dineul din casa prinţesei Ghika (Liane de Pougy) sau arunca frânturi de fraze în care revenea numele poştăriţei din Saint-Benoît-sur-Loire.

În a douăsprezecea zi, şi-a regăsit cât de cât luciditatea. „În jurul lui, o sumedenie de muribunzi alcătuiau un obsedant concert de strigăte şi de jelanii rostite în toate limbile."[3] Poetul a reuşit totuşi să se adreseze o ultimă oară prietenilor săi: *Salmon, Picasso, Moricand să facă ceva pentru mine!*

---

[1] Povesteşte Dr. Bernard Dreyfus, responsabil cu infirmeria de la Drancy, *Figaro littéraire*, 12 martie 1949.

[2] Scrisoare a lui M.A. Zondervan, camarad de captivitate cu Max Jacob, *Figaro littéraire*, 12 martie 1949

[3] *„Témoignage sur l'agonie d'un poète"*, Julien J. London, *Candide*, 26 octombrie 1961

La 16 martie 1944, Ambasada Germaniei a a adus la cunoştinţă că apărătorii lui Max Jacob obţinuseră satisfacţie. S-a tot repetat că nimeni la ambasadă nu ignora cum stăteau lucrurile atunci când a Gestapo dăduse ordinul de a i se reda libertatea poetului. Eliberau un mort.

Max Jacob se stinsese în ajun. Medicului care îl îngrijea îi murmurase: „Dumneata ai un chip de înger"[1].

Au fost ultimele lui cuvinte. „Mă gândesc cu durere că, uneori, poeţii sunt ucişi spre a fi citaţi mai târziu"[2]...

Faţă de pedeapsa care li s-a aplicat femeilor care marcaseră cu asentimentul lor politica de colaborare, sau faţă de ceea ce au îndurat cele pe care o idilă germană le făcea obiectul răzbunării populare, Gabrielle nu a cunoscut decât un infern de scurtă durată.

Cam la două săptămâni după ce generalul de Gaulle parcursese Champs-Élysées sub aclamaţii şi într-un amestec de oameni din toate clasele care i-a indignat pe melancolicii după ordinea germană şi pe toţi aceia care în faţa acestei dezlănţuiri s-au simţit pe dată deposedaţi de *ceva,* nu ştiau nici ei prea bine ce – de Gaulle emigrantul, de Gaulle disidentul nu avea să pună capac veşnicei lor spaime chemându-l pe Maurice Thorez să ia loc pe banca guvernului, un comunist, ce oroare!, un comunist, da' bine, vă daţi seama ce înseamnă asta? – Gabrielle Chanel a fost arestată.

O cuprindea furia când evoca ziua în care doi tineri îndrăzniseră să se introducă la Ritz, la ora opt dimineaţa. Se duseseră s-o ridice chiar din camera ei şi acolo, fără menajamente, o rugaseră să-i urmeze, din ordinul Comitetului. Care comitet, vă rog? De epurare.

Se putea înţelege înverşunarea pe care o arăta, mai apoi, blestemându-i pe „vidanjori" şi pe „rezistenţi", atunci când rarii

[1] Doamna Janette Deletang-Tardif în *Poésie 44.* Mărturie asupra agoniei lui Max Jacob.
[2] Evgheni Evtuşenko

martori ai acelei scene o descriau, pe ea care fusese văzută de personal într-o asemenea promiscuitate, în culmea descumpănirii, dar stăpânindu-şi frica şi ieşind din hotel încadrată de doi băieţi *în cămăşi cu mâneci scurte*, încălţaţi cu sandale de cel mai prost gust, doi apaşi, cu revolverul la cingătoare, ce mai, două brute, doi vânduţi revoluţiei.

Lucrul cel mai rău era că-l tutuiseră pe portar.

Câteva ceasuri mai târziu, Gabrielle era înapoi şi le putea spune celor din anturajul ei, pe care intruşii îi jigniseră prin atrocele lor comportament, că fusese arestată dintr-o eroare şi că trebuia cu adevărat să se ferească să le acorde încredere unor astfel de oameni. Iată deci cum arăta acea armată a poporului! Franţa căzuse pe mâinile unor nebuni, ale unor bolnavi. De altfel, avea de gând să se expatrieze. Să plece? Era aşadar în afara oricărei bănuieli. Cei care o ascultau nu s-au putut împiedica să-şi pună întrebări. Cine o salvase? Cui anume, cărui fapt îi datora ea impunitatea?

Dacă acel Comitet de epurare o reţinuse atât de puţin timp, însemna că Gabrielle poseda (ca o prevedere asupra a ceea ce nu putea să nu i se întâmple) mijloace cu care să-i dezarmeze pe judecătorii ei. Căci nu era cu putinţă ca, imediat după Eliberare, să faci pe şiretul şi să-ţi duci de nas anchetatorii cu ajutorul unor prostii. Doar o foarte înaltă protecţie i-a redat lui Gabrielle libertatea pe care alţii, pentru mult mai puţine decât făcuse ea, o pierduseră.

Este aşadar cert că un ordin care nu suferea nici o discuţie a salvat-o.

Ordinul cui? Nici o urmă, nu există nimic care să permită să dăm, cu cea mai infimă certitudine, răspuns la această întrebare.

La scurtă vreme după aceea, şi în timp ce alţi soldaţi, G.I. – puşcaşi marini – de data asta, se înghesuiau ca să-şi procure de la magazinul Chanel acel parfum No. 5 căruia germanii îi încercaseră calităţile cu câteva luni mai înainte, Gabrielle, liberă în mişcări şi lipsită de dificultăţile cunoscute, a ajuns rapid în Elveţia. Mai puţin

de doi ani mai târziu, uşurinţa cu care a fost autorizată să se ducă în Statele Unite, unde a făcut o scurtă şedere, nu este mai puţin uluitoare.[1] Cererile de viză pentru Statele Unite au fost sever cercetate vreme de cinci ani după sfârşitul ostilităţilor. Dar în timp ce alţii decât ea erau îndelung interogaţi şi siliţi să aştepte şi să arate permisul, trecerea de frontierele Americii nu i-a pus mai multe probleme lui Gabrielle, în 1947, decât plecarea precipitată în Elveţia, atunci când naţiunile europene reveneau încet la pace. Necesitatea de a spune lucrurilor pe nume ne sileşte să constatăm că, în această pace foarte nouă, justiţia deja nu mai era aceeaşi pentru toată lumea.

VI

DESPRE ADEVĂRUL ÎNTREZĂRIT ÎN DEZORDINEA ÎNTÂLNIRILOR

Adevărul e ceva greu care poate duce uneori la disperare. Nimic nu se găseşte niciodată acolo unde cauţi. Oamenii aşa-zis informaţi şi unanim consideraţi ca atare, în clipa în care îşi reamintesc, nu destăinuie decât anecdote care nu sunt de vreun folos. Iar enigma rămâne totală, lucrul căutat refuză în continuare să se lase descoperit. Adevărul nu este decât rareori spuma de la suprafaţa unei conversaţii, ci mai curând o gaură neagră în care te poticneşti,

[1] „Epurarea a fost incompletă (cei mai bogaţi, cei mai abili i s-au sustras şi au reapărut după furtună), a fost adesea pasională, ilegală, nedemnă de o democraţie care se voia pură şi dură", Gaston Defferre, prefaţă la *La Libération de Marseille* de Pierre Guiral, Hachette Littérature.

un hăţiş de linii cărora la prima vedere nu le descoperi mai multă noimă decât unei alunecări a condeiului pe hârtie, un accident de scris sau de povestit, o paranteză pe care o interlocutoare, adesea inoportună, o deschide în clipa când deja nu o mai asculţi.

Uneori, ne punem o încredere imensă în lucrările unor istorici, analişti, cronicari; cercetăm, clasăm, demontăm invizibile mecanisme şi, într-o clipă de speranţă nebunească, ne aşteptăm să vedem ivindu-se din praful dosarelor ceea ce ne scapă printre degete. Foarte bogate cu adevărat sunt unele arhive care se dovedesc de o întristătoare sărăcie în clipa în care se naşte certitudinea că ele nu vor livra ceea ce aşteptam să găsim. Într-atât e de adevărat că bogăţia este un cuvânt care nu are acelaşi înţeles pentru toată lumea şi este cu atât mai bine că unii pot striga: „Ce de comori!" în vreme ce alţii gândesc: „Câtă lipsă de însemnătate!"

Dar ce spunea doamna Denis, văduva grădinarului[1], în salonaşul bungaloului ei din strada Alphonse-de-Neuville din Garches, ce lucruri spunea ea care făceau ca insignifianţa ei să se şteargă?

În aparenţă, mărturia ei nu avea altă valoare în afara unei suprinzătoare frivolităţi, care părea să redea destul de bine atmosfera de la vila Bel Respiro, din casa aceea cu obloane negre în care locuise Gabrielle. Şi iată că, brusc, fără să fi dat vreunei încăperi din casa aceea importanţa ei, vreunui obiect, caracterul lui, grădinii, miile ei de faţete, iată că deja acel martor al anilor 1920 relata fapte care păreau mai mult adulmecate decât mirosite, lucruri de care nu doream deloc să auzim vorbindu-se, pentru că, dacă stăm să cugetăm asupra lor, indiscreţia este adesea necuviincioasă şi ajungem să-i purtăm pică celui care ne-a făcut confidenţe. La teatru, e cu totul altceva, iar unele încurcături ajung să emoţioneze când sunt demascate târziu, noaptea, în umbra boschetelor... Dar pentru asta trebuie să fie vorba de *Nunta lui Figaro* de Mozart, nu toţi

[1] A fost deja vorba de doamna Denis la începutul capitolului „Anii slavi". Ea se retrăsese la Garches, pe strada Alphonse-de-Neuville.

povestitorii sunt abatele Da Ponte, după cum nici Henry Bernstein nu era Cherubino, în fine nu prea înțelegem cum ar fi putut văduva grădinarului să cânte: *„Ratto, ratto, il birbone è fugito"*, ea care era englezoaică și oricum nu avea voce.

Atunci, ceea ce lăsa ea să se înțeleagă, și anume că Gabrielle și Henry Bernstein, ale căror grădini, după cum ne amintim, erau alăturate, s-ar fi întâlnit în fiecare seară printr-o potecă secretă pe care soțul povestitoarei, grădinarul, ar fi numit-o pe dată „poteca amorezilor", constituia tipul însuși de anecdotă de care nu te sinchisești nicidecum. Căci, pe de-o parte, a relata amorurile lui Henry Bernstein ar fi o încercare la fel de constrângătoare ca analiza metodică a abonaților din cartea de telefon, iar pe de altă parte, nu vedem de ce aceștia doi, dacă le venise fantezia de a fi amanți, și-ar fi refuzat un apartament mobilat, și mai ales nu vedem de ce Gabrielle nu spunea niciodată nimic rău despre acest Bernstein – ceea ce ar lăsa să se presupună că nu fusese niciodată metresa lui. Pentru că ea le arăta o ură de moarte amanților ocazionali, bărbaților cărora le cedase odinioară ca să uite, să exorcizeze amintirea lui Boy, le cedase într-o perioadă în care îi lăsase trupului ei libertatea așa cum alții se înecă.

Dar iată că în povestirea văduvei grădinarului, eclerajul a fost schimbat atât de brusc, încât am fi putut crede că se produsese o pană sau că era o eroare din partea mașinistului. Căci în povestirea acelei femei nu mai existau obloane negre, iar Gabrielle nu se mai vedea. Iar Stravinski, unde era Stravinski? Și de ce pianul amuțise brusc? Se auziseră totuși cântate la acel pian arii de Pergolesi, dar cum rămânea cu *Încununarea primăverii?* Dar nu se mai aude nici un sunet, și ce naiba povestea femeia aceea? Spunea așa: „Zeci de ani au trecut". Brusc, o tragedie făcuse să amuțească muzica melancolică sau libertină care se cânta acolo. Despre ce era vorba? Despre sosirea unui stat-major la Garches? Da, la Garches. Nimic surprinzător. Germanii își avuseseră aici cartierul general vreme de patru

ani, de data asta erau britanicii. Ce confuzie! Abia avuseseră timp proprietarii *cottage*-urilor înstărite şi ai vilelor frumoase din jur să-şi dea seama ce li se întâmpla, că deja o rechiziţie i se succeda alteia. Iată că, acum, la Garches se vorbea numai engleza.

Aşa cum se întâmplă cu toate armatele lumii, camerele frumoase cu ferestre în relief, cu pereţi cu tapet înfăţişând buchete de flori, totul fusese împărţit între gradaţii cu rang înalt, în timp ce serviciile... Ce vreţi, ofiţerii din cantonament, fie ei englezi sau germani, erau aidoma. Aşa că bucătarii, şoferii, secretarele, telefonistele se mulţumiseră cu ce mai rămăsese. Nu bungalourile lipseau acolo, şi nici pavilioanele cu grădini. Acolo unde locuiseră odinioară Raoul al lui Gabrielle, Piotr al marelui duce Dimitri, majordomii cu mănuşi albe şi nevestele lor, lui Joseph şi lui Marie le urmaseră serviciile statului-major britanic. Se rostuiseră foarte bine. Dar a rezultat o mare agitaţie în cartier. Aveau oare să mai regăsească străzile din Garches rafinamentele primilor ani ai secolului? Ce era de făcut? De multă vreme nu se mai vedeau pe acolo automobile sport sau decapotabile, nu se mai vedeau maşini Isotta-Fraschini sau Delaunay-Belleville pe străzile Édouard-Detaille sau Alphonse-de-Neuville, iar tânărul care îşi găsise gazdă nu departe de văduva grădinarului lui Gabrielle, oricât de şofer de stat-major ar fi fost, tot un jeep conducea la fel ca toată lumea.

Un militar mult prea ocupat ca să se mai intereseze de trecutul frumoasei suburbii unde era cantonat, fericit totuşi că avea ca vecină o englezoaică cu care să vorbească.

Şi iată că într-o zi a auzit-o povestind ceva în legătură cu o croitoreasă, o creatoare de modă, o femeie celebră care locuise mult timp în ultima casă pe stânga când cobori, ştii dumneata, casa cu obloane negre şi cedrul cel mare... Iar soldatul întrebase, poate din politeţe, căci în fond puţin îi păsa – de ce era doamna cu pricina celebră şi cum se numea? Cum ai spus? O pusese să repete numele de două ori, căci, bizar lucru, parcă îi spunea ceva numele acela.

Auzise numele în ajun, mai întâi din gura căpitanului, apoi din cea a colonelului. În fine, se vorbise de acel nume la popota statului-major în ziua aceea, şi în mare emoţie. Numele îi rămăsese în auz: CHA-NEL, CHA-NEL. Un ofiţer fusese însărcinat s-o caute pretutindeni pe această Chanel, păcat că nu mai locuia pe strada Alphonse-de-Neuville. Ar fi fost mult mai uşor de dibuit. Ce bătaie de cap... Imposibil să dai de urma ei. La casa ei de modă, oamenii reacţionau de parcă ea ar fi dispărut pe veci. La hotelul de peste drum, acelaşi lucru. În cele din urmă, fusese dibuită într-un hotel din împrejurimile Parisului şi era mare păcat, pentru că, dacă dădeai crezare celor spuse de tipii serviciului de transmisiuni, Londra începea să-şi piardă răbdarea. Cum aşa, Londra? a întrebat văduva grădinarului. Tânărul a confirmat că oamenii de la Londra îşi făceau griji în legătură cu Chanel şi că, fără să bage mâna-n foc (pur şi simplu după fler, şi fără să ţină seama de enervarea generală) trebuie că telefonase unul dintre secretarii lui Old Man, da, doamnă, unul din secretarii Bătrânului în persoană!

Trebuie să mărturisim că femeia care se retrăsese să trăiască la Garches urmărise destul de greu explicaţiile date de tânărul ei compatriot, pentru că recunoscuse că nu ştia cine era cel numit *the Old Man*. Cine era? Celălalt exclamase că nu auzise în toată viaţa lui o întrebare mai amuzantă. Şi izbucnise într-un hohot de râs, pentru că Old Man – Dumnezeule mare! – cine voiai să fie? Era Churchill, ce naiba!

Astfel, împotriva aparenţelor, dintr-un soi de indiscreţie sau poate în mod accidental, s-a ivit în bezna cuvintelor un capăt de adevăr cu privire la cel care ar fi putut-o salva pe Gabrielle după Eliberare. Dar nu am putea afirma acest lucru, căci ar însemna să fim nebuni dacă am lua toate astea drept literă de Evanghelie.

PRIMUL EPILOG
1945–1952

„Aceasta e Franţa paşnică, iar ea îi
va extermina pe cei care vor veni să-i
tulbure pe croitorii, filozofii şi
bucătarii ei."

GIRAUDOUX
Siegfried et le Limousin

I

ÎN AFARA EXISTENȚEI

Mi se va spune că Elveția nu înseamnă chiar un exil, cu atât mai mult cu cât la Lausanne se vorbește franceza. Cu toate astea, despre așa ceva era vorba pe atunci, și nimeni nu se înșela.

Traiul într-un hotel de lux la Ouchy sau la Geneva, acel du-te-vino între diversele stațiuni de sporturi de iarnă, umblatul de colo-colo de la un hotel la altul... Gabrielle trăia ca o emigrantă, iar scurtele ei sejururi în Franța, libertatea pe care o avea de a se duce câteva săptămâni în cursul verii la vila La Pausa nu schimbau mare lucru.

Prudența o făcuse să plece. Acționase ca o țărancă, o femeie care știa ce înseamnă „să te ascunzi". Își părăsise țara, meseria, tot trecutul ei era departe, departe în urma ei, și veți spune că asta nu era exil? Că nu înseamnă exil starea aceea de permanentă smulgere, și, încă și mai intolerabilă, de lipsă de activitate? Dacă mai punem la socoteală câtă descumpănire dezvăluia întristătorul amestec care era Elveția acelor ani, o mulțime de refugiați care fuseseră atât de bine tratați pe vremea când erau puternici, înalți funcționari naziști, fasciști, pétainiști, cu toții declarați nedemni în patria lor, cu toții supuși unor permanente tracaserii administrative – și încă se puteau socoti fericiți când nu erau rugați s-o ia din loc, căci, în

privința ospitalității elveției, ar fi multe de spus – mi se va repeta iarăși și iarăși că acea promiscuitate a unor bărbați și femei vinovați cu toții, chiar criminali, în ochii restului Europei, acea exasperantă întâlnire nu însemna exil?

La drept vorbind, Gabrielle se pusese la adăpost, dar totodată se dusese și să-l întâlnească pe von D... Nu este exclus ca acesta să fi fost elementul esențial. Cine poate ști? Poate că luase decizia să trăiască în Elveția pentru a putea trăi alături de el. Căci amantul ei părăsise Franța. Trecuse frontiera, schimbase țara la fel de simplu ca pe o cămașă, procedând în acest sens suficient de devreme pentru a nu risca nimic. Și nu ne putem împiedica să nu găsim acest lucru bizar, când, în realitate, chestiunea ca el să fi fost altfel nici măcar nu se punea. Gabrielle își avea averea ei în Elveția. Aici, în timpul războiului, se acumulase produsul vânzării parfumurilor în străinătate. Ni-l putem imagina pe Spatz ducându-se în altă parte decât acolo unde erau banii?

Au fost văzuți neîncetat împreună, el și Gabrielle, și adesea au fost crezuți căsătoriți. El arăta încă bine, în timp ce ea... E ciudat că a părut mai bătrână la vremea aceea – avea șaizeci și patru de ani – decât cu zece ani mai târziu. Lipsa de activitate o măcina probabil. Și apoi, pe ici, pe colo, se putea observa că nu totul mergea atât de bine între ei. Unii afirmă că *el* o bătea, alții că *ea* îl bătea, alții de asemenea că *ei* se băteau. Și se știe de ce violențe era el în stare... Unui prieten i-a dat de înțeles că ea nu avea altceva în minte decât să-l silească s-o ia în căsătorie. Vedeți cât de gentleman era! Dar asta nu înseamnă că nu erau prizonieri unul altuia. Ea îl ținea prin banii ei, el prin tăcerea lui. Ce avere ar fi strâns dacă ar fi vorbit...

Cu toate astea, așa cum îi urmase cu capul sus pe „îngrozitorii derbedei" din Comitetul de epurare, în pofida confuziei generale și a unei vieți sentimentale satisfăcătoare totuși, Gabrielle a continuat să meargă fără să plece capul.

E adevărat, dusese, ca să-şi ocupe timpul, lupta angajată în 1945 împotriva Societăţii de parfumuri Chanel şi împotriva lui Pierre Wertheimer. Victoria[1] ei o lăsa în mod tragic inactivă. Era bogată, de ordinul milioanelor, dar unde mai era inima în toate acestea? De altfel, la inevitabilele ameninţări pe care le simţea planând asupra ei, s-a mai adăugat o îngrozitoare serie de perioade de doliu şi de tristeţe.

Imediat după căderea definitivă şi predarea necondiţionată a armatelor germane[2], a trebuit să recunoască evidenţa: Schellenberg nu avea de gând să se lase uitat atât de uşor. Aşadar, Gabrielle avea să trăiască în continuare sub ameninţarea permanentă că operaţiunea Modellhut va fi divulgată.

În timp ce se pregătea colapsul final, Obergruppenführerul secţiei AMT VI făcea o negociere de ultimă oră, în Suedia, pe lângă contele Bernadotte. Acolo i-a parvenit vestea capitulării. Oare era conştient de şansa lui? În vreme ce în Germania şeful lui, Himmler (pe care-l părăsise cu cinci zile în urmă), se sinucidea, Schellenberg accepta protecţia contelui Bernadotte şi, la sfatul acestuia, profita de scurtul răgaz pe care hazardul i-l acorda ca să pregătească un memorandum în care recapitula demersurile şi tentativele pe care le făcuse în vederea obţinerii din partea Aliaţilor a unei păci negociate.

În iunie 1945, a fost cerută extrădarea lui, iar Schellenberg s-a alăturat pe banca acuzaţilor celor douăzeci şi unu de colaboratori apropiaţi ai lui Hitler, deveniţi criminali de război, în faţa Tribunalului Militar de la Nürnberg[3]. Dar e lăsat să stea mai departe în închisoare fără să se poată şti când avea să înceapă procesul lui. Trei ani s-au scurs astfel, în cursul cărora e puţin probabil ca Gabrielle să se fi putut lăsa în voia tihnei.

[1] Cucerită, ne mai amintim, în 1947.

[2] La 7 mai 1945, într-o şcoală din Reims. Războiul durase cinci ani şi opt luni.

[3] „M-am dus să-i văd la procesul de la Nürnberg. Îmbrăcaţi sărăcăcios, prăbuşiţi pe banca lor, nervoşi, agitaţi, nu mai semănau deloc cu şefii aroganţi de altădată." *La Chute du III-e Reich,* William Shirer.

În 1947, ca şi cum nefericirea ar fi vrut să-i interzică lui Gabrielle să-şi tragă sufletul, a murit José Maria Sert. Acesta o luase în grija lui, odinioară, o smulsese dintr-un fel de beznă şi o condusese ca pe un copil răsfăţat la Veneţia. Nu mai era, în meseria lui, decât un supravieţuitor. Nemoştenind, precum ducele de Westminster, palate de proporţii gigantice, el doar le visase necontenit, le proiectase pe plafoanele pe care le decora, iar uriaşele cortine de teatru la care lucrase s-au deschis asupra unor perspective infinite, pline de vise fastuoase, o lume a mirajelor dezlănţuite. Era un soi de monstru, cu o latură de dandy destul de agasantă, dar e oare interzis să iubim monştrii? Divorţat de Misia, se recăsătorise din nou cu ea. Gabrielle ştia că dispariţia lui Sert o va lăsa zdrobită pe prietena ei şi presimţea că nu o va mai reţine să nu se lase în voia beţiilor mortale cu opium.

Dar asta nu era tot... Iată că a dispărut Vera.

Totuşi, se întreba Gabrielle, era cu putinţă ca anul 1947 să nu fie decât asta? La Roma, la Paris, lumea nu făcea altceva decât să-i sfâşie viaţa. Vera, frumoasa Vera a anilor 1925, abia întoarsă de la Madrid, murise. Presupunând că, la aflarea veştii, primul reflex al lui Gabrielle a fost de a gândi: „Un martor mai puţin!", nimic nu ne îngăduie să credem ca ea nu a resimţit apelul melancolic a ceea ce nimeni nu poate împiedica: amintirea, precum un vis persistent şi necontenit reinventat, amintirea, precum viziunea nemăsluită a fiinţei pe care am încetat s-o mai iubim.

La 12 februarie 1947, la Paris, se năştea într-un tunet de aplauze *new-look*. Apărea un nou tip de femeie a cărei rochie cobora până la glezne şi o nouă stea pe firmamentul creaţiei de modă: Christian Dior. În spatele necunoscutului, a debutantului, care cuteza să arunce în nasul Statelor Unite forme de necopiat din punct de vedere industrial, într-atât de mult cereau o mare iscusinţă în croială, se afla industriaşul care îl finanţa, un om extrem de inteligent, un „textilian" după cum ar fi spus Rittmeisterul Momm:

Marcel Boussac. Acesta punea la dispoziția acelui începător, în care numai el credea, un capital de șapte sute de milioane, iar acesta nu era decât începutul.

Presa americană a trebuit să recunoască faptul că de multă vreme nu se mai văzuse ceva atât de frumos.

Manifestat în mai multe rânduri cu un cinism care era lipsit de cea mai elementară decență, proiectul american de a ține industria europeană sub dominația sa, inundând Europa cu rochii fabricate în Statele Unite, a devenit un vis la care a trebuit să se renunțe. Dând peste cap previziunile, mergând împotriva a ceea ce era rezonabil, optând pentru *contrariul* a ceea ce se putea aștepta de la o țară învinsă, epuizată de ani de lipsuri, Christian Dior conferea iarăși Franței un *leadership* pierdut atât în domeniul îmbrăcăminții, cât și în acela al textilelor.

Riposta americană nu s-a lăsat așteptată. Dacă s-ar povesti ceea ce, încă de pe atunci, s-a organizat... Dacă s-ar povesti jaful de idei, sau, mai rău, traficul de modele abia deghizat sub acoperirea ziaristicii, furtul de crochiuri sau de fotografii menite, chipurile, publicității și reportajelor de actualități, dacă s-ar povesti spionajul industrial practicat sub toate formele... Ah, dacă toate acestea s-ar povesti! Dar nu e locul aici s-o facem și toate acestea nu sunt decât un mod de a prezenta celebritatea lui Chanel epuizându-se. Căci, pe măsură ce industria modei se transforma, iar renumele internațional al lui Christian Dior creștea necontenit, lumea uita tot mai mult ce însemnase domnia lui Gabrielle Chanel. Ce putea ea face? Croitoria de lux, în fruntea căreia până atunci stătuseră doar femei[1], trecea brusc în mâinile bărbaților[2]. Era un sfârșit ineluctabil, iar Gabrielle vedea că totul se petrecea ca și cum s-ar fi organizat în jurul ei un implacabil sezon mort.

[1] Jeanne Lanvin, Schiaparelli, Madeleine Vionnet, între altele
[2] Balenciaga, Piguet, Fath, Rochas, între alții

Dar, totodată, şi poate din pură obişnuinţă, se forma în sinea ei certitudinea că ceea ce făcea prestigiul şi atracţia noului ales nu era în realitate decât o întoarcere în urmă şi că elegantele, îmbrăcate de Dior, vor simţi într-o zi apropiată o furioasă poftă de a arunca cât colo corsete strânse pe talie, sutiene decoltate, fuste puse pe jupoane, panglici şi dantele. Atunci, la ce bun să se mai amestece într-o aventură care nu mai era, nu mai putea fi a ei? Rolul ei nu era să înapoieze femeilor corsetul pe care li-l smulsese cu treizeci de ani în urmă, ci pur şi simplu să le îmbrace pentru a trăi în pas cu epoca lor.

Ardea să le-o spună, să le-o repete. Dar dacă ar fi încercat, situaţia ei ar fi împiedicat-o. Era mai bine să tacă.

Această tăcere, această absenţă, acest *mod de a fi în afara existenţei* în profesia ei, început în 1939, avea să se mai prelungească încă vreo zece ani.

Nimic nu e mai greu de suportat decât ameninţarea spectrelor. Se va întoarce? Nu se va întoarce? Aşteptarea în jurul procesului lui Schellenberg a căpătat acest aspect în viaţa lui Gabrielle. Dorea cu siguranţă achitarea lui, din simpatie pentru el, dar de asemenea şi mai ales din cauza repercusiunilor pe care le putea avea o decizie de acest ordin asupra vieţii ei. Dacă Schellenberg era dezvinovăţit la Tribunalul de la Nürnberg, mai putea Gabrielle să treacă drept vinovată?

Dintre cei douăzeci şi unu de acuzaţi la procesul de la Nürnberg, şapte criminali de război scăpaseră cu pedepse de închisoare[1], ceilalţi fuseseră condamnaţi la moarte. Cu excepţia lui Goering care izbutise să-şi procure o fiolă cu otravă, Franck, Frick, Jodl, Keitel, Kaltenbrunner, Rosenberg, Streicher, Seyss-Inquart şi Sauckel urcaseră pe eşafod atunci când Schellenberg a fost chemat

[1] Închisoare pe viaţă pentru Hess, Roeder şi Funk. Douăzeci de ani pentru Speer şi Schirach. Cincisprezece ani pentru Neurath. Zece ani pentru amiralul Doenitz.

în fața judecătorilor. Procesul lui s-a prelungit cincisprezece luni. Verdictul a fost pronunțat în aprilie 1949, iar Schellenberg s-a pomenit că i s-a aplicat „pedeapsa cea mai ușoară pe care a dat-o această Curte"[1]: șase ani de închisoare.

Începând cu această dată, a fost autorizat să primească scrisori și pachete pe care i le-au adresat prietenii. Cel dintâi care s-a manifestat a fost Theodor Momm. I-a trimis lui Schellenberg atât cartea *Le siècle prend figure/Secolul capătă chip* a lui Alfred Fabre-Luce, cât și cartea pe care contele Bernadotte o consacrase peripețiilor armistițiului, și ne putem imagina interesul prizonierului la lectura acestei ultime lucrări. Fără sfaturile și protecția lui Bernadotte, cum ar fi scăpat Schellenberg? Dar, în mod evident, în ceea ce i-a trimis confidentul lui Gabrielle, a fost și ceva la care el a fost încă și mai sensibil.

La 11 aprilie 1950, Momm a primit de la infirmeria din Nürnberg o scrisoare de mulțumiri pe care o postase una dintre infirmierele închisorii, sora Hilde Puchta. Iată ce spunea scrisoarea: „Dragă Domnule, vă mulțumesc din toată inima pentru bunele dvs. urări de Crăciun și vă mulțumesc mai ales că mi-ați împărtășit urările lui «Modellhut». Binevoiți să îi exprimați în mod special mulțumirile mele. Transmiteți-i în termeni apropriați câtă plăcere mi-ar fi făcut să particip la acea mică comemorare!..." Urări de la Gabrielle care, în mod evident, îl mișcaseră cel mai mult. O aluzie la reuniunea principalilor actori ai operațiunii Modellhut, într-un soi de comemorare, îl făcea să resimtă încă și mai mult decât de obicei nefericita lui condiție. Dar lucrul cel mai rău era că fusese îngrozitor de bolnav. „Am fost operat aici, 7 aprilie 1949. În noiembrie am primit de mai multe ori ultima împărtășanie și a fost adusă soția mea printr-o telegramă. Potrivit împrejurărilor, se ia în

[1] Allan Bullock, prefața la *Memoriile lui Schellenberg*, Harper and Bros, New York

considerație necesitatea de a mă opera încă o dată. Să sperăm că am să scap cu bine!"

Și apoi, singurătatea. Ce este oare cel mai mult de trăit și cel mai scurt de povestit? Să fii singură... Viața lui Gabrielle a început să se organizeze în jurul acestui cuvânt. Dar oare singurătatea asta încetase vreodată? Și în ce fel anume faptul de a locui în același oraș cu von D... ar fi lăsat-o pe Gabrielle mai puțin singură? Asocierea lor nu era decât un îndoielnic mod de a trăi. Trebuia să i se pună capăt.

Începând din 1950, a fost văzută mai puțin în Elveția și mai des în Franța, mai ales la vila La Pausa. 1950... Dacă dăm crezare datelor, acel an a fost printre cele mai crude din viața ei: anul morții Misiei. Gabrielle își închipuise orice, în afară de asta. Misia fusese singurul adevărat interlocutor al lui Gabrielle, singura femeie la care ținuse. Sfărâmase totul în viața ei, tăgăduise totul și îi mințise mereu pe toți, în afară de Misia. Dacă trăise ștergând în urma ei dâra pașilor, fără scrisori, fără fotografii, fără amintiri, o făcuse pentru că Misia era memoria ei, iar în preajma ei totul recăpăta o realitate. Fără Misia, Gabrielle se pomenea ruptă de trecut, dezrădăcinată și devenită oarecum o enigmă pentru ea însăși.

Niciodată, moartea cuiva nu i-a lăsat un asemenea sentiment de rătăcire.

Revenită în grabă la Paris, a făcut pentru Misia ceea ce nu mai făcuse până atunci nici pentru vreun bărbat, nici pentru vreo femeie, ceea ce nu a mai făcut de atunci niciodată. A intrat în camera mortuară. Odată ajunsă acolo, cu smerenie, a refăcut gesturile meseriei ei: a îmbrăcat, a împodobit, a înfrumusețat. Doar asta îi era meseria, nu e așa? Acestui lucru îi datora faptul că exista. A îmbrăcat-o pe Misia, a pieptănat-o, a împodobit-o, pentru a îndepărta o ultimă imagine care nu era chiar ceea ce și-ar fi dorit Misia. Gabrielle a netezit îndelung îndoitura cearșafului, cu acel gest mașinal care îi rămăsese din anii îndelungați petrecuți cu îndepărtarea

defectelor unei ţesături, cu acea mână ştiutoare căreia nimic nu îi rezista. Căci asta nu o mai speria pe Gabrielle. Nici una dintre aceste iniţiative nu o îngrozea. Să destindă marginea unei perne, să dea volum sulului de la căpătâi, suplețe cuverturii de pe pat... Un gest ce ţinea de meserie... Lucrul cu adevărat îngrozitor era doar faptul că făcea pentru Misia moartă gesturi atât de des făcute pentru Misia pe când era în viaţă. Lucrul înspăimântător era faptul că nu mai era vorba de a o îmbrăca pe Misia, ci de a travesti moartea.

Când totul a fost controlat în cel mai mic amănunt şi a socotit că nu putea face mai mult, pentru ca o urmă din trecut, ceva din acea femeie violentă şi frumoasă care fusese Misia să mai subziste, atunci Gabrielle s-a aşezat la marginea patului prietenei ei, de parcă ar fi stat la marginile nopţii.

În iunie 1951, Schellenberg a fost eliberat.[1] Discret îmbrăcat, mereu la fel de politicos, dar mult mai slab, semănând mai degrabă cu un tânăr avocat fără clientelă decât cu sclipitorul „mezin al trupelor SS" care fusese cândva, Schellenberg şi-a căutat refugiul în Elveţia sub o falsă identitate, iar de acolo, a înştiinţat-o imediat pe Gabrielle. Era fără resurse, ea l-a ajutat. Era ceva imprudent, dar ar fi fost încă şi mai imprudent să nu facă nimic: Schellenberg era hotărât să-şi scrie memoriile. Abia venit, prima lui grijă fusese să ia contact cu diferiţi agenţi, susceptibili să-i găsească un editor.

La vremea aceea, lumea îşi smulgea jurnalele intime, confesiunile postume, corespondenţele, cele mai mărunte scrieri ale tovarăşilor lui Hitler sau ale martorilor căderii sale. Fie că erau morţi, vii, în închisoare sau refugiaţi, puţin conta acest lucru, cu condiţia ca mărturia lor să existe. Nu au lipsit amatorii care s-au înfăţişat în faţa lui Schellenberg. El i-a primit, nefăcând secret din nimic, neascunzându-şi nici veritabila identitate, nici prietenia pe care i-o arăta Gabrielle. I-a

[1] ...*„as an act of clemency"*/ „ca act de clemenţă", precizează Allan Bullock, ceea ce spune multe despre starea de sănătate a beneficiarului de pe urma acestei măsuri.

primit astfel pe toţi cei care se interesau de proiectele lui, făcând poate mai multe promisiuni decât ar fi trebuit, lăsându-şi chiar agentul cel mai întreprinzător să creadă că era gata să-i cedeze o parte din drepturi. Dar, înainte să fi avut timp să semneze un contract, poliţia elveţiană l-a rugat să părăsească imediat teritoriul. Un dur contratimp. Schellenberg a încasat lovitura mai bine decât s-ar fi putut prevedea. Mai mult chiar decât pentru Chanel, acel sentiment de a fi *în afara existenţei* căpătase pentru el caracterul unei adevărate obsesii. În afara lucrurilor, el? Dacă îl expulzau, însemna că exista, nu e aşa? Însemna că se temeau de el. Pe când în Italia... S-a refugiat la Pallenza, pe malul lacului Maggiore, într-o casă ale cărei cheltuieli[1] şi le-a asumat Gabrielle. Iar acolo, Schellenberg a cunoscut cea mai mare umilire pentru un spion: aceea de a nu mai fi spionat. El, şeful spionajului german, el, tânărul şi frumosul Schellenberg, intrat în rândurile SS pentru că-i plăcea uniforma, nu mai interesa pe nimeni, nici măcar poliţia locală. A căzut în melancolie. Sănătatea i s-a alterat. O viză pentru Madrid, acordată fără nici o dificultate, i-a răpit orice plăcere de a se duce acolo. Şi totuşi, cu câtă voluptate luase în consideraţie miile de complicaţii care s-ar fi putut ivi şi l-ar fi împiedicat să meargă acolo, să facă pace cu vechiul lui duşman, Otto Skorzeny.[2]

[1] „Doamna Chanel se oferise să ne ajute financiar în situaţia noastră dificilă şi datorită ei ne-a fost dat să mai petrecem câteva luni împreună." Scrisoare din 8 martie 1958 de la Irene Schellenberg către Theodor Momm.

[2] Un austriac, care a făcut parte dintre gangsterii cei mai hotărâţi de care s-a slujit Hitler. El a fost cel care a aterizat pe vârful Gran Sasso şi a reuşit să-l elibereze pe Mussolini; el a fost cel care, în confuzia generală, a restabilit situaţia la Berlin, în fruntea bandelor lui înarmate, în noaptea de 20 iulie 1944, la câteva ore de la tentativa de asasinat împotriva lui Hitler; el l-a răpit pe Regentul Ungariei în octombrie 1944; în fine, în decembrie al aceluiaşi an, el a fost cel care, luând comanda brigăzii speciale a tinerilor germani vorbitori de engleză şi purtând uniformă americană, a reuşit cu o temeritate incredibilă să răspândească o dezordine de moarte în interiorul liniilor americane în sectorul Bastogne. Achitat de aceiaşi americani, a emigrat mai întâi în Spania unde a fost foarte bine primit în 1947, apoi, la fel ca majoritatea marilor nazişti ieşiţi fără probleme din furtună, s-a stabilit în America de Sud unde a trăit în prosperitate.

O reconciliere fără istorie. Toată lumea, după câte se părea, evita să-l considere pe Schellenberg altfel decât un turist pașnic. Ce deriziune...

În acest timp, în Elveția, Gabrielle înfrunta din cauza lui surprize neplăcute. Agentul căruia Schellenberg îi dăduse cele mai mari speranțe se dovedise un escroc. Descoperise destul de repede existența unei *legături* între Schellenberg și Gabrielle Chanel. A utilizat această descoperire pentru a face asupra ei „un șantaj nerușinat"[1] și a cere în schimbul tăcerii „o mare sumă de bani"[2]. Suma i-a fost vărsată. Mereu era cineva de plătit, mereu erau tăceri de cumpărat. Va trebui cumva să dejoace astfel de capcane până la sfârșitul zilelor ei?

La 31 martie 1952, a murit Schellenberg într-o clinică din Torino. Avea patruzeci și doi de ani. Odată cu el dispărea principalul martor al operațiunii Modellhut. Ce însemna acest lucru pentru Gabrielle? Se lăsa în sfârșit întunericul peste episodul cel mai compromițător din viața ei. Vera murise. Schellenberg, de asemenea. Știa că nu avea a se teme din partea soțului Verei, care știa totul, dar nu s-ar fi coborât niciodată la nici cea mai mică indiscreție. Rămânea Theodor Momm. E de la sine înțeles că, în privința lui, știa de asemenea la ce să se aștepte. Era un om mai mut decât sfinxul. Mai degrabă ar fi murit decât să se expună la cea mai nevinovată întrebare.

Gabrielle avea de ce să se felicite în mai multe ocazii.

În 1952, el a descurajat-o până și pe doamna Schellenberg, la care ținea totuși, dar pe care a sfătuit-o să renunțe să mai corespondeze cu Gabrielle: „În ceea ce privește întrebarea dumneavoastră relativă la domnișoara Ch..., mi se pare că este plecată în SUA pentru ceva vreme. (...) Lucrurile fiind așa cum sunt, v-aș recomanda să nu mai corespondați cu domnișoara Ch..." Se putea spune mai limpede unei femei care tocmai își pierduse soțul că era inoportună? Mulți ani mai târziu, vajnica femeie, mereu gata să se bată, a cerut în zadar o mărturie din partea lui Gabrielle în lungul proces pe care îl intenta

[1] Scrisoare de la Irene Schellenberg către Theodor Momm, 8 martie 1958
[2] *Ibid.*

diverşilor escroci elveţieni care se pretindeau singurii deţinători ai „copyrightului" soţului ei. Părăsise malurile lacului Maggiore şi se întorsese la Düsseldorf cu copiii. De ce nu îi răspundea Gabrielle? Doamna Schellenberg nu îşi explica acea tăcere neamicală. „Înţeleg prea bine că ea nu v-a răspuns, îi scria Theodor Momm. În actuala stare de lucruri, nu trebuie să fiţi supărată pe această femeie generoasă şi serviabilă. Se ştie expusă mai mult decât o alta şi nu vrea să fie nevoită să revină asupra unor evenimente sau turbulenţe ale epocii războiului şi nici asupra celor petrecute imediat după război."[1] Îi găsea mereu scuze lui Gabrielle. Era acolo, gata să se aşeze cu toată statura lui înaltă între Gabrielle şi cei care o ameninţau.

Dar, în pofida ataşamentului său, i s-a părut mereu ciudat demersul făcut, fără ştirea lui, la 12 decembrie 1952, la nici nouă luni de la moartea Obergruppenführerului. Aflat în trecere prin Düsseldorf, von D... se prezentase la domiciliul familiei Schellenberg şi, sub pretexteul că îi aduce înapoi lui Gabrielle două *obiecte*[2] pe care doamna Schellenberg dorea să i le înmâneze, ceruse un certificat de deces, nu din mâna văduvei – nu ar fi fost suficient –, ci o atestare oficială. La ce joc se preta Spatz? Şi la ce îi trebuia aşa ceva? Tot vreun şantaj, probabil. Un escroc continua, poate, s-o persecute pe Gabrielle şi le trebuia acea atestare, lui Spatz şi ei, pentru a-i reduce definitiv la tăcere pe cei care încă mai făceau din operaţiunea Modellhut un pretext de şantaj.

Dar asta nu e decât o ipoteză.

Ea ar putea avea drept singură vină pe aceea de a fi mult prea grăbită. Pentru că vine un moment în care climatul de înşelare şi de complicitate pe care acel lung coşmar îl implicase provoacă dorinţa de a striga „Destul!"

---

[1] Scrisoare de la Th. Momm către doamna Schellenberg, 13 martie 1958

[2] Nici o lămurire nu a putut fi obţinută privitor la natura acelor *obiecte*. Nu era cumva vorba mai degrabă de *documente*?

AL DOILEA EPILOG
1953–1971

„A coase înseamnă până la urmă
a reface o lume fără cusături..."

ROLAND BARTHES
Sade II

I

OMAGIU CUVENIT

La şaptezeci de ani, iat-o pe Gabrielle înapoi la Paris. Anii care îi mai rămân de trăit sunt un alt început.

Nu mai are nici un fel de sprijin.

Din acel altundeva care era de acum Anglia, i-a parvenit, în 1953, vestea morţii ducelui de Westminster, companionul care trecea de la râsete la accese de mânie, alături de care cunoscuse câţiva ani frumoşi, sub ploile şi vânturile Scoţiei, dar şi sub soarele şi azurul croazierelor, cu marea care reflecta chipurile nepăsării. Cum vreţi să nu fi resimţit nimic, când era imposibil să te mai îndoieşti că Bend'or participase împreună cu Churchill la salvarea ei? Dar la ce bun să încercăm să definim ce fel de sentiment a fost acela care era mai apropiat de frică decât de un regret veritabil. Iată că dispărea omul care, fără ca asta să fi fost evident, nu încetase să-i vrea binele.

Tot în 1953 a vândut vila La Pausa. Ce putea face cu o casă concepută pentru vacanţe pe care nu mai avea nici un chef să şi le ofere? Opt ani de exil, cincisprezece ani de inactivitate îi răpiseră pe veci gustul de vacanţă[1]. Iar ea ducea după sine atâtea secrete şi

[1] Printr-o ciudată răsturnare a lucrurilor, Sir Winston Churchill a făcut atunci la vila La Pausa şederi prelungite. Domeniul fusese cumpărat de Emery Reeves, agentul său literar.

avea nevoie de o asemenea forţă spre a se convinge că nimic din ce ţinea zăvorât în tăcere nu va scăpa! Şapte ani de când stătea la pândă gata să doboare orice umbră care, în bezna anilor, încerca să se ridice, şapte ani de când încerca să se convingă că în memoria oamenilor se face repede întuneric şi că ceea ce nu a fost mărturisit nu capătă niciodată viaţă. Lucrul acesta se împlinise. Da, dar cu preţul câtor dureri şi oboseli. De aceea nu avea decât o singură dorinţă: să se elibereze de poverile inutile, de casele care nu mai serveau la nimic, de grădinile în care nu avea să mai calce, de camerele în care trăia ecoul iubirilor pierdute. Să plece, să vândă, să nu mai aibă drept raţiune de a trăi decât o cameră de hotel şi un loc unde să muncească.

Căci asta avea în minte, doar asta: să redeschidă singura casă pe care încă o mai râvnea, casa ei de modă. S-o deschidă larg, să pună din nou în funcţiune atelierele, să refacă plinul de lucrătoare. La şaptezeci de ani, iat-o pe Gabrielle Chanel revenită la începuturi.

În mod ciudat, această femeie care, zece ani mai târziu, regăsise *prin* şi *în* muncă o nouă flacără şi o forţă de seducţie, revenise marcată din acea vacanţă forţată, am putea spune că revenise *ruginită*. Mai mult ca orice o uzase efortul de disimulare constantă, zilnică. În mod la fel de straniu, nu mai era în ea urmă de fantezie sau de frivolitate. Nu rămânea vizibilă decât rigoarea. Mai târziu, odată asigurat triumful marii reveniri, atunci abia avea să se joace din nou cu aurul colierelor, cu senzaţia aeriană a muselinei, recăpătând gustul de a-şi prinde o floare la rever... Dar, repet, în lunile care au precedat reînvierea ei – iar fotografia pe care i-a făcut-o Robert Doisneau stă mărturie, dacă e necesar – era lipsită de strălucire şi se preta curiozităţii reporterilor cu o înfăţişare seacă, îmbrăcată într-o fustă din stofă de lână cu o bluză lungă şi dreaptă, neagră, atât de cuminte, că s-ar fi putut crede că era făcută în Elveţia. Gabrielle Chanel, femeia care voia să reînvie moda, avea, în 1953, ceva iremediabil provincial. Era aproape demodată.

Căci ochiul, în materie de veşminte, se obişnuise cu somptuozitatea unora, cu romantismul altora. Totul era de altfel extrem de seducător, de ce să nu recunoaştem? Ar însemna să-i răpim victoria lui Gabrielle dacă am pretinde că nimeni la Paris, în absenţa ei, nu a mai ştiut să îmbrace femeile. Pe cine vom face să creadă că Balenciaga, Dior, Givenchy, Fath, Lanvin şi atâţia alţii erau neglijabili? Să spunem mai degrabă că se găseau în culmea notorietăţii şi că a imagina că cineva, la şaptezeci de ani trecuţi, mai putea opera transformări într-un domeniu pe care aceştia şi-l însuşiseră cu atâta strălucire, era un proiect dintre cele mai nechibzuite.

Uimitoare este inteligenţa cu care Gabrielle a socotit momentul venit spre a dovedi că moda, aşa cum o concepea Parisul, nu mai era făcută pentru cele care o purtau. Căci, oricât de frumos ar fi fost, ceea ce li se propunea pariziencelor nu putea fi considerat decât în afara timpului. În realitate, noutăţile erau reminiscenţe. Trebuia aşadar, pentru a reuşi, să nu caute să rivalizeze în imaginaţie cu zeii momentului şi, fără să neglijeze virtuozitatea sau ştiinţa cusutului, să încerce mai ales să pună o nouă puritate doar în slujba vieţii.

Latura magică a reuşitei lui Gabrielle se găseşte în întregime rezumată în textul următor: „Veşmintele, scoase din fluiditatea prezentului şi considerate în sine, ca o formă, în monstruoasa lor existenţă peste persoana umană, sunt nişte teci bizare, vegetaţii stranii demne de compania unei podoabe nazale sau a unui inel prins de buze. Dar cât de fascinante devin când le considerăm în ansamblul calităţilor pe care ele le împrumută posesorului. Se petrece atunci un fenomen la fel de remarcabil precum cel care face ca dintr-un hăţiş de linii de cerneală pe o foaie de hârtie să se ivească semnificaţia unui cuvânt însemnat. (...) O haină bine croită ne face zi de zi demonstraţia acestei puteri de a reda invizibilul"[1].

[1] *L'Homme sans qualités/ Omul fără însuşiri.* Robert Musil, în capitolul „Bonadea, Cacania: sistem de fericire şi de echilibru".

„Vegetațiilor stranii" cu care avea să se lupte, Gabrielle le va opune, cu un strălucit succes, veșminte remarcabile tocmai prin *invizibila* rigoare.

II

IREDUCTIBILA

Cum era atmosfera din casa Chanel în acea după-amiază a zilei de 5 februarie 1954? Era atmosfera unei Curți cu Juri cu câteva clipe înainte de pronunțarea verdictului. Ziaristele, venite din Anglia și din America, erau plasate în primele rânduri alături de cele care asigurau cronica franceză de modă, și toate aceste doamne la un loc, așezate pe mici scaune aurite, alcătuiau un fel de tribunal. Așteptarea lor, care exprima când o febră prost ascunsă, când o răutate mărturisită sau un soi de frivolitate zeflemisitoare, avea ceva neplăcut. Nu se știa prea bine ce anume, din persoana lor, șoca. Poate că era doar dezordinea lor, la urma urmei. La picioarele lor se împrăștia conținutul poșetelor prost închise, care semănau cu niște desagi. Se vedeau zăcând pe jos mantouri și carnete mari de note. Cu o țigară într-o mână, cu un creion în cealaltă, presa era gata să judece.

Dar unde era acuzata?

Multe femei venite ca „s-o vadă" au căutat-o pe Gabrielle în zadar. A rămas invizibilă, la locul ei favorit, ascunsă în partea de sus a scării, așezată între oglinzi.

Era puțin tineret printre cei prezenți. Clientele lui Chanel erau toate femei în vârstă. Cât despre bogatele frumuseți ale epocii,

acestea se îmbrăcau la Dior sau în cópii după Dior şi ignorau până şi numele lui Chanel.

Faptul că alesese ca dată o zi de 5, cifra ei purtătoare de noroc, nu a schimbat cu nimic verdictul: a fost o execuţie capitală. „Presa franceză a fost atroce ca vulgaritate, prostie, răutate. S-au făcut glume proaste în privinţa vârstei ei, s-au dat asigurări că nu învăţase nimic în cei cincisprezece ani de tăcere. (...) Manechinele au defilat într-o linişte de gheaţă. La ieşire, s-au rostit chiar câteva grosolănii cu glas tare."[1]

Titlurile şi articolele pe care le-au consacrat acestui eveniment cotidienele Parisului spun multe. „Melancolică retrospectivă" citim în *L'Aurore*. „Fantome ale rochiilor din 1930" era punctul de vedere susţinut de *Combat*. Iar titlul era încă şi mai rău: „*Chez Chanel, à Fouilly-les-Oies*"*.

Să mai adăugăm că presa franceză nu a fost singura care a copleşit-o cu ironii. Ziarele de la Londra au dat dovadă de o ferocitate la fel de mare. „Un fiasco" titra *Daily Mail*. Iar dacă a rănit-o ceva pe Gabrielle, asta a fost, fără doar şi poate, dispreţul neaşteptat pe care i l-au arătat prietenii ei englezi. În rest, nu se sinchisea şi avea o stimă redusă pentru presa franceză.

Ceasurile care au urmat acestui răsunător eşec au fost neîndoielnic dintre toate momentele dure din lunga existenţă a lui Gabrielle cele care, cel mai mult, au provocat respectul. Căci fata în negru, copila de la Obazine, eterna orfană, Gabrielle, văzuse destule la viaţa ei. De ce voia lumea cu tot dinadinsul ca ea să fie înecată? Îşi asculta prietenii adresându-i complimente care aduceau cu nişte condoleanţe; îi asculta şi o cuprindea o teribilă poftă de

[1] „*Un flair sans pitié*"/"Un fler fără milă", în *Les Nouvelles littéraires* din 21 ianuarie 1971, un articol de Michel Déon. Foarte tânăr la vremea aceea, scriitorul era aşezat alături de Gabrielle Chanel la acea memorabilă redeschidere. A mai scris de asemenea: „La răstimpuri, am avut impresia că era din fier ..."

* Traducerea aproximativă ar fi : „La Chanel, la talmeş-balmeş bazar".

râs. Credeau cumva că o înşală? I se spunea că ea câştigase. Ce aparenţă de adevăr avea o astfel de afirmaţie?

Îi asculta cu acea implacabilă luciditate de care nu se vindecase niciodată. Oare izbuteşte cineva să convingă un fermier că recolta lui e bună atunci când de fapt nu este? Dar pe fiii cârciumarului din Ponteils? Dacă le-ar fi spus cineva că pădurea de castani nu era chiar atât de bolnavă, l-ar fi crezut?

Chiar în noaptea aceea, mărturisea uneia dintre fostele ei premiere regăsite când redeschisese casa de modă că, în timpul în care fusese inactivă, „îşi pierduse mâna". O recunoştea. Între artizani nu se spun braşoave. Atunci? Nu avea decât o singură grijă: să se reapuce de lucru. Şi degeaba ar fi căutat cineva pe chipul ei cel mai mic semn de descurajare.

A doua zi, a trebuit să recunoască evidenţa: carnetul de întâlniri era gol, iar casa de modă pustie. Gabrielle şi-a înştiinţat lucrătoarele că ocazia era prea frumoasă ca să n-o prindă din zbor: în loc să pregătească în înghesuiala de la mansardă colecţia, avea să facă probele în saloane. „Măcar să fim la largul nostru. Ceva tot câştigăm." Colecţia? Care colecţie? Abia se terminase cu una. Dar, cu fruntea încăpăţânată, trăgând de cordonul foarfecilor, Gabrielle doar de asta vorbea: „colecţia următoare".

Atmosfera nu era totuşi una de încredere, iar *valoarea* Chanel înregistra o scădere dramatică.

La Societatea de parfumuri oamenii îşi puneau întrebări. Era rezonabil să se continue finanţarea întreprinderii unei femei care, în mod evident, nu mai *interesa?* Eşecul ei, dacă avea să se repete, va fi pentru parfumuri cea mai proastă contra-publicitate. Veştile care se primeau din strada Cambon nu făceau decât să confirme îndoielile. Gabrielle, cu chipul încruntat, trăia într-un climat de încredere artificială. Parcă ar fi încercat să se drogheze cu vorbe. Făcea probele stând îngenuncheată pe jos, într-un soi de frenezie.

Pierre Wertheimer a socotit necesar să meargă la faţa locului ca să vadă ce se întâmplă în casa belicoasei lui asociate. În ce fază se găsea curajoasa, nelegitima, obstinata lui? Nu mai exista rivalitate între ei, nu mai existau supărări, certurile se stinseseră.

A găsit-o pe Gabrielle la muncă şi se puteau citi în ochii ei decepţia şi neliniştea. Se mai citea şi oboseala în modul, care nu îi era obişnuit, de a umbla cu capul plecat. A mărturisit: „Nu mai pot". Iar vechiul ei admirator a simţit că i se strânge inima. Cât ar fi dorit s-o ajute... De acord, ea îl trădase nu o dată şi-l bănuise de mai multe ori. Dar el o admira, şi niciodată n-o admirase la fel de mult ca în ziua aceea. Ce viaţă uşoară ar fi avut dacă... Nu era el mereu gata? Revanşa asta, de ce o voia atât de mult? Dar ce putea el face? Şi cum putea să ţină piept acestei femei...

De aceea, când Gabrielle, pe care o însoţea agale acasă, a bombănit: „Ştii, vreau să continui... Să continui şi să câştig", şi-a dat seama că nu merita să-i spună că tocmai consiliul său de administraţie se îndoia de ea, deoarece el era decis s-o încurajeze.

– Ai dreptate, i-a spus el... Ai dreptate să continui.

A doua zi, el anunţa unuia dintre colaboratorii apropiaţi că în pofida a tot ceea ce anturajul nu contenea să-i repete, el avea încredere în Gabrielle: „Ştiu că are dreptate".

A avut nevoie de un an ca să-şi regăsească întreaga putere, iar consacrarea lui Gabrielle a luat formă mai întâi în Statele Unite. În ciuda oricărei aşteptări, primele ei creaţii, cele ale redeschiderii – rochiile socotite atât de nefericite, încât fabricanţii îşi muşcaseră degetele că avuseseră încredere în prestigiul etichetei ei şi că se grăbiseră să cumpere fără să se uite mai îndeaproape – ei bine, aceste rochii atât de defăimate se vânduseră mai bine decât s-ar fi crezut. Alegere inexplicabilă, misterioasă manifestare a flerului feminin...

Pe dată alertaţi, fabricanţii newyorkezi, toţi specialiştii de pe 7th Avenue, au deschis bine ochii. Ce se petrecea? La „colecţia

următoare", şi-au dat seama că America nu cerea decât s-o redescopere pe cea pe care un public de cunoscători o numea deja cu familiaritate „Coco".

Restul l-a făcut presa americană.

La cea de-a treia colecţie Chanel, *Life,* magazinul cel mai citit în Statele Unite, recunoştea că celebra creatoare de modă făcuse o revenire precipitată, dar adăuga: „Deja ea influenţează totul. La şaptezeci şi unu de ani, Gabrielle Chanel aduce mai mult decât o modă, ea aduce o revoluţie". Şi în toate ediţiile sale, *Life* consacra patru pagini fenomenului care s-a numit Chanel-look.

Când era întrebată cărui factor îi datora victoria, ea făcea apel la noţiuni foarte simple. O haină are o logică, ea nu făcuse decât s-o respecte. Extravaganţele, elucubraţiile „acelor domni" – se referea aici la croitorii bărbaţi de care vorbea, era limpede, ca şi cum ar fi vorbit de o rasă oarecum degenerată –, toate astea erau inversul logicii şi spunea că era una dintre forţele americanilor faptul că nu se lăsaseră „duşi de nas".

Gabrielle dărâma, cu o vervă feroce, orice veşmânt care i se părea că răspunde unei estetici perimate. Dacă unul dintre concurenţii ei recurgea la corset cu balene, pe dată îl nimicea: „Omul ăsta era nebun? Ce aveau să facă clientele dacă trebuiau *să se aplece?* Dar celălalt cu *stilul lui Velázquez?* Vă plac acele doamne în brocart care, când sunt aşezate, seamănă cu nişte fotolii vechi?" A, nu, hotărât lucru, bărbaţii nu erau făcuţi să îmbrace femeile. Dar le acorda totuşi un loc determinant: în public. Trebuia ca lor să le placă, acesta era esenţialul. Succesul ei personal, triumful lui Chanel-look nu se putea explica altfel. Îl datora în întregime, spunea ea, aprobării masculine, şi îndeosebi aceleia a străzii. De acolo îi venise consacrarea.

Totul fusese greu, periculos, iar ea trudise prea mult, asta da. Dar iată că se împlinise: pentru a doua oară, modificase îmbrăcămintea feminină şi impusese un stil străzii, un stil *à la rue,* în maniera străzii, stilul ei făcut din implacabilă rigoare şi sobrietate.

– Strada mă interesează mai mult decât saloanele, afirma ea.

Mai spunea de asemenea:

– Îmi place ca moda să coboare în stradă, dar nu admit ca ea să vină de acolo.

Asta însemna că uita poate cam repede ce datora primelor ei surse de inspirație. Dar nu ar fi lucrul cel mai indicat de amintit. Firește, găsise elementele alfabetului personal în hainele de lucru și în echipamentele sportivilor, în uniforme, în ceea ce purtau marinarii, grăjdarii și jocheii. Dar trecuseră de atunci atâția ani. Și nu se putea tăgădui faptul că, pentru a pune la feminin niște veșminte masculine, trebuise să le reinventeze.

III
DAR CEEA CE ZBOARĂ UȘOR

Avea să domnească singuratică, vreme de șaptesprezece ani, respectată de timp și încă frumoasă. Munca o înnobilase, ștergând până și ridurile exilului. Vulgaritatea era una dintre obsesiile ei și refuza să numească *progres* schimbările care amenințau neîncetat fragilul ei univers de perfecțiune.

Până la sfârșit, a stat „furioasă și dreaptă ca un căpitan pe puntea vasului care se scufundă"[1].

Nu se mai știa de unde îi venea forța. Se putea chiar bănui că era altceva decât reflexul ei înseși, un fel de fantomă care era lăsată, când deja trecuse de miezul nopții, încă la lucru, când sfârșită, când oripilată, posedată de țăcănitul forfecilor, neavând ochi decât pentru lucrul ei pe punctul de a căpăta formă.

[1] Françoise Giroud, în *L'Express*, 18 ianuarie 1971

Rămânea surdă la proteste, surdă la tot ce nu era acea formă nouă care se preciza încet şi la care lucra cu o mână atât de sigură, încât părea că nu se *putea* înşela.

Eram câţiva care o credeam infailibilă. Degetele ei se închideau deasupra ţesăturii ca nişte cleşti, lovea cu pumnul ca un ciocan, adâncea, frământa. Trebuia ca defectul să cedeze, trebuia ca rebeliunea ţesăturii să înceteze. Atunci, regăsindu-şi, după expresia ei, „folosinţa picioarelor" şi abandonând poziţia aceea de „spălătoreasă prosternată"[1], cu mişcarea tipică pictorilor în faţa şevaletului, se dădea înapoi ca să vadă mai bine, bodogănind cu glas scăzut vorbe *descusute,* fără noimă. „Bun, bun... haide, nu e prea rău..." Căci era evident că nu acorda graiului aceleaşi griji ca lucrului. Cum adică, *să recoasă* cuvinte? La ce bun? Cuvintele... Odată cu vârsta, ele erau cel mult o compensaţie pentru solitudine. Nu vorbea. Cuvintele izbucneau printre buzele ei, şi asta doar seara. Era atunci un furios şuvoi de cuvinte... O rătăcire... Se folosea de cuvinte aşa cum cineva exercită o răzbunare, dispreţuind, abuzând de cel care asculta. Cuvintele? Nu erau făcute decât ca să condamne, să excludă. Erau după chipul şi asemănarea vieţii ei, crude şi nedrepte. Dar ce mai conta... Nu prin cuvinte îşi menţinea ea poziţia dominantă. O făcea cu preţul acelei munci înverşunate şi al răbdării îndelungate.

Era dramatic de singură. Numeroşi oameni dintre cei care o înconjurau profitau de pe urma ei, o ştia. Dar prefera aşa ceva decât înspăimântătoarea ei solitudine. „Sunt, spunea ea, cei care vin să mă asculte cu ideea de a scoate din vorbele mele un articol. Sunt cei care se plictisesc ascultându-mă, dar care mănâncă mai bine aici decât ar mânca la ei acasă. Mai sunt şi cei care au ceva să-mi ceară. Aceştia sunt cei mai asidui. Bani... Mereu bani."

Uneori, în acea împărăţie închisă care era lumea ei, parvenea un ecou slab şi îndepărtat. Trecutul ei... un cuvânt era câteodată de ajuns ca să-l reînvie. Dar foarte scurt. Pornind de la un anume grad

[1] Colette, în *Prison et Paradis*

de bătrâneţe, a-ţi aminti înseamnă a-ţi toci forţele şi a măsura timpul scurs înseamnă a te privi murind. I se întâmpla totuşi să privească în urmă, dar fără bucurie şi întodeauna cu o anume bruschete.

Oferit amintirii ei, un nume îşi păstra puterea: cel al lui Reverdy. Ultimul care nu s-a sustras din vorbirea ei.

Nu era datorită faptului că atracţia pe care o avusese pentru el ar fi rezistat timpului mai bine decât atracţia pentru un altul. În fond, nu era decât recunoştinţă. Căci ea nu mai cunoştea decât o raţiune de a iubi sau de a urî: aceea de a se întreba dacă fusese absolvită sau condamnată. Atitudinea ei în timpul Ocupaţiei... Spatz... Asta era damnarea ei, infernul ei. Tot ce spunea nu era decât pledoarie, revoltă sau efort deznădăjduit de a se justifica.

Or, Reverdy o iertase.

Iar asta pare abia vrednic de crezare când ştim cu câtă violenţă îşi afirmase el, în timpul războiului, ura pentru germani, dispreţul faţă de colaborare şi faţă de tot ce se lega de ea: Vichy, amiralii la putere, guvenul lui Laval. Nu e mai puţin adevărat că poetul, care sărbătorise Eliberarea lăsându-se în voia unei bucurii nebune[1], artistul integru şi atât de sever încât cea mai mică renegare i se părea un sacrilegiu, acest Reverdy, care pentru nişte fleacuri o rupsese cu prietenii cei mai buni, nu rupsese şi relaţia cu Gabrielle. De ce oare?

Poate că explicaţia sălăşluieşte în răspunsul pe care el l-a dat într-o zi unui ziarist care îl întreba:

– Care e sfântul dumneavoastră preferat?

– Sfântul Petru.

– De ce?

– Pentru că a trădat.

În ochii săi, Gabrielle trădase.

Nu o mai vedea, sau o vedea atât de rar că era ca şi cum nu o mai vedea deloc. Dar, din când în când, măsurând mai bine ca oricine altcineva care era semnificaţia cuvântelor *remuşcare, dezolare,*

[1] În compania lui Stanislas Fumet, Georges Braque şi a soţiilor lor

singurătate, conştient şi de uluitoarea putere a tandreţei, îi telefona. Pe o carte pe care i-o oferea, îi scria un poem. În 1949, ea a primit un exemplar din *Main-d'œuvre*[1] */ Mână de lucru,* cu dedicaţia următoare:

Iată, Coco scumpă
Ceea ce cu mâna mea
Am făcut cu ce e mai
Bun în mine însumi
Ţi-l dăruiesc dimpreună
Cu inima mea
Cu mâna mea
Înainte de a merge să văd
Pe drumul cel mai întunecat
Dacă vom fi condamnaţi
Sau dacă vom fi iertaţi.
Şi tu ştii că te iubesc.

În 1951, a primit încă un *Pierre Reverdy*[2] în ediţia *Poètes d'aujoud'hui/ Poeţi de astăzi* şi încă un poem cu încă o dedicaţie, cea din urmă.

Timpul care trece
Timpul care este
Timpul care fuge
În obscura mea viaţă
I-am pierdut urma
Iat-o regăsită
Mai întunecată ca noaptea.
Dar ceea ce zboară
Uşor este că din toată inima
Te îmbrăţişez
Şi ce mai contează tot ce va urma.

„Îmi trimitea toate astea fără să mă anunţe, aşa cum ar fi strecurat o scrisoare pe sub uşă." Cât de recunoscătoare îi era!

[1] *Poèmes,* 1913–1949, Mercure de France
[2] De Jean Rousselot şi Michel Manoll, Pierre Seghers, editor

Pierre Reverdy a murit la Solesmes, la 17 iunie 1960. Le dăduse soţiei sale şi călugărilor de la abaţie dispoziţii severe: „Să nu fie nimeni prevenit, să nu se cedeze în faţa anecdoticului". Când vestea morţii lui a ajuns la Paris, era deja îngropat. Soţia şi doi călugări îl însoţiseră până la cimitir.

Gabrielle a aflat odată cu ultimii săi prieteni – Braque, Picasso şi Teriade – din ziare.

Când se vorbea despre el, Gabrielle spunea că, dintre toate tăcerile, cel mai greu de suportat era tăcerea lui Reverdy. Şi adăuga: „De altfel, el nu a murit. Poeţii, ştiţi dumneavoastră, nu sunt ca noi: ei nu mor deloc".

IV

MOARTEA, ÎNTR-O DUMINICĂ

Rezista. Rezista de şaptesprezece ani, umblând din atelier în cameră. Avea doar o stradă de traversat. Rezista cu una sau două plimbări pe săptămână şi cu câteva zile de odihnă pe an, în Elveţia de preferinţă.

Munca îi intrase în mâini, în degete, în ochi, astfel încât nopţile deveniseră simulacrele zilelor.

Avea crize de somnambulism.

Era suprinsă uneori adormită, dar stând în picioare în cameră, uneori goală. Şi goală fiind, vorbea. Ce însemna conversaţia aceea cu invizibilul?

Cu o pereche de foarfeci în mână, pregătea cu gesturi de orb o haină pentru o femeie care nu exista. Demontată cu o precizie inexplicabilă, cămaşa ei de noapte nu mai era decât o grămadă de

material presărat pe pat. Uneori, era pijamaua... Nu mai cunoştea decât gesturile prin care desfăcea, refăcea, descosea, cosea la loc, şi le întruchipa de una singură pe toate cele trei Parce. Într-o noapte, era torcătoarea, în noaptea următoare era inflexibila, alteori, cu un soi de furie, se dezlănţuia, căuta ceea ce îi lipsea, pipăind în beznă. Dar ce anume? Ce căuta? Poate că moartea. În nopţile acelea, era ursitoarea.

Într-o zi, în zori, a fost zărită mergând, cu un aer rătăcit, de-a lungul îngustului culoar al hotelului, îmbrăcată toată în alb, foarte curată, dar în ţinută de noapte. Unde fugea oare? Aparent, visa. Domnul Ritz, care trecea pe acolo, a reuşit s-o însoţească până la uşa camerei fără s-o trezească. Era o întâmplare pe care nu-i plăcea s-o povestească. Nu ştia niciodată dacă această amintire va servi sau va face rău memoriei unei femei pe care o admirase imens. Cu începere din acea zi, camerista ei a aşteptat ca ea să adoarmă ca s-o încuie în cameră.

Uneori, coşmarul lua o cu totul altă formă. Cineva îi poruncea: „Spală-te, Gabrielle". Era o obsesie... Devenea prada unei obsesii mai vechi, a unui vis de curăţenie şi de albeaţă... Să fie curată... Să fie curată... Dar contactul cu apa o trezea şi se pomenea în sala de baie, cu un pachet de lenjerie udă în mână. Se culca totuşi la loc. Ah, nu trebuia să spună nimic! Nu trebuia ca asta să se ştie.

Revenită la muncă, nimic nu lăsa să se presupună ceva... Dacă şi-ar fi povestit noaptea, ar fi fost ascultată cu neîncredere. Părea atât de coerentă, atât de stăpână pe sine.

Rezista. Şi la fiecare sezon, casa ei de modă producea acelaşi număr de modele. Avea optzeci de ani în anul în care rana unui preşedinte asasinat lăsa o dâră însângerată pe o fustă trandafirie care provenea din atelierele ei. Dar nimic nu mai putea uimi. În aceeaşi zi, un alt preşedinte al Statelor Unite prestase în grabă jurământul; alături de acelaşi taior purtat de tânăra văduvă cu frumoasa-i privire pierdută. Ce spunea despre toate astea ea, Gabrielle? „Da, Jackie Kennedy era îmbrăcată la Dallas într-un taior Chanel." Şi ce mai spunea? Nimic. Nimic în plus. Era la o

vârstă la care emoţia înseamnă o pierdere a puterilor. Or, în lume se întâmplă mereu nenorociri şi trebuia ca ea să reziste.

Rezista. Avea optzeci şi unu de ani, optzeci şi doi, optzeci şi trei, optzeci şi patru de ani în mâini, în ochi, şi continua să reziste. Făcea istorie în felul ei îmbrăcând strada, starurile şi reginele.

La optzeci şi opt de ani, a trebuit ca asta să i se întâmple. Dar în singura zi în care era cu putinţă: într-o duminică. Pentru că în restul săptămânii lucra, iar a muri la lucru, în reflexul nesfârşit al oglinzilor, ar fi însemnat teatru. Un teatru ieftin. Trebuia să evite anecdoticul, după cum ar fi spus Reverdy.

A pus în moartea ei toată discreţia de care era în stare.

Întorcându-se de la plimbare, în acea duminică de ianuarie, în camera ei de la Ritz, nu avea să deranjeze pe nimeni. S-a întins îmbrăcată pe patul din alamă care avea la capete patru bile mari aurite. Un pat îngust. Un pat în care să doarmă singură sau în care să moară în calitatea ei de Chanel... Şi aici ar fi fost greu să fie altfel. Camerista, căreia îi spusese că se simţea îngrozitor de obosită, nu a reuşit s-o convingă să-şi scoată pantofii. Avea să se dezbrace mai târziu, după cină. Bun.

Céline – pe care o numea Jeanne pentru că Gabrielle făcea parte dintre acei stăpâni atotputernici care schimbau numele servitorilor când acesta nu le era pe plac –, Jeanne aşadar, a lăsat-o să se odihnească fără ca ea să părăsească încăperea. Întotdeauna, duminică seara Gabrielle îşi recăpăta forţele. Iar lunea se ridica şi se reîntorcea la lucru.

Pe noptiera din lemn alb erau două obiecte: o sculptură pioasă ieftină, un sfânt Anton de Padova aurit, în picioare pe un fel de soclu-altar, amintire din prima călătorie la Veneţia împreună cu Misia. Să se vindece... Să se vindece la Veneţia... Şi mai era şi o icoană care nu o părăsise niciodată. Cadoul lui Stravinski, din 1925, după lunga lui şedere la Bel Respiro. Pereţii camerei erau lăcuiţi în alb ca într-un spital. Gabrielle spunea că îi plăcea camera pentru simplitatea ei: „O adevărată cameră în care să dormi". Nimic pe

pereți, nici un tablou, nici un desen. „A, nu! Nu vreau așa ceva aici. Aici e un dormitor, nu un salon." În încăperea alăturată se desfăcea un mic paravan foarte banal, pe care-l numea: „Călătoriile mele". Agăța acolo cu bolduri cărțile poștale pe care prietenii i le adresau. Mai erau și altele rânduite în jurul oglinzii de la toaletă, sub un bec puternic. „A, nu!, fără mofturi. Asta nu e oglindă de paradă. E o oglindă care îți expediază în plină figură o imagine adevărată."

Acesta era decorul camerei, în duminica aceea de 10 ianuarie 1971, când Gabrielle stătea întinsă pe pat, iar în încăperea vecină, o siluetă nemișcată o observa de departe. Așadar singură, singură, doar cu o femeie care s-o ajute s-o primească pe ultima ei vizitatoare. Avea să moară singură. Dar schimba acest lucru ceva? Suntem întotdeauna singuri când murim, când scriem...

Dintr-odată, Gabrielle a strigat: „Mă sufoc... Jeanne!" Céline-Jeanne s-a dus către ea. Gabrielle apucase o seringă pe care o ținea mereu la îndemână. Dar nu mai avea putere... Iar fiola nu se lăsa sfărâmată. A mai avut timp să spună: „Ah! Ele mă ucid... Ele m-au ucis". Dar cine anume? Cine erau *ele*, cele care o ucideau? Erau rochii, erau femei? Iată că, împreună, *ele* deveneau criminale. Dar lucrătoarele? Nu și *ele* o ucideau?

În van a încercat Gabrielle să țină piept acestei ultime răzvrătiri. Ce voiau *ele* de la ea? Trebuia ca acele umbre să fie învinse. Trebuia să se ia la trântă cu *ele*. Dar Gabrielle – Gabri-*elle* – nu mai avea puterea s-o facă.

– Așa se moare, a spus ea.

Céline-Jeanne era alături. I-a închis ochii.

Panarea 1972 – Marseille 1974

INDICE

ALENÇON (Emilienne d'), 146, 167-168, 181, 326, 345, 440
ALMEREYDA, 198, 265-266, 282, 370
APOLLINAIRE (Guillame), 225-226, 361, 369, 592, 594
ARAGON, 5, 105, 229, 344-345, 373, 375, 377, 387, 411, 496
ARTAUD (Antonin), 363, 393
ATANASIOU (Genica), 391-392
AURE (Conte d'), 46
AURIC (Georges), 330, 406, 408, 428, 523

BAUCHER, 46
BERNHARDT (Sarah), 159, 175-176, 201, 266, 310
BERNSTEIN (Henry), 314, 479, 600
BONNARD (Pierre), 175, 320, 324-325, 327-328, 330
BORIS (Mare duce), 174, 205, 296, 334
BRAQUE (Georges), 325, 369, 371, 374, 380, 396, 406, 460, 594, 629, 631
BRETON (André), 373, 375, 379-380

CANARIS (Amiral), 546, 548, 561, 565, 571
CARTER (Alec), 147, 167-170, 247
CARYATHIS, 196-198, 205, 207-209, 321, 335, 392
CHAMBRUN (Charles de), 6, 269, 270, 333, 339
CHURCHILL (Sir Winston), 224, 267, 278, 414-415, 435, 444, 524, 554-556, 558-559, 568, 570-571, 581, 583-584, 602, 619
CLEMENCEAU (Georges), 173, 217-218, 223, 247-249, 265-268, 271-273, 277-278, 282, 286, 299-300, 369
COCTEAU (Jean), 183-184, 201, 275, 313, 315, 323-324, 329-330, 361, 365, 381, 384-385, 388-395, 397-399, 401, 403, 405, 407, 440-441, 460, 471, 481-482, 484, 509, 523, 592-595
COLETTE, 178, 309, 394, 401, 405, 428, 477-482, 486-488, 491-492, 494, 497-499, 503, 547, 589, 628

DAVELLI (Marthe), 202-203, 337-338, 441
DE MILLE (Cecil B.), 471-472, 489-491
DÉON (Michel), 406, 623
DERAIN (André), 325, 369-371, 460-461, 594
DIAGHILEV (Serghei), 174, 198, 205-207, 209, 321, 324, 330-331, 333-336, 359, 361, 380-381, 393, 395-406, 451-453, 537
DIMITRI (Mare duce), 250-251, 268-270, 337-345, 348-357, 416, 466, 485, 505, 523, 547, 601
DIOR (Christian), 608-610, 621, 623
DIRIS (Jane), 486-488
DOLIN (Anton), 401, 407, 538
DORZIAT (Gabrielle), 6, 201, 204-206, 208, 334, 337-338, 441, 486
DREUX-BREZE (Mgr de), 97-98, 196
DULLIN (Charles), 197, 207, 214, 315, 388-389, 391-393
DUNCAN (Isadora), 194, 196

EDWARDS (Alfred), 213, 325-327, 330, 430

FAURÉ (Gabriel), 319
FOUCAULD (Charles de), 55

GIROUD (Françoise), 627
GOEBBELS (Joseph), 539, 562, 569
GOLDWYN (Samuel), 466-469, 471, 473, 489
GRIS (Juan), 198, 313, 330, 360, 369, 371, 373, 381, 406
GUILBERT (Yvette), 117, 121, 135

HEYDRICH (Reinhardt), 546, 548, 564
HIMMLER (Heinrich), 541, 561, 565-566, 571, 590, 607
HOARE (Sir Samuel), 559, 581-582

IRIBE, 479-494, 498, 500-503, 505-506, 508, 515, 521, 524, 544

JOUHANDEAU (Marcel), 6, 197
JACOB (Max), 361, 370, 372-373, 381-384, 441, 460, 547-548, 592-596

KOCHNO (Boris), 6, 335-336, 397-400, 403-404, 406, 451, 453

LAURENCIN (Marie), 384, 400, 592
LAURENS (Henri), 313, 380, 396-397, 460
LENGLEN (Suzanne), 397, 403
LEISEN (Mitchell), 471-472, 489-491
LIFAR (Serge), 174, 199, 403, 453, 592
«Lucienne» Rabaté, 183-184, 187-189, 194

MALLARMÉ (Stéphane), 321-323
MARIA PAVLOVNA, 205, 333-334, 337
MATA HARI, 276, 469
MESSAGER (André), 406
MILHAUD (Darius), 396, 408
MISIA (Sert), 177-178, 221, 275, 301, 315-335, 342, 358-359, 361, 374, 402, 408, 430, 438-439, 450-454, 466, 470-471, 478, 485, 505, 508, 523, 545, 547, 579, 592, 594, 608, 612-613, 633
MISTINGUETT, 134, 469, 478
MODIGLIANI, (Amedeo), 330, 372, 396
MOMM (Theodor), 6, 554, 557-559, 561, 565, 568, 571, 575-576, 585, 608, 611, 614-616
MOORE (Kate), 224-226, 276
MORAND (Paul), 6, 127, 178, 224, 248, 275, 278, 317-318, 332, 367, 378, 418, 451, 453-454, 485
Mot (le), 484
MURAT (Prințesa Lucien), 160, 191, 269

NATANSON (Thadée), 178, 319, 322, 326-327
NIJINSKA (Bronislava), 397-400, 402-403, 405, 407
NIJINSKI, 198, 206-207, 334, 397, 400-402
Nord-Sud, 322, 369-370; 373-375, 460

OLIVIER (Fernande), 174, 372-373

PICASSO, 174, 198, 324, 331, 359-361, 366, 370-373, 380, 382-384, 388, 390, 393, 404-406, 408, 471, 594-595, 631
POIRET, 176, 199, 208, 220, 256, 261, 264, 343, 347, 355, 383, 425, 441, 469, 482-483, 486, 491, 526-527
POLAIRE, 117, 119, 132, 486
POUGY, 383, 592, 595

REBOUX (Caroline), 6, 126, 162, 184
RENOIR (Auguste), 175, 321-322, 324-325, 328
RENOIR (Jean), 509
REVERDY (Pierre), 198, 255, 313, 330, 362-387, 394, 396, 409, 413, 427, 441, 454-456, 458-459, 461, 462-466, 479, 485, 505, 521, 527-528, 629-631, 633
Revue blanche (la), 175, 178, 322
RIBBENTROP (Joachim von), 541, 560, 571

SAINT-MARTIN (Yves), 170, 172
SATIE (Erik), 196, 324
SAUGUET (Henri), 592
SCHELLENBERG (Walter), 561-568, 571-575, 580, 587-590, 607, 610-611, 613-616
SCHMITT (Florent), 206
SEM, 214
SERT (Jose Maria), 275, 330, 332, 358, 361, 450-451, 608
SOKOLOVA, 402
SOREL, (Cécile), 221, 269, 275
SPINELLY, 117, 478, 486, 491-493
STRAVINSKI (Igor), 198, 206, 208-209, 313, 331, 335-337, 341, 359, 400, 402, 523, 600, 633
SWANSON (Gloria), 470, 472

Témoin (le), 481-482, 500-502, 524
TOULOUSE-LAUTREC (Henri de), 115, 321-322, 327

VAN DONGEN (Kees), 195, 198, 429
VERLAINE (Paul), 321-322
VILMORIN (Louise de), 71-72, 423
VUILLARD (Edouard), 319-320, 325-326, 328

WALES (Prinț de), 397, 401, 421, 431-432, 435, 445
WOÏZIKOVSKY, 401

Biblioteca RAO
vă oferă

BARACK OBAMA
Îndrăzneala de a spera

BENAZIR BHUTTO
Reconcilierea

BILL CLINTON
Viața mea

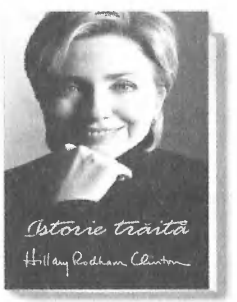

HILLARY CLINTON
Istorie trăită

MADELEINE ALBRIGHT
Doamna secretar de stat